

IØRN PIØ
Nye veje
til
Folkevisen

Gyldendal

Duss.
Odense
1905

Iørn Piø

Nye veje til Folkevisen

Studier i Danmarks gamle Folkeviser

Formålet med bogen

De gamle veje – og de nye

Om bl.a. Svend Grundtvig og Axel Olrik. Den nye teori, Markeds- og skillingsviseteorien, præsenteres.

Første Del: Kilderne

Om Anders Sørensen Vedels håndskrifter, om Hjerkebogen og de andre adelshåndskrifter i 1500-tallet, om adelsdamehåndskrifterne i 1600-tallet og om skillingsviseproduktionen siden o. 1500.

Anden Del: Viserne

Skillingsvisetradition indkredses: Niels Ebbesen, Ebbe Skammelsøn, Hr. Erlands vold og straf, Hr. Tønne af Alsø, Stolt Ellensborg, Agnete og havmanden og sytten andre viser påvises oprindelig at være lanceret i skillingsstryk.

Gammel folkevisetradition indkredses: Jomfruen og dværgekongen, Elverskud, Hr. Bøsmer i elverhjem og fire andre viser påvises at være synge-fortalte historier fra de middelalderlige århundreder.

Adelsvisetradition indkredses: Germand Gladensvend, Elverhøj, Ridderen i hjorteham, Nøkkens svig og tolv andre viser påvises at være ren adelig poesi.

Efter Sammenfatning og videre perspektiv analyseres endnu 70 viser.

Tredje Del: Folkevisens mange ansigter

Markedssang og folkesang før 1500. Skillingsviser i markedsvisens stil. Adelslyrik og adelsviser.

Engelsk resumé. Noter og litteraturhenvisninger. Register.

Omslagsillustration: P. Brueghel d.y.: Kermesse med teater og procession (udsnit). © Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique, Bruxelles. Billedet bringes i sin helhed i bogen.

Nye veje
til
Folkevisen

IØRN PIØ
Nye veje
til
Folkevisen

Gyldendal

Nye veje til Folkevisen

© 1985 by Gyldendalske Boghandel,

Nordisk Forlag A/S, Copenhagen.

Bogen er sat med Century Old Style

hos Satsform, Århus

og trykt hos Narayana Press, Gylling.

Grafisk tilrettelægning og omslag: John Back.

Fotografisk, mekanisk eller anden form for

gengivelse eller mangfoldiggørelse

af denne bog eller dele deraf

er ikke tilladt ifølge gældende dansk lov

om ophavsret.

Printed in Denmark 1985

ISBN 87-00-93582-4

Denne afhandling er den 19. juni 1985 af
Odense universitets humanistisk-samfundsvidenskabelige
fakultetsråd
antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad.

Uwe Helm Petersen

h.a.dec.

Forsvaret finder sted den 25. oktober 1985 kl. 13
i Teatersalen, Odense universitet.

Udgivet med støtte fra
Svend Grundtvigs og Axel Olriks Legat
Sven och Dagmar Saléns Stiftelse
Statens humanistiske forskningsråd

Indhold

Forord	7
Formålet med bogen	9
De gamle veje – og de nye	12
Anvendte definitioner	22

FØRSTE DEL: KILDERNE 25

<i>Vedels Visearkiv</i>	28
Vedels baggrund	28
Vedels kilder	31
Hvem er den menige mand?	33
Vedels menigmands- og adelsoptegnere	34

<i>Vedels optegnere og tidens adelshåndskrifter</i>	38
Hjertebogen	38
Jens Billes visehåndskrift	38
Johan Vestermands visehåndskrift	40
Karen Gyldenstjernes visehåndskrift	41
Visebog anno 1584	41
Margrethe Langes samling af gamle danske viser	42

<i>Adelsdamehåndskrifter 1590-o. 1650</i>	43
---	----

<i>Nutidstraditionen</i>	46
--------------------------	----

<i>Boglig tradition</i>	47
Vedel, Tragica og Syv	47
Bevarede skillingstryk	49
Vedel og tidens skillingsviseproduktion	50
Adelsdamerne og tidens skillingsviseproduktion	51
Skillingsviseproducerende bogtrykkere før 1650	51
De nordtyske bogtrykkere i sekstende århundrede	52

Forfattere af viser udsendt i skillingstryk før 1650	53
Skillingsviseproducenter fra tiden o. 1800	54

ANDEN DEL: VISERNE 57

Analyse af 40 viser	
<i>Skillingsvisetradition indkredses</i>	60
Christian den Anden i Sverige (DgF 172)	61
Paris og dronning Ellen (DgF 467)	63
Terkel Trundesøn (DgF 480)	64
Folke Lovmandsøn og dronning Ellen (DgF 178)	65
Frederik den Anden i Ditmarsken (DgF 175)	68
Niels Ebbesen (DgF 156)	72
Ebbe Skammelsøn (DgF 354)	92
Longobarderne (DgF 21)	106
Hr. Erlands vold og straf (DgF 289) og adelsvisen Torbens datter og hendes faderbane (DgF 288)	110
Kong Apollon af Tyre (DgF 88)	118
Brudebytte (DgF 428)	120
I grevens tjeneste (DgF 425)	123
Nidvisen (DgF 366)	126
Mø værger æren (DgF 189)	126
Greve Genselin (DgF 16)	127
Stolt Ellensborg (DgF 218)	128
Hr. Tønne af Alsø (DgF 34)	134
Malfred og Magnus (DgF 49)	138
Agnete og havmanden (DgF 38)	140

<i>Gammel folkevisetradition indkredses</i>	149
Jomfruen og dværgekongen (DgF 37)	149
Den genfundne søster (DgF 378)	158
Hjælp i nød (DgF 201)	166
Jomfruen i bjerget (DgF 36)	171
Hr. Bøsmer i elverhjem (DgF 45)	176

Elverskud (DgF 47) 182
Germand smed og præstens datter
(DgF 368) 191

Adelsvisetradition indkredses 194
Germand Gladensvend (DgF 33) 194
Sallemænd dør af elskov (DgF 482) 201
Ovelil og Tovelil (DgF 247) 204
Ridder og jomfru dør for hinanden
(DgF 444) 204
Hr. Peder og Mettelille (DgF 78) 206
Ungersvends runer (DgF 80) 208
Elverhøj (DgF 46) 208
Gunderåds bejlen (DgF 333) 211
Lindens varsel (DgF 443) 211
Den voldtagne mø (DgF 307) 212
Den udkårne ridder (DgF 487) 216
Ridderen i hjorteham (DgF 67) 217
Nøkkens svig (DgF 39) 221

Sammenfatning og videre perspektiv 226

Tillæg til Anden Del
Analyse af 70 viser 233

TREDJE DEL: FOLKEVISENS MANGE ANSIGTER 265

Markedssang og markedsviser før 1500 269
Skillingsviser i markedsvisens stil 281
Adelslyrik og adelsviser 289

Appendix

A. Vedels Visearkiv 299
B. Adelsdamehåndskrifter 1590-1650 305
C. Samlerhåndskrifter 1650-1750 307
D. Oversigt over alle viser
i de seks kildegrupper 307

Noter 315

Litteraturfortegnelse 323

English Summary 327

Register 335

Forord

Sammen med Erik Dal var jeg 1960-65 med til at afslutte tekstudgivelsen af *Danmarks gamle Folkeviser*, som Svend Grundtvig havde grundlagt i 1853, og som Axel Olrik og Hakon Grüner-Nielsen havde videreført. Og som tilsynsførende fulgte jeg værket til dets afslutning i 1976.

Efter 1969 og 1970 at have publiceret et par afhandlinger om Germand Gladensvend- og Agneteviserne blev jeg i 1976 af Laboratorium for folkesproglig middelalderlitteratur ved Odense universitet inviteret til at tale ved dets første symposium, „Oral Tradition – Literary Tradition“. Det førte med sig, at jeg fra 1978 blev knyttet til Middelalderlaboratoriet som gæsteforsker med henblik på at skrive en bog om de danske folkeviser. I 1979 og 1980 bevilgede Statens Humanistiske Forskningsråd løn til en vikar for mig i Dansk Folkemindesamling, og i *Humaniora* 4, der udkom i 1981, redegjorde jeg for mit projekt i et bidrag med titlen: „Nyvurdering af den danske middelalderballade“. Heri præsenterede jeg for første gang, hvad jeg til min store overraskelse opdagede i 1980: at Vedels egne oplysninger om, hvad der er folketradition i hans visearkiv, bekræftede hvad jeg da allerede havde analyseret mig frem til i en lang række viser. Sagt anderledes: hvad der først var min antagelse, blev bekræftet af Vedels hidtil oversete udsagn. Dette bør nævnes, fordi det spiller en afgørende rolle for den måde, jeg fremlægger mine synspunkter på i *Nye veje til folkevisen*: straks efter at have redegjort for baggrunden for denne vigtige blanding af en iagttagelse og en antagelse bruger jeg den allerede til at åbne for de nye veje.

I 1983 blev jeg inviteret til Svenskt Visarkiv i Stockholm i anledning af, at de svenske kolleger kunne præsentere det første bind af Sveriges Medeltida Ballader, og jeg holdt en forelæsning om mit nye syn på folkeviserne. Den blev senere trykt i arkivets årbog, *Sumlen*.

Det bør understreges, at mit ærinde ikke er at skrive forskningshistorie. Generelt henvises der derfor til Erik Dal: *Nordisk folkeviseforskning* fra 1957, Jørgen Bang: *Synspunkter på folkevisen* fra 1972 og Jørgen Lorenzen: *Et hundrede udvalgte Danske Viser I-II* fra 1974, hvor man f.eks. kan læse om de store toneangivende forskere i vort århundrede: Ernst Frandsen, Oluf Friis, F.J. Billeskov Jansen og ikke mindst Villy Sørensen, hvis essay *Folkeviser og forlovelser* fra 1959 har inspireret en hel generation til en fornyet fordybelse i folkevisen. I *Nye veje til folkevisen* inddrages kun få forskere udover Svend Grundtvig, Axel Olrik og Hakon Grüner-Nielsen, idet det er dem, der som udgivere af DgF der til syvende og sidst har præget vor opfattelse af selve grundlaget for folkeviseforskningen, nemlig af folkevisetraditionen og dens kilder; og det er dette grundlag, jeg fremlægger et nyt syn på i min bog.

En praktisk oplysning: kun viser, der bringes i deres fulde længde, er citeret efter håndskrifterne eller efter DgF; resten er normaliseret.

Og endelig: Registret er at betragte som en del af bogen, idet der ikke findes krydshenvisninger inde i selve fremstillingen.

Siden 1978 har jeg anvendt al min af kulturministeriet cirkulærebestede forskningstid – $\frac{2}{7}$ af den samlede tjenestetid i Dansk Folkemindesamling – ved Middelalderlaboratoriet med støtte fra Provinsbankens Studielegat, Fynsk Universitetsstøtte, Fyns Landmandsbanks Jubilæumspris, Fyens Stiftsbiblioteks Legat og fra Svend Grundtvigs og Axel Orlis Legat.

Jeg takker alle fonde samt Middelalderlaboratoriet og Folkemindesamlingen for støtte og opmuntring under arbejdet.

Dansk Folkemindesamling
og Laboratorium for
folkesproglig middelalderlitteratur

Februar 1985

Iørn Piø

Anvendte forkortelser

adelsdame = adelsdamehåndskrift

DgF = Danmarks gamle Folkeviser

DSk = Danske Skæmteviser

DV = Danske Viser

hskr = håndskrift

opt = optegnet

samler = samlerhåndskrift

Formålet med bogen

Efter at have arbejdet med den danske visetradition – folkeviser og skillingsviser – siden 1955 var jeg i 1981 for første gang på Færøerne, ikke for at studere, men for at opleve færøsk kvadsang og kvaddans.

En søndag fra tidlig morgen til sen aften blev jeg inviteret til Nolsø af to af de bedste sangere og dansere, den unge Högni og den ældre Hanni. Gæstfriheden var stor. Vi snakkede, og vi spiste masser af fårekød og drak mange gode snaps.

Den dag blev der ikke danset. De havde danset og sunget hele natten, for roerne fra Nolsø havde om lørdagen sejret så suverænt over de andre bygdehold, at det nu var helt sikkert, at de blev Færø-mestre det år. Og det blev de da også.

Vi talte om mangt og meget, naturligvis også om sang og dans, og de viste mig adskillige trykte og håndskrevne visebøger. Alle mulige viser havde de samlet, og det var viser, de selv og deres fædre og bedstefædre også havde ejet og også havde sunget.

Det var herlige samlinger af gamle kvad, af gamle viser og af nyere i den gamle stil, hvoraf mange var digtet af navngivne folk helt op i vort århundrede.

Det var mest viser, mændene havde sunget. Ind imellem var der dog også nogle viser på dansk, som kvinderne sang, når de svedende mænd holdt sig en pause.

Intetsteds i Norden er visetraditionen vel endnu så stærk og så livskraftig som på Færøerne, og det er den, fordi den dér først og fremmest er knyttet til dansen. Visetraditionen har ganske enkelt en klar funktion i dansesituationen.

Hvad der slog mig var, at næsten alle de viser, de kunne udenad, var fra bøger og fra håndskrevne hæfter, der indeholdt afskrifter af tidligere trykte viser, og at sangerne ikke skelnede så meget mellem, om det nu var meget gamle kvad de sang, eller om det var nyere. Det vigtigste var, at

viserne var gode, og god er en vise, dvs. en vise-historie fortalt i den gamle stil, når den kan bruges i dansen.

Det perspektivrige i dette er, at når en sungen tradition er så stærk som på Færøerne, er det kun naturligt og rimeligt, at man genopfrisker de ældre viser og kvad efter trykte udgaver.

Viserne kan man selvfølgelig udenad – man kan jo ikke danse kvaddans med en bog i hånden. Viserne bruges og fremføres mundtligt. Under dansen digter den gode forsanger til, og han trækker fra, men bøgerne er en inspiration og et hjælpemiddel for ham, når han forbereder sig inden dansaftenen.

Det talte vi meget om, og så spurgte de mig, hvad jeg arbejdede med. Jeg fortalte, at det var de danske folkeviser. Jamen, det er jo noget helt andet end vore, sagde de. Det er jo de gamle viser fra middelalderen.

Pludselig slog det mig, hvor let det nu var at fortælle Högni og Hanni, hvad jeg ville med min bog, som jeg på det tidspunkt var i fuld gang med: Jeg vil ganske enkelt vise, at folk i Danmark har holdt lige så meget af de gamle viser, som I har holdt af jeres, og at vi derfor – ligesom I – er blevet ved med at lave viser i den gamle stil fra de middelalderlige århundreder og i al fald helt op til o. 1800.

De undrede sig og sagde: Mener du da ikke, at folkeviserne er digtet i middelalderen, *Agnete og havmanden*, *Niels Ebbesen*, *Ebbe Skammelsøn*, *Elverskud* og hvad de nu ellers hedder?

Jo, nogle af dem er nok, men langt de fleste af de mere end 500 gamle folkeviser, vi kender, er langt yngre end 1500. Vi er – ligesom I – blevet ved med at lave nye, gamle viser.

De undrede sig stadig, og da de vidste, at folkeviserne var adelsviser, som senere var blevet til almueviser, spurgte de forsigtigt, om jeg dog ikke stadig mente det.

Nej, sagde jeg, jeg mener, at folkevisen som sådan er en måde at *synge-fortælle* historier på, som er skabt i markedsmiljøer i de middelalderlige århundreder, og efter bogtrykkerkunstens opfindelse overtog skillingsviseforfatterne og deres producenter det store marked, der lå i at sælge viser til folk, der – ligesom I – elskede at synge viser om gamle dage og det helst i den gamle stil.

De undrede sig stadig. Når jeg nu sender min bog op til Högni og Hanni, håber jeg ikke, de undrer sig så meget mere.

Alene det at sætte spørgsmålstejn ved den gængse teori: at folkeviserne er middelalderlige adelsviser, der har endt deres dage som almueviser, er kættersk. Men jeg vil ikke blot sætte et stort spørgsmålstejn herved. Jeg vil også påvise, at denne teori bygger på et allerede i romantikken nedfældet og siden da ustandseligt gentaget dogme: at visehåndskrifterne fra det sekstende og syttende århundrede udelukkende indeholder adelsviser eller adelsvisetradition, og at det kun er under de store folkemindeindsamlinger – netop siden romantikken – man får nedskrevet folketradition eller almuetradition.

Hertil kommer et andet dogme, som vel aldrig direkte er blevet skriftligt formuleret: den romantiske tro på folkevisernes ægthed begrundet i deres mundtlighed. Uanset hvad skiftende tiders forskere har ment om almuetraditionen, så taler de altid om denne traditions ægthed. Den „mærkelige ægthed“, som litterært skolede viseforskere siger om viser, der ikke opfylder de almindelige æstetiske grundregler; viser der er „gået på grund som havarister i traditionen“, men som dog kan være „mærkeligt ægte“. Modsætningen til det ægte er det trykte, det boglige, og det er skillingstryk, der ødelægger den gamle folkelige ægthed, mener mange forskere. Det er skillingstryk-producenterne, der langsomt har kvalt viserne i den levende, folkelige – underforstået: mundtlige og ægte – tradition.

Men intet kan være mere fejlagtigt. Og afviser man skillingstrykket som medium, giver man et falsk billede af folkevisernes historie, et romantisk billede.

Det er nemlig sådan, at så længe man har haft en virkelig stærk og udbredt og levskraftig tradition for at synge-fortælle historier i folkevisestil, nøjagtigt lige så længe har der været folk, der har

tjent penge ved at skrive og at producere sådanne viser.

De folkelige sangere har altid ønsket at forny deres repertoire samtidig med, at de har bibeholdt, hvad de selv syntes var de bedste blandt de gamle viser, de kunne. De i skillingstryk lancerede nye viser i den gamle stil og de genlancerede gamle viser har været en forfriskende inspiration for de folkelige sangere. Når den levende syngefortælleren er stærk, kan denne boglige tradition ikke slå den mundtlige ud. Tværtimod. Men når traditionen for at synge-fortælle visehistorier langsomt er ved at dø ud – når den kun lever stærkt i visse egne af landet, og når kun få mestrede denne folkekunst – således som det var tilfældet i slutningen af det nittende århundrede – så holder viseproducenterne op med at lancere og genlancere viser i den gamle stil. Så er der ikke mere forretning i det. Så kaster de sig over andre visegenerer.

Da der kun er bevaret få folkeviser i skillingsstryk, må skillingsviseteorien nødvendigvis forudsætte, at der er gået i tusindvis af disse folkelige tryk tabt. Og det er ikke så mærkeligt, for det var disse tarvelige tryksagers skæbne at blive smidt væk efter endt brug, det vil sige, når folk havde lært sig viserne.

Skillingsviseteorien eller, om man vil, teorien om de tabte skillingstryk, vil dog vise sig at være langt mindre spekulativ, end alt hvad man inden for de sidste 150 år har tænkt og rekonstrueret sig frem til om folkeviserne som samtidige skildrere af middelaldermennesker i middelalderborge med middelaldersind i middelaldersamfund.

Teorien forudsætter nemlig blot, at man også har kunnet digte om middelalderen fra det sekstende til det attende århundrede. Eller rettere: man har digtet visehistorier om de gamle dage, om de fjerne tider. Det var godt stof. Og salgbart stof.

Samtidig forudsætter teorien, at man i en kulturen som den danske – ligesom i den færøske – ganske enkelt må regne med, at boglig tradition og mundtlig tradition supplerer og inspirerer hinanden.

Men for at kunne forstå, at en vise som f.eks. den om Ebbe Skammelsøn er skrevet over et gammelt jysk sagn og lanceret i skillingstryk i begyndelsen af det sekstende århundrede, må man kunne frigøre sig fra noget, der sidder dybt inde i

sjælen hos mange: at Ebbe-visen er et middelalderpoetisk digterværk. Det er en del af vor almenviden at tro det, men det er en kontant syngefortalt røverhistorie af allerenkleste art. Den er digtet af én, der kendte den gamle markedsvisetradition. Den er beregnet til at kunne synges og sælges på markeder.

Skillingsviseteorien hænger også uløseligt sammen med den iagttagelse, jeg har gjort: at det er muligt at tvedele traditionen i det sekstende og syttende århundredes visehåndskrifter i *folketradition*, folk forstået som almue i betydningen bønder og borgere, kort sagt menigmand, og i *adelstradition*. Denne tvedeling kan foretages så forholdsvis sikkert, at det kan undre, at ingen viseforsker tidligere har opdaget, at det er muligt ud fra objektive kriterier.

Kan man nu udskille, hvad der er folketradition, nedskrevet allerede i det sekstende og syttende århundrede; kan man nu påvise, at man i adelskredse i de samme århundreder er blevet inspireret af samtidens og af ældre tiders folketradition; kan man nu påvise, at der allerede siden o. 1500 og indtil o. 1800 er blevet skrevet nye viser i den gamle folkevisestil, og at de har udgjort den væsentligste del af den folketradition, man kender siden det sekstende århundrede; og kan man nu sandsynliggøre, at folkevisen oprindelig er en markedsvisegenre, så er det rent umiddelbart klart, at dermed er hele grundlaget for studiet af den danske folkevisе blevet et andet, end man hidtil har forestillet sig.

Det er bogens formål at vise, at det kan lade sig gøre ved at gå nye veje ind i selve kildematerialet.

De gamle veje – og de nye

Ethvert seriøst studium af den danske folkeviser må tage sit udgangspunkt i standardværket *Danmarks gamle Folkeviser* (DgF), som Svend Grundtvig påbegyndte i 1853, og som tre generationer af forskere efter ham fortsatte og afsluttede i 1976. Værket er på tolv bind, inklusive et registerbind, der fører ind i de ti tekstbind. Melodierne findes udgivet i et særligt bind II fra 1976, og Hakon Grüner-Nielsen er den eneste tekstudgiver, der tillige er musikforsker, bortset fra Erik Dal, der i 1956 skrev om både tekst- og melodistudiets historie og problemer.

De fire generationer af tekstudgivere har det fælles, at de alle under deres arbejde både teoretisk og i praksis har taget stilling til den samlede visetradition, således som man kender den fra det, man plejer at kalde *adelstraditionen* i det sekstende og syttende århundrede, *almuetraditionen* i det nittende og tyvende og *skillingstryktraditionen*, der er dokumenteret siden slutningen af det sekstende århundrede. Fælles for dem er det også, at de har arbejdet med alle de undergrupper af folkeviserne, som DgF opererer med: *kæmpeviser*, *trylleviser*, *legendeviser*, *historiske viser*, *ridderviser* og *romanviser*.

De fleste andre forskere foretager et udvalg i deres studium: nogle studerer kun *adelstraditionen*, andre kun *almuetraditionen*; nogle tager deres udgangspunkt i én visegruppe, andre i en anden, og det er betegnende, at det meste af den viseforskning, der stort set beskæftiger sig med enkelte viser, er koncentreret om en række af de store numre, som da også går igen og igen i de populære viseudvalg, f.eks. *Germand Gladsvend*, *Agnete og havmanden*, *Elverhøj*, *Elverskud*, *Niels Ebbesen*, *Torbens datter og hendes faderbane* og *Ebbe Skammelsøn*.

DgF og folkevisebegrebet

I DgF, som Svend Grundtvig kaldte et „Museum for vor gamle Folkesang“¹, bevæger man sig rundt mellem de 539 viser i de tilsammen tusinder af versioner, som efter Grundtvigs opfattelse var de *gamle* folkeviser. Han valgte ikke ordet *middelalder-viser* på titelbladet, men bruger det ofte i sine kommentarer.

I de norske og svenske videnskabelige udgaver, der er opbygget og indrettet efter det danske forbillede, har man udskiftet *folkevise* med *ballade* og *gamle* med *middelalder(lige)*: *Sveriges medeltida ballader* og *Norske mellomalderballadar*.

Det var Svend Grundtvig, der i Danmark knæsatte betegnelsen *gamle folkeviser* for de viser, man hidtil havde kaldt *kæmpeviser* (herunder også trylleviser, historiske viser, ridderviser og romanviser), og som de fleste uden for folkloristernes kreds i dag blot kalder *folkeviser*.² Det gør blandt andet Erik Dal i sin forskningshistorie, hvor han definerer folkevise som

den anonyme, i middelalderen opståede, men kun gennem ældre adelsoptegnelser og nyere almueoverlevering kendte, oftest episke sang, hvis strofer gerne består af 2 eller 4 frit udfyldte rækker, som regel med 4 slag (evt. kun 3 trykstavelser) og rimede *aa* eller *xaya*, desuden forsynede med omkvæd, eventuelt mellemkvæd samt måske delvis strofegentagelse.³

Det, Dal kalder en *folkevise*, kalder folkloristen Bengt R. Jonsson i 1967 en *ballade*:

Med *ballad* förstås ... den nordiska medeltidsballaden, dvs. en i ett begränsat antal stroffer uppbyggd och av vissa speciella stildrag utmärkt, berättande visa, som genremässigt är av medeltida ursprung ...

Jeg betraktar visserligen balladen som en *folkvisa*, men som endast *en* af de många folkvisekategorierna. Med *folkvisa* menar jag en ano-

nym visa, som främst lever genom muntlig tradition och för vilken ingen av författaren auktoriserad version, med andre ord arketypen, existerar.⁴

Laurits Bødker, der som folklorist går ind for denne meget vide betydning af ordet *folkeviser*, skriver i et diskussionsindlæg fra 1958 og i en afhandling fra 1960⁵, at Svend Grundtvig på dette punkt er i overensstemmelse med den nyere, folkloristiske viseforskning. Det er imidlertid ikke rigtigt. Vel fremgår det af Grundtvigs utrykte registranter, som Bødker henviser til, at han kun betragtede de gamle folkeviser som den ene del af den samlede folkevisetradition, men den anden del var *Skæmteviserne*, som han opførte i sin DgF-registrant uden dog at give dem DgF-numre, samt *Folkevisens Efterklang*, som han opførte i en selvstændig registrant. Efterklangviserne som genre kan være vanskelig at afgrænse⁶, men det væsentlige i vor forbindelse er, at Grundtvig karakteriserer disse viser direkte i forhold til folkevisen, underforstået: folkeviserne er de „egentlige“, de *gamle* folkeviser.⁷

I 1959 publicerede jeg imidlertid nogle oplysninger om et hidtil ukendt hæfte med 34 skillingsviser, som ligger i Grundtvigs arkiv i Dansk Folkemindesamling.⁸ Med kursiv angiver jeg hans håndskrevne tilføjelser på titelbladet:

Danmarks nye Folkeviser: Københavnske Hverdagsviser til bekjendte Melodier. 1855. Priis 28 Skilling.

Da Grundtvig skrev dette to år efter, at han havde udgivet første bind af Danmarks gamle Folkeviser, så jeg det som et vidnesbyrd om, at hans folkevisebegreb var langt videre end almindeligt antaget, og Bødker bruger det som endnu et argument for sin opfattelse. Det må dog nu bemærkes, at Grundtvig ellers ikke, hverken i utrykte registranter opfører eller på tryk betegner tidens skillingsviser som de *nye* folkeviser, men at han derimod undertiden på tryk omtaler disse viser nedladende som de „gyselige nye Gadeviser“.⁹ Grundtvig havde i sit arkiv en stor samling af sådanne viser, og dem betegner han heller ikke nye folkeviser, men *flyvebladstryk*.¹⁰ At han i 1855 overhovedet kunne få den tanke at kalde indholdet af netop dette visehæfte for nye folkeviser hænger snarere sammen med, at hæftet blandt andet indeholdt den meget populære vise om Pjaltens-

borgs brand i 1850, som var skrevet af en af tidens anerkendte poeter, Adolph von der Recke. Grundtvigs tilføjelser er og bliver et lille elskværdigt apropos, for Reckes vise var en schlager, som var på vej ud i folkemunde. At han kaldte den en *ny* folkevise rokkede dog ikke på noget punkt ved hans opfattelse af, hvad en folkevise er. Og da Grundtvig intetsteds publicerer betegnelsen *nye* folkeviser, er det meget vel muligt, at da han i 1847 kaldte folkeviserne *gamle*, var det, fordi det lød bedre i en titel end *middelalderlige*. Gamle var ganske enkelt et godt ord i 1840'erne, hvor nationalromantikken satte alt dansk, alt folkeligt og alt gammelt i højsædet – *Danmarks – Gamle – Folkeviser* havde fanfarens klang.

Ved således at gå i rette med min egen tidligere opfattelse, kommer jeg også til at fratage Bødker hans andet argument for, at Grundtvigs folkevisebegreb var så meget videre, end hvad Erik Dal giver udtryk for i sin definition. Det er her værd at citere Dals kommentar til definitionen, idet han dér afslører, at han, trods Bødkers udsagn om det modsatte, helt har forstået Grundtvigs syn på folkevisen og folkevisens efterklang:

Folkevisen er således velafgrænset kronologisk – bagud mod allitterationsdigtningen, fremad mod de nyere, omkvædsløse strofer, de mindre simple rimslyngninger og snart også den fastere metrik. En efterklang i folkevisens versform findes; Grundtvig og andre [DgF]-Judgivere har foretaget den ikke særlig vanskelige udskillelse af dette lidet udforskede stof – snarere med for let end for fast hånd. Genremæssigt afgrænses visen mod de musikløse eper, mod latindigtningen og mod den religiøse og troubadourlignende lyrik, der skyder af en anden rod, og som her i landet er yderlig tyndt overleveret – hvad man ellers vil mene om den.¹¹

Inden for den nyere folkloristiske viseforskning i Norden har man imidlertid næsten enstemmigt besluttet at kalde de gamle folkeviser for *ballader* eller *middelalderballader*, balladen er blot en af mange folkevisegenrer. Fanebæreren for denne opfattelse er Jonsson. I modsætning til Bødker søger han ikke nogen historisk begrundelse for udvidelsen af folkevisebegrebet.

Interessant er det imidlertid, at den ny-folkloristiske brug af betegnelserne folkevise og ballade ikke er udtryk for nogen ændret grundopfattelse af den gamle og den nyere visetradition. Begrebet

ballade defineres stadig på samme måde, som Dal definerer folkevisen, og udvidelsen af folkevisebegrebet har hidtil blot betydet, at man interesserer sig lidt mere for flere visegenrer, som er nedskrevet efter den mundtlige tradition,¹² og som man lige så vel, ja, måske endog bedre kunne kalde *traditionelle viser* eller *traditionsviser*, for så blev man fritaget for de evige overvejelser over, hvad *folk* betyder.¹³

Uanset om man er *balladeforsker* i Jonssons forstand eller *folkeviseforsker* i Dals, så findes det danske materiale, man har at arbejde med, i DgF. Det er deri, man finder de danske middelalderballader, de gamle folkeviser, folkeviserne, og det er dem, der er emnet for denne bog, hvis titel også kan læses sådan: Nye veje til viserne i det museum over den danske folkesang, som Danmarks gamle Folkeviser ifølge Grundtvig skulle være.¹⁴

Svend Grundtvigs veje¹⁵

Da Svend Grundtvig i 1847 publicerede sin *Plan til en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser*, skrev han, at

Af alle de Grene af den gothiske Folkestamme, der have bevaret noget af den for dem fælles og for dem ejendommelige Balladepoesi fra Middelalderen, som vi sædvanlig kalde *Kæmpevisen*, har ingen rigere Rester heraf at opvise, end det *danske Folk*.

Derpå beskriver Grundtvig kilderne: resterne af denne middelalderpoesi finder man først og fremmest i

Visebøger, skrevne mellem 1550 og 1720, af hvilke største Delen er heelt eller tildeels Afskrifter efter ældre, nu tabte Visebøger ... Disse Haandskrifter tilhøre en Tid, da den dannede Klasse i Landet endnu mindedes og levende forplantede de gamle Sange.

Den anden vigtige kilde,

de i 19de Aarhundrede opskrevne Viser ... skylder derimod sin Tilværelse til Almuen paa Landet, der endnu har bevaret ikke lidet af den gamle Folkedigtning, skjönt Erindringen ogsaa der synes snart ganske at ville uddøe. Meget af hvad denne Kilde har ydet forskriver sig vel fra de gamle trykte Samlinger [Vedel 1591, Tragica 1657, Syv 1695] og fra Flyvebladene [skillingstrykkene], men meget er der ogsaa der aldrig har været trykt, men kun ved mundtlig Overle-

vering har forplantet sig til denne Dag. Kun for saa vidt dette sidste har været Tilfældet, hvilket ikke er svært at bedømme, kunne disse Optegnelser altsaa komme i Betragtning.¹⁶

Det er værd at bemærke, at Svend Grundtvig mener; at middelalderviserne levede i folkemunde både hos „den dannede Klasse i Landet“ og hos „Almuen paa Landet“ i det sekstende og syttende århundrede. Den eneste forskel var, at de „dannede“ skrev de gamle sange ned, og det gjorde de på en tid, hvor nye visegenrer var ved at fortrænge de gamle viser; almuen, derimod, fastholdt dem i erindringen, og det gjorde de stadig på Grundtvigs tid. Dog er han klar over, at nogle af de gamle viser, almuen sang, kan være lært efter boglige kilder. Det gælder dog langt fra alle viserne, og det indebærer, at man har muligheden for at kunne iagttage folkevisen som levende tradition fra det sekstende til det nittende århundrede. Flere steder i sine viseanalyser påpeger han eksempelvis den „ejendommelige“ overensstemmelse mellem viserne i Karen Brahes Folio (KBF) fra slutningen af det sekstende århundrede, som han mener er et jysk indsamlingshåndskrift, og i den jyske almuetradition, nedskrevet af folkeminde-samleren Evald Tang Kristensen 300 år senere.¹⁷ Det er sådanne sammenhænge, der interesserer Grundtvig som forsker: allerede i 1846 påpegede han, at det væsentlige i studiet af de gamle viser er at analysere samspillet mellem variation og stabilitet,¹⁸ og i analysen af *Elverskud* (DgF 47), der netop kendes i KBF og i mangfoldige versioner i nutidstraditionen, skriver han:

En Vise, der har saa dybe Rødder i den folkelige Jordbund, der, som denne, hviler paa en ældgammel og almindelig Folketro, og hvis gribende Æmne har en saa simpel Bygning, at alle de enkelte episke Led gribe saa bestemt ind i hinanden, at Misforstaaelse og Forvanskning bliver næsten umulig, – den er, saa længe den bærer Folkets Deltagelse og rører dets Sind, og som en Følge deraf forplantes fra Slægt til Slægt, en *levende Organisme*, der paa en forbavsende Maade formaar at fastholde og bevare Enheden med sig selv under Tidernes og Tunge-maalenes Skiften. Den fremtræder som en helstøbt organisk Enhed ... Men ved Siden af den vidunderlige Enhed og Fasthed i Hovedsagen ... finde vi dér ogsaa en saare livlig Afvex-

ling, snart fremtrædende ... i en mangfoldig Variation af enkelte Sagntræk ... snart ogsaa ved Tilkomst af egne Sagntræk ... og endelig fremtræder denne rige Afvexling i en overordentlig høj Grad i Udførelsen af alle Enkeltheder og i de dertil benyttede Udtryk og Rim.¹⁹

Viserne blev altså skabt i middelalderen som levende organismer. Der kan derfor ikke være „Tale om nu at paavise den ægte, oprindelige Original til en Vise“.²⁰ Dog var Grundtvig som traditionshistoriker interesseret i „at kunne bestemme de oprindelige Omrids af en Vise“²¹ eller som han også udtrykker det: at finde frem til en vises oprindelige „Sagnform“,²² altså dens oprindelige episke indhold. Det væsentligste for ham var imidlertid at analysere traditionen som tradition, dvs. som levende organismer. Det er traditionens biologi, han vil studere, og det kunne samtidens litteraturhistorikere, filologer og historikere ikke følge ham i. Historikeren Johannes Steenstrup skrev senere, at Grundtvig har

en stor Forkærlighed for at iagttage den Forandring, som Viserne undergaa i Løbet af de senere Aarhundreder lige til vore Dage, skjøndt dette altid maa have en forsvindende Interesse i Sammenligning med den store og vigtige Opgave at fremskaffe den ægte ældste Form.²³

Grundtvig så det som sin hovedopgave at studere viserne som folkesang og ikke at udfinde deres ældste form. Urformen kan man lede efter til dommedag. Man finder den aldrig, lige så lidt som man finder „nogen enkelt Forfatter til nogen eneste Vise“, for „Folket er ... Forfatteren“. Selvfølgelig har der været en oprindelig, individuel forfatter, men „han blev kun Anledningen til“ visens „Fremkomst“, „siden udformedes og paa mangfoldige Maader omformedes“ visen „paa sin Vandring i Folkets Mund igjennem Landene“; fra folkets „Mund er det altsammen kommet til os, med *dets* Vidnesbyrd, som fra Slægt til Slægt udviklede og forplantede det“.²⁴

Da nu Grundtvig havde gjort den iagttagelse, at både høj og lav i det sekstende og syttende århundrede „forplantede“ de gamle viser, mente han, at det i sig selv var en god grund til at kalde dem *folkeviser*; og da de således efter middelalderens ophør levede blandt *hele* folket, kunne det jo også være, at de havde gjort det i de middelalderlige århundreder, hvor „den digteriske Produktionsevne endnu ikke var væsenlig indskrænket til

enkelte fremragende Personligheder ... men den var langt ligeligere og almindeligere fordeelt i Folkets Masse“.²⁵ Han udpeger tilsyneladende ikke noget bestemt miljø, hvor viserne oprindeligt var blevet til. Det gjorde derimod den svenske digter E.G. Geijer, der var Grundtvigs store inspirationskilde. I forordet til sin og A.Aug. Afzelius' udgave fra 1814 af *Svenska Folk-Wisor* siger han, at de er blevet digtet i adelsmiljøer, men det vel at mærke på en tid, hvor adelen endnu tilhørte folket, og det gjorde den indtil det fjortende århundrede. Derfor kunne betegnelsen folkeviser med rette siges også at dække disse visers oprindelse. Det vil sige, at Geijer mener, at folkeviserne er en mere eksklusiv genre, der er sunket ned til eller rettere: som adelen rundhåndet har delagtiggjort almuen i allerede i den tidlige middelalder. Det mener Grundtvig også, når han hævder, at folkeviserne er digtet på „en Tid, da der som *Geijer* siger „gaves een Poesi for höje og lave, da Folket ikke betöd en enkelt Samfundsklasse, og ikke et Aggregat af flere saadanne, men et ved Sjælenes fælles Baand Heelt; – en Tid, da endnu kun *den nationale Individualitet* var udpræget, den enkelte endnu saa udviklet, at et heelt Folk sang som een Mand““.²⁶ Det var dengang adelen endnu tilhørte folket; det var – for nu at citere Geijer ordret, hvad Grundtvig ikke gør – i de tider

då ännu ej stånden trädte i något slags fientlig motsats mot hvarandra, då ännu adeln till större delen blott var naturlig, eller bestod i den naturliga glans, som stora förfäder och en genom dem til förmögenhet och anseende försäkrad borgerlig existens gifva före alla privilegier; då den således ännu tillhörde folket, och af det betraktades såsom sin egen blomma och härlighet. En sådan tid har hos oss funnits, och är blott misskännelig för den, som begynner med att i historien innlägga alla en senare tids aristokratiska och demokratiska partibegrepp.²⁷

Hermed står det helt klart, hvad det betød, når Geijer sagde, at et helt folk sang som én mand: alle sang de samme viser, men det var adelens viser, de sang. Når Grundtvig udtrykker det sådan: produktionsevnen var fordelt mere ligeligt i folkets masse, end man nu kan forestille sig, så kunne han end ikke drømme om at forestille sig, at folkeviserne oprindeligt var skabt af en almue. Den, der ifølge Grundtvig blev anledning til en vises fremkomst, kunne aldrig være en, der til-

hørte en lavere samfundsklasse. Denne klasse har også haft sin poesi, for en almuepoesi „vil altid findes, men sjælden kunne gjøre Krav paa synderlig Interesse hos den dannede Del af Folket“, og „Man maa ... vel vogte sig for at forvexle Folkepoesi med *Almuepoesi*“. ²⁸

Geijer og Grundtvig troede ikke et øjeblik på, at der i den tidlige middelalder havde eksisteret et klasseløst samfund. Hvad de mente var, at der engang havde været en lykkelig tid, hvor klasserne ikke bekæmpede hinanden, ja, der var i virkeligheden tale om én stor forbrødring mellem adel og almue. Og det er jo en smuk tanke.

Da litteraturhistorikeren N.M. Petersen i 1842 gennemgik Geijers teori, er det da også mere hans brug af ordet folke-poesi, han er kritisk overfor. Det er

et Udtryk, der let kan misforstaas. Ved en skjæv Opfatning af Ordets Betydning ledes man nemlig let til derved at tænke det samme som ved Almuepoesi, og man kunde da forestille sig, at de gamle Sange fornemmelig bleve sungne af den Tids Almue, og ere udgaaede fra den. Denne Forestilling er aldeles urigtig; uden Tvivl kunde de, ligesom vor Tids Moder, vandre ned til Almuen, men det var ikke den, der fostrede dem i sit Skjød. Kalder man denne Poesi Folkepoesi, saa menes derimod, som Geijer bemærker, dermed, at den har sit Udspring fra Tider, da der herskede en for os nu næppe mere fattelig Enfoldighed i Karakteren. ²⁹

N.M. Petersen taler derfor ikke om folke-viser, men bibeholder det gamle ord *kæmpeviser*, og de var „ikke den simple Almues Moro, men den rette poetiske Næring for de højere Stænder, vel endog for de mest Dannede og Aandfulde i disse“. Og kæmpevisen „maatte naturligvis have een Forfatter, stundom maaskee samtidig flere; men hvo der end var dens første Ophav, den vandrede snart ud, gik fra Mund til Mund, blev hist forøget og her forvansket efter Smag og Behag, og blev saaledes til sidst Folkets Ejendom“. ³⁰

N.M. Petersen blev aldrig træt af at slå fast, at „Folkepoesi er ikke Poesi digtet af Folket i Masse, hvori der ingen Mening er, mindst af Almuen i Masse, hvis produktive Kraft i Almindelighed kun er liden“, som han skriver i 1867 i andenudgaven af sin litteraturhistorie, og han tilføjer opgivende: „Gud maa vide, hvorledes man er falden paa dette forfløjne Indfald.“ ³¹ Det vidste han naturligvis ud-

mærket. Han vidste, at det, som han var bange for at Geijer mente i 1814, og som han troede, at Grundtvig mente i 1847, var det samme som brødrene Jacob og Wilhelm Grimm, inspireret af den tyske digterfilosof J.G. Herder, mente: at folkesangen digter sig selv, ubevidst og kollektivt. Det har Dal en god kommentar til: „Virkelig har brødrene udtalt noget sådant; det er dog et spørgsmål, om de har ment det altfor bogstavelig mystisk“. ³²

Det samme gælder Grundtvig i 1847. Trænger man ind bag det tågeslø, han indhyller sin teoretiske grundopfattelse i, så viser det sig, at han ikke har været fanebærer for *produktionsteorien*, men derimod for *receptionsteorien*, der i sig indebærer teorien om viserne som *gesunkenes Kulturgut*, kulturgoder der på et meget tidligt tidspunkt er sunket ned fra en mere eksklusiv klasse til en lavere, almuens. ³³ Efter tyve års arbejde med viserne og efter regelmæssigt at have måttet høre for, at *folk* i folkevisebegrebet er mere end uheldig, skriver han i 1867 i forordet til en af sine folkelige viseudgaver: Navnet folkeviser

har de ikke faaet efter den nye Betydning af Ordet „Folk“, som man hos os har begyndt at laane fra Tyskland: som om „Folket“ alene var Almuen, Menigmand, til Forskjel fra og i Modsætning til alle dem der enten har finere Klæder eller finere Smag, flere Penge eller flere Kundskaber, end alle og enhver nogen Tid kan have; men de har faaet deres Navn af „Folkeviser“ Folkets Viser, fordi de i lige Maade tilkom og vedkom *det hele* ved Aandens og Blodets Baand, ved fælles Tungemaal, fælles Minder og fælles Haab inderlig forbundne Samfund, som alene med rette kaldes et Folk. Dersom dette ikke var saa, dersom Folkeviser skulde betyde det samme som Almueviser, saa vilde disse gamle Sange ikke bære det med rette; thi *de er ikke digtede af Almuen*: de har først lydt i Højelofte og i Jomfrubure, mellem væbnede Riddere og Svende, guldsmykkede Jomfruer og Møer, der traadte Dansen efter dem; og det var ogsaa adelige Fruer og Jomfruer, der for 300 Aar siden gjorde sig Flid for at faa dem opskrevne, mens de endnu levede i deres Kreds. Men efter den Tid har de i Mund og i Minde fornemmelig været bevarede af Landalmuen. ³⁴

Dal mener, at hvad Grundtvig her skriver i 1867, er et udtryk for, at han „er nået et godt stykke ud

over den ægte produktionsteori. Enkeltmands forfatterskab og samfundets lagdeling står ham nu klart.³⁵ Efter min opfattelse er det, Grundtvig skriver, blot en tydeliggørelse af det, han skrev i 1847.

Bødker mener, at Grundtvig hele sit forskerliv var tilhænger af produktionsteorien, og at hans syn på folkeviserne er „en videnskabelig regression i forhold til N.M. Petersens standpunkt, der indeholder kimen til den senere „rezeptionstheorie“ og til diskussionen om „gesunkenes kulturgut“.³⁶ Efter min opfattelse er det altså også forkert.

Det går som en rød tråd gennem alle Grundtvigs viseanalyser, at folkeviserne er adelsviser, der er blevet bevaret indtil nyere tid af almuen; „men dersom Almuen havde ladet Adelen beholde sine Viser for sig selv, saa var de aldrig blevne til Folkeviser. Sangen faar først sit fulde folkelige Præg og Vidnesbyrd derved, at alle synger med, at alle Klasser af Folket gribes af den og griber den, tilegner sig og forplanter den“, skriver han i 1867.³⁷

Ifølge Grundtvig overtog almuen adelsviserne allerede straks efter, at de var blevet digtet, dvs. at nedsynkningsprocessen foregik fra omkring 1100 til omkring 1400. Grundtvig aldersbestemmer de enkelte visegrupper efter, hvad de handler om: ældst var kæmpeviserne med deres emner fra oldsagn og saga, yngre var trylleviserne om overtro og forunderlige væsener og yngst er ridderviserne. De historiske viser er stort set samtidige med de begivenheder, de besynger. Efter 1400 digtedes ingen nye viser i adelskredse; i det femtende århundrede afløstes i al fald de gamle visers guldalder af en sølvalder, men såvel adel som almue blev ved at synge de gamle oprindelige adelsviser. O. 1600 nedskrev adelen, stadig ifølge Grundtvig, selv, hvad de kunne huske af disse viser, hvorimod almuen blev ved at synge dem, indtil folkemindesamlerne dukkede op og nedskrev dem i det nittende århundrede. En undtagelse var dog Karen Brahes Folio, der var et indsamlingshåndskrift fra slutningen af det sekstende århundrede.

Da Grundtvig ikke mente, at det var afgørende for et studium af visetraditionen som helhed, at der *oprindeligt* er tale om adelsviser – det var kun naturligt, at det var „de mest opvakte og fremme-

lige i Folket“,³⁸ der skrev viserne – så kaldte han dem for *folke*-viser, fordi både høj og lav havde sunget dem siden o. 1100 og indtil henholdsvis o. 1600 og hans egen tid. At det var vise- og kulturhistorisk interessant, at det *oprindeligt* var adelsviser, var en anden sag. Det afgørende for ham var, at alle klasser havde sat deres præg på viserne i traditionen.

Dette grundsyn møder man overalt i hans viseanalyser i DgF.

Axel Olriks veje³⁹

For Axel Olrik, der udgav og kommenterede de fleste af ridderviserne i DgF, var folkeviserne også oprindeligt adelsviser. I *Nogle Grundsætninger for Sagnforskning* skriver han, at

Der eksisterer ... to forskellige lag af folkeminder, et øvre og et nedre. *De øvre folkeminder* er dem der forfattes i samtiden, hører hjemme blandt de mere ansete i samfundet og er prægede af tidsalderens åndelige særpræg ... De samme folkeminder kan for en tidsalder være øvre, for en anden tidsalder nedre. Danske viser om ridderlivet må være frembragte af digtere, der levede med i middelalderens adelsliv, altså i det øvre lag, og endnu i det 16de årh. trivedes de frodig i adelen; men når de i 19de årh. synges af en jysk husmandskone ude på heden for hendes småbørn er de glæde ned i det nedre lag.⁴⁰

Han mener, at det var i det sekstende århundrede, almuen overtog ridderviserne, der hører til de yngste af de gamle viser. De var fra senmiddelalderen. Hvordan det gik til, skriver han ikke om i *Nogle Grundsætninger*, men i forordet til sit folkelige viseudvalg fra 1899:

Den Klasse af Samfundet, der skabte den danske og nordiske Folkeviser, er en helt anden end den, der frembragte Udlandets pyntelige Ridderdigtning. Vi havde ingen Trubadurer eller Minnesangere, der tjente deres Brød nu paa en, nu paa en anden Borg, ved at foredrage lange Beretninger om ridderlige Eventyr; vi havde heller ikke de smaa Fyrste- og Grevehoffer, der var disse Sangeres bedste Hjem ... De, der bærer Sangen oppe, er da den danske Adel. Det er ikke det Faatal af adelige Slægter, der senere samler alt Jordegodset ved kloge Giftermaal og dernæst bygger de prægtige Slotte.

Det er en Adel, spredt over nogle Tusend store og smaa Herregaarde i alle Landets Sogne og tillige paa en Del Bøndergaarde, hvis Ejere give adeligt Skjold og Skattefrihed i Arv til den Søn, der bliver ved Gaarden (al denne Smaaadel sank efterhaanden ned i Bondestand, især efter Deltagelsen i Skipper Clements Oprør). Fra denne brede Klasse af Adelsmænd (der altsaa svarer til vore Dages Herremænd, Proprietærer og de mere selvstændige af Gaardmændene) har Digtningen sin friske ligefremme Udtrykssmaa- de og sin Forkærlighed for Virkeligheden. Den afspejler deres Syn og deres Liv.⁴¹

Visernes sociale status synker altså sammen med adelens *især* i det sekstende århundrede, men nedsynkningsprocessen var begyndt langt tidligere:

Allerede langt tilbage i Middelalderen havde Bondestanden optaget den ridderlige Digtning, idet Bønderne ofte sad paa Gildesbænk med Egnens Herremænd, eller idet Ridderborgenes Svende satte Bo som Bønder. Her levede Viserne videre uden den Forfinelse og Forlængelse, som de undergik hos det 16de Aarh.'s Adel, men tværtimod kortere og undertiden grovere.⁴²

Generelt er han kritisk over for adelens visehåndskrifter. Viseversionerne i Karen Brahes Folio, som Svend Grundtvig satte meget højt, betegner Olrik f.eks. ikke mere som A-tekster i DgF, hvad der blandt udgiverne regnes for at være en hædersplads: KBF „indeholder ganske livlige, men sent opstaaede Overarbejder af Viserne“, som Olrik udtrykker det.⁴³ Derimod fremhæver han oftere end Grundtvig versionerne fra almuetraditionen siden 1800: de er korte og folkelige – de bredere versioner er u-folkelige, det er folkelige versioner, man har broderet videre på i adelskredse. Derfor kan man undertiden i nutidstraditionen finde versioner, der kan følges bag om adelsoverleveringen og direkte tilbage til middelalderen, hvor de nok var digtet af de nedskrivende adelsfolks forfædre, og dermed oprindeligt var adelsviser; men de blev meget tidligt sunget også af de lavere samfundslag.

Hakon Grüner-Nielsens veje

Grüner-Nielsen skriver i sit folkelige viseudvalg fra 1925:

18 *De gamle veje – og de nye*

Ud fra de historiske Visers Vidnesbyrd kan man med Sikkerhed fastslaa, baade at Folkevisedigtningen var kendt i Danmark o. 1200, og at den o. 1300 var i fuldt Flor i alle nordiske Lande. Ved Studiet af selve Visestoffet kan man spore en Glansperiode o. 1200-1350; derefter følger en vis Stilstandsperiode, medens Slutningen af Middelalderen er Romanvisernes og Masseproduktionens Tid, hvor saa at sige enhver med lidt Talent har kunnet improvisere i Digtarten. Endelig kommer en Efterklangperiode fra o. 1550-1700; fra den Tid stammer Optegnelserne i Adelsvisebøgerne med de litterære Bearbejdelser. Vi kender ikke Forfatteren til nogen middelalderlig Folkeviser, men den megen Tale om Riddere og Skønjomfruer, samt mange andre Træk viser, at Digterne i hvert Fald i Danmark og Sverige er at søge blandt de højere Samfundslag, blandt Hofmænd, Riddere og Svende. Noget andet er, at Viserne ved Middelalderens Slutning havde vundet Yndest i alle Samfundslag, saaledes at Visesangen, da den i 16.-17. Aarh. gik af Mode blandt de dannede Klasser, uanfægtet levede videre som Underholdningsstof blandt Almuen.⁴⁴

I 1931 gentager Grüner-Nielsen dette sit generelle syn på „den danske middelalderlige Folkevises Udviklingshistorie“, men han tilføjer to meget vigtige iagttagelser: „Man maa vogte sig for at antage enhver Vise i Folkevisestil for middelalderlig, fordi den findes i 16. og 17. Aarh.'s Visebøger; mange saakaldte Folkeviser i Adelsvisebøgerne er litterære og ikke stort ældre end Optegnelsestiden“, og man kan „ved Middelalderens Slutning tale om „Adelsviser“, der ikke naaede udenfor Adelens Kreds, og om „Bondeviser“, der ikke var kendt i Adelskredse“. Desværre har Grüner-Nielsen ikke noget sted skrevet, hvad der efter hans opfattelse var henholdsvis adelsviser og bondeviser i det femtende århundrede.⁴⁵

Sammenholder man Grüner-Nielsens redegørelser for folkevisens historie med, hvad han i 1945 skriver om sit principielle syn på betydningen af at studere almuetraditionen, som blandt andet er så vigtig, fordi det næsten kun er derfra man kender melodierne, så får man et godt bidrag til forståelsen af Grüner-Nielsens grundopfattelse som vise-, musik- og tekstforsker:

Som ved alt Folkemindestudium bestaar Formaalet og Glæden ved Undersøgelsen iøvrigt

ikke blot i Bestemmelsen af Typens Grundform, men lige saa meget i Klarlæggelsen af Typens Udviklingshistorie. Kun ud fra et *ensidigt* historisk Synspunkt bliver Melodivarianterne til lutter Forvrængning af en svunden Kunstperiodes Sang. Det maa aldrig glemmes, at enhver Melodivariant i sig selv nødvendigvis har en vis Mening, og at en Melodis Omdannelse i høj Grad kan give Anledning til Skabelse af nye Kunstværdier.⁴⁶

Grüner-Nielsen er som Olrik og Grundtvig først og fremmest udforskere af overleveringen. Det er viserne som levende organismer – det er visernes liv og vilkår i traditionen, de vil analysere og prøve at forstå.

I *Nogle Grundsætninger* har Olrik et kapitel om „Sagnets Liv“, hvor han allerede har gjort de fleste af de iagttagelser, man har gjort inden for vore dages folkloristiske viseforskning, uden i øvrigt nogen sinde at henvise til Olrik.

Olrik har også et afsnit om „Overleveringer af boglig oprindelse“. Her skriver han, at trods den stærke boglige

udbredelse er den langt overvejende del af det 19de årh.'s overlevering af uboglig oprindelse. Syvs visebog [1695ff] har kun ganske svagt evnet at skabe overlevering, Tragica [1657] slet ikke (undtagen på Færøerne) – Vedel [1591ff] kun svagt, og kun flyvebladene har haft nogen virkelig indflydelse på overleveringen.⁴⁷

Grundtvig og Grüner-Nielsen var også opmærksomme på denne indflydelse.

Som forskere er DgF-udgiverne først og fremmest traditionsanalytikere, der helt ud i finger-spidserne kender den samlede overlevering. Det er viserne som folkeviser – som traditionsviser, som traditionel sang, som folkesang – der interesserer dem. I nyere forskningshistoriske sammenhænge ser man dem ofte nærmest hængt ud som urformsjægere, men det var ingen af dem. Grundtvig siger rent ud, at hvor en „skreven Grundtext aldrig har været til, der kan følgelig ikke heller være Tale om at komme tilbage til den“.⁴⁸

Olrik mener noget lignende, når han siger, at „begrebet grundform ikke kan fastsættes med fuld nøjagtighed“ og når han tilføjer: „I stedet for at betegne sagnets [visens] absolut ældste form må det i praksis betegne den ældste form, vi ved

tilbageslutning kan nå. For sagn, hvoraf der foreligger mange og vidt spredte opskrifter, vil „grundformen“ da sige den fælles stamform for de foreliggende varianter“.⁴⁹ Og det er jo noget ganske andet end urformen. Stamformerne er de grundformer, man kan ræsonnere sig tilbage til ud fra den visetradition, der rent faktisk kendes fra overleveringen. Den traditionsforsker, der vil analysere traditionen for at kunne skildre dens udviklingshistorie, må nødvendigvis gøre sig nogle tanker om indholdet af den stamform – grundformen så at sige i praksis – som traditionen er udviklet af. Og det ville både Grundtvig, Olrik og Grüner-Nielsen.

Værd at bemærke er det imidlertid, at Olrik siger, at det er vigtigt at få rede på hvilken „kulturtilstand“ det er, „der har medvirket til sagnets dannelse“, nemlig at finde frem til „sagnets forudsætninger“.⁵⁰ Og her var DgF-udgiverne ikke i tvivl: visernes forudsætning er at finde i de adelige miljøer i de middelalderlige århundreder. Ifølge Olrik og Grüner-Nielsen er blomstringstiden for denne adelspoesi, som man brugte til kædedansen, mellem 1200 og 1350, derefter følger en stilstandsperiode fra 1350 til 1550 og endelig en efterklangperiode fra 1550 til 1700.

De nye veje

At viserne var digtede i adelskredse er ingen af de tre nævnte DgF-udgivere i tvivl om, og det er Karl-Ivar Hildeman, der har kommenteret de historiske viser, og Erik Dal heller ikke: når visernes hele regi i det væsentlige er hentet fra adelige miljøer, må der nødvendigvis være tale om, at det oprindeligt er en adelspoesi. Og når adskillige af viserne selv beretter om visesang og dans, må der være tale om, at det oprindeligt er danseviser.

Dette ræsonnement møder man hos Grundtvig, som mente, at viserne blev digtet af de adelige, mens de endnu var en del af folket, og hos Olrik, som sagde, at man må erindre, at den danske adel altid har været en mere folkelig adel end den, vi møder sydpå.

For at kunne forklare at almuens sang adelens viser, forestillede Grundtvig og Olrik sig, at adelen i sin joviale folkelighed har været en slags forsangere, som i herregårdenes borgestuer og ved landsbyernes majfester lærte befolkningen de viser, som de selv eller deres forfædre havde digtet

til brug for underholdningen i riddersalene og i fruerstuerne. De må altså forestille sig *nedsynkningsprocessen* som en slags *indlæringsproces*: de dannede lærte de udannede en poesi, som stod langt over den almuepoesi, der altid har eksisteret, men som i al fald ikke kunne tiltrække sig de dannedes interesse.

Allerede tidligt er der imidlertid to forskere, der har antydnet en anden grundopfattelse. Det er Christian Molbech og Johan Ludvig Heiberg, men de er blevet overhørt i den faglige debat, måske fordi de skrev, før Svend Grundtvig suverænt holdt sit indtog på arenaen i 1847.

Molbech skrev i 1823, at folkeviserne „ei kunne være *ældre*, end høist fra det 14de Aarhundrede, og at den største Deel sandsynligvis er fra det femtende“.⁵¹ Han påpeger, at alt hvad der i viserne fortælleres om sæder og levemåde, skikke og klædedragt, våben og meget andet

tilhører Middelalderen og den saakaldte Ridder-tid eller Adelsmagts Periode i Danmark; og den Maade, hvorpaa de Fornemmes Pragt og det hele Herreliv skildres, undertiden vistnok med Overdrivelse og forskiønnede Farver, viser öiensynligen, at det er betragtet i det Fierne, at det ikke er blandt de Fornemme, men snarere blandt deres Riddersvende og Tienere, vi maae söge Visernes Digtere, og at det fra først af har været Almuen, som ved Tradition har bevaret dem.⁵²

Ud fra en bedømmelse af sprogformen mener Heiberg i 1831, at „de allerældste Romancer [folkeviser] kunne derfor ikke sættes længer tilbage i Tiden, end det 14de Aarhundrede, medens den større Mængde maa antages at tilhøre det 15de“.⁵³ Med hensyn til aldersbestemmelsen er Heiberg altså enig med Molbech, som han også henviser til, men når det gælder det miljø, der skabte viserne, træder Heiberg et trin længere ned ad samfundsstigen end Molbech:

Fremdeles udgik den scandinaviske Folke-Poesi fra Almuen, og udbredte sig derfra til Hofferne, hvorimod den franske og tyske i det mindste lyriske Digtekunst tog den modsatte Retning. [I en anmærkning skriver Heiberg, at] Det var A.S. Wedel, som bragte den danske Folke-Poesi i Credit ved Hoffet, da han paa Dronning Sophies Befaling udgav den første Samling af vore Folke-Romancer, og tilegnede hende samme. De fleste af de haandskrevne Samlinger, som

endnu ere tilovers, ere foranstaltede af Damer i de høiere Cirkler, eller have tilhørt saadanne.⁵⁴ Heiberg fortsætter i virkeligheden Molbechs tanke: at viserne ikke er digtede blandt de fornemme, for skildringerne af riddernes pragt og af det hele herreliv er „betragtet i det Fierne“. Heiberg tager konsekvensen og siger rent ud, at viserne er udgået fra almuen, underforstået; det var blandt almuen, man på afstand begærligt slugte de gode historier om livet blandt de fornemme.⁵⁵

Det er blevet betragtet som en romantisk kuriositet, at Heiberg kunne mene noget sådant, og derfor affejes han med en kun slet skjult ironi i forskningshistorierne. Så stærk har Svend Grundtvigs indflydelse været, at han totalt kom til at dominere debatten, men i modsætning til både Heiberg og Molbech fremlagde han jo også tusinder af sider med tekster og dokumentation for *sin* – og Geijers – påstand. Og selv om Olrik ikke på alle punkter var enig med Grundtvig, så ændrede han dog ikke grundopfattelse: at folkeviserne oprindeligt er vor ypperste middelalderpoesi på folkesproget skabt af adelen og allerede tidligt overtaget af almuen.

Olrik var så overbevist, at han i 1886 tog livet af en anden grundopfattelse, som var blevet fremsat af den svenske litteraturhistoriker Henrik Schück året før.

Schück skriver om de nordiske legere og specielt om de tyske Spielmänner:

Sannolikt är det dessa ringaktade vagabonder, som hafva infört medeltidsballaden i vårt land. I hvarje fall måste balladen eller folkvisan, såsom den vanligen kallas, vara en utifrån införd planta, ty den har icke kunnat utvecklas ur den fornordiska metriken.⁵⁶

Olrik slutter sit lange svar med at skrive:

At disse fræmmede har indført visesangen i Danmark, synes ret rimeligt: men at de har fræmbragt de første *nordiske* folkeviser, er ikke derfor sagt. Er folkevisen fra først dansevis, kræver den en hel flok, der har lært sang og dansetrin i udlandet og så overfører det til deres hjemland; der var lejlighed nok til at lære det ved de hyppige besøg, som danske kongsæmner ved midten af 12te århundred gjorde i Tyskland. Ved denne oprindelse fra kongens følge forklares lettest den store rolle, kongsgården og kongens „hovmænd“ spiller i vor vise-digtning.⁵⁷

Siden har ingen arbejdet videre med Schücks teori.

Nogle år senere – det var i 1891 – fremsatte Schück endnu en for de fleste folkeviseforskere kættersk tanke ved at hævde, at

såsom filologisk regel måste man ju uppställa den satsen, att ingen dikt är äldre än den äldsta bevarade handskriften, såvida inga särskilda – yttre eller inre – skäl tala därför.⁵⁸

Det er en „regel“ af den allerstørste vigtighed, hvis man vil videre inden for folkevisestudiet: man bør altid udgå fra kilderne og så på baggrund af dem se, om der for de enkelte visers vedkommende er særlige grunde, der taler for, at de er ældre end den ældste nedskrift.⁵⁹

Samme år Schück fastslog dette, skrev Johannes Steenstrup i konklusionen til sin bog *Vore Folkeviser fra Middelalderen* med den centrale undertitel: *Studier over Visernes Æsthetik, rette Form og Alder*:

en stor Del Viser, som forstyrrede det rette Syn paa Folkedigtningen, har kunnet fjernes og føres hen til deres rette Plads, nemlig enten som lærd Digtning eller især som Gadeviser fra de sidst forløbne Aarhundreder.⁶⁰

I 1932 opfordrede den svenske historiker Curt Weibull i et foredrag om folkeviseforskningen til, at man foretager

en objektiv kritisk värdesättning av visuppteckningarna, av upptecknarna själva och deras sätt att gå tillväga vid upptecknandet samt av uppteckningarnas förhållande till varandra. Stora och grundläggande resultat stå här utan tvivel att vinna för nordisk folkviseforskning. Detta gäller både om renaissancens och romantikens folkvisuppteckningar. Det är här forskningen framför allt har att sätta in.⁶¹

Weibulls opfordring, Steenstrups gadevise-teori, Schücks filologiske regel og hans, Heibergs og Molbechs teorier om at folkevisegenren er skabt i sociale lag og miljøer, der lå lavere end de høj- og lavadelige, har været den første inspirationskilde for synspunkterne i denne bog. Resten af inspirationen er kommet fra kilderne og viserne selv.

Efter min opfattelse skal man søge folkevisegenrens oprindelige hjemsted, dens oprindelige „kulturtilstand“ som Olrik ville have udtrykt det, i de middelalderlige markedsmiljøer. Og jeg vil påvise

1. at der i hvert århundrede siden det trettende og indtil slutningen af det attende er digtet viser i den gamle, middelalderlige markedsvise stil, før 1500 af markedssangerne – de *gamle folkeviser* (ballader, middelalderballader) – og efter 1500 af skillingsviseforfatterne og af litterære mennesker, der skrev for dette nye medium – de *nyere folkeviser*, dvs. *skillingsviser i den gamle markedsvise stil*.

2. at det er folketraditionen, både den gamle og den nyere, der har inspireret de musikbegavede, både professionelle og amatører, i adelsmiljøerne fra det femtende til det syttende århundrede til at skabe en *adelsvisetradition* til brug for deres sang- og danseaftener på herregårdene og ved hoffet.

Udgangspunktet for dokumentationen af denne nye grundopfattelse, der under ét kan kaldes *markeds- og skillingsviseteorien*, er min antagelse: at man med støtte i Vedels egne oplysninger og i den kendsgerning, at en af hans skrivere har afskrevet viser fra et adelshåndskrift (Hjertebogen fra o. 1550), kan tvedele den visetradition, man finder i Vedels Visearkiv (Svanings hskr. I-II og Rentzells hskr. formentlig fra o. 1575-o. 1590), i *folketradition* (menigmandstradition) og *adels-tradition*. Og da folketraditionen må antages at bestå af såvel *gammel folkevisetradition* som af *skillingsvisetradition* (nyere folkevisetradition), bliver tvedelingen den nøgle, der kan åbne for nye veje ikke blot ind i det sekstende og syttende århundredes adelshåndskrifter, men også ind i nutidstraditionen i det nittende og tyvende århundrede.

Første Del indledes med en redegørelse 1. for baggrunden for, at jeg fremsætter denne nye antagelse om Vedels Visearkiv, der indeholder 185 eller 34% af de 539 viser, der findes udgivet i DgF, og 2. for hvordan jeg blandt de 30 skrivere, der har arbejdet for Vedel, udskiller femten menigmandsoptegnere og dermed o. 100 (ubearbejdede) gamle folkeviser og skillingsviser, og tre adelsoptegnere og dermed o. 30 adelsviser, (bearbejdede) gamle folkeviser og skillingsviser.

Derefter redegøres for de fem andre store kildegrupper: *adelshåndskrifterne* og *Margrethe Langes samling* (Karen Brahes Folio) i det sekstende århundrede, *adelsdamenhåndskrifterne* i første halvdel af det syttende århundrede, *nutidstraditionen* og *den boglige tradition*, inklusive de bevarede skillingsstryk.

I Første Del er der lagt vægt på at bringe *facta* om de forskellige kildegrupper, som bliver brugt direkte eller som en nødvendig baggrundsviden i de følgende dele, samtidig med at antagelsen om Vedels Visearkiv bliver præsenteret i en større sammenhæng.

Anden Del indeholder viseanalyserne, der er samlet i tre afsnit: *Skillingsvisetradition, Gammel folkevisetradition og Adelsvisetradition indkredses*, og til disse indkredsningsforsøg er valgt viser, der kendes i mere end én af de seks kildegrupper. Der analyseres 40 viser i Anden Del, og i en sammenfatning redegøres der for analyseresultaterne og

for hvordan de er opnået. Derefter kommenteres og analyseres yderligere 70 viser i Tillæg til Anden Del.

Tredje Del er et eksposé, hvor jeg tager den fulde konsekvens af de nye veje ind i den ældste danske visetradition, som man kender den siden det sekstende århundrede, samtidig med at jeg åbner for nye veje ind i de teksttomme middelalderlige århundreder. Denne afsluttende Del er en skildring af folkevisens historie fremstillet i tre afsnit: *Markedssang og folkesang før 1500, Skillingsviser i markedsvisens stil og Adelslyrik og adelsviser*.

Anvendte definitioner

Alfabetisk fortegnelse dels over en række gammelkendte begreber, som jeg giver et nyt indhold, og dels over nye begreber, som præsenteres i denne bog:

Adelige flyveblade

Håndskrevne, af professionelle skrivere mangfoldiggjorte adelsviser, der antages at have cirkuleret på herregårdene og ved hoffet.

Adelsoptegnere

Tre skrivere i Vedels Visearkiv, der har indsamlet mere end tyve viser hver, og som ikke kan karakteriseres som menigmandsoptegnere, og hvoraf den ene med sikkerhed vides at have afskrevet viser fra adelshåndskriftet Hjertebogen.

Adelsvise

Vise, der findes i adelshåndskrifterne mellem o. 1550 og o. 1650 og/eller kendes af Vedels adelsoptegnere, og som ikke har kunnet karakteriseres som en skillingsvise eller en gammel folkevise.

Bondevisebog

I fagkredse den almindelige betegnelse for en håndskreven visesbog, som ikke er blevet anlagt i et adelsmiljø. Betegnelsen er i og for sig uheldig, idet disse visesbøger, der med sikkerhed kendes siden o. 1700, er anlagt af næsten alle mulige an-

dre end bønderne. – Som regel har folk i deres egne visebøger indført afskrifter af skillingstryk, nemlig af viser som de endnu ikke kunne udenad.

Dansevise

Vise, hvis handling udspilles under dansen og/eller vise med omkvæd, mellemkvæd og undertiden forsangerstrofe, der direkte hentyder til og/eller ligefrem opfordrer til dans.

Folkebogsvise

Vise med en kompliceret, omstændeligt og bogligt fortalt handling og ofte af en umådelig længde. – Folkebogsviser er altid oprindelig lanceret i skillingstryk.

Folkevisestil

Begrebet folkevisestil = den gamle folkevisestil anvendes i betydningen den balladeske fortælle-måde eller den balladeske teknik.

Gammel folkevise

Vise der kendes i folketraditionen i det sekstende århundrede, og hvis oprindelige form ikke kan indkredses, fordi visen ikke oprindelig er blevet lanceret i et skillingstryk. – En gammel folkevise er således ældre end o. 1500 og kan derfor med rette bære betegnelsen *middelalderballade*. – Den fire-linjede strofe kaldes *markedssangerstrofen*.

(markeds- eller markedsvisestrofen), den to-linje-
de for *folkesangerstrofen*.

Markedsvis

Vise der er blevet lanceret på et marked. – Begrebet *markedssangere* anvendes som fællesbetegnelse for dem, der i de middelalderlige århundreder lancerede disse viser: *vandrende sangere*, *legere*, *joculatores*, *Spielmänner* og *jongleurs*.

Menigmandsoptegnere

De tolv skrivere i Vedels Visearkiv, der har indført fra én til seks viser, hvorom Vedel oplyser, at de var almindelig kendt blandt menigmand i 1570'erne og 1580'erne.

Nyere folkevis

Vise i den gamle folkevisestil hvis oprindelige form kendes eller kan indkredses, fordi visen oprindelig er lanceret i skillingstryk, dvs. at den er fra tiden o. 1500 og o. 1800.

Nyhedsviser

Viser, der besynger en begivenhed, mens den endnu er aktuel. I de middelalderlige århundreder lanceredes nyhedsviser udelukkende mundtligt af markedssangerne, som folk lærte viserne af; efter o. 1500 lanceredes nyhedsviser af skillingsviseforfattere og -producenter i småtryk som skillingsviser.

Skillingsvis

Vise der oprindelig er lanceret i skillingstryk. – En skillingsvis kan være en hvilken som helst vise, der oprindelig er blevet lanceret i og som er blevet spredt via dette *medium*. – Min anvendelse af begrebet ligger således langt fra den almindelige sprogbrugs: at skillingsviser er tarvelig markeds- og gadevisepoesi.

Traditionel variation

Variation inden for den enkelte visetraditions rammer som skyldes mundtlig overlevering og ikke en talentfuld, meddigtende sangers specielle kreative evner.

Første Del
Kilderne

Ribe i det sekstende århundrede. Lige tilhøjre for domkirken ses Vedels hus Uranisculus, dvs. Lille Uraniborg. Efter Georg Braun: *Theatrum Urbium* (Köln 1574).

Bortset 1. fra nogle sene samlerhåndskrifter (fra o. 1650 til o. 1750), hvoraf flere indeholder afskrifter af de ældste adelshåndskrifter (fra o. 1550 til o. 1650) (se Appendix C), 2. fra de såkaldte bondevisebøger der kendes siden o. 1700¹ og 3. fra enkelte, meget spredte kilder fra o. 1500 til o. 1750, som undertiden kun indeholder en enkelt vise, vil alle kilderne til folkevisens historie i Danmark blive beskrevet.

I Vedels Visearkiv fra slutningen af det sekstende århundrede findes 185 af alle viserne i DgF, og der bliver redegjort for, hvordan de efter min antagelse kan deles op i to hovedgrupper: den ene bestående af visetradition der var almindelig kendt i folkelige miljøer, og den anden af visetradition der var kendt i adelskredse. Det er en tvedeling, der bliver foretaget uden skelen til visernes indhold og stil, og den bliver anvendt på samme håndfaste måde, når den i de følgende afsnit i dette kapitel bliver brugt til at *åbne* for en nyvurdering af de andre kildegrupper.

Derefter beskrives de adelshåndskrifter, der eksisterede på den tid, hvor Vedel arbejdede, hvorefter disse håndskrifter, der tilsammen indeholder o. 100 viser, både hver for sig og under ét sammenlignes med det tvedelte indhold af Vedels Visearkiv.

I et særligt afsnit beskrives Margrethe Langes Samling (Karen Brahes Folio), og dens o. 200 viser sammenlignes, ligeledes oversigtligt, med indholdet både af de samtidige adelshåndskrifter og af Vedels Visearkiv.

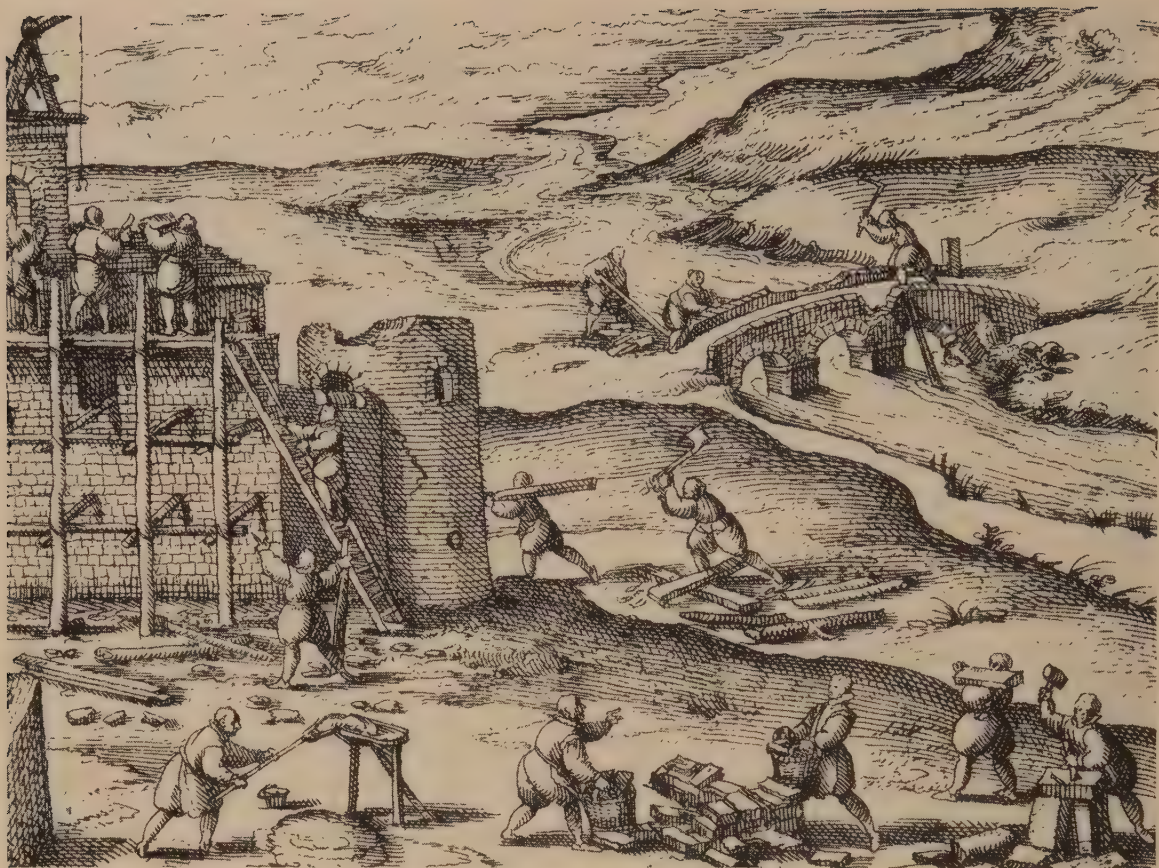
Ved således at gå frem kilde for kilde i det sekstende århundrede – ved at tage ét skridt ad gangen, gøre holdt og se tilbage eller til siden – får man et ganske andet indtryk af kilderne til den ældste visetradition, end man hidtil har haft.

Adelsdaméhåndskrifter fra o. 1590 til o. 1650 beskrives med en række mindre forbehold som én samlet kildegruppe på i alt o. 300 viser, og der foretages sammenligninger med de tre store kildegrupper i det sekstende århundrede. Også her kastes blikket altså bagud.

Da visehåndskrifterne fra o. 1650 til o. 1750 som nævnt er få og spredte og som regel også sekundære, springes der derefter frem til den store kildegruppe, der omfatter viser, som kendes i nutidstraditionen (almue- eller folketraditionen) siden o. 1800. Det drejer sig om 235 viser. Og der foretages sammenligninger med de ældre håndskrevne kilder.

Nået så vidt redegør jeg for den trykte tradition: først beskrives den boglige tradition (Vedel, Syv og bevarede skillingstryk), der går på tværs af de håndskrevne kilder og grupper af kilder fra sekstende århundrede til det attende; dernæst redegøres der for produktionen af skillingsviser i det hele taget dels før o. 1650 og dels fra tiden o. 1800.

Sammenligningerne mellem indholdet af de seks kildegrupper er referater af oversigten over alle viserne i Appendix D.

En herregård bygges i det sekstende århundrede. Efter *Res Gestae Frederici Secundi*. (Det kgl. Bibliotek).

Vedels Visearkiv

Vedels baggrund²

Da borgersønnen fra Vejle, Anders Sørensen Vedel, i 1557 kom til Ribe for at gå i latinskolen, boede han hos kanniken og sognepræsten Jens Pedersen Grundet, der lærte ham noget, man ikke kunne læse sig til i den lærde skole: kunsten at lytte til, hvad ældre mennesker på landet kunne berette, og at nedskrive det man hørte på papiret. En gang om året tog Jens Grundet sine bedste elever med ud til sine gamle forældre, der var fattige bønderfolk i landsbyen Grundet ved Vejle, og i 1559 nedskrev Vedel et varulvesagn, som Grun-

dets da 80-årige mor, Kirsten Vincentsdatter fortalte.³

Allerede som 17-årig optræder Vedel som indsamler af mundtlig, folkelig tradition.

Latinskolens rektor, Hans Thomesen, var begejstret for den unge discipel, som *con amore* havde slugt alverdens litteratur, heriblandt Christiern Pedersens udgave fra 1514 af *Gesta Danorum*, Darnernes bedrifter, som Absalon havde bedt Saxo skrive o. 1200. Da Thomesen i 1561 rejste til København for at blive sognepræst ved Vor Frue kirke, tog han derfor Vedel med sig.

Efter at have taget magistergraden ved univer-

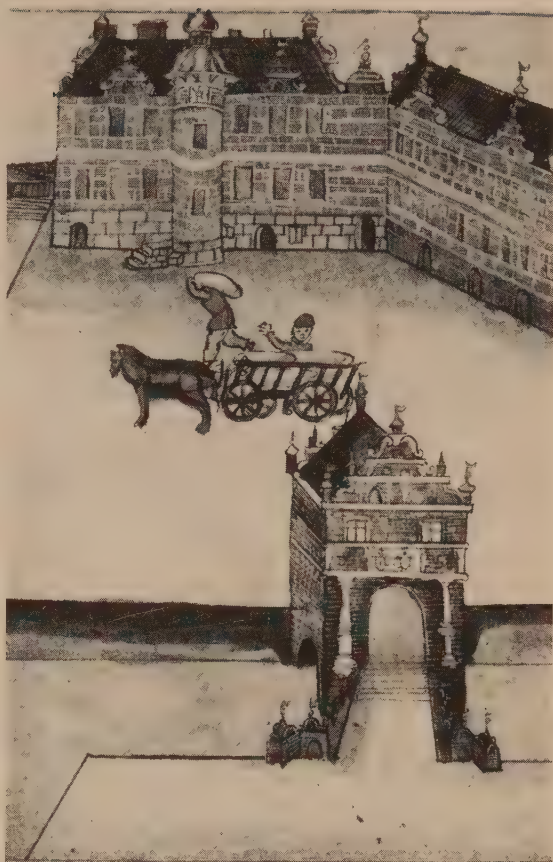
sitetet blev Vedel introduceret for Tyge Brahe, som stod og manglede en hovmester. De var næsten jævnaldrende og på en måde jævnbyrdige på trods af, at den ene var adelig, den anden borgerlig. Sammen rejste de i flere år på en for begge udbytterig rejse til de tyske universiteter, og da rejselivet var endt, blev Vedel i 1567 prædikant på Københavns slot. Han blev det, som han selv udtrykker det, „ved gode Venners Befordring“⁴, ja, man satte så megen pris på ham i adelskredse og ved hove, at han blev ansat, skønt man i forvejen havde to prædikanter.

En af hans beundrere var Johan Friis, den fynske herremand, der siden 1532 havde været rigets kansler, og som var en af landets mægtigste og mest indflydelsesrige mænd.

I 1553 havde Johan Friis som en ny tids Absalon henvendt sig til den lærde Hans Svaning, bonde-sønnen fra Fyn, som i øvrigt var Jens Grundets nære ven, og bedt ham om at gennemføre et nationalhistorisk projekt: han skulle skrive Danmarkshistorien fra o. 1185, hvor Saxo sluttede, og op til nutiden. Det skulle være et bidrag til at bevidstgøre nationen. Det skulle være en del af den aktion *nation-building*, man havde så hårdt brug for, for nu skulle landet genopbygges, kulturelt og politisk. Vi havde mistet magten i Norden, men vi havde frigjort os endeligt fra „papismen“ og var blevet en lille, men fri lutheransk nation. De toneangivende, den herskende klasse, følte i en begejstringens rus, at de nu skulle skabe en moderne nation, der byggede på det bedste i den gamle kultur. Aldrig før er der blevet bygget så mange prægtige herregårde, som med al ønskelig tydelighed viste samtiden, at dette var også *nation-building*. Almuen så undrende på al denne pragt og følte, sognebunden som den var, næppe det samme for nationen som adelen.

Netop da Hans Svaning var kommet så småt i gang med projektet, fik den svenske historiker Johannes Magnus i 1554 udgivet sit værk *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, Historien om alle goternes og sveernes konger, hvor han påviste, at danskerne i virkeligheden nedstammede fra svenskerne, og at svenskerne nedstammede fra ingen ringere end de goter, der gav det gamle romerrige dødsstødet.

Johan Friis blev rasende og gav straks Svaning en kontraordre: nu skulle han først skrive en bog, hvor han punkt for punkt gendrev Johannes Mag-

Herregård i slutningen af det sekstende århundrede. Holckenhavn (tidligere Ulfeldtsholm) ved Nyborg. Tegning i Jakob Ulfeldts jordebog fra 1588. (Holckenhavn).

nus' ærekrænkende påstande. Det gjorde han så, og den udkom i 1561 under titlen *Refutatio calumniarum Johannis Magni*, Imødegåelse af Johannes Magnus' bagvaskelser.

Sverige var og blev arvefjenden. Sloges man ikke med våben i hånd, så greb man til pennen og bogtrykket. Og det gav historie- og kulturforskningen gode dage. Nu kunne denne forskning for alvor bruges, men til Friis' store skuffelse nåede Svaning ingen vegne med sin Danmarkshistorie.

Derfor var Johan Friis så lykkelig over i 1567 at møde den unge Vedel. Regelmæssigt sås de under kanslerens middagsselskaber, hvor man, når måltidet havde sat sig, diskuterede åndelige materier og fremfor alt kultur og historie – *dansk* kultur og *dansk* historie. Friis selv, der var 73 år, da

Vedel mødte ham, var én man lyttede til under disse selskaber. Han havde jo ikke bare oplevet, men også deltaget aktivt i religionsstridighederne, der endte med lutherdommens sejr, borgernes og bøndernes kamp mod adelen, der efter Frederik den Førstes død havde overtaget magten i landet – han fik selv sit herresæde Hesselagergård brændt af til grunden – og så de evige stridigheder med svenskerne, der ikke ophørte med den nordiske unions opløsning i 1523.

Vedel var nok den mest aktive lytter under disse selskaber. Kansleren „lod sig icke ilde befalde, at ieg hørde oc optegnede hans vise Snack og Tale“⁵, og da han en dag læste op eller måske snarere sang den nidvise, han i 1555 havde skrevet mod sin både personlige og politiske fjende kong Gustav Wasa, optegnede Vedel den på stedet:

3. Hand spotter saa mangen erlig mand
i Danmarckis kongis rige.
Hand er nu groed saa høit paa stand
hand mien, hand haffuer ey lige⁶

Blandt deltagerne i Johan Friis' middagsselskaber var adskillige af landets store adelsmænd. Også de kunne fortælle. Og Vedel skrev ned, blandt andet sagn og historier efter Bjørn Andersen til Stenalt, der var slotsherre på Københavns slot, og Christopher Walkendorf, der var rentemester.

Her optræder Vedel altså som optegner af mundtlig adelstradition, og det er værd at bemærke, at disse fornemme mænd også var fortrolige med folkelige traditioner.

Man møder ikke Vedel som vise-optegner under disse middagsselskaber – bortset fra Friis' lille nidvise. Flere af de tilstedeværende kunne imidlertid også synge viser. Niels Kaas kunne i al fald to: *Stolt Ellinsborg* (DgF 218C) og *Den voldtagne mø* (DgF 307F). Dem indførte han mange år senere – det var i 1584 – i en visebog, som adelsfruen Karen Gyldenstjerne havde fået af Niels Kaas' ven Johan Venstermand. De var bedre egnede til de muntre selskaber, som Karen Gyldenstjerne holdt, end til Johan Friis' nok knapt så løsslupne middagsselskaber. At den gamle ungkarl imidlertid satte pris på sådanne viser, er der ingen tvivl om. Han havde hele livet været en stor selskabsmand. Og da han genopbyggede Hesselagergård, indrettede han en stor dansesal, og han fik tidens bedste malere til at skildre scener af folkelivet og

adelslivet. Det var en herregård præget af, at der ikke blot skulle føres alvorlige samtaler, der skulle også holdes fester i bedste renæssancestil. Megen tid havde kansleren dog ikke til at opholde sig på Fyn. Han havde mange andre herregårde. Han var tidens største godssamler.

Få måneder før han døde, talte han med Vedel om det tragiske i at Hans Svaning, som ellers var blevet ham så varmt anbefalet af Melanchthon, ikke magtede at gennemføre det store nationalhistoriske projekt. Nu ville han opfordre Vedel til at gøre noget andet: han burde fordanske Saxos latinske værk. Det skulle omsider blive til en folkebog, som enhver dansk kunne læse i og lære af. Og så ville en sådan udgave ærgre svenskerne, har han givet tænkt.

Det var i 1570, og straks efter kanslerens død gentog en af de adelige middagsherrer, Peder Oxe, opfordringen; i 1575 havde Vedel sit værk klart. Det blev hans mesterværk fremfor noget.

Efterhånden var Vedel imidlertid blevet led og ked af sit arbejde som prædikant i København. Han havde i virkeligheden altid drømt om at blive historiker og fremfor alt historiefortæller, og Saxo-succesen havde givet ham mere blod på tanden end nogen sinde før:

Thi der som ieg skal ocsaa bestaa min Sandhed
kand ieg icke andet bekiende end at ieg aff første
vngdom haffuer haffd stort lyst til historier
at læse ... oc haffuer dette aluorlig forsæt at ieg
for ingen deel vil lade det saa aldelis falde met
Guds Naadis hielp at ieg skal io lade noget gaat
komme en gang iblant den menige Mand ydermere
end det er som ieg gjort haffuer.⁷
Således skriver han i 1578 i sin redegørelse til Niels Kaas for, hvordan han kunne tænke sig, at en ny Danmarkshistorie skulle planeres.

Efter mange og komplicerede forhandlinger fik Vedel endelig ved kongeligt brev i juni 1578 løfte om det prælatur i Ribe, som Svaning havde som løn for sit arbejde, vel at mærke når det blev ledigt. Betingelsen var, at Vedel straks skulle „begynde at skrive om danskernes historier og bedrifter“. En måned efter dette kongelige løfte døde Vedels purunge kone, Marine. Hun var 16 år. De havde kun været gift i et år. Hun var datter af Svaning.

Vedel gjorde nu alt for at være sammen med Marines forældre, for hvem datterens død naturligvis var kommet som et chok.

I nogle år samarbejdede Vedel med sin svigerfar, som beredvilligt åbnede sit arkiv for ham, når han opholdt sig i Ribe. Først i 1581 kunne Vedel imidlertid blive fritaget for sit arbejde som hofprædikant, men så flyttede han også straks, og samme år giftede han sig med Ribe-bispens datter.

Året efter Svanings død i 1585 fik han så omsider økonomisk basis for at kunne arbejde med sin Danmarkshistorie. Som prælat med fuld frihed til forskning havde han en vellønnet stipendiatstilling. I rang var han næsthøjst ved domkapitlet.

I Skolegade indrettede han sig en statelig bolig, som han kaldte *Liljebjerget*. Læsestuen kaldte han *Himmerig*, og her opbyggede han sit bibliotek og sit arkiv, der indeholdt adskillige sager, som han tidligere kun havde kunnet se i hos sin svigerfar. Nu var de blevet overflyttet til Vedel.

En lille del af Vedels arkiv var et visearkiv, som han selv havde anlagt, senest omkring 1580.

Viserne hørte med, når historien om danernes bedrifter skulle fortælles:

Huad som middel oc redskab er anrøindis som skal brugis til saadant arbed er ingen trang paa ferde Gud være loffuet. Her findis endnu vdj Riget mange skjøne gamle Monumenter breffue historier viser oc krønicker som tiene til dette arbed naar de opledis oc dragis ickon frem til liuset.⁸

Således skrev Vedel i 1578.

Når Vedel ligefrem indrettede et visearkiv, var han for så vidt helt i overensstemmelse med sin store forgænger Saxo, der også brugte de kvad, som blev sunget og kvædet i det tolvte århundrede. Saxo byggede – blandt andet – på sin samtids mundtlige tradition, og det var Vedels erklærede hensigt at gøre det samme. Begge oplede de den dér, hvor den nu fandtes – for Vedels vedkommende f.eks. både hos Grundets fattige forældre og blandt de rige middagsherrer, der mødtes ved deres kanslers bord. Og hvad Johan Friis var for Vedel, var Absalon for Saxo:

Fuldt saa meget har jeg taget efter Absalons Frasagn, og har trolig stræbt nøje at nemme og flittig at optegne baade hvad han selv har øvet og hvad han har fortalt mig om andres Id; ti hvert et oplysende Ord af den ærværdige Mands Mund har jeg holdt i Hævd som en himmelsk Visdom.⁹

Vedels kilder

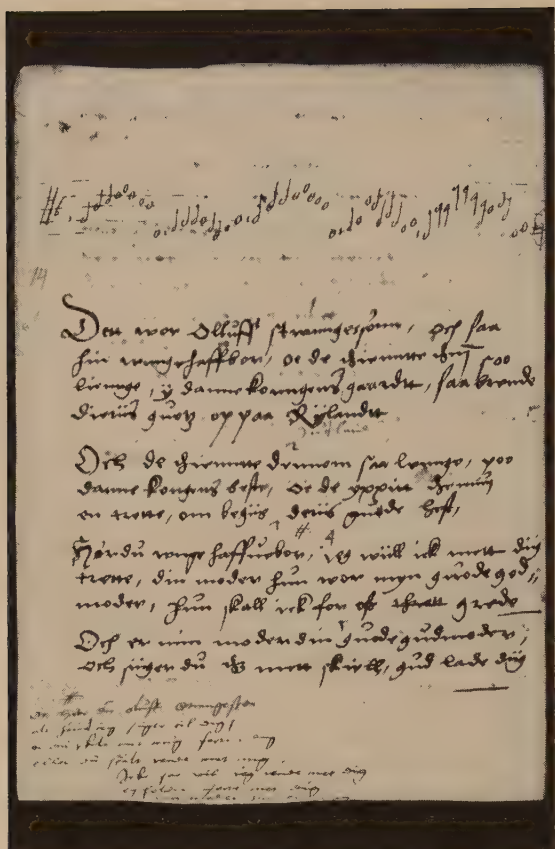
Vedel blev aldrig færdig med sin Danmarkshistorie. Viserne, der skulle bruges dertil, udgav han derimod et udvalg af i 1591. Det var ikke hans egen idé, men Tyge Brahes, idet han i 1586 gjorde dronning Sofie, der selv holdt meget af de gamle danske viser, opmærksom på, at Vedel havde en større samling liggende. Hun bad så straks Vedel om en renskrift af disse viser,¹⁰ men i stedet udgav han en trykt samling, hvor han havde bearbejdet og delvis gendigtet 100 af de viseoptegnelser, han havde i sit arkiv. Og bogen tilegnede han så dronning Sofie:

Et hundrede vduaalde danske Viser, om allehaande merckelige Krigs Bedriff oc anden seldsom Euentyr, som sig her vdi Riget ved Gamle Kemper, Naffnkundige Konger oc ellers forneme Personer begiffuet haffuer, aff Arilds tid indtil denne neruærendis Dag. Prentet vdi Ribe paa Liliebjerget af Hans Brun. Anno M.D.IXC. Cum Gratiam & Privilegio.

Vedels viseudgave ville også have glædet Johan Friis, om ikke andet så fordi svenskerne ikke havde noget tilsvarende, ja, den var den første af sin art i hele Nordeuropa. Og den opnåede herhjemme stor yndest både i adelskredse og ude omkring blandt folk. Den kom i flere oplag.¹¹

Var Vedels viseudgave noget nyt, så var Vedels Visearkiv det i endnu højere grad. Arkivet bestod af fire store tykke bind med viser indsamlet af Vedel selv og hans hjælpere. I dag kender vi desværre kun de tre af bindene: Svanings hskr I-II og Rentzells hskr, hvor Vedel på det første pergamentomslag har skrevet „HISTORIEVISER, KÆMPEVISER I“. I alt indeholder disse håndskrifter 253 forskellige viser i tilsammen 289 versioner.¹²

Ca. 30 skrivere foruden Vedel har indført viserne. Man kender ikke navnene på nogen af dem, måske bortset fra Valentin Rentzell, der med prydige bogstaver har skrevet sit navn på det ene håndskrifts første side. Selv om denne flotte signaturskrift ikke umiddelbart lader sig sammenligne med den første skriverhånd i håndskriftet, finder man dog enkelte fællestræk. Der er således nogen grund til at tro, at Valentin Rentzell er navnet på en af Vedels skrivere. Hvem han er, ved man dog ikke. Til gengæld ved man jo udmærket, hvem Svaning er, men hvad han har at gøre med

Da menigmandsoptegneren Valentin Rentzell mellem o. 1575 og o. 1590 indførte skillingsvisen om Oluf Strangesøns dystridt (DgF 329 Ba) i Vedels Visearkiv, satte han plads af til at Vedel kunne tilføje melodien. Det er den ældste kendte nedskrift af en folkelig visemelodi. Rettelserne og tilføjelsen til visen er også Vedels. (Rentzells håndskrift, Det kgl. Bibliotek).

de to håndskrifter, der bærer hans navn, ved man til gengæld ikke. Han har ikke indført en eneste vise, ja, hans navn findes slet ikke i dem. Det er ikke Vedel selv, der har opkaldt dem efter sin svigerfar. Det er en senere arkivalisk betegnelse.

Disse tre håndskrifter udgør det, man kender til Vedels Visearkiv, og i det følgende kalder jeg de enkelte skrivere Sv I: 1-11, Sv II: 1-9 og Rz: 2-13, idet jeg kalder Rz: 1 for Valentin Rentzell. Vedel selv har indført viser i Svanings hskr I og i Rentzells hskr, og han har foretaget mere eller mindre fyldige tilføjelser i alle tre håndskrifter.

Det store spørgsmål har altid været, hvor disse indsamlere med Vedel i spidsen fandt de viser, der blev indlemmet i dette verdens første visearkiv.¹³ Den eneste, der opgiver sin kilde, er Vedel selv. Ved visen om *Dronning Bengerd* (DgF 139) skriver han: „Dette stycke er fundens udi en gamle bog; aff en vise om Berngerd“. Det er imidlertid den eneste kildehenvisning, Vedel overhovedet kommer med i sit arkiv. At denne „gamle bog“ er skrevet af en lærd mand, der havde større interesse i historie end i visetradition, fremgår af, at han har lagt mere vægt på at referere visen end på at gengive visens form. Og nedskriveren har indflettet flere latinske ord i sin refererende gengivelse af traditionen.¹⁴

At flere af viserne i Vedels Visearkiv er afskrifter er klart, men på den anden side er der heller ingen tvivl om, at Vedel har hørt adskillige af de viser sunget, som han havde i arkivet. Ellers kunne han ikke skrive i indledningen til sin viseudgave:

At ieg nu intet vil tale om den subtilige oc søde Melodi, som de siunges met, aff denem som vide Tonen til dennem, huilcket i sig self fryder it Menniskis Hierte, naar de ellers quædis met en reen Quinde Stemme eller sterck Karl Røst.¹⁵

Vedel selv var musikalsk. Det var heller ikke dengang enhver, der kunne skrive noder, men han har nedskrevet melodien til *Oluf Strangesøns dystridt* (DgF 329C), efter at Valentin Rentzell havde indført teksten. Rentzell havde ligefrem sat plads af til melodien, ikke blot til denne vise, men også til 16 andre af de 26 viser han indførte. Rentzell er ene om over nogle af viserne at afsætte lige akkurat den plads, som Vedel brugte til sin melodinedskrift, når bortses fra skriveren Rz: 10, der åbner med en lignende plads foran sin første indførsel, som er en salme.

Sansen for viserne som sungen tradition præger Vedel. Ved *Ulf van-Jern* (DgF 10) bemærker han, at „til denne Vise findis tuende sluas Omquedning, som mand kalder, huilcke wi begge sette til huer Mands Kaar“;¹⁶ ved *Svend Vonved* (DgF 18): „Denne Vise siungis icke aff en som aff anden, oc giøris stort forskel baade paa Naffn oc denne Suend Vonueds Bedriff“¹⁷ og ved *Hr. Jon Rimorsøns skriftemål og endeligt* (DgF 375): „Tuende Omquedninge ere sæt til denne Vise, som den oc ellers siungis anderledis, og icke aff den ene som aff den anden.“¹⁸

Menigmands placering i hierarkiet. Bønderne er træets rødder. På de nederste grene sidder arbejden- de håndværkere og købmænd, derefter følger gejstli- ge og herremænd, der ikke bestiller noget, og over dem sidder en konge, en kejser og paven. Men allerøverst sidder en folkelig spillemand og en bon- de, der slapper af. Tysk træsnit fra 1532. Gengivet efter Deutsche Literatur Geschichte, 1979.

Andre af hans bemærkninger fortæller noget om visernes udbredelse i hans samtid: *Hagbard og Signe* (DgF 20) „siunges endnu almindeligen paa denne dag“,¹⁹ *Sorteplovs drab på Erik Emune* (DgF 116): „Om denne Historie er lagd en Dansk Vise, som endnu siungis almindeligen vdi Iud- land“,²⁰ *Spanieland og Myklegård* (DgF 479) „Denne er ocsaa en gammel Danske Vise, som haffuer altid været almindelig her vdi Riget“²¹ og det samme gælder *Marsk Stig-viserne* (DgF 145): „De Viser som ere lagde om Marsk Stig, de haf- fue altid været meget gengse her vdi Riget“.²²

I forbindelse med en generel karakteristik af vi- serne i „Første Part“ af viseudgaven skriver han noget om, *hvem* det var, der sang viserne: det er „de fornemiste gamle Kempe Viser, som gengs haffue været iblant den menige Mand“.²³ Da han om en af disse viser, *Kong Didrik og hans kæmper* (DgF 7), specielt skriver, at „Denne er fast den ældste Kempe vise, som aff arilds tid her ind til haffuer været megit brugt i Danemarck“,²⁴ har man sikkert lov til at forstå hans generelle udtalel- se om kæmpeviserne sådan, at *de her ind til gængs haver været iblandt den menige mand*.

Hvem er den menige mand?

Det klareste svar på, hvem „den menige mand“ er, giver biskop Peder Palladius. I „Den tredje for- maning til folket“, som han skrev til brug for sine visitatsrejser på Sjælland i 1540'rne, sagde han:

Her vor uel en sterck formanigh behoff først til *adellen*, att de uille gierne søge til deris sogne- kircke, gud til loff, og andre til it got efftersiun, og icke saa ligge hiemme *paa deeris herregaarde* naar andre christne søge til kirke, som de viide io uel at icke allæniste *almuffuis folk* søgte aff lang uey til Christum, og bleff saa lenge hoes hannem att han motte end spiise dennom, och- saa legomlig at di schulle icke suelte paa hiem- ueyen: men ochsaa edelfolk, Regulus Centurio, Iairus och andre flere søgte hannem om hielp och trøst, og ingen ginge trøsteløss fra hannem, saa prædickis io endnu det samme evangelium som vor herre Iesus selff lærde, att di derfor icke fortryde at age eller gaa offuer en bymarck til deeris sognekirke, den stund gud uil unde dennem deeris helbrede: endochsaa derfor at di icke komme udj mistancke hoes *den meenige mand*, ligesom de schulle lade sige nogen papi- sche eller muncke messe for dennom hiemme paa deeris gaarde, som hine wgudelig adel ple- ye och gjøre, gud til spitt, och deeris konge och herre och andre christne til traadtz, indtil gud besøger dennem med vrede, straff och piine.²⁵

Den menige mand er bønder og borgere, og det er også, men ikke udelukkende, hvad man plejer at forbinde med almuen, gerne almuen på landet. Den menige mand skal opfattes som alle de i sam- fundet, der ikke tilhører adelsstanden og i øvrigt heller ikke gejstligheden.

Det kan nævnes, at det oprindelig var Vedels

mening også at ville skrive den menige mands kulturhistorie. Det fremgår af hans redegørelse fra 1578 for Danmarkshistorien, som efter hans plan skulle deles op i tyve bøger:

„Den tredie Bog. Ethnographia gentis Danicæ. Huad Danske folckis sæder, skick oc idræt haffue været, baade vdi den *geistlig* og *verdslig* stand, saa vel som vdi den *menige mands* Hussregiment, vdi fred og feide tid, fra den første Hedenske Höss, indtil denne nuværendis dag“. ²⁶

Det blev som nævnt ved planen.

Vedels menigmands- og adelsoptegnere

De viser, hvorom Vedel i sin viseudgave udtrykkelig siger, at de var almindelige blandt den menige mand på hans tid, er alle *kæmpeviser* bortset fra DgF 115:

DgF 1 Tord af Havsgård, DgF 2 Sivard Snarensvend (findes ikke bevaret i Vedels Visearkiv), DgF 5 Grimilds hævn, DgF 7 Kong Diderik og hans kæmper, DgF 8 Kong Diderik i Birtingsland, DgF 9 Kong Diderik og løven, DgF 10 Ulv van Jern, DgF 11 Orm Ungersvend og Berner-Rise, DgF 14 Memering, DgF 16 Greve Genselin, DgF 17 Kong Diderik og Holger Danske, DgF 18 Svend Vonved, DgF 19 Angelfyr og Helmer Kamp, DgF 21 Longobarderne, DgF 26 Liden Grimmer og Helmer Kamp, DgF 27 Rigen Rambolt og Aller hin Stærke, DgF 30 Holger Danske og Burmand, DgF 31 Svend Felding (findes ikke bevaret i Vedels Visearkiv), DgF 32 Svend Felding og dronning Jutte, DgF 115 Dansk kongetal (Hertugen han red fra Kolding by) (findes ikke bevaret i Vedels Visearkiv).

Man kan nu fremsætte den antagelse, at de skrive, der har hjembragt disse viser til Vedels Visearkiv, også kan have hjembragt andre, der var almindelige blandt menigmand i slutningen af det sekstende århundrede. Det drejer sig om tolv skrivere, som jeg ud fra dette menigmandskriterium kalder *menigmandsoptegnere*.

De tolv menigmandsoptegnere Håndskriftprøver

Hva peder hant fædels hertings færd/gam
fæstet fædels gæmme vore! In skander
væ end i gæstfærdige gæmde færd bølger

2

Hva peder hant færd færd hertings gæmme!
or æt fædels hant færd fæstet færd! In skander
væ end i gæstfærdige gæmde færd bølger

Sv I:1 (DgF 201A Hjælp i nød).

Der toer en færd veld færd hertings færd
fæstet færd en færd færd fæstet færd hertings
færd i færd færd færd færd færd
Dett vore færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd

Sv I:7 (DgF 289A Hr. Erlands vold og straf).

Snuffen færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd
Snuffen færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd

Sv II:1 (DgF 156E Niels Ebbesen).

Snuffen færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd

Snuffen færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd
færd færd færd færd færd færd færd

Sv II:2 (DgF 17Ba Kong Diderik og Holger Danske).

Nu nū wīse om en i fersen: hwarlehis handt
 gaffur mōrd sin lēv fader oð sūvendi
 fund der nūl gaffur slūkt jēd.
 sūbit oð hwarlehis 231 hūst
 der till aft jannur jēd ar
 opbrænd mōt 281. ferdur
 oð 13 bōrn hūlde: Datt
 ann 73 der 24 dag jūnū jūn
 8 hūnd dag ar jūnd wō
 der 1000 bōrn oð 1000

Dē þingis mōt de Moder sōm der jūlū
 wōm bōrn ar jēd der wōt jūst oð
 gārdit ar

Sv II:3 (DV 47A Fadermord, afskrift af titelblad på nu tabt skillingstryk).

Der vor en grōt hē vdi Sæxen
 lāndt hant gaffē en dotter en lill
 vīandt; De hūli vnder bōlandt
 hānd gaffur i bōdotter sōr inden en
 i bō gaffē hant gaffur sōr inden en dōn
 De hūli vnder bōlandt;

SV II:5 (DgF 378Aa Den genfundne søster).

De gaffur hūli ar jūst gā; Der wō
 der 1000 bōrn oð 1000
 2000 bōrn oð 2000

De hūli ar jūst gā; Der wō
 der 1000 bōrn oð 1000
 2000 bōrn oð 2000

Sv II:6 (DgF 258B Skøn Anna).

Skammē hant bōr sōr Mōr jūst hant
 ar bōd rīger oð dādu; sōa gōsting hant
 hant sōm sōm sōm; der gāngur wōdri emōd;
 ferdur trōdri Eby skammē sōm; sōa mōg
 ar wōldri

Den dūm sōr hant wōll skoll; hant ar
 ar bōsting ar pōst; oð Eby hant sōm sōm;
 bōngur gāndri; gōd lill wōll hant fōr;
 ar fōr

Valentin Rentzell (DgF 354D Ebbe Skammelsøn),
jfr. også side 32.

Der brude en dōm jūst dūm dōm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm

Der brude en dōm jūst dūm dōm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm

Rz: 2 (DgF 21Ca Longobarderne).

Der brude en dōm jūst dūm dōm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm

Rz: 3 (DgF 30C Holger Danske og Burmand).

Der brude en dōm jūst dūm dōm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm

Der brude en dōm jūst dūm dōm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm

Rz: 6 (DgF 27Ba Rigen Rambolt og Aller hin stærke).

Der brude en dōm jūst dūm dōm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm
 dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm dūm

Rz: 7 (DgF 8a Kong Diderik i Birtingsland).

I oversigten over dem (jfr. Appendix A: 1) anføres først de viser, der af Vedel er karakteriseret som værende almindelige „iblandt den menige mand“ (kæmpeviser) eller blot „almindelige“ (DgF 145 og DgF 479):

- Sv I: 1* DgF 1Aa samt 16 andre DgF og 1 DV
Sv I: 7 DgF 11A og F samt 22 andre DgF og 2 DV
Sv II: 1 DgF 5A, DgF 26B, DgF 145F, 1 og K samt 11 (?) andre DgF og 10 DSk
Sv II: 2 DgF 17B samt 2 andre DgF
Sv II: 3 DgF 8B, DgF 9B, DgF 32Ba, DgF 145H samt 3 andre DgF, 2 DSk og 3 DV
Sv II: 5 DgF 5Ba, DgF 10A, DgF 11Ca, DgF 14a, DgF 16B, DgF 30B, DgF 479Aa samt 12 andre DgF og 1 DSk
Sv II: 6 DgF 10C samt 8 andre DgF og 1 DV
Valentin Rentzell: DgF 7E, DgF 9Ea, DgF 10Ba, DgF 18Ba, DgF 145C og G samt 15 andre DgF, 1 DSk og 5 DV
Rz: 2 DgF 1Ab, DgF 7Ba, DgF 9D, DgF 21Ca, DgF 479C samt 6 andre DgF
Rz: 3 DgF 21B, DgF 30C, DgF 479B samt 4 andre DgF
Rz: 6 DgF 27Ba samt 1 anden DgF og 1 DV
Rz: 7 DgF 8Aa

Blandt Vedels ca. 30 skrivere findes tre, der har indsamlet mange viser, nemlig mere end tyve hver, og de kan ikke ud fra menigmandskriteriet kaldes menigmandsoptegnere. I forlængelse af min første antagelse fremsætter jeg nu denne: disse tre skrivere har indsamlet visetradition i adelskredse. Antagelsen understøttes af den kendsgerning, at den ene af dem har afskrevet viser fra Hjertebogen. Jeg kalder disse tre skrivere *adelsoptegnere*:

- Sv I: 3* 24 viser: 22 DgF, 2 DV, *Sv I: 8* 24 viser: 16 DgF, 8 DV, *Sv I: 10* 21 viser: 10 DgF, 11 DV – jfr. Appendix A:2.

Ud over disse tre adelsoptegnere og de tolv menigmandsoptegnere findes endnu elleve skrivere. De kan ikke karakteriseres ved hjælp af menigmandskriteriet:

- Sv I: 5* (7 viser: 6 DgF, 1 DV), *Sv I: 6* (3 viser: 3 DgF), *Sv I: 9* (2 viser: 1 DgF, 1 DSk), *Sv II: 4* (2 viser: 2 DgF), *Sv II: 7* (1 vise: 1 DgF), *Sv II: 8* (1

De tre adelsoptegnere Håndskriftprøver

¹
 Offer disse er sang boder tre, for kongens
 norde saa bode og, si off tinger kuffet
 sin sang.

²
 Det var ikke for andet sag, om
 kongen vilde sine boder kuffet.

³
 Toffelaler siddes sin sig i stude, sin
 samgig og kuffet for kongen inde.

Sv I:3 (DgF 247Ab Ovelil og Tovelil, afskrift af visen i Hjertebogen, se side 39).

*Der forder vider bift der inden gids mig sin vider
 og forder bift og gids og gids sin an sigst bift
 forder gids mig vider bift for der inden gids mig
 sin sang og sig vider kongen bift for. 8 8 8 8
 Der forder vider bift der inden gids mig sin
 sang der gids og vider vider sin.
 Der inden vider bift der inden gids mig
 sin sang sin gids og vider vider sin.*

Sv I:8 (DgF 37Aa Jomfruen og dværgekongen).

*Her er en Jomfru paa vort land paa vort land
 mig aldrig aff sin.*

²
*Paa vort land, her er sin gids en lise vider,
 hvi er hvi, og hvi er hvi hvi er vider
 og d' bift, her er Jomfru paa vort land
 hvi vider mig aldrig aff sin.*

³
*Hvi er hvi hvi er vider og d' bift, her hvi
 vider sin vider i kongen paa vort land vider
 paa vort land vider. h. e. e. e.*

Sv I:10 (DgF 497 Ab Dronning forener de elskende).

vise: 1 DgF), *Sv II: 9* (1 vise: 1 DgF), *Rz: 4* (2 viser: 1 DgF, 1 DV), *Rz: 5* (1 vise: 1 DgF), *Rz: 11* (1 vise: 1 DgF), *Rz: 13* (1 vise: 1 DgF) – jfr. Appendix A:3a.

Blandt dem er der imidlertid tre, der kan karakteriseres som menigmandsoptegnere, når man

kombinerer Vedels oplysninger andre steder fra end i indledningen til viseudgaven 1591 med menigmandskriteriet:

Sv I: 5, Sv I: 4, Rz: 13 – jfr. Appendix A:3b.

Hertil kommer Vedel selv. Han har indført ni selvstændige viser (to DgF, to DV = to DSk), og han kan hverken karakteriseres som menigmandsoptegner eller som adelsoptegner. Jfr. Appendix A:3c.

I alt har Vedels menigmandsoptegnere indsamlet 101 DgF-viser, der efter min antagelse har væ-

ret kendt i menigmandstraditionen i slutningen af det sekstende århundrede (se Appendix A:4), og hans adelsoptegnere har hjembragt 32 DgF-viser heriblandt seks fra Hjertebogen (se Appendix A:6). I Vedels Visearkiv findes endvidere elleve DgF-viser, som både menigmands- og adelsoptegnerne har indsamlet (se Appendix A:5).

Derudover er der elleve viser i Vedels Visearkiv, som ikke kan karakteriseres efter menigmandskriteriet, og tredive viser, som han har brugt til sin viseudgave 1591 og til Tragica 1657, og som må have foreligget i den nu tabte del af hans arkiv (se Appendix A:7).

Vedels optegnere og tidens adelshåndskrifter

Da Vedel anlagde sit visearkiv, var der på herregårdene og ved hove en livlig interesse for viser, både gamle og nyere. Fra o. 1550 til 1584 kendes seks adelshåndskrifter:

Hjertebogen, *Jens Billes Visehåndskrift*, *Johan Venstermands* og *Karen Gyldenstjernes Visehåndskrifter* (arkivalisk under ét kaldt *Langebeks Kvart*), *Visebog Anno 1584* (arkivalisk kaldt *Dronning Sofias Visebog*) samt det største af dem: *Margrethe Langes Samling af Gamle Danske Viser* (arkivalisk kaldt *Karen Brahes Folio*).

Hjertebogen²⁷

Af den bevarede del af Vedels Visearkiv fremgår det, at han har kendt og brugt *Hjertebogen*, og ikke de andre håndskrifter. Det er netop én af de tre skrivere, som jeg kalder adelsoptegnere, der har afskrevet nogle af viserne.

Viserne i *Hjertebogen*, der efter fransk forbillede har form som et hjerte,²⁸ er indført af en skriver, som har arbejdet for de unge adelsmænd ved Christian den Tredjes hof. Den ældste del af den er fra 1549-50, og det er fremfor alt en samling af elskovslyrik og kærlighedsviser. Tonen er anslået med strofen:

Jeg vil både lege og le
og danse og kvæde
og lade dem sørge som sørge vil,
så tykkes mig at det går ligeste til

Og med førstelinjer som *O Gud, hvor såre mig længes, Ve dig, elendige klaffer, Verdens glæde er svigefuld og Ret elskovs dyd med sang og fryd.*

Den første del indeholder 67 (66) digte og viser, hvoraf de fjorten er kærlighedsviser i folkevisestil (DgF-viser). Der er ingen plan i samlingen, og da den er fuld af afskriverfejl, tyder alt på, at de unge mennesker har givet skriveren en stak af de viser og digte, der cirkulerede i adelskredse i afskrifter

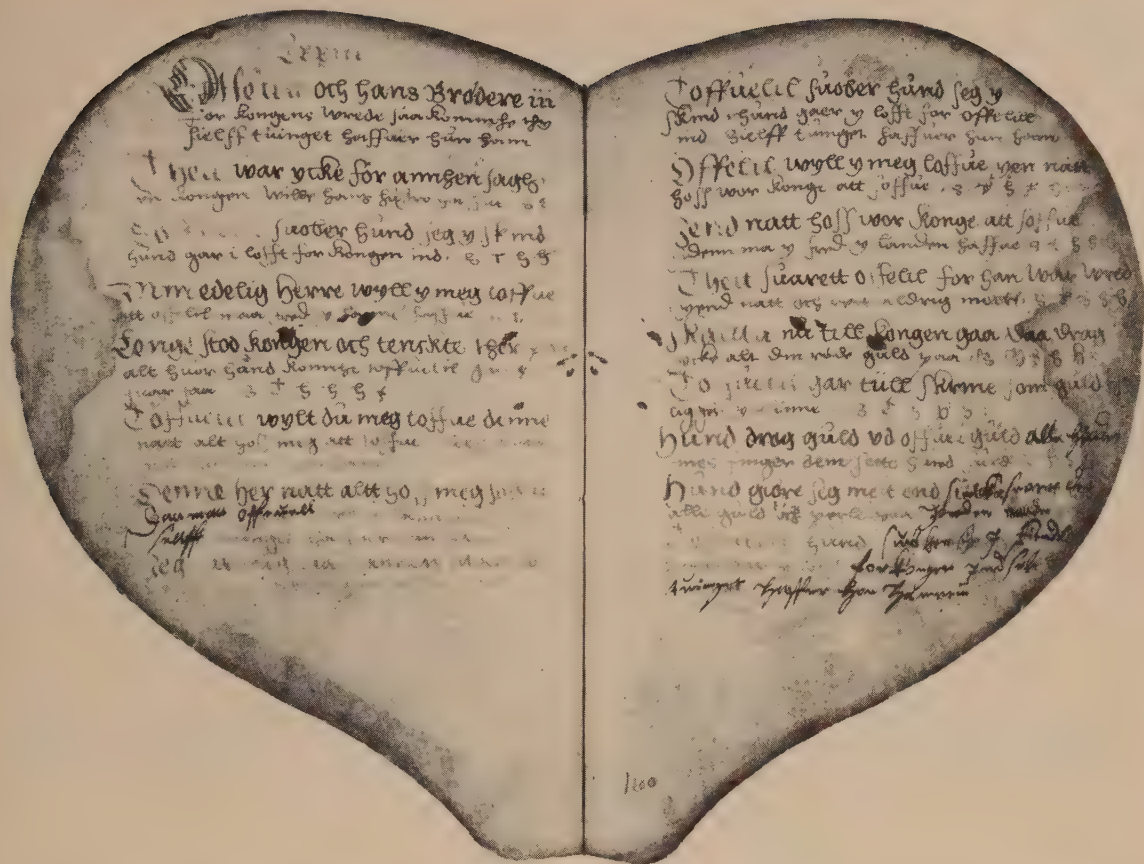
som „adelige flyveblade“, og bedt ham indføre dem i den smukt udskårne bog fra en ende af.

I tre år foretages der så ingen indførelser, men fra 1553 til 1555 begynder den samme skriver igen. Seksten nye viser kommer til (ni DV og syv DgF), heriblandt en ny version af en tidligere indført vise i folkevisestil, og nu begynder nogle af de unge mænd at skrive deres navn og små tænksomme vers, formentlig ud for de viser, de bedst kunne lide. Blandt andet skriver Johan Venstermand sit navn ud for visen *Kong Valdemar fangen* (DgF 141). Det er den eneste vise, der ikke er en kærlighedsvise. Til gengæld handler den om adelens store kærlighed til Valdemar Sejr.

Vedels adelsoptegnere kender ti af de tyve DgF-viser – Sv I: 3 afskriver alene de seks – og menigmandsoptegnerne kender andre steder fra fire af *Hjertebogens* viser.²⁹

Jens Billes visehåndskrift³⁰

Fra 1550'erne kendes en visebog, som hører hjemme i det samme miljø som de unge mennesker, der satte en skriver til at indføre kærlighedsviser og elskovsdigte i *Hjertebogen*. De, der lavede denne visebog, har imidlertid ikke brugt skrivere til at indføre deres viser. De har selv gjort det. Det drejer sig vistnok om seksten forskellige unge adelsmænd og adelsjomfruer; Erik Kroman har med ret stor sikkerhed kunnet identificere skriverhånd 11 som værende Jens Billes, en adelsmand, født på Varberg slot, som i 1550'erne var i tyverne og tjente som hofsinde hos Christian den Tredje.³¹ Han har indført i alt 35 viser og er dermed den, der har indført flest. Endvidere ved man, at hans ældre bror Steen Bille har indført en lyrisk vise og deres kusine Anna Skave en skæmtevise og et fransk vers. De to har ligefrem sat deres navne under viserne.

Visen om Ovelil og Tovelil (DgF 247Aa) indført i en hjerteformet, adelig poesibog. Jfr. en af Vedels adelsop-
tegners afskrift heraf, side 36. (Hjertebogen, Det kgl. Bibliotek).

Bille'rne og deres kusine begynder dog først at indføre viser, efter at ti andre har skrevet i visebogen, deriblandt skriverhånd ni, som har indført nitten viser. Han er den, der indfører flest, før Jens Bille kommer til.

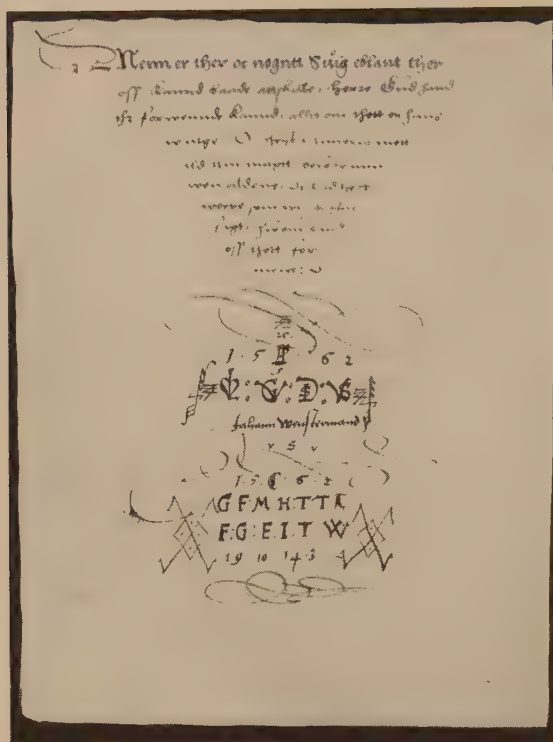
På nogle punkter ligner repertoire-valget Hjer-tebogens, idet der er mange lyriske viser og digte. Man mærker imidlertid også klart, at den anony-me skriver ni og måske ikke mindst Jens Bille selv var blevet optaget af den interesse for histo-rie og for gamle folkelige traditioner, der så leven-de optog sindene blandt de intellektuelle på den tid.

Jens Bille elskede at fordybe sig i vore fortids-minder, og noget må han have vidst, for da den engelske gesandt i København Daniel Rogers i 1556 spurgte efter et runealfabet, fik han et af

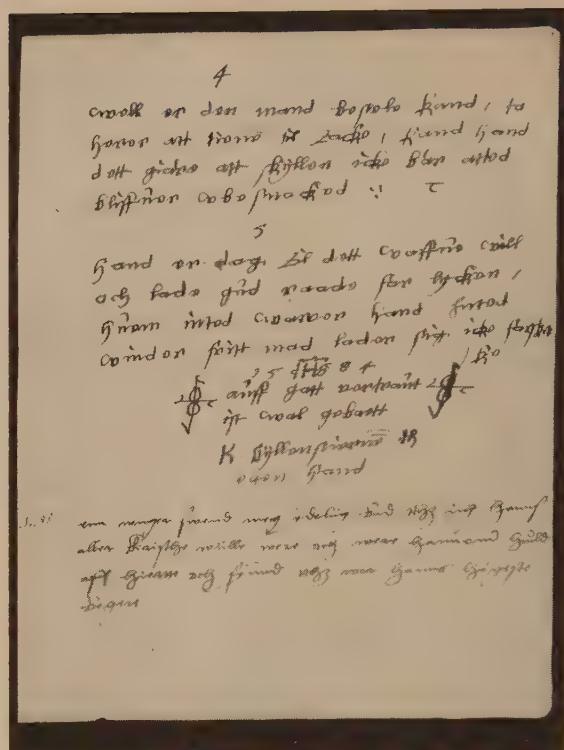
Jens Bille. Fire år senere fik han i øvrigt et andet, lignende af Johan Friis.³²

Med hele Jens Billes og hans venners interes-sesfære *in mente* er det ikke så mærkeligt, at man i denne visebog finder flere visetyper i folkevisestil, som Vedels menigmandsoptegnere også har: de kender ikke mindre end atten af 45 DgF-viser, heriblandt otte som Jens Bille selv har indført. Adelsoptegnerne kender kun tre af viserne i håndskriftet.

Set i forhold til Hjertebogen er der her en mar-kant forskel i forholdet mellem menigmands- og adelstradition: Jens Bille og hans venner synes også at være interesseret i at fastholde viser, som ikke ville blive nedskrevet af dem, der sang dem uden for de adelige miljøer. De synes altså også at optræde som folkemindesamlere.

Da Johan Venstermand i 1562 i sit visehåndskrift indførte den lyriske vise Hemmelig længsel, hvad du est tung (DV 187Ab) satte han sit navnetræk under den. (Langebeks Kvart, Ældre Del, Det kgl. Bibliotek).

I sit visehåndskrift har Karen Gyldenstjerne i 1584 med egen hånd indført og signeret den lyriske vise Jeg haver mig udvalgt en frier helt (DV 164A). (Langebeks Kvart, Yngre Del, Det kgl. Bibliotek).

Jens Billes visebog afviger også her fra Johan Venstermands.

Johan Venstermands visehåndskrift³³

Adelsmanden Johan Venstermand – hans fødegård var Stadager på Falster – var jævnaldrende med Jens Bille, og de tilhørte det samme miljø. I 1558 havde han skrevet sit navn ud for en af viserne i Hjertebogen, som han blev så begejstret for, at han i 1560 besluttede at lave en lignende visebog. I en periode på ca. to år indførte han selv og hans skriver 33 viser, hvoraf de otte er i folkevisestil, og ud for nogle af dem har han tilføjet navnene på nogle af sine veninder og venner, formentlig dem han har fået viserne af, heriblandt Niels Kaas.

Det samlede repertoire i Johan Venstermands visebog ligner helt Hjertebogens. Flere af viserne

er tilmed afskrifter deraf, men ligesom i Jens Billes visebog møder man i Johan Venstermands fire yderst livsnære skæmteviser, og de er ikke hentet fra Hjertebogens sarte og følsomme viseudvalg. Deraf må man ikke udlede, at vi her nødvendigvis har at gøre med en udpræget folkelig tradition, idet det var en kendt sag, at man også på „hofgårde og i herrehus“, slotte og herregårde, kvad „løsagtige viser der drankere og bolere have digtet udi i syndig og ubekvem handel og pleje at synge med løsagtige noder og stemme“. Sådan skrev Frans Vormordsen i 1528.³⁴ En noget hysterisk udtalelse, som dog fortæller, at adelsviser ikke nødvendigvis behøver være en speciel nobel form for sang.

Der er næppe nogen tvivl om, at Johan Venstermand har indført viser, der rent faktisk blev brugt, og som blev sunget i adelskredse o. 1560,

altså ligesom Hjerkebogens repertoire, der i øvrigt også er fuld af erotiske, vovede og ikke så lidt umoralske viser, hvoraf flere er i folkevisestil.

Vedels menigmandsoptegnere kender andre steder fra to af de otte DgF-viser; adelsoptegnerne kender tre.

Karen Gyldenstjernes visehåndskrift³⁵

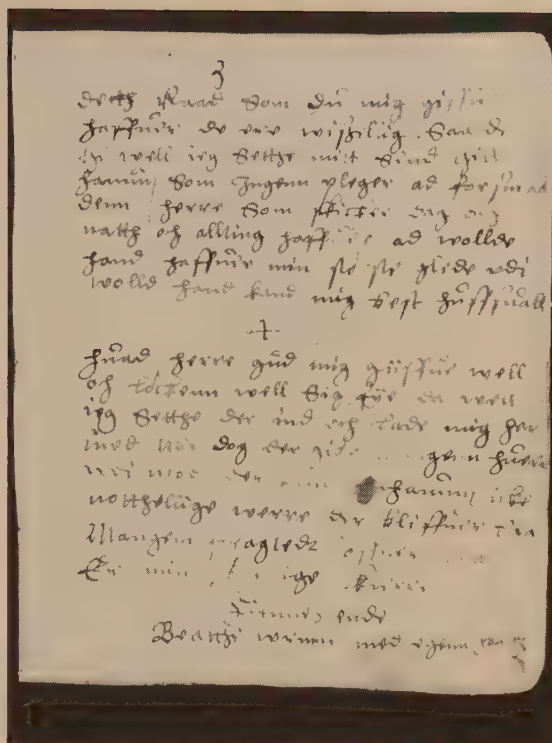
O. 1570 får den da 25-årige Karen Gyldenstjerne Johan Venstermands visebog, og hun ændrer dens karakter, idet hun lader sine venner og veninder selv indføre de viser, de synes om. Hun bruger den altså som en slags poesibog. Det gør hun indtil 1584, idet hun dog har lagt den til side i fire år efter hendes mands død i 1575.

I øvrigt har man fra samme tid vidnesbyrd om, hvordan adelsdamerne udvekslede viser. I et brev dateret 14. februar 1574 skriver søstrene Erme-gaard og Birgitte Bille til Birgitte Giøe: „oc sende wy dyg dend wisse wy loffuyd dyg oc bede gerne ad du jke ffortenke [os i det] ad du har tøffed so lenge efter dend“.³⁶

Karen Gyldenstjernes poesibog er fuld af navne på adelsmænd og adelsdamer, der kunne lide viser. Det er dog mest lyriske viser og digte, de indfører, men følgende navngivne adelige har også sat pris på viser i folkevisestil: Karen Gyldenstjernes yngste bror Niels Gyldenstjerne indfører *Den udkårne ridder* (DgF 487) og deres niece Ane Knudsdatter Gyldenstjerne *Tro som guld* (DgF 254), dronning Sofies hofdame Ida Ulfstand indfører *Kærestens død* (DgF 458), Niels Kaas, der havde afløst Johan Friis som kansler, indfører *Stolt Ellensborg* (DgF 218) og *Den voldtagne mø* (DgF 307) og Jens Billes bror Holger kommer med nogle tilføjelser til *Hertug Henrik* (DgF 226).

Miljøet er hermed angivet, og da man ved, at Karen Gyldenstjerne var en livlig selskabsdame, som var midtpunktet ved de store hoffester i København og på sin egen herregård Stjernholm ved Horsens, er der ingen tvivl om, at hendes og altså også Johan Venstermands visebog har været flittigt brugt til almindelig underholdning.

Vedels menigmandsoptegnere kender andre steder fra kun en af de ti DgF-viser hos Karen Gyldenstjerne, adelsoptegnerne to.

I Visebog Anno 1584 har Beate Urne med egen hånd indført og signeret den lyriske vise *Så længe haver jeg båret frygt derfor* (DV 125). Det er den første vise i håndskriftet. (Dronning Sofias Visebog, Det Kungliga Biblioteket i Stockholm).

Visebog anno 1584³⁷

I 1584 afsluttedes en anonym visebog med et udførligt register. Viserne i dette håndskrift er indført af forskellige, men man ved ikke af hvem. Senere – fra 1598 – har en række adelsdamer og adelsmænd, blandt andet Jens Billes datter Birgitte, indskrevet deres navne og små sentenser og vers i håndskriftet, men de har altså ikke stået bag indskrivningen af de i alt 87 viser, der udgør håndskriftets i 1584 afsluttede danske del af den dansk-svenske visesamling, og hvoraf de 37 viser er i folkevisestil.

Vedels menigmandsoptegnere kender andre steder fra tolv af viserne i denne visebog, hvorimod adelsoptegnerne kun kender tre. Et lignende forhold mellem menigmands- og adelstradition møder man i den anonyme visebog, som Jens Bille har sat sit præg på. Der synes altså også at ligge

et bevidst indsamlingsarbejde bag denne nyere visebog, hvor dog mere end halvdelen udgøres af lyriske digte. Ligesom i Jens Billes visebog.

Visebogens miljø er klart de adelskredse, hvor sangglæden var stor, og hvor interessen for de gamle danske viser havde bredt sig som ringe i vandet. I de højadelige kredse må det være rygtedes, at den udpegede kongelige historiograf Anders Sørensen Vedel i 1578 havde skrevet til Niels Kaas, at når Danmarkshistorien skulle skrives, så hørte de gamle viser med.

Margrethe Langes samling af gamle danske viser³⁸

Den største visebog fra perioden 1550-1585 er også anonym. Mest taler imidlertid for – og intet taler direkte imod – at det er fru Margrethe Lange, der har anlagt denne visebog mellem 1578 og 1584, mens hun boede på Engelsholm ved Vejle.

Karen Gyldenstjerne og hun var veninder, og de havde i øvrigt lidt samme skæbne: fru Karen blev enke i 1575, fru Margrethe i 1578, og det kan være den unge fru Karen, der har givet sin vistnok kun nogle få år ældre veninde lysten til at lave en stor samling af de ældre danske viser. Selv om fru Karen måske selv havde haft lysten, så havde hun ikke tiden, idet hun efter mandens død egenhændigt overtog hele administrationen af godserne, og hun var energisk engageret i ombygningerne af både Stjernholm og Rosenvold. Hun ville heller ikke undvære selskabslivet. Fru Margrethe har sikkert været et helt andet gemyt: hun har formentlig været en mere stille og i al fald lærd kvinde, som man senere møder som oversætter af fransk opbyggelseslitteratur. Hun havde ganske andre talenter end veninden. Nu hvor hun sad alene, kunne hun helt og fuldt koncentrere sig om et sådant visearbejde. Og det gjorde hun så. Hun samler en masse viser, og i 1583 har hendes skriver indført 105, som alle er i folkevisestil. Så er der en kort afbrydelse, i hvert fald i renskrivningsarbejdet. Pludselig finder man indført en tysk vise *Mit Liebe bin ich undfangen hart*, og den er digtet og indført af en mand, Knud Brahe, som havde tilegnet Margrethe Lange den. De har beg-

ge skrevet deres navn under visen, der på en måde fremtræder som et kærlighedsdokument. En smuk tanke, at det står indført i den visebog, som har været Margrethe Langes et og alt, hendes store kærlighed, siden hun mistede sin mand fem år før.

Derefter er der i håndskriftet sat plads af til tre viser, idet hendes gamle skriver begynder igen med nr. 109. Visebogen slutter med nr. 203. Måske har den oprindelig været i to selvstændige dele med fortløbende nummerering, og sådan kan en senere afskriver (Dorothea Thott) have set visebogen, idet hun udvælger, i rækkefølge, viser netop fra nr. 109 og følgende, og ikke fra nr. 1-105. Det væsentligste er imidlertid, at den anden del hører sammen med den første, og at den er blevet til efter en afbrydelse i 1583. Hvor længe pausen i renskrivningsarbejdet har varet, kan man kun gisne om, men året efter blev Margrethe Lange gift med Knud Brahe. Brylluppet blev holdt af Karen Gyldenstjerne på Stjernholm. Men den lærde fru Margrethe Lange har næppe ladet sig sinke meget i sin kære syslen med de gamle viser.

I det følgende vælger jeg at kalde dette håndskrift for *Margrethe Langes Samling af Gamle Danske Viser*. Det er en dækkende betegnelse for dette storslåede håndskrift, der helt er præget af den interesse for de gamle viser, som man møder tilløb til i nogle af adelens visehåndskrifter, men som man ellers kun finder realiseret i Vedels Visearkiv og i hans udgave fra 1591, hvor han bearbejder de viser, han havde i arkivet.

Alle de viser, Margrethe Lange har i sin samling, er i folkevisestil. Det drejer sig om 197 forskellige viser. Vedel har kun 178 forskellige i folkevisestil i den bevarede del af sit visearkiv, men de foreligger i 210 nedskrifter, hvor hendes foreligger i 199.

I Vedels Visearkiv findes 86 af de 197 DgF-viser, og heraf er langt de fleste indsamlet af menigmandsoptegnerne, nemlig ikke mindre end 58. Tilbage bliver der imidlertid 111 DgF-viser, som Vedel ikke kender, og af dem genfindes kun de fjorten i hendes samtids adelshåndskrifter. Det vil sige, at 18% af alle DgF-viser i det sekstende århundrede kun kendes af Margrethe Lange.

Adelsdamehåndskrifter 1590-o. 1650

23

Di Smide Gør Dag i Gørdem Lij,
 di begyffte Gennem i Cløster Virken ind
 i Vinter Gør Dag allen fjell Smid

24

Guffe Gør bliffte i Smidte Lant
 der Guffe Gør om iij sin gang i Gant
 i Vinter Gør Dag allen fjell Smid

De færdig aldrig nogen Smidte Lant
 Guffe Gør om iij sin gang i Gant
 der Guffe Gør om iij sin gang i Gant

Anne Krabbes egen håndskrevne visebog kendes kun i en senere afskrift. En prøve på hendes håndskrift finder man derimod i en venindes anebog, hvor hun har indført to viser om sin farfar (her DgF 171B Tyge Krabbe i Skåne. Bente Skaves anebog, Det kgl. Bibliotek).

Mens de ældste af de håndskrevne visebøger i det sekstende århundrede er anlagt af unge adelsmænd, så er visehåndskrifterne i første halvdel af det syttende århundrede anlagt af eller har tilhørt adelsfrøkener og adelsfruer i alle aldre fra femten til 60.

Det drejer sig om 18 håndskrifter. De seks (se Appendix B:1) er anlagt og delvis også skrevet af adelsdamerne Christence Juul, Anne Krabbe, Vibeke Bild (tre hskr) og Kirsten Basse. De fire (se Appendix B:2) er givet som gaver: Anna Urup fik et, da hun blev femten år, Sophia Sandberg da hun endnu var ugift, Anna Juel da hun som sekstenårig besøgte sin fornemme familie på en herregård, og efter at Anna Munk som enogtrediveårig var blevet enke, fik hun et virkelig klenodie, et da tyve år gammelt visehåndskrift som var blevet skrevet i 1590-91 i hendes eget miljø.

De resterende otte håndskrifter (se Appendix B:2) er anonyme, men af de indførte navne og af visevalget sammenlignet med de ti nævnte håndskrifter fremgår, at de også har tilhørt adelige kvinder.

I alt kender man i fruerstuerne, hvor disse håndskrevne visebøger hører hjemme, 316 forskellige viser i folkevisestil i 938 versioner. Da det er miljøet mere end de enkelte adelige kvinder, der har interesse i min sammenhæng, betragtes de foreliggende atten håndskrifter under ét.

Alene ud fra hvad kvinderne selv oplyser rundt om i visebøgerne, får man et ganske godt indtryk af deres holdning til viserne. Det står også helt klart, at de virkelig har sunget og danset til de viser, de har i visebøgerne.

Efter den sidste vise i et håndskrift hedder det:

FINIS – ENDE på disse sange,
hvo ej kan danse må eftergange.³⁹

Og under *Aslag Tordsøn og skøn Valborg* (DgF 475Ae), der står som den første vise i samme håndskrift, hedder det:

FINIS – det var en ende
Tag visen nu i hænde
og syng den lystig og klar
at hver kan høre dig åbenbar.⁴⁰

Det er de *gode gamle viser*,⁴¹ kvinderne synger. *Trøjes drab* (DgF 302Ba), *synges ligesom Fordi træder Ebbe Skammelsen så mangen sti vild*⁴² og *Esbern og Sidsel* (DgF 250Da) *synges som den vise Selv vinder han jomfruen med stor æren*.⁴³

Et sted kan en kvinde ikke dy sig for at fortælle, hvordan en af hendes mandlige bekendte reagerede på en erotisk passage i visen *Jomfruens gæst* (DgF 488A strofe 10):

Jeg lagde mig i den samme seng,
jeg vidste mig ingen kvide,
der kom en jomfru gangendes
og lagde sig ved min side.
Der sover en ridder i-så liden.

Det lo han af! skriver kvinden.⁴⁴

En anden kvinde fortæller, at hun lavede sin visebog, fordi hun *agter med den at have en ringe lyst og tidsfordriv og en ringe kortvilje og siden samle mig nogen flere*.⁴⁵ Viserne er *lystige til tidsfordriv, at læse og synge, ja end ikke aldeles unyttige*, skriver en anden kvinde.⁴⁶

En enkelt kvinde synes at have haft problemer med sine omgivelser, som mente, at adskillige af de gamle viser ganske enkelt var for vovede og for platte til, at de burde skrives ned. I al fald indleder hun sin visebog med et digt, hvori det hedder:

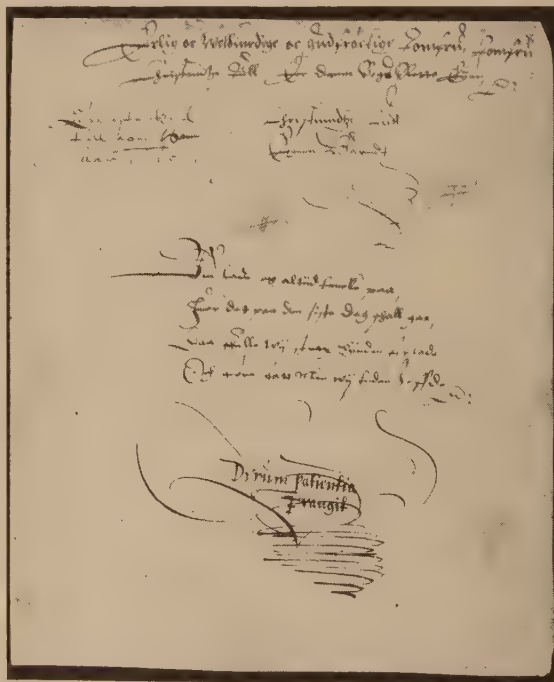
Så siger Du, som tykker dig
alene viis at være:
„Jeg kan ej nok forundre mig
hvor dårlige de ere
som vild anfange dette værk
der intet godt fremfører.“
Men hør mit svar ...

Og så fortæller hun, at hun naturligvis først og fremmest søger Guds ord:

men når jeg finder sådant digt
som gammel tid er skreven
om hvis [hvad] kan være latterligt
af hedn'ske folk bedreven
eller af andre ubetænkt
begyndt og ført til ende
da tænker jeg ...

at jeg jo af Guds ord har lært, hvad der er synd og hvad ikke, og det er jo klart, at hvis man nedskriver 'syndige viser, hvad hun altså ikke gør, så er det moralsk forkasteligt:

Samler du syndens urtekrans
ak, ak, hvad vil den stinke
når du skal træde i den dans
hvor ingen kan slå svinke.
gem derfor med mig visdoms frugt,
lær godt af ondt at tage
det skal dit hjerte give tugt
søder' end honningkage.⁴⁷

Øverst på siden underskriver den purunge Christence Juul to gange, at „Erlig oc gudfrøctige Jomfru, Jomfru Christentze Juul Er denne Bogs Rette eyer“. Den ene gang tilføjer hun årstallet 1615. (Christence Juuls hskr. Det kgl. Bibliotek).

Kvinderne var oprigtigt glade for de gamle viser. Hyppigt skriver de efter en vise:

Gud glæde den visen gjorde
og så alle de hende fremførte.⁴⁸

Og de følger med visernes personer. Om *Den voldtagne mø* (DgF 307Fb) hedder det: *Det må være en stor harm at lade sin kone ligge i en andens arm*⁴⁹ og om *Ebbe Skammelsen* (DgF 354Cc): *Det er ondt at være født til slig en lykke*.⁵⁰

Allerede i 1570'erne har man et vidnesbyrd om, hvordan to søstre sender en afskrift af en vise til en veninde, men man afskrev også de viser, man kunne lide, når man besøgte hinanden. Den 14. marts 1651 fik en kvinde en afskrift af *Erik og Lisbeth* (DgF 485Aa), da hun var på besøg på en anden herregård: *På Hørbylund blev denne vise udskreven*.⁵¹ På en tredje herregård fik hun en afskrift af *Malfred og Magnus* (DgF 49Ah) og *Hr. Bjørn på Sønderborg* (DgF 473Ab). De er begge skrevet på Ensø den 28. marts 1658.⁵²

De lånte også hinandens visebøger med hjem, så de kunne afskrive de ønskede viser i fred og ro: *Denne bog hør' Christense Juel til med rette og lånte Jeg Berethe Vind den bog den 13. februar år 1617*.⁵³

Kvinderne gjorde alt for at skaffe sig nye gamle viser: de er af adskillige steder opsøgte og udledte, hedder det på titelbladet af en visebog.⁵⁴

De adelige damer har også forladt fruerstuerne for at skaffe sig viser. En af dem har således købt et skillingstryk med *Hr. Tønne af Alsø* (DgF 34Ad), og hun afskriver hele titelbladet, der begynder sådan: *En smuk og gammel vise, som er sket udi hedningernes tid, og er lagt om en jyske ridder ved navn herre Tønne, som en dværge datter kaster runer på, og kom ind i bjerget med hende*
...⁵⁵

Og en adelsfrøken kendte to store drenge, som endnu gik i skole, og da de understreger, hvor travlt de har på grund af julen, kan man formode, at de bor i landsbyen. Da den ene af dem afskriver *Nilus og Adelus* (DgF 481Hc), lover han hende på begges vegne, at han og hans kammerat godt vil afskrive flere viser. Af lutter ærbødig blufærdighed vover han ikke at nævne den unge fornemme jomfrus fornavn: *Min højtærede xxx Hansdatter, ville I forære os noget for vi skriver denne vise, vi må ikke sidd' og skrive før jul, vi haver noget andet at gøre. Når vi kommer til skole, så haver vi stun-*

Titelbladet på K[irsten] B[asse] N[iels] D[atter]s visehåndskrift. (Det kgl. Bibliotek).

der at skrive for eder, datum Børkop.⁵⁶ Den vise, hun fik, var en afskrift af et skillingstryk.

78 af de 316 viser, adelsdamerne kender, har Vedels menigmandsoptegnere indsamlet i slutningen af det sekstende århundrede, og Margrethe Lange kender de 44 af dem. Vedels adelsoptegnere kender 37 af alle de viser, adelsdamerne har, og Margrethe Lange kender de 22 af dem.

Derudover har de atten viser, som hverken Vedel eller fru Lange kender, men som findes i de af de unge adelsmænd anlagte visebøger.

Adelsdamerne er imidlertid alene om at kende 101 viser eller godt 18% af alle DgF-viser før o. 1650.

Nutidstraditionen

Siden o. 1800 har folkemindesamlerne tilsammen indsamlet 235 forskellige DgF-viser. Den jyske lærer Evald Tang Kristensen har selv indsamlet 196 viser, heriblandt ikke mindre end 85, som de andre folkemindesamlere ikke har.⁵⁷ De andre har til gengæld 41 viser, han ikke har.⁵⁸

Tang Kristensens optegnelser overgår næsten alle andres ved at have detaljerede oplysninger om sangerne og deres miljø, og styrken ved hans indsamlinger ligger tillige i, at de næsten alle er foretaget inden for et bestemt geografisk område, nemlig Jylland, mest i Vestjylland (specielt i Hammerum herred) i en periode på ca. 50 år (1867-o. 1920). De andre folkemindesamleres styrke ligger deri, at de tilsammen har indsamlet over hele landet i en periode på mere end 150 år.

I nutidstraditionen møder man 33 af de 101 viser, som adelsdamerne i første halvdel af det syt-

tende århundrede var alene om at kende i perioden o. 1550-o. 1650, og 35 af de viser, som Margrethe Lange og adelsdamerne var alene om at kende. Elleve af disse 35 viser kendes kun af fru Lange og i nutidstraditionen.

De otte viser, der mellem o. 1550 og o. 1650 kun findes i de unge adelsmænds visehåndskrifter i det sekstende århundrede, genfindes alle i nutidstraditionen, bortset fra én.

En sammenligning med Vedels Visearkiv ser sådan ud: i nutidstraditionen møder man 41 af de viser, menigmandsoptegnerne har indsamlet, og tolv af dem adelsoptegnerne har hjembragt.

Efter disse sammenligninger bliver der ikke mindre end 92 viser tilbage, som først bliver nedskrevet efter folketraditionen af folkemindesamlerne efter o. 1800, dog kendes fem af dem i samlerhåndskrifter fra o. 1650-o. 1750.

Boglig tradition

Vedel, Tragica og Syv

Den første trykte visebog, man kender i Nordeuropa, er Vedels viseudgave fra 1591, som opnåede en stor folkelig yndest: den blev optrykt 1595, 1609, 1619, 1622, 1632, 1643, 1655 og 1671.⁵⁹ Blandt ændringerne fra optryk til optryk må bemærkes, at der i 1643-udgaven i et tillæg aftrykkes en skillingstrykversion af visen om *Svend Felling* (DgF 31), som findes i en anden version i hoveddelen, samt visen om *Den skallede munk* (DgF 15), der ligeledes er optrykt efter et skillingstryk; og at der i 1655-udgaven tilsvarende i et tillæg, er aftrykt et skillingstryk indeholdende visen om *Aslag Tordsøn og skøn Valborg* (DgF 475Ca).

I 1695 udgav Peder Syv også Vedels visebog, men han forøgede den med endnu 100 viser. Denne udgave kom i udgivelsesåret i tre oplag, og den blev optrykt i 1739, 1764 og 1787.

Til Vedels udgave slutter sig *Tragica*, der udkom i 1657, og som i det væsentlige bygger på Vedels forarbejder. Det var en mere eksklusiv publikation, end snarere har stået i et herregårdsbibliotek som ligget på hylden i en bondestue ved siden af Bibelen og salmebogen. Der har til gengæld Vedels *Hundredvisebog* og Syvs *Tohundredvisebog* – således kaldtes de undertiden i folke-munde – ofte ligget, og flere af de bevarede eksemplarer bærer præg af at være slidt af grove arbejds-hænders bladren.

Da Vedel døde i 1616, efterlod han sig et ufuldendt manuskript til den samling af *Ecteskabs eller Elskovs Viser*, som han i 1591 havde lovet dronningen, at han senere ville udgive på grundlag af de viser, han havde i sit arkiv.⁶⁰ Dette manuskript fik Mette Giøe fat i. Hun var lige så folkeviseinteresset som sine søstre Ide Giøe, der selv havde anlagt et visehåndskrift, og Anne Giøe, der blandt

andet ejede Margrethe Langes Samling af Gamle Danske Viser.

Vedels manuskript indeholdt 22 gendigtede og kommenterede elskovsviser, og hertil lagde Mette Giøe otte viser, som hun hentede fra fru Langes samling. De syv af dem lod hun næsten ordret optrykke, den ottende, *Mettelille og dronning Sofie* (DgF 130), bearbejdede hun først.

Loyalt over for Vedel gengiver hun hans initialer under hans efterladte kommentarer, hvorimod hendes egne forbemærkninger, ligesom udgaven i det hele taget, udkom anonymt.

Mette Giøe kaldte sin samling for *Den I. Part Tragica eller Gamle Danske Historiske Elskaffs Vijser*. Den udkom i 1657, og Anden Part kom aldrig.

Blandt de 22 viser Vedel havde i sit manuskript, er der tretten, som ikke findes i den bevarede del af hans Visearkiv. De må have foreligget i det fjerde håndskrift, som man med sikkerhed ved han har haft.

I den følgende oversigt over indholdet af *Tragica* er angivet, om Vedel har hentet viserne fra sine menigmands- og/eller adelsoptegnere eller fra det tabte håndskrift, ligesom det er angivet, hvilke tekster det er, Mette Giøe har hentet fra Margrethe Langes samling:

Tragica nr. 1-21

Alle viserne er signeret A.S.V.

3D (tabte hskr.), 4C (tabte hskr.), 20I (menigmand og adel), 73Ba (tabte hskr.), 120 (tabte hskr.), 144F (tabte hskr.), 160B (tabte hskr.), 178D (menigmand og/ell. adel), 182H (menigmand), 224K [a] (tabte hskr.), 230C (tabte hskr.), 295B (tabte hskr.), 297E (tabte hskr.), 298Q (menigmand), 299C [a] (menigmand), 325A1 (menigmand), 332Ga (menigmand og/ell. adel), 354Ha

(menigmand), 360C (tabte hskr.), 416A (tabte hskr.), 481Qa (adel).

Tragica nr. 22

Visen, der ikke er signeret A.S.V., findes derimod i Vedels Visearkiv.

312Bc (adel).

Tragica nr. 23-29

Alle viser er hentet fra Margrethe Langes Samling 130C (bearbejdelse af Lange A), 194Ai (efter Lange Aa), 209b (efter Lange a), 311Ab (efter Lange Aa), 342Ag (efter Lange Aa), 445Ag (efter Lange Aa), 453Ab (efter Lange Aa).

Tragica nr. 30

Er signeret A.S.V.

440B (tabte hskr.).

I 1695 genudgav Peder Syv Vedels viseudgave fra 1591: „jeg forandrer intet i Ordene eller Forklaringen derover, uden hvor der noget er fortrykt. Dog ere nogle faa af Viserne forøgede med nogle Sang-Vers: som i de gamle Haandskrevne Visebøger ere fundne“.⁶¹

Syv forøgede genudgivelsen „med det Andet Hundrede Viser om Danske Konger, Kæmper og Andre, samt hosføyede Antegnelser, til Lyst og Lærdom“. Viserne er af ham selv „samlede fra Døde og Levende; Hines Haandskrevne Bøger [adelshåndskrifterne], disses levende Røst [tidens almuetradition]. Der ere vel og nogle af Viserne trykte tilforn i sær [dvs. „hver for sig“, altså som „separattryk“, skillingstryk], som vel ey nu saa lettigen findes, og derfor her indføres, at de kunde have tilsammen, som og tilforn med andre Visebøger er skeet [altså Vedels 1591ff og Tragica 1657]. Somme iblandt dem (dog ikke af mig) ere forøgede, andre forkortede ...“⁶²

Peder Syv havde samlet viser siden sin ungdom, men det var først som 64-årig, han udgav *Tohundredvisebogen*.

Peder Pedersen, født i Syv ved Roskilde, var bondesøn.⁶³ Efter at være blevet student i 1653 blev han hører ved Vor Frue skole og allerede som 27-årig rektor ved latinskolen i Næstved. Da han

kom dertil i 1658, boede Anna Giøe i byen, og den unge Syv fik lov til at bruge hendes store bog- og håndskriftsamling. Hun ejede som nævnt bl.a. Margrethe Langes Samling af Gamle Danske Viser.

Syv kom også hos Børge Trolle, der ejede Holsteinborg (dengang kaldt Trolholm), i hvis bibliotek der lå det visehåndskrift fra 1590-91, som Anna Munk havde fået forærende i 1610. Og Holsteinborg ligger på vejen til Ørslev ved Skælskør, hvor Hans Mikkelsen Ravn havde været sognepræst siden 1652 – morsomt nok har han prædikeret i den kirke, hvor den berømte frise med de dansende adelsfolk er malt o. 1300.

Ravn og Syv har givet ført lange og gode samtaler om den fælles interesse, de havde i de gamle danske viser. Ravn havde siden 1640'erne nedskrevet viser – vel at mærke med melodier – blandt bønderne. I dag kender man dog kun hans nedskrift af melodien til visen om *Valravnen* (DgF 60) og hans meget fine beskrivelse af, hvordan viserne *Bønderne dræber hr. Tidemand* (DgF 317) og *Den danske kongedatter i Sverige* (DgF 137) blev sunget. I 1646 publicerede han imidlertid en redegørelse for, hvordan man kunne nedskrive folkelige melodier i sin store musikteori *Heptachordum Danicum*, men ikke mange har evnet at følge hans anvisninger.⁶⁴ Selv for musikalske mennesker er det ikke nogen enkel sag at nedskrive melodier, man hører sunget. Vedel kunne, men gjorde det kun en enkelt gang. Syv kunne ikke.

Blandt de 100 viser, Syv selv har samlet og udgivet, er de 81 i folkevisestil. De 71 af dem (her mærket med en bolle) kendes ellers kun – før hans udgave – af adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede og/eller af Margrethe Lange i det sekstende. De ti viser, de ikke kender, findes heller ikke i Vedels Visearkiv, bortset fra DgF 155Ab, hvor en menigmandsoptegner har indført version Aa.

⁶⁰Bc (efter skillingstryk Ba fra 1645), ¹⁰F, ¹⁵D (efter skillingstryk a af trykt bog i udg. af Vedel fra 1643), 22A (Lange B), ²³Ac (efter Munk Aa; Lange Ba), ²⁶C (Lange A), ³⁹C (Lange A), 47B (Lange A), ⁵⁶Be (Lange Aa), ⁶⁵Ab (efter Munk Aa), ⁶⁷E (Lange Ba), 69C, ⁷⁰Bc (efter Munk Ba; Lange A), ⁷⁸Bb, ⁸²G (Lange A), ⁸³F (Lange A), ⁸⁴H, ⁸⁶Lb (efter Munk La; Lange A), 89B (Lange A), 94A, ¹¹²F, ¹²¹D (Lange B),

Titelbladet på det ældste kendte skillingstryk med folkebogsvisen om Paris og dronning Ellen (DgF 467 Ba). Det blev produceret i 1581 af bogtrykker Mads Vingaard i København. (Universitetsbiblioteket i København).

°126E („Denne Vise, saavel som flere, *siungis* og paa en anden Maade“; Lange G), °127B, °128G, °129F (efter Munk a), °131E, °138Ib (Lange Ba), 155Ab, °167G, °168B (Munk A), °175Db (efter skillingstryk Da), °180D (Lange Fa), °181Bb (efter Munk Ba, Lange Aa), °184F (Lange Aa), 188, °194Ca (Lange Aa, Tragica Ai), °195E („Danner Konning (eller Sander Konning, som en deel *Haandskrevne Bøger* haver)“; Munk Aa), °203C (Lange A), °205Gg (efter skillingstryk Ga fra 1666, Gb fra 1682, Lange C), °220E, °225Ab, °226F, °233Bb (efter Munk Ba), °234F (Lange A), 238Aa, °250N („Denne Viise haver og en anden Begyndelse“; Lange E), °2510 (efter Munk a, Lange f), °252Ab (efter Munk Aa), °258Fc („den er gammel og i Brug hos mange; og jeg haver og-

saa høret *siunges* og nævnes Herr Danner Konning“; efter skillingstryk Fa fra 1648, Fb fra 1677; Lange C), 265A, °267Gc, °274Ba („Denne Viise findes eenslydende i tvende gamle *Haandskrevne Bøger*“), 287, °294C (Munk B), °303Dh (efter Munk Da; Lange B), 304Aa, °312Fb (efter Munk Fa; Lange A), °313Bb (Lange Aa), 315b, °329Bf (efter skillingstryk Bd; Lange A), °377Bg (efter Lange Ba), °378Af (Lange Ba), 381Ba, °387Ea, °389Bf (efter Munk Ba; Lange Fa), °390Da, °391Ae, °394Ac (efter Munk Aa; Lange Ba), °415Af (efter Munk Aa), °428Bc, °430Af (efter Lange Aa), °431Ac, °460C, °462Bc (Munk Ba), °465b (Munk a), °474Ag, °476Cd, °480Ce („Denne viise er meget gængse“; efter skillingstryk Cd), °496Ga (Lange C), °498Bb.

39 af viserne i Syvs samling kendes også i nutids-traditionen, og blandt dem kendes ikke mindre end de 30 ellers kun af adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede og to ellers kun af Margrethe Lange.

Af viserne i Vedels udgave kendes de 32 i nutidstraditionen: de femten er indsamlet af menigmandsoptegnerne og ingen af adelsoptegnerne. Af viserne i *Tragica* møder man de fjorten i nutids-traditionen.

Bevarede skillingstryk

De ældste bevarede småtryk i oktav, de såkaldte skillingstryk eller flyveblade, med viser i den gamle folkevisestil er fra slutningen af det sekstende århundrede. Det ældste daterede er trykt 1581 af Mads Vingaard i København, nemlig *Paris og dronning Ellen* (DgF 467Ba)⁶⁵ – de yngste tryk er fra det tyvende århundrede. Siden begyndelsen af det nittende er det dog kun – ifølge de bevarede tryk – *Skøn Anna* (DgF 258) og *Hr. Peders sørejse* (DgF 376), som skillingsviseproducenterne optrykker igen og igen.

I alt er der bevaret 77 forskellige folkeviser i skillingstryk: sytten er optrykt efter Vedel, femten efter Syv og to efter Tragica; de 43 er selvstændige skillingsviser, hvoraf man møder de 38 i nutidstraditionen, og af disse 38 viser er der nitten, der før o. 1650 ellers kun kendes af adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede.

Titelbladet på det ældste kendte skillingstryk af folkebogsvisen om Torkil Trundesøn (DgF 480 Ci). Trykket, der blev produceret efter 1576 af bogtrykker Lorentz Benedicht i København, er ikke komplet. Det er et aftræk med korrekturrettelser omfattende de første otte blade af i alt fjorten. Det blev fundet af Erik Dal på Det kgl. Bibliotek i en lille hidtil overset „kasse med fragmenter af ældre danica“. I forbindelse med sin opdagelse skrev Dal afhandlingen „En salmebog, en almanak og en folkevisé“ (Fund og Forskning 1954). Heri fremsætter han disse principielt vigtige iagttagelser: „Gennem lange tider fremstillede bogbinderne deres på af sammenklæbet makulatur, og værdifulde, omend ofte sørgelige beklippede fund er gjort ved mere eller mindre hensigtsmæssig undersøgelse af sådanne gamle bindsider“. Torkil Trundesøn-trykket har netop „overlevet på denne ydmyge måde: som på“ og hører til den kategori „af tryk der nu er forsvundne eller yderlig sjældne, skønt oplagene efter datidens forhold utvivlsomt har været store“ (Dal 1954: side 41). Jfr. Dal i artiklen Skillingsviser i Nordisk Leksikon for Bogvæsen II (1962): „Hvis 80-90 pct. af de kendte Tryk er Unica, kan man med Sikkerhed slutte sig til et anseligt Antal tabte Tryk“ (side 326).

Vedel og tidens skillingsviseproduktion

Som Syv skriver, har også Vedel til sin viseudgave fra 1591 hentet viser fra sin samtids skillingstryk.

Det kan ikke dokumenteres for DgF-visernes vedkommende, idet der ikke blandt de få bevarede tryk findes nogle, han har brugt. Derimod ved man, at han har brugt en nyhedsvise, som han anså for historisk, idet den handlede om slaget ved Falkenberg den 20. oktober 1565 (DV 24Bb). Vedel skriver herom, at

Om den languarige Suenske Feide, som sig udi vor tid haffuer begiffuen, ere vel allehaande Viser, som det almindeligen gaar til, giort og udgangne, huilcke wi aff Orsage icke kunde alle her indsætte. Iblandt andre er denne artige Digt.⁶⁶

Hvad Vedel optrykker er et skillingstryk, der vides at have været udsendt 1581 af Mads Vingaard (DV 24Ba), og at det er et genoptryk af et ældre tryk, der formentlig er udkommet straks efter slaget, er der næppe nogen tvivl om. Hans Svaning skriver om Falkenberg-slaget, at „man dicter og siunger visser der om offuer alle disse tre kongeriger“.⁶⁷

At Vedel kendte sin samtids viseproduktion kan ikke undre, men det er værd at bemærke, at selv i det ene tilfælde, hvor man har hans forlæg, har han ikke selv gemt trykket. Det findes i al fald ikke i den bevarede del af hans visearkiv.

Adelsdamerne og tidens skillingsviseproduktion

I adelsdamernes visesamlinger finder man ingen skillingstryk, men i to tilfælde kender man andetsteds fra de tryk, de har afskrevet:

Folke Lovmandsøn (DgF 178) afskrives af Anne Krabbe 1615 (Cf) efter skillingstryk fra 1582 (Cx) og *Terkel Trundesøn* (DgF 480) afskrives af Kirsten Basse o. 1635 (Cb) efter skillingstryk næppe meget efter 1578 (Ci).

Hertil kommer fire viser, der findes i bevarede tryk, som nok er nogle år yngre – de er fra 1645-1648 – men som meget vel kan have været optrykt af nogle år ældre tryk. Det er i al fald teksterne, som de kendes i de bevarede tryk, nogle adelsdamer har afskrevet:

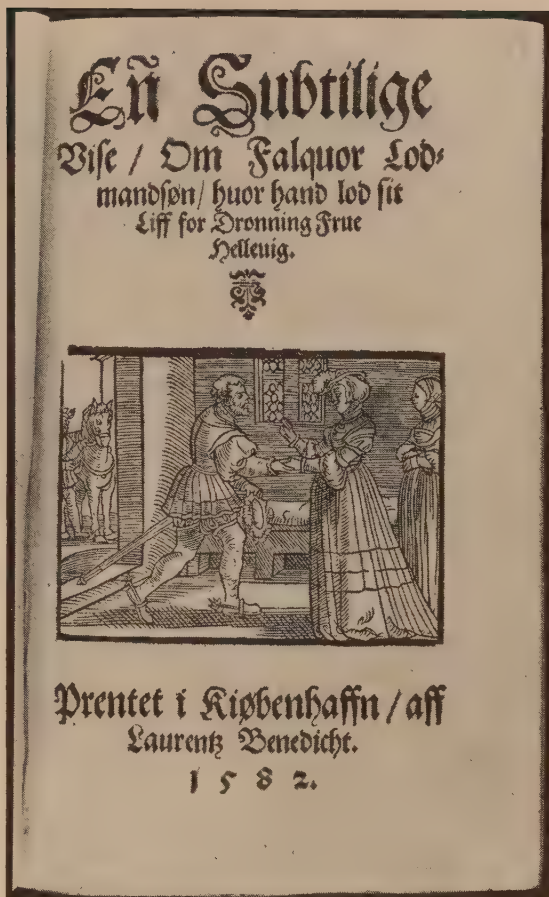
Samson (DgF 6) afskrives af Kirsten Basse (Bb) – det bevarede skillingstryk er fra 1645 (Ba). *Den skallede munk* (DgF 15) afskrives også af Kirsten Basse (b) – man kender i dag kun trykket, som det er optrykt i tillægget til 1643-udgaven af Vedel (a), *Ribold og Guldborg* (DgF 82) afskrives både af Christence Juul (Fa) og af Anne Krabbe (Fc) i 1615 – det bevarede tryk er fra 1648 (Fd), og *Hr. Palles bryllup* (DgF 234) afskrives af Anne Krabbe (Eg) – det bevarede skillingstryk er fra 1647 (Ea).

Det er perspektivrigt, at de skillingstryk, adelsdamerne afskriver, bortset fra *Samson*-visen, findes i den skillingsvisesamling, som indgår i Karen Brahes Bibliotek.⁶⁸ Der findes altså de tryk, der er yngre end de nævnte adelsdamers samlinger.

Billedet af adelsdamerne som afskrivere af viser i tidens skillingstryk bliver endnu klarere, når man også inddrager andre genrer end DgF-viserne. Og en væsentlig del af de tryk, de afskriver, findes netop også bevaret i den nævnte skillingstryksamling, der indeholder viser fra slutningen af det sekstende århundrede og indtil begyndelsen af det attende.

Skillingsviseproducerende bogtrykkere før 1650

Bogtrykkernavnene Mads Vingaard og Lorentz Benedicht er de eneste man før 1650 møder på skillingstryk med viser i den gamle folkevisestil: Vingaard producerede *Paris og dronning Ellen* (DgF 467Ba), der udkom i to oplag (1572, 1581) og

Titelbladet på det ældste kendte skillingstryk af folkebogsvisen om Folke Lovmandsøn og dronning Helvig (DgF 178 Cx). Det blev produceret af bogtrykker Lorentz (Laurentz) Benedicht i København 1582. (Karen Brahes Bibliothek på Landsarkivet i Odense).

Terkel Trundesøn (DgF 480Dd: mellem 1570 og 1585), Benedicht producerede *Terkel Trundesøn* (DgF 480 Ci: næppe meget efter 1578) i en lidt anden version samt *Folke Lovmandsøn og dronning Helvig* (DgF 178Cx: 1582), der var så kendt omkring 1585, at en tredje, anonym skillingsviseproducent brugte den som melodiangivelse på en nyskreven vise: *Hvem som lykken vil stande bi* (DV 321).

Når der ses bort fra de viser, der er direkte optrykt efter Vedels viseudgave, kendes der ud over de tre nævnte DgF-viser kun yderligere fire i skillingstryk før 1650. Det er dem, adelsdamerne har afskrevet i begyndelsen af det syttende år-

hundrede. De bærer ikke bogtrykkernavne og op-giver ikke trykkested, men derimod årstal (1645, 1647, 1648).

Mads Vingaard (død ca. 1600) var først og fremmest bogtrykker; Benedicht (død ca. 1604) fungerede tillige som forlægger. Sammen og hver for sig har de udgivet nogle af de betydeligste bogværker fra tiden. I den lærde, adelige og intel-lektuelle verden blev de agtet meget højt.

Begge optrådte de tillige som producenter af alle slags viser i skillingstryk: nyhedsviser, ro-man- og novelleviser, lyriske viser, moraliserende viser m.m. De udgav også småskrifter af folkelig art, blandt andet de over det meste af Europa kendte noveller og romaner, der senere har fået fællesbetegnelsen folkebøger.

Mads Vingaards far, Hans Vingaard (død 1559) havde siden o. 1528 virket i Viborg, hvor han ud-sendte adskillige folkelige tryksager, bl.a. et skil-lingsvisetryk fra 1557.

På samme tid virkede Oluf Ulriksøn, der var præst i Söderköping, men som 1523-25 havde fo-restået et trykkeri i Linköping stift, hvis erklære-de ideologi var at udgive skrifter og viser, der kunne bruges i kampen mod den katolske lære. Senest 1528 blev trykkeriet flyttet til Malmö, og herfra er bevaret tre religions-politiske viser, hvoraf den om *Doktor Stagefyr* (1530, DV 7) er skrevet i en stil, der leder tanken hen på både krønikerim og gamle folkeviser:

5. Her er og kommen så lærd en mand
doktor Stagefyr så hedder han
sit navn vil han bevise
6. Somme med ild og somme med vand
Vil han fordrive for Guds sand
der med vil han Gud prise
7. Han er en kæmpe både stor og from
han vil nu stride for paven af Rom
hans rige skal ikke om falde
8. Hvor han ej holder, da falder det om
ved Kristi ord det uskyldige lam
det han kætteri monne kalde

Om en anden af viserne, *Munkenes falske Handel* (DV 91), skriver Grüner-Nielsen: „Visen synes baade paa Grund af sit Indhold og den fattige ydre Form i særlig Grad at være beregnet for Bonde-befolkningen“.⁶⁹

1. Munken tænker han sig et råd
hvor han skal bonden lure
hvor han skal stor rigdom få
foruden arbejdet hin sure
han nejer dybt, han er vel træsk
mer end ræven er han slesk
Lad os Fanden tro Munken

Om den københavnske bogtrykker Henrik Wald-kirch, fra hvem der er bevaret skillingstryk fra 1611 og 1615, og som også har trykt folkebøger, ved man i øvrigt, at han i 1597 havde opslået en bod på Roskilde marked for at sælge sine folkelige tryksager (se nedenfor).

I begyndelsen af det syttende århundrede mø-der man en hel række af bogtrykkere, der har ud-sendt underholdningslitteratur; her nævnes kun dem, hvorfra man har bevarede skillingstryk: i København drejer det sig om Georg Hantsch (tryk fra 1627), Melchior Martzan (tryk fra 1630), Andreas Koch (tryk fra 1630) og Henrich Kruse (tryk fra 1635); og i Helsingør drejer det sig om Peder Huæn, der i al fald i 1610 har udsendt to skillingsviser, og som i 1609 genudgav Vedels Vi-sebog fra 1591.

De nordtyske bogtrykkere i sekstende århundrede⁷⁰

Allerede fra o. 1500 vides de nordtyske bogtryk-kere at have trykt underholdningslitteratur på dansk. De ældste kendte tryk er folkebøgerne *Griseldis* og *Sigismunda*, begge trykt i Hamburg 1528.

Mange stod bag denne produktion, men mest driftig var den Lübeckske bogfører (dvs. omrej-sende boghandler) Lorentz Albrecht, som drev sin eksportvirksomhed så effektivt, at ikke mindst han var skyld i, at de danske bogtrykkere følte sig truet i deres næring.

I 1562 indledte de, hvad boghistorikeren Paulli kalder en „Udryddelseskampagne“ mod de i Tysk-land trykte bøger. De fik myndighederne til at ud-sende et missive, hvori det blandt andet hedder, at man er bange for de tysk-producerede skrifter, fordi de indeholder megen „farlighed“ og „mange der ofver blifve forført“.⁷¹

I 1576 udstedes et åbent brev, hvor man skri-ver, at den tyske produktion

Kolportør. Efter illustration i *Les Cris de Paris*, en billedsamling fra det sekstende århundrede (Bibliothèque de l'Arsenal i Paris).

aldenniste skier formedels bogeførernis girigheds skyld, at de der med kunde søge deris profit og fordel, och icke achtet, hvad vildfarelse och irringe dermed kand indførís och udspreddis eblant almuén, same bøgger hender at lese, och paa det sligt udi tiden maa forekomis och aldellis afskaffis.⁷²

Og i 1596 gentages denne begrundelse i et missive til borgmestre og råd i København, Malmö, Lund, Århus, Viborg, Aalborg, Odense, Ribe samt i en række norske byer.

Det var i øvrigt med 1596-missivet i hånden, at den københavnske bogfører og bogtrykker Henrik Waldkirch gik til myndighederne, fordi han blev generet i sin næring på Roskilde marked af nogle nordtyske bogførere.

Og hermed er vi ved sagens kerne. Af de forskellige forbud fremgår det nemlig, at de tyske bogførere søger profit og fordel ved at forføre almuén med deres skrifter. Og der er her næppe nogen tvivl om, at det man først og fremmest hav-

de i tankerne var underholdningslitteraturen, ikke blot folkebøgerne, men også skillingstryk med visser. I intellektuelle kredse regnedes denne triviallitteratur allerede dengang for skadelig, og den måtte der dæmmes op for. Samtidig var det imidlertid dér, der var de store penge at hente for bogtrykkerne: produktionsomkostningerne var små, og fortjenesten tilsvarende stor. Derfor følte de sig virkelig truet i deres næring af de nordtyske pirater, der sendte deres bogførere rundt til alle danske markeder. Og måske har de tilmed været dygtige sælgere, og måske har de haft et sortiment, der har virket mere tiltrækkende på markedsgæsterne end det, de danske bogførere havde at tilbyde.

Når forbudene er så mange, som de er, og myndighederne med bogtrykkerne som bagmænd udstedte dem til langt op i første halvdel af det syttende århundrede, så kan man alene ud fra den kendsgerning slutte, at de nordtyske bogtrykkerier har været særdeles effektivt fungerende centre, når det gælder produktionen af underholdningslitteratur på dansk.

Forfattere af viser udsendt i skillingstryk før 1650

Rasmus Hansen Reravius, der var præst i Rødby og i øvrigt bogtrykker Lorentz Benedichts svoger, har skrevet visen *Kristus helbreder tvende syge* (Benedicht 1582, DV 51) og en vise om drukenskabs ulykkelige følger (u. st. og år, DV V, side 125).

Reravius har skrevet flere salmer og har udgivet skrifter af moralsk og opbyggeligt indhold. For svogeren oversatte han i 1571 fra tysk *Unge Karles og Drenges Speil* med det erklærede mål at ville modvirke læsningen af tidens triviallitteratur.

Til Mads Vingaard skrev Claus Berg, der var kannik og kantor i Oslo, en vise om *Frederik den Andens eftermæle* (1589, DV 28), og for en anonym bogtrykker skrev han den allegoriske vise *Rosentræet* i anledning af kongens død i 1588 (1589, DV 29).

Berg var kendt for at skrive viser, og i 1605 udgav han *En liden Viise-Bog*, som nu er tabt.

Præsten i Finderup i Holbæk amt, Mads Severinsen, skrev også en vise om *Frederik den Andens død*, men det var til Benedicht (1589, DV

26), og senere til Mads Vingaard en vise om *Den tyrkiske kejsers indfald i Persien* (1594, DV 44), hvorom Grüner-Nielsen skriver: den „er holdt i folkelig Stil, og som det ses af Slutningsverset er den ligefrem beregnet til at synges af omvandrende Gadesangere“⁷³:

1. Hører ny tidend både store og små
agter min vise og lytter på
jeg synger om det gruelig mord
den grumme tyrker haver nylig gjort
26. Farer vel, haver tak I ville mig høre
og lade min vise eders hjerter røre
jeg ønsker eder alle Guds nåde og fred
og vil nu synge en anden sted

Præsten Jørgen Madsen Braad i Malmö har skrevet *En bedrøvet vægters morgensang* (1627, DV 34), og et par af hans kollegaer i Skåne har skrevet om jærtegn, de selv havde oplevet: Peder Mortensen Brinch (Benedicht 1581, DV 93) og Thorben Jacobsen Hasebart (u. st., 1627, DV 95).

Flere præster har skrevet skillingsviser og deres hensigt med at skrive for dette nye medium var åbenlys: de ville oplyse, moralisere og prædike på vers. Med Reravius' ord *in mente* er det, som om de vil give menigmand nogle meningsfyldte viser i modsætning til de efter deres opfattelse ligegyldige viser, der udelukkende ville underholde og fortælle gode historier.

Blandt viseforfatterne er der en, der er særlig grund til at hæfte sig ved. Det er Hieronymus Justesen Ranch i Viborg. Han skrev i 1594 en nyhedsvise om *Tyrkernes skrækkelige ugerninger* (u. st. og år, DV 313), og hans senere så populære *Fuglevise*, der kendes fra almuetraditionen i slutningen af det attende århundrede, blev udsendt i skillingstryk (u. st. og år, DV 97).

Ranch var tidens ypperste skolekomedieforfatter. Mest kendt er han for farcen *Karrig Niding*, der er delvis inspireret af den gamle skæmtende folkeviser om en person af samme navn.

Skillingsviseproducenter fra tiden o. 1800

Bogtrykkeren Hinrich Luckander etablerede det første trykkeri i Haderslev i 1759. Han virkede indtil udgangen af 1792. Trykkeriet videreførtes af Jens Jensen Seneberg indtil 1829.⁷⁴

Olav Christensen har i sin bog om Luckander redegjort for den produktion, der med sikkerhed kan henføres til ham.⁷⁵ Heriblandt er der fem nyhedsviser fra 1772, som er interessante ved, at det på dem oplyses, at de er „Efter det Kiøbenhavnsske Exemplar. Haderslev, trykt hos H. Luckander“.

Olav Christensen anfører ingen DgF-viser, men der er dog én, der angiveligt er et Luckander-tryk:

DgF 475 Cv *Aslag Tordsøn og Skøn Valborg*

„Alle Baand er for svage at binde Kierlighed. En Historisk Vise om Axel Tordsen og Volborg Immersdaatter, hvori Lykkens Ubestandighed klarlig udvises. Alle unge Folk til Fornøjelse og Tidsfordriv. Nye Oplag. Haderslev 1786. Trykt og at bekomme i dette Steds Bogtrykkerie.“

Denne vise optrykte Seneberg ordret i 1799, dog uden oplysningen „Nye Oplag“ (Cx). Denne oplysning findes imidlertid på et tryk, der angives at være „Trykt i dette Aar“ i „Haderslev“ (Cy).

Når det gælder DgF-viser, er det ellers ikke muligt at se, om de stammer fra Senebergs eller Luckanders periode. Følgende tryk kan således med sikkerhed siges kun at være Haderslev-tryk produceret mellem 1759 og 1829. De i DgF gjorde forsøg på mere præcist at angive, hvornår inden for denne 70-årsperiode, de er udkommet, må betegnes som tvivlsomme.

Der kendes i alt syv forskellige DgF-viser i Haderslev-tryk:

Efter ældre skillingstryk er optrykt: DgF 6 Cb („Haderslev, trykt og at bekomme i dette Steds Bogtrykkerie“), DgF 205 Gg („Haderslev“), DgF 210 Bf (trykt sammen med DgF 6 Cb), DgF 354 He („Haderslev“). –

Viseversion kun fælles med Svare-tryk (se nedenfor): DgF 306 Ib („Haderslev, trykt og at bekomme i dette Steds Bogtrykkerie“), –

Selvstændige viseversioner: DgF 38 Dø Agnete og havmanden („Trykt i Haderslev“), DgF 183 E Kvindemorderen („Componeret til de smukke Fruentimmers Lyst og Velbehag, af J. T. Sl.

og sammenskrevet af en utrættet Pen. Haderslev, trykt og at bekomme i dette Steds Bogtrykkerie“).

I København virkede på samme tid bogtrykker Lars Nielsen Svare, som imidlertid kun udsendte meget få skillingstryk. Da han døde i 1777, overtog hans enke, Maren Svare trykkeriet og forretningen i Skindergade 76. Det var dog først, efter hun i 1783 var flyttet til Store Kannikestræde 39, og efter at hun havde mødt den unge litterat Hans Laurits Struch Winding, at hun begyndte en viseproduktion, som skulle blive tidens mest omfattende.⁷⁶

Winding var præstesøn, født 1750 i Kullerup lidt øst for Ryslinge på Fyn. I 1772 tog han til København formentlig for at studere teologi i den hensigt at blive præst ligesom sin 17 år ældre bror, og i øvrigt ligesom deres forfædre tilbage til o. 1600. Ud over „filosofisk Examen“ gennemførte han selv aldrig noget studium.

I 1786 blev Winding, der som 36-årig stadig kaldte sig „Studiosus“, og som var flyttet ind hos Madam Svare, gift med hendes datter. I 1795 overdrog svigermoderen ejendommen og trykkeriet til ham, og da hun døde i 1797, fortsatte han viseproduktionen, men nu under eget navn. Det gjorde han indtil 1804 eller 1805. De følgende år boede han fem forskellige steder i København for i 1816 eller 1817 at ende i Aabenraa nr. 244. Der boede og virkede han til sin død i 1831.

At Winding var viseforfatter, ved man fra en række viser, han skrev mellem 1799 og 1801, men fra den periode, hvor han arbejdede hos og sammen med Madam Svare møder man ikke hans navn som forfatter til én eneste vise. Kun få skillingviseproducenter på den tid opgav overhovedet, hvem der havde skrevet viserne. I december 1790 blev det imidlertid ved politiplakater forkyndt, at viser uden forfatternavn skulle indleveres til Politikammeret „strax efter at de er kommen fra Pressen“.

Risikoen for beslaglæggelse løb Madam Svare gerne, for hun udgav hverken usædelige eller politisk anstødelige viser. En del andre producenter begynder dog nu at afsløre, hvem det er der har skrevet deres viser, og dermed kommer skillingvisernes egentlige bagmænd frem i dagens lys: forfatterne viser sig i høj grad at være studenter, kandidater og litterater.

Winding var en af dem. Første gang, han mødte Madam Svaré, kan det meget vel have været for at afsætte nogle af sine produkter.

Af Windings litterære produktion ud over viserne fremgår, at han spændte meget vidt, og at han var særdeles belæst. Her skal blot modpolerne i hans virke markeres: i 1791 oversatte han fra tysk en kommentar til Davids Salmer, og i 1793 oversatte han, ligeledes fra tysk, *253 Gaader eller mørke taler*, dvs. „brandere“ eller „kælder-mænd“.

Madam Svare og Winding udsendte mellem 1783 og 1797 20 forskellige folkeviser, undertiden i flere oplag:

Efter ældre skillingstryk optrykte de: 30Dk, 57dv, 96Bab, 102e, 105b, 107Babc, 159Fc, 205Gf, 238Bd, 250Mh, 258Femno, 390Cde, 437Cc. –

Fælles med samtidige skillingstryk, men Svaretrykket kan være ældst: 306Ia, 376Cabc, 438a, 458Bc. –

Selvstændige versioner: 38A Agnete og havmanden, 271A Redselille og Medelvold, 305C Hertug Frydenborg.

Winding udsendte mellem 1798 og 1804 to folkeviser: 47Ø Elveskud og 513a Nonnens klage.

I november 1800 blev Winding opsøgt af en ung, forhutlet teologisk kandidat. Det var Johan Christian Brestrup, der var født 1777 i Horsens som søn af en håndværker.⁷⁶ Han blev kandidat i 1799, men fik aldrig noget embede, ikke mindst på grund af sin udsvævende livsførelse. Han ernærede sig ved at skrive skillingviser og småhistorier for flere bogtrykkere. Winding købte en enkelt historie af ham, som han udgav. Samme år var Brestrup dog så heldig at få kontrakt med bogtrykker Matthias Seest, der året før havde etableret et nyt trykkeri i Lille Kongensgade 90. I sine erindringer *Mine Ungdomsdaarligheder, Bidrag til Studenterlivets Historie* (1807) skriver Brestrup, at hos Seest fik „jeg frie Kost og Logie, hvor jeg nu paa syvende Aar har været, ikke for at lære Typographien, som mine Fiender havde udspredt, men som Skribent“.

Brestrup var tidens mest produktive forfatter af skillingviser.

Mellem 1801 og 1807 udgav han DgF 183F *Kvindemorderen* („Udgivet af I.C. Brestrup og trykt hos M. Seest“).

Anden Del
Viserne

At man i det sekstende århundrede kan skelne mellem folketradition indsamlet af Vedels menigmandsoptegnere og adelstradition indsamlet af dem af hans indsamlere, der ikke kan karakteriseres som menigmandsoptegnere, og som jeg kalder adelsoptegnere, vil blive underbygget og søgt dokumenteret under atten af analyserne i dette kapitel.

Derudover vil seks andre antagelser, som hænger mere eller mindre sammen med den første, blive efterprøvet:

1.

Den tradition, Vedels menigmandsoptegnere har indsamlet (menigmandsversioner), består – ligesom al senere indsamlet folketradition – dels af skillingsvisetradition og dels af gammel folkevisetradition.

2.

I nutidstraditionen kan man møde versioner, der repræsenterer den menigmandstradition (folketradition), som adelsfolk o. 1550-o. 1650 har indsamlet og som regel bearbejdet, og som Vedels adelsoptegnere også undertiden har kendt.

3.

Hvis der kun er ringe variation mellem de efter folketraditionen nedskrevne versioner – i det sekstende århundrede mellem menigmandsversionerne – er der tale om skillingsvisetradition.

4.

Hvis der er en betydelig variation mellem de i folketraditionen i det sekstende århundrede kendte versioner, er der tale om gammel folkevisetradition.

5.

Viser i adelens håndskrifter o. 1550-o.1650, der ikke kan karakteriseres som skillingsviser eller gamle folkeviser, er adelsviser, dvs. viser digtet og sunget i adelsmiljøer.

6.

Når adelsviser genfindes i senere folketradition (nutidstraditionen) skyldes det, at Vedel og Syv i deres udgaver har fungeret som formidlere af visetradition fra adelen til almenen, den menige mand.

For at kunne efterprøve disse antagelser, der bygger på iagttagelser gjort i hele DgF-stoffet, og som først får mening, når de ses i sammenhæng med min nye grundopfattelse af visetraditionen, bruger jeg dem overalt i analyserne som en slags grundsætninger. Jeg går ganske enkelt ud fra, at de er rigtige, og under analyserne ser jeg så på, om de er rimelige – om de kaster nyt lys over traditionen på en frugtbar måde – om de forklarer traditionsforhold, som tidligere har været vanskelige at få rede på.

Analyse af 40 viser

Skillingsvisetradition indkredses

Det er fælles for alle viserne i dette afsnit, at man kan indkredse deres oprindelige form, urformen, af den simple grund at den ikke ligger længere tilbage i tiden end tidligst o. 1500, hvorfra en skillingsviseproduktion kan dokumenteres i Danmark.

De nitten valgte viser kendes alle i mindst to af de seks kildegrupper.

Den første vise, der analyseres, er den om *Christian den Anden i Sverige* (DgF 172). Det er en nyhedsvise, der ikke kan være ældre end 1520, hvor det skildrede hærtogt fandt sted. Den findes indført af den historie- og folkeviseinteresserede unge adelsmand Jens Bille i det håndskrift, han ejede. Selv om man kun kendte hans håndskrevne version, kan der ikke være nogen tvivl om – med det kendskab man har til viseproduktion i det sekstende århundrede – at der er tale om en vise, som oprindelig er lanceret i et skillingsstryk og som dermed er beregnet for en bredere kreds. Det bekræftes af, at en af Vedels menigmandsoptegnere har nedskrevet en kortere version, som kan påvises at hidrøre fra den Jens Bille kendte, og det kan samtidig påvises, at det er en sunget, en mundtligt overleveret version, menigmandsoptegneren har hørt.

De tre næste analyser – *Paris og dronning Ellen* (DgF 467), *Terkel Trundesøn* (DgF 480) og *Folke Lovmandsøn og dronning Ellen* (DgF 178) – tager deres udgangspunkt i viser, der i det sekstende århundrede foreligger i bevarede skillingsstryk, og adelens interesse for disse folkebogviser påvises: ikke blot de unge adelsmænd og Margrethe Lange, men også adelsdamerne i det syttende århundrede har afskrevet dem.

Den fjerde vise kan ikke være ældre end 1559. Det er *Frederik den Anden i Ditmarsken* (DgF 175), som adelsdamen Anne Krabbe har nedskre-

vet efter folketraditionen, og som også er blevet sunget af folkelige sangere i det nittende og tyvende århundrede.

I de næste elleve analyser indtager den tradition, som Vedels menigmandsoptegnere har indsamlet, en væsentlig plads i sammenligningerne med tradition i de andre kildegrupper, som den ses i sammenhæng med:

I analysen af *Niels Ebbesen* (DgF 156) vises det, at ikke blot menigmandsoptegnerne, men også en adelsdame i det syttende århundrede har nedskrevet denne skillingsvisetradition uden at bearbejde den. De tre menigmandsversioner er sammenstillet *in extenso* og sammenlignes med to versioner i adelsdamehåndskrifter. Derimod er der anvendt en anden fremgangsmåde under analysen af visen om *Ebbe Skammelsøn* (DgF 354): en fællesversion er opstillet på grundlag af en menigmandsversion, to adelige bearbejdelser i det sekstende århundrede og en skillingsvisesversion i et adelsdamehåndskrift i det syttende, og disse versioner kommenteres strofe for strofe set i forhold til fællesversionen.

Den væsentligste grund til at analysere visen om *Longobarderne* (DgF 21) er, at det er muligt detaljeret at demonstrere, hvordan en skillingsviseseforfatter har bearbejdet et afsnit af Den danske Rimkrønike fra 1495.

I analysen af *Hr. Erlands vold og straf* (DgF 289) sammenstilles menigmandstradition og nutidstradition med en version i et adelsdamehåndskrift, som er en af de bearbejdelser, der er foretaget i fruerstuerne. Og det påvises, at adelsvisen *Torbens datter og hendes faderbane* (DgF 288) ikke blot er inspireret af denne skillingsvise, men også ligefrem forudsætter, at dens tilhørere kender den.

Menigmandstradition sammenlignes med adeli-

ge bearbejdelser heraf: i *Kong Apollon af Tyre* (DgF 88) med Margrethe Langes og i *Brudebytte* (DgF 428) med en af de unge adelsmænds og nogle adelsdamer.

Analysen af *I grevens tjeneste* (DgF 425), *Nid-visen* (DgF 366), *Mø værger æren* (DgF 189) og *Greve Genselin* (DgF 16) viser Margrethe Lange og adelsdamerne som indsamlere af, hvad der o. 1550-o. 1650 var gammel skillingsvisetradition.

De fire sidste viser, der analyseres, kendes ikke i Vedels Visearkiv: *Stolt Ellensborg* (DgF 218) kendes i to skillingsviser versioner af adelen og Margrethe Lange i det sekstende århundrede, af adelsdamerne i det syttende, i en bondevisebog o. 1700 og i nutidstraditionen; folkebogsvisen *Hr. Tønne af Alsø* (DgF 34) kendes i to skillingsviser versioner af adelsdamerne i det syttende århundrede og i nutidstraditionen; visehistorien om *Malfred og Magnus* (DgF 49), som er „sket udi Norgeland“, kendes kun af adelsdamerne og i folketraditionen i det syttende århundrede.

Og *Agnete og havmanden* (DgF 38) kendes tidligst i bevarede skillingstryk fra slutningen af det attende århundrede, og det påvises, hvordan de folkelige sangere i nutidstraditionen så på visens næsten parodiske skildring af, hvordan en havmand opfører sig.

DgF 172 Christian den Anden i Sverige

16. årh.: *B (Vedels menigmandsopt.)*, *A (Jens Bille)*.

- A 1. Ville I lytte og høre
jeg vil eder kvæde en vise
af konning Christian, den højbårne fyrste
jeg vil hannem love og prise
Fordi vunde de Sverige med stor ære
2. Der man skrev tusind' fem hundred'
og det attende år
kong Christian lod sit folk sammen komme
i Skåne på Helsingborg

Sådan lyder indledningen til den 30 strofer lange version, Jens Bille selv har indført i sin visesamling. Trods sjukefejl – i strofe 2,2 *attende* i stedet for *tyvende* – er der ingen tvivl om, at det er den originale vise, vi har for os. Herpå tyder også:

- A 23. Ville I længer høre
hvor det er ganget til
Langfredag droge de til Uppland
da begyndt' et underligt spil

Denne skillingsvise har været kendt i folketraditionen i det sekstende århundrede, hvor den imidlertid er blevet kortere, og den typiske markeds-sangerstrofe, der indledte visen, er sløjftet. Nu er det historien, det gælder, uden omsvøb. Den folkelige sanger, som en af Vedels optegnere mødte, begyndte visen:

- B 1. Der man skrev tusind' fem hundred år
og så det tyvende år
kong Christian kalder sine gode mænd sammen
til Helsingborrig udi Skåne
Fordi vunde de danske Sverrig med ære

Formelt er strofen usikkert erindret, men meningen er klar.

Forskellene mellem B2 og A3 er meget små og skyldes udelukkende traditionel variation:

A
De komme tilsammen både tysk og danske
vel ved totusind mænd
hr. Otte Krumpen, den velbyrdig mand
han blev høvidsmand for dem

B
Der samlet sig danske og tysk'
så mangel ærlig mand
hr. Otte Krumpen, den velbyrdig mand
han var deres øverste høvidsmand

B har derefter to usikkert erindrede strofer:

- B 3. De red ud af Helsingborrig
og ind til Engelholm
kong Christian fulgte der selv med
han bad dennem Gud vel fare

A 4,3
jeg vil der forse med slot og len

A 5
Det svarede alle: Nådigste herre
vi ville det gerne gøre
vi ville os bevise som ærlige mænd
I skulle det både høre og spørge

*

Den folkelige sangers B 6-10 er på lignende måde mundtligt erindrede versioner af A 6, 8, 9, 11, 12.

Efter at B i stroferne 10,3-4 har sunget *det første skud der skuden blev / hr. Sture monne skaden fange* (A 12,3-4 *det andet skud der skuddet var / hr. Sten monne skaden fange*), afrunder han visen med:

- B 11. De lagde hr. Sten udi slæden ned
til Uppsal monne de stunde
de danske stundet efter både dag og nat
de monne fast efter hannem forlange
Fordi vandt de danske Sverrig med ære

Det fine billede med den sårede Sten Sture liggende på slæden er sangerens. Strofen lyder:

- A 17. De svenske flyde hvor de kunne
til Uppsal lod de ride
de danske red både dag og nat
de lode fast efter hannem lide

Skillingsviseforfatteren følger hæren til Stockholm, og han er fuld af lovord over kongens død. Ligesom så mange andre skillingsviser er også denne skrevet af en loyal og kongetro borger, som ikke bliver træt af at understrege, at kongen er en *gunstig herre* og *viis af sinde*. Kun Vorherre står over ham, hvorfor visen da også slutter med en Fadervor-lignende bøn:

Derpå gentager han i sin usikkerhed de to sidste verslinier i:

- B 4. Kong Christian fulgte der selv med
han bad dennem Gud vel fare

Og så husker han først dårligt, siden bedre skillingsvisens ordlyd. Han lander så at sige igen:

B 4, 3-4
Det første I kommer ud i landet igen
jeg vil eder så ærlig forlene

B 5
Dertil svared både danske og tyske
de vare så høvisk i sinde
Vi ville os bevise som ærlige mænd
det skulle I både spørge og finde

- A 30. Lovet være Gudfader i Himmerig
de danske mænd haver undt den ære
Gud give os ro i Himmerig
hos mig evindeligt at være

Al kongerøgelsen og al den patetiske taksigelse erindres ikke i traditionen. Glemte er også en række af skillingsvisens næsten pedantiske detaljer, som var nødvendige i en nyhedsvise. Den folkelige tradition husker blot visen som historien om Christian den Anden og hans hær, der slog svenskerne på flugt, og som ramte Sten Sture allerede med det første skud, de affyrede. Det er en god historie, der fortælles. Skillingsvisen er blevet til en kontant fortalt folkevis.

Om forskellen mellem B og A siger Karl-Ivar Hildeman noget lignende, nemlig at B „håller en något striktare balladton och anknyter närmare till folkvisformlerne än A“, at hvor A åbenlyst hylder danskerne med deres konge i spidsen, der er B mere objektiv og han mener, at det skyldes, at „folkvisans renässans har inträtt: balladen återövrar mark där den en eller två generationer tidigare tvingats vika. Men till god folkvisstil är vägen givetvis alltjämt lång“ (DgF X, side 431a).

Men Hildeman, der deler de øvrige DgF-udgiveres grundopfattelse af folkeviserne som en oprindelig højerestandsdigtning, mener at „visans karaktär av hovdikt“ er åbenlys, og at forfatteren „kan ha utnyttjat officiella källor, såsom relationer och rapporter från krigsskådeplatser och förhand-

lingsbord“ (DgF X, side 431b). Og med visen mener han naturligvis A-teksten.

Visen er ifølge Hildeman skrevet af en af de sangere, man ved, at Christian den Anden havde ansat ved hoffet, og som en del af sin omfattende dokumentation for denne påstand henviser Hildeman til et dokument, en *relation*, som en Laurentius Werman havde udarbejdet netop til brug for „Henrico Lichtenfels et reliquis illustrissimi regis Christierne cantoribus“ om kongens forsøg på at erobre Stockholm i 1518, altså to år tidligere. Hildeman spørger: „I vilket syfte? Man har svårt att inse, vartill kungens sångare behövde ett sådant aktstycke, om inte för att de därur hämta stoff till en dikt om händelserne, en sång att föredra ... Kan en relation liknande Wermans ligga bakom visen fra 1520?“ (DgF X, side 431b).

Det bør nævnes – således som Hildeman også gør det – at man ikke ved, om kongens sangere overhovedet brugte Wermans redegørelse som basis for et „hovdikt“. Der kendes i al fald ingen viser om krigstogtet i 1518.

Ikke destomindre er Hildemans teori tankevækkende, men bl.a. med den nye viden *in mente*: at B er en folkelig sangers version af A, er det dog næppe sandsynligt, at altisten Henrich Lichtenfels, der i øvrigt var en af de tyske hofsangere, som kongen satte den allerstørste pris på, eller at nogen af de andre i koret har skrevet visen. Vel kendes sangernes repertoire ikke, men Nils Schjørring mener, at „man kan gætte på, at de nok har sunget, hvad der var fremme i tiden af messer og motetter“.¹

Men hvis de – i så fald på kongens opfordring og med oplysninger à la Wermans i hånden – har digtet visen, så må de have ladet den udsende som skillingsstryk. Hvordan skulle den ellers nå uden for det kongelige cantori til det brede publikum, hvoriblandt en af Vedels optegnere senere nedskrev den mundtlige tradition?

Intet taler imidlertid imod, at det er en af tidens ukendte skillingsviseforfattere, der har skrevet den på grundlag af oplysninger om togtet, som han kan have fået fra en eller flere af de deltagende soldater. Disse forfattere holdt næsten altid med den til enhver tid herskende klasse. Betegnende er det således, at da en skillingsviseforfatter skrev en vise, om dengang kongen blev fordrevet i 1523, så holder han nu – om end tvøvende – med rigsrådet:

DV 3A Konning Christian udaf Dannemark
2, 1-4 hannem ville jeg gerne prise
var det ikke så meget hans onde regiment
som over alle land siges

Denne vise findes „optegnet efter mundtlig Tradition“ i det sekstende århundrede (Grüner-Nielsen i DV IV, side 27), og dét af en af Vedels menigmandsoptegnere, nemlig Valentin Rentzell. Det bekræfter kun, at der også her oprindeligt er tale om en skillingsvise. Den opregner de mange klagepunkter mod kongen, som man finder i rigsrådets manifest, der blev trykt i Roskilde i 1523, og det er fra dette skrift, skillingsviseforfatteren kan have fået sin viden. Der er derfor ingen grund til med Grüner-Nielsen at tro, at visen kun kan have været skrevet „af en dansk Adelsmand, der har staaet Rigsraadspartiet meget nær“ (DV IV, side 27). Det er en vise skrevet direkte for menigmand i tidens skillingsvisestil, en versificeret popularisering af det i øvrigt tysksprogede manifest.

DgF 467 Paris og dronning Ellen

16. årh.: Aa (Margrethe Lange), Ba (skillingsstryk 1581). – 17. årh.: Ab (samler 1650-1750), Bc (skillingsstryk 1674). – 18. årh.: Bd (skillingsstryk 1710 og oftere i attende århundrede). – 19. årh.: Befgh (opt. på Færøerne), i (opt. E.T. Kristensen). – Tillæg til DgF 467: Den yngre vise om Paris (Priami dronning drømte om natten en drøm): 16. årh.: a (Vedels menigmandsopt.) – 17. årh.: b (adelsdame 1590-1625)

Ba: *En lystig og skøn vise. Hvorledes Paris bortførte Helena. Og hvorledes Trøjeborrig blev vunden. Prentet i København af Mads Vingaard 1581.*

Ba 1. Paris han var så liden en dreng
han tjente kong Nilaus for sin seng
Vel op, rossen, om I ville Paris følge

Visen (Ba), der vides at have foreligget i et endnu tidligere, men nu tabt Vingaard-tryk fra 1572, er blevet optrykt flere gange af andre skillingsviseproducenter i det syttende og attende århundrede (Bbcd), og når folkelige sangere på Færøerne og i Jylland i det nittende århundrede har sunget visen, er det fra disse tryk de har lært den (Be-i).

Margrethe Lange kender også visen (Aa) og hendes version afskrives i adelskredse i det syt-

tende århundrede (Ab). Stilistisk kan det ikke afgøres, om det er fru Lange, der har bearbejdet skillingsvisen (Ba) eller om hun ganske simpelt har kendt en lidt afvigende version, som har været trykt af en af tidens andre skillingsviseproducenter. Et enkelt, men stærkt argument for at det er det sidste, der er tilfældet, finder man i hendes navn på dronningen, som i den kendte skillingsvise – korrekt – hedder *Helena*. Fru Lange kalder hende dronning *Ellin*, og det samme gør en fjorten strofer lang kunstfærdigt rimet 10-linjet vise med omkvæd, som var kendt på den tid. Visen, der handler om Paris' ungdom, er nedskrevet af en af Vedels menigmandsoptegnere. I denne „yngre Vise om Paris“ (Axel Olrik i DgF VIII, side 12) kaldes i øvrigt *Menelaus* for kong *Nilaus* ligesom både hos fru Lange og i Vingaard-trykket.

Da denne vise har været kendt blandt menigmand i slutningen af det sekstende århundrede (den yngre vise a), kunne det tyde på, at den har været solgt som skillingstryk. Den udgør i øvrigt en slags indledning til Paris-visen, og man kan forestille sig, at den er blevet publiceret i samme tryk som denne vise.

Den „yngre vise“ kendes også af en adelsdame i en version, der ligger så tæt op ad den, som Vedels menigmandsoptegner stødte på, at de må have samme forlæg. Og dette forlæg kan netop have været et skillingstryk.

Allerede Olrik så, at Paris-visen i folkevisestil var en yngre folkevise:

den kejtede Maade, hvorpaa den intrigeagtige Handling fremstilles, og fremmede Gloser som „Fyrstinde“ og „Medianer“ tyder paa sen Tilblivelse ... ud over det 16de Aarh.s første halvdel lader den sig næppe flytte. (DgF VIII, side 2).

Sagt anderledes: det er oprindelig en skillingsvise.

DgF 480 Terkel Trundesøn

16. årh.: E (Billes hskr.), A (Visebog Anno 1584), Ci (skillingstryk: Lorentz Benedicht, efter 1578; strofe 1-110, slutningen mangler), Dd (fragment af skillingsvise, trykt mellem 1570 og o. 1585 i København, formentlig af Mads Vingaard; strofe 57-118, slutningen mangler). – 17. årh.: BbCc (Anne Krabbe), Cb (Kirsten Basse), Ba Da (adelsdamer 1590-1625), Ca (samler 1650-1750), Cd (skillingstryk 1636), Ce (Syvs udg.). – 19. årh.: Cfgh (opt.).

Ci: *En lystig vise om Torkild Trundesøn og stolt Adelus, lystig at synge, etc.*

- Ci 1. Torkild han er den gæveste svend
som sværdet kan vinde ved side
og hver en dag der østen dages
da lyster hannem ud at ride
Så fælder hun lyden for hannem

De to skillingsviseversioner fra det sekstende århundrede – C og D i deres fuldstændige former med henholdsvis 173 og 182 strofer – kendes også i det syttende: Ci er optrykt i skillingstryk flere gange (Cd), den kendes af adelsdamen Kirsten Basse (Cb) i begyndelsen af århundredet og i et samlerhåndskrift (Ca) og hos Peder Syv (Ce) i slutningen af århundredet, og det er den version, nogle vestjyske folkesangere sang i det nittende århundrede (Cfgh); Dd genfinder man i et adelsdamehåndskrift (Da) samt på dansk iblandet svenske ord og vendinger i to svenske adelshåndskrifter (Dbc).

I Jens Billes visebog findes en version på ikke mindre end 233 strofer (E), hvor slutningen tilmed mangler, i Visebog Anno 1584 en version på 207 strofer (A) og hos en adelsdame i begyndelsen af det syttende århundrede én på 203 strofer (Ba).

Olrik har analyseret traditionen nøje, og han påviser, at

Der er en stor Værdiforskel paa den for alle Opskrifter fælles Handling og de enkelte Variationer. Fælleshandlingen røber en Kvikhed til at sætte de mangfoldige Personer paa rette Plads og at lade dem handle paa naturlig Maade, hver i Overensstemmelse med sin Karakter, en Ævne til at lade det forholdsvis stilfærdige Ord udtale ret meget, og en munter Ironi i Maaden hvorpaa den gamle Brudgom og selve Dankongen, samt siden hendes egen strænge Fader, bliver taget ved Næsen af stalt Adeluses Sned. Denne stærke Forskel mellem Fælleshandlingen og de enkelte Tilsæt siger os ret tydelig at Visen i denne Skikkelse er én Mands Værk, og i det væsentlige kan følges saaledes som den udgik fra hans Mund.

Stærkest bearbejdet, fortsætter Olrik, er E fra 1550'erne, hvor der er foretaget

en bevidst Omarbejdelse af Visens Handling. Grundformen af Visen maa da ligge mindst en Menneskealder længere tilbage. Til lignende

Resultat kommer vi ved at se paa den store Mængde af mindre Afvigelser i de andre Tekster, nogle fælles for et Par Opskrifter, andre indskrænkede til det enkelte Sted. Visen maa i nogen Tid have været stærkt yndet, maaske dog ikke i overvældende lang Tid, da Afvigelserne ikke er videre dybtgaaende.

Orlik sætter „Visens Tilblivelse til tidligst o. 1500, men næppe heller senere“. Efter hans opfattelse er det en adelsvise, der „som Flyvebladstekst synker ned til andre Samfundslag“ i slutningen af det sekstende århundrede (DgF VIII, side 238).

Efter min opfattelse er der tale om en nyere folkevise, som har været så populær, at hele to skillingsviseproducenter har bearbejdet den i slutningen af det århundrede, hvor en af deres forgængere havde skrevet og lanceret denne lange vise, der er så rig på personer og på intriger, men hvor alt dog ender lykkeligt. Det er en folkelig vise, der leder tanken hen på tidens folkebøger. Den komplicerede handling kunne man lige så vel have fortalt i prosa. Her er den fortalt i den gamle folkevisestil. Ligesom handlingen i visen om *Paris og dronning Ellen*.

Når man betragter overleveringen af *Torkild Trundesøn*-visen, er det værd at bemærke, at det her med sikkerhed kan dokumenteres, at de vise-samlende adelsdamer i det syttende århundrede også har fattet interesse for visen, der forelå i skillingstryk. Den ene af dem, Anne Krabbe (Bb), blev endda så interesseret, at hun søgte at samarbejde en anden adelsdames version (Ba) med C-versionen i det tryk, hun kendte. Det var nu denne ældre, historisk interesserede dames måde at arbejde med viserne på.

DgF 178 Folke Lovmandsøn og dronning Ellen

16. årh.: Ba (*Hjertebogen*), Bc (*Johan Venstermand*), A (*Margrethe Lange*), Cd (*Vedels Visearkiv*), Cx (*skillingstryk*, Lorentz Benedicht, 1582). – 17. årh.: Cf (*Anne Krabbe*), Ca (*skillingstryk*), Ce (*samler 1650-1750*), Bb (*adelsdame 1590-1625*), D (*Tragica*). – 18. årh.: Cbc (*skillingstryk*, b fra 1702).

Cx: En subtilig vise, om Falquor Lodmandsøn hvor han lod sit liv for dronning frue Hellevig. Prentet i København af Laurentz Benedicht. 1582.

Cx 1. Falkvor han tjente i konningens gård
alt både med hæder og ære
og fruer og jomfruer de unde hannem vel
de havde hannem idelig kjær
Jeg siger dig, Falkvor, at du skal landen rømme

Benedicht-trykket fra 1582 (Cx) har været optrykt flere gange i det syttende og attende århundrede (Cabc). Som allerede påvist af Svend Grundtvig har Vedel også kendt trykket. Det ved man, for da en af hans optegnere hjembragte en mundtlig erindret version eller måske en ikke alt for nøjagtig afskrift af visen (Cd), rettede han den ind efter teksten i trykket.

Anne Krabbe kender også denne skillingsvise (Cf), og det samme gør et senere samlerhåndskrift i det syttende århundrede (Ce).

Det er en romanagtig kærlighedsvise om den charmerende unge hofsinde Falkvor, som alle holder af, både mænd og kvinder, men – i al høvisk uskyldighed – mest dronningen, fru Helvig. Kongen bliver imidlertid jaloux og henretter ham på den mest bestialske måde. Den sidste strofe lyder:

Cx 28. Fast mere hun lo, des mindre hun græd
des større da var hendes kvide
den første nat hun hos kongen lå
da døde hun hos hans side

Udover C-traditionen, der hidrører direkte fra Benedicht-trykket, kendes i det sekstende århundrede en A- og en B-version.

Ba finder man blandt kærlighedsviserne og -digtene i *Hjertebogen*, og Bc findes i *Johan Venstermands poesibog*. Disse unge adeliges version genfindes i et adelshåndskrift fra begyndelsen af det syttende århundrede (Bb).

A møder man kun i *Margrethe Langes Samling*. *Hjertebogens* version er på 24 strofer (Ba), *Margrethe Langes* på 38 (A), og *Benedicht*-trykkets på 28 (Cx).

Den første iagttagelse, man kan gøre, er, at Cx og A har 22 strofer fælles, og at Ba har ti strofer fælles med Cx, men tyve fælles med A, heriblandt otte af de ti strofer som Cx ikke har. Det vil sige, at Ba er alene om tre strofer, A om to og C om fem. I øvrigt har Ba én strofe, som Cx har, men som ikke findes i A.

Den anden iagttagelse er, at der er tale om påfaldende ligheder mellem de strofer, de tre versioner er fælles om. De afvigelser, der er, skyldes

udelukkende småforbedringer eller fejl, der kan hidrøre fra en afskriver eller fra mundtlig tradition.

Jeg mener, at de unge adelsmænd har hørt en version af visen, der hidrører fra skillingstryk, som henholdsvis Margrethe Lange og en skillings-

viseforfatter senere har bearbejdet, den ene til sin samling af gamle viser, den anden med henblik på salg. I den følgende oversigt er indrammet de strofer, som det nu tabte, ældre skillingstryk har indeholdt:

Ba Hjerkebogen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000	1001	1002	1003	1004	1005	1006	1007	1008	1009	1010	1011	1012	1013	1014	1015	1016	1017	1018	1019	1020	1021	1022	1023	1024	1025	1026	1027	1028	1029	1030	1031	1032	1033	1034	1035	1036	1037	1038	1039	1040	1041	1042	1043	1044	1045	1046	1047	1048	1049	1050	1051	1052	1053	1054	1055	1056	1057	1058	1059	1060	1061	1062	1063	1064	1065	1066	1067	1068	1069	1070	1071	1072	1073	1074	1075	1076	1077	1078	1079	1080	1081	1082	1083	1084	1085	1086	1087	1088	1089	1090	1091	1092	1093	1094	1095	1096	1097	1098	1099	1100	1101	1102	1103	1104	1105	1106	1107	1108	1109	1110	1111	1112	1113	1114	1115	1116	1117	1118	1119	1120	1121	1122	1123	1124	1125	1126	1127	1128	1129	1130	1131	1132	1133	1134	1135	1136	1137	1138	1139	1140	1141	1142	1143	1144	1145	1146	1147	1148	1149	1150	1151	1152	1153	1154	1155	1156	1157	1158	1159	1160	1161	1162	1163	1164	1165	1166	1167	1168	1169	1170	1171	1172	1173	1174	1175	1176	1177	1178	1179	1180	1181	1182	1183	1184	1185	1186	1187	1188	1189	1190	1191	1192	1193	1194	1195	1196	1197	1198	1199	1200	1201	1202	1203	1204	1205	1206	1207	1208	1209	1210	1211	1212	1213	1214	1215	1216	1217	1218	1219	1220	1221	1222	1223	1224	1225	1226	1227	1228	1229	1230	1231	1232	1233	1234	1235	1236	1237	1238	1239	1240	1241	1242	1243	1244	1245	1246	1247	1248	1249	1250	1251	1252	1253	1254	1255	1256	1257	1258	1259	1260	1261	1262	1263	1264	1265	1266	1267	1268	1269	1270	1271	1272	1273	1274	1275	1276	1277	1278	1279	1280	1281	1282	1283	1284	1285	1286	1287	1288	1289	1290	1291	1292	1293	1294	1295	1296	1297	1298	1299	1300	1301	1302	1303	1304	1305	1306	1307	1308	1309	1310	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1322	1323	1324	1325	1326	1327	1328	1329	1330	1331	1332	1333	1334	1335	1336	1337	1338	1339	1340	1341	1342	1343	1344	1345	1346	1347	1348	1349	1350	1351	1352	1353	1354	1355	1356	1357	1358	1359	1360	1361	1362	1363	1364	1365	1366	1367	1368	1369	1370	1371	1372	1373	1374	1375	1376	1377	1378	1379	1380	1381	1382	1383	1384	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	1396	1397	1398	1399	1400	1401	1402	1403	1404	1405	1406	1407	1408	1409	1410	1411	1412	1413	1414	1415	1416	1417	1418	1419	1420	1421	1422	1423	1424	1425	1426	1427	1428	1429	1430	1431	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445	1446	1447	1448	1449	1450	1451	1452	1453	1454	1455	1456	1457	1458	1459	1460	1461	1462	1463	1464	1465	1466	1467	1468	146
----------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-----

Den historie, der fortælles i A og C, er et sagn, som første gang er omtalt i den danske krønike på vers, *Rerum Danicarum libri undecim*, fra 1574. Svend Grundtvig er overbevist om, at krønikeskriveren, vist nok Erasmus Lætus, bygger på den efter Grundtvigs opfattelse meget gamle folkeviser. Senere indgik Falkvor-sagnet som en del af enhver historiekundigs almenviden om Valdemar Atterdags historie. Fortællingen „har endog saa“, som Grundtvig udtrykker det „været saa heldig at gaa Ram forbi hos den strænge Hans Gram, der ellers ikke tog Viser for gode Varer, men som herom siger ...: „Kongens Mistanke til sin Dronning og den Tradition om Falqvad Loumandssøn lader jeg staa ved sit Værd, hvad der har været“, men Grundtvig tilføjer: „Vi kunne imidlertid ikke lade dette staa ved sit Værd“ (DgF III, side 693). Og sit udgangspunkt tager han så i Ba, hvor kongen kaldes *Magnus*, nemlig den svenske kong *Magnus Ladelås*, der var gift med den i Holsten fødte dronning Helvig. Yderligere søger han at dokumentere, at Falkvor Lovmandssøn i virkeligheden er *Folke Algotsøn*, en historisk person, uden at han dog med noget held kan få Folkes historie til at passe med visens – „äfven efter de mest halsbrytande gissningar kan Grundtvig ej aflägsna de skärande motsatserne mellan dikten och verkligheten“, for at citere Schück, der kommer til det resultat, at visehistorien er opdigtet². Det samme mener alle andre viseforskere, også Karl-Ivar Hildeman, der imidlertid ligesom sine forgængere ikke tvivler på, at vi-

sens Falkvor Lovmandssøn er den svenske ridder Folke Algotsøn. I sin argumentation kommer han ind på de andre viser i folkevisestil, der handler om Algotsønnerne Magnus, Karl og Folke (DgF 180-182) samt *Hr. Mattis og stolt Ingefred* (DgF 179). Dog noterer han, at blandt disse viser indtager visen om Folke og dronning Helvig „ingen central ställning“ (DgF X, side 462a). Og det er ikke så mærkeligt, for visen handler ikke om en celeber svensk sag, men om en dansk.

Hvis visen handler om Folke Algotsøn, er det rigtigt, at historien er opdigtet fra først til sidst, men når visen, som den selv siger, handler om Falkvor Lovmandssøn, så er det et sagn, der er visens inspirationskilde. Som nævnt var dette sagn kendt i det sekstende århundrede, og når Grundtvig mener, at Erasmus Lætus kender det fra folkevisen, er det en påstand, der i virkeligheden blot bygger på hans almindelige opfattelse: at alle viser i folkevisestil var meget gamle. Da man imidlertid efter min opfattelse her har at gøre med en nyere folkeviser, så er der tale om, at det er en skillingsviserforfatter, der har kendt sagnet, ligesom Erasmus Lætus gjorde det. De har blot brugt det på to forskellige måder.

Den oprindelige skillingsviser har derfor ingen skånske lokaliseringer, men hvorfor har Ba det så? Svaret får man ved at foretage en strofe for strofe-sammenligning af den sekvens, hvor Ba skiller sig ud fra A og C ved ikke at nævne *Nyborg*, men *Helsingør*, som det sted, hvor Falkvor bliver henrettet.

A 24

Dronningen stander på Nyborrig
alt på de høje tinder
der hørte hun Nyborrig-klokker gå
for Falkvors lig at ringe

B 12

Dronningen stander på Helsingborre
og lytter hun derpå
hørte hun klokker i Helsingør
for hr. Falkors lig at gå

*

A 25

Dronning går i gården frem
hun hørte de klokker gå
siden første det hun til Danmark kom
hun aldrig størr' sorrig monne få

*

C 21

Det var dronning fru Helvig
hun hørte de klokker ringe
og aldrig fik jeg en større sorrig
siden jeg til Dannemark kom

C 19

Det var dronning frue Hellevig
hun kalder de svende to
I leder grå ganger af stalde
I lægge guldsaddel op-på

B 13

Det var dronning fru Heilvig
hun taler til svende to
I lader min ganger af stalden
I lægger guldsaddel på

*

A 26

I leder grå ganger af stalden ud
lægger hannem gyldte sadel på
jeg vil ride til Nyborrig
og sige hvor Falkvor må

C 20

I lede grå ganger af stalde
I lægge guldsaddel på
og vi ville ride til Nyborrig
og se hvor det Falkvor går

B 14

I leder min ganger af stalden
I lægger guldsaddel op-på
jeg vil ride til Helsingør
og høre hvor Falkvor må

*

A 27

Det var dronning Helvig
hun kom i staden ind
så højt bar de hr. Falkvors lig
der hende mødte igen

C 22

Det var dronning frue Hellevig
hun kom til borgeled
og høje var de bærer
der hende mødte derved

B 15

Det var dronning fru Helvig
hun ind ad porten tren
så højt da var hr. Falkors lig
båret mod hende igen

Ba-sangeren erindrer, at Helvig befandt sig et eller andet sted, hvor hun kan høre klokkerne ringe i den by, hvor Falkvor er blevet henrettet. Sangeren sammenblander imidlertid det, at dronningen hedder *Helvig* med bynavnet *Nyborrig*, det bliver så til, at dronningen stander på *Helsingborrig*, og standende dér er det ikke muligt at høre klokkerne i Nyborg, men man kan høre dem i Helsingør, så det må altså ifølge sangeren være dér, Falkvor blev henrettet.

De unge adelsmænd har således hørt en version, der delvis er lokaliseret til Skåne, og med deres almindelige historiske viden – en viden som den folkelige sanger næppe har haft – indsætter de navnet på den svenske konge Magnus Ladelås, som de vidste rent faktisk var gift med en, der hed Helvig. Falkvor er dog stadig Falkvor Lovmandsøn, ligesom alt andet i visen er uændret.

Denne forklaring er kun tilsyneladende udspekuleret. Den skal nemlig ses i forlængelse af min antagelse: at Ba generelt er sekundær i forhold til AC eller rettere til det tryk, som ikke blot AC, men også Ba forudsætter. Og denne antagelse er ikke fortænkt. Den kan dokumenteres.

DgF 175 Frederik den Anden i Ditmarsken

17. årh.: A (*Anne Krabbe*), Dcd (*skillingstryk 1671, København, og 1677*), Da (*trykt 1680 i til-lægget til P.H. Resens udgave af Arild Hvidtfeldts Frederik den Andens Krønike*), Db (*Syvs udgave*). – 19 årh.: BCE-NaPR-UXa-gY-Æ (*opt.*), Q (*bondevisebog fra 1823*), Xh (*bondevisebog*) samt fragmenter meddelt i forbindelse med en genfortælling af historien: NbOVØ og A* (*kun strofe 1*).

Den skillingsviseinteresserede adelsdame Anne Krabbe er den første, der har nedskrevet visen om Frederik den Andens sejrige togt til Ditmarsken. Da begivenheden fandt sted i 1559, er det angiveligt en nyere folkevise, hvis handling i øvrigt er aldeles uhistorisk:

Kongen sidder på Koldinghus og muntrer sig. Han beslutter, at han *in cognito* vil rekognoscere i Ditmarsken forklædt som købmand, og så rider han *i Ditmarsken ind med højen hat og rosenskind*. Han afsløres imidlertid, men en tjenestepige på den kro, hvor han bor, tager *over sig kåben blå* og fortæller ham, at han skal flygte. Sammen drager de så til Danmark efter først med møje at have overtalt en færgemand til at sejle sig over. Som belønning gav kongen pigen *både hus og jord*. – Omkvædet lyder: *De ditmarske herrer deres liv er alt forloren*.

Jeg vil påvise, at skillingstrykket Dc fra 1671 er et optryk af den oprindelige skillingsvise fra mellem 1559 og 1588, at A er en skillingsviseversion fra omkring 1600, og at to skillingsforfattere har udsendt nye versioner af A i det syttende eller attende århundrede.

Enhver folkelig sanger, som mestrede den teknik, det var at synge-fortælle en historie i folkevise-stil, har kunnet boltre sig i denne historiske anekdote. Variationerne er mange, men der er dog nogle strofer, der er så karakteristiske for visen, at de ligger så fast, at man ved hjælp af dem kan afdække de forskellige versioners traditions-mæssige afhængighed af hinanden. Det gælder for eksempel de centrale indledende og afsluttende strofer:

- A
1. Konning Frederik han sidder på Koldinghus
med ridder og svende drikker han godt rus
De ditmarsken herrer deres liv er alt forloren
 2. Konning Fred'drik han lader sig klæder skære
alt som han ville en købmand være
 3. Konning Fred'drik rider i Ditmarsken ind
med højen hat og rosenskind
 25. Konning Fred'drik han var den pige så god
han gav hende både hus og jord
De ditmarsken herrer deres liv er alt forloren
- D
1. Kong Friderik han sidder på Koldinghus
han holder med sine svende et godt rus
De ditmarske herrer de have deres liv forloret

Titelbladet på *Den Dytterske Vise* (DgF 175Da). Dette tryk, der er produceret i København i 1671, indeholder et optryk af den oprindelige vise, der er fra mellem 1559 og 1588. (Det kungliga Biblioteket i Stockholm).

2. Kong Friderik han lader sig klæder skære
han synes som han en købmand monne være
3. Kong Friderik lader skære sig en kappe grå
han fælder de øksne både store og små
4. Kong Friderik han rider i Ditmarsken ind
med frisker mod og rosenskind
32. Så vov'de kong Friderik sit fyrstelige liv
holdt sig mand'lig og dertil stiv
33. Vandt sig så det mægtige ditmarske land
hvilket Gud Herren gav ham i hånd
34. Gud bevare nådelig sin kristenhed
og så vor kære øvrighed
35. Lov ske dig, Gud, vor fader kær
som hjælper så vel både fjende og nær
Kong Friderik med ære have Ditmarsk' erhvervet

Grundtvig kalder med rette D for en „servil Opskrift“ (DgF III, side 675), og der kan ikke være nogen tvivl om, at vi her har for os visen i den version, den blev lanceret, mens Frederik den Anden endnu levede, dvs. at den er fra mellem 1559 og 1588. Den kongehyldest, man møder i slutningen af visen, svarer helt til den, som man i øvrigt møder i nyskrevne skillingsviser i al fald i hele det sekstende og syttende århundrede. Det vil være stik mod al praksis inden for skillingsindustrien, hvis man opfatter D som en yngre bearbejdelse af A. Hvorfor skulle en viseforfatter i 1671, hvortil det ældste tryk dateres, give sig til at hylde Frederik den Anden på denne „servile“ måde? Derimod kunne han optrykke den som en historisk vise: „Den Ditmarske vise. Frederik den Anden, Konge i Danmark og Norges Rige etc. Rejse ind udi Ditmarsken, og med stor lykke og sejrvinning der fra til Danmark igen“. Det er således den gamle originale ordlyd af den – underforstået: bekendte – Ditmarsken-vise han og andre genoptrykte i håbet om, at den ville kunne sælges på linje med de mange andre gamle historiske viser, som blev optrykt ikke mindst i det syttende århundrede.

Den oprindelige vises største folkelige fortjeneste er, at den for første gang lancerer den elskværdige anekdote om, at det var en pige, der hjalp kongen i Ditmarsken. Det var en historie, man bed mærke i, og som man broderede videre på. Allerede i A-versionen, der er nedskrevet 1615, fortælles at kongen gav pigen både hus og jord som belønning.

Der er flere grunde til at antage, at A er en skillingsviseversion, bl.a. den væsentlige, at man i nutidstraditionen kan udskille to hovedgrupper af versioner, som synes at hidrøre fra A-versionen, og i hver af disse grupper er der en version, som er indført i en såkaldt bondevisebog, nemlig Q og Xh.

Det er en generel iagttagelse, at viser, som folk selv har indført i deres håndskrevne visebøger, i regelen er afskrifter efter skillingstryk. Viser, man havde lært sig efter mundtlig overlevering, nedskrev sangerne ikke selv. De var ikke folke-mindesamlere. Derimod afskrev de undertiden viser, som de gerne ville lære sig. Altså viser som de endnu ikke kunne.

Q er et helt klart vidnesbyrd herom. Den er indført 1823 i en anonym håndskreven visebog fra

Mors. Xh er der måske grund til at tvivle på, idet den er indført i en håndskreven visebog af Evald Tang Kristensens svigerinde i slutningen af det nittende århundrede. Hun kan have indført den inspireret af eller måske endog for at glæde sin svoger. Det vil sige, at hun har optrådt som folkemin-desamler *en miniature*. Men sikkert er det ikke, idet bogen var defekt, da Tang Kristensen så den, og den indeholder derfor kun de første 13 strofer af denne vise. Og Tang Kristensen måtte ikke få bogen. Han måtte kun afskrive den. Med disse reservationer sidestiller jeg i det følgende Q og Xh som skillingsviseversioner, der under alle omstændigheder har været kendt i det nittende århundrede, og hvoraf i al fald Q må gå tilbage til det attende.

Q begynder visen med A 3. Xh begynder med A 1-2. I begge grupper får pigen nu belønning til sidst: i Q får kongen hende gift med en greve og i X med en birkedommer.

Q 1. Kong Frederik han red sig ad Ditmarsken ind
på højen hest med det rødrosen kind

B (Midtsjælland) *med høje hat og med rosen på kind*, C (Møn) *med højerens hat og rosenskind*, F (Højby ved Odense) *på højeste kildrer (sic) med rosenskind*, G (Holstebroegnen) *på højen*, H (Hammerum herred) *med højen hat og rosenskind*, K („Heden“ ved København) *med højeste hat og med blommende kind*, L (Odsherred) *frimodig var han i hu og sind*, Na (Odense-egnen) *med glimrende bjælder og rosenrød kind*, R (Mors ell. Thy) *på højen hest og med røde rosenskind*, V (Hammerum herred) *med højen hat og rosenskind*.

Q 25. Og havde du været af adelig blod
da skulle du haft min ære så god

B *da skulle blive min dronning så god*, Ca *da skulle du have min ære så god*, F *af kongeligt blod/så skulle blive min kone og brud*, C *du skulle da blevet min dronning god*, H *da skull' du ha' få'et min ære og tro*, K *så skulle du have min ære og tro*, L *af adelsstand fin/så skulle du været allerkæresten min*, Na *så vill' jeg dig ejt til dronning og brud*, R *så skulle du blevet min dronning så god*, V *mangler*.

Q 26. Nu vil jeg give dig en anden mand
et grevskab udi mit eget land

*B en mand så rar/med slottet og fæstet så godt som
det står, Ca et grevskab udaf mit eget land, F for du
ej er af kongeligt blod/så vil jeg give et grevskab god,
G Han gav den pige så god en løn/han gav hende en
af hans gæveste hovmænd, H så god en mand/dertil
en grevskab udaf mit land, K en anden god mand/
dertil et grevedømm' i mit eget land, L Men det bed-
ste grev'dom udi Dannemark/det giver jeg dig, du
er det jo være, Na mangler, R en grevskab giver jeg
dig for sand, V mangler*

Xa-h 1. Kong Fred'rik han sidder i Koldinghus
og drikker med sine svender så mangel god rus
For de ditmarske herrer de have deres land forloret

Xikl 1. Kong Fred'rik han sad udi Koldinghus
han drak med sine venner så mangel god rus
For de ditmarskens herrer de haver deres land
forloren

Xa-h 2. Kong Fred'rik han lod sig en klædning skær'
på det ditmarskens maner så skulle den vær'

Xikl 2. Kong Fred'rik han lod sig en klædning skær'
på de ditmarskens manerer så skulle det vær'

Xa-h 29. Ja, havde du været af kejserlig æd
så skulle du dronning i Dannemark hedd'

Xikl 29. Ak dersom du har været af gejstelig mén
så skulle du dronning i Dannemark hedd'

Xa-h 30. Men jeg vil give dig en efter din stand
som skal være birkedommer over hele mit land

Xikl 29. Den lille pige jeg mener alt efter hend' stand
som skal være birkedommer over alt eders land

X kendes kun fra Hammerum herred, men Æ fra Vejle amt og A* fra Sønderjylland begynder også visen som X. Det er imidlertid kun disse jyske versioner, der lokaliserer åbningsscenen til Koldinghus, ligesom både D og A gjorde det.

Versionerne i Q-gruppen kendes derimod over hele landet.

Disse iagttagelser tyder på, at der bag Q-gruppen har ligget et skillingstryk, der givet har været trykt i København, hvor producenterne i slutningen af det attende århundrede vides at have haft et effektivt, landsdækkende distributionsnet. Bag de jyske versioner har der sikkert også ligget et skillingstryk, muligvis et af de bekendte Haderslev-

tryk, som man kun sjældent støder på øst for Lillebælt. I dette tryk gav kongen pigen et grevskab (jfr. Æ, men ikke A* som kun indeholder strofe 1), og i Hammerum herred har der så været en lokal tradition for, at hun blev gift med en birkedommer (jfr. også U fra Hammerum, som mangler begyndelsen af visen).

Karl-Ivar Hildeman mener, at visens

förekomst i Anne Krabbes håndskrift talar för att den ursprungligen tillkommit i adelskretsar, och dess säkra stilkänsla under manövrerna bland folkvisformlerna bekräftar, att den inte bara föddes i visrenässansens tidevarv utan också i det adelsstånd som bar upp fornintresset ... Och om de direkta villkor den framgått ur står ingenting att utläsa: den kan vara en versifierad anekdot, en hyllningsbagatell i framgångens släptåg eller – såsom omkvädet kan antyda – en litterärt inspirerad vederläggning, avsedd som ett slags efterskrift till

visen om Kong Hans i Ditmarsken (DgF 169) (DgF X, side 456a).

At der således skulle være tale om, at visen om Frederik den Anden i Ditmarsken er en fra adelen til almuen nedsunket vise, mener jeg nu at have tilbagevist. Og ved at have sandsynliggjort, at der er tale om, at A er en skillingsvise, bliver det enklere at forstå det slægtskab, den har med visen om nederlaget i Ditmarsken i året 1500 (DgF 169, se Tillæg til Anden Del). Slægtskabet rækker nemlig langt længere end til omkvædet. Begge viser er vidnesbyrd om, hvordan skillingsvisefortællere også i det sekstende århundrede skrev viser, der menneskeliggør i dette tilfælde konger, som ellers var fjerne personer for det publikum, viserne var skrevet for. Det er vidnesbyrd om, hvordan de udnytter det begreb, man i vore dage i journalistkredse kalder *human interest*.

I visen om Frederik den Anden gik det godt, fordi en pige af folket hjalp kongen. I visen om kong Hans gik det skidt, fordi han ikke lyttede til folkets røst, ligeledes personificeret i en ung pige.

DgF 156 Niels Ebbesen

16. årh.: ACE (*Vedels menigmandsopt.*), F (*Vedels Viseudg., optrykt 1695 af Syv, som tilføjer to strofer fra Da*). – 17. årh.: DabBa (*adelsdamer 1590-1625*), Bbcd (*samler 1650-1750*).

Historien om Niels Ebbesen, der dræbte grev Gert den 1. april 1340, fortæller viseforfatteren i syv scener, som Svend Grundtvig gav disse overskrifter: 1. „Indledningen om Holstenernes Indfald i Landet“, 2. „Samtalen mellem Greven og Niels Ebbesen“, 3. „Niels Ebbesens Hustrus

mandige Kvinderaad“, 4. „Niels Ebbesens Samtale med sine Folk i Hjemmet og den derpaa følgende Udfærd“, 5. „Grevens Drab“, 6. „Tilbagetogt efter Grevens Drab“ og 7. „Visens Slutning“.

I min analyse vil jeg udgå fra de tre versioner, der kendes af Vedels menigmandsoptegnere i det sekstende århundrede (ACE). Jeg vil påvise, at der er tale om mundtligt erindrede versioner af en skillevise, der næppe er ældre end begyndelsen af det sekstende århundrede, og at det er denne skillevisetradition, der kendes i adelskredse siden 1590-91 (DB).

1. Indledningen om Holstenernes Indfald i Landet

1. A1. Greffuen drog y Dannemarck ind,
han[num] fulde saa faffuer en skare:
fire banner oc firesintztuige,
[huo] thorde emodtt hanum stande!	C1. Greffuen drog i Danmarck ind,
hannem fulde saa stor en skare:
fire bannere och firesindtz-tyffue,
huem torde hannem fare!	
2. A2. Greffuenn skulle till Rander[s] riide,
och didtt lod hann siig raade:
och thett wor hannum for lanng spott,
hand skulle sitt liiff ther thabe.	C2. Greffuen skulle thil Randers ride,
och did lod hand sig rabe
det vor hannem for langen tid spaad,
hand skulle sit liiff ther thabe.	E1. Greffue Gert hand drog til Randers,
oc did loed hand sig rade:
det vaar hannem for langen spaad,
hand skulde sit liiff der lade.
3. A3. Icke wüll hann thett lade fordi,
ennd wülle hannd thett freste:
riider oc suene, bønder oc bomendt,
thenum wülle hann hieme giste.	C3. Icke vilde hand det lade fordi,
endog ville hand det freste:
ridder och suenne, bønder och boemend,
thennem vilde hand hieme gieste.	

B har ikke 1, men 2 og 3, hvorefter tilføjes:

D har ikke 1, men 2, og derefter to strofer der er en omdigtning af 1 og 3:

B3. Hand haffde dennum alle under sig,
i-huor som hand drog frem:
for-udenn Niels Ebbessenn,
hand ville icke gaa hannem thil handt.

D2. Greffuenn hannd sameller alle sinne mend,
hannd drager adt Sles-vig innd:
och alldrige saa ingen manndt sligin skare,
annthen føre eller siden.

D3. Thie war well attenn tussinndt skøther,
for-udenn riider och frebornne mendt:
well IIII banner och femssentztiffue,
och huem kunde stride imod them!

2. Samtalen mellem Greven og Niels Ebbesen

Grev Gert

<p>4. A4. Greffuen sende Niels Ebbessøn budt,
at hand skulle tiill hannum ride:
hann sagde hannum fredtt oc freliighet
oc nu att then same sinde.</p>	<p>C4. Greffuen sender Niels Ebbessen bud,
bad, hand skulle till sig ride:
„Sig, hand skall mig felig være
nn paa thenne tid!“</p>	<p>E2. Greffuen hand sende Niels Ebbessen bud,
at hand skulde til hannem ride:
frilig til oc frilig fra
skulde hand faar hannem bliffue.</p>
<p>5. A5. Greffuen møtte Niels Ebessin

ud wiid Rannners strande:
„Wer vel-komen, her Niels Ebiissøn!
oc huor gaar thieg tiill hande?</p> | <p>C5. Greffuen møtte Niels Ebbessen

norden ved den strand:
„Vel møtte, god Niels Ebbissen!
och huad legger tro tiill haandt?</p> | <p>E3. Greffuen oc Niels Ebbessøn
de snacket sammen
ude ved Randers strande:
fulld lidet da vaar deris skempt,
end hal minde gammen.</p> |
| <p>6. A6. Hør du thett, Niels Ebbessøn,
och warstthu snimen hiemme?
huor liider thi Nøriuder
oc kiere hustrue din?</p> | <p>C6. „Vel maathu, gode Niels Ebbissen,
och kiere frende myn!
huor staar haaben i Nør-Iutlandt?
och huor lider frenderne din?“</p> | <p>E4. „Hør du, Niels Ebbessøn,
du ver vel-kommen her!
huor lider dine frender udi Nør-Iutland?
oc huor staar landet der?“</p> |
| <p>7. A7. „Hør du, gode Niels Ebessøn,
oc guode finde min!
huor stor hoffuen y Nøreiudlandt?
och huor liider frennder thinne?“</p> | | |

*B kender stroferne 4-6, 1-2 og 7, 3-4, men
synger om Sønderjyder og ikke Nørrejyder.*

D kender 4 og tilføjer derpå:

D5. Tett war Niels Ebisenn,
hanndt inndt adt dørenn threen:
och dett tha war denn kollede greffue,
hannd stannder hannom op igienn.

*D kender ikke 5-7 og låner derefter grevens før-
ste replik fra Niels Ebbesens første svar:*

D6. „Wer wellkomenn Niells Ebissenn,
du gjører dig alt saa gladt!
huor lider dig i Dannemarck
medt dinne frender och maffue?“

Niels Ebbesen

<p>8. A8. „Ennd haffuer ieg i Nøriutlanndtt
bode frender oc venner:
di skulle ethers naade tiill rede werre,
om y wüll thett aff thenum haffue.“</p> | <p>C7. „Nock haffuer ieg i Nør-Iutlandt
baade frender och maffue:
thi skulle ethers naade til rede vere,
ihuort i ville thennem haffue.“</p> | <p>E5. „Vel staar landet udi Nør-Iutland,
saa monne mine frender oc lide:
de skulle eder alle til tjenste være,
ehuor i dennem til-sige.“</p> |
|--|--|---|

B kender 8.

D kender 8

Grev Gert

<p>9. A9. „Niels Ebissøn,
du est en konnstiig mand,
och ther-thiill estthu from:
huore du kandt icke offuer komme,
tha riider thu laangtt ther-om.</p> | <p>C8. „Hør du det, Niels Ebbissøn,

du skalt mit erinde bort riide:
mange suenne haffuer du met dig,
och nu paa thenne tide.“</p> | <p>E6. „Hør du, her Niels Ebbessøn,

vilt du mig sanden sige?
mange suenne haffuer du met dig,
der du tørst vel paa lide.“</p> |
| <p>10. A10. Hør thu thett, Niels Ebiissøn,
wiilthu mit erindt bortt riide?
mannge suenne haffuer du mett dieg,
ther du mott well po liide.“</p> | | |

B kender 9-10, men omskriver dem:

D kender kun 10

B8. „Niels Ebbessenn,
du erst enn lystig mand,
der-thil erst du klog:
huor du kand icke offuer komme,
der rider du lang wey om.

B9. Hør du dett, Niels Ebbessenn,
hui rider du nu saa enne?
y gaar saa haffde du hundred hoff-
mendt,
som dig monne alle thienne.“

Niels Ebbesen

11 A11. „Ennd haffuer ieg 40 karlle mett mig,
sadan som thi ære:
huad heller the ere flerre eller færre,
ennd haffuer ieg thenum fuld kierre.“

C9. „Alt haffuer ieg xxx suenne met mig,
saadanne som de ere:
ere de anten flere eller færre,
ieg haffuer thennem alle fuld kiere.“

E7. „Alt haffuer ieg tredue suenne met mig,
oc flere oc icke ferre:
det vil ieg for sanden sige,
ieg haffuer dennem alle vel kiere.“

B kender 11.

D kender 11.

Grev Gert

12. A12. „Haffuer du 40 karlle mett dieg,
tha er thett well tiill made:
y gaar red thu y her Bugis gaard
mett hundritt mend y plade.“

C10. „Haffuer du tredue suenne met digh,
thet er saa vel til maade:
i gaar holt du i her Buggis hoff
mett hundritt hoffmend i plade.“

13.

E8. „Niels Ebbessen,
du est en fuld-tax mand,
hui slar du saa lang veg om?
du laa i gaar i her Bugges eng
alt med ccc mend.

14.

E9. Hør du, her Niels Ebbessøn,
alt huad ieg siger dig:
du haffuer mange suenne udi diit brød,
dem haffuer du faaet fra mig.

15.

E10. Du haffuer met dig hin unge Hans Frost,
fremmerst udi din skare,
oc siden de skalcke, hans brødre tho,
som ufrilig monne fra mig fare.“

B kender 12, men ikke 13-15

D kender 12, men ikke 13-15

Niels Ebbesen

16

E11. „Alle de suenne, der ieg haffuer,
dem haffuer ieg fanget met ære:
hør i det, min edelig herre,
i tør inthet efter dem kære.

17 A13. Dett vor alt Niels Ebbessøn,
hand wor saa bratt att suare:
„Er her anthen rider eller suenne,
ther haffuer] mig then løgen po sagdt?“

C11. Niels Ebbissønn trinde en fod fra hannem,
hand suarit och ey lenger tauff:
„Er det enthen ridder eller suennnd,
som mig haffuer det paa sagdt?“

18. A14. Er thett anthenn mand eller quinde,
po mig thett siige wiill:
ieg wiill rett aldrig fløtte en fuodtt,
før ieg wiill suare ther-thiill.“

C12. Er hand enthen ridder eller suendt,
som mig det tilsige vill:
ieg skall aldrig gaa foed fra hannem,
før ieg faar suarit der-thiill.“

B kender 17-18

D kender kun 18.

B kender 19.

D kender ikke 19.

B kender ikke 20.

D kender ikke 20.

21.

C15. „Flere ieg haffuer til gode giort,
the ville migh nu forsmåa:
lyed fast paa her Buggis raad,
och see, huor det vill gaa!

22 A17. „Her Buge hand haffuer mig undsagt,
oc saa hin unnge Pouell Glob:
her Anders Frost er och en aff dem
oc er fremerst i thett raad.

C16. Her Buggi hand haffuer
 mig lenge undsagd,
 och saa hand Pouill Glob:
 Anders Frost er en aff thennem,
 och fremmerst i eders haab."

23. A18. Ennd flere ieg haffuer tiill wiillie verit,
the wiille mig nu forsmooe:
y lide fast po her Bugis raadt,
y sier, huor thett wiill gaa!"

B kender kun 22 og 23.

D kender ikke 21-23

24. A19. „Her Bugge wed ieg inthett aff,
huad som hand wüll gjøre:
Annderss Frost haffuer weriitt ethers
thiennner saa throff,
aldrig skall y annditt sporiæ.

25. A20. Annders Frost haffuer weritt ethers
thiennner tro,
aldriig skulle i andiit spøre:
wille hand orloff aff ether tage,
hui motte handtt thett icke gjøre?

C17. „Anders Frost er eders tienere tro,
i skulle icki andit spørre:
om en suend vil orloff haffue,
hue maa hand det ey gøre?

26. A21. Dett er saa seedtt y Dannemarck,
haffuer werit y gamel dage:
naar en suend icke lenger thiene wiill,
tha maa hand orloff haffue.“

C18. Det er sæd i Danmarck,
haffuer verit aff gamel dage:
i-huilcken suend som icke vill tiene,
hand maa vel orloff haffue.“

B kender 24-26

D kender ikke 24-26

Grev Gert

27. A22. Da suarede greffue her Gertt,
hand løster thett icke att høre:
„Ther maa ingen suendtt fra sin herre
riide,
den stund hand løster hannom att
føre.“
B kender 27.
- C19. Thet da suaridt hannem greffue her Giertt,
hannem lyste det icke att høre:
„Ingen maa fra sin herre fly,
men hand lyster hannem att føre.“
D kender ikke 27

Niels Ebbesen

28. A23. „Der er ingen samen wyitt,
uden muncken och hans kappe:
hoffmand riider, och hoffmand komer,
huor hand kand thienne till tacke.“
B kender 28.
- C20. „Ther er ingen samell veiet,
uden muncken thill sin kappe:
hoffmand ridder, och hoffmand kommer,
huilcken best kand tiene til tacke.“
D kender 28.
- E12. Der er ingen til-sammen viid,
uden muncken oc hans kappe:
hoffmand rider, oc hoffmand kommer
huor hand kand tiene til tacke.“

Grev Gert

29.
B kender ikke 29.
- E13. „Frelig est du til mig kommen,
oc fredlig maattu bort ride:
giorde ieg det icke for
min christelige tro
trang skulde veyen dig bliffue.“
D kender ikke 29.

Niels Ebbesen

- 30
B kender ikke 30.
- E14. „En førstelig leide haffue i mig giffuen,
alt om ieg maa hende nyde:
men haffuer i noget ont i sinde.
i skulle det self fortryde.“
D kender ikke 30.

Grev Gert

31. A24. „Niels Ebissen,
du thaller mig fast emodtt,
oc thu snacker allt-for lenge:
du skalt anthen Dannemarck røme,
eller ieg skall lade diig hennge.“
B kender 31.
- C21. „Hør thu det, Niels Ebbissøn,
du snacker alt-for lenge:
du skalt enthen aff Danmarck rømme,
eller ieg skall lade dig henge.
D kender 31.
- E15. „Hør du det, her Niels Ebbessen,
ieg taler met dig saa lenge:
du skalt enthen aff Danmarck rømme,
eller ieg skal lade dig henge.“

Niels Ebbesen

32.
B kender kun 33.
- E16. „Tiue maa i i galgen ophenge
baade for unggel oc ørn:
men ieg vil alt udi Danmarck boe,
alt hoss min hustru oc børn.“
33. A25. „Skall ieg ud aff Dannemarck røme
fra [hustru oc] børn saa smaa:
vogssen skall y süge ther-aff,
sit y mig nogen thid saa.“
B kender kun 33.
- C22. „Skall ieg ud aff Danmarck rømme,
fra høstrue och barn saa smaa:
tha skalt du ussell sige det,
att du mig nogen tid saae.“
D kender ikke 32 og 33, men har:

D13. „Huad da haffuer ieg brudt der-thill,
adt haffue saá haard en døed?
herre, i vider mig sønterss frest,
adt thaalle med hustru minn!

D14. Sønnterss frest den ere goed,
och kommer mig well thill fromme:
men ere iegh nogen danne-kuindes
søenn,
da skall ieg førre komme.“
(jfr. 34 = E 17)

Grev Gert

34.

E17. „Otte dage loffuer ieg dig,
dem skalt du haffue til frest:
er ieg en ecte danne-konis søn,
ieg skal dig føre geste.“

35. A26. „Riid du bortt, Niels Ebißsøn!
ieg wüll diig icke høre:
eller ieg briider mine brønner po dieg,
som ieg thør fuld-well gjøre.“

B kender kun 35.

C23. „Hør thu det, Niels Ebbissen,
och vilt du migh icke høre:
da skall ieg bryde min leiden offuer dig,
søn ieg tør fuld-vell gjøre.“

D kender kun 34 (jfr. under 33).

Niels Ebbesen

36. A27. „Alder saae y mig saa red,
ieg thorde ey fuld-well skielffue:
greffue her Gertt, y sier well tiill,
och mandeliügen wocter ether sielffue!“

B kender kun 35.

C24. „Aldrig saae du mig saa reed,
och det ieg torde io skielffue.
greffue her Giert, du see vell tiill,
mandelig leyde sig sielff.“

37.

E18. „Greffue Gert, i er en hastig mand,
der-til min herre saa from:
huor i icke frem,
met magt kand komme,
da rider [i] en anden veg om.“

*D kender 36 og lader 37 være grev Gerts replik:
D 15,1 „Niels Ebbesen, du est en kyndig mand“,
etc.*

Grev Gert

38. A28. „Niels Ebißsøn,
thu snacker mig fast emodtt;
saa haffuer du och giortt thyer:
du skaltt frylig for mig were,
tiill solen gaar tiill huille.“

B kender 38.

C25. „Niels Ebbessen, du taler mig altid imod,
baade nu och alle tide:
i aften skalt du mig feligh vere,
i morgen, til solen ganger neder.“

D kender ikke 38.

Niels Ebbesen rider bort

39. A29. Heden da reed Niels Ebißsøn,
slor op mett huden handtt:
„Y lader ether trindis thett,
ieg kommer fuld snartt igen!“

C26. Niels Ebbesen slø op met huden haandt,
hand kaste sin hest omkring:
„Far vell, greffue Gert [och] alle din
mendt!
thu skalt acte mig snart igienn.“

40. A30. Saa red han alt weyen fram,
hand hug sin hest mett spore:
epther stodtt greffuen mett alle sine
mendtt,
ingen epther hannom thorde.

B kender kun 39.

C27. Niels Ebbessen red att veien frem,
hand hug sin hest met spore:
effter holt greffuen och alle hans mend,
och ingen effther hannem thorde.

D kender ikke 39-40.

3. Niels Ebbesens Hustrus mandige Kvinderaad

41. A31. Det wor alt Niels Ebisøn,
och han kom ridende y sin egen gaardt:
ude stod hans kiere høstru,
hand spurde hinde om god raadt.

42. A32. „Hør du thett, min kiere høstru,
du skalltt mig guode raad kiende:
greffuen hand haffuer mig undsagtt,
hand siiger, hand wiill lade mig henge.

43. A33. Thuenne kor lagde hand mig for,
thett thridie wor icke gott:
thett ieg skulle ud aff Dannemarck
røme
fra alt thett guotz wy aær:“

44. A34. „Huad raad skall ieg ether kiende?
ieg er en fattiig quinde:
de werste raad di bliffuer ether beest,
om i kunde paa them finde.

45. A35. De werste raad er ether all-best,
om y kunde paa thennom finde:
anthen greffuen y-heell att slaa,
heller hannom inde att brende.

46. A36. I lader ether hest tiill smide gaa,
saa inderliig well beslo:
alle hagerne wende fram,
thett giffuer ieg ether for raadt.

47. A37. Alle hagerne ind-att wende,
po sporitt de ether icke kiende:
y lader thett ingen mand wiide,
thett radtt gaff ether en quinde!“

B kender alle stroferne bortset fra 43

C28. Tet da vor Niels Ebbissøn,
hand red till sin egen gaardt:
emod gaar hannem hans venne høstru,
hand spurde hinde om gode raadt.

C29. „Hør i det, min venne høstru,
huad raadt kunde i mig kiende?
ieg [skal] anthen aff Danmarck rømme,
eller greffuen vill lade mig hende.

C30. Greffuen loffuit mig thuinde koor,
och de vaare ingen gode:
heller ieg ville aff Danmarck rømme
fra alt det godz, ieg aae.“

C31. „Huad raad kand ieg ether giffue,
ieg er en hæbelig quinde:
de verste raad de ere de beste,
om i kand thennem paa finde.

C32. De verste raad de ere de beste,
om i kunde thennem offueruinde:
enthen greffue, aff liffue thage,
eller lade hannem inde brende.

C33. I lader eders heste till smidie sende,
och lader i thennem beslaa:
alle hagerne vende i frem!
det giffuer ieg ether for raadt.

C34. Alle hagerne vender i frem!
paa spor eder ingen monne kiende:
i lader det ingen aff eder spørie,
i larde det raad aff en quinde!“

D kender kun 44 og 45 og indleder sekvensen således:

D17. Hiem da reed Niels Ebessen,
och raade hannd med sin frue:
„Greffuen haffuer mig undsagdt,
och saa hand Peder Blaa.

D18. Greffuen haffuer mig undsagdt,
och saa hand Pouell Glob:
och flere mig haffuer giordt imod
udi dene samme haab.“

E19. Det vaar her Niels Ebbessøn,
hand kam der ridende udi gaard:
ude stod hans kiere moder,
hun vaar vel suøbt udi mord.

E20. „Hel staa i, min kiere moder,
oc kiender mig gode raad!
greffue Gert hand haffuer mig undsagdt,
det sagde hand mig udi gaar.“

E21. „Hui da spør du raad aff mig?
ieg er selffuer en sorge-fuld quinde:
de verste raad de ere dig best,
huem dem kunde paa finde.

E22. De verste raad de ere dig best,
huem dem kunde paa finde:
enthen greffuen ihel at sla,
oc eller inde at brende.

E23. Drag du dig til smidie,
oc lad dine heste vel skoe!
vent du alle hagerne frem!
det er dit beste raad.

E24. Vent du alle hagerne frem!
paa sporet dig ingen kand kiende:
lad dett ingen mand aff dig faa,
du togst det aff en quinde!“

D19. Ded vare her Nielaus Ebessen,
klappedtt hinder ved huden kinnd:
„Du kiend migh nogen goede raad,
hiertte-aller-kierest minn!“

4. Niels Ebbesens Samtale med sine Folk og Udfærden

48. A38. „I eder och dricker, y dannissuene,
y gjør ether fuld glade!
først thenne natt forgangen ere,
tha fannger wy dagen y stadtt.

C35. „I æde och dricke, min danne-suenne,
i gjører eder rosens-glade:
først thenne nat forgangen er,
saa kommer dagen i stade.

49. A39. Dagen komer ick, for solen skin,
saa faa vy thidende ny:
saa wiill ieg paa mine suene see,
huilcken fra sin herre wiill fly.“

C36. Dagen den kommer, for solen stander op
saa fanger vi tidende paa nye:
i-huilcken suend sin herre er tro,
hand maa icke fraa hannem flye.“

50. A40. Op tha stod de dannissuene,
thi suarit deris herre saa fry:
„Wy wiill mett ether riide,
woge bode guotz och liff.“

C37. Op da stode de gode hoffmænd,
de toge alle tieniste paa ny:
uden Niels Ebbesens søster-sønn,
hand vilde da fra hannem fly.

51. A41. Saa reddt di tiill Fruuer-lundtt,
ther bunde the theris heste:
saa ginge the y Randers indtt,
greffue Giertt hanum wille di gieste.

C38. Saa red de til Fruer-lund,
och der bant de deris heste:
saa gick di thennem i Randers indt,
greffue Giertt hannem vilde de gieste.

52. C39. The bant deris heste udi Fruer-lund,
de ginge offuer Randers-bro:
saa bleffue de greffue her Giertt hans
gest,
det vor it sellskab tro.

53. A42. Dett wor Niels Ebiisen,
han kom tiill Randers-broe:
„Huilcken mig icke thiene wiill,
och hand thage orloff nu!“

54. A43. Fram tha giick hand liden Suend Trøst,
ham trode hand allerbest:
„Min herre, i giffuer mig orloff,
och ther-thiill sadell och hest!“

55. A44. Hand begierdede orloff
och ther-thiill sadell och hest:
den same dag, førind aftenn kom,
handtt thienntte hannom allerbest.

56. E25. Niels Ebbessen red til Bygholm,
oc bød Knud Ebbessøn ud:
„Greffue Gert hand haffuer mig und-
sagd,
som her ath hind stalte her Knud.“

*B kender 50, 51, 53, 54, 55 og omskriver 49
således:*

B34. Det vor Nielaus Ebbessenn,
hand taller thil suenne sin:
„Huilcke vil nu følge?
och huilcke wil nu flye?

*D kender 48, 50, 51, 53, 54, 55 og begynder
sekvensen med:*

D22. „Ded vare Nielaus Ebbessenn,
hand ganger i fruer-stuen innd:
skencker hand for sine dane-suene
baade miød och wienn.

B35. Huilcke wil mig følge,
dy recker mig hand paa nye:
huem som orloff haffue vill,
hand siger mig det rett nue!"

D29. „I tager nu orloff, i dannesuenne,
huem icke løster adt thienne mig!
och rüder y thill enn anndenn herre,
ther kannd løane ether beder innd ieg!"

D30. Bortt thaa gick thenndt lidenn smaa-
drinng,
och saa hannd Suenndt Trøst:
denn samme dag, før afftenn kom,
di thiennte deris herre best.

5. Greuens Drab

57. A45. Dett vor Niels Ebisøn,
hand klaper på dørenn mett skindt:
„Du statt op, unge greffue Gertt,
thu lad mig tiill theg indtt!"

C40. Niels Ebissen sielff til døren red,
som hand fick da udi sind:

58. A46. I staar [op], greffue Gertt,
y lader mig tiill ether indtt!
ieg er hertug Hendricks budtt,
hand haffuer mig thiill ether sendt."

„Ieg er hertug Henrichs budt,
bed greffuen lade [mig] iindt!"

59. A47. „Estthu hertug Hendricks budt,
thu lad dieg icke forlenng:
thu mød mig y morriigen y broder-closter,
emellom mese och ottesanng!"

C41. „Est du hertug Hendrichs bud,
da lad dig icke forlange:
mød mig i morgen i brødre-kiercke,
mellem messe och othe-sangh!"

60. A48. „Hør i thett, greffue Giertt:
i dueller icke forlenng!
Ribe thett er bestollit,
Kolling thett er brentt.

C42. „Da lader eders budt til døren gaa,
thage breffuit, eders sønn eder sende!
Ribe haffuer hand bestollet,
och Kolding den er brendt."

61. A49. Ribe thett er bestaallitt,
oc Kolling thett er brent:
thett wiill ieg for sanndingen siige:
Niels Ebissen hand er henngtt."

62. A50. „Er thett sannden, du siiger mig,
tha er thett thiende guodt:
hest oc kleder udi min gaard,
then stund wi leffue bode."

63. A51. Greffuen ud aff winduit saae,
hand saae thi blancke spiude:
„Saa ussell ieg tiill Dannemarck kom,
Niels Ebisen holler her-ude!"

C43. Greffuen hand ud aff vinduit saae,
hand saae de blancke spiude:
„Ussell ieg til Danmarck kom,
Niels Ebbissøn holder her ude!"

64. A52. De støtte paa dør mett skiold och spiud,
thi nagler ginge alle y stöcke:
„Est thu her-ende, greff Giertt,
wy wiille dieg en skolle tiil-drücke."

C44. De støtte paa dør met glaffuen och spiud,
det naglerne ginge alle i stöcke:
„Vaag op, greffue Gert! est du her inde,
vi ville dig en skaale til-drücke."

65. A53. „Süder thu neder, Niels Ebißon,
wi wille oss beder forliège:
sende wy bud effther hertug Hendrick
och her Claus Krumbdiège!“

66. A54. „Icke sagde thu saa y gaar
allt ude wiidt Randers strande:
thu sagde,
thu skalt anthen lade mig henge,
eller ieg skulle røme aff lanndtt.“

67.

68. A55. Suarüt thett then sortte suend,
for hand vor icke huidtt:
„Lege wy nether then lange thalle,
wy lader thi suerde biide!“

69. A56. „Icke haffuer ieg slott eller leenn,
att gifue saa riig en fannge:
y spare nu icke thi skarpe suerdt,
y lader thenum fast ganng!“

70. A57. Saa toge de greffue her Gertt
alt udi sin gulle locke:
saa hugitt di hannum hoffuitt fra
allt offuer then senng-stock.

C45. „Set dig neder paa min seng!
vi ville oss bedre forlige:
vi steder bud effter hertug Hendrik
(oc)h her Claus Krumedige.“

C46. Det suaret greffuens liden smaa-dreng,
hand vaar Niels Ebbessens frende:
„Lader du greffuen dig giecke i dag,
huer mand da vorder i skende.“

C47. „Ieg haffuer huercken slot eller feeste,
att gieme saa rig en fange:
bruger nu baade suerdt och spiud,
och lader dennem haffue deris gang!“

B kender 57, 58, 60, 61, 62. Derefter har

D indleder sekvensen med

B46. Dy lucte op denn greffuis dør,
thett budt skulle indt gaa:
daa war det Niels Ebbessenn,
hand monne thil sengenn gaa.

D31. For tha gick thennd lidenn smaadring,
Niels Ebbessenn icke veste:
saa gick hanndt till greffuenns dør,
hanndt klappett allt saa liste.

*Derefter fortsætter D med 57 (men har dog liden
smådreng for Niels Ebbesen), 59, 61, 62, 63,
64, 65 (men har dog hr. Ave Trøst for hertug
Hendrik) og 66. Sekvensen afsluttes:*

D41. Gøsinne kieger, och farett breget,
och hanenn galer paa hialdenn:
greffuenn bliff unnder thielenn veitt
hand glemtte paa sinn moder adt kalle.

D42. Nu rider greffuenns dane-suenne,
saa sare tha monne thi quid:
greffuenn hanndt bliff under thielenn
udi thenn samme thid.
veitt

6. Tilbagetoget efter Grevens Drab

<p>71. A58. Denn thiid greffuen hand vor dødt,
och tha slo thi po thieris thrumer:
thett vor Niels Ebiisøn,
aff bienn wille hand gange.</p>	<p>C48. Thend tid greffuen hand vor død,
och da slo de paa tromme:
thet da vor Niels Ebbissen,
hand vilde aff byen gange.</p>
<p>72. A59. Heden gaar Niels Ebiisøn,
hand wille aff byen fly:
effther gaar her Offue Halss,
hanndtt wille hannom thett forbiude.</p>	<p>C49. Thet da vor Niels Ebbissen,
hand vilde aff byen fly:
der møtte hannem her Aage Hass,
hand vilde hannem det forbiude.</p>
<p>73. A60. „Hør du, her Offue Hals,
lad du mig nu gaa!
du wedst, thu est min suager,
thu motte mig inthett skade.“</p>	<p>C50. „Hør du det, her Aage Hass,
lad mig min vie bort fare!
du vedst fuld uell, du est min suager,
thu matte mig inthet skade.“</p>
<p>74. A61. „Allt wed ieg thett fuld-well,

ieg skulle din suoger were:
nu haffuer thu slagit min herre ihiell,
ieg maa thett icke giøre.</p> | <p>C51. „Alt er det sanden,
ieg haffuer din fl[r]encke,
och vi burde venner att vere:
du haffuer slagit min herre ihiell,
iegh maa det icke giøre.“</p> |
| <p>75. A62. Niels Ebiisøn brugtte sitt guode suerd,
han wille hanum inthett wiige:
her Offue Halss mett thidske flere
thi motte ther lade theriss liiff.</p> | <p>C52. Saa droge de ud deris gode suerde.
Niels Ebbissen vilde icke vige:
her Aage Hass hand hoffuitt fra hug,
saa lagde de det tillige.</p> |
| <p>76. A63. Faaritt breger, och gaassen keger,
och hanen galler poo halle:
her Offue Hals bleff halff miere wiltt,
po thi Holster mone hand kalle.</p> | |
| <p>77. A64. Her Offue Halss blieff halff miere wiltt,
po thi Holster monne hand kalle:
greffuin bleff om dagen slagen,
och icke om nathen mett alle.</p> | |
| <p>78. A65. Dett vor Niels Ebiisøn,
hand kom thiil Rannders-broe:
ther stod liden Suendtt Throst,
som føre orloff thog.</p> | |
| <p>79. A66. Niels Ebiisenn gaar offuer
Randers-broe,
thi løbe epther hanum saa fast:
epther gaaer liden Suend Thrøst,
broen han epther hanum kaste.</p> | |

*B kender 71, 72 (men kalder Ove Hals/Åge
Hass for Ove Calles), 73, 74, 75, 78 og 79.*

D indleder sekvensen med:

D43. Thett var Niels Ebbesenn,
hannd ville aff byenn ganng:
effther tha løbe di Rannders borger,
di ville hannom gribe thill fonng

*Derefter følger 78 og 79. De følgende strofer er
en omdigtning af 72-74 om Niels Ebbesens
svoger hr. Ove Hass:*

- D46. Thette var Niels Ebbessenn,
hanndt kom udennd Rannders by:
ther møder hannom Offue,
hanns søstersønn,
sig sie[!]ffuer till megen quide.
- D47. Ded vare Offue, hans søster-søen,
thogh hanem i ernen røed:
„Y haffuer veied min here i dagh,
ded skal kaaste ederss døed.“
- D48. „Haffuer ieg veied din herre i dagh,
maa ieg icke heden komme:
Offue, hindrer du mig i dagh,
ded bliffuer did lided thil fromme.“
- D49. Ded vare Nielaus Ebbessen,
och hand sedt suerd uddrogh:
ded vare Offue, hans søster-søn,
hannd aldt i støcker hoegh.
- D50. Offue legger paa Randertz-brou,
ere hoggen aldt i stycker:
hand vare kled i siecke,
saa unde da vare hans lække.

7. Visens Afslutning

- 80.
- C53. Thack haffue Niels Ebbissens søster
sønn!
hand var hannem en tiener tro:
hand kaste op fiælene for greffuens
mendt,
som vilde offuer Randers-broe.
81. A67. Niels Ebiisønn hand threen tiill sin hest,
tiill Norinsriuss monne hand ride;
thett will ieg for sandingen siqe:
hand haffde bode angist och quide.
82. A68. Saa gieste hann en kierling,
hun haffde icke uthen tho løffue:
then enne gaff hun Niels Ebiisøn,
for han slo then kullede greffue.
83. A69. Gud naade thinn siell, Niels Ebiisøn!
men du y liffuitt wor:
saa manngenn thisk y Dannemarck
thenn same wey skall gaa.

B, der ikke kender 80, indleder sekvensen med 82. Derefter følger:

- D51. Thack haffue alle di dane-suene!
di thiente deris herre med throu:
saa reed hand thill kiere høstru sin,
hand leffuer bade glad och fron.

Og derefter strofe 82

B59. Saa for hand aff landet udt
med hustru och börnn saa smaa;
det wil ieg for sandthett sige:
hand leffuede bode gladt och froe.

B60. Niels Ebbessenn for aff landet,
thill Norge mon hand ride:
det wil ieg for sandhett sige,
hand haffde for-undet sin quide.

B61. Niels Ebbessenn ud aff landet drog,
hand slog denn greffue ihjel:
saa glade waar alle dy dannske,
at det gick saa vel.

Af sammenligningerne fremgår det, at der i det sekstende århundrede har været to nært beslægtede måder at synge-fortælle historien på: den ene kendes fra de to folkelige sangere A og C, den anden fra en enkelt folkelig sanger E, som imidlertid kun erindrede første halvdel af historien, nemlig op til drabet, men af håndskriftet fremgår det, at Vedels optegner har sat plads af til resten af visen. Formentlig har sangeren stillet ham i ud-sigt, at han senere kunne komme i tanke om resten af visen.

Om AC og E

Afviselserne i ordlyden i de strofer, som AC og E har fælles, og som AC er ene om i forhold til E, skyldes udelukkende traditionel, mundtlig variation: **1**, **2** A *hannem fulgte så fager en skare*, C *hannem fulgte så stor en skare*; **2**, **4** AC *han skulle sit liv der tabe*, E *han skulle sit liv der lade*; **5**, **2** AE *ud ved Randers strande*, C *norden ved den strand*; **17**, **2** A *han var så brat at svare : der haver mig den løgn på sagt*, C *han svarede og ej længer tav : som mig haver det på sagt*; **28**, **2** AE *uden munken og hans kappe*, C *uden munken til sin kappe*; **31**, **2** A *og du snakker alt for lange*, C *du snakker alt for længe*, E *jeg taler med dig så længe*; **45**, **1** A *I lader eders hest til smedje gå*, C *I lader eders heste til smedje gå*, E *Drag du dig til smedje*; **46**, **4** A *det råd gav eder en kvinde*, C *I lærte det råd af en kvinde*, E *du tog det af en kvinde*. Eksemplerne er legio.

Sammenlignet med C og E er A alene om stroferne **6**, **9**, **24**, **53-55**, **61**, **62**, **66**, **81** og **82**, men de findes alle i traditionel variation i B. Inden for den samlede overlevering er A alene om stro-

ferne **77** (= A 64) og **83** (= A 69), som tydeligt er tilsat af en folkelig sanger: A 64,1-2 er således – hvad der hidtil har været oversat af forskningen – en gentagelse af A 63,3-4 – noget, der er almindeligt i forbindelse med mundtlig tradition. Yderligere understreger sangeren for egen regning og i beundring for sin helt, at drabet på greven var en lysets gerning og ikke en mørkets, altså et mord, hvad det jo rent faktisk var, også ifølge hans egen version af visen.

C er alene om strofe **52**, men denne strofe skyldes, at sangeren ikke kender stroferne **53-55**. Han går direkte fra **52** til **57**.

E er alene om en række strofer. Kun én af dem møder man i varieret form andetsteds, og det er i D. Det drejer sig om strofe **34** (E 17 ~ D 13-14). Inden for den samlede overlevering er E den eneste version, der kender følgende strofer:

13-16 (E 8-11) hvor greven til stor fortørnelse for Niels Ebbesen siger, at han har taget hans svende fra ham, og at han i sin skare har den unge Hans Frost og hans to skalkagtige brødre.

29-31 (E 13-16) hvor grev Gert siger, han på grund af sin kristne tro vil give Niels Ebbesen frit lejde til at drage bort igen. Det takker han for og advarer greven mod at gøre ham fortræd. Greven bliver rasende og truer ham med hængning eller fredløshed. Tyve hænger man, siger Niels Ebbesen, og jeg vil helst bo i Danmark.

56 (E 25) hvor Niels Ebbesen rider til sin bror på Bygholm og siger, at greven har undsagt ham.

Om B og D

At B 8-9 er en varieret version af **9-10** og af **49** ser vi bort fra, idet der kan være tale om mundtlig vari-

ation. Traditionel variation er også de følgende strofer, som er udtryk for B-sangerens uddybende meddigtning:

B 3 der understreger, at alle undtagen Niels Ebbesen underlagde sig grev Gert,

B 47 der tydeliggør, at grev Gert lå i sin seng, da Niels Ebbesen trængte ind til ham,

B 59 og 61 der – i modsætning til alle andre versioner – fortæller, at Niels Ebbesen efter drabet måtte drage til Norge (se herom nedenfor), hvor han levede lykkeligt til sine dages ende med sin familie.

Om D må først nævnes, at Da (Anna Munk) kun har stroferne D 1-10 og D 28-44, hvorimod Db (Anne Basse) har D 1-52.

Også her ser vi bort fra de strofer, der er varierede versioner af strofer kendt fra AC- og E-traditionen: det drejer sig om tre strofer, der findes i både Da og Db, nemlig strofe 2-3 og 6.

Væsentligere er følgende strofer i D, der ikke findes i nogen anden version:

Db 13-14, hvor Niels Ebbesen beder om en frist på otte dage (jfr. dog E 17),

Db 17-19 hvor Niels Ebbesen, efter at have fortalt sin kone, at greven har undsagt ham selv, Peder Blaa og Povl Glob, klapper hende ved hviden kind og spørger hende om råd,

Db 22 hvor Niels Ebbesen går ind i fruerstuen og skænker for sine svende,

Dab 31 hvor liden smådreng uden Niels Ebbesens vidende klapper alt så liste på grevens dør,

Dab 41-42 hvor gåsen og fåret lader sig høre, og grevens svende sørger, da deres herre blev dræbt og det så brat, at han glemte at kalde på sin moder (jfr. dog under **76-77**),

Dab 43 om Randersborgerne, der vil tage Niels Ebbesen til fange,

Db 46-50 hvor Niels Ebbesen må dræbe Ove, hans egen søstersøn (jfr. dog under strofe **72-77**), og endelig

Db 51 hvor digteren takker alle svende, der tjener deres herre, og hvor Niels Ebbesen rider hjem til sin hustru og lever lykkeligt.

Med hensyn til forholdet mellem BD over for E kan det noteres, at B og E er fælles om at mangle strofe **1** og **43**, og at D og E er fælles om at mangle stroferne **18-27**.

Sammenfattende om ABCDE

Ba, der findes indført i et adelsdamehåndskrift fra begyndelsen af det syttende århundrede (Langebeks Folio), er nedskrevet efter folketraditionen. Stroferne B 3 og B 46 er ikke tilføjet med pen i hånd, men er, som nævnt, strofer digtet af en meddigtende sanger inden for den mundtlige traditions rammer. Det samme gælder stroferne B 59 og B 61, idet *Norge* er en hørt version af *Noringris* (jfr. A 67). At Ba-sangeren lader ham leve lykkeligt med sin hustru i Norge, og at A-sangeren lader ham leve i sorg på *Noringris* er uden betydning for visehistorien, men altså ikke for de to sangere.

Ba må således regnes for en traditionsoptegnelse ligesom AC og E.

D, som i det væsentlige først kendes i et adelsdamehåndskrift fra de første årtier af det syttende århundrede (Da, Anne Basse), er derimod en lettere bearbejdelse af den mundtlige tradition, som vi først og fremmest kender den fra ABC. Den er blevet forsynet med nogle formler og formelagtige udtryk, som er tydeligt tilsat på papiret. Muligvis har bearbejderen hørt en dårligt erindret version. Givet er at hun ved at ombytte episoder, strofer og navne ikke får nogen helstøbt vise ud af sine anstrengelser. D er tydelig sekundær.

C er en noget mere sammentrængt folkelig version end A.

E's eneste skavank er, at den kun indeholder første del af visen. Ellers er den traditionshistorisk interessant ved, at den er sunget af en sanger, der behandler visehistorien suverænt ved f.eks. at indlægge det også fra andre viser kendte motiv, at greven beskylder Ebbesen for at have lokket hans riddere over på sin side. Det passer fint ind i Ebbesen-visen, hvor de bedste opskrifter er enige om at kende *Det er så sæd i Danmark*-strofen (**26**). Det er en central strofe i denne vise om to riddere, der trods deres had til hinanden fører en lang, principiel og dannet samtale, inden den ene slår den anden ihjel.

Nogen forklaring på, hvorfor E-sangeren slutter med at lade Ebbesen opsøge sin bror, får man aldrig. Måske er det dog ikke helt tilfældigt, at sangeren holdt op netop dér. Nu er han løbet helt sur i visen. Allerede nogle strofer før mærker man, at han er blevet usikker: han lader Ebbesen besøge sin mor – og det skal jo være *hustruen* – det er en typisk hustruråds-scene, som man også

kender fra f.eks. Marsk Stig-viserne – og så sin bror – på Bygholm ved Horsens – en herregård hvis eneste tilknytning til Ebbesen-visen meget vel kan være den, at det var én sangeren kendte, fordi den lå i nærheden af, hvor han boede – og så var der jo ikke langt fra Randers til Horsens. Men hvor moderen boede, røber sangeren ikke – til gengæld er han den eneste – udover Db – som lader greven give Ebbesen otte dage til at ride rundt og besøge sin familie.

Ebbesen-visen som skillingstrykvis

Sammenligningerne viser, at forlægget for ABC-DE ikke kan ligge langt tilbage i tiden. Og da variationerne mellem versionerne overalt kan forklares som hidrørende fra mundtlig tradition, og da der for visse strofers vedkommende er næsten verbal overensstemmelse, kan der ikke være nogen tvivl om, at de forudsætter en tekst, der har foreligget i et skillingstryk.

Sofus Larsen skriver i 1908, at

De bevarede Opskrifter ... gaar ... alle tilbage til en enkelt Redaktion, der tilhører Tiden nærmest omkring 1550 og formodentlig hverken var værre eller bedre end Flertallet af Datidens Viseredaktioner.³

Det er nu hans måde at udtrykke det på, og Ernst von der Recke mener noget lignende i 1928: det er klart, at

Overleveringerne stamme fra en tidligt optegnet, skriftlig Kilde, der først sent er bleven tilgængelig for en lidt større Kres; fra denne Tid skrive sig [D og E], der have alle den mundtlige Overleverings Feil. Maaske har Visen saa at sige aldrig eksisteret uden i skreven Form, hvorvel de tre Hovedopskrifter [ABC] ere opskrevne efter Udenadslæren. At Visen nogensinde skulde have været paa Alles Læber, er en Phantasi, som man trygt kan lade fare – heldigviis: i saa Fald havde de første Opskrifter været ligesaa ringe som de sidste.⁴

Ser man bort fra Reckes sædvanlige, nedladende bemærkninger om den mundtlige overlevering, er jeg altså – i det væsentlige – enig med ham. Og også med Sofus Larsen. Og Recke er tilmed lige ved at sige, at der må have foreligget en tekst i et skillingstryk, når han taler om en skriftlig kilde beregnet for „en lidt større Kres“.

At ingen af dem kunne drømme om, at den op-

rindelig kunne være blevet lanceret i en så tarvelig tryksag, er noget andet. Men det mener jeg altså. Og det er der flere grunde til. En af dem er Recke selv inde på, når han skriver, at

Talende er ... dens næsten enestaaende Mangel paa Parallelsteder, som kun paa sædvanlig Maade flourer i de her [i Reckes restitutionsforsøg] helt ignorerede Opskrifter [D og E].⁵

At formelstrofer og formelagtige udtryk netop findes i D og E er ikke mærkeligt: E er sunget af en folkelig sanger, der mere suverænt end A-, B- og C-sangerne inddrager stof fra anden visetradition, og D er bearbejdet af en adelsdame, der har gjort denne nyere vise lidt mere „folkeviseagtig“ ved at tilsætte den nogle få stænk middelalderpoesi i formel-form.

De andre versioner afspejler i højere grad teksten i det nu tabte skillingstryk: nemlig en vise, der er en blanding af en rimet krønike og en folkevise. Visen er i en nyere stil, en boglig stil mere end en mundtlig. Grüner-Nielsen skriver nok (i DgF X, side 387b), at „Visen er mere fri Digtning end rimet Krønikeskrivning“, men han understreger også, at det er en „særpræget“ vise i dansk tradition – de „udmærkede Repliker og skarpt karakteriserede Hoved- og Bipersoner“ fremhæver han som en del af visens særpræg; men netop alt det der gør visen til „et uforligneligt kulturhistorisk Tidsbillede“, fjerner den fra den gamle folkevisetradition med dens kontant fortalte, stærkt episke vise-historier.

En anden grund til at tro, at det oprindelig er en nyere folkevise er, at den ikke har omkvæd.

Det manglende omkvæd har voldt viseforskerne store problemer, fordi det altid har været en generel iagttagelse, at det netop er et kendetegn for de gamle folkeviser, at de har et omkvæd.

I 1891 skrev Johannes Steenstrup, at det må „ganske sikkert hævdes som en Hovedsætning, at en Folkevise altid har omkvæd“. Dog, konkluderer han:

Der findes nogle faa ... Viser uden Omkvæd, men hvor dette nærmest maa betragtes som tabt. Den mærkeligste af disse er ... *Niels Ebbesen*, en ægte Folkevise: ingen af dens fem Opskrifter ei heller Vedels Text har noget Omkvæd. Denne Vise maa altsaa nævnes som en egentlig Undtagelse; dog er der vel ikke Tvivl om at kun en ulykkelig Hændelse har berøvet den hvad den oprindelig besad.⁶

Sofus Larsen giver en interessant, men lidt for udspekuleret forklaring på den „ulykkelige Hændelse“:

Ved et Uheld havde den mistet sit Omkvæd, og eftersom dette Tab faldt i en Periode, da Viserne i Adelskredse ikke længere eller dog sjældnere benyttedes til Dans, fik den hverken ved Laan eller Tildigtning noget nyt Omkvæd. Derfor mangler dette vigtige Led i alle vore Opskrifter, hvis indbyrdes Afvigelser maa være opstaaede i det Tidsrum, da Adelstraditionen væsentlig holdtes vedlige gennem Afskrifter, Recitation og Sang uden ledsagende Dans.⁷

Recke ser mere realistisk på det, når han skriver, at visen

øjensynlig aldrig har havt noget Omkvæd og følgelig aldrig har været bestemt eller egnet til i Lighed med samtlige andre at synges som Danseviser.⁸

Som Recke mener jeg, at visen altid har været uden Omkvæd. Og det er efter min opfattelse – og i virkeligheden også efter Steenstrups – et vidnesbyrd om, at visen er eftermiddalalderlig. I sin meget grundige analyse af en række omkvædsløse viser i *Danmarks gamle Folkeviser* påpeger Steenstrup netop, at der i disse tilfælde er tale om nyere viser. Da Steenstrup imidlertid af andre årsager mener, at Ebbesen-visen – med dens nære viden om hvad der skete i 1340 – oprindeligt er en samtidig vise – lader han dette tælle med mere vægt end sin egen argumentation for det, der egentlig er tale om, nemlig hvad han ellers kalder en „uægte“ folkeviser. Derfor mener han, at Ebbesen-visen er en undtagelse.

Men visen om Niels Ebbesen er ingen undtagelse.

Hvem har digtet visen om Niels Ebbesen?

Hvor meget – eller hvor lidt – var det nødvendigt at vide for at kunne skrive denne vise? Det er det første spørgsmål, der skal besvares.

Idet den Grundtvigske inddeling af visen i hovedafsnit også følges her, gengives hvad krønikerne har at fortælle om begivenhederne før, under og efter drabet på grev Gert.⁹ Der henvises samtidig til visen, og hermed forstås A-versionen, efter at de to strofer, som den folkelige sanger har digtet til (A 64 og 69), er skåret væk, idet man dermed får frem den version, der synes at ligge

nærmest den, der oprindeligt blev lanceret i det formodede skillingstryk i begyndelsen af det sekstende århundrede.

1. Indledningen om Holstenernes Indfald i Landet

- A 1. Greven drog i Danmark ind
hannem fulgte så fager en skare
fire banner og firsindstyve
hvo turde imod hannem stande

Jyske krønike: „1340 da for greve Gert af Holsten ind i Jylland med en stor hær. Han havde med sig mere end 11.000 letbevæbnede krigere, og det var hans agt at udrydde hele den jyske adel og at dele landet mellem sine tyskere. En del af hæren sendte han under sine to sønner til andre egne af Jylland, en del af den beholdt han hos sig“.

Rimkrøniken: „Da for greve Gert af Holstenland: og ind i Jylland at stride / med 11 tusind, ej færre en mand : i Randers da ville han blive. – Det danske ridderskab havde han da agt : at lægge aldeles øde, / om han kunne nogenled's fanget dets magt : de jyder gjorde han stor møde“.

Holstenske krønike: „Grev Gert lod nemlig samle mange lejetropper ved Rhinen og i Vestfalen og lovede dem månedsvist at betale dem deres dagløn. Og dem førte han tillige med sine holstenere ind i Nørrejylland, hvor han drog fra borg til borg, overvandt og betvang alle, som stod ham imod, og opslog sin lejr i Randers“.

2. Samtalen mellem Greven og Niels Ebbesen

Jfr. Holstenske krønike: „Da var der en mægtig mand af Jylland, en ridder ved navn Niels Jepsen, der ellers havde underkastet sig og var bleven grev Gerts lydige undersåt, mellem ham og greven var der, jeg ved ikke af hvilken årsag, opkommet uenighed. Han sagde at greven havde forurettet (eller fornærmet) ham og hans“.

3. Niels Ebbesens Hustrus mandige Kvinderaad

A 32,3

greven han haver mig undsagt

Sjællandske krønike fortæller om greven, at han blev dræbt „af Niels Ebbesen, hvem han selv forud havde undsagt“.

4. Niels Ebbesens Samtale med sine Folk i Hjemmet og den derpaa følgende Udfærd

A 42, Det var Niels Ebbesen

1-2 han kom til Randers bro

A 11. End haver jeg 40 karle med mig

sådan som de ere

hvad heller de ere flere eller færre

end haver jeg dem fuld kære

Jyske krønike: „Medens han [greven] selv lå i Randers, da kom en jysk herremand ved navn Niels Ebbesen ved nattetid den 1ste april over broen ind i Randers by med et følge af kun 47 mand.

Rimkrøniken: „Som han da bedst i Randers lå,: med 4 tusind end mere, / da kom Niels Ebbesen og hannem der slog, : med syv og fyrretyve, ej flere“.

5. Grevens Drab

A 48, Ribe det er bestjålet

3-4 Kolding det er brændt

Lybske krønike fortæller, at før han [greven] med dem „en Mængde Folk“ som ville hjælpe ham drog ind i Nørrejylland, da sneg hertug Valdemar sig ud af staden Ribe [Grüner-Nielsen: „der bør læses: da fralistede Hertugen ham, dvs, Gert, Ribe“) og tilsagde borgerne sikkerhed. Den holdt han dem ilde, thi han røvede deres gods og brændte staden af, og dermed drog han derfra. Greven kom nu efter med sine folk og fandt Riberhus og alle andre slotte i landet vel bevarede af sine folk. Hans fjender veg, hvor de kunne, og deres ejendomme blev hærgede med rov og brand“.

A 53.

Sidder du neder, Niels Ebbesen

vi ville os bedre forlige

sende vi bud efter hertug Hendrik

og hr. Claus Krumdige

Holstenske krønike: „Skønt fornævnte greve således var slagen ihjel, så faldt Jyllandene dog derfor ikke fra, thi han efterlod sig tre sønner, Henrik, Klaus og Johan. Den ældste af dem, grev Henrik, drog med en del af hæren over til Sjælland, medens grev Klaus blev i Jylland for at tage hævn for den berømmelige herre grev Gert den store, der var ihjelslagen“.

A 57. Så toge de greve hr. Gert

alt udi sin gule lok

så hugget de hannem hoved fra

alt over den sengestok

Jyske krønike: Niels Ebbesen „søgte til bemeldte greves sovekammer og brød ... derind med magt, og derinde dræbte han forvovent greven tillige med nogle andre“.

Holstenske krønike: „og så kom han Ebbesen en nat ind i Randers og dræbte vægterne og greven, der da lå i sin seng ...“

Lybske krønike: greven blev „så syg i Randers, at han lod sig berette og modtog både Vorherres legeme og den hellige olie. I den sygdom lå han en stund, indtil han atter blev en del bedre. Da havde han for skik, når han kunne det, at være oppe om natten med sin kapellan og holde sine tide, som hørte til dagen, ligesom en gejstlig mand. Da de danske hørte, at greven var kommen sig, da samlede der sig vel en 60 dygtige karle af dem, og de kom til Randers om løverdag-nat før Judica, og ret som om de vare nattevagter for den slumrende hær besatte de et stenhus. Da greven nu havde læst sin tide og igen havde lagt sig, da kom de op og slog den syge mand ihjel i sin seng tillige med kapellanen og tre svende“.

Henrik af Herefords Verdenskrønike 1356: „Grev Gerhard af Holsten omkom på denne tid ved en pludselig død hemmelig og skændig dræbt i sit sovekammer. Når han førte sin hær nogensteds hen, plejede han at sove med talrig nattevagt. Men en dansk, som tidligere havde været hans kammermester og derfor nøje vidste, hvorledes

man skulle komme ind til ham, mens han sov værnet af et stort vagthold, slagtede den sovende nøgne og ubevæbnede mand og flygtede derefter bort ligeså hemmelig, som han var kommen“.

A 58. Den tid greven han var død
1-2 og da slog de på deres tromme

Jyske krønike: Niels Ebbesen brød ind i grevens sovekammer „idet han lod trommerne røre og sætte ild på byen“.

6. Tilbagetoget efter Grevens Drab

A 59. Heden går Niels Ebbesen
han ville af byen fly
efter går hr. Ove Hals [C: hr. Åge Hass]
han ville hannem det forbyde

A 62. Niels Ebbesen brugte sit gode sværd
han ville hannem intet vige
hr. Ove Hals [C: hr. Åge Hass] med tyske flere
de måtte der lade deres liv

Jyske krønike: da Ebbesen „ville undfly over den samme bro, da forfulgte grevens mænd ham med flere banner; men han gjorde dem så tapper modstand, at han af dem dræbte to fornemme riddere foruden nogle andre“.

Holstenske krønike: Ebbesen dræbte „tillige med en mægtig mand hr. Hase af Jylland“.

Lybske krønike: „Det hørte en brav fornem ridder fra Vestfalen, Henrik von Vittinghof, hvis herberg var tæt ved; han kom da ud, og ham dræbte de også på deres vej, og de slap så bort, hver sin vej, uden al skade“.

A 66. Niels Ebbesen går over Randers bro
de løbe efter hannem så fast
efter går liden Svend Trøst
broen han efter hannem kaste

Jyske krønike: „og idet han [Ebbesen] kastede broens fjæle af efter sig undslap han med sine og tabte kun en mand“.

Den, der har digtet Ebbesen-visen, må have haft sin historiske viden fra de nævnte krøniker, og så har han ud af sin digteriske fantasi og med et ikke ringe kendskab til sin samtids folkelige visetradi-

tion og til folkelitteratur i det hele taget skabt en historisk folkebogsviser.

Svend Grundtvig skriver, at visen „danner ... et forbindende Led imellem de forskellige danske og tyske Kilder, i det noget af, hvad enhver af dem har for sig selv, gjenfindes i den“, men

Da nu ingen vil kunne falde paa, at Folkevisen skulde være grundet paa et omhyggeligt sammenlignende Studium af saavel tyske som danske Kildeskrifter, saa synes det at maatte indrømmes den, at den er udgaaet af en fyldigere – baade udførligere og nøjagtigere – Kundskab til den besungne Begivenhed, end nogen af de skrevne Kilder, og den maa da som en Følge heraf være bleven til strax efter Begivenheden, i nærheden af dens Skueplads og forfattet af en Mand, der baade i Tid og Rum og sagtens ogsaa i Livsstilling stod Niels Ebbesen og hans Mænd nærmere end selv de ældste danske Skribenter, der vare gejstlige Mænd, ligesom Lybeker-Munken 1385 og Bremerpræsten 1428. (DgF III, s. 489).

Da det imidlertid synes at være rimeligt at mene det, som „ingen vil kunne falde paa“, må det næste spørgsmål lyde: hvad er det for en viden, visen har, som ikke kan være hentet fra krønikerne?

Greven fortælles at være blevet spået, at han skal ende sit liv i Randers. Det er ikke ualmindeligt i visetraditionen, at den, der får en tung skæbne, bliver advaret herom gennem en spådom eller i en drøm.

Den meget lange dialog mellem greven og Ebbesen er frit opspind, for ifølge krønikerne mødtes de slet ikke, før Ebbesen trængte ind i grevens sovekammer om natten og dræbte ham. Men dialogen er et mesterstykke i folkelig historieskrivning: visedigteren gør det fortidige nærværende ved at lægge det, han vil fortælle om den politiske situation, der førte til drabet, i munden på dramaets to hovedpersoner, som han gennem replikker, der er fulde af fyndord og viis tale, profilerer markant over for hinanden. At den historiekyndige digter lader Niels Bugge, Povel Glob og Anders Frost være de jyske adelsmænds førerskikkelser – på trods af, at det er historisk ukorrekt – er sikkert helt bevidst. Det vigtigste for ham har været at finde netop tre ypperlige jyske stormænd, som sagde læserne og dem, der skulle synge hans vise, noget. Og de var alle tre vel-

kendte fra vise- og sagntraditionen omkring 1500, dog for handlinger, der tidligst ligger 20 år efter drabet på den holstenske greve.

At en helt som Niels Ebbesen spørger sin hustru til råds om, hvordan han skal handle, er en velkendt fremgangsmåde inden for visetraditionen. Visedigteren understreger hermed, at en ædel dansk mand selvfølgelig har en god og viis hustru. Det er da også hende, der giver ham ideen til krigslisten med at vende hagerne på hestens sko. At det er et almindeligt motiv i sagntraditionen er en anden sag, som ikke gør rådet ringere.

Scenen, hvor Ebbesens dannesvende med ét bliver ædru opildnet af deres herres ord om, at nu skal der handles, er vellykket dramatisk. Og at Ebbesen har en trofast, liden smådreng, der på eget initiativ og altid i rette, kritiske øjeblik hjælper sin herre, er ikke mærkeligt. En sådan „Svend Trøst“ har adskillige helte i folketraditionen.

Selve drabet, der også ifølge de danske krøniker er et snigmord, forædles mest muligt, blandt andet ved at skildre, hvordan Ebbesen følger en snedig udtænkt plan – han udgiver sig for grevens ældste søn – for overhovedet at komme ind i grevens sovekammer. Mærkeligt nok bruger viseforfatteren ikke den list, som Jyske Krønike fortæller om: at Ebbesen satte ild til byen og lod brandklokkerne klemte, og så gik han i aktion.

Inden drabet gør forfatteren greven endnu mere ynkelig ved at lade ham, liggende i sengen, bede Ebbesen om et forlig.

Efter drabet har visen et ganske effektivt billede, idet den lader de slagte tyskere slå på sørgestrommerne, da greven er død.

Digteren fabulerer videre over hr. Hass ved at gøre ham til en forræder, der tilmed er Ebbesens egen svoger, men slægtskabet med ham spiller ingen rolle: Ebbesen hugger ham og flere andre tyskere ned for fode. Men da han pludselig bliver klar over, hvor stor, den overmagt er, han kæmper imod, flygter han over broen, og Svend Trøst, der har løsnet bjælkerne på forhånd, bryder den ned bag ham og redder dermed sin herres liv.

Så drager Ebbesen til sin gård Norringriis. Undervejs møder han en gammel kone, som gav det ene af de to brød, hun havde, til Niels Ebbesen – for han slog den kullede greve.

Om alt dette – og det er det, der gør visen til en historisk folkebogsvise – tier krøniken. Digteren

har i virkeligheden fremdraget en hændelse i Danmarkshistorien, som var ganske ubetydelig. Den ændrede ikke historiens gang.

Men hvem kan omkring 1500 have fået den idé at gøre drabet på grev Gert til en national begivenhed og drabsmanden til Danmarkshistoriens første nationalhelt?

Hvis ikke det var fordi, C.J. Brandt så kraftigt har understreget, at Christiern Pedersen (o. 1480-1554) „ingensteds har givet Prøver paa, at han kunde skrive flydende Vers“,¹⁰ så ville jeg uden tøven udpege ham som forfatteren.

Brandt fremsætter sin kategoriske påstand i forbindelse med en vurdering af en fra Chr. Pedersens trykkeri i Malmö i 1533 anonymt udgiven satire af tysk oprindelse, „men Originalen er Prosa, medens den danske Bearbejdelse med en ikke ringe Dygtighed er stedfæstet i vore indenlandske Forhold paa godt flydende rimede Knittelvers, der ikke staa tilbage for dem i den fordanskede Reini-ke Foss, saa man med god Grund har gjættet paa, at Herman Veiger kunde ogsaa være Forfatter til Dialogen om den syge Messe. Paa Chr. Pedersen kan der i alt Fald vanskelig gjættes, da han ingensteds...“ osv.¹¹

Trods Brandts og andres opfattelse af forfatter-skabet til *Dialogus*, som jo *kan* være forkert, vil jeg dog mene, at Chr. Pedersen er en oplagt mulig forfatter til Ebbesen-visen. Han var, som Brandt understreger, en betydende „Folkeskribent“ på den tid. Han skrev et ligefremt og smukt dansk, og alt hvad han skrev, skrev han for den menige mand. De to krøniker han udgav – om Olger Danske og om Karl Magnus – blev de mest populære og læste folkebøger gennem mere end 300 år. Og ifølge hans egne udtalelser lå – næst efter Evangeliet – „intet ham saa varmt på Hjærtet som det: at pleje Fædrenes Hukommelse og dermed kaste Glans paa hans dyrebare Fædreland“. ¹²

Og Chr. Pedersen havde den viden, der var nødvendig for at kunne skrive Ebbesen-visen.

Før Reformationen skrev han „Den Danske krønike fra Saxonis tid indtil Christiern den første“. Hans manuskript, der kun kendes i Vedels afskrift, blev først publiceret i 1856 af C.J. Brandt.

I sin krønike fortæller Chr. Pedersen om drabet i 1340.¹³ Hvad der nedenfor er fremhævet med kursiv kendes ikke i de samtidige krøniker.

1. Det samme år for greve Gert ind i Jylland med 11.000 mand, og mente, han ville straks tage Jylland ind, og slaget al ridderlighed der ihjel, og sætt' siden tyske på deres slott' og gårde igen [Jyske krønike og Rimkrøniken].
2. Han drog selv ind i Randers med 4.000 mand [Rimkrøniken], det andet sit folk sendte han andresteds bort i landet med 2 sine sønner, at de skulle tage landet ind til hans behov, hvor de for frem [Jyske Krønike].
3. På den tid var der en fribåren mand i Jylland, som hed Niels Ebbesen, han red en nat mod Randers og havde med sig 47 karle [Jyske Krønike og Rimkrøniken].
4. *Der satte han sin' heste i lunden og bandt denem ved buske og grene*, siden gik han ind i Randers over broen om natten [Jyske Krønike] og slog *den kullede greve* ihjel i hans herberge med mange flere af hans gode mænd, som da lå inde hos hannem [Jyske Krønike og Rimkrøniken].
5. Siden ringte han klokken og satte så ild på byens alle fire hjørner [Jyske Krønike], endog at Gert da havde 4.000 mænd der hos sig [Rimkrøniken].
6. Mange af dem forfulgte fast, der han gav sig tilbage igen af byen, thi slog han to mægtige ridder' ihjel og mange flere dejlige karle af dem [Jyske Krønike].
7. Han kaste siden fjælene af broen efter sig ned i åen, som han gik over [Jyske Krønike], *for han havde før gjort dem løse, der han gik ind i byen*.
8. Thi kom han vel i sit behold og miste ikke uden en blot karl af alle sine [Jyske Krønike].
9. Siden rømmede de tyske tilbage igen med skamme, som næppelig undkomme med livet. Der blev og mange slagen af dem siden på vejen, hvor de for frem, af danske, som lå i hold for dennem [Lybske Krønike?].

I det følgende skal vi se på, hvad der er fremhævet med kursiv i Chr. Pedersens krønike:

[7] Grundtvig mener, at Chr. Pedersens formulering afslører, at han har kendt strofe 79 = A 66,3-4 *efter går liden Svend Trøst / broen han efter hannem kaste*. Pedantisk læst siger visen imidlertid ikke, at han tidligere havde gjort fjælene løse. Chr. Pedersen skriver blot, hvad der underforstås i Jyske Krønike, for ellers kunne knægten ikke i en fart bryde broen ned, efter at hans herre var redet over den. Det er altså ikke noget vidnes-

byrd om, at Chr. Pedersen har kendt en gammel folkevis.

[4] Grundtvig mener, at Chr. P. her direkte har brugt en gammel folkevis som kilde, jfr. strofe 51 = A 41 og strofe 82,4 = A 68,4. I virkeligheden kan man med måske endnu større sikkerhed sige, at de to oplysninger, der – og det må bemærkes – står i sammenhæng med hinanden, er hentet fra en lokaltradition, som Chr. P. har kendt, en sagntradition, der kaldte greven for *kullet*, og som udpegede den lund, hvor Ebbesen og hans mænd bandt deres heste.

Der er således ingen afgørende dokumentation for, at Chr. Pedersen har kendt og brugt en gammel med begivenheden samtidig vise som kilde på linje med først og fremmest *Jyske krønike*. At han imidlertid brugte gamle viser er sikkert nok. Det er således forlængst blevet påvist, at hans beretning om dronning Bengerd ganske enkelt er et referat af den skæmtende vise, der kendes om hende (DgF 139), men her er dokumentationen også ganske anderledes sikker. Man kan imidlertid let forestille sig, at Chr. Pedersen efter at have skrevet om Niels Ebbesen i sin *Danske krønike* er blevet så fascineret af ham, at han har opsøgt andre krøniker end den jyske for om muligt at se, om der kunne skrives en folkebog om ham. Det kunne der ikke, for man ved bogstaveligt talt intet om Niels Ebbesen. Han har så lavet en historisk folkebogsvise om, hvad der efter hans opfattelse hændte før, under og efter drabet. De to personligheder, tyskeren grev Gert og den jyske ridder Niels Ebbesen, stilles op over for hinanden og han glorificerer sin helt mere, end krønikerne egentlig berettiger ham til.

Hvad Chr. Pedersen har villet skabe var en ny og en rigtig, en jysk Holger Danske. Han lancerer således Niels Ebbesen inden for den folkelige historieskrivning, ligesom han i øvrigt lancerede „sandheden“ om Holger Danske i sin folkebog fra 1534, *Kong Olger Danskis Krønike*. I forordet hertil skriver han, at

Den menige mand her i Riget viste icke før andet en at han hagde alle eniste verit en dansk kemp som want seyer aff Burmand som den gamle kempe vise lyde Olger dansk han want seyer aff Burmans.¹⁴

Chr. Pedersen *kan* have skrevet visen, og han kan have gjort det efter reformationen, for hans Danske krønike er fra før 1534. Under sit arbejde med

at finde kilder til folkebogsvisen, har han så eftersporet lidt mere lokaltradition, end den han kendte, da han skrev om ham i sin krønike: han finder frem til, at man på Randers-egnen fortalte, at lunden hed *Fruerlund*, og at Ebbesens gård var *Norringris*, der lå godt 20 km syd for Randers.

Hvis det ikke er Chr. Pedersen, der er forfatteren, er det i al fald én, der i begyndelsen af det sekstende århundrede havde den samme historiske indsigt, den samme interesse for viser, og den samme lyst til at skrive for den menige mand.

DgF 354 Ebbe Skammelsøn

16. årh.: *D (Vedels menigmandsopt.)*, *A (Billes hskr.)*, *B (Margrethe Lange)*, – 17. årh.: *Cc (Anne Krabbe)*, *E (Christence Juul)*, *Cab (adelsdamer 1590-1625)*, *CdFaGab (samlere 1650-1750)*, *Ha (Tragica med skillingstryk heraf i det syttende og attende århundrede Hbcde)*. – 18. årh.: *Fb-d (samlere 1650-1750)*. – 19. årh.: *Hfgh (opt. med lokal-sagn)*.

Visens handling ligger ret fast i alle versionerne. Axel Olrik udtrykker det sådan:

Digterens Tanke er lige fra først af sprungen saa klar og helstøbt ud i Livet, at der slet ikke er Tale om en Tildannelse af Æmnet ved senere Tiders Sangere ... For Handlingens Omrids er der da ikke meget at læse ud af de enkelte Tekster; men om Visens ydre Form, dens Fremstilling, har de des mere at fortælle; og vi kan tilegne os denne Kundskab i en for Visegranskeren usædvanlig Fred og Ro, netop fordi vi ikke forstyrres i Omskiftelser af Handlingens Art. (DgF VI, side 197).

Olrik bemærker, at B og D „er i Slægt med hinanden. Ligeledes ser vi en vis, ikke nær saa gennemgaaende Lighed med dem i C“, hvorimod A „afviger ... kendelig fra de andre“. Han mener, at versionerne kan tvedeles i to lokalbestemte grupper: den jyske BCD og den skånske A, som slutter sig til den svenske overlevering, der kendes siden det syttende århundrede.

Netop med hensyn til denne tvedeling er Sophus Larsen enig med Olrik, hvorimod Ernst von der Recke mener, at inden for den jyske og den skånske gruppe „gøre sig ... Forskjelligheder

gjældende, der helt negere den topographiske Opstilling“. ¹⁵ Han anser det „for troligst, at de to gammeldanske Opskrifter B og D ... have bevaret Handlingens Linier rene“. Derimod viser A en „umulig Combination“, og C, „som frem for“ A „er consequent, er stærkest af alle præget af Uoprindelighed. Overhovedet er det kun denne, ved hvilken der forefindes en virkelig stofflig Forøgelse; i B er Tilvæksten hovedsagelig kun den noksom kjendte Udtværing, der vanlig tilhører Opregnelsestiden“. ¹⁶

At A ikke er en speciel skånsk tradition i modsætning til den jyske bekræftes af Erik Kroman, der i en analyse af Jens Billes visehåndskrift påviser, at det trods østdansk sprogform har sikre jyske træk. ¹⁷ Erik Dal mener, at „Jens Bille må have sin text fra en jysk, muligvis skreven kilde“, og støtte herfor finder han i en utrykt afhandling af Kristian Hald, der forankrer Ebbe-visen „endnu stærkere i Jylland, end hidtil sket er“. I øvrigt afviser Hald, ifølge Dals referat, „forsøgene på at lokalisere visen såvel som på at finde andre kronologiske holdepunkter for den, end genren som sådan måtte frembyde“ (DgF X, side 796b-797a).

Med min analyse vil jeg påvise

1. at D, der blev sunget af en folkelig sanger for Valentin Rentzell – det er i øvrigt en af de viser, hvortil han har afsat plads til melodien – er en mundtligt overleveret version af en vise, der senest er blevet lanceret i et nu tabt skillingstryk i begyndelsen af det sekstende århundrede,

2. at både en af Jens Billes venner (A) og Margrethe Lange (B) har kendt og bearbejdet D-traditionen og

3. at C er en skillingsviseforfatters bearbejdelse fra slutningen af det sekstende århundrede af den skillingsvisersion, som D-traditionen udgår fra. C er således en yngre skillingsvise, der nu kun kendes i afskrifter i adelsdamernes visebøger fra første halvdel af det syttende århundrede.

Som udgangspunkt for analysen opstilles en version, der består af strofer, som mindst to af de kendte versioner er fælles om. Strofe 9 og 11 kendes dog kun i A (se herom under analysen). Ved at sammenligne D samt AB og C med denne fællesversion, som i alt det væsentlige indgår i disse fire versioner, får man et klarere billede af, hvordan ABCD forholder sig til hinanden.

Under analysen kaldes D for *menigmandstraditionen* (og den folkelige sanger), A for *adelstraditionen* (og de unge adelsmænd), B for *Margrethe Lange* og C for *skillingsvisen* (og skillingsviseforfatteren).

Introduktionen

1. Skammel han bor sig nør i Thy
han er både rig og kåd
så høviske haver han sønner fem
de to gåes verden imod
Fordi træder Ebbe Skammelsøn så mange sti vild
D 1-2, A 1, B 1-3, Ca 1-2

Menigmandstraditionen. Optegneren gengiver den jyske sangers *Thy* som *Thiidt*, ligesom han i omkvædet efter sidste strofe gengiver *sti* som *stiud*. Sangeren erindrer vers 4 som *der ganger verden imod*, der *sunget* kan forstås, men som nøje læst ingen mening har. Sangeren tilføjer en ekstra strofe, hvor han fortæller, at den svigagtige bror skulle være præst. Det var en almindelig opfattelse i visetraditionen, specielt i skæmteviserne, at munke og præster var liderlige, og at de forførte hæderlige mænds koner. Strofen kendes kun i menigmandstraditionen i det sekstende århundrede, hvor den er blevet til:

- D 2. Den ene sætter han til skole
han agter at blive præst
og Ebbe han tjener i kongens gård
god lykke vil han frist'

Adelstraditionen kender strofen, men understreger ikke, at *Thy* ligger nord på. Vers 4 har han givet en mere boglig tone: *de to for's ilde ad*. – Margrethe Lange kender strofen, dog har hun i vers 3 *raske* for *høviske*. Hun udvander introduktionen ved at tildigte:

- B 1. Skammel han bor sig nør i Thy
han haver de sønner unge
det vil jeg for sandingen sige
den ene fik skæbnen så tunge
- B 3. Den ene hedder Ebbe Skammelsøn
den anden hedder Peder hin ung'
det vil jeg for sandingen sige
deres skæbne blev dennem så tunge

Skillingsvisen bruger strofen, dog har den i vers 3 stolte for *høviske*. Viseforfatteren tildigter en ny

strofe, hvor han giver nogle ret ligegyldige oplysninger om de fem sønner:

- Ca 2. De tre de ere bort-døde
de to lever efter igen
det vil jeg for sandinge sige
det ere to raske hovmænd

1. scene: Ebbe fæster Adelus

2. Det var Ebbe Skammelsøn
han rider op under ø
og fæster han sig stolten Adelus
hun var så væn en mø

D 3-4, B 4-5, Ca 3-4

Menigmandstraditionen. Sangeren har denne strofe, men tilføjer derefter en strofe, hvor meningen er klar nok, men som ikke rimer. Strofen skyldes, at han for tidligt tager fat på to senere strofer, som han dermed delvis gentager:

- D 4. Hil sidde I stolten Adelus, (se 6,1)
I gemme vel eders tro (se 6,2)
alt men jeg tjener i kongens gård (se 3,1)
alt både for guld og ære (se 3,2)

Adelstraditionen kender ikke strofen. – Margrethe Lange kender den og tilføjer en strofe, hvis forlæg synes at have indeholdt samme erindringsfejl, som den man møder i den folkelige sangers version af menigmandstraditionen. Det er et vidnesbyrd om en meget nær sammenhæng mellem B og D-traditionen. Margrethe Lange prøver at sminke fejlen ved at nød-rime *ære* : *ære*.

- B 5. I bi'er mig, stalten Adelus
og gemmer I vel eders ære
men jeg rider i kongens gård
for guld og penning og ære

Skillingsvisen bruger strofen, men begynder den med *Ebbe han er den yngest / han rede*. Efter strofen tildigter skillingsviseforfatteren den overflødige:

- Ca 4. Fæste han stolten Adelus
hun var en liljevand
fik han hender sin moder
så red han udaf land

2. scene: Peder lokker Adelus

3. Ebbe han tjener i kongens gård
alt både for hæder og ære
og hjemme er hans broder
han lokker hans hjertens-kære D 5, B 6, Ca 5

Menigmandstraditionen kender strofen. – Adels-
traditionen kender ikke strofen. – Margrethe Lan-
ge kender den, men ændrer i vers 2 *hæder* til *guld*
og vers 3 til *hjemm' sidder Peder hans broder*. –
Skillingsvisen bruger strofen, men ændrer i vers 4
lokker til *trolover*.

4. Ebbe han tjener i kongens gård
både for guld og fæ
og Peder hans broder lade bygge et skib
han rejser op sejle-træ D 6, A 2, B 7

Menigmandstraditionen. Sangeren har vers 2 *alt*
både, i vers 3 stryger han *lader*, således at det er
Peder selv, der bygger skibet, og vers 4 lyder
han rejser op sejlet, hvad der giver god mening. –
Adelstraditionen og Margrethe Lange kender
strofen. – Skillingsvisen bruger den ikke.

5. Det var Peder hans broder
han svøber sig hoved i skind
og så går han i høje loft
for stolte Adelus ind D 7, A 3, B 8, Ca 6

Menigmandstraditionen. Sangeren har i vers 2 og
svøber han sig i skind og forestiller sig åbenbart,
at Peder tager en skindkåbe på. Den gængse fol-
keviseformel,¹⁸ der betyder at Peder har ondt i
sinde, siger ham intet. Han foretrækker et billede
fra sin egen hverdag. – Adelstraditionen begynder
strofen med formlen *Midt udi den gården / da ak-*
sler han sin skind, der signalerer et venligt sinde-
lag. Adelsmanden ændrer navnet *Adelus* til en va-
riation heraf: *Lusselil*. – Margrethe Lange har i
denne strofe det fulde navn på broderen: *Peder*
Skammelsøn. – Skillingsvisen bruger navnet *Peder*
Skammelsøn og har i vers 2 udvandet formlen til
klæder sig i skarlagenskind, et pseudo-middelal-
derligt billede i modsætning til den folkelige san-
gers hverdagsbillede af Peder, der tager en varm
kåbe på.

6. Hør I stolten Adelus
I giver mig eders tro
jeg vil eder elske og ære
den stund jeg leve må B 9, Ca 7

Menigmandstraditionen kender ikke strofen, idet
sangeren har trukket hele samtalen sammen (se
under strofe 10 og 12). – Adelstraditionen kender
ikke strofen. – Margrethe Lange kender strofen.
– Skillingsvisen kender strofen, som den begyn-
der *Her sidder du, stalten Adelus*. Det er i øvrigt
kun i skillingsvisen Peder og Adelus er du's.

7. I tie kvær, Peder Skammelsøn
I siger ikke så
jeg haver trolovet eders broder
det ikke være må B 10, Ca 8

Menigmandstraditionen kender ikke strofen. –
Adelstraditionen kender ikke strofen. – Margre-
the Lange omdigter strofen til:

- B 10.
Hvorlunde skulle jeg eder love
med eder at bygge og bo
spør det Ebbe eders broder
jeg haver hannem givet min tro

Skillingsvisen vers 4 og mere jeg ikke må.

8. Her sidder I, stolten Adelus,
I syer hr. Peder klæ'r
Ebbe han tjener i kongens gård
han spotter eder og hader A 4, Ca 9-13

Menigmandstraditionen kender ikke strofen. –
Adelstraditionen kender strofen. I vers 4 har
håndskriftet *heder*, der formentlig står for hader i
betydningen *gøre skade*. – Margrethe Lange ken-
der ikke strofen. – Skillingsvisen har vers 1-2 *Det*
svared P.S. / han stod i sobel og mår, og vers 4 *han*
spotter dig for had. – Med udgangspunkt i denne
strofe tildigter skillingsviseforfatteren en visedra-
matisk set helt urimelig historie om, hvordan mo-
deren altid har betragtet Ebbe som værende tro-
løs og svigefuld:

- Ca 10. Det svared Ebbes moder
for hun var hannem huld
Lover i Peder Skammelsøn
Ebbe er svigefuld

11. Ebbe han tjener i kongens gård
og både med hæder og ære
den jomfru er i kongens gård
han haver i hjertet kær

12. Bedre må I love Peder min ældste søn
alt med sin' borge så røde
end I bi'er efter Ebbe Skammelsøn
han haver lovet en anden mø

13. Hør du Peder Skammelsøn
lov du en anden viv
Jeg vil aldrig nogen anden love
den stund din broder er i live

9. Svared det stolten Adelus
og svared hun for sig
Han spotter ingen stolt jomfru
end halve sige mig

A 5

Menigmandstraditionen kender ikke strofen. – Adelstraditionen. Strofen, der kun kendes af de unge adelsmænd, har et elementært logisk forløb: først lyver Peder om Ebbes utroskab (strofe 8) og da Adelus ikke tror på det (9), siger han, at Ebbe døde i fjor (10). Det tror hun i virkeligheden heller ikke på, fordi han siger det i samme tone, som da han løj om Ebbes utroskab – udtrykt på moderne dansk: det er da værre for dig end for mig, hvis du lyver lige så frækt om hans død, som da du løj om, at han havde fundet en anden. Det skal sikkert forstås sådan. – Margrethe Lange kender ikke strofen. – Skillingsvisen kender ikke strofen (se under strofe 8).

10. Hør I stolten Adelus
I giver mig eders tro
det vil jeg forsandingen sige
det Ebbe døde i fjor

D 8, A 6, B 11

Menigmandstraditionen. Sangeren har i vers 4 *igår*. Det er naturligvis en hørt gengivelse af *ifjor*. – Adelstraditionen indleder strofen med *Står op, jomfru Lusselille*. – Margrethe Lange kender strofen. – Skillingsvisen kender ikke strofen.

11. Svared det stolten Adelus
og svared hun for sig
Halv mere skade får I deraf
end jeg venter mig

A 7

Adelstraditionen er ene om at kende strofen (se under strofe 9)

12. Det var Peder hans broder
han svared et ord så trøst
Jeg siger eder sanden, stolten Adelus
Ebbe han døde i høst

D 9, Ca 14

Menigmandstraditionen kender strofen, men har i vers 2 *I giver eders tro trøst*, hvad der er en hørt sammenblanding af *I giver mig eders tro* (D 8,1 = 10,2), og *han svared et ord med trøst* (strofe 12 efter Ca 14,2), dvs. så tillidsfuldt. – Adelstraditionen og Margrethe Lange kender ikke strofen. – Skillingsvisen bruger strofen, men her er det Ebbes mor (se under strofe 8): *hun svared et ord med trøst*.

13. Op stod stolten Adelus
så smal som en lilje-vand
så gav hun Peder Skammelsøn
sin tro med hviden hand

B 12, Ca 15

Menigmandstraditionen og adelstraditionen kender ikke strofen. – Margrethe Lange kender strofen. – Skillingsvisen har i vers 2 *den skønne 1*.

14. Drukke de det fæstensøl
og end den samme nat
brylluppet end før måneds dag
de råde det i-så brat

A 9, Ca 16

Menigmandstraditionen kender ikke strofen. – Adelstraditionen kender strofen. – Margrethe Lange kender ikke strofen. – Skillingsvisen omskriver strofen:

Ca 16. De lod købe både mjød og vin
de rede til bryllup bedst
Ebbe han tjener i kongens gård
så lidet han deraf vidst

3. scene: Ebbes drøm

15. Og det var Ebbe Skammelsøn
han vågnet om midje-nat
og siger han sin næste svend
af sin drøm så brat

D 10, A 10, B 13-14, Ca 17

Menigmandstraditionen. Sangeren erindrer ikke rimet, men meningen: vers 3-4 og offer [tyder] *han sin stærke drøm / for dennem han lå næst*. –

Adelstraditionen kender strofen. – Margrethe Lange strækker strofen ud til to:

- B 13. Det var Ebbe Skammelsøn
han vågner af søvnen så brat
det vil jeg for sandingen sige
han drømte den samme nat
- B 14. Det var Ebbe Skammelsøn
han talte sin stærke drøm
vågen lå hans næste svend
han gav det vel igen

Skillsingsvisen kender strofen, men har vers 2-4 som B 14, dog kalder skillsingsviseforfatteren ikke drømmen *stærk*.

16. Mig tykte min stenstue
stod alt i brændend' lue
der brændte Peder min broder
og så min skønne jomfru

D 11, A 11, B 15, Ca 18

Menigmandstraditionen. Sangeren kender strofen og har i vers 2 det folkelige træk, at han omtaler stenstuen i femininum: *hun stod i*. – Adelstraditionen har i vers 2 *lysænd' l*. og i vers 3 at det var *min kære moder*, der brændte inde. – Margrethe Lange har i vers 2 *lysænd' l*. – Skillsingsvisen bruger strofen.

17. Det I tykte din stene-stue
stod alt i brændend' lue
det bliver: Peder eders broder
drikker bryllup med jer stolte jomfrue

D 12, A 12, B 16-17, Ca 19

Menigmandstraditionen. Det røber mundtligt foredrag, at vers 1 og 3 begynder med *og*. – Adelsstraditionen rimer *røden glø' : fæstemø*. Vers 2 *det er P*. – Margrethe Lange rimer *brændendes glød : fæstemø*. Før denne strofe (B 17) har hun tildigtet:

- B 16. Det I drømmer om ilde
det buor [„betyder“] dragen sværd
såmænd, Ebbe Skammelsøn
her bliver en ynkelig færd

Skillsingsvisen bruger strofen, men har i vers 3 *det volder* og i vers 4 *trolovet din s.j.*

4. scene: Ebbes hjemrejse

18. Det var Ebbe Skammelsøn
ganger for kongen at stand'
Min herre I giver mig orlov
alt til min faders land

D 13, A 13, B 18-19, Ca 20

Menigmandstraditionen: vers 2 *at stå*. – Adelstraditionen: *han ind for kongen gik: så bradelig han det fik*. Vers 3 *beder han sig orlov*. – Margrethe Lange: *går for sin herre at stå : hjem til min fader at fare*. Vers 3 *Herre, I giver mig eders forlov*. Der- efter tildigter hun en strofe med det menneskelige træk, at kongen vil savne ham:

- B 19. Vil du til din fader fare
jeg vil dig det ikke formene
hør du, Ebbe Skammelsøn
skynd dig snart til mig igen

Skillsingsvisen. Selv om Ebbe slet ikke spørger kongen, er det dog denne strofe, der er omdigtet:

- Cc 20. Op stod Ebbe Skammelsøn
og han bandt sig sværd ved side,
så tog han sig orlov
hjem til sin fader at ride.

19. Det var Ebbe Skammelsøn
han bad sadle sin hest
det red han i dage to
som før var måneds frist

D 14, B 20, Ca 21

Menigmandstraditionen. Den folkelige sanger har et fint iagttaget billede. Han siger om den utålmodige og rasende Ebbe i vers 2, at *han sprang til sin hest*, og i vers 3-4 *han red fast mere i dage to / end føre i måned tre*. – Adelstraditionen kender ikke strofen. – Margrethe Lange kender strofen. – Skillsingsvisen bruger strofen. Vers 2 *og han stod til sin hest*, og i vers 3 *han red i tre dage*.

20. Det var Ebbe Skammelsøn
han kom fra leding hjem
så stærke var de tidend'
der Ebbe går igen

D 15, B 21

Menigmandstraditionen. Sangeren erindrer vers 4 *som Ebbe ganger imod* (jfr. D 1,4 = 1,4 *der ganger verden imod*). – Adelstraditionen kender ikke

strofen. – Margrethe Lange omskriver vers 2 til *kom til sin fjerne hjem*. – Skillingsvisen kender ikke strofen.

5. scene: Ebbe ved borgeleddet

21. *Det var Ebbe Skammelsøn
han kom til borgeled
ude stod de smådreng
og hviled sig derved*

D 16, B 22

Menigmandstraditionen. Sangeren har vers 4 og *stode de derved*. – Adelstraditionen kender ikke strofen. – Margrethe Lange har vers 3 *hovdreng*. – Skillingsvisen kender ikke strofen.

22. *Hør, I liden smådreng'
alt hvad jeg spørger eder ad
hvem hør disse karme til
som stander her i dag*

D 17, B 23

Menigmandstraditionen. At sangeren i vers 4 har *som stander her* kunne måske tyde på, at han har sagt og ikke sunget linjen, fordi han kun dårligt erindrede den. – Adelstraditionen kender ikke strofen. – Skillingsvisen kender ikke strofen. – Margrethe Lange har vers 1 *Hør I det, I hovdreng'* og vers 3-4 *hvem da bier de karm' / som holder i Skammels gård*. I en følgende strofe lader Margrethe Lange hovdrene svare:

- B 24. *Der er de fruer forsamlet
som bor norden ved fjord
de følger Peder Skammelsøn
drikker bryllup med sin jomfru*

6. scene: Ebbe i gården

23. *Det var Ebbe Skammelsøn
han kom der ridend' i gård
og ud stander hans moder
hun var vel svøbt i mår*

D 18, A 14, 1-2, B 25, Ca 22-23

Menigmandstraditionen kender strofen. – Adels-
traditionen har i vers 2 *i by* for *i gård*, men har ikke
vers 3-4, se under strofe 24. – Margrethe Lange
kender strofen, men hun lader først Ebbe møde
sine to søstre: vers 25 *ud da stod hans søstre to / de*
... Skillingsvisen omdigter strofen til:

- Ca 22. *Og det var Ebbe Skammelsøn
han kom så vel til lag
han kom til sin faders gård
den første månedsdag*

23. *Det var Ebbe Skammelsøn
han kom der ridend' i gård
ud da stod den liden smådreng
han vare vel svøbt i mår*

24. *Hør I det min kære moder
alt hvad jeg spørger eder ad
hvem er disse mange folk
der er forsamlet idag*

D 19, A 14, 3-41, B 27, Ca 24

Menigmandstraditionen kender strofen. – Adels-
traditionen har ikke vers 1-2 og har i vers 4 *af ny : i*
by, se under strofe 23. – Margrethe Lange kender
strofen, men lader Ebbe spørge *min' kær' søstre to*,
se under strofe 23. Vers 4 lyder *som her forsamlet*
er. – Skillingsvisen bruger strofen, men lader Ebbe
spørge *sin liden smådreng*: vers 1 *Hør du det, du*
liden smådreng, vers 3 *møgle for mange*, vers 4
som gør sig her så glade.

25. *Hans moder hun svared
af angst og nød
Det er Peder din broder
drikker bryllup med din mø*

D 20, A 15, B 28, Ca 25

Menigmandstraditionen. Sangeren kender strofen
og har derefter en strofe, som kun kendes i me-
nigmandstraditionen, hvor den er blevet til, inspi-
reret af strofe 26. Den indeholder ved første øje-
kast et rent poetisk billede, men er først og frem-
mest en realistisk oplysning: det er længe lyst i
aften. I øvrigt lader strofen moderen advare Ebbe
mod at blive, fordi hun har en formodning om, at
det vil gå galt:

21. *Solen hun sidder så højt i aften
du må vel heden ride
og bliver du her i denne nat
du gør os alle stor kvide*

Adelstraditionen har i vers 1-2 *Svared det den lille*
mø / alt i sin kjortel rød og har i øvrigt i vers 4
fæstemø for *mø*. – Margrethe Lange kender stro-
fen. Hun begynder *Det da svared hans søstre to*, da
han jo hos fru Lange møder søstrene først (se un-
der strofe 23). Vers 2 *udaf megen nød* og i vers 4

fæstemø for *mø*. – Skillingsvisen skriver strofen noget om, idet det er Ebbes liden smådreng, der svarer (se under strofe 24):

Ca 25. Det er os mange folk
som er forsamlet her
det ere Peder eders broder
drikker bryllup med eders hjertenskær

26. *Ebbe han vender sin gang*
han ville af gården ride
hans moder tog i tøjlen og holdt
og bad hannem hjemme bide

A 16-17, B 30-31, Ca 29-30

Menigmandstraditionen har ikke denne strofe, men tilsyneladende inspireret heraf har den D 21, se under strofe 25. – Adelstraditionen kender strofen, men har i vers 3-4 *hans moder og hans søstre to / de bad ham holde og bide* og tildigter en strofe, hvor Ebbe siger, at det er bedst for alle parter, at han rider væk:

A 17. Hør I det, min kære moder,
I lader mig nu ride
og bier jeg iaften
I treder [fortryder] det, men I leve

Margrethe Lange kender strofen. Hun har i vers 3 *fik for tog*. Fru Lange lader først moderen dukke op i gården i denne strofe, men da Ebbe på dette tidspunkt har talt længe med sine søstre, og da han har givet dem de gaver, som Adelus skulle have haft, tildigter hun en strofe, der er en optakt til denne strofe:

B 30. Den ene søster bad hannem hjemme være
den anden bad hannem hen ride
Tøver du her i denne nat
det bliver os alle til kvide

Skillingsvisen bruger strofen: vers 3 *hans moder fik i tøjlen at holde*. Skillingsviseforfatteren tildigter endnu en strofe, hvor moderen, i samme øjeblik hun beder Ebbe blive, sørger over, at hun gjorde det. En følelsesmæssig kommentar, som nok er forståelig – det er en moder, der taler – men som snarere hører hjemme i en skillingsvises end i en kontant fortalt folkevises:

C 30. Hans moder fik i tøjlen at holde
bad hannem hjemme bide
nu sørger hun så såre
for hun bad ham ikke ride

27. *Ud kom Ebbes søstre to*
med sølvkar på hviden hand
Vær velkommen, Ebbe vor broder
alt ind til vores land

D 22, B 26, Ca 26

Menigmandstraditionen kender strofen. Sangeren begynder vers 3 med det mundtlige *og*. – Adels-traditionen kender ikke strofen. – Margrethe Lange kender strofen, men har i vers 2 *guldkar* og vers 4 lyder *hjem til vor egen land*. Skillingsvises-forfatteren omskriver med ringe held strofen til:

Ca 26. Ud da gik hans søstre to
de favnet der deres broders komme
han var dennem meget bedre kommen
både med glæde og fromme

Det må her betænkes, at skillingsviseforfatteren åbenlyst har ladet Ebbes moder tale ondt om sin søn.

28. *Den ene gav han guldrasen på bryste*
den anden guldringe på hand
dem tjente han i kongens gård
havde agtet sin liljevand D 23, A 18, B 29, Ca 27

Menigmandstraditionen kender strofen. Sangeren begynder vers 3 med *og*, hvad der røber mundtligt foredrag. – Adelstraditionen kender strofen: vers 1 *Den ene sin søstre gav*, vers 3-4 *det havde han jomfru Lusselille agtet / han tjente i fremmed land*. – Margrethe Lange kender strofen: vers 1 *Den ene sin søster gav*. I øvrigt lader fru Lange Ebbe selv sige vers 3-4 *Det tjente jeg*. – Skillingsvises-forfatteren lader Ebbe give den ene søster *hovedguld* og den anden *guldhalsbånd rød* – *det førte jeg af fremmede land / jeg havde agtet det min fæstemø*.

7. scene: Ebbe i brudesalen

29. *Hans moder bød hannem hynde og stol*
bad hannem sidde til bænke
hans fader fik hannem kande i hånd
bad hannem gå at skænk'

D 24-25, A 19, B 32, Ca 31

Menigmandstraditionen. Sangeren begynder strofen *Hans moder klapper på hyndet blå*. Vers 3 er usikkert erindret og snarere sagt end sunget: *fik hannem kanden*. – Sangeren indleder scenen i brudesalen med en formelstrofe, som menigmandstraditionen er alene om:

- D 24. Det var Ebbe Skammelsøn
han ind af døren tren
og det var hans kære moder
hun stander hannem op igen.

Adelstraditionen har vers 1 *Hans fader bad hannem i salen gå* og vers 3 *hans moder*. I vers 2 understreger adelsmændene, at han skulle sidde på *de øverste bænke*. – Margrethe Lange kender strofen. – Skillingsviseforfatteren bruger strofen, men siger i vers 1, at *moderen satte til hannem hynde og stol* vers 2 *til bord og bæk* – og med denne udvidelse bliver verslinjen overkomplet – vers 3-4 *hans fader bad hannem gå for borde / den klare vin at skænke*.

30. Det var Ebbe Skammelsøn
han gange at skænke vin
men hvergang han til bruden så
da rinder hannem tåre på kind

D 26, A 20, B 33, Ca 32

Menigmandstraditionen kender strofen. – Adelsstraditionen har en lidt anden formulering og tildigter to strofer, der indeholder en fint iagttaget situation – Ebbes irritation over at kvinderne ikke har andet at tale om end hans sorg. Det er nydeligt digtede strofer, men at de virker sinkende på dramatikken i visehistorien, lader sig ikke nægte:

- A 20. Skænkte han den brune mjød
og så den klare vin
hvor tit han til bruden så
da randt ham tår' på kind

- A 21. Mælte det de fruer
alt på de øverste bænke
Hvi mon Ebbe Skammelsøn
så sørgendes gå at skænke

- A 22. I æder og I drikker
mjød og klaren vin
alt får I andet at tale
end om sorrigen min

Margrethe Lange begynder strofen *Ebbe tog sig*

kanden i hånd. – Skillingsvisen udtværer situationen ved at lade Ebbe spørge sin far, om han ikke må blive fri for at skænke vin, og ved at lade moderen, der åbenbart helt mangler situationsforømmelse, råde ham til at *gå til senge*, hvad der sikkert betyder: at han bør følge Adelus til brudehuset:

- Ca 32. Ebbe han skænkte for bruden vin
hun skinned alt som en guld
hver en sinde han til bruden så
da blev han sørgefuld

33. Det var Ebbe Skammelsøn
han skænket alt så længe
så bad han sig lov af fader sin
om han mått' gå til bænke

34. Der stod han en liden stund
og ikke halve så længe
råde hans kære moder hannem
at han ville gå til senge

31. Det var silde om den aften
der røgen faldt på
det var da den unge brud
hun skulle til sengen gå

D 27, A 23, B 34

Menigmandstraditionen. Sangeren erindrer vers 3-4 dårligt. Han har sammenblandet strofe 31 og 32, og han synes snarere at have sagt end sunget *de fulgte brud til senge / Ebbe bad sig lov at bære for hender blus*. – Adelstraditionen har vers 1 *Sildig om den aften / rimen han faldt på*. – Margrethe Lange har vers 4 *hun lyster til sengen at gå*. – Skillingsvisen kender ikke strofen.

32. Ledte de den unge brud
alt til sit brudehus
da bad Ebbe sig lov dertil
at bære for hender blus

D 27, A 24, B 35, Ca 35

Menigmandstraditionen. Sangeren sammenblander strofen med strofe 31. – Adelstraditionen: vers 3-4 *for går Ebbe Skammelsøn / Han bær' for hender blus*. – Margrethe Lange: vers 1 *Så fulgte de*. – Skillingsvisen omskriver strofen helt:

- Ca 35. Det var Ebbe Skammelsøn
tog bruden under sin arm
det vil jeg for sanden sige
hans hjerte det var vel harmt

8. scene: Ebbe og Adelus på højloftsbro

33. *Det var Ebbe Skammelsøn
han kom på højloftsbro
Og mindes eder, stolten Adelus,
I gav mig eders tro*

D 28, A 25, B 36, Ca 36

Menigmandstraditionen kender strofen. – Adels-traditionen har det høviske træk i vers 1-2 *Ledte han den unge brud / alt af den h.* og i vers 3 det mere boglige *Og drages eder det til minde.* – Margrethe Lange kender strofen. Hun har vers 1 *mælte* for *var*, og i vers 4 understreger hun, at hun *først* gav *ham* sin tro. – Skillingsvisen bruger strofen. Vers 1 *mælte* for *var*.

34. *Al den tro, der Gud mig gav
den giver jeg Peder eders broder
alle de dage jeg leve må
da vil jeg være eder for moder*

D 29, A 26, B 37, Ca 37

Menigmandstraditionen. Sangeren har en regulær fejl i vers 4 *jeg stander hannem alt for moder.* I øvrigt har han i vers 3 *alle den stund jeg.* – Adels-traditionen begynder strofen *Al den tro, jeg eder gav / den haver P.* – Margrethe Lange har i vers 2 *den haver jeg givet P.* – Skillingsvisen har i vers 2 *den gav jeg P.*

35. *Det svared Ebbe Skammelsøn
både med tugt og ære
Jeg lovet eder til min fæstemø
ikke til min moder at være*

A 27, B 38, Ca 38

Menigmandstraditionen har ikke strofen. – Adels-traditionen har vers 2 *hannem randt tår' på kind* og vers 3 *Jeg havde agtet eder til hustru.* – Margrethe Lange kender strofen. – Skillingsvisen omskriver strofen til:

- Ca 38. *Jeg lovet eder ikke til min moder
jeg lovet eder til min viv
derfor skal Peder Skammelsøn
lade sit unge liv*

36. *Hør du, stolten Adelus
du følger mig af land
da vil jeg slå min broder ihjel
og tåle for eder den vand'*

D 30, A 28, B 39, Ca 39

Menigmandstraditionen kender strofen. – Adels-traditionen har i vers 2 *I rømmer med m.* og vers 4 *og lide for eder den tvang.* – Margrethe Lange har i vers 4 *eder tvang* for *den vand.* – Skillingsvisen kender strofen.

37. *Slår du Peder din broder ihjel
siden skal du mig miste
så må du sørge dig selv ihjel
som vilden fugle på kviste*

D 31, A 29, B 40, Ca 40

Menigmandstraditionen. Sangeren har vers 1 *Havde du nu slaget din b. i.,* vers 2 *da skulle du mig vel miste,* vers 3 *skulle for må.* – Adelstraditionen kender strofen. Margrethe Lange har i vers 4 det næsten over-poetiske *som turteldue.* – Skillingsvisen har i vers 3 *skal* for *må.*

38. *Det var Ebbe Skammelsøn
og han sit sværd uddrog
det var jomfru Adelus
han alt i stykker hug*

D 32, A 30, B 41-44, Ca 41

Menigmandstraditionen har vers 3-4 *så hug han stolten Adelus / alt i stykker små,* hvor meningen er bedre end formen. – Adelstraditionen har vers 4 *han til jorden vog.* – Skillingsvisen bruger strofen. – Margrethe Lange forbereder drabet langsomt, for desto mere at kunne svælge i det:

- B 41. *Det var Ebbe Skammelsøn
han vredes ved de ord
han blev i hans hu så mod
han svared dog ikke et ord*
42. *Så fulgte de den unge brud
i det brudehus ind
det var Ebbe Skammelsøn
drog sværd under skarlagenskind*
43. *Det var Ebbe Skammelsøn
han tøved' og ikke længe
så vog han den unge brud
alt for sin brudeseng'*
44. *Han vog bruden for brudeseng
det var så stor en harm
det var den høje guldchron'
hun i det røde svam*

9. scene: Ebbe og Peder

39. *Så tog han det blodige sværd
alt under sit skarlagenskind
så går han i brudesal
for Peder sin broder ind*

D 33, A 31, B 45, Ca 42

Menigmandstraditionen har vers 1-2 *Det var Ebbe S. / tog sit sværd under skind*. Sangeren har i vers 3 *højeloft*. – Adelstraditionen har i vers 3 *stenstuen*, Margrethe Lange har *brudesal*, og skillingsvisen har *salen*.

40. *Hør du Peder Skammelsøn
du dvæler alt for længe
bruden længes fast efter dig
udi sin brudeseng*

D 34, A 32-33, B 46, Ca 43

Menigmandstraditionen. Sangeren har vers 3-4 *bruden hun sidder på sengestok / hun længes fast efter dig*. – Adelstraditionen. De unge adelsmænd omskriver strofen til to, hvor de i den anden indsætter det gode billede af Peder, der sidder i stenstuen og er optaget af spil:

- A 32. *Hør du Peder Skammelsøn
og du tøver alt for længe
det er alt en sejerstund
si'n bruden gik til senge*

33. *Hør du Peder Skammelsøn
du får far' alt med leg
bruden sidder i brudeseng
bi'er dig efter bleg*

Margrethe Lange kender strofen. – Skillingsvisen omskriver strofen lidt:

- Ca 43. *Du stat op Peder broder min
skynd dig til brudeseng
din unge brud haver så længe sid't
og lidt fast efter dig*

41. *Hør du Ebbe Skammelsøn
du lad bortfare din harm
jeg lader dig i denne nat
at sove i brudens arm*

D 35, A 34, B 47-50, Ca 44

Menigmandstraditionen. Sangeren har i vers 2 *alt hvad jeg siger dig*, og han erindrer usikkert vers 3-4 *du må sove hos bruden i nat / alt om du lyster*. –

Adelstraditionen har vers 2 *og kære broder min : at sove hos bruden min*. – Margrethe Lange har vers 3 *jeg vil nu give dig lov dertil*. Hun tilføjer nogle strofer om Peder, der bliver så bange for Ebbe, at han knælende trygler om nåde:

- B 47. *Det var Peder Skammelsøn
han var i hjertet så ve
så vel kunn' han på Ebbe se
at han var vorden vred*

48. = 41

49. *Hør du det, Ebbe Skammelsøn
og kære broder min
jeg vil give dig stolt Adelus
dog hun er unge brud min*

50. *Du stat op, Peder Skammelsøn
og gak til din mø
første du kommer til din brudeseng
den er med roser strø'd*

Skillingsvisen bruger en version af strofen, som ligner det, der kan have været forlægget for Margrethe Langes strofe 47 og 49. Skillingsviseforfatteren får en meget dårlig strofe ud af det:

- Ca 44. *Hør du, Ebbe Skammelsøn (= B 49,1)
du gør dig ikke vred (jf. B 47,4)
jeg lover dig kære broder min (jf. B 49,2)
at sove selv hos unge brud din (jf. B 49,4)*

42. *Det var Ebbe Skammelsøn
og han sit sværd uddrog
det var Peder hans broder
han alt i stykker hog*

D 36, A 35, B 51, Ca 45

Menigmandstraditionen har vers 4 *han hannem i stykker hog*. – Adelstraditionen kalder i vers 3 også Peder – for parallellens skyld – for *Skammelsøn*, og vers 4 *han til jorden vog*. – Margrethe Lange omskriver strofen på en ganske effektiv måde:

- B 51. *Det var Peder Skammelsøn
han over bordet løb
det var Ebbe hans broder
han kløv hannem hoved i skød*

Skillingsvisen har vers 4 *han hoved af hannem hog*.

Afslutningen

43. *Hans fader gjorde han ilde sår
hans moder miste en hånd
fordi træder Ebbe Skammelsøn
så mange vild sti om land
Fordi træder Ebbe Skammelsøn så mange sti vild*
D 37, A 36, B 52-55, Ca 46

Menigmandstraditionen. Den folkelige sanger har en anden version:

- D 37. Det var stor ynke i brudehus
og end halvmere harm
Peder han miste sit unge liv
hans moder sin højre arm

Adelstraditionen har vers 1 *Hans fader miste hans venstre fod*, vers 2 *hans moder sin højre hånd* og vers 4 *så vidt i fremmed land*. – Skillingsvisen bruger strofen. – Margrethe Lange har en version, der minder om D 37:

- B 52. Der var ynke i brudehus
i salen der var stor harm
brud og brudgom de blev der død
Ebbes moder miste sin højre arm

Men hun tildigter derefter en pragtfuld bodsscene, der er som skåret ud af den opbyggelseslitteratur, hun fordybede sig så inderligt i, når hun ikke syslede med de gamle viser – tilsat den lærde dames almindelige viden om jernbyrd i middelalderen¹⁹:

- B 53. Ebbe han lod sig jerne-slå
både om fod og hånd
siden trådt' han så mange vild sti
så vidt i fremmede land
54. Det var Ebbe Skammelsøn
gik over Peders grav
alle var de jerne-bånd
de sprang hannem selver af
55. Det var Ebbe Skammelsøn
han rakte op hænderne sine
Lovet været Gudfader i Himmerig
forladt er synder mine
Fordi træder Ebbe Skammelsøn så mange sti vild

Hvorfor er C en skillingsvise?

De tre C-versioner, der kendes i tre adelsdame-håndskrifter fra begyndelsen af det syttende århundrede, afviger meget lidt fra hinanden. De få

afvigelser skyldes småforbedringer med pen i hånd og er ikke udtryk for mundtlig, traditionel variation. Hvem af damerne, der har skrevet af efter hvem, kan dog næppe afgøres.

C indgår i den version af Ebbe-visen, der blev udgivet af Mette Giøe i *Tragica* fra 1657, og *Tragica*-teksten har været optrykt af skillingsviseproducenterne flere gange i al fald siden 1696. Axel Olrik skriver, at

Tragicateksten er væsentlig sammenarbejdet af B og C; desuden har Vedel kendt E, altsaa i et ældre Hskr. end vi nu har den; og han har selv tildigtet V. 6-7. 14. 23. 70-71 foruden enkelte Verslinjer. Ogsaa D har han haft i Hænde og begyndt at rette i, men har snart lagt denne stærkt forvanskede Tekst til Side (DgF VI, side 244a).

At Olrik har ret i, at H er sammenarbejdet af B og C, er der ingen tvivl om. Det er også blevet bekræftet af Sofus Larsen i hans meget nøje analyse af Ebbe-visen i hele dens overlevering.²⁰ Det kan blot ikke være Vedel, der har udarbejdet *hele* teksten i *Tragica*, for han kendte ikke B, altså Margrethe Langes Samling. Derimod har han kendt Ca. Det er den version, han – samtidig med at han naturligvis har skelet til D – bruger, enten direkte eller som udgangspunkt for sin bearbejdelse. Mette Giøe har så indsat nogle enkelte strofer fra fru Langes Samling, som hun havde adgang til, og som hun ellers vides at have brugt til sin udgave af *Tragica*.

Det er Ca, der danner udgangspunktet for den tekst, Vedel efterlod sig i manuskript ved sin død i 1616. Af de 71 strofer i H genfindes 45 af Ca-versionens 46 strofer.

Vedel har blandt andet fra Ca hentet den nydigtede scene, hvor Ebbes moder siger, at Adelsbørn gifte sig med Peder, for Ebbe er svigefuld:

- H 15. Det svarede Peder Skammelsøn
han stod i skarlagen små
Ebbe han tjener i kongens gård,
han spotter eder, hvad han må
- Ca 9. Det svarede Ebbe Skammelsøn
han stod i skarlagen små
Ebbe han tjener i kongens gård
han spotter dig for had

Cbc 9,1 *Peder*, Cb 9,2 *skarlagen skind*, Cc 9,2 *zobel og mår*.

H 16. Det svarede Ebbes moder
for hun var hannem ikke huld
Lover I Peder Skammelsøn
Ebbe han er svingefuld

Ca 10. Det svarede Ebbes moder
for hun var hannem ikke huld
Lover I Peder Skammelsøn
Ebbe han er svingefuld

Cbc 10,4 *Ebbe er*, Cc 10,2 *hannem huld*.

H 17. Ebbe han er i kongens gård
og tjener der med stor ære
den jomfru er i dronningens kammer
der han i hjertet haver kær

Ca 11. Ebbe han tjener i kongens gård
både med tugt og ære
den jomfru er i dronningens gård
der han i hjertet haver kær

Cb 11,1 *Ebbe tjener*, Cbc 11,2 *og både med hæder og ære*, Cbc 11,3 *kongens*, Cbc 11,4 *han haver i hjertet kær*.

H 18. Bedre lover du Peder min søn
med sine borge så rød'
end du bier Ebbe Skammelsøn
han lover en anden mø

Ca 12. Bedre må I love Peder min ældste søn
med sin' borge så røde
end I bides efter Ebbe Skammelsøn
han lover en anden mø

Cc 12,3 *alt med*, Cb 12,3 *end I haver lovet at bie*,
Cc 12,3 *end I bider*, Cbc 12,4 *han haver lovet*.

H 19. Hør du, Peder Skammelsøn
lov dig en anden viv
jeg giver dog ingen anden min tro
mens din broder er i live

Ca 13. Hør du Peder Skammelsøn
love dig en anden viv
jeg vil aldrig nogen anden love
den stund din broder er i live

C 13,3 *ingen anden*, Cc 13,2 *lov*.

H 20. Da svarede Ebbes moder
hun talede et ord så trøst
Jeg siger dig sanden, stolt Adelus
at Ebbe han døde i høst

Ca 14. Det svarte Ebbes moder
hun svarte en ord så trøst
Jeg siger eder sanden, stolt Adelus
Ebbe han døde i høst

Cbc 14,2 *et ord med trøst*, Cbc 14,3 *det vil jeg for sandingen sige*, Cc 14,4 *at Ebbe*.

H 21. Op stod stolten Adelus
var smal som liljevand
så gav hun Peder Skammelsøn
sin tro med hviden hand

Ca 15. Op stod stalten Adelus
den skønne Liljevand
så gav hun Peder Skammelsøn
tro med sin hvide hand

Cbc 15,4 *sin tro med hviden hand*.

H 22. Så lod de brygge og blande mjød
og lave et bryllup med hast
Ebbe han tjener i kongens gård
så lidet han deraf vidste

Ca 16. De lod købe både mjød og vin
de rede til bryllup bedst
Ebbe han tjener i kongens gård
så lidet han deraf vidst'

Cb 16,2 *og røde*.

Men hvorfra kendte Vedel Ca eller rettere forlægget for den version, der findes i et adelsdamehåndskrift fra 1622? Ser man på, hvordan Ca er overleveret, er det nærliggende at tro, at han har kendt den fra et skillingstryk fra slutningen af det sekstende århundrede, og at det altså dermed er en yngre skillingsvisersion end den, som D-versionen forudsætter.

Fælles for de håndskrifter, hvorfra man kender C, er det nemlig, at de er anlagt af tre visesamlende damer, der nu vides også i særlig grad at have været interesseret i skillingstryk.

Som regel er det vanskeligt – undertiden umuligt – at afgøre om en vise er blevet bearbejdet af adelsdamer eller af professionelle viseforfattere. Et argument for at det er en af de sidstnævnte vil det være, om man i den senere folketradition kan efterspore de bearbejdelser, der er blevet foretaget. Og det synes man at kunne i dette tilfælde.

Om Hf, der er betegnelsen for nogle brudstykker af visen, som blev sunget i 1870 af Ane Johan-

Ane Johanne Jensdatter, der var gift med en husmand og landarbejder, sang i 1870 for Evald Tang Kristensen nogle markante brudstykker af den gamle skillingsviser om Ebbe Skammelsøn (DgF 354Hf). Hun var født 1827 i Gellerup sogn i Hammerum herred, men boede da i Moselund. Tang Kristensen skriver om hende i Gamle Kildevæld: „Hun sang sine Viser med en særegen inderlig Følelse, ret paa de gamles Vis, hvilket sikkert ingen nulevende Sanger kan efterligne“. Fot. P. Olsen 1895 (Dansk Folkemindesamling).

ne Jensdatter fra Gellerup i Hammerum herred i Jylland, skriver Olrik, at de er det „eneste Spor af, at Ebbevisen er bevaret paa Folkemunde delvis uafhængig af Flyvebladet [Habcde]“. Olrik bemærker, at i Hf 4 „genkendes Vedels Omdannelse (Tragica V. 63) af C 44, derimod synes vi i „den enelig Fugl“ [Hf 3,4] at møde de gamle Opskrifters „vilden Fugl“ (kun B og Trag. har „Turteldue“), og maaske det samme gælder „min yngste Søn“ [Hf 2,3] (jfr. C 12)“ (DgF VI, side 244a).

En nøjere analyse viser imidlertid, at Ane Johanne har kendt en version, der er udgået fra det nu tabte skillingsstryk Ca:

Hf 1. Jeg haver trolovet Eve, din broder,
det ganger jeg aldrig fra
Derfor træder Eve Skammelsøn så mangel sti vild

Ca 8. Jeg haver trolovet din broder
3-4. det ikke være må
Fordi træder Ebbe Skammelsøn så mange sti vild

Ha 13. Det var Ebbe, eders ældre broder
3-4. jeg haver givet min tro
Fordi træder Ebbe Skammelsøn så mange sti vild

Kommentar til Hf 1,2: forudsætter man, at Ane Johanne har udtalt *fra* som *frå*, er der tale om en hørt version af Ca 8,4.

Hf 2. Det var hans kær' moder
hun svarte et ord så trøst
Trolov kun hr. Peder, min yngste søn,
thi Eve han døde i høst

Ca 14. Det svarte Ebbes moder
hun svarte en ord så trøst
Jeg siger eder sanden stolt Adelus
Ebbe han døde i høst

Ha 20. Det svarede Ebbes moder
1-2. hun taledede et ord så trøst

20,3-4 = Ca 14,3-4

Kommentar til Hf 2,3: det kan være en hørt version af Ca 12,1 *Bedre må I love min ældste søn*. I Ha 18,1, der modsvarer Ca 12,1, fortælles det ikke, om det er den ældste eller den yngste søn.

Hf 3. Slår du hr. Peder, din broder ihjel
så skal du mig dog mist
så kan du sørge dig selv ihjel
som enelig fugl på kvist

Ca 40. Slår I eders broder ihjel
og da skal I mig mist
da skal I sørge eder selv ihjel
som vilde fugl på kviste

Ha 55. Slår I Peder eders broder ihjel
så skulle I mig dog miste
så må I sørge eder selv til døde
som turtelduen på kviste

Hf 4. Nu sover du først ved bruden min
så stilles vreden din

Ca 44. du gør dig ikke så vred
2-4 jeg lover dig, kære broder min
at sove selv hos unge brud din,

Ha 63. alt kæreste broder min
2-4 du sov selv hos stolten Adelus
så stilles vreden din

Kommentar: Hf 4, hvor de to verslinjer rimer, lader sig meget vel forklare som en hørt version af Ca 44,2-4. I øvrigt må det bemærkes, at det i virkeligheden udelukkende er udtrykket *så stilles vreden din*, der helt – ord for ord – kun er identisk med Tragica-tekstens, og udtrykket kan lige så vel være kommet i den tradition, der udgår fra Ca, hvor der også tales om Ebbes vrede (Ca 4).

Selv om det kun er yderst lidt af Ebbe-visen, Ane Johanne erindrer, må det fremhæves, at det er nogle helt centrale og meget karakteristiske strofer, der har bidt sig fast i hendes erindring, nemlig *at* den meget trofaste Adelus kun gav efter for Peder, fordi hendes kærestes mor sagde, at det skulle hun gøre; og *at* Adelus sagde, at Ebbe ikke skulle slå Peder ihjel, for så ville han også miste hende, idet han da ville blive dømt til at forlade landet.

Med de nye oplysninger om de skillingsvisesamlende adelsdamer *in mente* og ved i øvrigt at henvise til resultatet af analysen af forholdet mellem ABCD mener jeg, at det er sandsynliggjort, at Ca er en skillingsvisesforfatters værk, og at det har sat sig nogle få, men markante spor i den nye folketradition.

Om adelsdamernes EFG

Disse tre versioner har hver for sig en række tilføjede strofer og træk, som tydeligt udskiller dem som videre bearbejdelser ikke af C, men af DAB, altså den tradition som folkesangeren, den unge adelsmand og Margrethe Lange kender i det sekstende århundrede.

Christence Juuls sprogligt bearbejdede version (E) har – som den eneste – disse lokaliseringer: Skammel *bor sig neder i Thy*, hr. Peder sejler *ind til Nørjylland*, hvor Adelus bor, og brylluppet stod i *Agerby*.

Fa-d, der kendes i håndskrifter fra første halvdel af det attende århundrede, er en sprogligt og stilistisk bearbejdet version. Et eksempel: da Ebbe har fået fortalt, hvad hans drøm betyder, hedder det:

F 22. Årle om den morgen
der solen hun skinned så vide
op stod Ebbe Skammelsøn
vil til sit fædreland ride

23. Det var Ebbe Skammelsøn
og svøber han sig udi skind
så går han i højeloft
for romerske kejseren ind

Det er betegnende for F-versionen, at den både er meget arkaisk i sit sprog: Ebbe *drog ud sin brune brand* (F 49,2) og meget moderne: *dit brudehus er med amor strøet* (F 47,3).

Gab, der kendes i håndskrifter fra slutningen af det syttende århundrede, er den af disse nyere versioner, der bearbejder visen mest. Blandt andet indføres en tredje bror, hr. Espen:

G 4. Den tredje han var liden
han var kun et barn
havde han været voksen
da havde han hindret den harm

Og Ebbes første møde med broderen efter hjemkomsten beskrives så høvisk, at det – situationen taget i betragtning – grænser til det groteske:

G 27. Det var Ebbe Skammelsøn
han ind ad døren tren
det var hr. Peder Skammelsøn
han stod hannem op igen

G 28. Det var hr. Peder
han rækker ham hvide hånd
Velkommen, hr. Ebbe Skammelsøn
hjem til os af fremmed land

G 29. Det fortryder sig ikke, min broder
jeg haver trolovet din mø
jeg giver dig både sko og jord
dertil mit guld så rød

Hverken GF eller E-versionen kan bidrage til forståelsen af Ebbe-visen som folkesang siden det sekstende århundrede. Derfor er de udeladt af analysen. Særligt F og G synes derimod at være vidnesbyrd om, at de viseinteresserede adelsdamer har søgt at lave deres egne nye, af dem selv personligt prægede, versioner af denne også i deres kredse yndede vise, som man i øvrigt møder som melodiangivelse i et fruerstuehåndskrift.

Når der var indbudt til folkevisesang og -dans

på herregårdene, må det have moret damerne, hvis en af dem havde en version med, som var ny og anderledes end den de alle siden 1657 kendte i Tragica.

Tænk på hvilken munterhed det må have vakt, da en adelsdame første gang sang for veninderne, at hvis den tredje bror havde været voksen, så havde han sørget for, at historien fik en ganske anderledes udgang.

Ebbe-visen og sagnet om Ebbe

Allerede Olrik kommer til det resultat, at visen „maa bygge paa et stedligt Fortidsminde fra en eller anden Egn af Thy; et Folkesagn maa have udgjort den første Formning af Stoffet til Brug for Visens Sanger“ (DgF VI, side 211). At han daterer visen til „tidligst o. Aar 1263, senest o. 1300“ (DgF VI, side 210), er en anden, også efter andres opfattelse, tvivlsom sag. Det væsentlige er imidlertid, at han klart erkender at visen bygger på en lokaltradition.

Olrik fremhæver, at visen stedfæster sig selv så præcist – hvad viserne i øvrigt netop kun gør når de bygger på en eller anden hændelse, et stedsagn eller en historisk begivenhed – han fremhæver også navnet Ebbe Skammelsøn: det er ellers ukendt inden for den samlede visetradition. Og viseforfatteren ville næppe have brugt et så specielt navn – og det tilmed både for- og efternavn – medmindre der i al fald i nogle lokale sagn var dækning for, at der har levet en mand i Thy, der hed sådan.

Med dette *in mente* skriver Olrik, at om visens „Forhold til Virkeligheden kan vi altsaa danne os et Skøn; det er sikkert en romantisk, en af en Digter formet Vise“. Olrik udelukker naturligvis helt den mulighed, at en digter o. 1500 kan have ladet sig inspirere til at skrive en vise på grundlag af et gammelt sagn, og at en sådan vise kan være blevet solgt som skillingstryk.

Men alt taler for, at det er sådan visen er blevet til. Intet taler imod det. Det er en sagnhistorisk vise, digtet o. 1500 i den gamle folkelige markedsvisestil, fordi det var en historie, et sagn, fra gamle dage, der blev berettet om.

Og visen er dansk. Al senere svensk tradition er afledt af denne hyppigt i forskellige versioner optrykte skillingstrykvise. Og når visen siden det syttende århundrede er blevet lokaliseret til en

lang række steder i Norden, skal det ses som et udtryk for dens store folkelige yndest.

Visen om Ebbe Skammelsøn er en bloddrypende historie, godt fortalt, og en sådan har altid kunnet fænge folket.

DgF 21 Longobarderne

16. årh.: BCa (*Vedels menigmandsopt.*), A (*Jens Bille*). – 17. årh.: Cb (*adelsdame 1590-1625*).

I visen fortælles historien om den danske sagnkonge Snedig, der ville slå en tredjedel af befolkningen ihjel, fordi der var hungersnød i landet. En gammel kvinde, fru Ingeborg på Sjælland, fandt det forargeligt, at han overhovedet kunne tænke sig at gøre noget sådant. Hun gav ham så det råd, at han i stedet skulle sende dem ud af landet. Under ledelse af hendes to sønner drager de så af sted, og de når til Lombardiet, hvor de bliver og bosætter sig efter at have slået den mandlige del af befolkningen ihjel.

I store passager genfindes B-versionen næsten ordret i den danske Rimkrønike, der blev udsendt af bogtrykkeren Gotfred af Ghemen i 1495 og som kom i nye oplag i 1501, 1504 og 1508.

Svend Grundtvig mener, at visen har været Rimkrønikens kilde til afsnittet om denne bedrift under „kong Snø Sywoltz søn“ (DgF III, 797a). Gustav Storm²¹ og Johs. Brøndum-Nielsen²² mener, at det er omvendt, Thorkil Damsgaard Olsen²³ mener, at det „formentlig“ er omvendt.

Helge Toldberg kommer til det resultat, at visen og Rimkrøniken har fælles kilde, og han fortæller:

At visen rimeligvis fra første færd – kortere eller længere før 1478 [hvor dette afsnit af sagnkrøniken formodes at være skrevet] – er affattet med pen i hånd, er så en anden sag. Den er næppe af dem der har fristet de dansende; men med sin „Vift stolt paa Kodans Bølge“-stemning kan den godt have haft sit publikum i borgestuen om aftenen. Ligesom sagnkrøniken har den taget traditionen til sig som optakten til vikingetogene; og det er næppe tilfældigt, at høvdingene dér er skåninger og togtet i den poetiske udformning udgår fra Blekinge. 1332-60 havde Østdanmark været tabt, og det er nærliggende,

at visen stammer fra Skåne eller i det mindste kredse der ønskede at fremhæve dette som en integrerende del af Danmark. – Rimene i de ulige linjer må anses for oprindelige, selv om de strider mod gængs opfattelse af en folkevisestrofes rette opbygning.²⁴

Med min analyse vil jeg påvise, at den er skrevet

o. 1500 af en skillingsviseforfatter, der har haft et eksemplar af den populære, trykte udgave af Rimkrøniken liggende foran sig.

I den følgende sammenstilling er direkte og undertiden verbale overensstemmelser mellem B og teksten i Rimkrøniken markeret med kursiv.

2083 Vdhi myn tiidh hordhe æringhe wor,
saa stoor som størsth kwnnæ myndhes.

B1. Ther bode en konning udy Dannemarck,
kong Snedigh lader hand sig kalle:

stor hunger och nødt war y hans landt
och stor mistrøst met alle.
The maa saa vel y Danemarck.

C1. Der buode en koning y Danmark,
koning Snede lader hand sig kalle:

hunger och nødt war y hans landt
och stuor mistrøst met alle.
Thy maa saa vell y Danmarck.

A1. Ther boer en konning i Danemarck,
konning Snede lagder hanndtt
siig kalde:
stor hunger oc nødtv vor i hanss landt,
stor hunger oc nødtv mett alle.
Thi maa saa vell i Dannemarck.

*Thi spordhe iek mith rodh ther om,
hwath rodh ther skullæ tiil fyndhes.*

2087 The roddhæ migh them ath slaa ihiel,
som æy kwnne krij eller alwæ,
forleffueth folk och børn omwel,
„saa bliffuæ wj skildhæ wedh halwæ.

2091 Tha faa the nogh som leffue ighen,
och mwæ tha rigeth bewaræ
och iordhen dyrkæ och brwghæ
si(dh)en,
som theres forældhernæ giordhæ
(foræ).“

B2. Hand tog till sig sine rigens raadt,
hand lod sig ther-till møde:
tridie parten aff folcken, y landet er,
then ville hand slaa till døde.

C2. Hand lodt forsamle sith rigens raadt,
handt lodt sig ther-till møde:
tridie part folkens y hans landt
wilde hand lade slaa thill døde.

A2. Oc kongen lagder eenn herre-dag binde
allt for saa stor enn nødtv:
huer tredie mandt, i landen er.
wüllder handt lade slaa til døde.

B3. Tridie parten aff folcket, y landet er,
thennom will hand slaa till døde:
for hand setthe icke thend tro till Gud,
ath hand kunde [thennom] føde.

C3. Tredie part aff folcket, i landet vaar,
vilde hand lade sla til døde:
for hand sætte icke sin hob til Gud,
at hand kunde dem alle føde.

2095 *Thz spordhe en gammell frwæ och wiis,
thz rodh som wi hadhæ fundeth;
hwn sadhe, oss burdhæ æy meghen priis
for bondh som wi hadhe bundeth.*

B4. Thet spurde en gammell frue och wis.
thed raadt, the haffde paa fundit:
hund sagde, them burde ey mögen priis
for bondt, som the haffde bondeth.

C4. En gamell fru udy Siellandt
hund fick thy tidenger att hørre:
„En slemere mordt
ieg aldrig haffuer hørt,
endt y nu vill lade gyørre.

A3. Ther boer enn frue i Siellandtt,
hun fick thi thiennder att hørre:
„Thett forbiude Gudt-fader i
Himmeriig,
thett i skulle nu saa gjøre.

2099 Hwn sadhe ath „Bliffue j wedh thz rodh
som i tiil sammen ladhæ,
tha gøræ i danmark en ewigh hodh
och en vbodhelligh skadhæ.

2103 *Hoo haffuer seeth eller giffueth ghæm
eth slemæræ mordh bedriffues
æn thaghæ liiff och leffneth fran them
som liiff och leffneth giffues?*

B5. „Huo haffuer hørt et slemmer mordt

[y werden] ath bedriffue:
en tage dem liiff och leffnet fraa,
som liiff och leffnit er giffuen.

C5. En slemmer mordt

ieg aldrig haffuer hørt,
endt y nu vill lade giørre:
och thage thenom liiff och leffnit fraa,
som liiff och leffnit er giffuit.

A4. Rett aldriig horde ieg

ett slemmere mordtt,
ennddt som i wille nu bedriffue:
at tage thennom liiff oc leffnet fraa,
som herre Gudtt haffuer
thennom giffuit.

2107 *Wiisær heller aff rigeth vth
hwer nyændhæ man som er vngher,
tiil skips mæz kosth tiil skioldh och
spywth,*

2111 *Tha mwæ the ænthen erlighe døø
eller syer och æræ windhæ,
bodhe tiil landh och saa tiil søø,
som løcken kan sek tha findhæ.“*

2115 *Wi lyddhæ henne ath och thoghæ ther
wedh
och lodhæ the lodher wanckæ;
wi gaffue ther paa ey lengher bedh,
skønth folk wi muwnæ sancke.*

B6. Eth raadt will ieg ether raade,
endt-dog ieg er en quinde;
y sender them heller aff landet udt,
the motthe en syer winde.“

C6. Ith bedre raadt will ieg ether kinde,
indog ieg er en quinde:
y lader thennom segle y haffuit udt,
om thy kunde seyr winne.“

A5. Ett beyre raadt wiill ieg ether giiffue,
eenn-dog ieg er enn quinde:
i lagder thenom seigle tiil søenn udt,
i lagde thenom seyer vinde.“

B7. The tog tha strax paa hindis raadt,
dy lode dem lade thi wancke:
och thet will ieg forsandigh siige:
skønt folck the maa samen soncke.

C7. The thog strax paa hindis raadt,
lodt folcken thill-samell kalle;
thett well ieg for sandigen siige:
thy war skiønth folck mett alle.

A6. Oc kongen tog strax paa hindis raadt,
lodtt folckenn tilsammen kalde:
thett wiill ieg forsandningenn siige:
thett weer skønnntt folck mødtt alle.

B8. Then frue hund bode y Sellandt,
fru Ingeborgh lodt hund sig kalle:
hun lader bygge saa stort ethh skiff,

maa segle offuer werden alle.

C8. Then gamle fru y Sielandt,
fru Ingebor lader hund sig kalle:
hund lodt thenom giøre saa stercke
skib,
thy maatte segle y siøen for alle.

A7. Tenn frue i Siellandt boer,
fru Innger lader hun siig kalde:
hun lader biigge saa stortt ett skiib,
thett segler i søenn mett alle.

B9. Hund lader sig byge en snecke,
for-gyllen er all the strenge:
then sender hund y haffuit udt,
och well sath met raske hoffdrenge.

2119 *Hennes søner giordhæ wi tiil
høwetz men,
the woræ tho men wel frommæ,
the giordhe wel fülleth hwer for en,
ee hworth vth som the komme.*

B10. Hindis sønner tha giorde the tiil
hoffueds mendt,
the war tho mendt allt saa fromme:
[huer aff them giør fyllest for en,
y-huort the mone komme.]

C9. Hindis søner giorde the tiil
hoffuitz-mendt.
thett bleff II mendt saa frome:
the giorde huer fyllyst for en,
y-huort thy mone kome.

A8. Henndis sønner giørre thii tiill
hoffuitz-menndtt,
thi worre tho hellede fromme:
huer aff them giør fiillist for eenn,
i-huort udt thi monne komme.

2123 *I bleginghæ fuldhæ wi them tiil søs,
the woræ saa fawer en skaræ.
Saa gaffue the theres fæsth ther løøs,
Wi badhæ them wel ath faræ.*

B11. Tyll Blegint tha fulde the them tiil søes,

thedt war saa stor en skare:
kongen och alle hans rigens raad

the bad them alle well fare.

C10. For Hallindt och Blegindt genge the tiil
skiffs,

the vare saa foffuer in skarre:
kongen och hans rigins raad

the badt thenom fuld well fare.

A9. For Blegenn giuffue thi thennom tiill
stranndtt,

thi worre skønnt folck medtt alle:
thennom fulde konningenn oc

Danmarckis raadtt,
thi badt thennom alle well farre.

B12. Ther the kom y haffuit udt,
ther løste the well ath werre:
y-huar the kom y fremmedt landt.
thy wand bode pris och ære.

C11. Ther thy kome y haffuit udt,
ther løstidt thenom well att werre:
y-huor thy wandrit y landen udt,
thy wanne stuor siiger met erre.

A10. Ter tii komme i søenn udt,
ther løste thennom fuldt vell att werre;
thett viill ieg forsandingen sige:
thi vunde baade priss oc erre.

2127 *Tiil lumbarðhiæn bestriddhæ the wel,
som ligghe j wallandh indhæ;
ther slowæ the alle the men ihiel
och bleffue ther hoss the quindhæ.*

B13. Tyll Lunbardi bestride the och well,
som leger y Wallandt ynde:
ther slaa the alle theris mendt yhiell
och bleff syden hoes theris quinde.
Dy maa saa well udy i Danmark.

C12. Thill Lombardi saa mone the stride,
som liger y Walandt inde:
ther sloge the alle mendt yhiell
och bleff siden huoss thieris quinder
The maa saa well y Danmark.

A11. Tii seglett indt for Lumerdi,
som liger i Vallandtt inde:
ther sloe thi alle thi mendt ihiell,
beholde sidenn therriiss quinder.
Thii maa well saa i Dannemarck.

Det at C både kendes af menigmand i slutningen af det sekstende århundrede (Ca) og i et adelsdame-miljø i begyndelsen af det syttende århundrede (Cb) tyder på, at C har foreligget i et skillingstryk.

Ca er nedskrevet efter en sanger, der kunne hele visen bortset fra én strofe, og den har Vedel tilføjet efter den trykte version, som man nu kun kender i sin helhed fra Cb. Det drejer sig om Cb 3. Vedel gemte aldrig de skillingstryk, han vides at have kendt.

Flere steder i A, der er nedskrevet af Jens Bille, tyder på, at der er tale om en mundtligt overleveret version af C.

A 2 synes at være en sammentrækning af C 2 og C 3; A 2,1 *Og kongen lader en herredag byde* er mundtlig variation af C 2,1 *Han lod forsamle sit rigens råd*; A 4,1 *Ret aldrig hørte jeg et slemmere mord* af C 5,1 *En slemmer mord jeg aldrig haver hørt*; A 8,2 *de var to hellede fromme* af C 9,2 *det blev to mænd så fromme*; A 9,2 *de vare skønt folk med alle* af C 10,2 *de vare så fager en skare* og verslinjen i A er samtidig en gentagelse af A 6,4 *det var skønt folk med alle* = C 7,4 *de var skønt folk med alle*; A 10,3 *det vil jeg forsandingen sige* – denne formel (jfr. A 6,3 = C 7,3) bruges i stedet

for C 11,3 *i-hvor de vandred' i landen ud*. Lignende eksempler på mundtlig variation er mange.

Det er en generel iagttagelse, at de verslinjer i C, som A har i ændrede formuleringer, genfindes næsten ordret i B. En undtagelse er dog A 4,2 *end som I ville nu bedrive*, hvor C 5,2 har *end I nu vil lade gøre*, hvorimod B 5,2 har *at bedrive*. Selv om verslinjen i B er dårligt erindret – den består kun af de to ord – så viser den dog, at B helrimer *bedrive* : *given* ligesom A *bedrive* : *givet*, hvorimod C halvrimmer *gøre* : *givet*. Det ændrer imidlertid ikke ved opfattelsen af A som en mundtlig version af C.

Skillsingsviseversionen C er en nænsom bearbejdelse af B. Den største ændring foretager C af B 4, i B 7 ændrer C rimene og C udelader B 9. Det er alt.

Mens A er en mundtlig version af C, så er C en til papiret nedskrevet version af B.

Det perspektivrige er nu, at B kendes fra folketraditionen i slutningen af det sekstende århundrede, hvor den er nedskrevet af en af Vedels menigmandsoptegnere. B bærer imidlertid ikke præg af mundtligt foredrag. Der er derimod tale om, at det er en sanger, der har sunget visen di-

rekte efter et skillingstryk, som har indeholdt denne vise.

B er den version, der uden al tvivl har de fleste overensstemmelser med teksten i Rimkrøniken. Det er derfor nærliggende at forestille sig, at det er en skillingsviseforfatter, der på grundlag af krøniken o. 1500 har skrevet B som en nyere folkevise delvis i den gamle stil. Og den blev så vel modtaget af menigmand, at en senere viseforfatter pudsede den oprindelige skillingsvise lidt op og udsendte den i et nyt tryk.

DgF 289 Hr. Erlands vold og straf

16. årh.: A (*Vedels menigmandsopt.*). B (*Jens Bille*). – 17. årh.: Cb (*Anne Krabbe*), CaFa (*adelsdamer 1590-1650*), DEaGab (*samlere 1650-1750*). – 18. årh.: EbcdFb (*samlere 1650-1750*). – 19. årh.: H1a-c (*opt.*).

DgF 288 Torbens datter og hendes faderbane

17. årh.: *adelsdame 1626-50*.

I „En visebog adskillig slags, Anno 1641“ har en ukendt visesamler blandt adelsdamerne indført den vise, Olrik kalder *Torbens datter og hendes faderbane* (DgF 288), men som Svend Grundtvig i sine forarbejder til DgF kalder *Børn hævne fader*.

Visen kendes kun i dette håndskrift, hvor den er indført som nr. 7. Længere fremme i håndskriftet – som nr. 18 – har visesamleren indført en vise, som Olrik kalder *Hr. Erlands vold og straf* (DgF 289). I virkeligheden kunne dén lige så vel kaldes *Torbens datter og hendes faderbane*.

Denne vise kendes også af andre visesamlere i det sekstende og syttende århundrede og af jyske visesangere i slutningen af det nittende. Den handler om hr. Torben, der har en datter, som hr. Erland gerne vil have. Da hr. Torben ikke vil give ham hende, slår hr. Erland (og hans følgesvende) ham ihjel. Derpå bortfører han datteren. De får et par børn sammen, inden hendes brødre omsider finder frem til søsteren. De dræber så hr. Erland og tager søsteren med hjem.

Denne vise har forskerne ikke ofret mange ord. Hundreder af sider er derimod skrevet om den

Ane Sofie Lavridsdatter, der i 1881 sang skillingsvisen om Hr. Erlands vold og straf (DgF 289Ha) for Evald Tang Kristensen. Hun var da 76 år og boede i Øster Bording ved Silkeborg. I mange år gik hun omkring og ernærede sig som spindekone. Mange af sine viser havde hun lært i bindestuerne. Tang Kristensen skriver om hende i *Jyske Folkeminder I*: „Hun var en af de faa, om hvem Folk vidste, at hun var en af Bærerne af vore Folkeminder, en stor Del gaar derimod saa stille dermed, at man intet ved, og næppe nok Husets egen snævre Kreds véd Besked dermed.“ Fot. P. Olsen 1895 (*Dansk Folkemindesamling*).

første vise, der handler om en ridder, der opsøger hr. Torben for at slå ham ihjel. Han vil have blodhævn for en frænde. I sin fortvivelse tilbyder hr. Torben ham sin datter, men ridderen afslår og dræber ham. Da datteren intetanende kommer ridderen i møde og drikker en velkomstskål med ham, fortryder ridderen, hvad han har gjort, og han tager hende med sig.

Med min analyse vil jeg påvise, at visen *Hr. Erlands vold og straf* er en gammel skillingsvise, og at visen *Hr. Torbens datter og hendes faderbane* er en adelsvise digtet med pen i hånd formentlig så sent som i begyndelsen af det syttende århundrede, inspireret af den gamle, som det synes, meget yndede vise. Analysen vil samtidig kunne afsløre, at der er en verden til forskel mellem en skillingsvise og en adelsvise.

Sammenstilling mellem A, F og Ha (og Ia)

Først sammenstilles tre versioner af Erland-visen: A der er optegnet af en af Vedels menigmandsoptegnere, F som er indført i det samme håndskrift, hvori Torben-visen står, og Ha der er sunget af Ane Sofie Lavridsdatter i Øster-Bording i Balle sogn, Viborg amt, i 1881 for Evald Tang Kristensen. Hun begynder visen, efter at Erland har røvet pigen – derfor citeres også de første strofer af den i øvrigt fragmentariske Ia, der blev sunget af Maren Johanne Olesdatter i Ikast sogn, Ringkøbing amt, i 1871, ligeledes for Tang Kristensen.

A Vedels menigmandsoptegner

- A1. Der boer en rider
wed Torne-led,
och hand haffuer sig en dater.
hund haffuer hindis tro bort-iedtt.
Y-huor tho siellenn der di findis.
- A2. Dett war herre Arland,
hand beder sadell sind heste:
„Och wy will ryde oss op att landit,
herre Torbenn will wi geste!“
- A3. Dytt war herre Arland,
hand kam der ridendis i gorde;
ude stoer herre Torbenn.
hand var well suøbyn udi mord.
- A4. Der di kom y gorden,
der axeller di deris skind;
saa gaar di i stouenn
allt for her Torbenn ind.
- A5. „Her sider y, herre Torbend!
allt offuer eders brede bordt:
will i mig eder datter giffue?
i vyder mig andt-suar ord!“
- A6. „Och ingenn dotther haffuer ieg,
der manden-voxen er,
for-uden Gierde-borrig,
hund haffuer hindis tro bort-iiett.

F Adelsdame 1590-1650

- F1. Her Torben er den rigeste ridder,
som boer udi Norrigis rige;
den rigeste ridder i Sielland
han rider sigh didt at bede.
I-huor tho siellden de findis.
- F2. Dett war herre Erland,
hand beder sadell sin hest:
„Wy wille ride oss op at land,
her Thorben wille wy gieste!“
- F3. „Wy wille ride oss op ad land,
her Torben wille wy gieste:
hand haffuer saa deiligh en datter,
hende lyster migh at feste!“
- F4. Dett war herr Erlandt,
kom i her Torbørns gard;
ude stod her Torbørn,
hand war well suøbt i mard.

Ia og H Optegnet af E.T. Kristensen

- Ia 1. Det var rigen Herr Erland,
han sadler hans Ganger graa:
og saa rider han sig lidt op ad Land
[i Herre Tarpers Gaard].
De vare to sjælden, og dere de findes.

- Ia 2. Det var rigen H[err] Erland,
han svøber hans Hoved i Skind
og saa gik han i Højeloft
for [Herre Tarper ind].

- Ia Han bad om hans Datter,
men hende kunde
han ikke faa. Saa slog han ham ihjel.

- F7. „Kand iegh icke din daather
med goder willie faa,
daa skall iegh dig weige,
din dather med waben thaage!“
- A7. Dytt war herre Arlland,
och sin suerd ud-drog;
dit war herre Torbenn,
hand hoffdit fraa hanem hug.
- A8. Saa tog hand liden Gierde-borrig,
løffte hinder opaa sin høffue hest;
saa førde hand hinder ouen
skoffuen ud,
som tyckonitt vor alle-miest.
- A9. Dytt war hindis syu brøder,
di kam fraa skolle hiem;
och dytt wor deris kiere moder,
kam gangende denem gredendis i-genn.
- F8. Dett waar herr Erland,
hand sit suerd ud-drogh;
det waar herr Thorbørn,
hand neder thill iorden hugh.
- F9. Saa hoge de herr Thorbørn
udi de støcker smaa;
saa thoghe de stalten Gerborre
och rede saa derris wei der-fraa.
- F10. Det waar iomfruuens brøder siu,
de kom fraa skollen hiem;
det waar derris kierre mooder,
hun ganger dem igien.
- F11. Melte det den yngste broder,
hand bleff saa braad i suar:
„Hui greder i saa saare
nu for komme wor?“
- F12. „Iegh greder intedt saa sarre
alt for kommen din;
din søster er med wolden tagen,
och weiet er faader din!
- H1. Og det s[aa] var de syv Pellegrim,
de kom fra Krig og hiem:
og det var deres kjær Moder,
h[un] gik s[aa] sorrigfuld aljenn’.
Ihvor to sjælden er, og der de findes.
- F13. Hør i det, mine sønner siu!
haffuer i det icke før hørt?
eders faader er migh weiget fraa,
eders søster med wold bort-førdt!“
- F14. Suaredt dett den yngste broder,
hand war saa braad y ferd:
„Alt skall wii det heffne,
om wii ere erren werdt!“
- F15. De lode dem alle kleder skierre
udi pilgrims lige;
saa lethe de epther derris søster
i trende konge-riger.
- H2. „Og hør I, vores kj[ær] M[oder]!
hvi ser I s[aa] sorrigfuld ud?
og hvor er vores kj[ær] Søster,
som plejer at gaa imod?“
- H3. „Og hør I det, min’ Sønner syv,
har I det ikke spørt:
eders Fader er med Vavvelen sort,
eders Søster er bortført.“
- H4. Og det s[aa] var Hr. Splendeved,
h[an] blev i Hu s[aa] vred:
om h[an] skuld’ led’ i syv Kongerig’,
s[aa] skuld’ h[an] hend’ opled’.
- H5. Og de lod dem alt Klæder skær’,
alt udi Pellegrims vis:
og det vil jeg for Sandhed sig’,
de ledt’ i atten Kongerig’.
- A10. „Hør y det, mine syu sønner!
haffuer y dytt icke føre hørt?
eders fader er mett vaben wyett,
eders søster er med wold bort-førdt!“
- A11. Saa gange dy y høffue-lofftt,
dy lader dennom klæder skiere;
saa gaar dy y-gemmell syu kongers riger,
allt for di kunde deris søster oplede.
- F16. De thogh posen paa derris bagh,
pillegrims-staf i hende;
de gick dem saa lang en wei,
at ingen mand dem kiende.

A19. Och dit daa suarede den ungeste broder,
och hand suarede for dem alle:
„Allt skall y lade oss soffue vor
 morgens-søffuen,
till solen skiener offuer oss alle!“

F26. Suaredt det den yngste broder,
hand suared for dem alle:
„Iegh skall soue min morgen-søffn,
thill solen skin offuer halde!“

A20. Saa druck di her Arland drukken,
saa fulde dy hanem at soffue:
liden Gierde-borrig och hindis bröder syu
dy holdit den rus i stoffue.

H15. De gav Hr. O[lland] drukken,
de fulde ham hen å sov':
„liden Kj[ærrigborrig] og de fremmet Mænd
de håd djæ Tål' i Stov'.

A21. „Hør du, lidenn Gierde-borrig!
tøckis dig icke were stoer kuide:
du leg[er] din faders banne
huer nat ved din side?

H16. De gav H[r.] O[lland] drukken,
de fulde ham til hans Seng:
l[idel] Kj[ærrigborrig] og de fremmet Mænd
de haad dje Taal' i Løn.

A22. Hør du, liden Gierdebortig!
tøckis dig icke were stor harm:
du leger din faders banne
huer nat i din arm?“

F27. Drack de her Erland drukken,
saa fulde de hanom i sengk:
stolt Gerborrig och hendis brøderre siu
de giorde derris talle saa lang.

F28. „Hør du, kierre søster!
siunis digh det icke werre harm:
at du leger din faders bane
huer nat udi din arm?“

F29. „Hør i det, mine brødere siu!
det er en større harm:
at iegh haffuer faaderløss barn udi skød,
it andet haffuer ieg i barm!“

H17. „Og hør du, vores kjær Søster
er det os en stor Kvid':
vor Fader er med Vavlen sort,
vor Søster er bortfør.“

F30. Det war herr Erland,
hand kalde i saa brat:
„Hør du, stolten Gerborigh,
wilt du icke i seng udi nat?

H18. „Og hør I det, min' Brødre syv,
er det mig en stor Harm:
jeg haver mig en faderløs Barn
forinden ved min Barm.“

F31. Hør du, stolten Gerborigh!
wilt du icke i-nat i seng?
huad haffuer du saa lenge at talle
alt med de fremmede mend?“

A23. „Hører y, herre Arland!
huad ieg siger eder?
alltt er ditt [mine] brødre siu,
y lonthe y-affthis hus!“

F32. Op stodt stalten Gerborigh,
hun klapped herr Erland wedt kindt:
„Det er mine brøder siu,
i lodt i-afftis ind!“

A24. „Och er dit dine brødre siu,
ieg lonte y-affthis ind,
daa haffuer ieg och siu brødre,
dy boer her nest om-kring.

F33. „Haffuer du dinne brøder siu
i husset nu hoss digh,
daa haffuer iegh mine elluffue morbrødere
di boer i by hoss migh!“

A25. Daa troer ieg opaa min gode suerd
och saa mine brynnie nye
och siden opaa min brødre siu,
som boer her westen i bye!“

F34. „Förren eders ellufue morbrøderre
for dragedt derris brönie paa,
daa haffuer minne brøder siu
hugedt eder hoffuedt fraa!“

A26. Saa tog di her Arland
y hans gulle lock;
saa hog dy hanem hoffdit fraa
alltt offuer hans senge-stock.

F35. Thogh de herr Erland
udi hans gulle lock;
saa hugh de hanom hoffuedit fraa
udoffuer hans senge-stock.

H19. Og det s[aa] var de syv Pellegrim,
tog ham ved gule Lok:
s[aa] hug de og hans Hoved aa
alt over Sengestok,

A27. Saa tog dy liden Gierde-borrig,
satte hinde paa høffuer hest;
saa førde dy hinde thill-bage i-genn,
allt som dy kunde aller-best.
Y-huor tho siellen der dy findis.

H20. Og det s[aa] var liden Kærribborrig,
og h[un] saa sig tebaag':
„Gud gled din Sjel, Hr. O[l]land,
jeg faar ret aldrig din Maag!“
[Ihvor to sjælden er, og der de findes.]

F36. Hugge de herr Erland
udi de støcker smaa;
saa togge de stolten Gerborigh,
och saa forre de der-fraa.
I-huor tho siellden findis!

Af denne sammenstilling mellem en version, sunget i slutningen af det sekstende århundrede, og en anden sunget, 300 år senere – samt en version der er bearbejdet af en adelsdame – fremgår det, at det er en tradition, der må forudsætte en måske endog flere gange optrykt skillingsvise; lighederne mellem dem er nemlig påfaldende store og variationerne mellem dem kan udelukkende forklares ved, at de er mundtligt overleverede versioner af den samme tekst. Vidnesbyrd herom kan findes, hvor som helst man slår ned i visen.

Denne skillingsvisetradition var allerede kendt af Jens Bille i 1550'erne, og hans version (B) slutter sig til A. B kan tilmed forklare et sted, hvor A-sangeren har erindret visen usikkert: A 15,2 og 4 er således en ordret gentagelse af A 5,2 og 4, men af B 12 fremgår det, hvordan A 15,4 skal lyde eller i hvert fald rime: vers 2 *I ere vel svøbt udi skind* (B 12,2) og vers 4 *os salige pillegrim* (B 12,4), jfr. i øvrigt F 22 og Ha 10.

Derimod kan F opklare en anden af A-sangerens fejlhuskninger, nemlig i A 21 og 22, hvor vers 3-4 er identiske bortset fra rimordet: A 22,3-4 skal i virkeligheden synges: *jeg haver faderløst barn / et andet haver jeg i barm* (jfr. F 29,3-4 og Ha 18,3-4).

F har en række strofer, som den er alene om, ikke blot set i forhold til A og Ha (og Ia), men også set i forhold til B – og til alle de øvrige versioner i adelsdame- og samlerhåndskrifterne fra det syttende århundrede. Ingen af disse strofer kendes i den senere folketradition, og det er et sikkert vidnesbyrd om, at F ikke har foreligget i et skillingstryk, men at det er en bearbejdelse til brug for underholdningen i fruerstuerne i første halvdel af det syttende århundrede.

Det eneste sted, hvor man møder en enkelt verslinje, der kun findes i F og i nutidstraditionen, er F 22, men den tradition, F har kendt, kan lige

så vel have brugt ordet *fin* for *skind* – det væsentlige i strofen er nemlig ordet *pillegrim* (se i øvrigt ovenfor hvor også A 15 er forklaret).

Ser man bort fra særstroferne i F, kan alle versioner, som nævnt, ubesværet forklares som traditionel variation af den samme visetekst, og hvis man, som gjort her, udelader CDEG, der er en række adelsdamers poetiske leg med denne gamle markedsvise, kan man udfinde den oprindelige form. Længere tilbage i tiden ligger den ikke, end det kan lade sig gøre, men hvad skulle man bruge den til?

Indledningen til visen har fascineret en adelsdame så meget, at hun har omdigtet den til en lille, selvstændig vise, *Torbens datter og hendes faderbane*.

I den gamle skillingsvise slutter indledningen med denne strofe

A 8. Så tog han liden Gjerdeborrig
løfte hender op-på sin høje hest
så førte han hender oven skov ud
som tykkenet var allermest

F 9, Så toge de stalten Gerborre
3-4. og rede saa deres vej derfra

Den nye vise slutter:

14. Han satte hende på ganger grå
så slog han over hende kåben blå

15. Så red han over de sorte heder
aldrig så hun sin fader mere

I den gamle vise hedder det, at jomfruens syv brødre:

F
17,1. de kom til en hede
da de red efter hende og bortføreren.

I den gamle vise fortælles det:

F 10, Det var jomfruens brødre syv
1-2. de kom fra skolen hjem

F 13,3 eders fader er mig vejat fra

F alt skal vi det hævne
14,3-4 om vi er æren værd

De syv brødre er også blodhævnere, og de befrier samtidig deres søster, i øvrigt noget mod hendes vilje; idet hun tænker på sig selv som faderløs, siger hun:

F 29. Hør I det, mine brødre syv
det er en større harm
at jeg har faderløs barn udi skød
et andet haver jeg i barm

Blodhævnen i den gamle vise foregår regulært – brødrene hugger hr. Erland ned uden pardon. I den nye vise hedder det derimod:

4. Her går du, hr. Torben, faver og fin
jeg vil nu have bod for frænde min
5. Jeg vil give eder hus og gård
dertil min datter så væn en mår
6. Vi ere ikke kommen for hus eller jord
men vi ere kommen for dit hjerteblod

Da de har dræbt hr. Torben:

8. Så rede de til hr. Torbens gård
ude stod hans datter den væne mår
9. Ude stod hans datter så smal som en vånd
med et guldkar på hver sin hånd
10. Hun skænkede deri med lyst og spil
hun drak først hendes faders banemand til
11. Havde jeg vidst du ha'd været så god
aldrig skulle jeg set din faders hjerteblod
12. Og haver I slaget min fader til død'
da haver I gjort mig så stor en nød
13. Haver jeg nu ikke gjort vel mod dig
da skal du herefter have så godt som jeg

Det er en rørende situation, at den ene af de blodhævrende mænd fortryder drabet på hr. Torben, da han ser hvor *god* hans datter er. Og da han opdager, hvor ulykkelig hun bliver over at høre, at

han har slået hendes far ihjel, prøver han at råde lidt bod på, hvad han har gjort ved at tage hende med sig. Han løfter hende op på sin hest, og de rider bort. De to, der nu begge er faderløse, rider ud i det uvisse. Ud til en uvis skæbne.

Er de forelskede i hinanden, kan de dog ikke gifte sig, for hun kan ikke gifte sig med sin fars banemand. De kan leve sammen, som hr. Erland og jomfru Gerborg gjorde, og de kan få børn sammen, men pigens frænder kan dukke op når som helst og dræbe ridderen – ligesom jomfru Gerborgs syv brødre dræbte hr. Erland – og blodhævnen kan fortsætte som et uhyggeligt stafetløb gennem generationer.

Men ingen siger jo, at de overhovedet er forelskede, de to. Ingen ved det. Måske er hun kun en lille, ikke mandvoksen pige, som ridderen blot tager til sig af barmhjertighed.

Hvad skæbne de får, ved ingen. Selv den mest tænksomme litterære fortolker kan ikke i dag finde en løsning. Men den findes, og den var kendt i fruerstuerne dengang visen blev digtet.

Ved at mangle både en traditionel afslutning og en traditionel indledning – den åbner *in medias res* med en replik – har visen først foldet sig ud i det syttende århundredes hel- og halvlærde adelskredse, hvor man dyrkede de gamle viser, og hvor man søgte at overgå hinanden i at digte nye viser.

Den aften, da visen om Torbens datter blev sunget første gang, har man jublet i disse kredse: den var enkel, den var smuk, lidt vemodig, måske lidt sentimental, den var fuld af folkeviseformler, hvis vellyd man nikkede bifaldende til i disse nostalgiske miljøer – *ude stod hans datter ... med et guldkar på hver sin hånd – han slog over hende kåben blå* – og omkvædet var et fund: *Der dagen den dages, og duggen den driver så vide* – udtrykkene kendte de, men kombinationen havde de aldrig hørt før – hertil kom, at visen appellerede til det adelige selskabs intellekt og hele fortrolighed med de gamle og ny-gamle viser, der blev sunget og danset til rundt om på herregårdene – man måtte vide, hvad visen hentydede til for at forstå den –

Og den folder sig først helt ud, når man ved, at det var den gamle markedsvisen om *Erlands vold*, der hentydes til – den var blevet bearbejdet af flere adelsdamer – men denne nye vise overgik langt disse bearbejdelser.

Derfor er det ikke så mærkeligt, at den eneste tekst, man kender til *Torbens datter*, findes indført i et håndskrift, hvor man også finder en adelig bearbejdelse af *Erlands vold*.

Måske har håndskriftet tilhørt hende, der har henholdsvis digtet og bearbejdet de to viser.

DgF 88 Kong Apollon af Tyre

16. årh.: B (*Vedels menigmandsopt.*), A (*Margrethe Lange*). – 17. årh.: C (*adelsdame 1626-1650*).

Alle stroferne i B genfindes næsten ordret og i den samme rækkefølge i A, bortset fra den første og den sidste strofe. Med min analyse vil jeg påvise, at B, der er nedskrevet efter en folkelig sanger, er en version af en skillingsvisetradition, som Margrethe Lange også har kendt, men som hun har bearbejdet ved at give visen en ny indledning og afslutning. Dermed har hun omdigtet en folkelig vise om et lykkeligt skibsforlis til en kærlighedsvis.

B Vedels menigmandsoptegner

2. Og alle da sank de kongens mænd
neder til havsens grund
foruden konning hr. Appelon
han svam til bredden sten
3. Han sad der i dage, han sad der i to
og end i hele fire
han havde ikke andet at ro sig ved
så leget han på sin lire
4. Det lide sig på den fjerde dag
fast ad aften kvælde
da kom mester Hillebrandt
og fiske med sin glibe
5. Her haver jeg fisket i otte år
både i mørk' og i lys
nu er kommen en havtrold
han vil min fisk bortkys'
6. Jeg er ingen havtrold
det du siger nu så
jeg er en fattig skibbruden mand
og leger for bølger hin blå
7. Er du en fattig skibbruden mand
som du siger for mig
så løft du op din højre hånd
og gør du kors for dig

- B 1. Koning Apollon samler sine mænd
til strande så monne han gange
Kejseren samlede troldkvinder sammen
han lader forgøre den strand.

A 1-4 fortæller at kejseren i Speyer har en datter – *det er ikke i al verden til / der han lader være hendes lige*. Hun elsker kong Apollon i Neapel, men kan ikke få ham: *Så lader hun de lønnebrev' skrive*. Da han modtager dem, udbryder han *Det give Gudfader i Himmerig / at jeg den jomfru mått' få*:

- A 5. Kong Apollon lader sin' skib' udred'
for han vil sejle over hav
kejseren lader det vejr forgør'
han ville dennem sænke i quaa [til bunds]

Derefter følger selve historien. Forskellene mellem A og B skyldes udelukkende traditionel variation:

A Margrethe Lange

6. Alle da sank de kongens mænd
neder for striden ström
foruden alene kong hr. Apollon
han svam til bredden sten
7. Han sad der i dage
og han sad der i fire
han havde ikke andet at ro sig ved
så legte han på sin lire
8. Han havde ikke andet at ro sig ved
saa legte han på sin lire
da kom fisker i havet ud
de fisket med deres glib
9. Vi haver her fisket i atten år
og både i mørk' og lys
nu er her kommen en havtrold
han vil vor fisk bortkys'
10. Jeg er ingen havtrold
jeg haver stået så hård en vånd'
jeg er en fattig skibbruden mand
Gud sende mig vel til land
11. Er du dig en kristen mand
kan du på Jesus kald'
du kald på Jesus, Maria søn
som døden tålt' for os alle

8. Han bar op sin højre hånd
og gjorde han kors for sig
Nu hjælp mig Gud af Himmerig,
som døden tålte for mig
9. Så fisked' de en liden stund
og finge der fuld Guds ære
så fik de kong hr. Appelon
den fiskerkurv at bære
10. Konning Appelon kommer ad gaden frem
med fiskerkurv i hænde
efter ganger kejserens datter
så gør lig hun ham kende
11. Det mælte kejserens datter
hun svared en ord med ære
Halv bedre sømmet dig en krone af guld
end endiskekurv at bære
12. Han rakte op sin højre hånd
vel gjorde han kors for sig
Hjælp mig nu, Jesu, Maria søn
som døden haver tålt' for mig
13. Vil du nu med os fiske
og vil du hos os være
da giver vi dig vor øverste kjortel
dermed skal du dig nære
14. Der de kom til lande
de skifte deres fiske med ære
då finge de kong hr. Apollon
deres fiskergarn at bære
15. Kong Apollon bar de fiskergarn
han ganger ad gaden frem
der møder hannem kejserens datter
så gør lig da kende hun ham
16. Langt bedre sømmet eder, kong Apollon
en kron' af guld så rød
end eder sømmet i Speyer
de fiskergarn at bære

Den folkelige sanger slutter visen med:

- B 12. Jeg takker eder, min nådige jomfru
det I ville sige så
jeg er en fattig lykkeløs mand
skibene ere falden mig fra
For eder alt med de væneste

Selv om B-versionen hverken først eller sidst fortæller om noget kærlighedsforhold mellem kejserdatteren og kong Apollon, er det dog en helstøbt vise om et skibsforslis. Der er ikke tale om en dårligt erindret skillingsvisetradition, men at visen, da den blev digtet, har sluttet med at de forelskede sig i hinanden, er der ingen tvivl om. B's kong *Appelon* er nemlig kong *Apollonius af Tyrus*. Han lider også skibbrud – men det skyldes ikke troldkvinderne – han møder også en fisker, som tager sig af ham – men han forelsker sig og bliver gift med pigen, der straks ser, at han ikke er fisker. Hun er i øvrigt datter af kong Alcitrates i Cyrene.

Hvor meget af denne historie, der har været med i den danske skillingsvise, som B er en version af, er umuligt at afgøre. Et er imidlertid sikkert: den har ikke lydt som i fru Langes version. At hun har kendt B-traditionen er klart, men hen-

des indledning om den tyske kejserdatter, der i lønnebrevet fortæller den intetanende sydtalianske konge, at hun er vildt forelsket i ham, hvorefter han gør alt for at opsøge den åbenbart meget elskovsfulde unge dame, har ingen hjemmel i den ellers meget rigt bevidnede folkebogslitteratur om kong Apollon. Indledningen har fru Lange skrevet ud af sin egen fantasi. Og afslutningen er en følsom parafrase over mødet mellem de to elskende. Folkevisesproget pibler frem i krogene og formlerne må holde for:

- A. 17. Tier I kvær, min stolte jomfru
siger I ikke så
fremmer det eders fader
han lader os både forråde
18. Siger mig det, min skønne jomfru
I siger mig det forsand
Om I vil fra eder fader drage
og rømme med mig af lande
19. Jeg siger eder, kong hr. Apollon
alt på min kristelig sand
det I er kærest i min hu
for nogen verdens mand
20. Da lover jeg eder, min stolte jomfru
Jeg vil eder ret aldrig svige
det ord skal I at nyde
om mig må vindes liv

21. Om dagen bar han fiskergarn
det lod han sig ikke fortryde
om natten lagde han der vind oppå
den stærke mur at bryde
22. Han gik sig for det høje værn
den stærke mur at bryde
jomfruen stander inden højloftsdør
så gørlig hun det hørte
23. Det var kejserens datter
hun svøber sig hoved i skind
så går hun til det høje værn
som agtet den herre at finde
24. Det gjorde og den stolte jomfru
hun lod hannem godvilje nyde
hun tog sin kærest ved sin hånd
så ginge de både af Speyer
25. Tak have kong hr. Apollon
han havde den jomfru kær
nu bær hun guldchron' i Neapel
en dronning må hun vel være
For en med de allervænest

Visen har nydt en vis yndest blandt adelsdamerne i det syttende århundrede. Ligesom Margrethe Lange kender en af dem også B-versionen: C 8-19 er i det væsentlige lig A 6-16 = B 2-11. Hun har imidlertid sin egen indledning til visen. I hendes version hedder det, at *kejseren* mener, at der kun er én i hele verden, der kan måle sig med hans datter, og det er *kong hr. Appelon og han er sig af Tyre*. Derfor skriver han *lønnobreve* til ham, men Appelons moder *beder hannem hjemme være*. Det vil han ikke, og så samler hun *de troldkvinder tolv*. De sænker skibet. Alle drukner, undtagen Appelon, for *han kunne fuldvel svømme*. Hun slutter visen med at fortælle, at det var kejserdatterens mor – hun kaldes dronning – der opdager fiskeren og som siger *Langt bedre sømmer dig en krone af guld / end de fiskergarn at bære*. Appelon var *sin egen tolk*, og han fik pigen samt *30.000 folk* – og hun slutter så med formelstrofen:

- C 23. Nu haver konning hr. Apelon
forbunden både angst og harm
nu sover han så gladelig
i kejserens datters arm
For en alt med de vænest

Slutpointen i de to adelsdamers versioner er, at en mand af høj byrd kan man altid kende, selv om han

optræder som en fattig fisker, og to af ædel byrd kan gifte sig med hinanden. Og det gør de så.

Hos den folkelige sanger ender den stolte kon-ge som en *fattig lykkeløs mand*, for *skibene er fal-den mig fra*. Ydmygt takker han den *nådige jom-fru*, fordi hun siger, at han er skabt til noget bed-re. Men han er fattig. Han må henleve sit liv som fisker.

Der er en verden til forskel mellem den adelige happy end og den folkelige resignation.

DgF 428 Brudebytte

16. årh.: Ba (*Vedels menigmandsopt.*), Aa (*Hjerte-bogen*) – 17. årh.: Db (*Kirsten Basse*), AbcBbCa-DaE (*adelsdamer 1590-1650*), BcdCbcFab (*samle-re 1650-1750*), Be (*Syvs udgave*). – 18. årh.: Fcde (*samlere 1650-1750*).

Hr. Peder fæster liden Kirstin, men da de står over for at skulle holde deres bryllup og for første gang ser hinanden, siger hun rent ud til ham, at *det er alt bold' herre Nilus / jeg under allerbedst*. Det tager hr. Peder med en forbavsende ro: det er klart dé må *tilsammen blive / tilsammen lyster at være*, som han udtrykker det. Og så går han til hr. Nilus, der er hans staldbroder, og siger: *Nu giver jeg dig min fæstemø*. Det undrer hr. Nilus: *Mig tykkes det være et sælsomt ord / og det du taler nu*. Men hr. Peder understreger, at han mener det alvorligt, og så siger hr. Nilus: *da giver jeg dig min søster*, og:

- Ba 15. Så skifte de det skifte
som Gud gav dennem råd
nu haver de både glæde og gammen
den stund de lever tilsammen
Thi fryder hun sig dagelige

Således lyder den version, der var kendt blandt almuen i det sekstende århundrede. De unge adelsmænd på den tid kendte også visen, men de giver den en lyrisk indledningsstrofe, som får den til næsten ubesværet at glide ind i deres lyriske og lyrisk-episke repertoire af kærlighedsviser i Hjertebogen:

- Aa 1. Fugle synger årle
i rosenlund med ære
al den sorrig jeg udi hjertet bær'
den bær' jeg for min kære
End fryder jeg mig daglig

Et par adelsdamer i begyndelsen af det syttende århundrede afskriver Hjerkebogens version *med* den lyriske indledningsstrofe, og et par andre kender den version, Vedels menigmandsoptegner kendte; formentlig har den foreligget i et skillingstryk, som Syv i øvrigt optrykker i sin viseudgave.

Visens yndest i fruerstuerne var stor, og det skyldes givet, at adelsdamerne i den for dem gamle vise hørte om en mand, der respekterede sin af andre udpegede fæstemøs inderste følelser. Det var ikke ofte – hverken i viserne eller i virkeligheden – de havde været ude for noget lignende.

Adelsdamerne broderer videre på visen. En af dem kan ikke rigtigt forstå, at han uden videre bliver så glad for at få sin rivals søster i stedet for. Det forklarer hun med, at det i virkeligheden var hende, han elskede. Og så er det jo med ét en anden historie: både han og liden Kirstin er altså blevet påtvunget et ægteskab, som ingen af dem synes om, og kun fordi *hun* vover at afsløre sine inderste følelser, kommer det for en dag (Ca).

En anden adelsdame lægger endnu flere følelser ind i scenen, hvor de mødes første gang ved bl.a. at tildigte strofen:

D 4. Hør I, stolten Ingelil
hvi græder I så såre
det var igår, jeg eder fæste
med alle eders frænders råd

Ba Vedels menigmandsoptegner

1. Ditt war herre Peder
hand red sig vnder øø
feste hand liden Kierstienn
hun war saa wenn en møø
thi fryder hun sig daglige
2. Feste hand liden Kierstinn
allt mett saa megit guld
thett will ieg for sanden sige
hun bliffuer hannem aldrig huld
3. Ditt war herre Peder
hand Red sig vnder Øø
hen till hinn lidenn Kierstinn
hun var hans feste møe

Bb Adelsdame 1590-1650

1. Det war Herre Peder
hand Red sig vnder Øø,
feste hand liden Kirstin,
hun war saa wen en møe,
thj fryder hun sig daglig.
2. Feste hand liden Kirstin,
alt med saa megit Guld,
det will Ieg forsanden sige,
hun bliffuer hannem aldrig huld,
3. Det war Herre Peder
hand Red sig under Øe,
hen till hin liden Kirstin,
hun war hans fæstemøe

Og en tredje adelsdame laver en lang parafrase over visen, fuld af gentagelser og følsomme udspenslinger af typen: *de samme kinder som før var røde / de sortnet som en jord – hvi falmer eders rosenkinder* (E).

Det er i det hele taget kun blandt adelsdamerne i det syttende århundrede, man møder egentlige variationer af denne visehistorie, som nogle forlænger og andre forkorter. Hjerkebogens og Vedel-optegnerens versioner ligger så nær ved hinanden, at det også af den grund er rimeligt at antage, at der er tale om en nyere folkevis, skrevet og lanceret i et skillingstryk i begyndelsen af det sekstende århundrede.

Det at en adelsdame i begyndelsen af det syttende århundrede (Bb, Odense Stiftsbiblioteks hskr.) har en version, der er næsten ordret fælles med en, som kendes i folketraditionen i det sekstende århundrede (Ba), tyder på at hun og den folkelige sanger begge har kendt et skillingstryk med visen.

I Odense Stiftsbiblioteks håndskrift findes skillingviserveversionen (Bb) indført som nr. 36 og som nr. 51 den følsomme parafrase over den (E). I den følgende sammenstilling vælges dog Kirsten Basse noget mindre bearbejdede version af skillingsvisen (Db):

Db Kirsten Basse

1. Jeg var Mig i Marcken Vd,
Præsten løste den lange lest,
Jeg var Hin Rige Her Magnus,
Hand stalten Ingelild fest.
Nu fryder ieg mig.
2. Hand feste stalten Ingelild,
med hindis meget guld,
det wil ieg for sandingen sige,
hun bliffuer hanom aldrig huld.

4. Hør i det min kiere festemøø
allt om i saa well
ieg will mig bort Ride
och lade wort brøllupe boe
5. Ieg siger eder herre Peder
endog i haffuer mig fest
Ditt er alltt bolld herre Nielus
ieg vnder i hierthet all best
6. Vnder i bolld herre Nielus best
siger mig thett paa eders tro
skall wi till sammell bliffue
thett bliffuer mett megenn Wdroff
7. Hør i thett lidenn Kierstinn,
ieg haffuer eder alltt saa Kier
Dog maa Di best till samell were
till sammell løster at were
8. Ditt war herre Peder
hand ganger at gaedenn frem
der møder hannem bolld herre Niellus
saa well thaa helsser hand hannem
9. Vell mødt herre Nielus
du est kiere stallbroder minn
nu giffuer ieg Dig minn feste møø
till kiere feste møø dinn
10. Thett suaret boll herre Nielus
och saa tog hand opaa
mig tøkis thett were itt siellsoms ord
och det du taller nu
11. Ieg war mig bort Ridende
till den Jomfru ieg haffde fest
hun sagde du wast denn samme suend
hun haffde i hiertett kiereste.
12. Thett war boll herre Nielus
tog herre Peder i sinn arm
giffuer du mig dinn feste møø
forganger all minn harm
4. Hør i det min kiere fæstemøe,
alt om eder thøcker saa,
ieg will mig bortride,
och lade wort bryllup boe.
5. Ieg siger eder Herre Peder,
endog i haffuer mig fæst,
det er alt bolde her Nilaus,
ieg under aff hiertet best.
6. Wnder i bolde her Nilaus bæst,
Siger mig det paa eders Troe,
skall wj woris Liffue till hannem leffue,
det bliffuer med megen Vro.
7. Hør i det liden Kirstin,
ieg haffuer eder alt saa Kier,
og maa de bæst tilsammen bliffue,
tilsammen lyster at werre.
8. Det war herre Peder
hand ganger aff Gaeden frem,
der møder hannem bolde her Nilaus,
saa uell da hilser hand hannem.
9. Welmødt herre Nilaus,
du est kiere staldbroder min,
nu giffuer ieg dig min fæstemøe,
till kiere Hustru din.
10. Och det suarede bolde her Nilaus,
och saa tog hand paa,
mig tøkis det er et gammeld Ord,
och det du taller saa.
11. Ieg war mig bortridendis,
till denn Jomfru ieg haffde fæst,
hun sagde du warst den samme suend,
hun Wnde i hiertet bæst.
12. Det war bolde her Nilaus,
hand tog her Peder i sin Arem,
giffuer du mig din fæstemøe,
foruunden er all min harom.
3. Det var stolten Ingelild,
wilde gaa i Kiercken Ind,
der Møder hinde her magnus,
hand saa hinde Rand tare paa Kind.
4. Hør i stolten Ingelild,
hui Greder i saa saare,
det war i gard ieg eder fest,
med Alle eders venners Raad.
5. Jeg wed det saa vel her Magnus,
At I mig haffuer fest,
det er hin Rige her Olluff
Ieg Under i hiertit Best.
6. Lenge stod her Magnus,
bleff Vnderlig I sin Mod,
skulle wj til sammen Komme,
det bleff Oss Icke til goede.
7. Hand taller til hinde saa mildelig,
Med megen tucht och ære,
Ieg skil Aldrig eders Venskab ad,
At i Jo maa tilsammen Were.
8. Det war her Magnus
hand gaar Aff Kiercken frem,
Møder hannom her Olluff
saa Mildelig hilsser hand ham.
9. Hør du det, her Olluff,
du gach Nu hid til mig,
Ingelild min kiere festemøe,
Och hinder saa giffuer Ieg dig.
10. Lenge stod her Olluff,
Och taler hand for sig,
Mig siunis det er It shimptsens ord
det du Nu taller med mig.
11. Det er Ingen shimptsom ord,
Alt det Ieg taller Nu,
Ieg giffuer dig Min festemøe,
du lad dit Brøllup buoe.

<p>13. Giffuer du mig dinn festemøø
och bode mett glede och Roff
Daa giffuer ieg dig min søster igien
Wi lader Wort brolupe boe</p> <p>14. Giffuer du mig stalt metthe lelle
och kiere søster dinn
saa well lader ieg mig nøge
hun er enn iomffru saa finn</p> <p>15. Saa skiffthe thi thett skiffthe
som gud gaff dennem till Rod
nu haffuer di bode glede och gammel
den stund di leffuer till sammell
thi fryder hun sig nu Dagellige.
finnis Ennde</p> | <p>13. Giffuer du mig din fæste møe,
och baade med glæde och Roe,
da giffuer ieg dig min søster igien,
wj lader wort Bryllup boe.</p> <p>14. Giffuer du mig stolt Mætte lille,
och och kiere søster din,
Saa well lader ieg mig nøye,
hun er en Jomfru fiin,</p> <p>15. Saa skiffte dj det skiffte,
som Gud gaff dennem till Raad,
nu haffuer de baade glæde och Roe,
den stund de leffuer baade,
Thj fryder hun sig daglig.</p> | <p>12. Giffuer du mig din festemøe,
Mig til glede och gammen,
Da giffuer Ieg dig Min søster igien,
wi dricker Wor brølup sammen.</p> <p>13. Saa shiffte de det gifftermaaele,
som Gud gaff dem til løcke,

her Olluff beholt stalt Ingelild
effter sinn egen tække,</p> <p>14. Her Olluff beholt stalten Ingelild
det war effter bege dirris lycke,
her Magnus fester hans søster igien,
dem bege till tuor løcke.
Nu fryder ieg Mig.</p> |
|--|--|---|

DgF 425 I grevens tjeneste

16. årh.: C (*Vedels menigmandsopt.*) – 17. årh.: Bb (*Kirsten Basse*), Aab (*adelsdamer 1590-1625*), Ba (*samler 1650-1750*)

At denne lille vise om en fattig ungersvend, der bliver gift med grevens datter, efter at han dog først er blevet slået til ridder, har været almindelig kendt i det sekstende århundrede bekræftes ikke blot af, at den er nedskrevet af en af Vedels menigmandsoptegnere, men også af at Hans Christensen Sthen i sin Vandrebog fra omkring 1588 bruger den som melodiangivelse til *Den lyse dag forgangen er*.

Visen kendes også af nogle adelsdamer i det syttende århundrede. De har ikke bearbejdet den, men en af dem har dog ikke kunnet dy sig for at tildigte et lille træk, der får visen til at se ældre ud, end den er. Da grevens datter kommer den fattige ungersvend i møde beskrives det sådan: *Den jomfru tog sølvkar i sin hånd* (Aa 14,1).

Jeg-formen og vendinger som *Jeg er mig en fattig ungersvend* og hans *hjerter var sørgesfuld* tyder på, at det er en nyere folkeviser, digtet under påvirkning af de nyere lyriske viser, der begyndte at blive almindeligt kendt, formentlig også via skillingstryk, i begyndelsen af det sekstende århundrede. Ældre er denne folkeviser ikke. Det at versionerne i alt det væsentlige er ens, tyder også på at visen er ung.

C Vedels menigmandsoptegner

1. Ieg tienthe mig y greffuens gord
och well y otthe aar
Rett aller ieg ditt føre wiste
at greffuen hand datther haffde
glæder hun sig saa fryder ieg mig.
2. Aller ieg ditt føre wiste
Dit greffuenn Dotther otthe
for wden en hiule Natt
hunn skulle till offer gaa

Ab Adelsdame 1590-1625

1. Ieg Tienthe mig wdj Greffuens gaard,
och well wdj Otthe Aar,
aldrig ieg dett føre wiste,
At greffuen hand daatter aa,
men glæder hun sig saa fryder ieg mig.
2. Aldrig ieg dett føre wiste,
att greffuen hand daatter aa,
før dett waar om en paaskemorgen,
hun skulde att Offre gaa,

Bb Kirsten Basse

1. Jeg tiente mig I Greffuens gaard
I fulde ote aar
aldrig tilføre viste
dett Greffuen en dater haffd.
Fryder hun sig saa glæder ieg mig.
2. Aller ieg dett wiste,
Aller ieg dett fro,
forinden paaskeMorgen,
hun skulle till offers gaa.

3. Vnger suend Red att weynn frem
hans har thett skiende som guld
ditt motthe huer mand paa hannom sie
hans hierthe wor sørge fulld
4. Dy Red Offuer di agger
och y giemmel di grønne skoue
aller kom Wnger suends huide hand

aff Iomfruens sadell boffue.
5. Du Ryd bort fouerenn wnger suend
du Rid mig icke saa ner
ieg kand dit well for mercke aff dig
du haffuer mig i hiertthett kier
6. Ieg gyder icke Edit ieg gider icke
druckit
ieg leffuer wid angst och harm
ditt kommer meg huer nat for i
drømme
y souer i min arm.
7. Ieg gider icke Edit ieg gider icke druc-
kitt
ieg leffuer wid angst och Kuide
Ditt kommer mig huer nat for i drømme
thett ieg souer hos eders side
8. Mig tøckis i er en fouer Wnger suend
i kand well Iomfruere ere
ieg giffuer eder vij hunderitt mark

i Kiøber eders suenne for Kleder
9. Ieg er mig enn fattige Wnger suend
herre gud kand gjøre mig Rig
ieg er icke till rigdom kommenn
der ieg kand were eders lige.
10. Ieg holler eder well mett Klæder

skøtther icke huem thett spører
ieg skall saa mett min fader talle
hand skall eder till Rydder gjøre.
3. For dett war om en paaske morgen,
hun skulle Att offre gaa,
waar dend stolte Iomfru,
hun lystet for altaret ad staa,
4. Dett stod saa fra paaske,
och indtill pindtdagh,
det daa war dend stolte Iomfru,
hun lystet till kirchen att gaa,
5. Dett daa waar dend stolte Iomfru,
hun lystet Till Kircken ad ride,
saa lagde ieg saddell oppaa min Hest,
och Red ieg wed hindis side,
6. De Red offuer de Enge,
Igiennem de Grønne skoffue,
Aldrig kom wnger suendss huide
Haand,
aff Iomfruens sadelbue,
7. Hør du fauffrenn Wngersuend,
huj Ridder du mig saa Nehr,
huad da monne dett wolde,
At du haffuer mig kier.
8. Inted ieg Eeder, och intett ieg Dricker,

ieg Leffer i Angest och Quide,
Det berris mig huer Natt I Søffnen for,

ded ieg soffuer hoess ederss side,
9. Intett ieg eder och intett ieg dricker,

ieg Leffuer I Angest och harm,
det berriss mig huer Natt i søffnen for,
ieg soffuer i eders Arme,
10. Men tyckis du est en Dannesuend,
de fruer kand du well ære,
Thre hundrede Mark skall ieg
dig giffue,
dennem skaltt du haffue Att Tære,
3. Det stod saa fraa paaske,
och Ind till Pintze dagh,
den Iomfru klæde sig herlig well,
hun skulle till kiercke gaa,
4. Den Iomfru klædte sig herlig well,
hun will till Kircken Ride,
Iegh lagde mig sadell paa min hest,
Ieg Red hoes Iomfruens side,
5. De Reede saa lenge
giennem de grønne shoffue,
Rett Aldrig kom den Vngesuends haand

Aff den Iomfrues sadelboffue
6. Iegh gid icke edet, ieg gied icke druc-
kett,
ieg leffuer ued Angest och harm,
dett Berris mig for om Natt udj Drøm,

Ieg soffuer I Eders Arm,
7. Mig tyckis I er en smuch Ungesuend,
Och Iomfruere kan i ære,
Ieg giffuer eder siu tusind march,

demmm shall i for min shyld tære,
8. I holder eder well, i Klæder eder well,

och danne suende att føre,
Ieg shall saa med min fader talle,
hand shall eder till Andett gjøre.
11. Du Ruster digh well,
och klæder digh well,
och danne suenne med digh føre,
ieg sshall dett med min fader Bestille,
hand schall digh till Ridder gjøre,

11. Du gaar dig i stouen ind
du were mig icke forner
du lad thett ingenn paa dig kiende
du haffuer mig alltt saa Kier.
12. Ieg gick meg i stouen ind

ieg war saa Red som en hare
mine øgenn stod till den skønne Iomffru

for tjeneste Kuinden bar ieg fare
13. Thett daa war den skønne Iomffru
hun smiller under skiend
huem er oss den fremide suend
som nu kom gangendis ind.
14. Thett daa suarit den tjeneste møø
thett haniste der hun torde
thett er en aff Eders faders suene
er kommen fraa Kongens gord.
15. Thett daa mellttthe den skøne Iomffru
hun smiller wnder skiend
war du dig i Kongens gord

talte du icke wid brøder minn.
16. Daa skød mig wor fru i hoffue
alltt huad ieg skulle hinder suare
Eders brøder di thiener i Kongens gord
ere Raske hoffmind och snare.
17. Skenckitt di denn brune mød
och saa den Klare winn
end gick ditt mig saa well i hande
greffuen gaff mig datther sinn
gleder hun sig saa fryder ieg mig
finnis Ennde
12. Først du kommer wdj stuen Ind,
om du finder migh der,
du Lader det ingen Aff digh spørge,
du haffuer mig Aff Hiertted Kier,
13. Den Wnger suendt ganger i fruer stuen
Indt,
hand war saa Reed som en Hare,
hanss Øyen stoud Till den skønne
Iomffru,
for Tieniste Quinde Bar hand stor fare.
9. I huor i kommer I fruer stuffue Ind
I stander mig icke for nær,
I lader dett aldrig Nogen spørge,
I haffuer mig saa Kier.
10. Iegh gick mig i fruer stoffue ind,

Ieg uar Redder end en hare,
Mine Øyne war till den skønne
Iomffru,
for tieniste pige bar ieg stor fare
11. Hand holte sig well,
hand klæde sig well,
Och danne suend at føre,
hun monne saa med hindis fader thalle,
hand mon dieris brøllup giøre.
14. Den Iomffruer Dricker Aff sølffkar
hun smiller wnder skind,
waarst du icke suend wdj Kongens
gaard,
saast du icke min broder
15. Iegh waar mig wdj Kongens gaard,
Tallet med eders brødre baade,
det will ieg for sandingen sige,
de ere To Rider gode.
16. Tack da haffuer den gode Ridder,
hand gjorde hannom hæder och ære,
hand slog hannom Till Ridder,
och gaff hannom daater sin,
17. Nu haffuer dend Ridder, och dend stolt
Iomffru,
forunden baade Angest och Harm,
nu soffuer die saa gladeligen
I huerandre derris Arm.
12. Nu haffuer den Vngesuend
forvundit sorrig och harm,
hand haffuer sinn Brøllup med Iom
frouffuen giort,
soffuer huer natt I hendis Arm.
Glæder hun sig daa fryder ieg migh.
18. Nu haffuer dend Ridder och dend stolte
Iomffru,
forvunden baade Angist och Quide,
Nu soffuer de saa gladelige
wed huer Andre dieris side.

DgF 366 Nidvisen

16. årh.: Ba (*Vedels menigmandsopt.*), Aa (*Margrethe Lange*). – 17. årh.: Bb (*adelsdame 1590-1625, indeholder kun strofe 1-6, idet de to næste blade er udrevet*), Abc (*samlere 1650-1750*). – 18. årh.: Adef (*samlere 1650-1750*).

Efter en indledningsstrofe, hvor en pige siger, at hun længes efter de rige bejlere, hr. Laves sønner af Lund, opfordrer hun direkte pigerne til dans og kvadsang:

- B 2. Stander I op nu, mine møer
og danser en liden stund
og kvæder mig en vise
om herre Lave hans sønner af Lund *jfr. A 2*
3. Kvæder I mig en vise
og kvæder I mig den så
de rider til stalten Elselilles gård
de kunne ikke gode an-svar få *jfr. A 3*

Så håner pigerne i fællesskab de to sønner for, at de har tjent så længe ved hove, at *de tåler hverken hede eller røg* og den tredje for at han er *boglærd*. I visen dukker sønnerne derpå op hos Elselille, og så opfordrer den ene af dem sine mænd til dans og kvadsang:

- A 8. Står I nu op, alle mine mænd
og danser med mig en stund
nu vil vi kvæde selv den vise
alt om min' brødre af Lund *jfr. B 9*
- B 10. Kvæder I mig en vise
og kvæder I mig den så
de rider til stalten Elselilles gård
de kunne vel gode an-svar få

I visen voldtager den ene søn – det er ikke den boglærde – pigen, men ni år efter vender han tilbage og gifter sig med hende.

Af visen selv fremgår det, hvordan den er blevet danset: først synger og danser pigerne, og så dukker mændene op – både i visen og i dansen – og slutter sig til pigerne. Og alt i visen peger i retning af, at den er blevet sunget blandt almuen i de lavloftede bondestuer, hvor man skulle kunne tåle hede og røg for at kunne overleve vinteren, og hvor boglig lærdom ikke ligefrem var sat i højsædet. At det er en folkelig dansevis, der har været kendt og brugt i det sekstende århundrede,

bekræftes kun yderligere af, at det er en af Vedels menigmandsoptegnere der har nedskrevet den.

Det er i øvrigt værd at bemærke, at Margrethe Lange ikke har bearbejdet den folkelige version, hun har kendt (Aa), at Vedeloptegnerens længere version synes at have foreligget i et skillingstryk produceret til brug for danseglatte mennesker på den tid (Ba), og at en adelsdame er faldet over dette tryk et halvt århundrede senere (Bb); dog kender man i dag kun de første seks strofer, idet de to følgende blade senere er blevet revet ud af hendes håndskrift.

Axel Olrik mener, at det drejer sig om en „personlig Nidvis“, „en af disse Spotteviser, der improviseredes til Dans“ (DgF VI, side 32). Hvad der taler imod, at man skulle have improviseret specielt i denne dansevis, er at navnene, som pigernes spot er rettet imod, er de samme i de to versioner. Man har således ingen vidnesbyrd om, at der ligger noget personligt nid bag visen. Den spotter ganske enkelt de unge fine folk på herregårdene i al almindelighed. Moralen er, at dem kan unge bønderpiger ikke ustraffet håne, for så ender det med voldtægt og ydmygelse – men i deres godhed – fordi de unge adelsmænd følger både *tugt og ære* (Ba 24, 2) – kan det dog ende med ægteskab. Men den unge adelsmand i visen er ni år om at nå til det resultat.

DgF 189 Mø værger æren

16. årh.: Ac (*Vedels menigmandsopt.*), Ab (*Margrethe Lange*) – 17. årh.: Ae (*Kirsten Basse*), AaB (*adelsdame 1590-1625*), Ad (*samlere 1650-1750*). – 19. årh. CDabEGab (*opt.*), F (*opt. E.T. Kristensen*).

Stolt Ingelil får lov af sin moder til at tage over på ridder Turis ø for at danse. Turi vil i seng med hende, men hun vil ikke lukke ham ind hos sig om natten. Hun beder sin bror, hr. Peder, om hjælp, og da Turi dukker op med sine mænd, begynder en drabelig kamp: broderen bliver dræbt, men så tager Ingelil hans sværd og dræber alle ridderne. Det hører kongen, og han lader hende hente. Han forstår ikke, hvordan hun var i stand til at gøre det: *Uden trolddom det ikke være kan / I vog så mangen ædel mand*. Det benægter hun. Hun siger, at de alle kom for at voldtage hende og *I er en konning alt så rig / I skulle forsvere mig og mine*

lige. Og jeg fik mod, fordi *min broder lå død alt for min fod*. Kongen beundrer hende, og hun bliver kun dømt til at faste én fredag *for de var alle vold-dragne mænd*. Og da hun drog fra kongens gård, var det *med høje guldkrone og udslagne hår* – og en af kongens riddere friede til hende. Omkvædene lyder: *Forglem ikke mig – Hun tråd så herlig*.

Sådan fortælles det i den folkelige version, som Vedels menigmandsoptegner har nedskrevet, og som Margrethe Lange og nogle adelsdamer i begyndelsen af det syttende århundrede også kender. *Aabc* „følges saa nøje ad, at saa godt som alle Afvigelser kunne anses for uvæsentlige“, som Grundtvig konstaterer, idet han tilføjer, at *Ab* (Margrethe Lange) „er defekt, da et Blad, som kan have rummet 28 (eller 29) Vers, fattes mellem Vers 17 og 47“, og *Ac* (Vedels optegner) „er noget sjusket; A.S. Vedel har søgt at bøde derpaa ved efter en anden ham bekjendt Afskr. at gjøre nogle Rettelser og Tilføjelser“ (DgF IV, side 103a). Den „sjuskede“ *Ac* er formentlig nedskrevet direkte efter mundtligt foredrag.

Den nære sammenhæng mellem Vedel-optegnerens og Margrethe Langes versioner lader sig kun forklare ved at de hver for sig har mødt sangere, der har kendt en skillingstryk-tradition af visen.

Denne tradition har Kirsten Basse (*Ae*) også kendt, men hendes version „viser (som i det hele Kirsten Basses Hdskr.) Tilbøjelighed til Pynteri og Udvidelse“, og så nævner Grundtvig fire strofer, som er „kjendelig nylavede“ (DgF IV, side 103). Det gælder blandet andet:

Ae 16. Sildig en aften, røg faldt på
ikke glemte hr. Turi, hvor han ville gå

Denne formelstrofe findes også hos en anden adelsdame:

B 16. Sildig om aften, der duggen driver på
ikke glemte hr. Turi, hvor han ville gå

Strofen genfindes derimod ikke i de versioner af visen, som kendes i almuetraditionen i det nittende århundrede.

Dér findes fire versioner, men *G* er en melodinedskrift, der kun indeholder én strofe, og *C* er en parafrase over visen: dansen foregår på *Torlands ø*, broderen hedder *Roland* – *det var så fast en mand / han hug, det blodet ham af øjnene rand*, og pigen hedder *Lose* og hende tager kongen *udi*

sit favn / gav hende guldkronen fin og dertil dronning-navn.

Trods sit vulgærlitterære præg røber den dog, at forlægget har været den jyske og sjællandske almuetradition, som DEF repræsenterer. Her hedder pigen *Lusse*, og hun bliver også dronning til sidst – og de er fælles om det typiske dansevisseomkvæd: *Træd så let, træd lirum* eller lignende.

DEF har imidlertid så meget tilfælles, at de må forudsætte en skillingstryktradition. Afvigelserne mellem de tre versioner er nemlig nok mange, men de er alle inden for denne visetraditions ret snævre rammer. De begynder næsten enslydende: *Og her går dans på Tullands ø* (*D*), *Og her går dans på Tullens ø* (*E*) *Og dere går dans ved Turelils sø* (*F*), og scenerne er de samme. Da spredningen geografisk er så forholdsvis stor, må man antage, at der har eksisteret et nu tabt skillingstryk fra det attende århundrede, som er en forkortet udgave af det skillingstryk, som man må formode har været kendt i det sekstende århundrede. Traditionshistorisk betragtet er nutidstraditionen altså sekundær.

Visen bærer tydeligt præg af at være brugt som dansevis: den skildrer dans, og den har dansevisens omkvæd – både i det sekstende og det nittende århundrede.

Grundtvig kalder den „en ægte hjemlig Ridder-vise af ældste Klasse“ og mener, at den oprindelig har været brugt, når adelen diverterede sig med folkevisedans (DgF IV, side 97). Man kan imidlertid med større held tolke visen som en typisk folkelig vise: den skildrer en pige, som sætter sig op mod de unge adelsmænd, der betragtede enhver dansglad pige som et stykke vildt i skoven; det kunne man blot nedlægge, når man havde lyst til det. Det er en anti-adelig vise, som sætter den gode konge over alt og alle, både adel og almue.

DgF 16 Greve Genselin

16. årh.: *B* (Vedels menigmandsopt.), *Ca* (Opt. Vedel), *A* (Margrethe Lange), *Cb* (Vedels viseudgave 1591).

Greve hr. Genselin vil ud at prøve sin manddom. Han får af sin mor hesten *Karl hin Graa*, og det første han gør er at dræbe *Tilmanthin*, efter at han har fortalt ham at de sidste nat *huggede ild af hat* på *Brattingborg*, hvor den frygtede kæmpe

Iver Blaa bor. Så udfordrer Genselin Iver Blaa, som under dystridet er ved at miste livet. Mod at få hans søster *Solenta* til ægte skåner Genselin ham, og de inviterer til en mægtig bryllupsfest.

Blandt gæsterne er *Diderik af Bern* samt *Vidrik Verlandson*, *Olger Danske*, *Mester Hillebrand*, *Sigvard Snarensvend*, *Langben Rise* og *Mimering Tand*, der alle, ligesom Iver Blaa, tilhører kredsen af Dideriks helte og kæmper. Endvidere deltager *Unge Sigfred*, *Fru Kremold* og *Fru Brynild*, der er de store helteskikkelser i sagnene om Sigurd Fafnersbane.

Alle fulgte de bruden i brudehus, hvor hun forlanger straks at få sin brudegrød, hvad der røber at det er en ret usædvanlig brud, for brudegrøden hørte efter gammel bryllupsskik den anden bryllupsdag til:

A 22, Så kræved' hun hendes brudegrød
3-4. var redt i en syvtønde-potte

B 22, hun åd op fire tønder grød
3-4. de smager hend' al' bedst.

Ca 22, hun åd af de brudegrød
3-4. flere end femten læster

Derefter åd og drak hun så meget at de måtte bryde murene ned for at hun kunne komme ind i salen, og da hun satte sig på brudebænken brasede den sammen.

Greve Genselin er utilpas ved situationen, men så dansede alle kæmperne brudedansen med *Solenta*: *De begyndte en liden dans / udi den grønne skred* (A), *De begyndte en skrikke-dans / alt udi de grønne stee* (B), *De begyndte en skrikkerej / fra Ribe og indtil Sli* (Ca). Og visen slutter:

A 30. Det var den unge brud
hun tog til at hvippe
femten kæmper slog hun ihjel
med hendes snør'bånd-vippe

A 33. Der dansed bord og bænke
og ilden fløj af hat
ud da løbe de kæmper god
Og hjælpe nu, moder Skrate

Ca 30. Den mindste kæmpe i dansen var
var femten alen nede knæ
uden hin lille Mimering Tand
han var den eneste kristen mand

Omkvædet i alle versionerne lyder: *Vel op for dag, vi komme vel over hede.*

Visen folder sig først ud, når man syngende og dansende selv aktivt deltager i den brudedans – skrikke-rejen, spring-rejen, en kæde- eller langdans – som kæmperne danser med *Solenta* til sidst. Greven glemmes helt under dansen. Hele festen er hendes.

Visen har været velegnet til bryllupper blandt mennesker, der kunne more sig over det imponerende galleri af bryllupsgæster, de kom i selskab med. De kendte dem ellers kun fra viserne om dem, de såkaldte kæmpeviser.

Bruden *Solenta* kendte de dog ikke fra nogen vise, men enhver, der sang Genselin-visen, havde Tors søster i tankerne. Hende og hendes bryllup med Tossegreven – jfr. *greve* hr. Genselin – kendte de fra visen om *Tor af Havsgård* (DgF 1). At *Solenta* er en kvinde med kæmpe-appetit, kæmpe-skikkelse og kæmpe-kræfter og ikke – som i Torsvisen – en glatraget, gammel mand, der er forklædt som kvinde, er en anden sag. Den barokke skildring af bruden og hendes opførsel er i alt det væsentlige den samme i de to viser. Det er den, der fik Vedel til at skrive, at Torsvisen „Er fast lige ens digt og fabel med Greve Guncelins vise“.

Genselin-visen kendes kun i det sekstende århundrede og da A og C, bortset fra traditionel variation, ligger ret nær B, der er nedskrevet af en af Vedels menigmandsoptegnere, tyder det på at der er tale om at alle versionerne af denne bryllupsvis har været kendt blandt almenen – og at Vedel selv her optræder som menigmandsoptegner.

Visen hører hjemme blandt de ældste af de nye folkeviser, men må dog være yngre end Torsvisen og en række andre af de kæmpeviser, den spiller på og forudsætter bekendt.

DgF 218 Stolt Ellensborg

16. årh.: D (*Margrethe Lange*), E (*Visebog Anno 1584*), C (*indført 1584 af Niels Kaas i Karen Gyldestjerns Visehskr.*) – 17. årh.: F (*Kirsten Basse*), AbB (*adelsdame 1590-1625*), AaGa (*samlere 1650-1750*). – 18. årh.: Gb-e (*samlere 1650-1750*), O (*bondevisebog*). – 19. årh.: H1a-eKLMNPabQR (*opt., heraf K fra Skåne, L fra Færøerne, M fra Island, N fra Norge*).

Hr. Peder skal rejse væk fra sin fæstemø stolt Ellensborg. Han spørger, hvor længe hun vil vente på ham. Otte år, siger hun, men han vender ikke tilbage. En dag går hun ned til stranden, hvor et handelsskib lægger til. Købmanden røber, at hr. Peder er blevet gift i det fremmede. Så går hun til sin mandlige familie for at bede dem sejle hende hen til sin fæstemand. De tør ikke, fordi sejladsen over det åbne hav er for farlig, men så klæder hun sig ud som mand, og sammen med sine jomfruer sejler hun til hr. Peder, som ikke genkender hende. Hans brud gennemskuer imidlertid, at det er en forklædt kvinde, men hr. Peder som virker mærkeligt fjern, forstår det ikke. Han siger blot, at han vil følge den unge mand hjem. Og på tilbageturen fatter han sagens rette sammenhæng, og han bliver forenet med stolt Ellensborg, hvorpå visen priser hende og hendes jomfruer, der vovede den farefulde færd for at bringe hr. Peder tilbage.

Svend Grundtvig skriver, at „Sagnformen er i alle Opskrifter væsenlig den samme, og selv Udtrykket er i det hele taget særdeles fast“. Han anser ABC „for ubetinget ægte, fremstillende det 16. [og 17.] Aarhundredes folkelige Tradition“. DEFG betragter han som mere eller mindre bearbejdede, og

de to nye jyske Optegnelser ere – som man paa Forhaand maatte vente, da de Samlinger, hvori Visen forhen har været trykt, aldrig ere trængte ud til Folket – aldeles uafhængige af al literær Paavirkning. Det er gode Opskrifter: Udtrykket delvis fornyet i en livlig Tradition, men ved Siden deraf godt holdt i den gamle Stil og med en Række af interessante ordlydende Overensstemmelser med de her for første Gang trykte ældre Opskrifter (DgF IV, side 239).

Senere kunne DgF X fremlægge endnu tre opskrifter fra nutidstradition (PQR) samt O, der findes i en bondevisebog fra begyndelsen af det attende århundrede, hvor den præsenteres som „En deylig ny Vis om Ellen“.

At O er en afskrift af en version i et skillingstryk, er der næppe tvivl om. Det er en af flere viser i folkevisestil i denne visebog, som har et sådant trykt forlæg. Det vil sige, at man nu med ret stor sikkerhed kan dokumentere, at Stolt Ellensborg-visen har foreligget i skillingstryk o. 1700. Og det har næppe været det ældste tryk. Ensartetheden i visens i virkeligheden noget kom-

plicerede, folkebogsagtige handling, og den næsten verbale overensstemmelse mellem adskillige strofer på tværs af ældre og nyere opskrifter peger direkte henimod den antagelse, at der her er tale om en nyere folkevise, der er blevet lanceret i begyndelsen af det sekstende århundrede.

C

Niels Kaas 1584

5. Der otte år forgangen vare
stalt Ellinsborg tager til at lange
og hun tager over sig kåben blå
neder til stranden at gange
6. Det var stalten Ellinsborg
hun ganger på hviden sand
det var gode købmænd
han styred sin snekke til land
7. Hører du, købmænd rig og god
og hvad jeg siger dig
hvad haver du inden din skibsbørde
du dølgde det ikke for mig
8. Jeg haver lærred og jeg haver lin
og sindal grøn som løv
I køber, fruer og stalte jomfruer
jeg giver goden køb
9. Jeg er ikke om lærred eller lin
om sindal så grøn som løv
min søstersøn er af landens faret
jeg sørger mig selv til døde
10. Jeg kender ikke eders søstersøn
jeg kender hr. Peder hin rige
han haver sig en jomfru fæst
ret aldrig bliver i hendes lige

D

Margrethe Lange

5. De otte år forgangen var
stalt Ellinsborg tager til at lange
hun tager over sig kåben blå
til stranden så monne hun gange
6. Det var stalten Ellinsborg
hun går på hviden sand
det da var de rige købmænd
de styred deres skib for land
7. I vær velkommen, I rige købmænd
til disse her fremmede land
hvad haver I at sælge
som jomfruer plejer at købe

8. Vi haver lærred og vi haver lin
og silke grøn som løg
min stalte jomfru, I køber hos os
vi steder eder herlig køb.
9. Mig er ikke om lærred, mig er ikke om lin
ikke om silke grøn som løg
min søstersøn drog af landet i år
jeg sørger mig selver til døde
10. Vi kender ikke eders søstersøn
vi kender eders fæstemand
han haver fæst sig en anden jomfru
i Østerkongens land

E

Visebog Anno 1584

7. Der de otte år forgangen var
skøn Ellensborrig tager at lange
hun tager over sig kåben blå
til stranden så monne hun gange
8. Der hun kom til stranden
da lå der købmænd for landen
Hører du, købmand rig og kåd
og hvad haver du at sælge
9. Jeg haver lærred og jeg haver lin
både silke og sindal rød
jomfru, I triner i skibet ind
jeg steder eder fuldgodt køb
10. Jeg vil ikke have lærred eller lin
ikke silke eller sindal rød
min broder han er af landet ud
jeg sørger mig selv alt død
11. Vi kender ikke eders broder
vi kender hr. Peder hin rige
han haver sig en jomfru fæst
i Østerkongens rige
12. Han sidder sig i Østerkongens rige
haver lovet en anden jomfru
det vil jeg for sandingen sige
I kommer aldrig i hans hu
13. Han sidder sig i Østerkongens rige og land
haver lovet sig en hedenske kvinde
det vil jeg for sanden sige
I kommer aldrig i hans sinde

A

Adelsdame 1590-1625

5. De otte år forgangen var
stolt Elinsborg tager til at længe
og hun tager over sig kåben blå
og neder til stranden at gange
6. Hør du, købmand ædle
og hvad haver du at sælge
Jeg haver lærret og sindal
det bedste der fruer vil vælge
7. Selv haver jeg lærret og sindal
det bedste der fruer vil vælge
min søstersøn er af landet faren
jeg sørger mig selv ihjel
8. Ikke er det eders søstersøn
vel kender jeg Peder den rige
og han haver sig en frue lovet
i Østerkongens rige

B

Adelsdame 1590-1625

3. De otte år forgangen var
skøn Ellen tager til at længe
så tog hun over sig kåben blå
til stranden monne hun gange
4. Det var skønne Ellensborg
hun går ud med den strand
der så hun den styresmand
han styred sit skib til land
5. Hør I, goden købmand
og hvad haver I at sælge
Vi have både lærred og lin
det bedste, jomfruet vil vælge
6. Og vi haver lærred, og vi haver lin
og silke grøn som løg
min kære jomfru, I køber med os
vi steder eder fuldgodt køb
7. Jeg spør ikke efter lærred og lin
ej silke grøn som løg
haver I ikke set min søstersøn
jeg sørger for hannem min død
8. Ikke kender vi eders søstersøn
vi kender hr. Peder hin rige
han haver sig en jomfru fæst
i Østerkongens rige
9. Og haver han sig en jomfru fæst
i Østerkongens rige
det forbyde den øverste Gud
at han skulle mig så svige

F

Kirsten Basse

5. De otte år forgangen var
stalt Ellinsborg tog til at lange
og hun tager over sig kåben blå
neder til stranden at gange
6. Hør du, købmand rig og kåd
og hvad jeg siger dig
hvad haver du inden skibsbørde
du dølge det ej for mig
7. Jeg haver lærred og jeg haver lin
så grøn som en lød
I køber nu, fruer og stalte jomfru
jeg giver eder herlig køb
8. Selv haver jeg sindal
og det bedste som fruer vil vælge
min søstersøn er af landet faret
jeg sørge mig selv ihjel
9. Ikke er det eders søstersøn
vel kender jeg Peder rige
og han haver sig en frue lovet
i Østerkong-rige

G

Samlerhåndskrift 1650-1750

5. De otte år forgangen var
stolt Ellinsborg tager til at lange
hun tager over sig kåben blå
til stranden så monne hun gange
6. Det var stolten Ellinsborg
hun ganger på hulden sand
det da vare de rige købmænd
de styrer deres skib til land
7. I være velkommen, I rige købmænd
og hvad haver I at sælge
Vi haver lærred og sindal
det bedste der fruer vil vælge
8. Vi haver lærred og vi haver lin
og silke grøn som løg
min stolte jomfru, I køber med os
vi steder eder herlig køb
9. Selv haver jeg både lærred og lin
det bedste fruer vil vælge
min søstersøn er af landet faren
den sorrig monne mig kvæle
10. Ikke er det eders søstersøn
vel kender vi hr. Peder hin rige
og han haver sig en frue lovet
i Østerkongens rige

O

Afskrift af skillingstryk fra o. 1700

4. De otte år forgangen var
skøn Ellen tager til at lange
Og hvor mon herre Peder være'
hvor mon han være så længe
5. Det var skønne Ellen
og hun tager til at lange
så gik hun så listelig
så listelig nær ved strand
6. Så gik hun så listelig
så listelig nær ved strand
som de rige købmænd
og som de lå for land
7. Være velkommen I rige købmænd
hvad haver I at sælge
Og vi haver lærred og vi have lin
det fejrest jomfruer vil bær'
8. Vi haver lærr'd og vi har lin
og fløjls så grøn som løg
skøn Ellen triner under skibes-bord
vi under de bedre køb
9. Jeg vil ikke have lærr'd, jeg vil ikke have lin
eller fløjls så grøn som løg
min mor-e-bror er af landet faren
jeg sørger'for hannem min død
10. Det er ikke eders mor-e-broder
I siger kun så for mig
det er hr. Peder eders fæstemænd
jeg kender eder så vel
11. Det er ikke eder mor-e-broder
jeg siger eder sand
hr. Peder han sidder i andre land
trolover en anden jomfru

H

Sunget af jysk bondepige 1859

4. Otte år forgangen var
fru Ellensborg begyndte at længes
så tog hun over sig kåben blå
og så gik hun til strande
5. Det var stolten fru Ellensborg
gik ned alt ved den strand
der sejled de skippere og styresmænd
de styred deres snekker i land
6. Det var stolten fru Ellensborg
til orde tog hun på stand
Og hør I skippere og styresmænd
hvad gør I her ved strand

7. Vi sælger guld som æble rød
og silke grøn som løg
handler med os I skønne jomfru
I skal få ærlig køb

8. Jeg skøtter ej om eders guld så rød
eller silke så grøn som løg
min søstersøn rejste bort ifjor
for ham sørger jeg mig til død

9. Vi kende ej eders søstersøn
men vel hr. Peder den rige
i dag han bryllup til
i Øster-kongerige

Ia

Sunget af jysk aftægtskone 1868

4. De otte år forgangendes var
begyndt' den jomfru at længes
den bejler til hende kommer
og herrer af adelsstand

5. Og det var stalten Ellen
spadsered sig ned' ved strand
og der møder hun de gode skibsmænd
Og hvad haver I at sælg'

6. Ja der møder hun de gode skibsmænd
Og hvad haver I at sælg'
Ja vi haver fløjel og silke
for sådann' jomfruer at bær'

7. Jeg passer skam på jert fløjel
eller på de silke rød
min fæstemand er dragen af land
jeg sørger mig selv til død

8. Ja hvad kender vi til din fæstemand
vi kender hr. Peder den rig'
i dag så drikker han bryllup
så langt i Øster-rig'

Ie

Sunget af jysk aftægtskone 1872

4. Der otte år forgangen var
begyndte den fru' at lang'
der bejled til hend' konger
ja konger og adelsmænd

5. Og det var stalten Ellen
spadsered sig ned ved strand
og der møder hun de gode skibsmænd
udi den samme stund

6. Og hør I det I god' skibsmænd
og hvad haver I at sælg'
Ja vi har fløjel og silke
for sådan jomfru at bære

7. Ja jeg passer skam på jer fløjel
heller på jer silke rød
min fæstemand er dragen af land
jeg sørger mig selv til død

8. Ja hvad kender vi til din fæstemand
vi kender hr. Peder den rig'
i dag så drikker han bryllup
så langt i Øster-rig

Pa

Sunget af omflakkende almisselem i Jylland 1872

4. Der otte år forgangende var
fru Ellensborg begyndte at længe
og så gik hun til højenloft
til hendes brødre ind

5. Her sidder I mine brødre
alt over jer brede bord
vil I låne mig af jer guldsnekker
jeg kan hente min fæster-mand ud

6. Ja det er ondt alt for en karl
langt værre for en kvind
at sejle over den salte sø,
og bryde de bølger så stind'

7. Og det var jomfru Ellensborg
lyd' ej hendes brødres råd
og så gik hun til stranden ned
hvor alle de småskiber lå

8. Det var jomfru Ellensborg
hun styred sit skib fra land
så sejl't hun på den salte sø
ikke mindre end måneder to

9. Og hører du gode skippermand
hør hvad jeg siger dig
og har du noget i skiben din
du dølg det ikke for mig

10. Ja jeg haver lærred og jeg haver lin
jeg har silke så grønt som en løg
skøn jomfru stat inden min skibe-rum
jeg spaner eder godt køb

11. Ja selv har jeg lærred og selv har jeg lin
jeg har silke så grøn som en løg
men jeg havde mig en fæstemand
for hannem får jeg min død

12. Ja jeg kender ikke din fæstemand
men jeg kender bolde Nelerus den rig'
i dag så drikker han brylluppen sin
op i vor Øster-kongerig'

5. Ja det stod hen i otte år
stalt Ellen begyndte at lang'
der bejled til hend' kongen selv
og ridder af adelsstamm'
6. Det var hend' stalten Ellin
spadsered ned' ved strand
og der fandt hun de rige købmænd
der lå og var flydt for land
7. Og hør I det I rige købmænd
og hvad har I å sælg'
Ja vi har fløjel og silke
for sådann' jomfruer bær
8. Jeg passer ej om jer fløjel
ejheller jer silke rød
min fæstemand er rejst af land
jeg sørger mig selv til død
9. Ja vi kender ej din fæstemand
vi kender hr. Peder den rig'
i dag da drikker han bryllup sin
langt op i den øster kongerig'

Det er ikke så enkelt, at man kan sige, at skillingsvisersionen O er et optryk af den gamle skillingsvise, som ABC må forudsætte på grund af deres indbyrdes store ligheder. Derimod er der snarere tale om, at O er en bearbejdet version, ligesom også DEF er bearbejdede, blot med den forskel at disse adelige bearbejdelser er forblevet i det miljø, hvor bearbejdelserne er foretaget, hvorimod O som folkelig tryksag i al fald har haft mulighed for at påvirke folketraditionen. Den er i det mindste blevet købt og afskrevet i en bondevisebog.

Det er fælles for hele den ældre tradition (ABC samt DEFG), at hr. Peder skal på *den lange Jorsalfærd*, og at han også vil besøge *Østerkongens rige*.

I den nyere tradition (IPQR) siger han, at han, der netop har fæstet stolt Ellensborg, vil ride ud af landet for at lade *vore frænder byde*, for at lade *min' brudeklæder sy*, lade *begge vor' brudklæder sy*, for at tjene både *guld og fed*. I skillingstrykket O drager han ud for lade *vor' hoe-klæder sy*. – Og på sine rejser kommer han også til *Øster-kongerig* eller *Øster-rig*.

Disse to forskellige måder at indlede visen på

tyder på, at der er tale om, at en skillingsviserforfatter – måske engang i det syttende århundrede – har moderniseret en gammel skillingsvise uden at røre ved selve historien. Også slutningen er den samme i alle kendte versioner fra det sekstende til det nittende århundrede, bortset fra O og P. Helt fast er således de to verslinjer, hvor pigen prises, *fordi hun turde hente sin fæstemand igen / af Øster-kongens rige*. B og C lægger dog denne formelstrofe til:

Nu haver stoltten Ellinsborg
forvunden både angst og harm
og nu sover hun så gladelig
alt udi hr. Peders arm

Skillingstrykket O slutter visen med en strofe, der er en sammentrækning af verslinjer, som de fleste andre versioner også kender:

- O 45. Tak have skønne Ellin
komme hjem fra Østerrig
aldrig hør mand sligen
og slig en skøn Ellens lig

Det omflakkende almisselem Ane Marie Rasmusdatter, der sang Pa i 1871 for Evald Tang Kristensen, har helt sin egen slutning, en formelstrofe, der meget betegnende ellers bruges om mænd, og som her får en særlig fin effekt, når pigens forklædning betænkes:

- Pa 19. Og det var jomfru Ellensborg
løft hendes høje hat
så sa' hun de Øster-kongens mø'r
så mangel god nat

Visen handler om svage mænd og stærke kvinder. Stolt Ellensborgs mandlige familiemedlemmer er nogle pjok, fordi de ikke vil vove sig ud på en farefuld færd, men så sejler hun selv med sine *kvinder fem* som mandskab. Og om hr. Peder, der har en svag karakter: han har ladet sig forføre af en kvinde i det fremmede. Det understreges i flere versioner, at hun er underskøn – dejligere end hans pige derhjemme – og at hun er *hedensk*. Hun er visens ellepige, som forlokker den unge mand. Margrethe Lange tilføjer, at hans *sind er blevet forvendt*, og hermed pointerer hun det, som indirekte fremgår af næsten alle versionerne: at han opfører sig sært. Og han er helt domineret af den hedenske kongedatter. Han er blevet viljeløs. Han

ser ikke klart, og han kommer sin forklædte fæstemø i møde *med sølvkar på hviden hænde*. Det er, hvad kvinder gør. Ikke mænd.

DgF 34 Hr. Tønne af Alsø

17. årh.: Ad (Anne Krabbe), Ae (Kirsten Basse), Ba (Christence Juul), AafBh (adelsdamer 1590-1650), AbcBb-gBi (samlere 1650-1750). – 19. årh.: Ca-h (opt. E.T. Kristensen, gh fragmenter).

At der er tale om en skillingsvise, ses allerede deraf, at Anne Krabbe også afskriver titelbladet: „En smuk gammel vise, som er sket udi hedningernes tid, og er lagt om en jysk ridder ved navn hr. Tønne, som en dværgs datter kaster runer på, og kom ind i bjerget med hende. Og hendes moder, som var dværgens frue, løste hannem af samme runer igen. Og de sådan begge to, førend han kom af bjerget igen, foræret hannem med skønne gaver, som visen, her næst efter følger, videre om formelder.“

At dette tryk virkelig har eksisteret, ved man andetsteds fra. Da Abrahamson, Nyerup og Rahbek udgav visen i 1812 skrev de, at der af den „er en særskilt trykt Udgave, et Ark i Octav, uden Steds og Aars Nævnelse. Den staaer indført i Christentse Juls [sic] og Anne Krabbes skrevne Visebøger, ligeledes i“ to samlerhåndskrifter²⁵. Dette tryk er siden gået tabt, og vi er derfor i den ekstraordinære situation at kunne tale om et tabt skillingstryk, som dog har været set af mænd hvis troværdighed, der ingen grund er til at tvivle på.

Udgiverne skriver, at visen i trykket findes afskrevet både af Anne Krabbe og Christence Juul. Det forklarer Svend Grundtvig sådan:

A og B, der her meddeles som to Opskrifter af Visen, ere nemlig, ifølge min Opfattelse, egentlig ikke dette: de ere ikke hver for sig fra den mundtlige Traditjon overførte paa Papiret, men grunde sig oprindelig paa een og samme skriftlige Kilde, danne altsaa egenlig kun en eneste Opskrift (DgFII, side 14).

Sammenligner man A og B, således som Svend Grundtvig har gjort det, strofe for strofe, så ser man, hvordan Anne Krabbe (Ad) ikke synes at have afskrevet hele visen efter det skillingstryk, hun havde for sig, hvorimod Kirsten Basse (Ae) har visen i sin fulde længde. Dog er hendes version kortere end den, Christence Juul kender

(Ba), og da det netop er B-versionen, der har sat sig spor i norsk tradition i det nittende århundrede peger alt i retning af, at der i det syttende århundrede har foreligget to indbyrdes kun lidt forskellige udgaver af denne fantastiske historie, som kun på ét punkt har forankret sig i virkeligheden, nemlig ved at fortælle at hr. Tønne er fra Als. Det er i øvrigt kun i denne vise, navnet Tønne overhovedet optræder.

Visen fører denne sønderjyde rundt i de forunderligste miljøer i hele Norden.

I Danmark møder han dværgedatteren Ulvhilde, der lokker ham til sig med runer. Han bliver forelsket i hende, men hun siger, at han vil få en fæstemø, der er smukkere end hun. Hendes mor, fru Tovelille, der er en bjergtagen kristen kvinde og søster til fru Adelin, som er gift med den islandske konge, løser ham fra datterens trolddom og siger, at hun vil love ham sin søsterdatter Ermelin, der er blevet bortført af sin farbrors søn, den svenske prins Algot. Hun udruster så hr. Tønne med blandt andet et skjold besat med ædelsten og giver ham et bånd med runer, som gør, at han kun siger akkurat det han skal sige, for han må nemlig ikke spørge nogen om vej. Ulvhilde giver ham sværd og glavind. Straks efter møder han dværgekongen. Ved runernes hjælp får han at vide, at han skal ride til Uppsal, for dér venter en ridder, som gerne vil bryde glavind med ham. Det viser sig at være Algot, som siger, at de kan kæmpe om jomfru Ermelin. Tønne besejrer både Algot og hans mænd, der fortæller, at hun som lille er blevet spået, at en ridder fra et fremmed land skulle slå Algot ihjel og føre hende med sig. Så tager han hende hjem til Danmark, og de gifter sig. Men da det rygtes på Island, at prinsessen er fundet, bliver der sendt bud til Als om, at de skal komme derop, og den gamle konge abdicerer til fordel for Tønne:

B 80. Nu er han en vældig konning
han råder for borge og fæste
ret aldrig begæred de svenske ridder'
at han skulle blive deres gæste
Råder I vel de runer

Det er handlingen i B-versionerne. I de kortere A-versioner ender historien også med, at Tønne bliver gift med den islandske prinsesse, men der meldes ikke noget om, at han bliver konge af Island. Derimod slutter den med en strofe, der

strutter af sønderjysk selvhævdelse over for svenskerne:

A 73. De svenske hovmænd de tie så kvær
de kunne der intet af skræppe
der kom en jyde af Sønderjylland
han hug dem alt udi leppe
Styrer I vel de runer

Svend Grundtvig mener, at blandt andet „Ombyt-
telsen af A's Slutning (A, 66-73) med den aaben-
bart nyere (B, 62-80), den kan ene skyldes en vil-
kaarlig Tildigtning; og en saadan vilde meget
rimelig kunne antages at være foretagen ved Vi-
sens Overgang i trykt Flyveblad“ (DgF II, side
14).

Nogle år efter Grundtvig havde skrevet dette,
fik han fra Evald Tang Kristensen tilsendt C-ver-
sionerne. Efter at have analyseret dem meget

indgående skriver han i et tillæg til visen i DgF, at
han for den nye jyske traditions vedkommende
ikke tør „benægte Muligheden af, at denne jo *kan*
være den direkte Fortsættelse af *den* gamle folke-
lige Overlevering, af hvilken baade A og B ere
udgaaede“ (DgF IV, side 785b).

Det mener jeg ikke Grundtvig har ret i. Jeg me-
ner, at C-traditionen forudsætter et skillingstryk,
der er en moderniseret og forkortet udgave af B,
som jeg – med Grundtvig – opfatter som udgået
fra A.

I den følgende oversigt betegner Ad Anne
Krabbes skillingsvisersion og Ae Kirsten Bas-
ses. Ba er Christence Juuls skillingsvisersion,
og Bhi er tilsvarende versioner i henholdsvis et
adelsdamehåndskrift og et sent samlerhåndskrift.
B henviser til den af Grundtvig sammenarbejdede
tekst i DgF. C er den af Grundtvig sammenstille-
de Hammerum-version:

Ad	1	2	3	4	5	6	7		8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Ae	1	3	2	4	5	6	7		8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Ba	1	3	2	4	5	6	7	8	9	10	12	11	13		14	15	18				16	17	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
Bh	1	2	3	4	5	6		7	8	9	10	11	12		13	14	17				15	16	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
Bi	1	3	2	4	5	6		8	9	10	11	12	13		14	15	18				16	17		19	20	21	22	23	24	25	26	27
C			(1)		2			3				4											5	6					7	8	(8)	9
B	1	3	2	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		14	15	18				16	17	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28

Ad	32	33	34	35															36																																																																	
Ae	32	33	34	35															36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49															50	51	52	53	54															55	56	57	58															
Ba	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46															47	48	49	50															51	52	53															54	61	55														
Bh	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47															48	49	50	51	52	53	54	55	56	57																																								
Bi	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45															46	47	48	49															50	51	52															60	53															
C	10	12 (11)																		(16)	(17)	(17)	18	19	(22)	23	24	25															(28)	29 (30)		(30) 31																32																						
																																																									(13)																											
B	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46															47	48	49	50															51	52	53	54	55	56	57																											

Ad																																
Ae	59	60	61	62	63	64	65		66	67	68																					
Ba	56	57			58	59	60	62			63					64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
Bh	58	59	60		61	62	63		64	65	66	67		68	69-71																	
Bi	54	56			57	58	59	61	62	63	65	64	66	67	68	69																
C			36		37		38			(39)	40					35																
B	56	57			58	59	60																									

Næsten alle stroferne i C kan direkte afledes af B. Den nedenfor gengivne sekvens C 1-7 er blot et af mange vidnesbyrd om, hvordan den skillingsvise-producent, der har bearbejdet B, har gjort det ud fra en ganske bestemt plan: ønsket om at forkorte

C

Yngre skillingsviseversion

1. Det var ridder hr. Tønderbold
han rider i rosenslund
der møder ham dværgens datter
alt i den samme stund
bcd + f
2. I sætter jer ned, min' møer og kvinder
dertil min lidel smådreng
imedens jeg slår de ronnerslag
der blomstres mark og eng
a + bcd
3. Så slog hun de ronnerslag
der blomstres mark og eng
hr. Tønderbold,
klemte' hans hest med spor'
han kunne hend' ikke undrend'
a + bcd
4. Vel mødt mig, I stalte jomfru'
en rose for alle de lilje
nu så jeg aldrig en favr ungersvend
jeg lysted heller at gilje
bcd + f
5. Ud kom Torelil dværgekon'
hun var både vred og vrang
Det var bedre, min datter,
du i bjergen sad
her falder slet ikke din gang
a + bcd + f
6. Det var bedre,
min datter, du i bjergen sad
og sømmed din brudelin
du tør ham ikk', ridder hr. Tønderbold
så bind' med ronneren din'
a + bcd + f
7. Det var Torelil dværgekon'
hent' ud hendes bøger dem
så løst hun ham af ronneren
hendes datter had' bunden dem
a + bcd + f

B

Ældre skillingsviseversion

- 2,1 Hr. Tønne han rider i rosenslund
- 2,3 der møder hannem dværgens datter
5. I sidder neder, alle mine møer og så små
dertil min liden smådreng
imen jeg leger de ronneslag
at blomstres skal mark og eng
- 6,1 Så slog hun de ronneslag
- 9,3 Hr. Tønne sin hest med sporen tog
han kunne dog ej undrende
11. Her sidder I, dværgens datter
for alle roser en lilje
og eder så aldrig nogen jorderigs mand
han lysted jo eder gilje
20. Ud kom hendes kære moder
hun var både vred og gram
Hør du, Ulvhild, datter min
så lidet falder her din gang
21. Du måtte fast bedre udi bjerget sidde
og sømme din brudelin
- 22,3 du turde ikke så hr. Tønne
med runeslag have bunden
23. Det var dværgens frue
hun mon i bjerget gå
efter går ridder hr. Tønne
var svøbt udi silke små
24. Det var dværgens frue
lod brede med silke den stol
udi dvale da sidder den herre derpå
til dag der hanen gol
25. Det var dværgens frue
lader hente ind bøger fem
hun løste den herre af runeslag
hendes datter havde bunden dem

C har imidlertid også en række nye strofer, som ikke er anført i oversigten over indholdet af ABC (14, 15, 20, 21, 26, 27, 33, 34, 41-43). Otte af disse strofer (se nedenfor) er åbenlyst tilføjet af sangerne i Hammerum herred: Cbcd er sunget af de tre søskende Ane Jensdatter (Gellerup sogn), Ane Johanne Jensdatter (Bording sogn) og Jens Jensen (Hodsager sogn), Ca af Ane Marie Rasmusdatter (Bording sogn) og Ane Povlsdatter (Sunds sogn). Når gode sangere tilføjer strofer, sker det ofte – som her – at de optræder parvis, og at verslinjen i den ene strofe gentages i den anden, eller at tilføjelsen er en delvis gentagelse

af forlæggets strofe. Det er et træk, der er karakteristisk for et levende mundtligt foredrag. Betragtet i forhold til C-skillingsvisersionen og for så vidt også i forhold til både B- og A-skillingsvisersionerne bringer de tilføjede strofer ikke handlingen videre. De kommenterer derimod, og de uddyber.

Særlig er Ane Marie Rasmussen (Ca) en dygtig sanger, hvad Grundtvig naturligvis også har bemærket. Om Ca 20-21, som kun hun synger, skriver han: „Er det Nydannelse, saa er det i hvert Fald poetisk følt og godt gjort“ (DgF IV, side 789a).

C 14

a

Og hør du, ridder hr. Tønderbold
har du ej til kunsten lyst
jeg skal give dig, før du drager fra mig
jeg skal give dig syv mands styrk'

bcd mangler

f v. 3-4

Så stort en styrk' skal jeg dig giv'
at du det let kunn' gør'

C 15

a

Syv mænds styrk' udi din skjort'
og syv udi din hænd'
og syv udi din gode sværd
syv hestes styrk' i din ganger skal hav'

bcd

Syv kâl's styrk' udi jer skjold
og syv udi jer skjort'
og syv hestes styrk' jer hest skal ha'
og syv udi jer bælt

f. v. 1-3.

Syv kâl's styrk' da i din skjold
og syv udi din sværd
og syv hestes styrk' din ganger skal hav'

C 20

a.

Og det var ridder, hr. Tønderbold,
han lader sin ganger spring'
igen stod hun dværgens datter fin
hun lader guldharpn kling'

bcd mangler

C 21

a

Igen stod hun dværgens datter fin
og lader guldharpn kling'
hun så efter ridder hr. Tønderbold
stred hend' de tåre på kind

bcd mangler

C 26

a

Turlil og Tønder red vild omkring
for Turlil vill' magten hav'
men så red han ridder hr. Tønderbold
han red vild i tre nætter og dav'

b mangler

c, v. 1

Men det var Torliis dværgekong'

d, v. 1

Men det var Torlands dværgekong'

f

Men det så var den dværgekong'

for han ville magten hav'

så lod han ridder hr. Tønderbold

rid' vild i syv nætter og dav'

C 27

a

Og dette var Turlil dværgekong'
lysted Tønderbold ikk' længer at drill'
så førte han hannem til Agselslot
som lykken skull' for hannem spill'

b mangler

c

Det da var Torliis dværgekong'

han vill' ham ej længer drill'

så vist han hannem til Opsal

hvor lykken vill' for ham spill'

d

Det da var Torlands dværgekong'

han vill' ham ej længer drill'

så vist han hannem til Opsal

hvor lykken vill' for ham spill'

f mangler

C 42-43

a

Tak ske ham, ridder hr. Tønderbold
hun vill' ej den jomfru svig'
så ført han hend' hjem til Iseland
til fader og moderen sin

bcd

Tak får han ridder hr. Tønderbold

han vill' hend' ikke svig'

han fik kongens datter af Iseland

dertil både land og rig'

Tak ske ham Iselands konge god
han vill' ej dans datter svig'
så gav han hend' ridder hr. Tønderbold,
både land og riger tillig'

Omkvædet

C-versionerne har ikke noget omkvæd, dog mente Ane Povlsdatter i Sunds sogn, at det burde visen have, og så brugte hun det velkendte og her velmotiverede *Imens han rider i lunden*. Alle B-versionerne har *Råder I vel de runer*, jfr. A-versionernes *Styrer I så vel de runer*.

DgF 49 Malfred og Magnus

17. årh.: *Ai* (Anne Krabbe), *Ak* (Vibeke Bild) samt *Aah* (adelsdamer 1625-1650), *Ab-gB* (samlere 1650-1750).

Historien i denne vise er som en hel roman, men det er en sandfærdig vise. Hvad der fortælles er „sket udi Norgeland“, hedder det, og dermed røber visen selv, at det er en skillingsvise.

Den komplicerede handling fortælles i op til 89 strofer, og den findes kun blandt adelsdamerne i det syttende århundrede.

Norgelands konge tilkalder jarlen hr. Iver Ulfen og siger:

- A 7. Mig haver Sveriges konning undsagt
både på ære og liv
mit rige vil han have
og kære datter min

Derfor beder han jarlen om at forsvare den norske krone, så den ikke falder *udi de svenskes hånd*. Jarlen indvilliger og udbryder „*Så hjælpe mig Frege frue og Tor.*“

Først går han imidlertid til den norske dronning og beder hende sørge for sine tre døtre:

- A 14. Den tredje hun er et æblebarn
hun monne med æble lege
deres moder ligger under sorten jord,
det gør deres kinder blege

Derpå drager han ind i Sverige, vinder sejr, men dræbes:

- A 18. De skjalde synger en vise
jarlen til stor ære
rygtet går, men Norge står
dog han lod livet dere

Så tilkalder dronningen en spåkone for at få at vide, hvilken skæbne de tre piger vil få. De to ældre vil det gå godt, men:

- A 26. Malfred lille, den væneste
hende timer både angst og harm
hender fæster Magnus, kongens søn
den stund hun er et barn

Dronningen spørger sin søn, Magnus, om han er forelsket i nogen:

- A 31. Jeg elsker ingen jorderigs mø
og ingen verdsens kvinde
foruden jarlens mindste datter
kær moder, I giver mig hende

Moderen siger, at da Malfred ikke kan *røde guld slå* og er et faderløst barn, kan han ikke få hende. Så vil han slet ikke giftes med nogen. Hun bygger nu en snekke og anbringer Malfred på den: „*Give det Gud og drotten / at du kommer aldrig til land*“, men:

- A 39. Snekken drev for Spanieland ind
og stødte på hviden sand
der kom ridende en høvding rig
en høvding over et land

Han tager Malfred med hjem til sig.

I mellemtiden dør den norske dronning, og Magnus drager hjemmefra, men bliver overfaldet af *de røvere tolv*, som fører ham *i fremmede land*, og det er netop dér, hvor Malfred nu bor. *Spanielands frue* giver hende så *guld og sølv*, som hun kan løskøbe sin (halv)broder med. Da de er forenet, beslutter *Spanielands høvding*, at han vil gifte sig med Malfred, men Magnus lægger sig under brudesengen og:

- A 57. Så vejte han den høvding
lagde hannem på gulvet lig
så lagde han sig udi brudeseng
alt hos den skønne Malfred

Næste morgen flygter de, men på hjemturen bliver Malfred røvet af *den bjergtroll*. Magnus leder meget længe, men forgæves efter hende, og da han kommer hjem til Norge gifter han sig med *stolten Torelille*.

En juleaften, da bjergkvinderne danser, flygter Malfred ud af bjerget med hendes og Magnus' barn, som hun i mellemtiden har født. Han er nu ni år. Hun opsøger Magnus, der bliver både glad og ulykkelig: „*Jeg vidste ikke andet end du var død / og lå under sorten muld*“.

- A 77. Det da svared fru Malfred
hun havde både angst og harm
Skal jeg da have et haddingsbarn
og bære det frillenavn

- A 78. Jeg vil give dig guld og sølv
dertil både slot og borrhig
du fødte på Torved, begge vore søn
du lever foruden al sorrig

Så griber fru Torelille ind. Hun siger at Magnus og Malfred tilhører hinanden:

- A 84. I sadler min ganger så årlig
I fører mig snart herfra
er fru Malfred kommen,
I lader hende ikke bortgå

Hun vil så *hjemride til moder sin*, men Malfred kommer med et forslag:

- A 87. I tier kvær, fru Torelille,
vi ville det bedre råde
jeg vil stede mit minde dertil
hr. Magnus beholder os både

A 88. Det er sket udi Norgeland,
os drages det så vel til minde
hr. Magnus han leved i atten år
med begge de adelkvinde

A 89. De leved tilsammen i atten år
med elskoven og god vilje
der hørte ingen jorderigs mand
de fruer et ord adskille
Så rask da var de ædeling udi deres brynje

Strofe 88 afslører ophavsmanden til denne roman, som Recke betegner som „den sildige og i alle Maader uafhjælpelig slette Vise“²⁶: skillingsviseforfatteren, der traditionen tro, forsikrer sit publikum om at dette her virkelig er passeret. *Det er sket udi Norgeland / os drages det så vel til minde.*

Visen er ikke stort ældre end begyndelsen af det syttende århundrede, hvor den første gang bliver afskrevet af nogle af de adelsdamer, der i det hele taget var interesseret i deres samtids skillingsviser, ikke mindst når de var skrevet i den gamle stil. Trykket har derefter cirkuleret i afskrifter blandt adelsdamerne, som så yderligere har afskrevet den. I øvrigt er det interessant i min sammenhæng, når Svend Grundtvig har bemærket at det „indbyrdes Forhold“ mellem *Abcdef* er det samme som det mellem *Bcdef* af *Hr. Tønne af Alsø* (DgF 34)²⁷, som jeg også mener er en skillingsvise.

Skillingsviseforfatteren er tydeligt inspireret af tidens litterære interesse for alt gammel-nordisk: jarlen, der anråber *Frigg* og *Tor*, *Skjaldene*, der priser ham med en vise, og den lille knægt, der kaldes *Torved*, et navn som ellers ikke kendes i folkeviserne, men derimod fra en dansk jarl. Og over de gode, gamle ord *ædeling* og *brynje* konstruerer han selv et kæmpevise-lignende omkvæd. Visen er spækket med formler og rekvisitter fra de gamle viser (bjergtrolde, ellekvinder, runer, sølvbundne sværd etc.). Det er altsammen inventar, som han bruger i sin romanagtige vise med den overraskende slutning at både Malfred og Tovelil lever lykkeligt sammen med deres Magnus, i al fald i atten år.

Visen har været for litterær og for udspekuleret i hele sit regi til at blive accepteret i brede kredse. Det har været en vise, måske endog kun en læsevise, for borgerskabet. Og af overleveringen fremgår det, at den har været kendt i herregårdenes fruerstuer. Det har sikkert moret adels-

damerne, at det var en kvinde, der reddede manden ud af den ulykkelige situation, de alle tre var kommet i. *Finis ende, Gud os sin nåde sende*, som to af adelsdamerne skriver efter denne vise om en kønsfælle med den sjældent onde skæbne: først moderløs, så faderløs, så forsøgt ombragt af sin fostermoder, så tvunget til brudesengen af en spansk høvding, så bjergtaget af en trolld, så hjem til sin elskede hvis barn hun har født i bjerget og som hun har været alene med i ni år – og så er hendes elskede i mellemtiden blevet gift. Og så være så ædel at dele sin elskede med en anden kvinde.

B-versionen

Fra slutningen af det syttende århundrede kendes en lidt kortere version, som „desværre er meget skødesløst skreven. Den mangler maaske ogsaa et Par Vers“ (Svend Grundtvig i DgF II, s. 133a). Den er lokaliseret til Danmark; Magnus tilbyder Malfred *Ørlevkloster*, og jarlen hidkaldes fra *Engeland*, hvor han bor. Denne version har ikke skillingsvisens forsikring om, at historien er sand, den lader ikke jarlen anråbe de hedenske guder, der er ingen skjalde, der priser ham, og her tales ikke om runer, men den har det samme nykonstruerede omkvæd og de fleste af de andre midtalderkulisser.

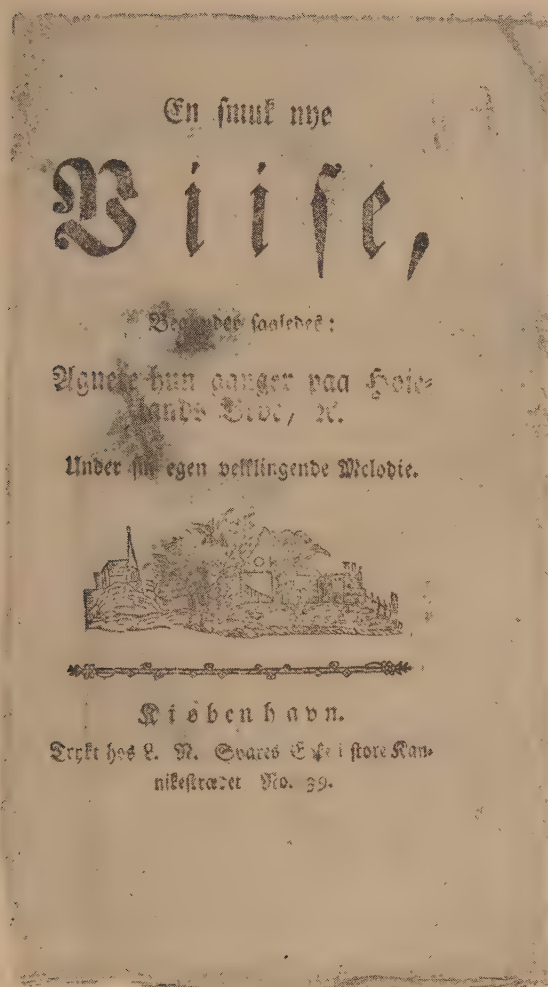
At B er afledt af A betragter jeg som givet. Muligvis er den blevet lokaliseret til Danmark gennem mundtlig tradition via et skillingsstryk, der er en yngre udgave af det, som indeholdt A-versionen.

DgF 38 Agnete og havmanden

18. årh.: *AaDø* (skillingstryk). – 19. og 20. årh.: *Ab-ssCaDa-zEH-T*.

Udeladt er følgende fragmenter fra nutidstraditionen: CbFG (kun én strofe), B (mangler indledning og afslutning).

De to ældste versioner af denne vise om Agnete og havmanden foreligger i skillingsstryk fra slutningen af det attende århundrede: et Københavnertryk (Aa), som jeg vil påvise indeholder den oprindelige vise, således som den blev skrevet af en skillingsviseforfatter, og et Haderslev-tryk (Dø), der indeholder en bearbejdet version af visen i

Titelbladet på skillingstrykket med originaludgaven af den fynske litterat H. L. S. Windings vise om Agnete og havmanden (DgF 38Aa), der blev udgivet på hans svigermor, bogtrykkerenken L. N. Svares forlag i København mellem 1783 og 1797. (Svend Grundtvigs Flyvebladssamling i Dansk Folkemindesamling).

København-trykket. Alle de versioner, man kender fra folketraditionen i det nittende og tyvende århundrede, kan føres tilbage til disse tryk, hvoraf København-trykket har været kendt over hele landet siden 1810, hvorimod Haderslev-trykket kun kendes i Jylland og på Fyn og det først siden 1845.

Titelbladet på skillingstryk fra o. 1800 (DgF 38Dø) med en bearbejdelse af den i København nogle år tidligere udsendte nye vise om Agnete og havmanden. (Svend Grundtvigs Flyvebladssamling i Dansk Folkemindesamling).

Den samlede overlevering kan inddeles i fire scener – en femte som ingen af skillingsvisetrykene kender – vendes der tilbage til under afsnittet „De folkelige sangeres syn på skillingsvisens havmand“.

I.a. *Pigen møder havmanden*

Pigen hedder *Agnete* el. lign., og det overnaturlige væsen kaldes *havmanden*.

Mødet mellem dem kan foregå forskellige steder, dog naturligvis gerne i nærheden af noget vand. Det almindeligste er, at det foregår på eller ved en bro. Det skildres gerne som

Aa 1,1 Agnete hun ganger på Højelands bro.

Broen kaldes på lignende måde ofte for *den højelandske bro*, *højeloftsbro*, *Høvelands bro* el. lign. Undertiden møder man dog betegnelser som *Hallinge bro*, *Englands bro*.

En række sangere har ændret mødestedet til en strand. Det er kun få sangere, der angiver andre mødesteder: Ax *Skønne Agnete hun spaserede på grønnesten vold*, K *Angenete hun gik over mark og sang*.

Som regel hedder det derpå videre som:

Aa 1,2 da kom der en havmand fra bunden op.

Undertiden hedder det som i Dø, at havmanden dukkede *af stranden op* (gentaget som *af grunden op*). Enkelte sangere mener dog, at han kom gående, ridende eller sejlede.

Generelt kan det siges, at langt de fleste sangere nøjes med at skildre selve mødet mellem pigen og havmanden i en enkelt strofe. En enkelt sanger har dog udvidet skildringen af Agnete ved også at fortælle ganske kort om enten hendes far eller mor:

- H 1. Agnete hun ganger for sin fostermoder at stå
Og må jeg mig lidet ved stranden udgå
2. Nej, såmænd det må du ej
for så kommer havmanden og tager dig
3. Agnete hun stander på højelofts bro
der så hun en havmand kom sejlede frem

I.b. *Pigen havtages med sin vilje*

- Aa 2. Hør du, Agnete, hvad jeg vil sige dig
og vil du nu være Allerkæresten min
3. O ja såmænd så vil jeg så
når du ta'r mig med på havsens bund

4. Han stopped hendes øren, han stopped hendes mund
så førte han hende til havsens bund

Afvigelserne herfra er små i de øvrige versioner. Det er de færreste sangere, der har udvidet skildringen af selve havtagningen. Der er snarere en tendens til at forkorte den, idet man udelader det indledende frieri.

II. *Havmanden tillader pigen at besøge kirken, som hun længes efter*

Aa 5. Tilsammen der udi otte år
syv sønner de tilsammen får

6. Agnete hun sad på vuggen og sang
da hørte hun de engelske klokkes klang

7. Agnete hun ganger sig for havmand at stå
Og må jeg mig udi kirken gå

8. O ja såmænd så må du så
når du kun kommer igen til børnene små

9. Han stopped hendes øren, han stopped hendes mund
så førte han hende på den engelske grund

Denne situation ligger også fast i traditionen. Nogle sangere har dog udvidet skildringen heraf ved at lade havmanden opregne flere betingelser for pigens midlertidige tilbagevenden til jorden.

III. *Pigen møder moderen i kirken.*

Aa skildrer mødet således:

Aa 10. Agnete hun ind ad kirkedøren tren
hendes moder bagefter i samme sind

11. Hør du, Agnete, hvad jeg vil sige dig
og hvor har du været i otte år fra mig

12. Og jeg har været på havsens bund
syv sønner har jeg ved den havmand få't

13. Hvad gav han dig til foræringen din
da han dig fæstede til bruden sin

14. Og han gav mig et prægtigt guldbånd
det bindes ikke bedre om dronningens hånd

Haderslev-trykket har:

- Dø 11. Angenete hun ind ad kirkedøren tren
så vendte alle de små billeder sig omkring
12. Angenete hun nu til alteret kom
der stod hendes kære moder på den højre hånd
13. Og hør du, Angenete, hvad jeg sige vil
og hvor har du været så lang en tid
14. I havet har jeg været i otte år
syv sønner jeg der ved havmanden får
15. Og hør, Angenete, hvad jeg dig sige vil
hvad gav han dig for æren din
16. Han gav mig det røde guldbånd
det bindes ikke bedre om dronningens hånd
17. Og hør du, Angenete, hvad jeg siger dig
hvad gav han dig mere for æren din
18. Han gav mig en guldkniv og gaffel
der lægges ikke bedre på dronningens taffel
19. Og hør du, Angenete, hvad jeg siger mer
hvad gav han dig [mere] for æren din
20. Han gav mig et par guldspænder til sko
der findes ej bedre på dronningens fod
21. Og hør du, Angenete, hvad jeg siger mer
og hvad gav han mere for æren din
22. Og han gav mig en harpe af guld
at jeg skulle spille på når jeg var sorrigfuld
23. Hendes moder hun vendte sig af kirken ud
Angenete tog afsked med sorrigfuld mod

Det er kun i skillingstrykket Dø og den deraf direkte afhængige tradition, at pigen efter samtalen med moderen er indstillet på at vende frivilligt tilbage. Først da havmanden møder op uden for kirken, ændrer hun denne beslutning.

Samtalen mellem pigen og moderen har nogle sangere gjort kortere. Andre har skiftet nogle af gaverne ud, og enkelte lægger særlig vægt på kniven, som pigen da ønsker må sidde i havmandens liv.

IV. Væsenet besøger kirken og beder forgæves pigen vende tilbage

- Aa 15. Den havmand ind ad kirkedøren tren
og alle de små billeder de vendte sig omkring
16. Hans hår det var som det pureste guld
hans øjne de vare så frydefuld
17. O hør du, Agnete, hvad jeg vil sige dig
og alle dine små børn de længes efter dig
18. Og lad dem længes mens de længes vil
slet aldrig så kommer jeg mere dertil
19. O tænk på de store og tænk på de små
ja tænk på det lille som i vuggen lå
20. Ret aldrig tænker jeg på de store eller små
langt mindre på det lille som i vuggen lå

Disse seks strofer genfindes i næsten den samme form i det meste af traditionen, og de udgør visens almindelige afslutning.

Dø har udover disse strofer endnu fire, som dog ikke ændrer noget ved visens handling:

- Dø 31. Den havmand han vred sine hænder derved
Det skulle du betænkt da du havde mig der
32. Og vil du følge til stranden med mig
tolv tusinde tønner guld dem giver jeg dig
33. Tolv tusinde tønner guld dem haver jeg selv
jeg giver dig Fanden den kan dig følge med
34. Den havmand han rejste med sorrigfuldt mod
Angenete hun stod for stranden og hjertelig hun lo

Flere sangere – udover dem, der direkte har lært visen efter skillingstrykket Dø – har på tilsvarende måde tilføjet en eller flere ekstrastrofer, lige efter at pigen har sagt, at hun ikke tænker på sine børn og „langt mindre på det lille som i vuggen lå“:

- Ac 25. Og havmanden hjem til børnene kom
og borte var moderen til dem
- T 24. Den havmand han ud af kirkedøren sprang
så vinduer og døre bag efter ham klang
25. Hans hår det var som det rødest guld
hans øjne de vare så sorrigfuld
- S 23. Og havmanden ud af kirkedøren sprang
så vinduer og dører de efter ham klang

M 23. Den havmand satte sig på bølgen blå
men borte var moderen til børnene små

An 21. Og havmanden ud af kirkedøren tren
og blev så til de bare flintesten

Am 19. Farvel, farvel jeg siger nu dig
nu kan du vel rejse hjem igen

I en enkelt version ender visen med at børnene bliver delt mellem havmanden og pigen. Efter at pigen har sagt, at hun ikke tænker på børnene hedder det:

K 23. Og hør du, Angenete, allerkæresten min
jeg kommen er for at hente dig til din'

24. Jeg kommer ikke til havet igen
thi jeg går nu med min moder hjem

25. Og følger du med din moder hjem
så ville vi skifte børnene her

26. Han fik to og hun fik to
den femte skull' imellem dem gå

27. Otte dage udi vand
og otte dage oppå land

I en anden version foreslår havmanden uden held en lignende deling af børnene:

L 24. Ta'r du de tre så ta'r jeg de tre
det syvende kan jo imellem os gå

25. Den havmand han hjem til sine børn igen
men borte blev moderen til dem

*Om havmanden*²⁹

I nordisk folketradition er en havmand et overnaturligt væsen, der bor i havet. Ordet *havmand* kendes først fra o. 1500. I den ældste nordiske tradition kaldes han for *marmennill*, der egentlig betyder den lille havmand, sml. nyere islandsk *marbendill* og nyere norsk *marmæle*.

Havmanden har fiskehale, men på land kan han gå normalt. Det mest fremtrædende ved ham er, at han er meget vidende, og at han kan spå. Det har helt op mod vor tid været en almindelig tro blandt fiskere, at det betyder held at fange en havmand, ligesom det var almindeligt, at man troede, at han varslede uvejr. Hvis man ofrede til ham, så kunne uvejret dog afværges.

Som det vil kunne ses, har havmanden i Agnetevisen intet at gøre med de almindelige forestillinger om havmanden i nordisk tradition. Nærliggende er det da – hvad også andre viseforskere har gjort – at betragte visens havmand som værende en nøkke.

I nordisk folketradition er en nøkke et mandligt overnaturligt væsen, der bor i floder, åer, vandløb og søer. I nyere dansk tradition kaldes han gerne for *åmanden*, i ældre dansk undertiden for *nøkken*, sml. den almindelige svenske betegnelse *näcken*. I norsk kaldes han sædvanligvis *nøkken*.

Det er en almindeligt udbredt forestilling om nøkken, at han med mellemrum har krav på et offer. Når han viser sig, betyder det, at nu er tiden inde til, at han får dette offer, gerne et menneske. Samtidig forestiller man sig, at nøkken kan skabe sig om, når han forlader sit rette element: han kan optræde i menneskeskikkelse og undertiden også i skikkelse af en hest. I norsk og svensk tradition kendes yderligere forestillingen om, at nøkken er en fremragende spillemand.

Forestillingen om havmanden i Agnetevisen stemmer altså heller ikke umiddelbart overens med den nordiske folketro om nøkken.

Den nærmeste parallel, man i nordisk tradition kan finde til havmanden, er i viserne *Nøkkens svig* og *Harpens kraft*.

I de ældste versioner af Harpens kraft – fra det sekstende og syttende århundrede – kaldes nøkken for *trollden* eller *havtrollden*. I et skillingstryk fra 1778 og i den deraf direkte afhængige tradition kaldes han for *havmanden*.

I de tre viser, man samler under titlen *Nøkkens svig*, kaldes han for *nøkken* (Margrethe Lange), *hand Øgler* (adelsdamehåndskrift) og *havmanden* i Syvs udgave fra 1695 (vistnok efter et adelsdamehåndskrift).

Af særlig interesse i forbindelse med Agnetevisen er Syvs udgave, der blev optrykt 1739, 1764 og 1787:

DgF39 Den havmand går ad kirkedøren ind
C 5. Alle små billeder vendtes omkring

Det er en strofe, der også findes i – et andet – adelsdamehåndskrift:

DgF39 Og han gik sig i kirken ind
Ba 6. og alle de billeder vendte han omkring

I Agnetevisen hedder det:

DgF38 Den havmand ind ad kirkedøren tren

Aa 15. og alle de små billeder de vendte sig omkring

DgF38

Dø 11. Angenete hun ind ad kirkedøren tren

så vendte alle de små billeder sig omkring

25. Den havmand han ind ad kirkedøren så
alle de små billeder dansede omkring

Men nøkken i Nøkkens svig og i Harpens kraft er ikke en havmand, selv om han kaldes sådan i visse versioner siden o. 1700; og havmanden i Agnetevisen er ikke nogen nøkke, selv om han har visse træk tilfælles med dette overnaturlige væsen.

Havmanden i Agnetevisen er skildret som et sympatisk overnaturligt væsen, der optræder i sin egen skikkelse hele visen igennem. Han havtager ikke pigen mod hendes vilje, og det er meget nænsom havtagning: han stopper først hendes øre og mund. De lever lykkeligt på havets bund. De får børn sammen, og han giver hende lov til at vende tilbage til land, men hun må dog love at komme hjem til børnene og ham. Da pigen møder sin moder i kirken, taler hun kun fordelagtigt om ham. Hun lader sig imidlertid overtale til at blive på jorden. Havmanden viser sig da straks for hende og bønfalder hende om at vende tilbage, om ikke for andet så for børnenes skyld. Men han må vende tilbage alene. Han er oprigtig ked af det, og det er ham medfølelsen samler sig om.

Både i nordisk folketro og i nordisk visetradition er denne havmand en absolut enestående skikkelse. Han er helt igennem skillingsviseforfatterens egen opfindelse.

Agnetevisen og Ewalds Liden Gunver

Da Johs. Ewald i 1778 skrev sit skuespil „Fiskerne“ om de fattige Hornbækfiskere og deres kamp mod havets rasen, kiggede han i Syvs visesamling, som i øvrigt blev genudgivet i 1764, for at se om der dér fandtes gamle viser om menneskets forhold til havet. Og det fandt han i Nøkkens svig, der her – som nævnt – handler om en *havmand*, som lokker en pige ned til sig:

DgF39

C 15. Der de komme midt ud på sund
– mig tykkes, det er tungt –
Marstigs datter sank ned til bund

16. De hørte det så langt op på land
at Marstigs datter skreg i det vand

Inspireret heraf digter Ewald om *liden Gunver og skøn Havmand*:

Han trak hende fra den steile Bred

Glad ved sin Sviig

Som Storm var hans Latter: men Fiskerne græd

Ved Gunvers Liig.

O vogt dig, mit Barn, for de falske Mandfolk.

Den gamle vise, der oprindeligt er en adelig dansevise, har hos Syv en lignende morale:

DgF39C

C 17. Jeg raader alle og hver jomfru god
går ikke i dans med stort hovmod

Ewalds skuespil blev uropført i 1779.

Agnetevisen kan opfattes som et ironisk modstykke til Ewalds romance: viseforfatteren gør havmanden menneskelig – han bliver oprigtig ked af det – det er Agnete der er den umenneskelige:

DgF38 Og tænk på de store og tænk på de små

Aa 19. ja tænk på det lille i vuggen lå

20. Ret aldrig tænker jeg på de store eller små
langt mindre på det lille som i vuggen lå

Mens Ewalds romance kunne kaldes *Havmandens svig* eller *Havmandens latter*, kunne Agnetevisen kaldes *Agnetes svig* eller *Agnetes latter*.

Der er meget i Agnetevisen, der peger i retning af, at det er en satirisk vise, der laver lidt grin med borgermusikken. Alene et udtryk som at havmanden stopper hendes øre og stopper hendes mund, da han fører hende ned til havets bund, viser at forfatteren er ude på at ironisere og at drille: denne havmands pedantiske omsorg for, at Agnete ikke skal drukne, før hun bliver havtaget, er rørende og tænkt vittigt.

København-trykket kan dateres sikkert til perioden mellem 1783 og 1797, hvor skillingsviseproducenten L.N. Svares Efterleverske boede i Store Kannikestræde No. 39; og i den periode arbejdede hun sammen med sin svigersøn, den vise-

digtede litterat H.L.S. Winding. Om ham – eller for at være helt præcis – om dette viseværksted ved man, at det udgav en parodi på en gammel kæmpevis, der var formet som en satirisk kommentar til den litterære samtids nostalgiske og selvhøjtidelige interesse for de gamle viser³⁰.

Man ved også, at Winding, da han selv stod for trykkeriet mellem 1797 og 1805, skrev en vittig udgave af Elverskudsvisen, hvor han lader hr. Ole byde til bryllup med et angiveligt lån fra sin egen Agnetevis:

DgF 2. Han beder de store han beder de små
47Ø Han beder det barn udi vuggen lå

Og som mellemkvæd bruger han en af de mange uhyggeskabende lydkulisser som tidens unge digtere var specialister i: *og hundene tude*.

Meget tyder på, at det er Winding, der har skrevet visen om Agnete. Ligesom hans Elverskudsvise var den tiltænkt det borgerskab, der aften efter aften mødtes i de mange klubber i København. Der har begge disse viser – og den nævnte kæmpeviseparodi – moret dem, der i perioder havde fået en overdosis af det følsomme sværmeri for de gamle folkeviser.

Men Agnetevisen „slog an“ blandt folk i almindelighed. Windings Elverskudsvise kunne man ikke drømme om at købe, for den kunne man bedre selv. I Agnetevisen lanceres imidlertid en ny og ganske pirrende historie, som man ellers kun – bortset fra slutningen – kendte fra de sungne historier om bjergmænd og bjergtagning.

I Haderslev tog den stedlige bogtrykker – formentlig Seneberg – Agnetevisen til sig, lavede den lidt om og gav den en slutning, hvor havmanden skildres som endnu mere ked af det – endnu mere fortvivlet – end i Windings vise. Og hvor Winding lader sin Agnete smile let hånligt ad havmanden: *Haa, ja*, lader Haderslev-forfatteren hende le højlydt; og ganske effektivt lader han *og hjertelig hun lo* rime på hendes latter: *Ho ho ho*.

Og Windings omkvæd er ganske enestående i dansk visetradition. Det kendes kun i Agnetevisen og i Windings version af *Redselille og Medelvold* (DgF 271A). At han har det fra svensk er en anden sag; men det er også med til at tegne et billede af Winding, at han var meget svensk orienteret. Han var således blandt de første københavnske skillingsviserproducenter, der lancerede Bellman i Danmark³¹.

Allerede Johs. Steenstrup har påvist, at visen om Agnete og havmanden er ung. Han understreger blandt andet, at der næppe findes én, som han udtrykker det, „ægte“ folkevisestrofe i den³². Men det må lades Winding, at han har ramt en tone, der godt kan se „middelalderlig“ ud – men det er en „middelalder“ set i et troldspejl.

Folkelige sangeres syn på skillingsvisens havmand

En række sangere over hele landet i perioden 1858 til 1899 har en femte scene, hvor havmanden – de kalder ham alle sådan – handler anderledes, end han gør i Windings vise. Det drejer sig om DgF 38 INOP- samt HQR-versionerne. Disse versioner kunne man med rette kalde *Havmandens svig*. De lader havmanden handle, som var han en nøkke eller rettere: som var havmanden en bjergmand – en bjergmand ville aldrig stå grædende tilbage og se sig hånet af en jordisk pige.

V. Havmanden tvinger pigen til at vende tilbage, eller han dræber hende

I fire danske optegnelser af visen må pigen vende tilbage til havet. Det er fælles for disse versioner, at de først har stroferne, hvor pigen siger, at hun ikke tænker på sine børn mere, altså den almindelige afslutning på visen.

Derpå følger disse ekstrastrofer:

- O 18. Den havmand han ud af døren sprang
så alle de små billeder i kirken gav klang
- 19. En dag hun ud i marken går
den havmand han til hende kom
- 20. Så tog han hende med hæven magt
- 21. Og stoppet hendes øre og stoppet hendes mund
så førte han hende på havsens bund
- P 21 Den havmand han gik med så sorrigfuldt et mod
bagefter kom Angenete så hjertelig hun lo
- 22. Han stopped hendes øre og lukte hendes mund
så førte han hende til havsens bund

Optegneren bemærker: „Jeg undrede mig over Slutningen, at Havmanden faar Agnete med; men Sofie Stryhn holdt paa de sidste Vers: „de skulde da med“.“

N 29. Dejn Havmajn, hajn kaste et Gujlæbble ijn,
Aneta hon fijkkj et ajnjed Sijn.

30. Hajn lokkte hænjes Øra, hajn holdt na' for Mujn,
å føre na me saj te Havsens Bonn.

31. Dejn Havmajn drev væk på Bøljan dejn blå,
Aneta hon folde me' ijn jemm te di små.

32. Dejn Havmajn jemm te Bællana kom,
å me sej hadde hajn Moern te domm.

I en enkelt version begynder visen med havtagningen:

- I 1. Han stopped hendes øre, han lukte hendes mund
så førte han hende på havsens bund
2. Tre gange de gik den bjerg omkring
til sidst gik de ad bjergen ind

Sangeren, der overalt kalder væsenet for en havmand, sagde til optegneren: „Det var et Havbjærg; for der er ogsaa Bjæрге i Havet.“ Og han sluttede visen som han begyndte:

- I 20. Han stopped hendes øre, han lukte hendes mund
så førte han hende på havsens bund
21. Tre gange gik de den bjerg omkring
til sidst gik de ad bjergen ind

Hertil kommer tre optegnelser, hvor sangerne ikke har kunnet huske visens afslutning, bortset fra at Agnete døde – eller kom til at lide for sin hånlige optræden. Optegnerne har nedskrevet følgende udtalelser fra disse sangere:

H „Efter de sidste Vers sang han endnu det om Havmanden, som ind ad Kirkedøren tren; men om der forefaldt nogen Samtale i Kirken mellem ham og Agnete, kunde han ikke huske, hvorimod Visen fortalte, at han fulgte efter Agnete og Moderen, da de gik hjem til den sidste Hus, og Knivene klang efter ham, da han gik hen ad Vejen. Agnete vilde ikke følge med ham, men lod sig dog bevæge til at komme udenfor Huset, for at sige Ham Farvel. Saa tager han hende med Magt hjem med sig, og nu kommer Hævnen, idet hun bliver forgivet af sine egne Børn.“

R „Det er blevet mig fortalt, at Angenete skulde have fortrødt det, og saa var gaaet ned til Havet igen, men dem, der sagde det, de vidste ikke nogen rigtig Redelighed; de sagde, at hun skulde have kommet til at lide saa svært for det.“

Q „Der er endnu to Vers, som ikke kan huskes. Der stod deri, at han dræbte og hakkede hende paa Kirkegaarden.“

Disse sangere famler sig mere eller mindre frem, når det gælder afslutningen på visen. De klarer sig med at gentage strofer fra tidligere i visen eller ved at berette om, hvordan de mente, det gik Agnete.

Kun N giver visen en egentlig ny slutning, og det er ikke så mærkeligt, at en sådan netop findes hos denne bornholmske sanger: det var kantor H. Johansens bedstefar, som også kunne Elverhøjvisen i en moderne bornholmsk omdigtning. Også hans Agnetevisen synes at være litterært overarbejdet. I al fald er den bearbejdet med pen i hånd, om ikke af bedstefaderen så af den meget folkevis- og hjemstavnsinteresserede kantor.

Visen om Agnete og bjergmanden

I slutningen af det nittende århundrede var der en række sangere over hele landet, som udskiftede havmanden i Agnetevisen med en bjergmand, og havtagningen blev helt udskiftet med en bjergtagning, der er i overensstemmelse med folketroen, og som ligner den, man møder i bjergmandsversionerne af visen om *Jomfruen og dværgekongen* – nemlig de nyere versioner heraf som burde have fællesbetegnelsen *Jomfruen og bjergmanden*.

Fælles for denne tradition, der kunne kaldes *Agnete og bjergmanden* (DgF 37 LMNTX samt S der kun består af én strofe), er, at alle versionerne har mellemkvædet *Fuglen den synger* el. lign. og omkvædet *Skynd du dig, skynder du dig, Agnete, Skønne Agnete* el. lign.

Trods store forskelle har versionerne så mange ligheder, at de kan forudsætte et skillingstryk fra begyndelsen af det nittende århundrede. Og det at de fem-seks optegnelser kendes fra hele landet tyder på, at der har været tale om et København-tryk. Den tidligst nedskrevne version er fra 1862, optegnet af Kristen Rasmussen fra Ormitslev ved Korsør, således som han selv huskede den, da han var elev på Hindholm Folkehøjskole:

DgF 37 T - Agnete og bjergmanden

1. Agnete hun ud paa Marken gaar,
– Fuglen den synger. –
da saa' hun en Bjærgmand alt for sig at staa.
– Skjønne Agnete!
2. „O, hør du, Agnete! hvad jeg vil sige dig:
o, vil du ikke følge i Bjærget med mig?“
3. Agnete var i Bjærget tre Gange tre Aar,
syv Sønner hun med den Bjærgmand faar.
4. Agnete hun sad ved Vuggen og sang,
da hørte hun de Kirkeklokker de klang.
5. Agnete hun svøbte sit Hoved udi Skind,
saa gik hun for sin Hr. Bjærgmand ind.
6. „O, hør du, Hr. Bjærgmand! hvad jeg vil sige dig:
o, maa jeg ikke ene til Kirken gaa?“
7. „Jo, gjerne maa du ene til Kirken gaa,
naar du ej vil tage dit røde Guld paa.
8. Og naar du saa kommer paa Kirkegaard,
saa maa du ej slaa ud dit fagre gule Haar.
9. Og naar du saa kommer i Vaabehuset ind,
saa maa du ej smile under Skarlagenskind.
10. Og naar du saa kommer i Kirken ind,
saa maa du ej gaa i din Moders Stol.
11. Naar Præsten han nævner den høje,
saa maa du ej lade dig bøje.“
12. Da Agnete hun vilde til Kirken gaa,
da tog hun sit det røde Guld paa.
13. Og da hun saa kom paa Kirkegaard,
da slog hun ud sit fagre gule Haar.
14. Og da hun saa kom i Vaabehuset ind,
saa smilte hun under Skarlagenskind.
15. Og da hun saa kom i Kirken ind,
saa gik hun i sin Moders Stol.
16. Da Præsten han nævnte den høje,
saa lod Agnete sig bøje.
17. „O, hør du, Agnete! hvad jeg vil sige dig:
og hvor har du været saa lang en Tid?“
18. „I Bjærget har jeg været i otte Aar,
syv Sønner har jeg ved den Bjærgmand faaet.
19. Og nu er jeg ræd en Pige,
det gjør mine Kinder saa hvide.“
20. „O, hør du, Agnete! hvad jeg vil sige dig:
og hvad gav han dig til Foræringen din?“
21. „Og han gav mig saa dejlig et Guldbaand:
der findes ej skjønnere paa Dronningens Haand.“
22. „O, hør du, Agnete! hvad jeg vil sige dig:
hvad gav han dig mere til Foræringen din?“
23. „Og han gav mig saa dejlig et Par Sko:
der findes ej bedre paa Dronningens Fod.“
24. „O, hør du, Agnete! hvad jeg vil sige dig:
hvad gav han dig mere til Foræringen din?“
25. „Og han gav mig en Harpe af røden Guld,
at jeg skulde spille paa, naar jeg var sorrigfuld.“
26. De vidste ej andet, de var ene to;
da stod den Bjærgmand for hendes Fod.
27. Han slog hende paa sit Øre,
saa Blodet randt ned paa Guldsnøre.
28. Og han rendte, og hun krøb,
men hun kom til Bjærget længe førend ham.
29. Hun bankede paa Døren alt med sit Skind:
„Stat op, mine syv Sønner, I lukker mig ind!“
30. De to de stod op og lukte hende ind,
de to de lagde Hynde paa Stol.
31. Den ene han satte Skammel under Fod,
– Fuglen den synger. –
de to de lagde hende død paa Bord.
– Skjønne Agnete!

Gammel folkevisetradition indkredses

Det er fælles for alle viserne i dette afsnit, at man ikke kan indkredse deres oprindelige form af den simple grund, at de er blevet digtet før bogtrykkerkunstens opfindelse. Det er således viser, der med rette kan bære betegnelsen middelalderballader.

De syv valgte viser kendes alle i mindst to af de seks kildegrupper.

Den første vise er *Jomfruen og dværgekongen* (DgF 37), og det påvises, hvordan man ved hjælp af mundtlig tradition nedskrevet af en af Vedels menigmandsoptegnere i det sekstende århundrede og tradition nedskrevet af folkemindesamlerne i det nittende, kan afdække netop den gamle vise-tradition, som Margrethe Lange og adelsdamerne har bearbejdet for deres egen fornøjelse – og også en af Vedels adelsoptegnere kender et af disse verbale fruerstue-broderier.

De to næste viser kendes også af blandt andet Vedels menigmandsoptegnere, Margrethe Lange og i nutidstraditionen: det påvises i *Den genfundne søster* (DgF 378), hvordan en skillingsviseforfatter før o. 1550 bearbejder den gamle folkevise-tradition og i *Hjælp i nød* (DgF 201), hvordan man kan afdække tre måder at syngefortælle denne gamle visehistorie på allerede i det sekstende århundrede.

Derpå følger tre analyser, der har et dobbelt formål: dels at afdække folketradition i det sekstende

århundrede ved hjælp af nutidstraditionen og dels at vise, hvordan man i adelskredse forholdt sig til samtidens folkelige visesang. Hvordan bearbejdede man den med henblik på dens nye funktion i fruerstuerne? Derom er *Jomfruen i bjerget* (DgF 36), der også kendes af en af Vedels adelsoptegnere, et meget konkret vidnesbyrd. Og det er principielt den samme problemstilling man møder i *Hr. Bøsmers i elverhjem* (DgF 45) og i *Elverskud* (DgF 47).

I disse viser er det først og fremmest forholdet mellem Margrethe Lange og nutidstraditionen, der analyseres. I den afsluttende analyse af *Germand smed og præstens datter* (DgF 368) fremdrages en anonym adelsdame, der indsamlede gamle folkeviser i første halvdel af det syttende århundrede.

DgF 37 Jomfruen og dværgekongen

16. årh.: B (*Vedels menigmandsopt.*), Aa (*Vedels adelsopt.*), C (*Margrethe Lange*). – 17. årh.: Ab (*Christence Juul*), Ac (*Anne Krabbe*). – 19. årh.: EFGHIKU (*opt.*), Z (*opt. E.T. Kristensen*). – 20. årh.: V (*opt. E.T. Kristensen*), Y (*opt.*).

Udeladt er følgende nedskrifter fra det nittende århundrede: LMNSTX, idet der er tale om versioner af visen om *Agnete og havmanden* (DgF 38), der har lånt fra *Jomfruen og dværgekongen* – samt fragmenterne DÆØ, ligeledes fra det nittende århundrede.

Den samlede overlevering kan inddeles i syv scener:

	A	B	C	E	F	G	H	I	K	U	V	Z	Y
1. Dialog mellem ridder og dværg	■	■								■	■		■
2. Dværg går til mor eller direkte til jomfru	■	■								■			
3. Dværg bjergtager jomfru i otte år	■			■	■		■	■		■	■		■
4. Dialog mellem jomfru og hendes mor	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
5. Dværg opdager at jomfru sladrer	■	■	■	■		■	■		■	■		■	■
6. Jomfru tager afsked med familien	■					■		■			■		
7. Jomfru går ind i bjerget	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		■	■

Det fremgår af denne oversigt, at der er tre måder at begynde visen på. I det følgende refereres i meget grove hovedtræk indholdet af disse tre visetraditioner, og referatet kan suppleres med oplysningerne fra den skematiske oversigt over scenerne:

I. *Jomfruen og dværgen*, DgF 37ABUVY: „dværgekongen“ hører en dag, at en ridder ønskede, at han kunne blive gift med kongens datter. „Dværgekongen“ lover ham på skrømt at opfylde hans ønske, men han bjergtager selv prinsessen.

II. *Jomfruen og bjergmanden*, DgF 37 EFHI: en jomfru bliver bjergtaget en dag, hun er ude at spadserere.

Herefter fortsætter både EFHI og ABUVY med at fortælle, at jomfruen efter otte års forløb får lov til at besøge sin mor, som hun fortæller, at hun er blevet bjergtaget.

III. *Jomfruen og ellekongen*, DgF 37 CGKZ: en jomfru fortæller sin mor, at hun er blevet bjergtaget.

Herefter fortsætter CGKZ i lighed med EFHI og ABUVY: da „dværgekongen“ opdager, at jomfruen har sladret til sin mor, dukker han op og slår hende med en elle-rod. Hun må så tage afsked med moderen og hele familien og vende tilbage til bjerget for evigt.

DgF 37 B Jomfruen og dværgen

1. Rider holler under buske,
– Thy tiden gøres meg saa lang –
tager hand till at ønske.
Eya, ey ey, huad sorrigen du est tung!
2. „Christ giffuedt, den ønsken matthe saa gaa:
ath ieg kunde konningens dotther faa.“

3. Saaaridtt denn ville duerge, under biergedt som hand laa:

„Det er en ønsk, der aldrig fremgaar.“

4. Then diuerge tager staffuen y sin hand,
till konningens gaard saa monne hand gaa.
5. Daatther och hindis kiere moder
dy sidder y dieris burre.
6. „Hør du nu, kiere daatther myn:
hui falmer dit haar? hui blegner dine kindt?”
7. Hui falmer dyn lydt, hui falmer dit haar,
lige-som den quinde, met barne gaar?”
8. „Thet duer icke at dylle for ether:
den ville diuerge haffuer lockedt mig.“
9. „Haffuer den ville diuerge lockett dig,
tha haffuer du icke lenger moder y mig.“
10. The menthe, de var enne II:
udestaar den diuerge, liuder paa ordt.
11. Hand slo hinde met edt eluer-thre:
„Du skøndt dig adt biergidt efter mig!“
12. Staltt Metthe-lill ind aff biergiid thren:
– Dy legthe for offuen wedt hald. –
hindis VII sønner dy stander hende op igien.
Eya, ey ey, sorrigen huad thu est tung!

DgF 37 Y Jomfruen og dværgen

1. Den lille Dværg ligger under Buske:
– for Tiden gøres mig lang –
„Ak, gid jeg kunde ønske.
Eja, hvor Sorgen er tung.
2. Ak, gid jeg kunde ønske,
jeg Kongens Datter kunde faa.“

3. Men da hun skulde til Aftensang gaa,
saa gik hun til det vilde Bjærg.
4. Hun gik det Bjærg tre Gange omkring,
det aabnedes, og hun slap ind.
5. „Eja, eja, hvor er jeg kommen ind,
eja, eja, hvor slipper jeg ud igen?“
6. „Med Falskhed og Svig er du kommen ind,
med Falskhed og Svig slipper du ud igen.“
7.
..... syv Sønner havde hun
8. Stolt Hermelin satte sig paa Vuggen og sang:
„Nu hører jeg Engellands Klokkers Klang.
9. Nu hører jeg Engellands Klokkers Klang,
nu vil jeg mig til Kirke gaa.“
10. „O, vil du dig til Kirke gaa,
saa vil jeg lægge Guldbro for dig.“
11. „Læg du Guldbro, hvor du lægge vil,
alligevel gaar jeg, hvor jeg vil.“
12. Stolt Hermelin gik til sin Faders Gaard,
da stod hendes Fader, var svøbt i Flor.
13. „Goddag, Goddag kær Fader min,
kender I stolt Hermelin, kær’ Datter jer?“
14. „Stolt Hermelin, kær Datter min,
syv Kongeriger har jeg hende efterledt.“
15. „Jeg var ikke god at hitte,
jeg har været i det vilde Bjærg,
syv Sønner har jeg med en lille Dværg.“
16. „Stolt Hermelin, kær Datter min,
o, vil du snakke med kær Moder din?“
17. „... kær Fader min,
ja vel vil jeg snakke med Moder min.“
18. Den lille Dværg bankede paa Vinduesbly:
„Og er du herinde, saa skal du herud.“
19. Den lille Dværg banked paa Vinduesglas:
„Og er du herinde, skal du komme straks.“
20. Den lille Dværg slog hende paa blegen Kind,
saa Blodet sprang over Skarlagenskind.
21. Den lille Dværg slog hende over Øret,
saa Blodet sprang over Guldsøret.
22. Men saa kom Karl handes ældste Søn:
„Hvad gør du ved kær’ Moder min?“

23. Han tog hans Fader i Hals og Haar,
og slog hans Hoved imod den Jord.
24. Han tog hans Fader i Hals og Ben,
han slog hans Hoved imod en Sten.
25. Nu ligger den lille Dværg og rinder Blod,
nu gaar stolt Hermelin og er lige god.
26. Saa ligger den lille Dværg for Hund og Svin
– for Tiden gøres mig lang –
nu gaar stolt Hermelin og er lige fin.
Eja, hvor Sorgen er tung.

DgF 37 E Jomfruen og bjergmanden

1. Jomfru Hermelin gik for sin Fader at staa:
– For Tiden den gøres hende lang. –
„O, maatte jeg dog ikke til Kirkesang gaa?“
O ja, hvor Sorgen er tung!
2. „O ja saamænd det maa du saa,
men vogt dig kun for Bjærgmanden.“
3. Jomfru Hermelin klædtes i Purpur og Guld,
og alle sine Fingre dem satte hun fuld.
4. Jomfru Hermelin gik ad den lille grøn Sti,
den Bjærgmand han løb ad den bredere Vej.
5. Saa drog han hende i Bjærget ind,
og der var hun i otte Aar.
6. Og der var hun i otte Aar,
syv Sønner hun med den Bjærgmand fik.
7. Jomfru Hermelin gik for den Bjærgmand at staa:
„Og maa jeg dog hjem til min Faders Gaard gaa?“
8. „O ja saamænd det maa du saa,
du taler ej om Skæbnen din.“
9. „O nej saamænd det skal jeg ej,
det skal han vist ikke spørge.“
10. Jomfru Hermelin kom i sin Faders Gaard,
og hendes Fader der ude staa.
11. „Og hør, Jomfru Hermelin, hvad jeg siger dig:
hvor haver du været den Tid saa lang?“
12. „Og jeg haver været i Bjærget inde,
syv Sønner jeg ved den Bjærgmand har faaet.“
13. „Og gak til Bordet og æd dig mæt.“
14. Jomfru Hermelin gik [til] Bordet,
den Bjærgmand han banked paa Døren.

15. „Hvad er [det], Jomfru Hermelin siger om mig?“
Jeg siger slet ikke noget om ham.
16. Jeg siger, han er ren og ærer mig,
jeg siger, han er ren og dydefuld.“
17. Den Bjærgmand han kaster Guldæble
i hendes Skjød.
18. Jomfru Hermelin ud fra Bordet sprang:
det røde Æble efter hende klang.
19. Jomfru Hermelin kom til Døren:
den Bjærgmand smak hende paa Øret.
20. Saa drog han hende i Bjærget ind:
hendes Børn hende stander op igjen.
21. Der pidskes hende med Birkerød,
saa hun blev gal og aldrig god.
22. Der pidskes hende med Birkeris,
saa hun blev gal og aldrig viis.
23. Den første bar hende Stolen til,
den anden bad hende at sætte sig.
24. Den tredje bar hende Vandet til,
den fjerde bad hende at vaske sig.
25. Den femte bar hende Haandklæd' til,
den sjette bad hende tørre sig.
26. Den syvende skulde være hendes Alderdoms Trøst,
– For Tiden den gøres hende lang. –
for han vilde hævne sin Faders Brøst.
O ja, hvor Sorgen er tung!
6. „Det er ikke sandt, du siger for mig:
Mjød den er brun, men Mælken er hvid.“
7. „Ja, skal jeg Sandheden sige for jer:
saa haver Kong Elleved lokket mig.“
8. „Og haver Kong Elleved lokket dig,
saa har du ikke længer kjær Moder i mig.
9. Og hør du vel, kjær Datter min:
hvor føder du smaa Børnene din?“
10. „Somme føder jeg paa højen Loft,
og somme føder jeg paa grønne Toft.
11. Somme føder jeg paa grønne Eng,
og somme føder jeg i Kong Elleveds Sæng.
12. Jeg haver dem aldrig saa snarlig fat,
før han haver dem i Bjærget indsat.“
13. „Og hør du vel, kjær Datter min:
hvad gav han dig for Æren din?“
14. „Han gav mig en Silkesærk,
den slider jeg daglig med Angst og Værk.
15. Han gav mig et Par sølvspændte Sko,
dem slider jeg daglig med Angst og Uro.
16. Han gav mig en Harpe af Guld,
som jeg skulde spille paa, naar jeg var sorrigfuld.“
17. „Og hør du vel, kjær Datter min:
du spiller et Stykk' for kjær Moder din.“
18. Det første Strøg, hun strøg paa den:
det hørte Kong Elleved til hans Sæng.
19. Der hun strøg paa den anden dernæst,
da satte Konge Elleved sig til Hest.
20. Der hun strøg paa den tredje Sind,
Kong Elleved ind ad Døren tren.
21. Han slog hende paa hviden Kind:
„Nu haver du kært mig for Moderen din.“
22. Han slog hende med Elleved-Kvast:
„Du skynd dig til Bjærget alt med en Hast.“
23. „Far nu vel, Fader, far nu vel Mo'r!
far nu vel, Søster og yngste Bro'r“
24. Og der de kom paa grønne Eng,
begyndte det Bjærg at aabnes for dem.
25. Og der hun ind ad Bjærget gaar,
hendes syv Sønner for hende da staar.

DgF 37 G Jomfruen og ellekongen

1. „Og hør du vel, kjære Datter min:
– Hvem bryder Løven og Lindegren? –
hvorfor falmer Rosenskinder din?“
– Hvem træder Duggen mod Jorden?
2. „Derfor falmer Rosenskinder min:
for jeg har saa meget at skære og sy.“
3. „Og har du saa meget at skære og sy,
da er der jo flere Jomfruer i vor By.
4. Og hør du vel, kjære Datter min:
hvorfor rinder Mælken i Brysterne din?“
5. „Derfor rinder Mælken i Brysterne min:
igaar drak jeg megen Mjød og Vin.“
6. „Det er ikke sandt, du siger for mig:
Mjød den er brun, men Mælken er hvid.“
7. „Ja, skal jeg Sandheden sige for jer:
saa haver Kong Elleved lokket mig.“
8. „Og haver Kong Elleved lokket dig,
saa har du ikke længer kjær Moder i mig.
9. Og hør du vel, kjær Datter min:
hvor føder du smaa Børnene din?“
10. „Somme føder jeg paa højen Loft,
og somme føder jeg paa grønne Toft.
11. Somme føder jeg paa grønne Eng,
og somme føder jeg i Kong Elleveds Sæng.
12. Jeg haver dem aldrig saa snarlig fat,
før han haver dem i Bjærget indsat.“
13. „Og hør du vel, kjær Datter min:
hvad gav han dig for Æren din?“
14. „Han gav mig en Silkesærk,
den slider jeg daglig med Angst og Værk.
15. Han gav mig et Par sølvspændte Sko,
dem slider jeg daglig med Angst og Uro.
16. Han gav mig en Harpe af Guld,
som jeg skulde spille paa, naar jeg var sorrigfuld.“
17. „Og hør du vel, kjær Datter min:
du spiller et Stykk' for kjær Moder din.“
18. Det første Strøg, hun strøg paa den:
det hørte Kong Elleved til hans Sæng.
19. Der hun strøg paa den anden dernæst,
da satte Konge Elleved sig til Hest.
20. Der hun strøg paa den tredje Sind,
Kong Elleved ind ad Døren tren.
21. Han slog hende paa hviden Kind:
„Nu haver du kært mig for Moderen din.“
22. Han slog hende med Elleved-Kvast:
„Du skynd dig til Bjærget alt med en Hast.“
23. „Far nu vel, Fader, far nu vel Mo'r!
far nu vel, Søster og yngste Bro'r“
24. Og der de kom paa grønne Eng,
begyndte det Bjærg at aabnes for dem.
25. Og der hun ind ad Bjærget gaar,
hendes syv Sønner for hende da staar.

26. Hun satte den yngste paa hendes Skjød,
hun græd, til Vandet under hannem flød.
27. Hendes Datter kom ind, var smal om sin Lænd,
hun havde en Guldspand i hver en Haand.
28. „Nu, min kjære Moder, i drikker af den,
saa bliver al Verden for eder omvendt.“
29. Den første Drik, hun drak udaf den,
da blev al Verden for hende omvendt.
30. Den første Nat hun sov ved hans Side,
da døde hun udi Angest og Kvide.
31. Han lod hende saa hæderlig begrave,
– Hvem bryder Løven og Lindegren? –
som andre Jomfruer det plejed at have.
– Hvem træder Duggen mod Jorden?
3. Jeg ganger ikke efter andet her så sildelig
end at lytte til sangen af de fugle små
4. Jo, du ganger efter andet her så sildelig
du ganger efter at få kongens datter hid til dig
5. Hvordan skulle jeg få kongens datter hid til mig
Og hvad giver du,
jeg skaffer kongens datter hid til dig
6. Jeg vil give dig sølv og det røden guld
og af det vil jeg give dig skæpperne fuld

- V 1. Tællemand sad ved buske
Gud give mit ønske det måtte
2. At jeg kongens datter kunne få
Det stod en skøn ridder han hørte derpå
3. Og hvad så vil du give dertil
Dertil vil jeg give dig sølv og guld
- Y 1. Den lille dværg ligger under buske
Ak, gid jeg kunne ønske
2. Ak, gid jeg kunne ønske
jeg kongens datter kunne få

Som udgangspunkt for analysen vælger jeg B:

1. scene

- B 1. Ridder holder under buske
tager han til at ønske
2. Krist give, den ønske måtte så gå
at jeg kunne kongens datter få
3. Svaret den vilde dværg, under bjerget som han lå
Det er en ønsk', der aldrig fremgår

Disse tre strofer genfinder vi i A 1-4, som derefter har en ni strofer lang dialog, hvor dværgen bl.a. siger:

- A 6. Hvad vil du give den mand
der dig kan fly kongens datter til hånd
11. Jeg giver dig det guld så rød
vil du fly mig den væne mø
13. Bort red ridder med så frit et mod
efter stod den dværg så svigefuld

Denne 1. scene møder vi i nutidstraditionen i tre versioner, som er fælles om at fortælle, at det er dværgen, og ikke ridderen, der ønsker, at han kan få kongens datter. U slutter sig til A og VY til B:

- U 1. Der ganger en dværg i rosenslund
da mødte ham en ridder i samme stund
2. Og hør liden dværg, hvad skal jeg sige dig
hvorfor ganger du her i lunden så sildelig

2. scene

- B 4. Den dværg tager staven i sin hånd
til konningens gård så monne han gå

A har her en seks strofer lang beskrivelse af, hvordan dværgen først går til sin mor for at søge råd om, hvordan han skal få fat i kongens datter. Jo, i aften vil hun gå til aftensang:

- A 18. Han skrev runer på spange
som jomfruen skal over gange

Nutidstraditionen VY har ikke denne scene, hvor dværgen bruger magiske kunster. U har den heller ikke. Her hedder det blot:

- U 7. Det første den dværg over akselene så
så dejlig en jomfru for ham monne stå
8. Og det var liden Kirsten, hun ind i bjerget kom
og hun var i bjerget udi otte år

3. scene

Denne scene, hvor dværgen bjergtager jomfruen, findes ikke i B. A har derimod en tolv strofer lang skildring (A 20-31), hvorefter her citeres:

- A 20. Sildig om aften dag faldt på
den jomfru tog over sig kåbe blå
21. Den jomfru hun ville til aftenang
hun tog den sti, til bjerget randt
22. Jomfruen ind ad bjerget tren
dværgen rækker hende hånden igen
27. Om aftenen blev hun i bjerget ind
om morgenen fulgte han hende til moder sin
28. Og det stod så i otte år
og hende rider bejler både til og fra

UVY fra nutidstraditionen kender også denne scene. De fortæller den ret kort, og den slutter med, at dværgen ikke vil give hende lov til at gå hjem. I V hedder det, at hun fik en glemselsdrik. I A ser jomfruen moderen hver dag. Det er blot om natten, hun er i dværgens vold, hvad moderen ikke ved.

EFHI, der udelukkende kendes fra nutidstraditionen, *begynder* visen med denne bjergtagningsscene. Her citeres kun de første strofer:

- E 1. Jomfru Hermelin gik for sin fader at stå
O, måtte jeg dog ikke til kirkesang gå
2. O, ja såmænd det må du så
men vogt dig kun for bjergmanden
- F 1. Liden Kirsten hun gik på liden grøn sti
den sti den løb i bjerget ind
- H 1. Og det var om en hellig søndagsmorgen
lill' Malfred hun ville til kirken gå
2. Der hun først kom på en grønnetlig sti
den ville ind til bjerget skri'
- I 1. Liden Kirsten hun gik sig ad marken frem
hun bad, Gud ville styre hendes gang
2. Liden Kirsten fandt på en liden grøn sti
den sti den løber ad bjerget ind

4. scene

- B 5. Datter og hendes kære moder
de sidder i deres bure
6. Hør du, kære datter min
hvi falmer dit hår, hvi falmer din kind
7. Hvi falmer din lød, hvi falmer dit hår
ligesom den kvinde, med barnet går
8. Det dur ikke at dølge for eder
den vilde dværg haver lokket mig
9. Haver den vilde dværg lokket dig
da haver du ikke længer moder i mig

Denne dialog genfindes i ændret form i A 32-39, og i U 12-17, V 12-15, Y 8-17. Den noget afvigende udformning skyldes naturligvis, at UVY ligesom A har den forudgående scene om selve bjergtagningen (3. scene), som B altså ikke har.

C i Margrethe Langes Samling begynder visen med denne 4. scene, som hun fortæller i ti strofer:

- C 1. Datter og sin moder
de sidder i deres bure
2. Hør du, Malfred, datter min
hvi falmer rosenkinden din'
6. Det burde ikke at være dulgt for eder
den elverkonge haver lokket mig
10. Er det nu sandingen, du siger for mig
da skynd dig, Malfred, af bure fra mig

GKZ begynder visen ligesom C. Udover den traditionelle variation kan det nævnes, at jomfruen i GK og i øvrigt også i U fortæller moderen, at:

- G 16. Han gav mig en harpe af guld
som jeg skulle spille på, når jeg var sorrigfuld
jfr. K 9, U 16
17. Og hør du vel, kær datter min
du spiller et stykk' for kær moder din
jfr. K 10, U 17

EFHI har en lidt anden udformning af 4. scene, idet den jo først begynder visen med 3. scene. Den åbner 4. scene sådan:

- E 10. Jomfru Hermelin kom i sin faders gård
og hendes fader der ude står

11. Og hør, jomfru Hermelin, hvad jeg siger dig
hvor haver du været den tid så lang
- F 6. Liden Kirsten hun kom for kær moder at stå
Og hvor har du været i årene ni
- H 8. Hej jowertut [pjok] lill' Malfred båd' faver og fin
og hvor har du været den lange tid
- I 11. Og der hun kom ad kirkedøren ind
da gik hun i stol til kær moderen sin
12. Velkommen, vores kære datter
hvor har du været i vinter

5. scene

- B 10. De mente de var ene to
ude står den dværg, lytter på ord
11. Han slog hende med et elver-træ
Du skynd dig ad bjerget efter mig
- Disse strofer genfindes enslydende i A 40-42. En
meget kontant version har
- Z 4. De vidste ikke andet, end de var ene to
da stod den lille dværg og lyttet der oppå
5. Han visked hende én under hvidesten kind
så blodet derefter mon spring'
6. Og hør liden Kirsten, hvad jeg siger dig
jeg beder, du hjemfølger med mig

Heroverfor står f.eks. C og K:

- C 11. Førind de ord talet var
da kom den elver-kong ridend' i gård
12. Den elver-kong han i gården rende
guldsko under hans gange skinne
13. Den elver-konge stander under av'sbord [brættet
under tagskægget]
han lyttet på begge de fruer deres ord
14. Malfred hun ud ad døren tren
elver-konge stander hend op igen
15. Hør du det, Malfred, allerkæreste min
hvi klaged du mig for moder din
16. Havde du nu kun elskov længer dulgt
da måtte du og nu længer din moder haft fulgt
- K 11. Liden Malfred hun legte så længe
til elvekongen har hørte det til senge

12. Liden Malfred hun ud ad vinduet så
Nu holder elvekongen i vores går
13. Elvekongen han ind ad døren tren
liden Malfred hun stander ham op igen
14. Og hør, liden Malfred, Allerkæresten min
hvorfor røbed du mig for kær moderen din
15. Jeg røbed ikke andet for kær moder min
end jeg sagde du har givet mig en harpe af guld
jfr. U 18-22

FI mangler denne scene, men EH har den:

- E 14. Jomfru Hermelin gik til bordet
den bjergmand han banked på døren
15. Hvad er det, jomfru Hermelin siger om mig
Jeg siger slet ikke noget om ham
16. Jeg siger, han er ren og ærer mig
jeg siger, han er ren og dydefuld
17. Den bjergmand han kaster guldæble i hendes skød
18. Jomfru Hermelin ud fra bordet sprang
det røde æble efter hende klang
19. Jomfru Hermelin kom til døren
den bjergmand smak hende på øret
- H 14. Den bjærgmand han op for døren tren
Og hør, lill' Malfred, og nu skal du med

6. scene

Denne scene, hvor jomfruen må tage afsked med
sin familie, har B ikke, men derimod A:

- A 43. Sildig om aftenen, dug drev på
den jomfru tog over sig kåbe blå
50. Så såre da randt hende tåre på kind
der hun skulle skilles fra moder sin

Scenen findes ellers kun i GIV. Kort og godt siger
hun – i en eller to strofer – farvel fader og moder,
farvel søster og broder, farvel alle dem, som Gud
haver skabt. V *slutter* visen med:

- V 19. Farvel, farvel, kære moderen min
samles vi ej her mere, samles vi udi Himmerig

7. scene

- B 12. Stalt Mettelil ind ad bjerg tren
hendes syv sønner stander hende op igen

Med denne strofe slutter B visen. Z fra C-traditionen slutter lige så kort, men med en anden udgang på historien:

- Z 7. Så skete det, som liden Kirsten helst vild'
hun døde inden midnatstid

CK er fælles med AU og EH om at fortælle, at hendes sønner rækker hende *hynde og stol*, i E dog *stol, vand og håndklæde*.

Kun CG og H er fælles om, at hendes datter rækker hende en *kande* (af sølv eller guld) med en glømselsdrik. C er ene om at udbygge denne episode, ligesom C er ene om at give datteren et navn:

- C 21. Op stod hendes datter så smal som vand
hun havde to sølvkand' i hviden hånd
22. Det ene med mjød, det andet med vin
så herlig da skænkede hun moder sin
23. Min kær moder, drikker vin af horn
den elver-konge skal være eder god
24. Stalt Lusselil taler til tjenestekvinde
Du hente mig ind it horn med vin
25. Du hente mig ind et dyrebar horn
du kast deri to edder-korn
26. Det er meget bedre at være død
end leve alt med et sorrigfuldt liv
27. Min kære moder, drikker vin med mig
Var det end vand, jeg ville drikke med dig
28. Fuld usen [til megen sorg] jeg din moder var
jeg dig aldrig klær skar
29. Så tog hun hornet, og af hun drak
al verden hende af huen gik.

C er ene om at afslutte visen sådan:

- C 30. Den ell'kong' ind ad døren tren
Malfred stander hannem op igen
31. Han klapper hende ved hviden kind
Du vær end velkommen i bjerget ind

32. Han tog Malfred i sin arm
han gav hende guldkrone og dronningenavn
33. Det gjorde han for liljevand
han lod kristne båd' sig og alt sit land

G (og jfr. Z ovenfor), der tilhører C-traditionen, og H afslutter visen:

- G 30. Den første nat hun sov ved hans side
da døde hun udi angst og kvide
31. Han lod hende så hæderlig begrave
som andre jomfruer det plejed at have
- H 21. Så kunne de hør'et så langt ud i land
hvordan den bjergmand i bjerget sprang

AUVY og EF, der kun fortæller om hendes sønner, afslutter visen:

- A 56. Hun gad dem ikke svaret for sorrig og nød
og end før midnat var hun død
- U 27. De to kasted over hende kappen så blå
før hanen den galed, var liden Kirsten død
- Y 22. Men så kom Karl hendes ældste søn
Hvad gør du ved kær moder min
23. Han tog hans fader i hals og hår
og slog hans hoved imod den jord
24. Han tog hans fader i hals og ben
han slog hans hoved imod en sten
25. Nu ligger den lille dværg og rinder blod
nu går stolt Hermelin og er lige god
26. Så ligger den lille dværg for hund og svin
nu går stolt Hermelin og er lige fin
- E 26. Den syvende skulde være hendes alderdoms trøst
for han ville hævne sin faders brøst
- F 14. Og havde du nu ej været kær fader så god
så ville vi se dit hjerteblod

Om CGKZ: *ellekonge-traditionen*

Af denne gennemgang fremgår det, at C, der begynder visen med *Datter og sin moder*, repræsenterer samme tradition som G (*Og hør du vel, kære datter min*) og K (*Liden Malfred og hendes moder*) og også som den yderst korte, måske i virkeligheden fragmentariske Z (*Og hør Liden Kirsten, kære datter min*). CGK er også – i modsætning til alle

andre versioner man kender – fælles om at kalde det overnaturlige væsen for en *ellekonge* eller *Kong Elleved*, ligesom de er fælles om navnet *Liden Malfred* (G har dog ikke noget navn på pigen, og Z kalder hende for *Liden Kirsten* og væsenet for en *bjergmand*).

CG er nok fælles med H (se nedenfor) om, at jomfruen foruden sønnerne har en datter, men C er ene om at lade denne datter, som C kalder *Stolten Lusselil*, have en længere dialog med sin mor. Den er tydeligvis inspireret af den samtale, jomfruen havde med *sin* mor og som endte med, at hun røbede, at hun var blevet bjergtaget. I samtalen med sin datter erkender hun, at hun hidtil har været en dårlig mor. Derfor drikker hun den glemselsdrik, datteren rækker hende, for først da bliver hun forenet for evigt med ellekongen, som bliver så glad, at han lader sig kristne!

Denne sidste episode i C – samtalen med datteren og den omvendte ellekonge – og den maleriske skildring af ellekongen, da han tidligere i visen møder op i gården, idet jomfruen taler med sin mor, er efter min mening tilstrækkelig dokumentation for, at C har bearbejdet en version af en gammel folkevis, der var kendt i det sekstende århundrede, og som i sin folkelige form kendes i nutidstraditionen, i al fald i Jylland, nemlig GKZ.

Og C findes netop i Margrethe Langes Samling af Gamle Viser. Rimeligvis er hun selv den, der har bearbejdet folkevisen.

Om ABUVY: *dværge-traditionen*

Aa og B (begge begynder *Ridder holder under buske*), findes begge i Vedels Visearkiv, og de genfindes også i nutidstraditionen:

U (*Der ganger en dværg*), V (*Tællemand sad ved buske*), Y (*Den lille dværg ligger under buske*).

I modsætning til alle andre versioner af visen omtales pigen som *Kongens datter*, og væsenet kaldes for en *dværg* (jfr. dog også Z), bortset fra V der kalder ham en *bjergmand* ved navn *Tællemand*. Endvidere er ABV fælles om at fortælle, at dværgen slår pigen med en *elverrod*, *ellekvast* eller et *elvertræ*, da hun har sladret til sin mor.

At det i nutidstraditionen er dværgen, der fra første færd ønsker sig kongens datter, og at ridderen i UV tilbyder at hjælpe ham, betyder ikke, at det ikke er den samme tradition, der er tale om. Det er nemlig de samme replikker (strofer), der bruges, bare lagt i de modsatte munde.

Det er nu værd at bemærke, at den lange og udførlige scene i A om dværgen, der må søge hjælp hos sin mor, ikke findes i B og ej heller i nutidstraditionen. Det samme gælder det, A fortæller i 1. scene om dværgens runekyndighed. B fortæller blot, at dværgen *tager staven i sin hånd* og går til kongens gård. Og A er også alene om at fortælle, at jomfruen levet et dobbeltliv i otte år med dværgen. Om dagen bor hun hjemme, og det er først, da hun siger nej til fem rige konger og ni rige grever, at moderen begynder at undre sig.

Menigmandsoptegneren Valentin Rentzell, der indførte B i Vedels Visearkiv, bearbejder ikke den version af folkevisen, han har hørt. Han gengiver den, som den lød: kort, men episk afrundet. Det er et vidnesbyrd om, at man i det sekstende århundrede har kendt to lidt forskellige versioner af dværge-traditionen. B har kendt én og Aa en anden, som er bearbejdet; bl.a. er der blevet tilføjet endnu flere middelaldertræk – alt hvad der fortæles om dværgens runekyndighed – og der er blevet opdigtet en poetisk, men folketraditionen fremmed udgave af, hvordan en bjergtagning går for sig.

Aa, der er indført i Vedels Visearkiv af en adelsoptegner, må have cirkuleret i afskrifter i de folkeviseglade adelskredse. I begyndelsen af det syttende århundrede fik to adelige damer også fat i en afskrift af denne bearbejdede folkevis, nemlig Christence Juul (Ab) og Anne Krabbe (Ac).

Om EFHI: *bjergmands-traditionen*

Et særkende for denne tradition, som er nedskrevet i første halvdel af det nittende århundrede på Sjælland, i Vendsyssel og i Sønderjylland af Svend Grundtvigs indsamlere, er, at det overnaturlige væsen i alle nedskrifterne kaldes en *bjergmand*.

Førstelinjerne af denne tradition, der begynder med bjergtagningsscenen, lyder: *Liden Kirsten hun gik sig ad marken frem* (I), *Liden Kirsten hun gik på liden grøn sti* (F), *Og det var om en hellig søndagsmorgen* (H), *Jomfru Hermelin gik for sin fader at stå* (E).

Om den samlede overlevering

Analysen viser, at der i det sekstende århundrede var to forskellige måder at synge-fortælle historien om *Jomfruen og dværgekongen* på. Disse to må-

der var så forskellige, at man kan tale om to forskellige viser eller visetraditioner:

Jomfruen og dværgen indsamles af en af Vedels menigmandsoptegnere (B) og af folkemindesamlerne i det nittende århundrede (UVY). Det er en gammel folkevis, som bearbejdes i adelskredse allerede i det sekstende århundrede. Denne bearbejdelse kendes af en af Vedels adelsoptegnere (Aa). At det er en adelig bearbejdelse og ikke en skillingsviseforfatters værk fremgår deraf, at de bearbejdelser, der foretages, ikke genfindes i nutidstraditionen af *Jomfruen og dværgen*. Der kan derimod – som anført – være tale om en afskrift, der har cirkuleret i adelskredse (Abc).

Jomfruen og ellekongen er også en gammel folkevis. Gennem nutidstraditionen (GKZ) får man et indblik i, hvordan visen kan have lydt i det sekstende århundrede, idet det blev påvist, at Margrethe Langes version (C) er en bearbejdelse af den gamle folkevisetradition, som GKZ er versioner af. Da ingen af de tilføjelser, fru Lange har foretaget, genfindes i den senere tradition, er C altså ikke en skillingsvisesversion, men et rent adeligt verbalbroderi over en gammel folkevis.

I nutidstraditionen møder man *Jomfruen og bjergmanden*, der er en tredje måde at synge-fortælle historien på (EFHI), og det er i øvrigt den, der ofte blandes sammen med den i slutningen af det attende århundrede af en skillingsviseforfatter lancerede historie om *havmanden*, der „bjergtager“ Agnete (DgF 38).

At de tre viser, som Svend Grundtvig har samlet under fællestitlen *Jomfruen og dværgekongen*, har været så udbredte, skyldes, at man i dem sang om en forestillingsverden, man var fortrolig med langt op i forrige århundrede. Derfor er det også betegnende, at de folkelige sangere har præget dem så meget og så forskelligt, som de har gjort: når Ane Kirstine Jespersdatter i Odsherred lader visen ende med, at jomfruens sønner slår dværgen ihjel, alene for at deres jordiske mor kan vende tilbage til sin oprindelige tilværelse uden for bjerget (Y), eller når Madam Andersen på Præstøegnen lader visen ende med, at sønnerne siger til deres mor, at hvis hun ikke havde drukket glemselsdrikken for dermed at blive forenet for evigt med deres far, så ville de have slået hende ihjel (F).

Og netop fordi viserne har været så udbredte, er det ikke mærkeligt, at de gennem deres lange

liv i traditionen har lånt lidt småtræk fra hinanden: H er fælles med GC om, at jomfruen har en datter, U er fælles med GK om, at jomfruen får en harpe af guld, som hun kan spille på, når hun er sorrigfuld.

Og det at de to første af viserne har været kendt allerede i det sekstende århundrede – og den første tilmed i to forskellige versioner – er et vidnesbyrd om denne vise-histories høje alder. Der er ingen tvivl om, at den stammer fra de middelalderlige århundreder.

DgF 378 Den genfundne søster

16. årh.: Aa (*Vedels menigmandsopt.*), Ba (*Margrethe Lange*), C (*Billes hskr.*). – 17. årh.: Ac (*Anne Krabbe*), E (*Kirsten Basse*), AbdgD (*adelsdamer 1590-1650*), Af (*Syvs udgave*), Bbc (*samlere 1650-1750*). – 18. årh.: Ae (*samler 1650-1750*), F (*indført omkr. 1700 på to tomme blade i et adelsdaméhåndskrift, Sophia Sandbergs, hvor de øvrige viser er indført af en anden skriver i beg. af det 17. årh.*). – 19. årh.: GH (*opt. E.T. Kristensen*).

Axel Olrik er den eneste, der har behandlet denne vise om en bror, der genfinder og hjemfører sin bortstjalne søster. Han mener, at „den fælles Stamform“ eller „Redaktion“, der ligger til grund for „Adelsopskrifterne“ A, B, C og D, er fra første halvdel af det sekstende århundrede. Han tilføjer: „Jævnside den sent opstaaede Adelsform har der da gaaet en noget mere folkelig Overlevering, repræsenteret af de jyske Opskrifter“ E, F, G og H fra det syttende til det nittende århundrede:

En Særstilling indtager Opskrift H, der i vore Dage er optegnet af E.T. Kristensen, fra Silkeborg- og Viborg-Egnen. Den slutter sig kun til Dels til den sædvanlige jyske Overlevering; i Omkvæd, Navne og Broderens Udenlandsrejse stemmer den med det 16de Aarh.s Adelsopskrifter. Dog er dette ikke noget særligt nyt Fænomen; det er kun den jyske Bindestue-Egns Lighed med Karen-Brahe-Folio og de andre jyske Visebøger fra 16de Aarh., som man kender fra mange andre Viser. Det mærkelige er blot, at den ogsaa findes, hvor Adelsoverleveringen er saa ny, som det her er Tilfældet. Dette viser, at Ligheden ikke beror paa ældgammelt Fællesskab, men paa at den adelige

Overlevering i en forholdsvis sen Tid (16de eller 17de Aarh.) er sunken ned til denne Egns Almue, medens den øvrige jyske Visesang har holdt sig upaavirket af Visens finere Redaktion (DgF VI, side 423).

Med min analyse vil jeg vise, at E, F, G og H er versioner af den gamle folkevisetradition, og at Aa, Ba, CD er versioner af en skillingsvisetradition fra begyndelsen af det sekstende århundrede, som bygger på den gamle folkevisetradition.

E

Gammel folkevisetradition

1. Her Medellfar red offuer heden,
alt efter sin søster at lede.
Men, sommeren, du est en daare.
2. Och hand liette i otte aar,
iche fant hand iomfru Isse-mar.
3. Der hand kom till borgens lid,
saa herlig en dantz da ganger der-weed.
4. Well thu gang reed hand den dantz omkring,
alt skuert hand stalten Sølfuerinng.
5. „Hell stander i, Sølfffar faffuer och fin,
aldrig saa ieg en wehnner kinn.“
6. „Mens end haffuer ieg en ternne,
hun ehr fast uehnner end morgen-stierne.
7. Hun ehr meget wehnner i hindis silche-serck,
end ieg er i all mit forgyldene werch.
8. Hun ehr fast wehnner, naar hun ehr død,
end ieg ehr i all mit guld saa rød.“
9. „Och tolff mark guld saa giffuer ieg dig,
du lad din terne komme [at] skenke for mig.“
10. Sølfffar ganger i bure,
hun wecher op Ismar saa prude.
11. „Voger op, Issmar, faffuer och finn!
du skall skienche for gisterne minn.“
12. „Mens uar hand heden-konge i-gaar,
i bad mig iche i stuffuen ind-gaa.“
13. Oben-hoed och bare-food,
saa sørgen bar hun win paa bord.
14. „Ret aldrig saa ieg ehn wehner mar,
som iche uill børste sit faffre haar.“

15. „Aldrig kom børsten i mit haar,
siden ieg bleff stollen fra min faders gaard.
16. Aldrig kom skouen paa min foed,
siden ieg bleff stollen fra fader och mor.“
17. „Och hør du, iomfru, faffuer och finn.
du sig mig noget aff frender dinn.“
18. „Welle kong heder min fader,
dronning Mergrette heder min moder.
19. Her Medell-far heder min yngste bror,
selff heder ieg iomfru Isemaar.“
20. Hand slog offuer hinde skarlagen-skind:
„For uist ehr du kier søster minn!“
21. Hand slog offuer hinde kaaben blaa,
hand løffte hinde paa sin ganger graa.
22. Femten rider tog hinde fra hest,
femten iomfruer red hinde nest.
23. Der uar stor glæde i danner-konnings gaard,
de haffde fundet iomfru Issemor.
Men, sommer, du est en daare.

H

Gammel folkevisetradition

1. Kong Sejfred han vild' sig af Landet drag'
Jomfru Æssemaar skuld' vær' hjemm'
og ta' Landet var'.
De hviles under Jylland.
2. Saa kom der Røvere paa vor Land,
saa stal de hend' bort, den Lillivand.
3. Der Kong Sejfred og han kom hjem,
da var hans kær' Søster staalen hen.
4. Han rejste igemmel de syv Kongeriger,
og ikke kund' han hans kær Søster oplede.
5. Og der han kom til Kong Hagens Gaard,
ud' stod Kong Hagens Frue og tog ham imod.
6. „Hør I, kær Moder, hvor I er skøn!
havde jeg en Jomfru, var halv saa skøn!“
7. [„Ikke da er jeg saa saare skøn,
jeg haver mig en Jomfru,
der var syv Gang' saa skøn.“
8. „Hør I, kær Moder, hvad jeg sige maa:
og maa jeg ikke den Jomfru se?“
(Saa gik hun ned til Jomfruen og sagde:)

9. „Staa op, Jomfru Æssemaar, du klæder dig brat!
du skal skænke Vin for en Ridder i Nat.“
10. „Hvordan skuld' jeg for den Ridder indgaa?
det er syv Aar siden, jeg Solen saa.“
11. „Med aaben Hoved og baren Fod
saaledes skal du for den Ridder indgaa.“
12. „Saaledes vil jeg ej for den Ridder indgaa,
mine bedste Klæder dem tager jeg paa.“
13. En Silkesærk hun først i drog,
en guldblommet Kjortel hun derover slog.
14. Hun drog i Guld alt over Guld,
hendes Finger og hendes Bryster
dem virked hun fuld.
15. Jomfru Æssemaar hun ind ad Døren tren,
det var alt ligesom Solen havde skjén.
16. Kong Seifred han klapped paa Hynderne blaa:
„Lyster I ej, skøn Jomfru, at sidde der-oppaa?“
17. „Nej, hverken vil jeg sidde, ej heller vil jeg staa:
jeg vil vide jer Ærind, og saa vil jeg gaa.“
18. „Hør I, skøn Jomfru, hvad jeg sige maa:
hvad for en Land er I kommen fraa?“
19. „I Saksland og der er jeg fød og baaren,
og der er mit Klæder til mig skaaren.
20. Min Broder han vild' sig af Landet drag',
og jeg skuld' vær' hjemm' og ta' Landet var'.
21. Da kom der Røvere paa vort Land,
saa stal de mig bort, den Lillivand.“
22. „Er det sandt, du siger for mig,
saa vist er du kær' Søster min.“
23. Kong Seifred og han sad først til Hest,
han satt' Jomfru Æssemaar for hans Bryst.
24. [Kong Seifred han red med sin Søster af Gaard,]
Kong Hagens Frue hun ud af Vinduet saa.
25. „Haad' Kong Hagen selv væ't hjemm',
du haad' ej taget din Søster saa jenn'“.“
De hviles under Jylland.

Aa

Skillingsvisetradition

1. Der vor en grøffue udi Saxen-landt,
hand haffde en dotter, en lillie-vaandt.
De huilis under Øølandt.
2. Hand haffuer icke dotter for-uden en,
icke haffde hand, heller for-uden en søn.
3. Hind unge her Segelffar hede den søn,
iomffrue Isemar hede den iomffrue skøn.
4. Først døde greffuen under øø,
saa døde greffinde, det vor stor nødt.
5. Her Segelffar med den lilie-vaandt
saa ene raade de dieris faders landt.
6. Segelffar skulle til Romme fare,
iomffru Isemar hun skulde hiemme være.
7. Her Segelffar hand foer till Romme,
aldrig vintede de ham hiem at komme.
8. [Kong Hagen seigler under øe,
saa thog hand bort den weene møe.]
9. Konning Hugén seiler under dett landt,
hand fick hinde sin kier drotning udi haand.
10. „Oc her haffuer y en lille-vaand,
den ville wy giffue vor søn i haandt.“
11. Segelffar kom fra Rom hiemme,
borte vor Isemar, hans søster saa ween.
12. Her Seiglfar lader wercke
snecken aldt aff styrcke.
13. De tho lader hand till lande-vern vær,
de thoo de valske cartoger at bær.
14. Sielff daa lette her Segelffar,
til hand kom till konge Hugens gaardt.
15. Segelffar kom der ridind i gaardt,
ude stod drotning Adellrudt, vor suøbt y maar.
16. „Her stander y, fru Adellrudt,
aldrig saa ieg en venner brudt.“
17. „End haffuer ieg en iomffrue hoss mig,
hun er ind tussind fold skønner endt ieg.“
18. „Det røde guld giffuer ieg dig,
lader den iomffrue skencke vin for mig!“
19. Drotningen gaar till bure,
hun vecker op Isemaar prude.

20. „Du stat op, Isemer, kled du dig!
du skalt idag skencke vin for mig.“
21. „Icke sømmer mig den ære at være,
oc icke den klare vin at bær.
22. Foruden her Hagen koning vor her,
eller oc min broder Segelffar.“
23. Isemaar gaar udi bure,
kleder hun sig saa prude.
24. Iomffruve Isemer ind att døren træen,
Segelffar stander hind op igenn.
25. Segelffaar klapper paa hiunder blaa:
„I sider, iomffru, i huiler her-paa!
26. I setter eder paa hiunder blaa,
y siger mig, huor y er født oc barn.“
27. „I Saxen er jeg fød oc born,
oc der er all min kleder skarn.
28. Der min fader lagdis under sorten mold,
daa døde min moder før hannen goll.
29. Ieg haffuer icke broder uden en,
hand foer seg till Rom hiem.
30. Motte ieg leffue [saa guod en] dag,
at ieg motte finde min broder gladt!“
31. Hand klapper hinde ved huden kind:
„Du est aller-kieriste søster min.
32. Hør du, Isemaar, søster min,
wiltu følge kier broder din?“
33. Hun klapped hannom vid huden kindt:
„Ieg følger dig gerne, kier broder min.“
34. Hand bød y dag, hand bød i tho
røde guld for den skøne iomfruue.
35. Der dett guld icke lenger vandt,
handt tog den fole, paa [skoffuen rand].
36. Melte det drotning Ade[l]rudt venne:
„Christ giffuet, koning Hugen vor hiemme!
37. Wor koning Hugen hiemme,
i tog hinde icke bort saa enne.
38. De vunde op silcke-segell grønne,
her Segelffar førde sin søster hiem.
De huilis under Øølandt.

C Skillingsvisetradition

1. Segell-fer for tiill Rome,
aller wented dii hans kome.
Dii huilltes onder Øøland.
2. Segell-fer kom fra Rome hiem,
baarte war lis-maar, den lele-grenn.
3. Segell-fer lader werche
syu snecher aff størche.
4. Dii II tiill lande-wernn ad were,
dii to dii wallske kartor ad bere.
5. Der hand kom tiill boriig-led,
fru Adeluds stod der ingen-wed.
6. „Her staar ii, staaltten fru Ade-luds,
aller saa ieg en wenere brud.“
7. „End haffuer ieg en terne for meg.
hon er end VII foldt wener end jeg.“
8. „Ded røde guld saa giiffuer ieg ier,
ii lader eders terne y søyne med meg.“
9. Adeluds ganger tiill bure,
honn wecker op Ismaar prude.
10. Stat op, Ismaar, kled du diig!
ii-dag skaltu skencke win for meg.“
11. „Icke sømer meg ded wer ad were,
och icke den klare win ad bere.
12. Uden her Hogen kong wore her,
elle mynn broder, her Segell-fer.“
13. Ismaar ganger tiil bure,
honn kleder siig saa prude.
14. En sellcke-serck honn onder ii dro,
end guld-bonden korll honn ofuuer slo.
15. Honn gør siig med en sellcke-snor,
ded røde guld paa ioren slo.
16. Honn staar saa small som lelle-wand,
honn har tu søll-kar paa huer sin hand.
17. Ismaar ing ad døren tren,
Segell-fer stod hind op ii-genn.
18. Segell-fer klaper paa høyned blaa:
„Gaar hiid, iomfru, huiler her-paa!
19. Seter ier paa ded sede,
ii siiger meg aff eders ete.“

20. „Ii Island er ieg fød och baaren,
der er alle miinn kleder skaaren.

21. Kongen wor miinn fader,
droningen wor miin moder.

22. Droningen wor miinn moder,
her Segell-fer wor miinn broder.

23. Siegel-fer for tiill Rome,
aller wenter ieg hans kome.

24. Nu er dii alle døde,
der meg skulle kled och føde.“

25. „Ii tüger, Ismar, ii siiger icke saa!
her seder ier bror och løyder her-paa.“

26. Hand bød ii dage, hand bød ii II
røde guld for den stallte iomfru.

27. Der ded røde guld icke lenger want,
hand tog denn folle, paa skoffuen rand.

28. „Wore her Hogen kong hieme,
ii toge hind icke saa ene.“
Dii huilltes onde Øøland.

Af 33. Vare min Herre her hjemme
du skulle hend' ej så nemme

34. Jeg siger, som jeg mon mene
du skulle ej tage hende så ene

Ag26. Gud give, Kong Hågen havde været hjemme
ikke skulle han havde taget hende så ene

Ba 24. Det mælte dronning Ellen så væne
Krist give, kong Hagen var hjemme

C 28. Vare hr. Hogen kong hjemme
I toge hend' ikke så ene

D 31. Vare hr. konning Hagen hjemme
I førte hende ej bort så ene

E *har en anden slutning.*

F *er et brudstykke, hvor slutningen mangler.*

G 22. Ak havde min herre været hjemme
du skull' ej ha' taget hend' alene

H 25. Håd kong Hagen selv væ't hjemme'
du håd' ej taget din søster så ene

Det centrale i visen er selve historien om, hvordan en broder genfinder og hjemfører sin bortrøvede søster, og det er både den gamle folkevisetradition og den nyere skillingsvisetradition fælles om. På dette punkt er de to traditioner stabile. Alle afvigelserne falder inden for rammerne af, hvad der er almindeligt, når en vise har levet så længe i den mundtlige tradition. Der er tale om traditionel variation.

Man kan gå så vidt som til at referere *alt*, hvad de er *fælles* om sådan: da en broder får at vide, at hans søster er røvet, leder han overalt og kommer så til en gård, hvor han møder en kvinde, som han fortæller, hvor smuk hun er. „Jeg har en jomfru hos mig, som er endnu smukkere“. Da broderen tilbyder hende guld for at se hende, beder hun hende komme ind og skænke vin for gæsten. De to søskende kan ikke kende hinanden, men efter en samtale afsløres alt. Broderen rider da væk med søsteren, og slutreplikken er næsten ordret den samme. Det er bortranerens frue, der siger:

Aa 36. Mælte det drotning Adelrud væne
Krist givet, konning Hugen var hjemme

37. Var konning Hugen hjemme
I tog hende ikke bort så ene

Forskellen mellem versionerne viser sig først og fremmest i, at skillingsvisetraditionen har en forhistorie, hvorimod den gamle folkevisetradition ingen har.

Den gamle folkevisetradition

Mette Skrædder, en fattig husmandskone på Mors, sang i 1889 folkevisen for E. T. Kristensen (G). Hun begynder med strofen:

G 1. Hr. Peder han red over hede
alt efter sin søster at lede
For hun var idel skøn

Sådan begynder også en version, som er nedskrevet omkring 1700:

F 1. Guldbrand han drog over hede
alt efter sin søster at lede
For hun var idelig skøn

I denne gamle nedskrift, som med nogen sikkerhed kan henføres til Randerseggen, hedder søsteren *Sølvklare* og bortførerens kone *Ellen*. Mette Skrædder kalder dem henholdsvis *Gulddåler* og fru *Søllerland*, og de to søskendes mor kalder hun dronning *Ellen*. Disse navnevariationer er tradi-

Mette Marie Jensdatter, der i 1889 sang den gamle folkevisen om Den genfundne søster (DgF 378G) for Evald Tang Kristensen. Hun var da 80 år og boede i Sundby på Mors. Hun blev kaldt Mette Skrædder, fordi hun i mange år havde ernæret sig som Skrædderpige. Tang Kristensen skriver om hende i Jyske Folkeminder XI: „En stærk Hukommelse, en levende Indbildningskraft og en naturlig poetisk Begavelse har den gamle haft, og dertil Lyst og Gaver til at give fra sig, hvad hun havde tilegnet sig. ... Hun er, som jeg kan tænke mig en Type paa en gammel Visesangerske“. Fot. P. Olsen 1895 (Dansk Folkemindesamling).

tionelle, og da overensstemmelsen i øvrigt er markant, er der ingen tvivl om, at det er den samme folkevisen nedskrevet med næsten 200 års mellemrum.

I begyndelsen af det syttende århundrede havde adelsdamen Kirsten Basse, der lavede sin visebog, mens hun boede på Smistrupgård i Vendssyssel, også hørt denne vise:

- E 1. Hr. Medelfar red over hede
alt efter sin søster at lede
Men, sommeren, du est en dåre

Hun kalder søsteren for *Issemår* og hendes bortførers kone for *Sølvar* eller, når der skal rimes, *Sølvering*, og hun har bearbejdet visen en del: da Medelfar møder Sølvar ved borgeleddet, *så herlig en dans der ganger derved; Vel to gang' red han den dans omkring*. Og Issemår er blandt *hedenske folk*. Selv er hun og Medelfar *dannerkongens* og hans *dronning Margrethes* børn. Variationer af denne art er der mange af. Folkevisen er i det hele blevet tilpasset de fruerstuer, hvori der er blevet sunget og danset til på den tid – *Men, sommeren, du est en dåre* er et koket omkvæd på en dansevisen.

I 1871 sang Ane Johanne Andersdatter, en aftægtskone på Viborg-egnen, en lidt anden version af folkevisen end den, Mette Skrædder kendte. Hvad denne udtrykker i én indledningsstrofe, ligesom version E og F, bruger Ane Johanne Andersdatter fire strofer til:

- H 1. Kong Sejfred han vill' sig af landet drag'
jomfru Æssemar skuld' vær' hjemm' og ta' landet
i var'
De hviles under Jylland
2. Så kom der røvere på vor land
så stjal de hend' bort, den liljevand
3. Der kong Sejfred og han kom hjem
da var hans kær' søster stjålen hen
4. Han rejste igennem de syv kongeriger
F 2; G 3,1
og ikke kunn' han hans kær' søster oplede
F 1,2; G 1,2

Det bør bemærkes, at efter at hun har sunget tre vel-rimende strofer, så erindrer hun usikkert den fjerde, altså netop dér, hvor de øvrige jyske versioner begynder visen. I resten af visen er der nemlig ingen væsentlige afvigelser i forhold til F og G, men derimod nok når det gælder den adelige, bearbejdede E, bortset fra navnene, omkvædet og den lille optakt til historien. Derfor vil H, der, som også Olrik understreger, indtager en særstilling, indgå i analysen af

Skillingsvisetraditionen

Her tager jeg udgangspunkt i den version, som en af Vedels menigmandsoptegnere har nedskrevet (Aa). I en fjorten strofer lang indledning får man at vide, at Segelfar og Isemår var børn af en saksisk greve, og at hun blev bortført af en kong Hugén, mens broderen var på rejse til Rom. Man får også at vide, at Hugén siger til sin dronning Adelrud, at han har stjålet pigen, for at hun skal ægte deres søn, når de begge bliver giftfærdige.

Da Segelfar kommer hjem, udstyrer han en hel flåde, og de to snekker udruster han med vælske kartover. Derpå følger strofen:

Aa 15. Segelfar kom der ridend i gård
ude stod drotning Adelrud, var svøbt i mår

Visen slutter med, at han i to dage forgæves forsøger at løskøbe sin søster:

Aa 15. Der det guld ikke længer vandt
tog han den fole på skoven randt

Og slutstrofen lyder:

Aa 38. De vunde op silke-sejl grønne
hr. Segelfar førte sin søster hjem

Men *alt* andet i selve historien har Aa fælles med EFGH. Altså det centrale.

Ba er nedskrevet af Margrethe Lange, og som Olrik gør opmærksom på, synes der at være tale om et forsøg på at nedskrive visen, som hun har hørt den sunget, men det er ikke helt lykkedes.

I Ba fortælles historien som i Aa, men i ti strofer, og i alt det væsentlige har de to versioner så meget fælles, at der er tale om samme tradition. Det samme gælder den af en af Jens Billes venner nedskrevne C, hvor forhistorien dog kun fortælles i fire strofer. Ba og C er traditionelle versioner, der helt kan sidestilles med den, menigmandsoptegneren hjemtog til Vedels Visearkiv.

AaBaC-traditionen har også været kendt i adelsdamemiljøer i begyndelsen af det syttende århundrede. En af damerne havde tidligere i sin visebog indført én version af visen, hvor hun havde skrevet gentagelsesstroferne helt ud, så den var lige til at synge efter (D). Senere indfører hun også en A-tradition, hun har hørt (Ad), og som hun omarbejder „med Pennen, for at skaffe bedre

Rim og lign., og enkelte Vers er tildigtede eller udeladte“ (Olrik i DgF VI, side 439), og denne version ser en af hendes veninder: hun afskriver og omarbejder den endnu mere (Ag) blandt andet „saa at der i Stedet for 37 Vers er kommet 26 Dobbeltvers“ (Olrik i DgF VI, side 441).

Ad-versionen kendes også af Peder Syv (Af), og i sin „Forklaring“ til visen kommer han med en interessant oplysning: „Der findes og en anden Vise lidet anderledes end denne, med et andet Omkvæd, *For hun var idel skjøn*. Men jeg lader den ude, eftersom Indholdet er alt det samme“. (Efter DgF VI, side 440, hvor Af er optrykt).

Betrakter man nu navnestoffet i ABCD-traditionen, ser man, at hovedpersonerne overalt hedder det samme: broderen hedder *Segelfar* eller navne, der lydligt er beslægtede dermed (Sejlfar, Sidelfar, Sigferd, Seigelferd), kun Syv kalder ham *Guldbrand*. Søsteren hedder *Isemår*. Når bortføreren overhovedet nævnes kaldes han *Hagen* og hans kone *Adelråd* eller navne, der er variationer deraf (Adelus, Adelkind), dog kalder Margrethe Lange hende for *Ellen*, som hos en yngre adelsdame er navnet på de to søskendes mor. – Endvidere kan det bemærkes, at alle opskrifterne er enige om omkvædet *De hviles under Øland*.

H er her i overensstemmelse med denne tradition, idet Ane Johanne Andersdatter kalder broderen for *Sejfred*, der må siges at være en hørt version af Segelfar eller lignende, og søsteren for *Æsemår*. Hun kender også navnet på bortføreren, nemlig *kong Hagen*. Og omkvædet lyder *De hviles under Jylland*.

Selv om H, når det gælder selve visehistorien, har langt mere fælles med EFG-traditionen, så er overensstemmelserne med ABCD-traditionen dog så markante, at der angiveligt har fundet en påvirkning sted fra denne „finere Redaktion“, som Olrik taler om. Helt i overensstemmelse med sin generelle opfattelse: at man i de ældste håndskrifter finder adelige redaktioner, mener han, at H er en vise, der er sunket ned fra adelen til almuen i det sekstende eller syttende århundrede. Men det er også værd at bemærke, at Olrik betragter EFG-traditionen som en ældre tradition, der har „holdt sig upaavirket af Visens finere Redaktion“. Heri stemmer min opfattelse ganske overens med hans, og det er netop den „upaavirkede“ jyske tradition, som jeg kalder for den gamle folkevise-tradition.

Da jeg imidlertid har kunnet karakterisere Vedel-optegnerens Aa som folkelig overlevering, kommer jeg til en anden opfattelse end Olrik, ikke blot af ABCD-traditionen, men også af den tradition, som H repræsenterer:

Den redaktion af visen, som opskrifterne ABCD nødvendigvis må forudsætte, og som på grund af deres udstrakte indbyrdes ligheder ikke kan ligge langt tilbage i tiden, må være foretaget af en skillingsviseforfatter i begyndelsen af det sekstende århundrede. Og det kan man dokumentere, fordi redaktionen digterisk set er meget primitiv. Ved et nærmere eftersyn vil det nemlig vise sig, at den selv afslører, hvordan og af hvad den er sat sammen.

Han har kendt den gamle folkevisen om en bror, der leder efter og som genfinder sin bortstjålne lillesøster. Scene for scene bringer han denne visehistorie, men helt i skillingsvisens ånd lægger han så en lang forhistorie til om, at de to søskende er gregebørn, og om hvordan broderen udruster ikke mindre end fire krigsskibe for at lede efter søsteren. Denne indledning slutter med strofen:

Aa 14. Selv da ledte hr. Segelfar
til han kom til kong Hagens gård

Men så knækker historien over præcis dér, hvor han begynder at tage fat på den gamle vise, han kender:

Aa 15. Segelfar kom der ridend i gård
ude stod drotning Adelrud, var svøbt i mår

Olrik har også bemærket dette brud: „Det er, fra et kunstnerisk Standpunkt, lidet heldigt at beskrive Hr. Sejlfars store Søudrustning, naar han straks efter kommer ridende og finder sin Søster“ (DgF VI, side 422).

Det næste brud kommer i visens slutning. Herom bemærker Olrik:

Det er aandeligt fattigt at lade ham byde Guldskatte to Gange, først for at faa Jomfruen at se og dernæst for at maatte rejse bort med hende. Den fremmede Dronnings Slutningsudbrud, at havde Kong Haagen været hjemme, da var det ikke sket, synes mig ogsaa bedre paa sin Plads, naar han straks løfter hende paa sin Hest (GH), end naar han har forhandlet i to Dage og de har tinget om Prisen for hendes Løsgivelse (DgF VI, side 422).

Skillingsvisen slutter med, at hr. Segelfar både rider og sejler bort med sin søster.

Da skillingsviseforfatteren næsten ikke rører stroferne i selve dén gamle vise, han giver en forhistorie og en slutning, der refererer hertil, vil det sige, at vi i skillingsvisseudgaven, repræsenteret ved ABC, finder et vidnesbyrd om den gamle folkevisen i det sekstende århundrede.

Skillingsvisen blev en del af den folkelige overlevering på den tid, og det var den som bl.a. Vedels menigmandsoptegner fastholdt; men den gamle folkevisen, der ikke kendte det drabelige og romanagtige regi, som et nu tabt skillingsstryk satte den enkelt opbyggede visehistorie ind i, lever videre i traditionen.

Om H-versionen

Når det nu kan sandsynliggøres – og næsten bekræftes af Olriks egen karakteristik af den „fine-re“, men dog „aandeligt fattige“ ABCD-tradition – at der er tale om en skillingsvisetradition, bortfalder ideen om, at H skulle være en fra adel til almue sunket version.

At H, ligesom EFG, repræsenterer den gamle folkevisetradition, er der efter min opfattelse ingen tvivl om, lige så vel som det er sikkert, at denne tradition og skillingsvisetraditionen gensidigt har påvirket og inspireret hinanden. Ingen folkevisen kan leve et beskyttet liv i traditionen. Den vil altid modtage påvirkninger og impulser og vil altid blive præget af sangerne og deres erfaringsverden. Det er netop et særkende for en folkevisen, og det er derfor betegnende, at de fire versioner af folkevisen, man kender, har fire forskellige navne på søskendeparret. Kun i skillingsvisetraditionen er navnene de samme, for den trykte tradition indprenter folk, at broderen og søsteren nu engang hedder *hr. Segelfar* og *jomfru Issemår*. Og at navnet Segelfar er skillingsviseforfatterens påfund, kan betragtes som givet: det er jo det ideelle navn – Segelfar = sejlfarer – på en broder der i hans version sejler mere end han rider over hede for sin søster at oplede.

Skillingstrykket fra begyndelsen af det sekstende århundrede har givet været optrykt langt op i det syttende århundrede. F.eks. kan Syvs version meget vel grunde sig på et skillingsstryk. Selv siger han, at han også har kendt folkevisen, og herfra henter han et for ham nyt navn på brode-

ren, nemlig hr. Guldbrand, som passer bedre ind i hans lidt overbroderede udgave af visen. E-versionen bruger navnet hr. Medelfar, som meget vel kan være påvirket af skillingsvisens hr. Segelfar. G-versionen synger ganske enkelt om hr. Peder – hvorimod H-versionen laver hr. Segelfar om til hr. Sigfred.

De, der sang H-versionen, har i det hele ladet sig påvirke lidt mere af skillingstrykket, dog uden at det rører ved selve historien. Navnene er jo ret beset ligegyldige. Det er historien, der er det vigtigste, og på det punkt ligner H langt mere E og G end skillingsvisetraditionen, også selv om Ane Johanne Andersdatter begynder sin vise med en optakt. At mene, at den er en forkortet udgave af skillingsviseforfatterens lange røverhistorie, er ikke rimeligt. I H-versionen sejler broderen hverken først eller sidst i visen, ligesom han i øvrigt heller ikke bruger to dage på at løskøbe sin søster. Ane Johanne Andersdatters indledning er i virkeligheden en uddybende optakt, som hun meget vel selv kan have lavet: som nævnt har hun lidt problemer med at gå ind i visen dér, hvor den øvrige jyske overlevering begynder.

DgF 201 Hjælp i nød

16. årh.: A (*Vedels menigmandsopt.*), Ba (*Margrethe Lange med sene afskrifter heraf hos samlere 1650-1750 b-g*). – 19. årh.: C (*opt. E.T. Kristensen*).

C blev sunget for Evald Tang Kristensen i 1869 af aftægtskonen Marèn Kristensdatter i Almind ved Viborg og A for en af Vedels menigmandsoptegnere i slutningen af det sekstende århundrede af en ukendt folkelig sanger.

Med min analyse vil jeg ved hjælp af disse to versioner, hvoraf C antages at være en nutidsversion af en gammel folkevisetradition, påvise at Ba, der er nedskrevet af Margrethe Lange, er en tredje måde at synge-fortælle historien på i det sekstende århundrede, idet man her har et af de ikke helt få vidnesbyrd om, at fru Lange ikke har bearbejdet den folkelige tradition, hun har indsamlet.

A Vedels menigmandsoptegner

1. Her Peder hand skulde till tinge fare,
hans systre skulde hiemme være.
Der stannder en lind i greffuenns gaard
saa herligh.

2. Her Peder hand korn fra tinget hiem:
oc alt spurde hand eptther systre syn.

3. „Stolt Margret sad oc lest i bog,
greffuen hinder med volden bort togh.“

B Margrethe Lange

1. Staltt Mettelild saad och løste y
boog,

– Dy roser thu. –
greffuen hand hynder med woold
bortt tuog.

Der staandder en lidenn liend y
greffuens gaard saa herlig.

2. Hand sendde till hinder dy [ridder]
v,
men icke saa wilde hun følge dem.

3. Hand sende till hinder di ridder ny,
men icke saa wilde hun følge dy.

C Optegnet af E.T. Kristensen

4. Saa kaam selleff grøffuenn med alle
hans mend,
saa førde hand bortt denn iumfru
skøønn.

5. Her Peedder hand kaam aff landdenn
hieem,
hans muoder hun gaar hanom greed-
dind igenn.

6. „Hør i thett, kierre muodder mynn!
hui gredder y for kome mynn?“

7. „Ieg gredder icke for kome dynn,
ieg gredder langtt mere for datter
mynn.

8. Her Peedder! haffuer du thett icke
førre hørtt:
dynn søster hun er med wold bortt
førrtt?“

4. Her Peder beder sadle sin ganger røød:
„Ieg skall hente min syster igien møø.“

9. „Greder icke, greder icke,
[kier] modder mynn!
ieg skaall weell hyntte min søster
igenn.“

10. Her Peedder hand bleff y hoffuen saa
muod,
saa snartt wende hand sinn ganger
aff gaardde.

5. Her Peder rider i grønne engh,
der møder hannom en lidell
smaa-dreng.

11. Der hand kam y grønne eng,
ther møtte hanom en liden
smaa-drenng.

6. „Mød her møder, du lidell hofftolck!
saa du inthet hoff-folck?“

12. „Hør thu thett, du lidenn hofftolck!
suost du her ingen hoff-folck?“

7. „Ieg saa mig under lind
xxx hoffmend ride i ringh.

13. „Ieg suo meg vnder lidde
saa mange huoff-folck ridde.

8. Ieg saa mig op under øø
xxx hoffmend, di førde en møø.

14. Ieg suo meg bortt vnder ø
weell xv ridder, thy førde en møø.

9. I midie vor hun met røde guld spend,
hindes locker laa paa gangers lend.

15. Hun haffde haard,
som guld wor thrend,
thett sluo nedder paa hestens leennd.

16. Hun waar huid som her-melinn,
der lieger thuo roser vdj hindis
kieend.

1. Herr Peder og han kom ridendes i
Gaard,
– de Rosere to –
da kom lidel Kirsten grædendes imod.
Jeg frydes mig alle de Dage,
der jeg hend' saa'.

2. „Græder du, fordi jeg er kommen her,
da skal jeg rid' herfra og aldrig komm'
her mer.“

3. „Nej, jeg græder ej,
fordi du er kommen her,
men jeg græder for min Søster,
er stjaalen mig fra.“

4. Herr Peder han sprang til Hesten den
høje,
han red langt faster', end Fuglen fløj.

5. Herr Peder han kom paa grønne Eng,
og der møder hannem en lide
Hovdreng.

6. „Goddag, Goddag, du lidel Hovdreng,
saa du ej en Par Brudefolk kom
ridendes frem?“

7. „Nej, jeg saa ej en Par Brudefolk kom
ridendes frem,
men jeg saa dem igaar,
de kom kjørendes hjem.“

8. „Imen du da dem saa visselig saa,
saa' du da ej, hvad Klæder den unge
Brud had' paa?“

9. „Brudgommen var klæd udi Skarlagen
grøn,
ret aldrig saa jeg en fejrerer Svend.

10. Bruden var klæd udi Skarlagen rød,
ret aldrig saa jeg en feiere Mø.

10. Kronen hagde hun aff det røde guld,
selff red hun saa Sorge-fuld.“
11. Stalt Margret sig offuer axelen saa:
„Jeg kiender min broders ganger graa.“
12. „Saa lidet passer wi paa broder din,
wi er xxx, oc hand icke uden en.“
13. Her Peder hand sit suerd ud-drogh,
xxx hoffmend red hand imod.
14. Først voffue hand fire,
saa voffu hand fem,
saa voff hand greffuen med alle sin
mend.
15. Hand lagde dennom alle i en ringh,
greffuen lagde hand mit iblant dem.
16. Nu ligger greffuen oc rinder blod,
end er stalt Margret en iomfru god.
17. Her Peder stack suerd i skien ind:
„Mig tyckis, min syster,
wi vil nu ride hiem.“
18. Her Peder hand red i grønne mad,
hans ganger rende, den iomfru quad.
Der stander en lind i greffuens gaard
saa herligh.
17. Hinndis kiorttell waar aff
skaarlagenn rød,
ieg suoo rett aldrig saa ween en
møø.
18. Hindis hiendder waar satt med rødde
guld,
menn seelleff waar iumfruen saa
sorig-fuld.“
19. „Faar [well],
faar well, du liddenn smaa-dreng!
saa sandellig war iumfruen kierr
søster minn.“
20. Her Pedder hand niedder aff bierigitt
rende,
guldskuo vnder hans ganger
skieennnde.
21. Thack haffue her Peedder,
hand red icke ieene:
hanom fulde weell femthenn raske
hoffmend.
22. Stalt Mettelid hun seg tilbage suo:
„Hiessitt sier ieg myn brodder paa
ganger graa.
11. Kudsken var klæd udi Skarlagenn blaa,
og all' saa had' de Guldhandsker oppaa.
12. Karmen var med det røde Guld
omhænd,
Silkedusker var flættet om
Hestelænd.“
13. „Farvel og farvel, du lidel Hovknægt!
forvist var det af min egen Slægt.“
14. Det giord' Herr Peder,
for han var en Mand,
han hented' hendes Søster i fremmede
Land.
15. Ja, det giord' Herr Peder for han var
jen',
han hented' hendes Søster blandt
tredve Hovmænd.
16. Han slog over hende en Kaabe saa blaa
– [de Rosere to] –
saa ført' han hend' hjem,
slet ingen det saa.
[Jeg frydes mig alle de Dage,
der jeg hend' saa]

23. Nu gleeder ieg meg alle myn thidde:
ieg sier myn broder vdridde.“
24. Her Oluff hand reende vnder
tynnde-greenn,
imod den grøffue saa wredde.
25. „Weell møtt, her Oluff, en ridder finn!
gyff meg stalt Mettelid, søster dynn!“
26. Till suaridtt her Oluff ett mandduoms
ord,
hand waar vdj sin hoff saa muod:
27. „Haffde du hinder for ere wilde loffuet,
daa haffde du hindder icke med wold
bortt thagitt.“
27. Her Oluff hand synn suerd vdrog,
thett wor femthenn ridder,
och der hand wuo.
29. Thett wor femthienn rider och først den
grøffue,
hand førde hiem sinn søster saa wenn
en møø.
30. Thack haffue her Oluff hans huiide
haand:
– D[y] r[oser] t[huo]. –
hand førde hiem sinn søster,
den lili-waand!
Der stander enn lidden lind i grøffuens
gaard saa herlig.

Grüner-Nielsen skriver i et efterladt notat om vi-
sen, trykt som kommentar i DgF X (side 523), at
C står den gamle opskrift B i Karen Brahes Fo-
lio ret nær, idet C 1, 3, 5, 6, 10, 13, 16² svarer til
B 5, 7, 11, 12, 17, 19, 29²; til gengæld har C en
række afvigelser fra B, der dog nærmest må
anses som forvanskninger. Ifølge C møder hr.
Peder ikke sin moder, men en Liden Kirsten,
hvis søster er bortstjålet. Hovdrengen ser ikke
ridende hoffolk, men kørende brudefolk, hvis
kusk og karm han skildrer. Kampscenen synes
glemt, kun i et af slutningsversene nævnes, at

hr. Peder har hentet liden Kirstens søster
blandt tredive hovmænd. Hvem der står bag
disse hovmænd, får vi ikke at vide i C, lige så
lidt som i svensk [eneste version er optegnet
efter nutidstraditionen i Östergötland, trykt i
Arw. nr. 27 og DgF IV, side 170]. En greve er
glemt, nævnes i hvert fald ikke.

Det vil sige, at Grüner-Nielsen her opfatter nu-
tidstraditionen som en forvansket afledning af
Margrethe Langes version. A tager han ikke stil-
ling til.

Sammenligner man nøje med B har Grüner-Nielsen naturligvis en vis ret i sin vurdering af C, men læses og tolkes C, som det den er, nemlig en selvstændig version af en gammel historie sunget af Maren Kristensdatter i 1869, er der tale om en helstøbt visehistorie, som ikke er en forvansket afledning af B:

At pigen i C ikke er hr. Peders egen søster som i B, men en søster til en pige, der bor på hans gård – måske er det hans svigerinde? – ændrer jo ikke noget ved historien. Det er blot traditionel variation, som Maren Kristensdatter gennemfører visen igennem. I slutningen af visen vender hun tilbage til, at sådan forholder det sig nu, jfr. 14,2 og 15,2 *han hentend hendes søster*.

Ifølge Maren Kristensdatter er pigen, der har været meget smuk – *Jeg fryder mig alle de dage, der jeg hend' så* – blevet bortført, og hr. Peder slutter straks, at det må være en fornem mand, der var så ivrig efter hende, dejlig som hun var, at han nok ville føre hende direkte hen til en kirke for at gifte sig med hende. Til den dreng, han møder under eftersøgningen, siger han *så du ej en par brudefolk komme ridende frem*. Og det havde knægten.

Hr. Peder indhenter dem, og skønt bryllupstøget er ledsaget af 30 hovmænd, lykkes det ham at føre pigen – svigerinden? – tilbage. Det foregår stille og fredeligt, og *så ført han hend' hjem, slet ingen det så* (18,2).

Det er ingen forvanskning af historien, at der ikke er nogen kampscene. Dramatisk set er historien også vellykket uden at en sådan findes. Helten står stærkt hos Maren Kristensdatter: alene ved at han, som det drabelige mandfolk han er, viser sig for bortføreren og hans mænd, skræmmer dem. De vover ganske enkelt ikke andet end at opgive deres forehavende.

C er én måde at fortælle historien på, og A er den anden: den har en kampscene til sidst, hvor hr. Peder slår greven og hans mænd ned. Og hos denne folkelige sanger i det sekstende århundrede er pigen hr. Peders søster – og *greven hender med volden bort tog*. Straks rider han af sted efter ham, men tonen er en anden end i C-versionen. Han spørger ikke den liden smådreng, han møder, om han har set *en par brudefolk*, men om han har set grevens folk, for han havde jo fået at vide, at det var greven der var på spil.

C og A er to af hundreder af nu ukendte måder

at synge-fortælle historien på, og Margrethe Lange har kendt en tredje, som har haft fællestræk med både A- og C-traditionen.

Sammenligning mellem B og AC

Første scene

B er alene om en forhistorie om, hvordan pigen flere gange havde nægtet at følge med grevens udsendte mænd, hvorefter han selv kommer og bortfører hende. Bortset fra indledningsstrofen, hvor pigen sidder og læser i en bog, der også findes i A, er B 2-4 formelstrofer. Om det er Margrethe Lange, der har klistret dem på her eller om de har eksisteret i traditionen, kan ikke afgøres.

Anden scene

Hr. Peder kommer hjem, og i B modtages han af sin grædende moder, i C af den grædende Liden Kirsten, men A fortæller ikke, hvem han modtages af. I alle versionerne lover han straks at hente pigen.

Tredje scene

Den første, Hr. Peder møder, er i B en *liden smådreng*, ligesom i A, hvorimod han i C kaldes en *liden hovdreng*. Og strofen, hvori dette fortælles, er den eneste, som de tre versioner overhovedet er fælles om. Det er næsten ordret den samme i ABC.

Når det gælder den lille knægts beskrivelse af, hvad han har set, har B nogle næsten ordrette overensstemmelser med A og nogle med C. Alle tre versioner er i øvrigt fælles om et ord, som man kun sjældent møder i de gamle viser; nemlig *lænd*: B har *hestens lænd* ligesom C, hvorimod A har *gangers lænd*. Som rimord bruger B det gamle ord *trend*, dvs. spundet – et ord som dette *kan* være tilsat af den oldnordisk kyndige adelsdame. Vide det kan man naturligvis ikke.

Som nævnt får hr. Peder pigen med sig uden kamp i C, hvorimod der kæmpes i B og A. I kampscenen har B og A et par næsten enslydende fællesstrofer eller strofer med samme rim.

Mest særpræget er det, at Margrethe Lange i denne scene lader helten skifte navn. Han hedder nu hr. Oluf. Måske er det en lapsus – måske er det en træt skriver, der pludselig har glemt, at han hedder hr. Peder.

Konklusion

Ved at iagttage de folkelige versioner A og C i forhold til B, kan man dels se, at C repræsenterer en tradition, der også har været kendt i det sekstende århundrede, og dels at B er endnu en folkelig version – en tredje måde at synge-fortælle historien på.

De enkelte ligheder mellem de tre versioner skyldes naturligvis, at det er den samme historie, der, sunget som den er, forudsætter et vist minimum af karakteristiske fællesstrofer, for at man overhovedet kan genkende den historie, som Grundtvig har valgt at kalde *Hjælp i nød*.

Og forskellene mellem de tre versioner er på den anden side så store, at det må antages, at historien i det sekstende århundrede har været så udbredt, at der er tale om gammel folkevisetradition.

DgF 36 Jomfruen i bjerget

16. årh.: A (*Vedels adelsopt.*) – 17. årh.: BCaDa (*adelsdamer 1590-1650*), Db (*samlere 1650-1750*) – 18. årh.: CbDc-g (*samlere 1650-1750*) – 19. årh.: EFG (*opt. E.T. Kristensen*).

BCEFG fortæller historien i otte scener, G mangler dog den sidste scene og F, der er usikkert erindret, mangler den anden scene:

1. scene: skipperen sejler ude på havet, da han hører jomfruen i bjerget synge. – 2. scene: hans liden smådreng lover at hente jomfruen. – 3. scene: han opsøger hende og siger, at hun skal følge med ham, for han er sendt af hendes fæstemand. – 4. scene: hun tager sit fineste tøj på. – 5. scene: på vejen ned til skibet lærer jomfruen ham runer og hvordan han kan stille havet og tvinge vejret. – 6. scene: jomfruen møder skipperen. – 7. scene: da hun opdager, at det ikke er hendes fæstemand, bliver hun rasende, springer i havet og svømmer tilbage til bjerget. – 8. scene: slutscenen hvor det understreges, at havde det ikke været for den liden smådreng, havde hun sænket skibet med hele dets besætning.

A har en anden version i historien, som den fortæller i tre scener:

1. scene: hr. Karl rider forbi et bjerg, hvor han hører en jomfru synge. – 2. scene: hans liden smådreng lover at hente jomfruen. – 3. scene:

smådrengen siger, at hun skal følge med ham, for han vil føre hende til fremmede lande. Nej, siger hun: det er bedre at bo i bjerget end at elske en fremmed ridder.

D fortæller historien på en tredje måde i fire scener:

1. scene: hr. Erland rider forbi et bjerg, hvor han hører en jomfru synge. – 2. scene: hans liden smådreng lover at hente jomfruen. – 3. scene: smådrengen siger, at hun skal følge med ham, for han er sendt af hendes fæstemand. Hvordan skulle han vide, at jeg er blevet bjergtaget? Jo, han kunne kende jeres smukke sang. – 4. scene: de følges ad ned til skibet, gensynsglæden er stor, og det ender med, at hun bliver gift med sin hr. Erland.

DgF 36 B Skipperen og jomfruen i bjerget

1. Herre Peder hannd seigler udi haffuidtt frem,
– I danser herligh. –
hannd hørde staltten Adellus udi biergedt sang.
Y lyder her-paa, huor wi kunde danssenn frem-førre.
2. Here Peder hand thaaller thil sine mend:
„I skulle hendte mig den iomfru hiem.“
3. Di samled denem sammell theri-hundrede mend:
wille hendte her Peder den iomfru hiem.
4. Ded saa meltte den liden smaa-dreng:
„Och ieg vill hendte den iomfru allene.“
5. Den liden smaa-dreng hand stedes for bord:
„Kiere iomfru, min herre haffuer sendt eder ord.
6. Stannder op, staltten Adellus, i kledder eder bradt:
i skal finde min herre i nadtt.“
7. „Høer du dett, du liden smaa-dreng:
och huad saa heeder herre dinn?“
8. „Minn herre heeder herttugh Hendrick,
hanss snecke hunn legger for Brunsuig.“
9. Hun ganger sig thill kiste,
hun klede sig syluerlige.
10. Hun drog guld offuer guld,
begge hinndes hender satte hun fuld.
11. Aldt ded di gick ad veien frem,
hun lerte hanem ronern paa huidenn haand.

12. Hun kiende hanem weiredt adt vende
och blidenn bøer adt sende.
13. Der hun kom thill strannde,
her Peder recker hinder huden hann.
14. „Well-kommen, staltten Adellus, aller-kierest minn:
en elskoffuens vise den kuedder i mig.“
15. Well thøser dannsed di den skib omkring:
saa gick hun ad biergedt innd.
16. Haffde ded icke werredt den liden smaa-dreng,
– I danser herligh. –
da haffde hun drognedt alle de konngennss mennd.
Y lydder der-paa, huor wi kannnd dannsenn frem-førre.
13. Og du skal itt' komm' paa din Moders Ø,
inden du faar en Datter, der Silke kan sy.“
14. Stalten Adeluds slog ud hendes favre Haar,
saa sprang hun ud for de Bølger blaa.
15. Den Skipper han seilt', stalten Adeluds svam,
hun kom i Land tre Timer før ham.
16. „Nu er jeg paa min Faders Land:
hvor er nu den Søn, som kan ta' Aarer i Haand?
17. Og nu er jeg paa min Moders Ø:
hvor er nu den Datter, der Silke kan sy?
18. Men var det ej for din lidel Smaadreng,
– Udi Dansen er I liden. –
du skuld' ha bleven sunken med alle din' Hovmænd.“
I lyder intet Ord! Den Jomfru af Bjærgen blev daaret.

DgF 36 E Skipperen og jomfruen i bjerget

1. Den Skipper han sejler i Hav'n saa klar,
– Udi Dansen er I liden. –
han hørt', stalten Adeluds i Bjærgen kvad.
I lyder intet Ord! Den Jomfru af Bjærgen blev daaret.
2. Den Skipper han taler til lidel Smaadreng:
„Du beder stalten Adeluds til mig at gaa hen!“
3. Han rend' den Bjærg syv Gang' omkring,
før han kund' Dør paa Bjærgen find',
4. „Her er Bud fra eders Fæstemand,
at I skuld' ud til hannem ved Strand.“
5. „Har du Bud fra min Fæstemand kjær,
da sig mig, hvad Navn han monne bær!“
6. „Hendriksøn det er hans Navn,
Hans Guldsmækker fem ligger for Kjøbenhavn.“
7. Stalten Adeluds slængt' baade Sax og Søm,
saa gik de dennem ad Vejen frem.
8. Hun lærte ham Havet at stille,
hun lærte ham Vejret at tvinge.
9. Stalten Adeluds ind ad Skiben sprang,
den Skipper saa venlig om hende nam.
10. „Hvis Allerkjæreste vil I vær'?
og hvis røde Guld saa vil I bær'?“
11. „Hr. Hendriksøns Kjæreste vil jeg vær',
og hans røde Guld det vil jeg bær'.“
12. „Nu skal du itt' komm' paa din Faders Land,
inden du faar en Søn, der kan ta' Aarer i Haand.

DgF 36 A Ridderen og jomfruen i bjerget

1. Her Karl rider att weyenn fram,
– Y dantzer herlig. –
handt hørde stolt Lucie-lill, y biergit hun sang.
Y lyder der-paa, huor wy kandt dantzen fremføre.
2. Her Karl taler till suenne to:
„Y skulle mig den iomffrue faa.“
3. „Huorlunde skulle wy stalte Lucie-lill faa?
hun sider y biergitt, wy kund hinde icke naa.“
4. Suarede smaa-drengen y kiortel blaa:
„Saa well will wy den iomffrue faa.“
5. Smaa-drengen tager offuer sig kaabe blaa
oc till den biergit saa monne hand gaa.
6. Hand klapper paa biergit mett sin skindt:
„Stander op, stolt iomffrue-lill, y lader mig indt!“
7. „Ingen saa haffuer ieg steffnin satt,
oc ingen lader ieg y biergitt om natt.“
8. „Stolt iomffrue, stolt iomffrue, loffuer y mig:
till fremmede landt saa fører ieg dig.“
9. „Endt er dett bedre y biergit att boe,
endt paa haffuit den stercke bølge att roe.
10. Endt er dett bedre y biergitt att bliffue,
end paa haffuit den stercke bølge att bryde.

11. Endt er dett bedre y biergitt att soffue,
 – Y dantzer herlig. –
 endt den fremmede ridder att loffue.“
 Y lyder der-paa, huor wy kunde dantzen fremføre.

BC og EFG har langt mere tilfælles med hinanden end de har med AD. De har den samme opbygning af hele vise-historien, og variationerne i måden, hvorpå de enkelte scener fortælles, sker inden for de rammer, som den mundtlige teknik tillader. Det kan illustreres med citater fra to scener, som AD i øvrigt ikke har:

4. scene

- B 9. Hun ganger sig til kiste
 hun klædte sig sølverlige
- C 10. Hun drog guld over guld
 begge hendes hænder satte hun fuld
- F 6. Frøken Adelus gik til ærke
 hun drog i silkesærke
7. Hun drog i guld alt over guld
 og bryster og fingre dem stopped hun fuld
- G 5. En silkesærk hun først i drog
 en guldblommet kjortel hun derover slog
6. Hun slog guld alt over guld
 både bryster og fingre dem satte hun fuld

5. scene

- B 11. Alt det de gik ad vejen frem
 hun lærte hannem runer på hviden hånd
12. Hun kendte hannem vejret at vende
 og bliden bør at sende
- C 8. Hun fulgte den smådreng neder til strand
 hun lærte hannem runer med hviden hånd
- E 7. Stalten Adelus slængt' både saks og søm
 så gik de dennem ad vejen frem
8. Hun lærte ham havet at stille
 hun lærte ham vejret at tvinge
- F 9. Hun lærte ham vinden at vride og vend
 og hun lærte ham også at still' en igen
10. Hun lærte ham vejret at rejse så stor

- G 7. Så tog de hinanden ved hånd
 så gik de dennem lidt ned ved det strand
8. Hun lærte ham vejret at stille på vand
 hun lærte ham runer at skrive med hånd

De væsentligste afvigelser finder man i 6. scene, hvor den forførelseske skipper i EFG siger præcis det samme til pigen, som han siger i en anden vise (DgF 241 *Skipperen og jomfruen*):

Nu skal du ej komm' på din faders land
 inden du får en søn, der kan ta' årer i hånd
 E 12, F 12, G 12 (jfr. E 16, F 15, G 15)

Nu skal du ej komm' på din moders ø
 inden du får en datter, der silke kan sy
 E 15, F 13, G 13 (jfr. E 17, F 16, G 16)

Ser man bort fra dette lån fra en vise, der næppe var kendt i det syttende århundrede, repræsenterer EFG den samme tradition som BC. Udtrykt anderledes: BCEFG er versioner af den gamle folkevisetradition om den fornemme skipper, som bliver betaget af en jomfru, der synger inde i et bjerg, og som han uden held søger at lokke til sig. EFG er E.T. Kristensens nedskrifter af denne tradition, som den kunne lyde i det nittende århundrede, BC er nogle adelsdamers nedskrifter af den samme tradition, som den kunne lyde i det syttende århundrede. BCEFG er, hvad vi i dag kender til den gamle folkevisen, som man siden Svend Grundtvig kalder *Jomfruen i bjerget*.

D lader sig nu enklest forklare som en bearbejdet version af denne folkevisen. Slutningen lyder:

11. De gik dennem ud ved den strand
 der lå hr. Erlands skib ved land
12. Den jomfru triner i fremmer-stavn
 hr. Erland rakte hende hviden hånd
13. I være velkommen, min fæstemø fin
 hvor haver I været så lang en tid
14. Jeg haver været i bjerget
 alt hos de vilde dværge
15. Og hør du, stolt Adelus, så væn en mø
 ville I følge mig under ø
16. Så gerne ville jeg følge dig
 vidste jeg, I ville ikke svige mig

17. Jeg vil eder aldrig svige, det må I visselig tro
jeg fører eder til min gård
18. Tak have herre Erland, han holdt så vel sin tro
med æren lod han sit bryllup bo

Denne bearbejdelse kendes tidligst fra et adelsdamehåndskrift fra 1610, og man møder den igen i seks andre lignende håndskrifter fra det syttende og attende århundrede. Ingen af de helt nye, men dog i folkevisestilen holdte strofer, der er blevet tilføjet, kan spores i visetraditionen om Jomfruen i bjerget, som vi kender den nedskrevet fra det syttende til det nittende århundrede. D har næppe nogensinde forladt de fruerstuer, hvor den har cirkuleret og er blevet sunget. Svend Grundtvig skriver, at D står „ganske ene med sin afvigende Sagnform og tør betegnes som en helt ny Udvikling, der maaske næppe engang har haft folkelig Hjemmel“ (DgF IV, side 791b).

A er en næsten ny vise, der kun har de to første scener og åbningen af den tredje fælles med folkevisen. Derefter fortsætter den:

5. Smådrengen tager over sig kåben blå
og til bjerget så monne han gå
6. Han klapper på bjerget med sin skind
Stander op, stolt jomfrulil, I lader mig ind
7. Ingen så haver jeg stævnen sat
og ingen lader jeg i bjerget om nat
8. Stolt jomfru, stolt jomfru, lover I mig
til fremmede land så fører jeg dig
9. End er det bedre i bjerget at bo
end på havet den stærke bølge at ro
10. End er det bedre i bjerget at blive
end på havet den stærke bølge at bryde
11. End er det bedre i bjerget at sove
end den fremmede ridder at love

Og her slutter visen, enkelt og poetisk. Den nye slutning inddrager talentfuldt en lang række formelstrofer. At de ikke tilhører den folkevisen, der er bearbejderens inspirationskilde, er en anden sag. Svend Grundtvig noterer kort og godt, at A „synes at fattes Slutning“ (DgF II, side 33).

A findes i Vedels Visearkiv, hvor den er indført af en skriver, som har indsamlet visetradition i adelskredse. Måske er A blevet digtet i de samme

kredse som D, blot et halvt århundrede før.

Betragter man nu indledningsstroferne til både folkevisen (BCEFG) og de to bearbejdelser heraf (AD), opdager man, at der trods en udstrakt lighed er en markant forskel mellem dem, når det gælder visens mandlige hovedperson:

B	1. Herre Peder han sejler udi havet frem
– I danser herlig –
han hørte stalten Adelus udi bjerget sang
I lyder herpå, hvor vi kunne dansen fremføre
C	1. Hr. Svend han sejler ad bjerget frem
– I danser herlig –
han hørte stolt Adelus i bjerget sang
I lyd' herpå, hvor vi kunne dansen fremføre
E	1. Den skipper han sejler i hav'n så klar
– Udi dansen er I liden –
han hørte stalten Adelus i bjerget kvad
I lyder intet ord! Den jomfru af bjergen blev dåret
F	1. Det var kongens orlogsmænd
– Dansen er liden –
og de kom sejlend' her til land
Lyder derpå, hvor den jomfru af bjergen blev dåret
	2. Da de nu kom nærer' til land
de hørt', frøken Adelus i bjergen sang
G	1. Den skipper sejler i haven så glad
– I danser her liden –
da hør' han stalten Adelus i bjergen hun kvad
I lyder end herpå, den jomfru af bjergen blev dåret
A	1. Hr. Karl rider ad vejen frem
– I danser herlig –
han hørte stolt Lucielil i bjerget hun sang
I lyder derpå, hvor vi kan dansen fremføre
D	1. Hr. Erland rider i marken ud
– I danser herlig –
han hørte stolt Adelus i bjerget sang
I lyder herpå, hvor vi kunne dansen fremføre

Først kan det bemærkes, at han kommer sejlene i folkevisen, men i bearbejdelserne kommer han ridende. I sig selv er dette træk vel ubetydeligt, men det understreger endnu en gang, at der er hold i påstanden om, at BCEFG er repræsentanter for den samme tradition. Men hvordan skal man forklare, at de to folkevisesamlende adelsdamer (BC) og de to adelige visebearbejdere (AD) giver ham hver sit navn: *hr. Peder*, *hr. Svend*, *hr. Erland* og *hr. Karl*, hvorimod de, der sang folkevisen for E. T. Kristensen, ikke kalder ham andet end skipper eller kongelig orlogsmænd?

Det er en folkelig dansevis, som var udbredt allerede i det sekstende århundrede. Det er en gammel folkevis, som man ikke blot nedskrev i adelskredse, men som man også sang og dansede til, efter at man havde tilpasset den det nye miljø. Udtrykt anderledes: den gamle folkevis *Skipperen og jomfruen i bjerget* blev omarbejdet til adelsvisen *Ridderen og jomfruen i bjerget*. Og man har så måske lov til at tro, at der har været tradition for, at man på forskellige herregårde har udnævnt en navngiven ven til at være visens forførelseriske hovedperson. Tænk på hvilken elskværdig effekt det kan have haft, at man lod visen handle om en af dem, der var med, når man dansede folkevisedans i riddersalen. Man har på denne måde brugt visen som en selskabelig lejlighedsvis med alt, hvad det indebar af hentydninger til hr. Svend eller hr. Karl eller hr. Peder, der ikke havde held til at forføre den stolte jomfru Adelus – eller til hr. Erland, som fik hende.

Navnet på jomfruen er derimod det samme i hele overleveringen: *Adelus* (A *Lucie-lille*). Adelus er Adelus som i bjerget sang, ligesom *Lorelei* med den lokkende sang nu engang er *Lorelei*.

I adelskredse har man koketterende ladet navngivne mænd møde denne Adelus. I folketraditionen har man derimod fastholdt det, der var det væsentlige i visen: at det var en skipper, der hørte hendes dårende stemme fra bjerget. Hvad han hed, er jo ligegyldigt.

DgF 45 Hr. Bøsmers i elverhjem

16. årh.: Aa (*Margrethe Lange*). – 17. årh.: Abcd (*samlere 1650-1750*) – 18. årh.: Aefg (*samlere 1650-1750*) – 19. årh.: BCDEF (*opt. E.T. Kristensen, samt fragmentet G*).

BCDEF fortæller historien i fem scener, F har dog ikke 2. scene, men til gengæld en 6. scene, som E i øvrigt også har.

1. scene i BC: en mand, der bor nede ved en å, har mange børn, men hr. Bøstelil (eller lignende) er den gæveste af dem; 1. scene i DEF: en havfrue erfarer, at hr. Bøstelil (eller lignende) er en gæv mand. – 2. scene: en aften får havfruen lyst til at gå til ham. Han prøver forgæves at holde hende ude fra sit kammer. Hun springer op i sengen til ham og siger, at han skal møde hende dagen efter ved en bestemt bro. – 3. scene: han rider derhen,

men hesten snubler på broen, og han falder ned på havets bund. – 4. scene: havfruen beder sin terne skænke vin for ham, men han kaster bægeret fra sig. Så spørger havfruen, hvor han er født og om hans fæstemø. Jo, jeg er født dér og dér, og dér har jeg min fæstemø. – 5. scene: havfruen beder ternen hente en bedre vin, og så drikker han en slurk, hvorpå hun igen spørger ham om hans herkomst. Jo, jeg er født i havet, og du er min fæstemø. – 6. scene: kun i F: havfruen springer op i sengen til ham.

A fortæller den samme historie i ni scener, men det er om en ellekone:

1. scene: som i BC. – 2. scene: en ellekone, der bor nede ved en å har i seksten år længtes efter hr. Bøsmers. – 3. scene: som 2. scene i BCDEF. – 4. scene: han vågner ved midnat og fortæller om sin drøm. – 5. scene: han står tidligt op og klæder sig i sit bedste tøj. – 6. scene: som 3. scene i BCDEF. – 7. scene: som 4. scene i BCDEF. – 8. scene: som 5. scene i BCDEF. – 9. scene: ellekonen lægger sig hos ham. Hans familie og hans fæstemø sørger. (Sml. 6. scene. EF).

BC er nedskrevet af Evald Tang Kristensen i 1870 i Grødde i Ikast sogn (Hammerum herred), således som de blev sunget af hhv. Frands Povlsen og Ane Marie Kristensdatter. B og C er nært beslægtede med hinanden, og de har også det fælles, at de begge er nært beslægtede med den version af den gamle folkevis, som jeg mener, Margrethe Lange har hørt 300 år før, ligeledes i Jylland, og som hun blev så begejstret for, at hun bearbejdede den.

DgF 45 B Bonden og havfruen

1. Der bor en Mand lidt sønden for vor Aa,
– For mig længes endnu. –
Ja, Døtrer har han fire, og Sønner har han fem.
For mig længes udi alle mine Dage.
2. Ja, Døtrer har han fire, og Sønner har han fem,
Hr. Boldering han var den gæveste af dem.
3. Ja, sildig om Aftenen, der Duggen drev paa,
der lysted den Havfru til Hr. Boldering at gaa.
4. Hun banked paa Døren med Fingrene smaa:
„Stat op, Hr. Boldering, du lukker mig ind!“

5. „Slet ingen saa haver jeg Stævnens sat,
og ingen lukker jeg i Loften om Nat.“
6. Ja, femten Navler og saa en lille Pind,
dem tog hun fra, og saa gik hun ind.
7. Den Havfru klæd' af baade Strømper og Sko,
saa sprang hun i Sengen, saa hjærtelig hun lo.
8. „Hør du, Hr. Boldering! hvad jeg siger dig:
du skal møde mig i Morgen forinden du faar Brød.“
9. „Herre Krist hjælp' mig udaf al min Nød:
skal jeg møde dig i Morgen, forinden jeg faar Brød!“
10. Hr. Boldering han heder paa lidel Smaa-dreng:
„Du henter min Graaganger af grønnesten Eng!“
11. Du henter min Graaganger af grønnesten Eng!
forglem dog ej at lægge Guldadlen paa den!“
12. Ja, der han kom paa Havsbredens Bro,
da snubled hans Graaganger paa fire Guldsko.
13. Ja, fire Guldsko og to og tred've Guldøm,
Hr. Boldering faldt ned for stride-en Strøm.
14. Ja, Hesten den sak, og Sadlen den flød,
Hr. Boldering han faldt i Havfruens Skjød.
15. Den Havfru hun taler til Tjenestekvind':
„Du hente mig ind min Horn med Vin!“
16. Han holdt den for Næsen, og intet han drak;
han slog den paa Volven, og saa sa' han Tak.
17. „Ja, hvor er du fød, og hvor er du baaren?
og hvem haver du til din Fæstemø udkaaren?“
18. „I Danemark er jeg fød og baaren,
og der haver jeg min Fæstemø udkaaren.“
19. Den Havfru hun taler til Tjenestekvind':
„Du hente mig ind af en anden Slags Vin!“
20. Du hente mig ind af en anden Slags Vin!
forglem dog ej at komm' tre Edlinger deri!“
21. Han holdt det for Munden, men lidet han drak:
saa snartlig forglemte han Danemark.
22. „Hvor er du fød, og hvor er du baaren?
og hvor haver du din Fæstemø udkaaren?“
23. „I Havet der er jeg fød og baaren,
– For mig længes endnu. –
og dig haver jeg til min Fæstemø udkaaren.“
For mig længes udi alle mine Dage.

Her Bunde hand buor seg vde wed aa. Ten
weru daa haffde hand dötter thuo.
Dotter thuo och sönnar V.
Men lindenn hun löffues.
Och söner V,
her Bösomer war den wenest aff dem.
Den elle-kuone buode sig vdde wed aa.
Vdde wed aa,
weell femthtenn winhter lagde hun det y thra.
Femthtenn winhter och ynd ett aar.
Och ind ett aar:
alt huor hun skulde her Bösmer faa.
Syldig om afftten, der dag dreff paa.
Der daag dreff paa,
den ellkuone thog offuer sig kaabe bla.
Den ellkuone thog offuer seg kaabe bla.

De første otte strofer af fru Margrethe Langes bearbejdelse af den gamle folkevisen om Bonden og havfruen. Efter hendes version, der er indført af hendes trofaste skriver gennem mange år, kalder Svend Grundtvig hele denne visetradition for Hr. Bøsmer i elverhjem (DgF 45Aa). (Karen Brahes Folio, Karen Brahes Bibliothek, Landsarkivet i Odense).

DgF 45 Aa Hr. Bøsmer i elverhjem

1. Her Bunde hand buor seg vde wed aa,
saa wen daa haffde hand dötter thuo.
Dotter thuo och sönnar V.
Men lindenn hun löffues.
2. Och söner V,
her Bösomer war den wenest aff dem.
Den elle-kuone buode sig vdde wed aa.
3. Vdde wed aa,
weell femthtenn winhter lagde hun det y thra.
Femthtenn winhter och ynd ett aar.
4. Och ind ett aar:
alt huor hun skulde her Bösmer faa.
Syldig om afftten, der dag dreff paa.
5. Der daag dreff paa,
den ellkuone thog offuer sig kaabe bla.
Den ellkuone thog offuer seg kaabe bla.

6. Kaabbe blaa,
till her Bøsmers lofft saa mone hun gaa.
Hun klaper paa lofftis-dør med synn skieenn.
7. Meed sinn skieend:
„Staar op, her Bøsmers, och lader meg innd.“
„Ingen dem haffuer ieg støffne saatt.“
8. Støffuene saatt,
och ingenn komer y mitt lofft om naatt.“
Saa smaa daa haade hun finger med lieste.
9. Finnger med lieste,
fuld well hun dy naffler west.
Fuorlig haffde hun finger och smaa.
10. Finger och smaa:
och seeleff thuog hun dy laase fraa.
Hun saatte seg paa hans sennge-stock.
11. Hans seenge-stock,
hun lieger fast med hans gulle lock.
Hun saatte seg paa hans seenge-fieell.
12. Hans seenge-fieell,
saa liestelig hun till hanom thaalde:
„Du gjør thett, her Bøsmers, for dynn thro.“
13. For dynn thro:
mød meg y morgenn paa stieene-bro.“
Her Bøsmers hand wagner om midinnatt.
14. Om mydi-natt,
vd-aff synn drøme sigger hand saa bratt:
„Meg tøkkt, enn iumfru for meg stuod.“
15. For meg stuod,
hun war saa weenn som wox waar snod.
Meg tøggtte, enn iumfru huosz meg waar.
16. Huosz meg waar,
y silcke-serck, med vdslagen haard.
Ieg haffuer hindder loffuet alt paa min thro.
17. Paa mynn thro:
ieg skaall hynd mødde paa stiene-broo.“
„Dw lieg, her Bøsmers, giff den drøm icke igieem.“
18. Giff den drøm icke igiem:
thett er en elkune, wilder deg y søffuene.“
„Min drøm den gaar, som here Gud well.“
19. Som herre Gud maa:
saa weslig skaall ieg holde mynn thro.“
Aarlig om morgenn, suollenn skieenn.
20. Suollenn skieenn:
her Bøsmers kledde seg for synn seenng.
Hand drog y synn skiortte smaa.
21. [Synn skiortte smaa],
och offuer y fløffuells thrøe blaa.
Buock-skieends støffuelle drog hand offuer fuod.
22. [Drog hand offuer fuod],
forgyldenne spuore spender hand imuod.
Her Bøsmers thaller til suene thuos.
23. Suene thuos:
„Y saaddeller meg min ganger graa.
Y saadler meg mynn gannger huid.“
24. Mynn ganger huid:
till stieenne-bro saa weell ieg ridde.“
Her Bøsmers hand bindder synn suerd weed side.
25. Synn suerd wed sidde,
hans muoder hun mone syn hinder wridde.
Her Bøsmers vd aff gaardden rie.
26. Aff gaarddenn rie,
hans muodder hun gred, och hiender hun wred.
Och der hand kaam paa stiene-bro.
27. Paa stieenne-bro,
der snaffued hans gaanger y røde guld-skuo.
Och gangerenn snaffuett y røde guld-søm.
28. Rødde guld-søm,
her Bøsmers vd for striden strøm.
Och saa saam hand till eluer-hieem.
29. Till elluer-hiem,
denn elluer-møø gaar hanom igenn:
„Well-komen, her Bøsmers, hiem till minn.“
30. Hiem till mynn,
och ieg haffuer blenditt buod møød och wynn.“
„Beholt du selleff buod miød och wynn.“
31. Dyn miød och wynn,
saa vseell kaam ieg hiem till dynn.“
„Sigger meg, her Bøsmers, paa edders maall.“
32. Paa edders maall:
huor er y fød, huor er y baarn?“
„Y Danmark er ieg fød och borenn.“
33. Fød och borenn,
och der er alle myn hoff-kledder skaarne.
Der er ochsaa myn feestemøø.
34. Mynn feestemøø,
med hinder well ieg buode løffue och dø.“
Denn ellemøø thaaller till thieniste-quinde.
35. Till thieniste-quinde:
„Du hintte meg ind ett horren med wynn.
Du hyntt meg ind ett dyrris-hornn.“

36. Ett dyris-hornn,
och kaast der-y thuo elluer-kornn."
Denn thieeneste-møø ind aff døren thrend.
37. Aff dørenn threend,
huornett y hyndis hynder skieenn.
„Y drecker, her Bøsmer, och dricker med meg.
38. Dricker meed mieg."
„Saa weell ieg giøre, naar y meg beedder."
Hand lagde till munden, och aff hand drack.
39. Och aff hand drack:
ald werdenn hanom aff huoffue gick.
Hand glemte sinn faadder och muodder.
40. Faadder och muodder,
hans søster och hans brødder.
Hand glemte och synn festemøø.
41. Synn feestemøø,
som hans skulde med buode løffue och dø.
„Sigger meg, her Bøsmer, paa edders maall.
42. Paa edders maall:
huor er y fød, huor er y bornn?"
„Y elluer er ieg født och bornn.
43. Fød och baarenn,
och der er alle min kleder skaarne.
Och her staar y, min feste-mø.
44. Mynn festemøø:
med edder well ieg buode løffue och dø."
Den elluer-møø hæffuer forwonden nu alle sin quide.
45. Alld synn quidde:
hun leeger her Bøsmer wed sinn sidde.
Ham grede for faader och muoder.
46. Faader och muoder,
hans søster och hans brødder.
Men halleff merre daa sørggitt hans feestemøø.
Der liendenn hun løffues.

Jeg vil med min analyse vise, at Margrethe Lange ikke blot har tildigtet nye scener, men hun har også bearbejdet nogle af stroferne (med kursiv har jeg i det følgende angivet, hvad hun har tilføjet), ligesom hun har lavet havfruen om til en ellekone. Vel sagtens fordi hun trods alt syntes, at det var lidt grotesk, at havfruen færdedes så ubesværet på land som tilfældet er i den folkelige vise. Men det *er* en grotesk, stærkt erotisk vise om en havfrue, hvis begær efter en jordisk mand af kød og blod er så stort, at hun drives til at forlade sit rette element for at få fat i ham.

I analysen henvises der også til D, sunget i 1871, ligeledes i Ikast sogn, E sunget 1870 i Bording sogn og F, sunget 1872 i Sunds sogn. Selv om de på nogle punkter afviger fra BC og A, så har de andre punkter, hvor de er beslægtet med A. Og generelt kan det siges, at A har *alle* de scener, som både BC og DEF har.

BC åbner visen med disse strofer (1. scene):

Der bor en mand her ud' ved æ å
ja døtre har han fire og sønner har han fem

Ja døtre har han fire, og sønner har han fem
hr. Bøstelil han var den gævest af dem

BC 1-2

A har de samme to strofer, men manden kaldes for *hr. Bonde*, hvad der jo er et ganske velvalgt navn til denne mand.

Herefter er A alene om sin 2. scene, to strofer som er en parallel til stroferne i 1. scene:

A 3. Den ell'kone boede sig ude ved å
vel femten vintre lagde hun det i træ

4. Femten vintre og end et år
alt hvor hun skulle hr. Bøsmer få

BC samt DE åbner 2. scene med

Sildig om aft'nen der duggen drev på
da lysted den havfru til Bøstlund at gå

B 3, C 3, D 2, F 2

Denne strofe udbygger A:

A 5. Sildig om aften, der dug drev på
den ell'kone tog over sig kåbe blå

6. *Den ell'kone tog over sig kåbe blå*
til hr. Bøsmers loft så monne hun gå

BC samt D har næsten enslydende med A 7-8:

Hun pikked på døren alt med hendes skind
Står op, hr. Bøstelil, du lader mig ind

Nej, ingen så haver jeg stævne sat
og ingen lukker jeg i min bure om nat

BCD 4-5

Den følgende strofe lyder i BC samt DE:

Ja, femten små nagler og så en lille pind
dem tog hun fra og så gik hun ind

B 4, C 6, D 5, E 3

A udbygger dem:

- A 9. Så små da have hun fingre med liste
fuld vel hun de nagler vidste
10. Fagerlig havde hun fingre og små
og selv tog hun de låse fra

A fortsætter:

- A 11. Hun satte sig på hans sengestok
hun leger fast med hans gule lok
12. *Hun satte sig på hans senge-fjæl*
så listelig hun til hannem tal'
13. Du gør det, hr. Bøsmers for din tro
mød mig i morgen på stene-bro

E er her nærmere A end BC og D:

- E 4. Hun satt' sig på Bøstlund hans sengestok
hun holdt med hannem så mangen god snak
5. I morgen skal jeg møde dig på Højelands bro
og det skal jeg gøre, før solen opstår
- B 7. Den havfru' klæd' af både strømper og sko
så sprang hun i sengen, så hjertelig hun lo
8. Hør du, hr. Boldering, hvad jeg siger dig
du skal møde mig i morgen forinden du får brød
9. Herre Krist hjælp' mig udaf al min nød
skal jeg møde dig i morgen, forinden jeg får brød
Jfr. C 7-9
- D 6. Hun spænder af hendes sølvspænded' sko
så sprang hun i sengen, så hjertelig hun lo
7. Og hør du, hr. Bøstelil, faver og fro
i morgen skal du møde mig på Højelands bro

A har derefter to scener, som folkevisetraditionen ikke har. De er begge fortalt helt i folkevisestilen:

A: 4. scene

14. *Hr. Bøsmers han vågner om midjenat*
udaf sin' drømme siger han så brat
15. *Mig tykt' en jomfru for mig stod*
hun var så væn som voks var sno'd
16. *Mig tykte en jomfru hos mig var*
i silkesærk, med udslagen hår

17. *Jeg haver hinder lovet alt på min tro*
jeg skal hend' møde på stene-bro
18. *Du lig, hr. Bøsmers, giv den drøm ikke igemm'*
det er en ell'kone, vilder dig i søvne
19. *Min drøm den går som herre Gud vil*
så viss'lig skal jeg holde min tro

A: 5. scene

20. *Årlig om morgen, solen sken*
hr. Bøsmers klædte sig for sin seng
21. *Han drog i sin skjorte små*
og over i fløjels-trøj' blå
22. *Buk-skindsstøvle drog han over fod*
forgyldene spore spænder han imod

Stroferne A 23-28 møder man næsten i samme form i en eller flere af nedskriverne BC og DEF. Da hr. Bøsmers nu er faldet i vandet, får A et problem som den nyere folketradition ikke har. På trods af at de jyske sangere holder sig inden for traditionens her meget stramme rammer, har de alligevel boltret sig i dette første møde i havfruens herskabelige hjem på havets bund:

- B 14. Ja, hesten den sak, og sadlen den flød
hr. Boldering han faldt i havfruens skød
15. Den havfru hun taler til tjenestekvind'
Du hente mig ind min horn med vin
16. Han holdt den for næsen, og intet han drak
han slog den paa volven [gulvet], og så sa' han tak
- C 15. Ja, hesten den sak, men sadlen flød
hr. Bøstelil faldt i den havfrues skød
16. Den havfru hun taler til terningen sin
Du henter mig ind af den bedste slags vin
17. Så holdt han det til munden, men intet han drak
så slog han det på jorden, og så så han tak
- D 11. Ja, hesten den sank, og sadlen den flød
men Bøstelil mått' ned i den havfrues skød
12. Den havfru hun taler til terning sin
Du henter mig ind af den bedste slags vin
13. Han tog det til munden, men intet han drak
han slog det væk, og han sagde hend' tak

- E 7. Hesten den sank, og sadlen den flød
hr. Bøstlund sank ned i den havfrues skød
8. Den havfru hun taler til terningen sin
Du hente mig ind af den bedste slags vin
9. Han holdt det for munden og lod som han drak
så smed han det væk, og så sa' han hend' tak
- F 5. Hør du, hr. Bøstelil fager og fin
og vil du nu være kæresten min
6. Hør du det, havfru! hvad jeg siger dig
jeg haver en kærest, hun glemmer ej mig
7. Den havfru hun taler til tjeneren sin
I henter mig ind den forgyldene vin

A, der indtil dette sted i visen kun har præsenteret sin ellekone i nytålføjede strofer eller verslinjer, skal nu for alvor prøve at forklare, hvordan man sætter ellekonen i forbindelse med vandet. A forbereder så småt situationen ved i A 28 at sige, at hr. Bøsmer nok faldt med hesten på broen, men det var „*ud for striden strøm*“. Det er ikke særligt vellykket, men dog et forsøg på at klare overgangen til

- A 29. *Og så svam han til elver-hjem
den elver-mø går hannem igen*
30. Velkommen, hr. Bøsmer, hjem til min
og jeg haver blandet mjød og vin
31. Behold du selv både mjød og vin
så usæl kom jeg hjem til din

Ja, der står rent faktisk, at han *svømmede* hen til ellekonens hjem. Det må vist kaldes en kvalificeret nødløsning på et i virkeligheden uløseligt problem under bearbejdelsen: man kan ikke ustraffet bibeholde så meget af den folkelige vise som A har gjort og så lade den kvindelige hovedperson skifte element.

I skiftende grupperinger og med variationer er A fælles med BCDEF om resten af visen, bortset fra slutscenen:

- A 45. *Den elvermø haver forvunden nu alle sin kvide
hun lægger hr. Bøsmer ved sin side*
46. *Han græder for fader og moder
hans søster og hans brødre*
- Man halvt mere da sørget hans fæstemø*

EF udtrykker mere kontant, at havfruen nu ikke kan styre sit begær længere. Uden at tage strømper og sko af springer hun op i sengen til ham:

- E 16. Den havfru hun stak i, så hjertelig hun lo
så sprang hun i sengen med strømper og sko
- F 15. Den havfru hun sprang i sengen og lo
hun glemte' at trækk' af både hoser og sko

Svend Grundtvig er den eneste der har kommenteret overleveringen som helhed: „En Sammenligning af alle de foreliggende Opskrifter viser en mærkelig Overensstemmelse og Fasthed i Traditionen. Sagnformen er i det hele den samme overalt“, og her nævner han også svenske og norske paralleller. Om F skriver han, at den „har tabt Vissens første Halvdel med Drømmesynet eller Havfruens Besøg i Ridderens Gaard“. Generelt siger han, at A „er jo den bedst bevarede“, dvs. at det efter hans opfattelse er helt klart, at visen oprindeligt handler om en ellekone. Og ifølge Grundtvigs og i øvrigt desuden Orløks almindelige syn på overleveringen må også A være en adelsvise, der er sunket ned til almuen, og det skulle således være de senere folkelige sangere, der har ændret ellekonen til en havfrue. Det mener jeg altså nu at kunne tilbagevise. Jeg ser visen som et af flere vidnesbyrd om en folkevise, der med 300 års mellemrum er blevet indsamlet i Jylland blandt folk, der ikke selv nedskrev deres viser. At Margrethe Lange så har bearbejdet den vise, hun har hørt, er en anden sag. Til alt held er hendes bearbejdelser så åbenlyse, at de kan skrælles af igen, så man i virkeligheden godt kan se, hvordan folkevisen lød i 1570'erne.

Margrethe Lange har været så glad for visen, at hun har skrevet gentagelsesstroferne helt ud alle 46 gange, så den var lige til at synge efter. Og til at danse efter. Hun har forsynet den med danservisernes mest almindelige omkvæd:

Men linden hun løves

Fint og poetisk valgt i et forsøg på under sangen og dansen strofe for strofe at understrege, at dette er visen om en ellepige, hvis tilholdssted er skoven – det elverhjem, som hr. Bøsmer altså måtte svømme over til!

Folkevisen har derimod både mellem- og omkvæd der lyder:

– For mig længes endnu
for mig længes udi alle mine dage

Og det er hvad havfruen gør. Ane Povlsdatter i Sunds sogn (F) ændrer dog omkvædet ved visens sidste strofe:

Den havfru hun sprang i sengen og lo
hun glemte at trækk' af både hoser og sko

For mig længes nu *aldrig* mere

Man kan mærke, at Ane Povlsdatter næsten glæder sig på havfruens vegne. Margrethe Lange er i sin sidste strofe mere bekymret for hr. Bøsmers sørgende familie, og ikke mindst for hans jordiske fæstemø. Men også det er hun alene om.

DgF 47 Elverskud

16. årh.: A (Margrethe Lange). – 17. årh.: B (Syvs udgave). – 19. og 20. årh.: C-OQ-SU-ÆB*-I*L*O*P* (opt., E.T. Kristensen og andre), T (opt. udg. Dansk Skoletidende 1861).

Udeladt er Ø (skillingstryk fra slutningen af det attende århundrede), idet der er tale om en travesti, P som er en parafrase over visen i andet versemål samt A*, der er prosa, og K*M*N*, der er fragmenter.

Svend Grundtvig har strofe for strofe udarbejdet en „Sammenlignende Oversigt over alle nordiske Optegnelser“ (DgF IV, side 852-65) af denne vise om hr. Oluf, der dør på selve dagen for sit bryllup, efter at han et døgn før havde afslået at blive hos den forførende ellepige, han så i elledansen i ro-

senlunden, da han var ude at ride: han blev elle-skudt – på magisk vis lod hun ham sygne hurtigt hen – al livskraften blev tappet ud af ham. Omkvædet lyder *Men dansen den går så let gennem lunden*. Margrethe Lange har dog *Hvad hjælper det, vi kvider*.

Grundtvig inddeler visehistorien i tolv episoder, hvoraf disse syv kendes i dansk tradition: „Mødet med Elverne“, „Elvemøens Tiltale, Tilbud og Trusel“, „Afsked og Hjemridt“, „Ridderen i Hjemmet“, „Brudedefærden“, „I Bryllupsgaarden“ og „Bruden i Højeloft“. Disse overskrifter vil også blive anvendt her, idet de letter brugen af Grundtvigs „Sammenlignende Oversigt“.

Hensigten med analysen er at påvise, at der er tale om en gammel folkevis, der har været kendt i flere forskellige versioner allerede i det seksten-
de århundrede.

Grundtvigs karakteristik af traditionen er træfende:

... ved Siden af den vidunderlige Enhed og Fasthed i Hovedsagen ... finde vi ... ogsaa en saare livlig Afvexling, snart fremtrædende i en forskjellig Begrænsning af Æmnet: en delvis Opgiven af enkelte Led, Underordnelse af nogle, Fremdragning af andre, snart i en mangfoldig Variation af enkelte Sagnetræk ... (DgF IV, side 852a)

I det følgende analyserer jeg først nogle af de „enkelte Sagnetræk“ for til sidst at placere visehistorien som helhed i det nære, mytiske og sociale univers, der har været de folkelige sangeres siden middelalderen, og som har betinget netop denne visehistories store yndest.

Som udgangspunkt vælger jeg et sagnetræk, som Margrethe Lange og nutidstraditionen kender, men som Syv ikke kender.

Brudfærden

A (Margrethe Lange)

26. Der de kom foroven by
alle gik klokker som de var ny
27. Det mælte bruden i samme stund
hendes hjerte det var af sorrigen tung
28. Hvi monne alle de klokker så gå
jeg ved her ingen der syg lå
29. Det er så sæd på dette her land
at ringe imod sin liljevand
30. Det er så sæd på denne ø
at ringe imod sin fæste-mø

B* (Thy)

17. Og der hun kom i rosenslund,
da hørte hun de Lunde klokker gå
18. Her er ingen syge,
og her er ingen lad [„lagt“]
hvorfor mon de Lunde klokker de går
19. Hende saa svarede han hovedsmand,
han svarede, for hende ej at bedrøv'
20. Det er deres skik alt på den ø
de ringer for sådan en vænne mø
21. Det er deres skik alt i denne land
de ringer for sådan en yndig vand

Hammerum-tradition

- K 18. Og der hun nu kom lidt uden by
da ringd' all' de klokker som de vare ny
19. Og hvi mon de klokker sådanne mon ring'
jeg véd slet ingen syge her lå.
20. Uden ridder Olle hans lidel smådreng;
for ham ringd' de klokker ikke så læng'
- S 21. Og der de kom for oven den by
da ringed de klokker som de var ny
22. Og hvorfor mon de klokker så gå
jeg véd slet ingen der syge lå
23. Foruden ridder Olle hans liden smaadreng
for ham ringer ikke de klokker saa læng'

- O 23. Der de kom for oven den by
da gik de klokker som de had' væ't ny
24. Hvi mon de klokker de ganger så
jeg véd slet ingen syge her lå
25. Foruden hr. Peder hans liden smådreng
de klokker de ganger ej sådan for den
- E* 24. Der de kom der oven for by
da ringed' de klokker
som de had' været ny
25. Hvorfor mon de klokker ringe så
jeg ved slet ingen lige der var
26. Udentagen ridder Olle hans lidel
smådreng
for hannem ringer ikke de klokker så
læng'

- M 20. Og der de kom for oven by
da ringd' deres klokker
som de alle var ny

- D* 15. Ja, der de kom lidt oven for bøj
da rinnd de Klokker, som de alle var nøj

U (Rind ved Viborg)

14. Og der de kom en lidt oven for den by
æ klokker de ringed som de vare ny
15. Jeg kan ikke vid',
hvordan de klokker de sådan går
jeg véd slet ingen syge der lå
16. Uden ridder Ole hans liden smådreng
de klokker de ringer ej sådan for ham

Der er her tale om en markant overensstemmelse mellem versionerne i lokaltraditionen i Hammerum herred og på Viborgegnen og Margrethe Langes version.

Størst er ligheden dog mellem B* og A, og den understreges yderligere, når man ser på slutningen af episoden:

I Bryllupsgaarden

A (Margrethe Lange)

B* (Thy)

47. Min herre han ligger i loftet lig
nu skal I hans broder eders tro bortgive

28. Hr. Peder han rakt' hende hånden sin
Lyster eder, liden Kirsten,
at troloves med mig

48. Ret aldrig skal du den dag leve
jeg skal to brødre min tro bortgive

29. Nej, før jeg to brødre skal give min tro
før skal graven blive min bo

Denne scene findes ellers kun i:

R (Hammerum)

16. Men hør, min yngste broder så fin
vil du ej trolove allerkæresten min

17. Hr. Peder! så gerne jeg det gjorde
om jeg for synden turde

18. Jeg gjorde mig aldrig så lystig
at jeg hende én gang kyste

19. Det er aldrig kommet i min hu
at jeg skulde give to brødre min tro

Ligheden mellem B* og A frister til at efterspore en anden markant strofe, som de også er fælles om. Den er fra episoden

Ridderen i Hjemmet

A (Margrethe Lange)

B* (Thy)

21. Min kær moder, I tager min hest
min kære broder, du hente mig præst

13. Og hør, min kær fader,
du stander mig næst
og hør, min kær broder,
henter mig præst.

Denne strofe kendes også i „klokke-traditionen“, men kun i Hammerum herred (K 13, Oabc 14, S 16, D* 11, E* 16, dog ikke i M). Den kendes imidlertid også i andre versioner i Hammerum herred (L 11, N 12, V 11, Æ 6) samt i det øvrige Vestjylland (P 8, Q 5), Midtjylland (L* 13), Nørrejylland

(T 19), Østjylland (H* 18, I* 20) og Sønderjylland (H 18, I 15).

Strofen kendes ikke af Syv. Denne iagttagelse frister til at finde en anden markant strofe som Syv heller ikke kender, men som findes hos Lange og i nutidstraditionen. En sådan findes i episoden:

I Bryllupsgaarden

Da bruden ankommer til bryllupsgården, får hun at vide, at hr. Oluf er ude at jage. Margrethe Lange har derefter en strofe, hvor bruden giver udtryk for sin undren: *Haver han nu kærer'* at gå på jagt end at være hjemme og modtage mig.

A (Margrethe Lange)

38. Jeg ser hr. ridder gå ud og ind
jeg ser ikke hr. Oluf, kære herre min
39. Det svared hr. Olufs moder
hun var sorrig og mode
40. Både med høg og så med hund
da er hr. Oluf i rosenlund
41. Haver han nu kærer' sin høg og sin hund
end han haver sin unge brud
42. Vil han heller ride med rakker og tov'
end han vil sidde med hans brud i stove

Hammerum-tradition

- M 21. Hvor er ridder Olle, som mig haver fæst
jeg synes, han skulde være mig næst
22. Ridder Olle han lever, som han kan bedst
han rider i lunden, at tømme sin hest
23. Tænker han ikke mere på mig han har fæst
end ride i lunden, at tømme sin hest
- O 27. Og hvi ta'r I mig så enlig imod?
hvor er Hr. Peder, som mig skuld' ta' imod?
28. Hun svared hende, som hun kunde bedst
Han rider i lunden og tømmer sin hest
29. Har han mig ej kærer', der mig haver fæst'
end rider i Lunden og tømmer sin hest
- S 25. Hør I, min kær svigermo'r!
hvor er ridder Olle, der mig skuld' ta' imod
26. Ja, jeg skal svare, som jeg kan bedst
han rider i lunden og tæmmer sin hest
27. Har han mig ej kærer', som mig har fæst
end han rider i lunden og tæmmer sin hest
- D*17. Har han mig ej kærer', som mig haver fæst
end han rider i lunden at tømme hans hest

- E* 28.
hvi stander I her så mus alen'
29.
hvor er ridder Olle som mig skuld' ta imod
30. Jeg svarer eder, som jeg kan bedst
han rider i lunden at tømme sin hest.
31. Har han mig ej kærer', da han mig har fæst
end han er i lunden at tømme sin hest

Anden Hammerum-tradition

- Y 9. Ridder Ole han rider i lunden så grøn
at skyde de vildesten dyr
10. Har ridder Ole de vildesten dyr så kær
han ikke kan tage imod sin Bryllups-Adfærd
- Æ 13. Hr. Peder han rider i rosenlund.
han beder de dyr udi samme stund
14. Haver han de dyr udi lunden saa kær
at han forlader sin unge brud her!
- O*12. Ja, de fulde brud til brudebænk.
to unge skøn riddre gik for hend' å skænk'
13. Hr. Peder han rider i rosenlund,
han vejder et dyr så snarlig en stund
14. Ja, haver han kærer' hans jagt og viv
end at sidde hos unge brud sin
15. Hvor bliver hr. Peder, skuld' sidde
.....

Fra andre egne

C (Stevns herred)

20. Og jeg ser jer alle med roser i sko
slet ikke ser jeg den, jeg har lovet min tro
21. Og jeg ser jer alle både ude og inde
slet ikke ser jeg allerkæresten min
22. Da svared hans moder, som hun kunde bedst
Ridder Ole er i lunden, at tæmme sin hest
23. Haver han da de rakker saa kære at tæmme
at han ikke i dag kunde blive hjemme

U (Rind ved Viborg)

19. Jeg synes, I ser så sørgelig ud
hvor er han ridder Ole, der mig skuld' gaa imod
20. Hun svarte hende, som kun kunde bedst
Han rider lunden, at tømme sin hest
21. Hvikken underlig handel mon det vist vær'
men han haver hans hund og hans hest så kær

I (Lerskov ved Åbenrå)

20. Og hvor er hr. Peder, Allerkæresten min
at han ikke tager mod æresten sin
21. Hr. Peder han rider i rosenslund
han skyder og jager i samme stund
22. Og haver hr. Peder de dyr så kær
at han kunde glemme sin bryllupsfærd

H* (Vejleegnen)

20. Om morgenen tidlig, liden Kirsten hun kom
hun spurgte: Hvor er ridder Ole,
allerkæresten min
21. Ridder Ole han er udi rosensgrønne lund
at jage og skyde i samme stund
22. Har ridder Ole da og de smådyr så kær,
end alt sin hele bryllupsfærd

L* (Viborgeggen)

18. Skøn jomfru ind ad døren trin
Hvor er hr. Olland, allerkæresten min
19. Ja, med hans høg og med hans hund
han rider i grønne rosenslund
20. Haver han hans høg og hund alt så kær,
at han kunde ikke hjemme vær'

N* (Vejleegnen)

4. Og haver han de da dyr så kær
at han ej kan blive hjemme til sin bryllupsfærd

Haver han nu kærer'-strofen kender Syv altså ikke. Hos Syv kommenterer bruden slet ikke fæstemandens fravær. På det tilsvarende sted i episoden hedder det blot:

B (Syv)

21. De skænkte mjød, og de skænkte vin
Hvor er hr. Ole, brudgom min
22. Hr. Oluf han red sig hen i lunde
Hans prøved sin hest og sine hunde

Hammerum-tradition

- K 22. Og hvi mon I her så alene mon staa
hvor er ridder Olle,
som mig skuld' ta' imod
23. Ja, hun svaar' hende,
som hun kund' bedst:
Ridder Olle er i lunden,
at tømme sin hest

F (Nordsjælland)

12. Og svar, at jeg red mig i rosenslund
at tømme min hest og at jage min hund
13. De skænkede mjød og de skænkede vin
Og hvor er ridder Rolig,
allerkæresten min

V 14. Og hør, kær mandmoder faver og fin
hvor er ridder Ole, allerkæresten min

15. Med hans høg og med hans hund
red han ridder Ole i rosenlund

Fra andre egne
B* (Thy)

23. Og hører I nu, kær svigermoder min,
hvor er ridder Ole, allerkæresten min

24. Han red sig ud i rosenlund
at prøve sine heste og så sin' hund'

Denne skelnen mellem de versioner, der kender
Haver han nu kærer'-strofen, og de, der ikke gør
det, deler også „klokke-traditionen“ op i to grup-
per:

A slutter sig til MOSD*E* (alle fra Hammerum
herred) samt U (Rind ved Viborg).

B slutter sig til K (Hammerum herred) og B*
(Thy).

Denne iagttagelse indbyder til en sammenlig-
ning mellem endnu en episode, som Syv og fru
Lange er fælles om at kende, men i to markant
forskellige udformninger. En sådan finder man i

Elvemøens Tiltale, Tilbud og Trusel

Margrethe Lange indleder episoden med to stro-
fer, hun er alene om:

A 4. Hør I, hr. Oluf hin blide
hvor lyster I nu at ride

5. Jeg vil ride mig under ø
og tale med min fæstemø

Den næste strofe:

6. Den jomfru rækker hånd fra sig
Alt skal I først, hr. Oluf, dans' hos mig

kendes derimod i „klokke-versionerne“ fra Ham-
merum herred (K 3, M 3, O 3, S 3, D* 3, E* 3),
fra Rind ved Viborg (U 3) og fra Thy (B* 4). End-
videre i andre versioner i Hammerum herred (L
3, N 3, R 3, V 3, Æ 3, F 3) samt i det øvrige

H (Haderslev amt)

24. Ak hør, kære moder saa favr og fin
hvor er hr. Peder, allerkæreste min

25. Hr. Peder han rider i rosenlund
at fange en hare med liden små hund

Vestjylland (G 3, P 3), i Midtjylland (jfr. L* 4,2),
Østjylland (D 11), Sønderjylland (H 4,13) og i
Sydsjælland (E 3).

Syv kender ikke A 6, og han kender heller ikke:

A 7. Hr. Oluf, vil I love mig
så rige gave da giver jeg eder

men det gør:

T (Nørrejylland)

3. Ridder Ole, ridder Ole, træd i dansen med mig
så fagre gaver jeg giver dig

C* (Thy)

4. Og hør, hr. Oluf, træd i dansen med mig
så fagre gaver jeg vil give dig

Syv kender heller ikke:

A 8. Jeg vil eder give en gang grå
han går en time til Rom og fra

men det gør en version fra Stevns herred:

C 9. Vi giver dig, ridder Ole, en gang grå
du rider til din moder i to timer derpå

De sidste seks strofer i episoden er Margrethe
Lange alene om – de findes altså hverken hos Syv
eller i nutidstraditionen:

A 9. Den gang grå skal I vel få
og sadel af guld at lægge derpå

10. Jeg giver eder en brynje ny
I tør aldrig fra nogen mand fly
11. Jeg giver eder så godt et sværd
det kom aldrig sligt i herrefærd
12. Og slig er alle min' bænke
som guld var lagt i lænker
13. Slig er alle mine vindebro
som guld skinner over eders hænder to
14. Behold du selver alt dit guld så rød
jeg vil hjem til min fæstemø

Syv indleder episoden med:

- B 2. Der danse fire, og der danse fem
elverkongens datter rækker hånden frem
3. Velkommen, hr. Oluf, lad fare din fig [iver]
bi lidet og træd her i dansen med mig
4. Jeg ikke tør, jeg ikke må
i morgen skal mig bryllup stå

Disse strofer genfindes i det væsentlige i versioner fra Hammerum herred (KLMNRSD*E*), fra Rind ved Viborg (U), fra Vejle amt (I*N*), fra Horsens (D), fra Fanø (G), fra Haderslev amt (H) og fra Stevns herred (C).

Derefter følger hos Syv ellepigens tilbud:

5. Hør du, hr. Oluf, træd dansen med mig
to bukkeskinds støvle så giver jeg dig
6. To bukkeskinds støvle, sidder vel om ben
foryldene spore derom spænd
7. Hør du, hr. Ole, træd dansen med mig
en *silkeskjorte* giver jeg dig
8. En silke-skjorte så hvid og fin
den blegte min moder ved måne-skin"
9. Jeg ikke tør, jeg ikke må
i morgen skal mit bryllup stå
10. Hør du, hr. Oluf, træd dansen med mig
et *hoved af guld* så giver jeg dig
11. Et hoved af guld kan jeg vel få
men danse med dig tør jeg ej så

Alle disse tilbud, som er klart anderledes end dem fru Lange har, møder man i nutidstraditionen i traditionel variation:

D 5-10 (Horsens-egnen) *guldkæder, silkeskjorte*
F 4 (Nordsjælland) et *slot* og en *fæstning*
I 4-10 (Lehrskov v. Åbenrå) *silkeskjorte, guldur*
og *guldkæde*
T 5-8 (Nørrejylland) *silkeskjorte, guldkæde*
X 2-7 (Hammerum herred) *tre silkeskjorter, hat*
med *guldsnorer, sølvslagene sko*
Z 1-4 (Randers amt) *bukkeskindsstøvler, syv skibe i floden*
H* 3-6 (Vejle-egnen) *silkeskjorte, guldsadlet hest*
I* 3-8 (Vejle-egnen) *silkeskjorte, guldkæde, buk-skindet støvle*
N* 1 (Vejle-egnen) *syv silkeskjorter*

Og ingen af disse versioner kender „klokke-scenen“, der var udgangspunktet for analysen.

Og KMSUD*E* (men ikke O og B*), der altså har „klokkescenen“ fælles med Margrethe Lange, lader overhovedet ikke ellepigens tilbyde ridderen gaver. I modsætning til A tvinger hun ham ganske enkelt til at danse med sig:

K (Hammerum herred)

3. Og hør, ridder Olle! hvad jeg siger dig
i aften skal du træd' i dansen med mig
4. Nej, ikke jeg vil, ej heller jeg må
for i morgen da skal min bryllup stå
5. Hun danst' med ham, til han blev mod
til begge hans støvler stod fulde af blod

M (Hammerum herred)

3. Den ene rækker ud sin hånd fra sig
Lyster du, ridder Ole, at træd' i dansen med mig
4. Nej, ikke jeg vil, ikke heller jeg må
i morgen skal min bryllup stå
5. De tog ham i hans midje smal
og løfted ham af hans grågangere pral
6. De dansed med hannem, til han blev mod
til begge hans støvler stod fulde af blod

S (Hammerum herred)

3. Og hør du ridder Olle! hvad jeg siger dig
og vil du ikke træde i dansen med mig
4. Nej, ikke jeg tør, ikke heller jeg må
i morgen skal mit bryllup stå

5. Så tog hun ridder Olle i midjen smal
hun løfted ham fra hans ganger pral
6. Hun dansed med ham, til han fik mod
hans sølvspændte sko de stod fulde af blod
7. Hun dansed med ham, til han blev træt
han dansed vel tredive mænd deres ret

U (Rind ved Viborg)

3. Og hør du, ridder Ole, kær vennen min
lyster du ikk' at træde en dans med mig
4. Nej ikke jeg tør, ikke heller jeg må
i morgen skal min bryllup stå
5. Den ridder han dansed, til han fik mod
til begge hans støvler stod fulde af blod

D* (Hammerum herred)

3. Den ene rækker ud sin hånd fra sig
Lyster du, ridder Olle, at træd' i dans med mig
4. Nej, ikke jeg vil, og ikke jeg må
i morgen skal min bryllup stå
5. De løft' ham fra hans ganger grå
.....
6. De danste med ham, til han blev mod
til begge hans støvler blev fulde af blod

E* (Hammerum herred)

3. Og hør du, ridder Olle, hvad jeg siger dig
og vil du ikke træd' i dansen med mig
4. Nej ikke jeg tør, ikke heller jeg må
i morgen skal min bryllup stå
5. Så tog hun ridder Olle i middi smal
hun løft' ham fra hans ganger pral
6. De dansed så længe, som de havde mod
til begge hans støvler randt fulde af blod
7. De dansed så længe, til han blev træt
han dansed vel tredive mænd deres ret

Det bemærkes, at alle disse versioner indeholder *Ikke jeg tør, ikke jeg må*-strofen, som kendes af Syv (B 4), men ikke af Lange. Den samme iagttagelse kan gøres i andre versioner, hvor ellepigen ikke tilbyder ridderen gaver:

G (Fanø)

3. Den ene strakte sin hånd ud for sig
Ak, vil du ikke dandse tre danse med mig
4. Nej, hverken jeg vil, ej heller jeg må
i morgen så skal mit bryllup stå
5. De dansed med ham, til han blev våd
til begge hans støvler blev fulde af blod

H (Haderslev amt)

4. Der kommer en, rat' hand fra sig
Hr. Peder, vil [du] trine en dans med mig
5. Nej, hverken jeg kan, ej heller jeg må
for i morgen skal min bryllup stå
6. Ja, vil du ej trine en dans med mig
så såre en sygdom sender jeg dig
7. Hr. Peder han dansede så let
de femten dværge dansed han træt

L (Hammerum herred)

3. Hør du, Ridder Olle hvad jeg siger dig
i aften skal du træd' i dansen med mig
4. Nej, ikke jeg kan, ikke heller jeg må
i morgen skal min bryllup stå
5. Hun danst' med ridder Olle, til han blev mod
til begge hans støvler stod fulde af blod

N (Hammerum herred)

3. Elvekong'-datter rækker hånd fra sig
Lyster du ikk', lidel Wolle, at danse med mig
4. Nej, ikke jeg kan, ikke heller jeg må
i morgen skal min bryllup stå
5. Ja, hun tog ham i midje smal
så løft' hun fra hans ganger pral
6. Hun gav ham de knyvsleger ni
te Blodet randt efter hver af di
7. Hun danst' så længe, til han fik mod
til begge hans støvler stod fulde af blod

R (Hammerum herred)

3. Og hør du, hr. Peder! hvad jeg beder dig
vil du ikke træde en dans med mig

4. Nej, ikke jeg vil, ikke heller jeg må
i morgen skal min bryllup stå
5. Hun hug efter hannem de sølvknive fem
besat med sygdom var alle dem
6. Men der han kom til hans faders gård
stod begge hans støvler fulde af blod

Y (Hammerum herred)

6. Og hør, ridder Ole, gå i dansen med mig
for hellers vil det koste dit fævre unge liv
7. De dansed så længe, til han bliver våd
de dansed, til hans støvler var fulde af blod

G* (Vejle Amt)

3. Ridder Ole han danser, til han blive våd
til begge hans støvler stod fulde af blod

I* (Vejle-egnen)

10. Nej, hverken jeg vil, ej heller jeg tør
i morgen så skal mit bryllup stå
11. De danset ridder Wolle, så han blev nu våd
så blodet derefter i støvlerne mon stod

N* (Vejle-egnen)

2. Og hør du, ridder Walter, træd dansen med mig
eller det skal koste dit unge liv
3. Ridder Walter han danser med alt sit mod
så begge hans støvler stod fulde af blod

C (Stevns herred)

3. Og hør du, ridder Ole, hvad jeg siger dig
og vilde du træde i dansen med mig
4. Ja gerne jeg vilde, når bare jeg må
i morgen så skal mit bryllup stå
5. Ridder Ole han danser med lette
han danser dem alle trætte
6. Ridder Ole han danser så længe
han danser dem alle til senge
7. Vi giver dig, ridder Ole, en lykke så god
om i timerne to så skal du være død

Visen har i traditionen siden det sekstende århundrede været så levende og nærværende for de folkelige sangere, at man ikke mere kan udrede dens udviklingshistorie på dansk grund. Det har heller ikke været hensigten med analysen. Derimod afslører sammenligningerne, at man i jysk tradition i det nittende århundrede kan møde markante sagntræk, som fru Lange har kendt i det sekstende, og som Syv ikke kendte i det syttende.

Da ingen nutidsversioner er afledt udelukkende af Syvs trykte tekst, og da Syv kan have sin version fra et visehåndskrift af en adelsdame i første halvdel af syttende århundrede, har man givet lov til at ræsonnere således:

To viseinteresserede adelsdamer – den kendte A og den ukendte B – har hver for sig hørt visehistorien, som den blev sunget mellem 1550 og 1650. A har hørt den synge i Jylland. Derimod er det umuligt at afgøre, hvor B har hørt den synge.

Når visen – visetraditionen – betragtes under ét, kan man imidlertid ikke slå ned på én bestemt gruppe af nutidsversioner og sige, at det er en version af netop den tradition (dvs. gruppe af nutidsversioner), A bygger på, og det er den, B bygger på. Man kan kun – således som analysen viser – påpege, at A har enkelte sagntræk, som B ikke har, og som findes i nutidstraditionen, og at B har enkelte sagntræk, som A ikke har, og som også findes i den nyere tradition.

Netop det, at man kun kan påvise markante ligheder og markante forskelle mellem de enkelte sagntræk inden for denne visetradition, karakteriserer visen som et sunget sagn, hvor det væsentligste – selve historien – sagnets kerne – ligger aldeles fast, og det episk set uvæsentlige kan varieres alt efter sangernes talent for at synge-for-tælle. At variationerne i de enkelte sagntræk sker inden for rammerne af, hvad der er tradition i bestemte familier eller egne er en anden sag. Det er blot et yderligere karakteristisk træk ved al folketradition.

Om visehistorien

Når det betænkes, at sagn om unge mænds møder med de forførende ellepiger er blevet fortalt som sande beretninger langt op i det nittende århundrede, er det ikke mærkeligt, at denne visehistorie har været så yndet. Det er en af de viser

om menneskers møder med de overnaturlige, der har grebet folk mest, for den handlede om noget, de vidste besked om. Ellepigerne var – ligesom de andre overnaturlige væsener – en del af menneskers virkelighed – en del af deres forlængede virkelighed. Ellepigerne var ikke u-naturlige, kunstige fantasifigurer, men over-naturlige – de var natur-mytiske. Sagnene og beretningerne om dem rummede en sandhed om naturen, sådan som folk opfattede den, men de rummede også en sandhed om menneskers drifter og om deres angst.

Ellepigerne var dårende dejlige, og de lurede altid på unge mænd, der alene kom ind på deres domæne. De var udtryk for mænds sanselige drømme om kvinder, men de udgjorde også en evig fare for mændene. De er altid blevet opfattet som mere attraktive, mere ophidsende og mere elskovskyndige end deres jordiske medsøstre. Ellepigerne blev derfor den stadige trussel mod selve ægteskabet. Og da ægteskabet var en social institution af fundamental betydning for hele samfundsordenen og slægtens videre liv, var denne trussel den alvorligst mulige.

Historien om den elleskudte ridder er derfor i bund og grund en moralsk historie. Det er en appel til unge mænd: vær tro mod pigen derhjemme – mod hende der elsker jer oprigtigt – mod hende I har lovet troskab – hold jer væk fra de fristende forførersker.

Da ellepigen lokker ridderen til sig i elledansen, lader nogle af sangerne ham sige: *Ikke jeg tør og ikke jeg må* – ridderen ved godt, at hans kommende ægteskab er i fare, hvis han lader sig lokke. Men det hjælper ikke, at han véd det med sin forstand, for ellepigen virkeliggør hans ikke udsagte længsel efter at elske med hende.

Ved at repræsentere mænds sanselige drømme bliver ellepigerne et folkepoetisk udtryk for jordi-

ske sexede kvinder. De var fristere, for sanselighed var syndig. De var ikke egnede til at være gode ægtehustruer, for i det kristne ægteskab var sanselighed bandlyst.

Derfor endte mænds møder med de erotiske ellepiger næsten altid tragisk: de forsvandt eller også vendte de sindsforvirrede tilbage – „de blev aldrig rigtig i hovedet“, som mangfoldige sagn fortæller.³³

DgF 368 Germand smed og præstens datter

17. årh.: A (adelsdame 1626-1650) – 19. årh.: Ba (opt. E.T. Kristensen), Bb (opt. kun første og to sidste strofer), Cab (opt. E.T. Kristensen, b er et fragment)

Det er en skæmtevis, der helt er i folkevisestil. Den handler om en ung rig smed, der ville ud at fri. *Han hentede hest i Skåne / og sadel i Samsø / og så vill' han til præstens gård / og gilje der' mø'*. Han tilbyder hende rigdomme, men hun vil ikke have ham fordi *du er dig så naske / så naske om din snud'*. Så rider smeden til sin mor og spørger hvad han skal gøre. *Køb du dig to glarøjn' / og sig at du er blind.*

Sådan lyder første halvdel af historien i Ba, og afvigelserne mellem A, der er indsamlet af en adelsdame i det syttende århundrede, og Ba og Ca, der begge er indsamlet i 1877 af Evald Tang Kristensen, henholdsvis på Ribeegnen og i Hammerum herred, kan alle karakteriseres som traditionel variation. Der er ikke tale om at BC er afledt af A. Der er tale om tre versioner af den samme visehistorie. Det fremgår af hele visen, men som vidnesbyrd herom sammenlignes her A- og Ba-versionerne af visens anden del:

Ba

10. Ja det var fattigt blind' mand
han kom der gangend i gård
og ud stod præstens datter
hun var vel svøbt i mår

A

12. Det var unge hr. Geremands smed
han kom der lakkende i gård
ude stod præstens datter
havde over sig kåbe blå
13. Her står I, præstens datter,
i-hvad jeg spørger eder ad
vil I låne mig hus i nat
og give mig øl og mad

11. Ja hør, du fattig' blind' mand'
 hvor lå du nu i nat

Jeg lå hos rigen Gærbæk smed
så herlig stod hans slot

12. For hver en ko i kloven stod
var bunden i messingring'
For hver en hest i stalden stod
var bunden i røden guld kling

13. Ja hør, du fattig' blind' mand
du lyver som du står
først en ko i kloven stod
er bunden alt hans fæ

14. Først en ko i kloven stod
er alt hans hwaanfæ [hornkvæg] ind'
og en gammel kælling sidder der for ild
og tæller der's folk i ring

15. Ja, hør du, skønne jomfru,
du må ej få mig vred
jeg ved ikk' and't som hvad andre siger
mig for
ie ka' slet intet sei'

16. Men hør du, skønne jomfru
og må jeg ikk' ligg' i dit bur
så vil jeg kvæd' dig viser,
fortæll' dig æmter for

17. Den første nat lå han på den jord
den anden på hånden tilje
den tredje sov han i jomfruens arm
da had' han få't sin vilje

Derpå røber han hvem han er:

20. Skam skull' du få, du Gærbæk smed
for du har dåret mig
morg'n vil jeg far' til kirken
og la' dig vi' til mig

21. Ja vil du far' til kirken
og la' dig vi til mig
da må det vær' en horesøn
der nu vill' have dig

Ifølge sangeren skal der være en strofe om at smeden tog hende endda.

Aa rit aaa hejda

14. Hør du, fattig blinde mand
og hvor lå du i nat
hvi er du så årle
udaf din herberge vakt

15. Jeg lå mig til Geremands smed
så herlig står hans bo
for hver en gang han haver
de ere med røde guld sko'et

16. For hver en gang han har
de er med røde guld sko'et
han har tolv oxen i sin gård
og hundrede fede får

17. Hør du, fattige blinde mand
det er vel halve minder
første hans ko i kloven er
så er alt hans fæ ind

18. Kan du kvæde mig viser
og sige mig æmter
da vil jeg låne dig hus i nat
og give dig øl og mad

19. Den første nat sov et han på gulvet
den anden sov et han på tiljet
den tredje nat sov et han i jomfruens arm
det var med begge deres vilje

21. Høre du, unge hr. Geremands smed
I lade nu fare eders gammen
da vil vi gå til kirken i morgen
og lade os vi' tilsammen

21. Høre I, præstens datter
I skal det aldrig tro
jeg tager aldrig skøger til ægte
om jeg kan gode piger få

Bort gik den unge hr. Geremands smed
han var i huen så fraa [fro]
igen stod præstens datter
alt både med spot og skam

Og rid du ej did

Visse strofer og vendinger ligger fast i traditionen. Det gælder først og fremmest sådanne, som er helt afgørende for selve handlingen i historien f.eks. formelstroferne Ba 10 = A 12 og Ba 17 = A 19. Men selv i disse strofer kan små ændringer afsløre holdninger, som når Bodil Marie Andresdatter synger *da ha' han få't* sin vilje – adelsdamen har *det var med begge* deres vilje.

Vise-historien ender altså med, at det er smeden, der ikke vil have præstedatteren, og hermed er den beslægtet med flere gamle folkeviser om, hvordan spotske jomfruer får deres hævn; men Bodil Marie mente nu, at der var en strofe til om,

at smeden trods alt giftede sig med pigen. Det må vel betegnes som en realistisk hverdagsbetragtning, for strengt taget var der jo ikke noget i vejen for – rent socialt set – at en ung rig smed giftede sig med en præstedatter. I første del af visen bliver han kun fornærmet på hende, fordi hun siger, at han er snavset, og det er der jo råd for, som pigen siger

Ba 5, Ja, gå du dig til Møllebæk
3-4 og to dig fuld vel ud

C 7, Rid du dig til mølledam
1-2 og to din' hænder rene

Adelsvisetradition indkredses

Fælles for de viser, der bliver analyseret i dette afsnit, er, at de er udvalgt blandt de viser i adels-håndskrifterne mellem o. 1550 og o. 1650, som ikke har kunnet karakteriseres som skillingsviser eller gamle folkeviser, og blandt de viser, som Vedels adelsoptegnere kender.

De første fire viser kendes blandt andet af adels-optegnerne og i mindst én anden kildegruppe i det sekstende eller syttende århundrede:

I *Germand Gladensvend* (DgF 33) påvises det, at man i Hjertebogen har visen i dens oprindelige version, som kan have cirkuleret i et „adeligt flyveblad“, og at Margrethe Lange i sin bearbejdelse tolker den på sin egen måde. Gennem analysen af *Sallemand dør af elskov* (DgF 482) får man et indtryk af, hvordan man i adelige miljøer kan variere afslutningen på en tragisk elskovsvis. I *Ovelil og Tovelil* (DgF 247) kan man iagttage, hvordan de unge adelsmænd har én holdning til den kvindelige hovedperson og adelsdamerne en ganske anden. Det er vidnesbyrd om en levende sangtradition, der bliver præget af, om visen synges i en ridder-sal blandt mænd eller i fruerstuerne. Som et illustrerende vidnesbyrd om mundtlig overlevering er medtaget den lyriske vise *Ridder og jomfru dør for hinanden* (DgF 444), der kendes i to versioner, hvis fælles forlæg formentlig har foreligget i et „adeligt flyveblad“.

De ti næste viser kendes også i mere end én kildegruppe i det sekstende og syttende århundrede, men ikke af Vedels adelsoptegnere:

Den første, *Hr. Peder og Mettelille* (DgF 78), findes i Hjertebogen, så den kunne Vedel have fået, men han ville ikke have den. I al fald er det en af de viser hans adelsoptegner sprang over, da han sad og afskrev fra dette håndskrift. Visen bli-

ver set i sammenhæng med de andre, hvor de unge adelsmænd i deres viser har leget med runerne som magisk elskovsmiddel (DgF 77 *Venderland-grevens søn* og DgF 79 *Kongesønnens runer*) og med *Ungersvendens runer* (DgF 80), der meget vel kan være digtet af den rune-interesserende Jens Bille selv. I *Elverhøj* (DgF 46) folder den samme Jens Bille sig rigtigt ud, idet han fylder en gammel, mere lyrisk adelsvise til bristepunktet med sagn og overtro. Den oprindelige vise har givet cirkuleret i et „adeligt flyveblad“, som Vedel også må have kendt.

Gunderåds bejlen (DgF 333), der også findes i Billes visehåndskrift, er en rigtig mandfolkevis, som i adelsdamernes version i det syttende århundrede bliver præget af en helt anden holdning.

Lindens varsel (DgF 443) og *Den voldtagne mø* (DgF 307) kendes også både af de unge adelsmænd og af adelsdamerne, og begge viser har formentlig cirkuleret på herregårdene og ved hoffet i „adelige flyveblade“, ligesom den vise, som en adelsmand kalder „Eynn reiters-lied“, nemlig *Den udkårne ridder* (DgF 487).

De to sidste viser, der analyseres i denne gruppe, er *Ridderen i Hjorteham* (DgF 67) og *Nøkkens svig* (DgF 39). I den første påvises det, hvordan den er blevet danset og leget, og i den anden hvordan tre adelige forsangere har digtet hver deres viser over det samme tema.

DgF 33 Germand Gladensvend³⁴

16. årh.: *Ca* (Hjertebogen), *Cb* (Vedels adelsopt.), *A* (Margrethe Lange), *Fa* (Vedels viseudgave). – 17. årh.: *BDE* (adelsdamer 1590-1625). – 18. årh.: *Fb* (bondevisebog).

Det er først og fremmest en vise om kærlighed. Det er visen om en ung mand, hvis kærlighed til

den pige, han elsker, aldrig kan blive virkeliggjort, fordi han er dømt til at dø inden. Han prøver at frigøre sig fra sin tragiske skæbne, men forgæves.

Det er ikke tilfældigt, at netop denne vise findes i Hjertebogen, der er det sekstende århundredes smukkeste og mest følsomme samling af kærligheds- og elskovsviser, som kun sjældent ender lykkeligt.

I analysen vil det blive påvist, at A er Margre-

A Margrethe Lange

1. Konngen och danske dronning
dy segler att haffuen fram:
thy kunde ycke børen faa,
saa thi kunde segle fram.
Saa flye hand offuer denn ryme.
2. Der kaam flyffuen saa wyld en rauffuen
vd aff den wylde haffuen:
hand saatte seg paa thend segle-raa
inden derris forgyldene staffuen.
3. Dronningen gaar y skibbitt fram,
hun wryder syn huide hannd:
„Mone her nu ingen y warden werre,

oss børen sende kand?“
4. Tthett thaa suaridt thend wylde rauffuen,
hand saad paa styrre-staffuenn:
„Huad daa wilde du gyffue den mand.
deg børen sende kand?“
5. Tthett melltte danske droning,
och saa tuog hun opaa:
„Ieg well gyffue hanom guld og søleff,
men hand tage maa.“
6. „Beholtt du seleff buode guld och sølleff,
ieg passer der inthett paa:
du haffuer saa liditt vnder lynde dyn,
der-efter som ieg thraa.“
7. „Ieg haffuer icke vnder mynn lynde,
for-vden dy nøgler smaa:
første ieg komer till lande,
ieg lader meg andre slaa.“
8. Tthett wor danske droning,
hun suøbtte thi nøgler samell:
saa kaste hun denom offuerbuorde
y den salltte wand.

the Langes bearbejdelse af Ca. Har hun ikke lige-
frem kendt Hjertebogen, har hun i al fald kendt
visen fra det „adelige flyveblad“, som findes ind-
ført i denne digt- og visesamling.

Ca bliver senere bearbejdet af nogle adelsda-
mer (BDE), og af Vedel (Fa). Hverken i det sek-
stende århundrede eller senere har folkelige san-
gere taget visen til sig og sunget den. Dog findes
Vedels bearbejdelse, som han udgav i 1591, af-
skrevet i en bondevisebog fra omkring 1700 (Fb).

Ca Hjertebogen

1. Wor kong och unge drunningh
di seilede dennom offuer haff:
der bleff deris skib wanden holdit,
di kunde icke byrren faa.
Saa flog hand offuer att rynne.
2. „Er her nogitt unnder wandit,
som skibet holde maa:
ieg giffuer ether buode guldt oc sølff,
y lader mig børen faa.“
3. „Du haffuer icke guldt eller sølff,
som der-till hielpe maa:
dett er allt under dinn linde,
der ieg mon efter traa.“
4. „Ieg haffuer ycke unner myn lynde,
foruden myn nogle smaa:
kommer yeg leffuendis tyll lande,
ieg lader myg andre slaa.“
5. Saa tug hund dy nogle smaa,
hund kaste thennum udy strand:
dy fyck bør hynd blyde,
dy seyled saa glad tyll land.

9. Skibbitt skrie, och rauffnen flye,
dy kaam saa lestelig till land:
den thid hun kaam till lande,
daa laae hyndis nøgler paa sande.
10. Tthett wor danske droning,

hun gaar vd med thend straandt:
ther fand hun, thend lidelle kiend
wore queg vdj hyndis barum.
11. Tthett wor icke der-efter
maanetter for-vdenn feem:
dronningen gyck y bwre,
hun føde saa høffsk en sønn.
12. Fød bleff hannd en afftten,
thy chrestnett hanom om en natt:
thy kalditt hanom Gieellemand
Glaadensuend,
dy dwlde hanom, meden dy maatte.
13. Tthett stuod saa y wynthter
och well y wyntter ny:
hand bløff en den geffueste rider,
der nogen med øgen wild siee.
14. Tthett wor Gellemand Gladen-suend,
hand red seg vnder ø:
thett well ieg for sandingen syge:
hand feste saa wen enn møø.
15. Tthett stuod saa y wyntter
och well y wyntter fern:
thett wor Gellmand Gladenn-suend,
hand aldrig tiell hynd kaam.
16. Tthett wor hans kerre muoder,
hun sørgett alletid saa saare:
huer synde hun hanom med øgen suo,
tha felditt hun muodige taare.
17. „Hør y thett, mynn kierre muoder,
och huad ieg sigger eder:
huy greder y saa ynckelige,
huer synde thett y meg sierr?“
18. „Fuld saarre thaa maa ieg grede
och halleff merre quide:
for du warst deg saa lyden,
der du warst rauffnen gyffuen.“
19. „Hør y thett, myn kerre muoder,
ieg passer der inthett paa:
ieg well sette meg y fieder-haam,
den rauffnen skaall meg icke naa.
6. Dronningen hund ganger paa huyden
sandt,
och hund fick fulstor harm:
hun fulde Geremand Gladen-suend,
och hand war queg y barm.
7. Thett war ycke der-epther
for-uden manedtt fem:
dronning hund ganger y hoffuitt lofft,
hund føde end suend saa wen.
8. Fød bleff hand um afften,
och krysten dy hannum om natt:
dy kalled hannum Germand
Gladensuend,
dy dulle hannum, men dy matt.
9. Saa well hand woxste,
saa well hand treffst.
synd hest kunde hand well ryde:
- huer synd hand sin moder saa,
saa saare daa monne hund quide.
10. „I weder thett myg, kyere moder myn,
och huad yeg wyll eder bede:
huy greder y saa yammerlig,
huer sind y myg seer?“
11. „Hør thu, Germand Glade-suend,
ieg maa well for dyg quyde:
du warst diig saa lyden,
du warst trolen gyffuenn.“
12. „Hører y thett, kyere moder myn,
y lader bortt-fare edere wande:
huad løcke Gud myg gyffue wyll,
thett formen myg yngen mand.“

20. Hør y thett, mynn kiere muoder,
laaner meg eders fieder-haame:
ieg well flyffue offuer salttenn rym
bortt tiell myn lyly-wand.“
21. „Laaner ieg theg myn fieder-ham,
och flyffuer du der heen:
møder deg den wilde rauffuen,
du komer her aldrig igenn.“
22. „Møder meg ind denn wylde rauffuen,
saa well komer ieg igenn:
samendwed, myn kerre muoder,
alt skall ieg flyffue der henn.“
23. Saa saatte hand seg y fyeder-haame,
och sluo hand vd syn wyngē:
igenn sad hans kerre muoder,
och hynder rand thaare paa kynnde.
24. Tthett wor Gellmer Gladennsuend,
hand flyø offuer salttenn rym:
der møtte hanom den wylde rauffuen
vdj saa vnd en thyd.
25. „Hør thu thett, Gellemer Gladensuend,
och huad ieg syger dieg:
du warst deg saa lydenn.
der du warst gyffuen meg.“

13. Thett war om end torsdag-morgen
saa arlig om then høst:
oben daa stod den fruer-stue-dør,
der kam saa wen end røst.
14. Ind daa kam den læde gam,
hand settes then frue saa nær:
„Myndes eder thett, alder-kyeriste myn,
huad y haffuer gyffuet mygh.“
15. Hund soer um Gud, hun soer um mend
och alt, hund suere motte:
hun wyste süg huercken dotter heller
søn,
der hund y werden otte.
16. Bortt daa flog den lede gam,
hand gaff saa slemmt ett skregh:
„Huor yeg fynder Germand Glade-suend,
daa ær hand gyffuen mygh.“
17. Der hand war fulde XV aar,
daa løste hannum yend iomfru att loffue:
konni[n]gens datter aff Engelandt,
thenn aller-skønnist iomfru.
18. Saa sare daa monne hand lengys
bort tyll syn møø:
„Myn kyere moder, y lener myg eders
feder-ham,
men yeg flyger bortt unner øø.“

26. „Du lad meg flyffue, du lad meg faare
bortt till myn feste-møø:
første ieg komer tiell-bage igenn,
du fynder meg vnder ø.“
27. „Och daa skaall ieg deg mercke,
altt førind du flyffuer fra meg:
y-nar du komer y fremede land.
att ieg kand kynde dieg.“
28. Saa huog hand vd hans hygger yffue,
drack vd hans hiartte-blud:
ind-dog fløff hand tiell iumfruens bur,
for wyllien den waar guod.
29. Thett wor Gellmand Gladensuend,
hand kaam y stuoffuen ind:
alle thaa saad thi staltte iumfruer,
thy smyler vnder skyend.
30. Hand kaam seeg y stuoffuen ind
saa bluodig och saa bleg:
op stuod hans kierre festemø,
hun glembtte buode løst och lieg.
31. „Hør y thett, myn kierre festemø,
y skaall huerken sørrig eller quide:
lader y meg ett kaar bad redde,
ieg kand icke lenger løffue.“
19. „Dy wynger dy ære saa brede,
dy ære saa wyde om bye:
leffuer yeg myg tyll sommer,
ieg lader myg gyøre yend ny.“
20. Hand satte siig y synd fieder-ham,
hand flog alt saa trøst:
der hand kam mytt paa sund,
der hørde hand gamme-røst.
21. „Wer well-kommhen,
Germend Gladen-suend,
saa well daa kyender yeg dyg:
du warst all saa lyden,
der du warst gyffuen mygh.“
22. „Du lad myg flyge, du lad myg faare
alt bort tyll myn feste-mø:
forst yeg kommer tyll-bage udy-gyen,
wy fynnes well unner øø.“
23. „Daa skall ye tyg mercke,
alt huor du flyger fram:
men huor du kommer blant rydder och suend,
och kenne saa wyll yeg diig.“
24. Hand hug udaff hans høgere øge,
drack halt hans hyarte-blod:
end flog hand tyll iumfruens buer,
for wylle hund war god.
25. Hand satte siig paa dy tynne
saa gasten och saa bleg:
alle dy iumfruer, y burdet war,
dy taffte bode skemt och læg
26. Alle daa sad dy stolte iumfruer,
gaff thett dog lidett y-gyem:
foruden stolten Syluer-ladt,
hund kaste bade sax och søm.
27. Hund tog ud end sølffuer-kam,
hund kyemte hans faure haar:
huer end locke, hun rhede,
hun fellytt saa mogen taare.
28. Huer end locke, hund redde,
hund felde saa modig taare:
alt bannitt hunn hans moder,
hans løcke bade gjort saa hare.

29. „Hør y thett, iumfru Syluer-ladt,
y banner ycke moder myn:
hund kunde thett yntheett y wolle,
saa kranck war løckin myn.“
30. Hand satte siig y synd feder-ham,
och saa flog hand der-fraa:
 hund satte seg y end annen,
hund monne fast epther gaa.
31. Alle dy fogle, hund saa,
thennum klepitt hund alle saa sma:
foruden then leden gam,
hannum kunne hund ycke naa.
32. Thett war iumfru Syluer-lad,
hund flog ud mett then strand:
hund fand ycke aff Germand Glade-
suend,
foruden hans høgre hand.
Saa fløg hand offuer att rynne.
32. Tthett wor iumfru Søllfuerlad,
hun tuog hanom y syn arum:
hand sualtt vdj denn same stund,
thett wor saa stuor en harum.
Saa flyoff hand offuer den rymenn.

Margrethe Langes bearbejdelse er den første tolkning af denne vise. Vedels bearbejdelse er den anden, og siden Svend Grundtvigs tolkning i DgF er der blevet publiceret adskillige, uden at man egentlig er helt klar over, hvad det er for en vise, der bliver tolket.

Det er et afgørende træk ved det overnaturlige væsen, at det får en gravid kvinde til at love sig sit endnu ufødte drengebarn i den ene hensigt at drikke dets hjerteblood.³⁵

skaber: den glubende appetit, grusomheden, den umådelige styrke, smidigheden og hurtigheden.

Ella Odstedt skriver, at

kan jo også enbart være et motiv overtaget fra trolldomstron: ofödda barn och hjärta av barn äro stärka trolldomsmedel. Till varulvs-karaktären hör ju annars ofta att han dödar just barn eller unga flickor, „ungt blod“ överhuvudtaget. Däröfver finnas åtskilliga uppgifter från andra länder, men det säges icke medföta lösning utan är ett exempel på den hemska grymheten hos den, som själf förvandlar sig.³⁶

En varulv i sydsandinavisk tradition kan således karakteriseres som en til ulv i en periode mod sin vilje forvandlet mand, der kun kan løses fra trolldommen, hvis han får lejlighed til at drikke hjerteblodet af et endnu ufødt drengebarn.

Det er denne trosforestilling, man møder i en fri og digterisk, stærkt dramatisk form i Germand Gladensvend-visen: uden at vide det kommer dronningen til at love sit ufødte drengebarn til et sådant blodsugende væsen, som jagter barnet indtil det omsider – efter femten års forløb – „drak halvt hans hjerteblod.“

Visen handler ikke om trolden, den lede gams skæbne, for den bliver jo ifølge folketroen forløst, men om Germand Gladensvends. Det er ikke en sagnvise eller en folketrosvis. Det er en tragisk kærlighedsvis, hvor den unge mands ubønhørlige skæbne optræder som den blodsugende trolde.

Som optakt til historien fortælles det, at den kun vil hjælpe moderen, hvis den får det hun har under linne.

Dette bortlovningsmotiv er ukendt inden for varulvetroen, men velkendt inden for folkedigtningen.

Det væsentligste for den, der digtede C, har aldrig været at beskrive dette væsen. For ham er det nok, at det er et væsen, der ubesværet kan færdes i alle elementer. Væsenet fremtræder derved mest dæmonisk, mest modbydeligt i C. Det dukker uventet op overalt, det indsmigrer sig og spreder skræk med sine hæse skrig, og det når sit mål til sidst.

Margrethe Lange tolker væsenet som en *ravn*, *så vild en ravn, den ville ravn*, og hun lader raven afsløre, at den i virkeligheden er en mand. Den siger: *hvad da ville du give den mand / dig børnen sende kan*.

Hermed bringer hun visen i overensstemmelse med den samtidige, gamle visetradition om ravne, lede ravne, vilde ravne, der optræder som „flyvende varulve“. Denne gamle folkevis var kendt

af den menige mand og findes nedskrevet i Vedels Visearkiv. Margrethe Lange har ikke selv nogen version af Ravne-visen eller – som den har heddet siden Vedel kaldte disse ravne for valravne – Valravne-visen (DgF 60). Det er en gammel folkevis, der fortæller sagnet om raven i et poetisk-eventyragtigt regi, og slutningen er helt apoteotisk: alle bliver lykkelige, idet den lille nyfødte, hvis hjerteblod raven må drikke for igen at blive til en mand, atter bliver levende.

Margrethe Lange er således på traditionens grund, når hun lader væsenet være en vild ravn.

Noget besvær har hun dog med at indsætte en fugl i visen om Germand Gladensvend. Hun må lade den komme flyvende *ud af det vilde hav*, og det må siges at være en af de kvalificerede nødløsninger, fru Lange var specialist i, når hun ikke blot bearbejdede, men også søgte at tolke de gamle viser. Hun kan kun med ringe held lade en ravn dukke op af havet.

Værre bliver det det sted, hvor moderen siger til sønnen, at han er blevet givet til raven, hvortil han blot svarer, at det ikke er noget problem: jeg vil mig sætte i *fjederham / den raven skal mig ikke nå*. I C er det frygtelige, at hverken han eller moderen ved, hvordan skæbnen vil indhente ham: *du blev givet til en trolde*, siger moderen, og kækt svarer han: *hvad lykke Gud mig give vil / det formen mig ingen mand*.

Hele scenen, hvor den lede gam med *så væn en røst* opsøger moderen i fruerstuen, og som skrigende flyver væk, da den ikke havde fået fat i sønnen, ønsker hun ganske enkelt ikke at medtage.

Visen har været for dæmonisk – for barsk – for den fornemme og lærde dame, som ej heller har forstået den gribende høviske, men dog stærkt erotiske afskedsscene mellem de unge elskende. Den udgår også helt, ligesom scenen hvor den dybt ulykkelige pige tager en fjederham på og jagter det blodsugende væsen, men forgæves. Det er fortvivlet kærlighed af format. Margrethe Lange lader blot Germand dø i sin piges arme. Det er smukt; vemodigt, men uden kraft.

C er en tragisk elskovsvis med en rasende dæmon som en mystisk anden hovedperson. A er en sørgelig kærlighedsvis.

C er skabt af en digterbegavelse. A er en elskværdigt tolket omskrivning til brug for fruerstuerne.

En to-linjet vise om Germand?

Ernst von der Recke har påpeget, at der i A findes mindelser om, at Germand Gladensvend-visen oprindeligt må have været en to-linjet vise.³⁷ Ligesom flere andre siden havde Recke den principielle opfattelse, at fire-linjede viser var yngre end to-linjede.

Selv har jeg i 1969 ment det samme i en afhandling om det overnaturlige væsen i DgF 33A og DgF 60, hvor jeg kom til det resultat, at der er identitet mellem ravnene i de to viser. Og det er der også, forstået således at de i begge viser er inspireret af den samme folketroforestilling.

Dengang mente jeg, at DgF 33C var sekundær i forhold til DgF 33A, netop fordi A fortæller om raven og ikke om trolden eller gammen. Og da der ligefrem er en vise om raven som „flyvende varulv“, var det nærliggende at tro, at A var primær.

Efter at jeg nu har gjort det sandsynligt, at DgF 33 er en adelsvise, og at den folkeviseinteresserede Margrethe Lange har lavet en tolket bearbejdelse af denne vise bl.a. ved – uden synderligt held – at prøve at indsætte en ravn i stedet for trolden eller gammen, er selve grundlaget for min bedømmelse af forholdet mellem A og C blevet et andet.

I øvrigt er mindelserne om en to-linjet vise de svagest mulige:

A 4 rimer *wylde rauffuen: styrre-stauffuenn: den mand: sende kan* – det er rimord, der let falder i pennen under en bearbejdelse, hvor der nu skal indsættes en ravn, som er en forvandlet mand.

A 2 rimer *wyld en rauffuen: wyld haffuen: thend segle-raa: forgyldene stauffuen* – 2,1-2 er blot resultatet af et anstrengt forsøg på at sætte raven i forbindelse med havet.

A 9 *rauffnen flye: till land: till lande: paa sande* – 9,3-4 er blot løbet lidt for hurtigt gennem Margrethe Langes pen.

A 2, 4 og 9 er nytilføjede strofer i forhold til C.

A 18, 3-4 som også er et af Reckes eksempler, genfindes i C 11. Rimet lyder *lyden: gyffuen*, altså *liden: given*. Spørgsmålet er imidlertid, om det overhovedet er blevet – skal opfattes som – et rim. I virkeligheden er der en lige så rimelig vokalbalance mellem samme strofes vers 2 og 4 *kvide: given!*

DgF 482 Sallemænd dør af elskov

16. årh.: AGc (*Vedels adelsopt.*), Ga (*Hjertebogen*), Gb (*Venstermands hskr.*), H (*Margrethe Lange*), I (*Visebog Anno 1584*). – 17. årh.: Cb (*Anne Krabbe*), BCaDaEabF (*adelsdamer 1590-1650*), CcDbc (*samlere 1650-1750*). – 18. årh.: CdDdef (*samlere 1650-1750*).

Det er en tragisk vise om en fætter og kusine, der elsker hinanden. Det er en vise, mangen adelsmand og adelsdame har grædt vemodige tårer over, for det var jo ikke ukendt, at sådanne forelskelser kunne opstå i de stærkt indgiftede slægter.

I første del af visen går *hr. Sallemænd* til sin moster *fru Ingeborg* og fortæller hende om sin og *fru Mettelilles* kærlighed:

A 5. Lader, lader herre Sallemænd
I tør det ikke tro
I ere så nær to søster-børn
I må ikke i elskoven bo

Ga 8. Høre du, herre Sallemænd
det tør du ikke tro
I er så nær to søskend-børn
I må ikke tilsammen bo

Da Sallemænd forsikrer hende om, at han i sin sorg aldrig vil sove *hos fruier og stolte jomfruier*, svarer mosteren:

A 8. Lader, lader herre Sallemænd
I tør så ikke kvide
jeg skal et brev til Rom skrive
det I må sammen blive

Ga11. Høre du, herre Sallemænd
lade fare bort angst og kvide
I lader eders brev til Romme skrive
I må vel tilsammen blive

Så langt er alle versionerne næsten ens. Selv navnene er de samme, men derfra hvor de drager af sted til paven, begynder variationerne. Alle er nok enige om, at visen ender tragisk, og at de aldrig når Rom, men det ser ud, som om man helt bevidst har digtet og omdigtet denne anden del af visen. Det er næsten, som om de adelige sangere har villet overgå hinanden i en slags ædel kappelstrid i at skildre personernes ulykkelige skæbne.

For at belyse dette er valgt de fire versioner, der med sikkerhed vides at have været sunget i det sekstende århundrede, men nogen direkte sammenstilling af dem er ikke foretaget. De bringes i forlængelse af hinanden, og de strofer, som de hver for sig er alene om, er kursiveret:

A

Vedels adelsoptegner

10. Fru Mettelil sanker sit guld i skrin
hendes hjerte var lagt i sorrig
hr. Sallemand tager sin ganger
så rede de bort om morgen
11. *Det var ikke en morgen derefter
foruden de vare to
det var hin stalle frue Mettelil
hun fik den helsot stor*
12. Der var ynk i fruerstue
de fruer de sukkede og græde
der døde hin stolte frue Mettelil
hr. Sallemands allerkæreste
13. Det var stor ynk i fruerstue
de præster de læste og sjunge
hr. Sallemands hjerte i brystet sprank
han lod god vilje kende
I vide det så vel,
hr. Sallemand han døde endnu udaf sorrig

Ga

Hjertebogen

16. *De vunde op sejl af silke
så højt i forgylden rå
så sejled de til Paris
mindre end måned to*
17. Det var herre Sallemand
han lå for Paris ind
alle de klokker i staden var
de gav ham ud igen
18. Vær I velkommen, hr. Sallemand
hvor har I få't den frue
her er kommen brev fra sønden-land
I må ikke tilsammen blive
19. Herre Gud nåde mig, sagde hr. Sallemand
så vel jeg monne fruen unde
Så sprak hans hjerte i stykker syv
som blodet randt ud af hans mund

20. Der var sørgen i fruerstue
som alle de fruer de græde
fru Mettelil døde i højeloft
hr. Sallemand i det stræde
I vider det så vel, hr. Sallemand han døde udaf elskov

H

Margrethe Lange

14. Fru Mettelil samler guld i skrin
alt med så meget sorrig
hr. Sallemand sadler ganger sin
de fulgtes bort om en morgen
15. Det mælte herre Sallemand
der de kom for oven de borrig
Hvem er der nu kærest udi eders hu
og hvem bær I mest for sorrig
16. Sāmænd ved, herre Sallemand
så mangefold er min kvide
han bryder ingen spær i dag
han rider hos min side
17. De rede dennem i Paris ind
alt med så megen syn
alle de folk i staden var
de favnet så vel deres komme
18. Hør I det, hr. Sallemand
hvor haver I fanget den fru'
vi haver nu fanget de breve af Rom
I må ikke tilsammen komme
19. Hr. Sallemand klapper hende ved hviden kind
bad hun skull' hverken sørgе eller kvide
Jeg vil nu selver drager til Rom
om vi tilsammen må blive
20. Hør I det, herre Sallemand
så mangefold er min møde
I henter den præst, mig skrifte kan
denne sorrig tynger mig tildøde
21. *Skøn fru Mettelil døde en morgen
op under ottesang
hr. Sallemand døde på gaden han gik
op under den ligbår' stavn*
22. Det var herre Sallemand
han hørte de præster synge
hans hjerte det synder i brystet sprak
og blodet gik af hans munde
23. *Hans hjerte det synder i brystet sprak
han tålte så meget møde
ret aldrig hørte nogen en større elskov
siden Tistrum og fru Isalt døde*
I vider det så vel, hr. Sallemand døde udaf elskov

I

Visebog Anno 1584

15. *De red dem af Danmark ud
den ridder med den frue
det vil jeg for sandingen sige
de havde hveranden udi hu'e*
16. Mælte det herre Sallemænd
der de red ud fra borg
Hvem er ideligst udi eders hu
for hvem bær I den sorg
17. Svared det stalt fru Mettelil
både med angst og kvide
Han brød intet spør udi dag
han ridder her hos min side
18. *De red dem gennem de grønne enge
igennem de grønne skove
aldrig kom ridderens hvide hånd
af fruens sadelbue*
19. *Han red sig udi Paris stad
alt med den rosenblomme
hvert det barn i staden var
da favnede de deres komme*
20. *Ud da kom de klerke
de favned deres komme
Velkommen hr. Sallemænd
alt med den rosenblomme*
21. I værer velkommen hr. Sallemænd
alt med den stalte frue
her er breve fra sønden kommen
I må ikke sammen bo
22. *Det var stalte frue Mettelil
hun gjordes udi huen så mod
de kinder der føre vare rosenrød
de blegned og sortned som jord*
23. *Den frue hun lagde udi loftet syg
af elskovens lange trå
hun sender bud efter hr. Sallemænd
at han skulle til hende gå*
24. *Ind kom hr. Sallemænd
stædes han for bord
hans lader og lemper de faldt ham vel
han kunne vel føje sin ord*
25. Hør I stalt fru Mettelil
I lader bortfare den kvide
udi dag få vi de breve fra Rom
så vi må sammen blive
26. Svaret det stalt fru Mettelil
med angst og megen møde
I henter de præster mig skrifte skal
den sorg tvinger mig til døde
27. *Der var stor ynck udi fruerstuen
de fruer havde angst og harm
det var stalt fru Mettelil
hun døde i Sallemænds arm*
28. *Så klædte de det hæderlig lig
de lagde det på gylden bår'
det var herre Sallemænd
han fælded så modig tår'*
29. Gud nåde mig, sagde hr. Sallemænd
den frue jeg så vel undte
Han sorrigfuld hjerte i brystet sprak
og blodet løb af hans mund
30. Det var ynck udi Paris stad
og alle de fruer monne græde
fru Mettelil døde i fruerstuen
hr. Sallemænd i det stræde
31. *For norden den kirkegård lagde de ham
for sønden lagde de hende
der sprang to roser af begges deres bryst
de lode god vilje kende*
32. *Der sprang to roser af deres bryst
og bladen' var idelig røde
aldrig nogen slig en elskov mindtes
siden Tistrand og Isalde de døde
I vide det vel, hr. Sallemænd døde udaf elskov*

Udover at de adelige sangere undertiden har sat deres personlige præg på de strofer, de er fælles med en (eller flere) af de sangere om, har de hver for sig strofer, som kendetegner netop deres version: A har strofe 11 om at Mettelil døde af helsot, H strofe 21 og 23 om Mettelil der døde før ottesangen, og om Sallemænd der døde på gaden, og I har flere selvstændige strofer, heriblandt strofe 27 om Mettelille der døde i Sallemænds arm.

Ga er alene om strofe 16, der er interessant ved, at versemålet varieres. Strofen kommer på et så markant sted i visen – dér hvor de sejler af sted til Paris – at man måske har lov til at forestille sig, at sangeren har slået nogle dvælende akkorder an på lutten for at markere, at nu kommer dramaets anden og sidste akt.

DgF 247 Ovelil og Tovelil

16. årh.: Aa (*Hjertebogen*), Ab (*Vedels adelsopt.*), C (*strofe 1-2 indført i det sekstende århundrede i dansk lovhåndskrift fra 1462*). – 17. årh.: Ba (*adelsdame 1590-1625*), Bbc (*samlere 1650-1750*).

Afviselserne mellem A og B er så store, at B snarere er en ny vise, digtet under inspiration af den gamle vise A. C, der kun omfatter de to første strofer og som slutter sig helt til A (C 1-2 – A 1-2) „har især interesse ved at være et af de tidligste eksempler på gentagelsesstrofen“ (Erik Dal i DgF X: side 615 b).

Pointen i begge versioner – eller viser – er nærmest en anekdote om, hvordan kvinder „i gamle dage“ i adelskredse kunne få tillagt et len. De unge adelsmænd synge-fortæller om Tovelil, der var gift med Ovelil – bemærk at deres navne rimer, fikst og koket – som tillige med sine tre brødre havde påkaldt sig kongens vrede. Så beslutter hun at gå til den pige glade konge, der lover manden og hans familie fred, hvis hun vil sove hos ham. Det gør hun så, dog først efter at Ovelil har givet hende lov: *En nat og ret aldrig mere*. Hun klæder sig i sit bedste tøj, men dét er mod mandens ønske:

- A 13. Skal du til kongen gå,
så drag ikke al din' røde guld på
14. Tovelil går til skrine
som guld det ligger i line
15. Hun drog guld over guld
alle hendes fingre dem sætter hun fuld
16. Tovelil hun svøber sig i skind
hun går i loft for kongen ind

Næste morgen kræver hun sin morgengave, og:

- A 24. Det fik Tovelil, for hun var væn
Tømmerby og Tømmerby len

Og *Ovelil fred i landen' fik*. – Omkvædet: *Selv tvunget haver hun ham*.

Denne lille anekdotiske vise med dens let frivole og i al fald umoralske pointe har tiltalt de unge mænd, og det siger vel noget om *deres* kvinde- og mandfolkesyn. I fruerstuerne i det syttende århundrede er synet et ganske andet: hr. Ove giver hende modstræbende lov til at sove med kongen,

og han har et ædelt motiv: hun skal gøre det for sine brødres skyld, idet det er dem, kongen er blevet vred på, fordi de ikke ville give ham lov til at sove med deres søster, og kongen er gået så vidt, at han har taget hendes fæstemand, hr. Ove, som gidsel og har sat ham i fangetårnet. Det er dér, hun besøger ham, og hvor han giver hende lov:

- B 15. Ja såmænd, da vil jeg så
en nat og heller to
16. Vi måtte end gode tidninge få
at vi med fred udi landet måtte bo

Hun klæder sig ikke prangende på:

- B 17. Stalt Mettelille svøber hun sig udi skind
så sørgende ganger hun for Dannekongen ind

Hun går så i forbøn, ikke mindst for sin fæstemand. Og hun er ham tro. Og kongen er forstående, fordi *du er din fæstemand så tro*:

- B 24. Det fik stalte Mettelille, for hun var væn
og hun fik Ribe og Ringsted len

Og Ovelille fik *kongens fred*.

A har moret i mandsmiljøer på herregårde og ved hove. Kongen, hvis navn ikke nævnes, er givet Valdemar den Store; i de samme kredse blev der synge-fortalt mange ankedoter om, hvor glad han var for piger. Og Tovelil var i al fald officielt hans ene frille.

At B virkelig har været sunget kan ses deraf, at alle gentagelsesstroferne er skrevet helt ud. Og den har en lyrisk indledningsstrofe, som forsangeren har sunget for at slå tonen an:

- B 1. Mit hjerte det brænder alt som en lue
og sorrigen bær' jeg for skønne jomfruer
Selv tvinget haver hun hannem

Hermed understreger adelsdamerne, at det er sørgeligt, at kvinder kan blive brugt på den måde. Men *deres* Mettelille havde dog, i modsætning til mandfolkenes Tovelille, ben i næsen.

DgF 444 Ridder og jomfru dør for hinanden

16. årh.: A (*Jens Bille*), B (*Vedels adelsopt.*).

Det er en vemodig, mere lyrisk end episk vise,

hvis tragiske pointe er, at det budskab, en jomfru får om, at hendes fæstemand, en prins af Engeland, er død, viser sig at være falsk.

Både den version, som en af Jens Billes venner kender, og den, der findes i Vedels Visearkiv, bærer præg af at være mundtligt overleverede: de er nedskrevet, således som de blev sunget af adelige sangere.

A Jens Bille

1. Iomffruenn boer siig ud vedtt strannddt,
[– ther mynn hug legtiiss mig saa well –]
som rige købmennddt thi legge till lanndtt.
Thenn rider hand beder thenn iomffru aldrig
guide.
2. Ther kom seglindis snecker fem,
kongenns sønn aff Enngelanndt hand
otthe them.
3. Then enne segliit miig saa ner,
hand kaste thett røde gulddt paa mit kne.
4. Ther stodt skreffuit uti thett guld saa rødt,
at kongenns sønn aff Engelandt handt vor
døddt.
5. „Viiste ieg, then koningen-søn hand vor
dødt,
ieg skulle lade brennde mytt bur utti gløddt.“
6. Thenn tiid then bur stod oc branndtt,
tha kom thenn konning-søn selling [till]
landtt.
7. Oc tha kom then konge-søn sellinge till
landtt:
„Huen er thenne ilde-brandtt?
8. Huen er thenne ilde-branndtt,
ther skynner alt paa myn iomffruenns landtt?“
9. „Oc thett er icke i thin iomffruens landtt,
mæn thett er i thin iomffruess byuer.“
10. „Viiste ieg, thett myn iomffru hun vor døddt,
mitt egiitt suer skulle werre myn døddt.“
11. Hanndtt setthe knapenn modtt enn stenn,
– ther min hug legtiiss mig saa vell –
thenn oddt hand giorde hanns hierte men,
Thenn ryder hand beder then iomffru aldrig
guide

Variationerne mellem de to versioner er forholdsvis små, så deres fælles forlæg – den oprindelige vise formentlig i et „adeligt flyveblad“ – næppe er ældre end begyndelsen af det seksten-
de århundrede.

B Vedels adelsoptegner

1. Oc ieg war ganngen udt till aa,
– der min hue legtis mig saa [well] –
oc spinde saa skulle ieg silcke smaatt.
Den ridder hand beder [den] iomffrue aldrig
sørge.
2. Oc der kom seylende di holcker fem
kongens søn aff Enngelland eyer alle dem
3. Oc der kom seilennde di holcker tre
kongens søn aff Engellandt handt eyer alle di.
4. Dett enne skib seilede mig saa nær,
handt kaste en guldbog y min skiødt.
5. Ieg tog den bog, ieg saae der-y,
da stodt der-y, min herre war dødt.
6. „Oc wiste ieg, dett min herre war dødt,
da skulle ieg brende mitt bure y glødt.“
7. Den tiid dett bure wor brent y glødt,
da kom hindis herre seilende under øø.
8. „Oc hui monne dett bure saa brende,
som brennder paa min iomffruis landt?
9. Oc huis daa monne were dett bure saa røtt,
som brender paa min iomffruis øø?“
10. Oc dett daa suarede den liden smaa-
drenng:
„Dett er ethers iomffrues bure under øø.“
11. „Oc wiste ieg, dett min kieriste war dødt,
– der min hue legtis mig saa well –
da skulle ieg sencke mig y bøllen blaa.“
Den ridder beder den iomffrue aldrig sørge.

Mundtligt i A: 6,2 gentages som 7,1 og 7,2 gentages som 8,1. Efter at have helrimet 3 gange efter hinanden – i stroferne 6,7 og 8 – på *brand*: land – med den beskedne variation *land*: brand – har sangeren ikke flere rim på *land* og synger så i strofe 9 *land*: *bur*.

Mundtligt i B: sangeren er usikker efter strofe 3. Måske har man lov til at tro, at A 3-4 ligger nærmere det fælles forlæg, i al fald kan B 4-5 forklares som en dårligt erindret version af disse strofer. Det mundtlige afsløres også i usikkerheden i rimet B 10, hvor sangeren foretrækker klarhed for formfuldendthed ved at synge, at det var den liden smådreng, der fortalte kongesønnen, at jomfruen var død. B 11, der kun halvrimet, lader ham sige, at hvis han havde vidst det, han ved nu, *da skulle jeg sænke mig i bølgen blå*. Han begår altså ikke selvmord som i A 11, hvor han på det tilsvarende sted synger: *mit eget sværd skulle være min død*, og så begår han selvmord, beskrevet i en formelstrofe.

DgF 78 Hr. Peder og Mettelille

16. årh.: Aa (Hjertebogen). – 17. årh.: AbBa (adelsdamer 1590-1625), Ak (Christence Juul), Ac-iC (samlere 1650-1750), Bb (Syvs udgave).

Selv om Syv i 1695 udgav Ba-versionen fra Anne Basses Håndskrift, der ikke afviger meget fra Aa og fra C (Grundtvigs Kvart), er der ingen folkelige sangere, som har sunget – og ej heller nogen skilleviseproducent der har optrykt – denne vise, som udelukkende har cirkuleret i adelskredse.

At det er en nyere adelsvise, og at det i al fald ikke er en gammel folkelig vise, mente formentlig også Vedel eller rettere en af hans adelsoptegnere: han sprang den over, da han udskrev viser fra Hjertebogen.

Visen handler om en ung mand, der bruger runer for at tilvende sig pigens kærlighed. Efter at han har anvendt dem, rejser han væk, men om natten vågner pigen og føler at „noget“ drager hende mod ham. Efter en lang rejse finder hun ham, og det ender med bryllup.

Det er en af tre viser, der i det væsentlige handler om det samme, og de to andre kan også med ret stor sikkerhed indkredses som adelstradition:

Venderland-grevens søn (DgF 77) kendes kun af Margrethe Lange (A, idet B er en bearbejdet afskrift heraf fra slutningen af det syttende århundrede), og *Kongesønnens runer* (DgF 79) kendes som fragment i Margrethe Langes Samling (C) – hvorimod B (Langebeks Folio), „som i Begyndelsen følges nøje med A [Større Stockholmske] skiller sig siden afgjort ud fra den og nærmer sig“ DgF 78 og DgF 77 (Svend Grundtvig i DgF II, side 332).

Olrik kalder dem for „den lykkelige elskovs runeviser“, og til de tre lægger han også *Ungersvends runer* (DgF 80), som behandles nedenfor. Konkluderende skriver han om dem:

Fælles for hele denne gruppe af dansk adelig digtning – ti ud over denne kreds af mennesker forekommer disse heldige runeviser ikke – er den mattere, den uovertroiske opfattelse af elskovsrunen. Tanken er klart udtrykt i forstrofen til hr. Peders vise:

Herre gud løse vel vor angst
og sorgen af vort bryst!
ihvem der haver en lønlig sorg
det gör hans hjærte vel tyst.
Herre gud løse vel vor angst.

Dette er den almindeligviske klage over elskovens smerte og længsel; vi kender den 100 gange ellers fra samme tid; men intet af den ejendommelige runemagt, ikke den dunkle blanding af egen attrå og en magt udenfor en, som poetisk retfærdiggør runedigtningen.³⁸

For at illustrere dette og den nære sammenhæng mellem de tre viser gengives i det følgende den første del af DgF 78 og derefter de tilsvarende dele af DgF 77 og DgF 79:

DgF 78A

Hr. Peder og Mettelille

Hjertebogen

2. Hr. Peder han giljet stalte Mettelil
i fulde vintre ni
hun ville hannem aldrig den te
det hun ville til hannem se
3. Hør I det stakte fru Mettelil
og ville I være min kære
alle de dage I leve må
jeg vil eder elske og ære

4. Min broder tjener i kongens gård
de ere de ridder så fine
vil I herre Peder, spørge dennem ad
des mindre er sorrigen min
5. Ikke vil jeg spørge broder din
for jeg haver ikke til stunde
vil du nu gør' vilje min
mød mig i grønne lund
6. Vil I ikke spørge brødre min
far I ikke til stunde
ret aldrig leve I så goden dag
jeg møder eder i grønne lund
7. Vil I ikke gør' vilje min
nu at dette sinde
da skal jeg kaste eder runer på
og så skal jeg eder vinde
8. Kaster I på mig de runer
og skiller I mig ved min ære
alle de dage jeg leve må
jeg skal eder for herre Gud kere
9. Så kaste han de runer
alt under hendes skarlagenskind
blodet sprak udaf neglerod
og tåren på hviden kind
10. Så kastet han de runer
og så rømmet han af land
stolt Mettelil sørger i vintre fem
så længe hun efter hannem kom
15. Vel I ikke nu give mig ederes tro
men jeg beder eder for ære
da skal jeg skrive de ramme runer
og spilde skal jeg eders ære
16. Skriver I nu de ramme runer
og spilder I min ære
alle de dage jeg leve må
for Gud skal jeg det kere
17. Så skrev han de ramme runer
han kaste dennem i jomfruens skød
der sprang de blodige tåre
ud af hendes neglerod
18. Så kaste han de ramme rune
under jomfruens skarlagens små
han sprang til sin høje hest
så snart red han derfra
19. Det var stalten Isalt
hun vågner om midjenat
hun taler til stalten Blidelil
både skøt og overbrat
20. Mit hjerte det ligger i tvangen lagt
det værker for inden mit bryst
det volder han Venderland-grevens søn
min hu gøres for hannem tørt

DgF 79B

Kongesønnens runer

Adelsdame 1590-1625

DgF 77A

Venderland-grevens søn

Margrethe Lange

11. Her sidder I jomfru Isalt
og vil I blive min kære
hver end finger der i haver
den skal det røde guld bære
12. Her sidder I jomfru Isalt
vil I give mig eders tro
da skal I slide silke og skarlagens
og gå på røde guldsko
13. Det svared stalten Isalt
med tugt og høv'ske sinde
Så gerne gav jeg eder min tro
om det var med min moders minde
14. Svared det stalten Isalt
hun til den ridder så
Jeg giver eder aldrig min tro
uden det er med min moders ja
1. Den kongesøn går i gårde
og leger han med sin skin
Give det Gud jomfru Mettelille
det I vare min
2. Give det Gud i Himmerig
det I ville have mig kær
I skulle aldrig søvnen sove
foruden i armen min
3. Lader I ædelig kongens søn
og spotter I ikke mig
alligevel jeg er end fattig
dog er jeg ærerig
4. Det var den ædelig kongens søn
han red i rosenlund
der kaste han de runer
som jomfruen skulle efter gå
5. Det svared hr. Nielaus
han var hans næste svend
Det er stor våde for eders liv
og halve mere for eders sjæl

6. Det svared den kongens søn
og svared han hannem så
Jeg passer ikke på mit liv
kunne jeg hende få
7. Det var ædelig kongens søn
og svared han hannem så
Jeg kaste de runer så de sprak
under hendes kjortel og under hendes kåbe blå
8. Den jomfru vågner om midjenat
og taler hun til sin terne
Jeg haver haft så ond en nat
som jeg havde ligget i jern

DgF 80 Ungersvends runer

16. årh.: A (Jens Bille). – 17. årh.: B (samler 1650-1750).

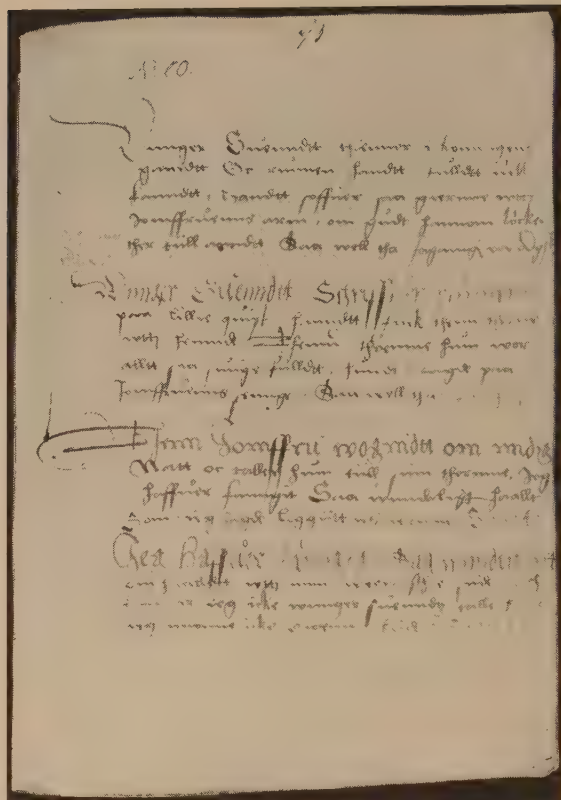
Det er visen om en runekyndig ung mand, der tjener i kongens gård – hvad der er en ganske god karakteristisk af Jens Bille selv. Han skriver runen på liljekvist og får en terne til at lægge den på jomfruens seng:

- A 3. Den jomfru hun vågnet om midjenat
og taler hun til sin terne
Jeg haver fanget så underligt hold
som jeg haver havde ligget i jern'

Så tager hun over sig skarlagenskind – går til høje-lofts hus – som ungersvend inde lå – hun klapped på borgehusdør – og vågen lå den samme svend, han vidste vel hvad det monne sætte:

- A 7. Jomfruen satte sig på sengefjæl
den jomfru drog af hendes sko
det monne da høres så langt af led
hvor ungersvends hjerte det lo
Så vel da forganges vor angst
- B 8. Hun sætte sig på hans sengestok
hendes terne drog af hendes sko
det kunne man høre, som der var inde
hvor ungersvends hjerte lo.
- B 9. Han tog hende listelig i sin arm
Og vær velkommen, min kære
Krist give, den nat var tre sinde så lang
mens I er kommen her-e
Så vel forganger vor angst

Denne lyriske vises nære sammenhæng med *Hr. Peder og Mettelille* og de dermed beslægtede ru-

Visen Ungersvends runer (DgF 80A) digtet af den unge adelsmand Jens Bille og af ham selv indført i hans håndskrevne visebog fra slutningen af 1550'erne. (Jens Billes håndskrift, Karen Brahes Bibliothek, Landsarkivet i Odense).

neviser – jfr. helt bogstaveligt DgF 80A 3 = DgF 79B 8 – er et vidnesbyrd om de unge adelsmænds lyst til at lege med runemagien i deres pseudo-middelalderlige, erotiske visedigtning.

DgF 46 Elverhøj

16. årh.: A (Jens Bille), Be (Visebog Anno 1584), Bd (Vedels Viseudgave med skillingstryk heraf i 18. årh.). – 17. årh.: Ba (adelsdame 1590-1625). – 18. årh.: Bbc (samlere 1650-1750). – 19. årh.: Ca-m (opt. E.T. Kristensen), Cno (opt.)

I tre scener fortæller BC denne episode om en ungersvends oplevelser, da han lagde sig til hvile på Elverhøjen:

1. scene: ellepigerne prøver at lokke ham ind i højen med dans og sang og med løftet om at lære ham runer. Tavs lytter han til deres lokken. – 2. scene: de truer med at dræbe ham. – 3. scene: han reddes, da hanen galer, for ellepigerne må flygte for morgengryet. Visen slutter med en advarsel: vogt dig for Elverhøjen.

A fortæller også episoden i tre scener.

1. scene: svarer helt til 1. scene i BC, dog lover de ikke at lære ham runer. – 2. scene: i stedet for at true med at dræbe ham, lader de en bjergtagen jomfru, der viser sig at være ungersvendens forsvundne søster, skænke en glemselsdrik for ham. Hun advarer sin bror. Han spørger, om hun ikke vil ride væk med ham. Det vil hun gerne, men kan ikke. 3. scene: svarer helt til 3. scene i BC og visen slutter med samme advarsel.

Svend Grundtvig har analyseret denne vise to gange, først i DgF II, da han udgav A, Ba-d, og senere i bind IV, da han udgav Be samt Ca-l, som han i mellemtiden havde fået kendskab til.

Om Vedels version (Bd), der har haft samme skriftlige forlæg – måske et „adeligt flyveblad“ – som Be (Visebog Anno 1584), mener Grundtvig, at det

i Grunden kun er et Brudstykke. Vor Opskrift A viser os dette: kun den har den dejlige Episode med Søsteren ... Om Ægtheden af denne Episode og dens væsentlige Sammenhæng med Visens Æmne kan der vel ligesaa lidt være to Meninger, som om dens gribende Skjønhed (DgF II, side 105).

Og om Ca-l (og også mno, men dem kendte Grundtvig ikke) mener han, at de er udtryk for, at visen

endnu har bevaret sig i umiddelbar Tradisjon i en Del af Nørrejylland. Den utrættelige samler Evald Tang Kristensen har dér i 8 forskellige Sogne gjort 11 Optegnelser, der ganske vist bære Præg af, at Traditjonen er stærkt paavirket af Vedels Text; men et Indgangsvers, bevaret i sex Meddeleeres Minde, beviser dog umiddelbar Forplantning fra gammel dansk folkelig Overlevering, eftersom dette Vers fattes i Vedels Text og i vor Opskr. B, men haves i vor A (DgF IV, side 830a).

Det vil med andre ord sige, at Grundtvig mener, at A er en gammel, folkelig vise, at B kun er et brudstykke af denne vise, og at C er et vidnes-

byrd om en ubrudt mundtlig tradition, underforstået: siden middelalderen.

Jeg vil med min analyse vise, at B er den ældste form, og at den er blevet digtet i adelskredse, formentlig i begyndelsen af det sekstende århundrede, at A er en i samme kredse digtet bearbejdelse af den gamle adelsvise, og at den folketradition, der er samlet under C, er udgået fra B, der blev trykt af Vedel og genoptrykt af skillingsviseproducenterne helt op til begyndelsen af det nittende århundrede. Elverhøj-visen er nemlig for mig et vidnesbyrd om en adelsvise, der er blevet *nedhøjet* af Vedel, og som derefter har fået et folkeligt efterliv.

Forholdet mellem indledningsstroferne i A og C på den ene side og B på den anden spiller en afgørende rolle for Grundtvigs opfattelse. B-versionerne begynder alle med strofen:

Be 1. Jeg lagde mit hoved til Elverhøj
mine øjne de fik en dvale
der kom gangendes de jomfruer to
de ville gerne med mig tale

A begynder derimod visen sådan:

A 1. Jeg var mig en fattig ungersvend
jeg skulle at gilje ride
og red jeg mig i rosens lund
mig lystede der at hvile

A 2. Jeg lagde mit hoved op til en høj
mine øjne de finge en dvale
der kom tre jomfruer gangendes der ud
de ville gerne med mig tale

og hermed sammenligner Grundtvig den C-optegnelse, som udgør hovedteksten i DgF:

C 1. Jeg var mig så favr en ungersvend
da jeg skulle ride til hov'
og der jeg kom til Elvehøj,
jeg lagde mig der at sov'

C 2. Jeg lagde mit hoved til Elvehøj,
mine øjne de finge en dval'
da kom der tre jomfruer der ud af
og de vild' med mig tal'

Lad os først se på strofe 1 i alle C-nedskrifterne:

Ca 1. Min fader han gav mig sadel og hest
at jeg skulle ride til hov'
min moder hun gav mig hynder blå
at jeg skulle lægge mig at sov'

Cb 1. Min fader han gav mig sadel og hest,
for jeg skulle ride til hov'
min moder hun gav mig hynder blå
for jeg skulle lægge mig at sov'

Cc 1. Min fader han gav mig sadel og hest,
bad mig jeg skulle ride til hov'
jeg lagde mit hoved til Ellevehøj
og lagde mig der til at sov'

Cd 1. Jeg var mig en bondemands søn
da jeg skulle gange til hov'
og der jeg kom til Elvehøj
da lagde jeg mig til at sov'

Ce 1. Dette så var den fagre ungersvend
han gik for tidlig til hov'
og så gik han til Ellevehøj
og lagde sig der til at sov'

Cf 1. Jeg var mig så favr en ungersvend
da jeg skulle ride til hov'
og der jeg kom til Elvehøj
jeg lagde mig der at sov'

Cg, Ch, Ci, Ck, Cl begynder ligesom C (Jeg lagde mit hoved til Elverhøj), Cm og Co er fragmenter uden indledningsstrofer, hvorimod man kun møder visens første linje i fragmentet:

Cn Jeg var mig så favr en ung svend.

Som det vil kunne ses, er ligheden mellem A 1 og C 1 den svagest mulige: kun den i øvrigt formelagtige førstelinje i Cf og til nød også i Ce samt Cn, som Grundtvig ikke kendte, er identiske med den tilsvarende førstelinje i A, dog har C *favr* og A *fattig*. Selv noget så markant som rimparrene, der ellers altid erindres ret sikkert af sangerne, er forskellige: Ca-f har enslydende *hov'* : *sov'*, A har *ride* : *hvile*.

Grundtvig har også iagttaget, at C og A i deres 2. strofe taler om *tre* jomfruer, hvor Vedel i B-traditionen i øvrigt taler om *to* jomfruer. Heller ikke det behøver at betyde, at der er nogen sammenhæng mellem A-traditionen og C-traditionen; Grundtvig har nemlig overset, at Cg-l, der begynder visen ligesom Vedel, også taler om *tre* jomfruer. Endvidere må det bemærkes, at f.eks. hele A's 6 strofer lange skildring af ungersvendens møde med sin bjergtagne søster ikke findes i C. Derimod har C alle de 12 strofer, som Vedel har.

At C er udgået fra Vedel, er der ingen tvivl om. Det at hele C-traditionen taler om *tre* jomfruer

med de konsekvenser, det i øvrigt får i de følgende strofer, kunne tyde på, at der har foreligget et nu tabt skillingstryk med denne lille ændring i forhold til Vedel. At *hele* C-traditionen bruger det udtryk, at fuglene begynder at kvadre i *dval'* (: djer hal') viser i øvrigt, at det formodede skillingstryk må have bygget på en Vedel-udgave fra mellem 1609 og 1619. I disse udgaver står der nemlig *dvale* : *hale*,³⁹ og i udgaverne før og efter står der det korrekte *dale* : *hale*.

Der har så lokalt været tradition for, at man har sunget en indledningsstrofe til Vedels vise, en strofe der ret beset er meget velvalgt, fordi man hermed får en langt klarere åbningsscene. Hvem var det, der lagde sit hoved til Elverhøj? Jo, det var ... og helt i stilen præsenterer visens hovedperson så sig selv.

Også A har følt, at visen manglede en indledende regibemærkning, og så digtede han én. Og den var helt i visens og det sekstende århundredes litterære stil. I en lyrisk vise, som cirkulerede i adelskredse på den tid, hedder det:

Jeg red mig ud spadser' i en stund
der var så skønt i rosens lund
og vejen gjordes mig så lange

DV 205 A

Tonen og ordvalget i A's tildigtede strofe er den samme:

Jeg var mig en fattig ungersvend
jeg skulle at gilje ride
og red jeg mig i rosens lund
mig lystede der at hvile

Jens Bille, der selv har indført denne vise i sin håndskrevne visebog side om side med adskillige andre lyriske viser, kan meget vel have digtet denne strofe selv. Den er i al fald digtet af én, der både var poetisk begavet, og som havde en varm kærlighed til de gamle folkeviser, og det havde Jens Bille. Interessant er det imidlertid at iagttage, hvordan den unge Bille – vi går ud fra at det er ham selv – gør Elverhøj-visen endnu mere „folkeviseagtig“ end den oprindelig var. Oprindelig er visen nemlig en lyrisk vise, som er blevet digtet i adelskredse, og den kan have cirkuleret som „adeligt flyveblad“.

Johs. Steenstrup har allerede sandsynliggjort, at visen ikke er en middelalderlig folkevise. På grund af Jeg-formen skriver han, at det er

en lyrisk, subjektiv Vise. At Handling har den meget lidt ... i alle Formerne er Hovedsagen ... Udmalingen af Situationen, Skildringen af Sangens Virkning paa Naturen, paa Strømmen, paa Fiskene og Fuglene. At denne ypperlige Vise baade efter dens Sprogform og dens dvælende Lyrik, samt dens Mangel paa episk Indhold maa sættes til en sen Tid, vistnok det 16de Aarhundredes Begyndelse, forekommer mig utvivlsomt.⁴⁰

Den lille lyriske vise med dens kristelige og moraliserende pointe har Jens Bille mættet næsten til bristepunktet med middelalderpoetiske træk:

Da den ene af ellepigerne skal synge, skildrer han det sådan:

- A 5. De bare frem en stol af guld
den jomfru skal derpå sidde
og det vil jeg for sandingen sige
det legtes mig så ganske ilde

Efter at de både har sunget og danset for ham, og da han stadig sad tavs med hånd under kind, indlægger han en poetisk genfortælling af alterbæger-sagnet med ungersvendens søster i hovedrollen. Han indleder det med denne strofe:

- A 11. Der kom en jomfru gangendes der ud
med hvidt et sølvkar på hænde
og hun spildte mjød for sin fod
så gørlig monne jeg hende kende

Ved at indlægge dette sagn bliver visen tilført noget mere handling og dramatik. Trods Grundtvigs smukke ord om sagn-episodens gamle og ægte samhörighed med visens emne, er den imidlertid sammen med Jens Billes øvrige tildigtninger et behjertet forsøg på at gøre en nyere lyrisk vise mere „middelalderlig“. Men A er dog stadig et stykke adelig lyrik.

DgF 333 Gunderåds bejlen

16. årh.: A (*Billes hskr.*). – 17. årh.: B (*adelsdame 1625-1650*).

Jens Bille og hans venner kendte denne vise om *stalte Ingerlille*, der på tinge bliver fæstet bort af sin far til en ridder, hun ikke har set før:

- A 4. Haver hr. Gunderåd mig nu fæst
Krist give, det bliver ham til angst mest

Så beder hun sin liden smådreng tilkalde hr. Thomas, en bejler: hun i al hemmelighed har. Han får at vide, at han skal ruste sig til en tvekamp med hendes udpegede fæstemand.

Da hr. Gunderåd imidlertid dukker op, bliver hun så betaget af den, som det viser sig, pragtfuldt udseende ridder, at hun siger:

- A 17. Skam da få du, Gunderåd
at jeg dig ikke før-e så

Men kampen må gennemføres. De kæmpede i tre dage.

- A 18. Den fjerde dag ad kvælde
hr. Gunderåd hr. Thomas fælde
- A 19. Nu ligge hr. Thomas og rinder blod
– under lide –
end haver hr. Gunderåd sin jomfru god
En ridder imod sin jomfru

Adelsdamerne i det syttende århundrede kendte denne vise fra riddersalene, men de lader den hovmodige jomfru få sin straf: hun får ingen af ridderne; de falder begge i kampen om hendes gunst:

- B 20. Det var stor skade, den jomfru var født
førend sådanne to riddere skulle blive forødt
- B 21. De riddere døde for jomfruens skyld
liden Kirsten selv lever hun så sorrigfuld

DgF 443 Lindens varsel

16. årh.: A (*Billes hskr.*). – 17. årh.: B (*Kirsten Basse*), Ca (*Vibeke Bild*), Cb (*adelsdame 1625-1650*).

Jeg vil eder sige af to kongebørn. Sådan begynder Aab denne vise om de to, der hemmeligt elsker hinanden, og da han skal i krig, planter han en lind ved hendes jomfrubur: hvis bladene visner, ved du, at jeg ikke er glad, hvis de falder af, at jeg er død. Det hører hendes terne, og da han er rejst, lister hun sig til at rive bladene af. Da pigen ser det nøgne lindetræ, bliver hun fortvivlet og brænder sig inde sammen med alle sine jomfruer. Samtidig kommer han tilbage. Han ser bålet, og da han får at vide, at det er hans elskede, der har begået selvmord, tager han også sit eget liv. – Omkvædet lyder: *I dansen da træde vi.*

Den hemmelige elskovs store lykke brydes brat af en lyttende terne, hvis eneste funktion i visen er at være ond, så elskovslykken kan vendes til fortvivlelse, sorg og selvmord. Visen minder i hele sin opbygning om den vemodigt elegiske elskovspoesi, man også møder i Jens Billes og andre unge adelsmænds visebøger. I denne adelspoesi synges der ustandseligt om hemmelig elskov, og er det ikke en ond terne, der bryder ind, er det en *klaffer* (bagvasker).

Visen har aldrig været uden for sit eksklusive miljø, hvor den givet har cirkuleret i afskrifter. Adelsdamerne kender den i al fald. De bearbejder den noget: de moderniserer sproget og tildigter nye strofer, undertiden i den gamle folkevisestil, som ellers ikke præger den oprindelige vise. Således *tager* den unge kongesøn *over sig skarlagenskind*, da han *går for den frøken ind* i Vibeke Bilds omarbejdede version (Ca), som i øvrigt slutter med at hun ønsker, at *den terne var brændt i glød*. En anden adelsdame lader ønsket gå i opfyldelse: *Den terne blev brændt i ildens glød* (Cb).

DgF 307 Den voldtagne mø

16. årh.: Aa (*Margrethe Lange*), C (*Billes hskr.*), Fa (indført 1584 af Niels Kaas i Karen Gyldenstjernes hskr.). – 17. årh.: DaFb (*Christence Juul*),

BDbE (*adelsdamer 1590-1650*), DcdFc-g (*samlere 1650-1750*).

Christence Juul har i sin visesamling to versioner af denne vise, der udelukkende har cirkuleret i adelskredse i det sekstende og syttende århundrede:

Som nr. 15 indfører hun en version (Fb), som hun har fra Karen Gyldenstjernes samling, hvor rigets kansler havde indført den i 1584.

Som nr. 43 indfører hun en anden version (Da), som hun kan have fra et „adeligt flyveblad“, der har indeholdt den tradition, som en af Jens Billes venner har kendt (C). De lidt større afvigelser mellem Da og C er primært at finde i Da 8-10 over for C 8-10 og i Da 5 over for C 5, hvor der er tale om, at de to versioner har forskellige rim.

For resten kendte jomfru Christence C-traditionen, da hun indførte den første version, for Niels Kaas' rimløse og dårligt erindrede strofe:

Fa 23. Høre I det, herre Peder
endog mig tykkes det nødigt være
da vil jeg stede min vilje til
I trolover en anden mø

lader hun – ligesom i sin egen D 31 (= C 31) – rime *hue* : *jomfrue* med hvad det indebærer af ændringer i strofens ordlyd.

F Niels Kaas	D Christence Juul	C Billes håndskrift
1. Fru Ingeborig boer seg ud wed aae, hun haffuer en datter saa fin; hinde feste herre Peder, saa rig en riig en ridder-søn. Nu staar ald werden udi fryden.	1. Fru Metelild boer sig ude wed aae, hun haffuer enn datter fin; hinde feste hertug Hendrick till aller-kiereste sin. Nu stander all werden i frydenn.	1. Fru Mettelille bor seg ude ved aa, hun haffuer en dotter saa fin; feste hinde hertug Hendrick tiill alder-kiereste sin. Nu staar all verden y fryden.
2. Feste hand stalten Blidelille, thend høuiske lilie-wand; hand loed hinde hoss hinders moder bliffue, saa foer hand ud aff land.	2. Feste hand iomfru Enge-borg, den høffuiske lille-wandt; hand bad hinde hoes hindens moder bliffue, saa foer hand ud-aff landt.	2. Feste hand stolten Ingeborgh, then høuiske lille-vand; hand lod hinde hoss sin moder bliffue, saa for hand aff land.
3. Hand war borthie i winther, i fulde winter fem; thett siette aar der-effter tha wilde hand hiem till landt.	3. Hand war bortte i winntter och well i wintter femb; den tiid di aar for-gangen war, kom hand i landett egienn.	3. Hand vor bortte y vinter, y fulle vinter fem; ther the aar for-gang[n]e vore, tha ville hand hiem till land.

4. Stalte Blidelild stander i høige-lofft,
och seer hun ud saa wiide;
saae hun herre Peder
och snecken under hannom skride.
5. „Hisset seer ieg herre Peder hans
snecke,
[den er] mett guld beslagen;
i raader meg, min kiere moder!
ieg er mett wold[e] tagen!“
6. „Wel otte tha ware the stolte iomfruer,
som theg skulle wochte och giemme;
sig mig thett, kier datter min!
huem tuorde thend giørning giøre?“
7. „Jeg gick i min seng att soffue,
och luchte ieg dørren min;
op stod iomfru Sitzel-lil,
hun loed hines broder ind.“
8. Thett war stalten fru Ingeborg,
hun slog sin datter saa:
well otte ware the iomfruer,
hinde bar paa bolster blaa.
4. Iomfru Ingeborg stander i høielofft,
sier hun ud saa wiide;
saa hun hertug Hendrick
och skibett under hanom skride.
5. Iomfru Ingeborg satte sig
hoes moder sin,
hun wred hindis hender saa saare:
hun war udi hoffuen mod,
hun felleddt saa modig taare.
6. „Hør du det, min kierre datter!
hui greder du saa sarre?
hui saa falmer din rossens-kiendt,
hui felder du saa modig thaare?“
7. Dig falmer lød som gress paa iordt
och løff paa linde-quiste;
du est som den enniste møe,
der all sin glede haffuer mist.“
8. Dett suared iomfru Inge-borg,
saa sare mon hun grede:
„Skam faa du, iomfru Sidtzels broder,
du haffuer spildt minn ærre!“
9. „Huor skall det tillkome,
at hand skulle spille din ærre?
otte saa war di skjønnne iomfruer
som dig skulle wogte och werre!“
10. „Dett war sildig om aften,
ieg skulle till sengenn gaa:
Sidtzell och hindis broder
di lagde mig beggi for hadt.
11. Ieg lugte min dør med ierren-stang,
saa gieck ieg till min seng;
op stod iomfru Sidtzell
och lod sin broder indt.
12. Hand slog mig saa saare
och røchte mig i mit haar;
ieg torde dett ey obenbarre,
for ieg haffde steff-moder hardt!“
13. Dett war stalten fru Mettelild,
hun slog hindis datter saa sarre:
firre daa war di skjønnne iomfruer,
hinder løffte paa bolster blaa.
14. Dett war icke der-effter
for-uden maneder to:
dett war hertug Hendrick,
hand kom der riden i gardt.
4. Thett vor stolten Ingeborg,
hun stod y høge-lofftt,
och ser hun ud saa vide;
ser hun hertug Hendrick
och snecken under hand skride.
5. Thett vor iomffru Ingeborg,
hun satte sig hoss moder sin;
hun vre sine hender,
saa stride rand hinde taare paa kind.
6. „Hørre du thett, kierre dotter min,
oc hui græder thu saa saare?
hui falmer thig thin rossen-kind?
hui feller thu saa modige taare?“
7. Thu falmer theg som gress paa iord
oc løff paa linden-quiste,
thu est som then eniste møø,
som all syn glæde haffuer mist.“
8. Suared thett stalten Ingeborg,
oc hine ran taare aff kiend:
„Skam faa iomffru Siseliss broder,
hand haffuer spiltt æren mend!“
9. „Huor skulle thett thig till-kome,
hand skulle spiltt æren thin?
otte tha vorre the stalte iomffru,
theg fulde baade ud oc ind.“
10. „Thett vor siliig om aften,
ieg skulle gaa att soffue;
stalltt Sisele oc hindess broder
the haffue mig baade forrod.
11. Ieg lencte min dør mett ierne,
saa gick ieg y min seng;
op stod iomffru Sisele,
hun lod sin broder ind.
12. Hans slog mig y-saa saare,
hand drog mig y mitt haar;
ieg torde thett icke sie,
for y vorre mig saa haar.“
13. Thett vor stalten fru Mette-lille,
hun slo syn dotter saa;
fire tha vorre the iomffruer,
hinne lagde paa bulster blaa.
14. Thett vor icke maanet efter,
maanitt uden II:
tha kom hertug Hendrick,
hand [kom] ther ridinde y gaar.

9. Alt stod herre Peder,
saa hand ther-paa:
thett the mange stalte iomfruer
mon alle i buren gaee.
10. Thett war herre Peder,
talitt till thend porterer:
„Huem ere alle the mange iomfruer,
ther ere forsamlitt ther?“
11. „Ther er inde liiden Kirsten,
hun kom aff Hedebye;
ther er inde iomfru Ermegaard,
hun kand bode skere och sye.
12. Ther er inde stalt Ingelille
udi hindes skarlagen rød;
ther er inde stalt Eline,
thend alder-wenniste møe.
13. Ther er inde stalt Egisuold
allt i hendes skarlagen grøn;
ther er inde iomfru Lizebet,
hun er en iomfru skøn.
14. Ther er inde iomfru Sitzel-lille
allt udi fløiel blaae;
ther er inde iomfru Blidelille
allt i hindes bliantt smaa.“
15. Thett war herre Peder,
hand suøber seg udi skind;
och saa gaar hand i høigelofft
for iomfruens moder ind
16. „Hel sidder i, stalten fru Ingeborg!
i ere well suøbt i skind:
huor er iomfru Blidelille
allt mett hindes iomfruer inde?“
17. „Offuen-for thend høigelofftz broe
och neden-for thii thinde
ther er iomfru Blidelille
mett hindes iomfruer inde.“
18. Thett war herre Peder,
hand suøber seg udi skind;
saa gaar hand i høigelofft
till sin kier festermøe ind.
19. Thett war herre Peder,
hand ind att døren treen;
thett war stalten Blidelille,
hun bleguede fast om kinde.
15. Dett war hertug Hendrick,
hand monne paa muren staa;
saa hand alle di stalte iomfruer
y hiøelofft gaa.
16. Dett war hertug Hendrick,
hand sporde den portener adt:
„Huem daa er di skønnē iomfruer,
som er for-samletht her?“
17. „Det er iomfru Kierstenn,
hun kom aff Hiedebye;
her er iomfru Ermegaardt,
hun kand bode skierre och sye.
18. Dett er stalten Inge-lild
i hindis skarlagen rødt;
och det er stalten Ellien,
den aller-skønniste møe.
19. Dett er iomfru Blidelild
i hindis skarlagen grøn;
dett er iomfru Sidtzelild,
hun er en iomfru skøn.
20. Dett er iomfru Sidtzelild
i hindis kiorttell bla;
och dett er iomfru Ingeborig
i hindis blandt smaa.“
21. Hertug Hendrick ganger i borge-gardt,
hand legte med sin suerd;
daa løster hanom hen i fruer-stoffuen
att gaa
blandt fruer och skønne møer.
22. Mitt udi denn borre-gaardt
der axler hand sinn skiendt;
saa ganger hand i hiøelofft
for stalt fru Mette-lild ind.
23. „Her sider i, staltenn fru Metelild!
oc kierre moder min:
huor er iomfru Inge-borg
med sin iomfruer indt?“
24. „Offuen for di hiø-loffts sualle
och neden for di tinde
der er iomfru Inge-borig
med sin iomfruer inde.“
25. Dett war hertug Hendrick,
axler sin skarlagen-skiend;
saa ganger hand i hiøe-lofft
for sin festermøe ind.
26. Dett war hertug Hendrick,
hand ind ad dørrēn trien;
dett war iomfru Ingebore,
hun blegnit saa fast om kiendt.
15. Hertug Hendrick staar paa muren
og ser therop-paa,
thett alle the mange iomffruer
the mone y buren gaa.
16. Thett vor hertug Hendrick,
hand spurde then portener att:
„Hvem erre alle the skøne iomffru,
ther her nu for-samlitt erre?“
17. „Ther er inde iomffru Kiestine,
hun kom aff Heeby;
ther er inde iomffru Ermegaar,
hun kand baade skærre och sy.
18. Ther er inde stalten Inger-lille
alltt y hindess skarlagen rød;
och ther er stalt Elene,
then alder-væniste møø.
19. Ther er inde stalt Blidill-lille
alltt y syn skarlagen grøn;
ther er inde iomffru Lisebett,
hun er en iomffru skøn.
20. Ther er inde iomffru Sisele
alltt y hindess fløgell blott;
och ther er inde iomffru Ingeborg
y sin bliant smott.“
21. Hertug Hendrick gaar y garden,
hand leger mett sitt suer;
tha løste hanom y then froestue att gaa
blant frouer och høuiske møer.
22. Mitt allt y then gorde
ther axler then herre syn skind;
saa gaar han y høge-lofft
for stalten fru Mette-lille ind.
23. „Hill side y, stalten fru Mette-lille,
och kiære moder min:
huor er iomffru Ingebor
allt mett sine iomffruer inde?“
24. „For-offuen then høge-loffts sualle,
for-neden for the thinde
ther er iomffru Ingeborg
allt mett sine io[m]ffruer inde.“
25. Thett vor hertug Hendrick,
hand vender seg om-kring;
saa gaar hand y høge-lofft
allt for sin feste-møø ind.
26. Thett vor hertug Hendrick,
hand ind om døren tren;
thett vor iomffru Ingeborg,
hun bleguede saa fast om kind.

20. „Werer willkommen, herre Peder!
och wille i sidde hoss meg,
oc alle mine sorig
thend will ieg sige for ether.
21. Ieg gick i min seng att soffue
och luchte dørren min;
op stod iomfru Sitzel-lille,
hun loed sin broder ind.
22. Hand drog aff meg min kleder,
hand røchte meg i mitt haar;
ieg torde thett icke obenbare,
for ieg haffde moder saa haar.
23. Saa sagde iomfru Sidtzelild,
hinder kom saa megit [i] huffue:
Saa gierne giffuer ieg min minde
der-till,
atti fester en anden iomfru.“
24. Thett war herre Peder,
klapper hinde wed huden kinde:
„Saa mend, stalten Blidelild!
i ere alderkieriste min!
25. Men thett skal iomfru Sitzel haffue
altt for hundes giftermaal:
hindes broder hand skall henge,
selff skall hun brende i boell!“
26. Ther bade fruer och iomfruer.
saa mangelen høuisken møe,
thett iomfru Sitzels broder
hand motte for suerden døde.
27. Nu haffuer iomfru Blide-lille
forvunden alle sin harm;
hun soffuer i saa gladelig
altt i her Peders arm.
Nu staa[r] ald werden i frygden!
27. Lenge stod hertug Hendrick
och tenckte hand der-paa:
„Hui monne iomfru Ingeborig
haffue slig dragt opaa?“
28. „Well-komen, hertug Hendrick!
och wille i siide hoes mig,
all min lønlig sorig
will ieg sige for ier!
29. Ieg gieck mig i min seng at soffue,
oc lucte ieg min dør;
op stod iomfru Sidtzelild,
och ind lod hun sin broder.
30. Hand drog aff min kleder
och røcte mig i mitt haar;
ieg torde det ey obenbare,
for ieg haffde moder saa hard.“
31. Lenge stod iomfru Ingeborg
med suck och sorig i hoffue:
„Saa gierne giffuer ieg eder loff
at feste en anden iomfru!“
der-till
32. Dett war hertug Hendrick,
klapedt hiner wed huden kiend:
„Dett ordt skall du ad niude,
hiertte-allerkieresten min!“
33. Suared dett iomfru Sidtzelild,
hun smiller under skiend:
„I lader den suend den iomfru faa,
som haffuer fremed wilge sin!“
34. „Thack haffue i, iomfru Sidtzelild!
for eders gifter-maall:
eders broder skall ieg lade henge,
eder sielff lade brende i boell.
35. Det skall i haffue, iomfru Ingeborre!
For det var eder emod:
Alle di dage ieg leffue maa
daa skall ieg werre eder god!
36. Der bad fruer och iomfruer
och mangelen høffuiske møe:
iomfru Sidtzelild matte i lifue bliffue,
hindiss broder under suerdett døde.
37. Nu haffuer iomfru Ingeborg
for-vunden all sinn harem;
nu soffuer hun saa gladelig
i her hertug Hendricks arem.
Nu stander all werden i frydenn.
27. Lenge stod hertug Hendrick,
och tencte hand ter-paa:
„Hui mone iomffru Ingeborg
haffue strickitt paa?“
28. „Vell-komen, hertug Hendrick!
och ville y side hoss meg,
alle aff mine lønlig sørger
vill ieg sige for eder.
29. Ieg gick y min seng [att soffue],
och lencte ieg døren myn;
op stod iomffru Sissele,
hun lod sin broder ind.
30. Hand reff aff mig mine klæder,
hand drog mig y mitt haar;
ieg torde thett icke oben-bare,
for ieg haffde moder saa haard.“
31. Lenge stod iomffru Ingebor
[mett] suck och sørge-full hue:
„Saa gierne giffuer ieg eder loff ther-
tiill,
att feste eder en anden iomffru.“
32. Thett vor hertug Hendrick,
klaper hinde vid huden kind:
„Thett ord tha skall thu nyde,
hierte alder-kiereste mynd!“
33. Suarede thett iomffru Sisele,
hun smiller under syn skind:
„Y lader then suend then iomffru faa,
som haffuer fremett vilgen sin.“
34. „Tack skulle y haffue, iomffru Sisele!
for eders gifte-moll:
ederss broder skall ieg lade henge,
och eder brende y ett baall.
35. Thett skall y haffue, iomffru Ingebor,
for thett vor eder imod:
allt the dage, ieg leffue maa,
tha skall ieg værre eder god.“
36. Ther bad frouer och iomffruer
och saa mange høueske møer:
iomffru Sisele motte vitt lifuit bliffue,
hindess broder for sueret døe.
37. Nu haffue[r] iomffru Ingebor
for-vonditt baade angst och harm:
[nu soffuer] hun y-saa gladelig
paa hertug Hendricks arm.
Nu staa[r] all verden udy fryden.

I det følgende vil afvigelserne mellem C (og dermed også Da) og Fa (og dermed også Fb) blive analyseret med henvisninger til de tre andre versioner, man kender af visen:

E (Større Stockholmske) følger C, men mangler C 19, 20, 25 og 33, som har en barskere formulering af C 13 (= E 13), og som har den traditionelle *Tak have hertug Henrik / han holdt så vel sin tro*-slutstrofe (E 33 i stedet for C 37).

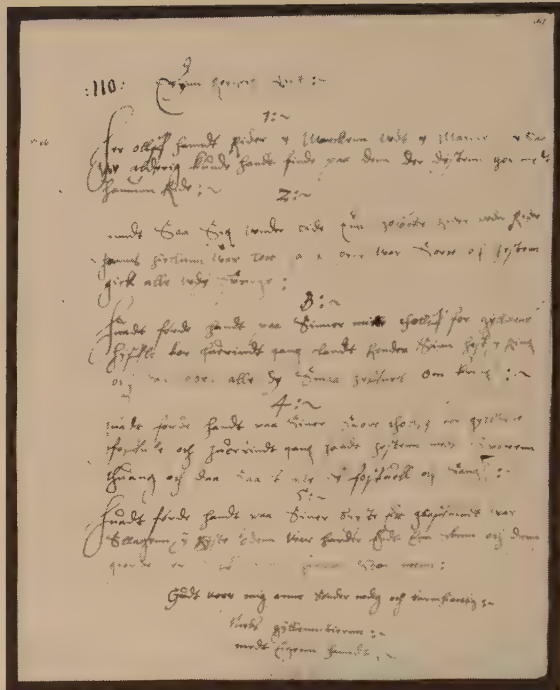
B (Langebeks Folio) følger også C, men mangler C 15, 21-25, som har B 15-16 i stedet for C 17-20, og som før slutstrofen C 37 har B 27 = E 33;

A (Margrethe Lange) er en sproglig og stilistisk bearbejdelse af C, og den har Aa 5-6 for C 5-9, den kender ikke C 14 og har Aa 34 = B 27 = E 33.

Det er således klart C-traditionen – den gamle „adelige flyvebladstradition“ – der har domineret. Dette taget i betragtning kan man måske uddrage noget om den version, som ungkarlen Niels Kaas har kendt og formentlig også givet til bedste under Karen Gyldenstjernes selskaber.

Niels Kaas erindrer ikke, at der var en scene, hvor pigen betroede sig til sin mor, og det er han alene om; han erindrer heller ikke, at hertug Henrik havde lyst til at besøge fruerstuen med de skønne møer, før han gik ind til sin kommende svigermor, og det er han fælles med B om; at Henrik særligt skulle have bemærket, hvilket tøj hans kæreste havde på, erindrer han heller ikke, og det er han alene om at glemme, ligesom han glemmer, at jomfru Sidsel – efter at Henrik har sagt, at han selvfølgelig vil gifte sig med sin voldtagne kæreste – *smilende under skind* siger til ham, at han burde lade den svend, der *fremmede sin vilje*, gifte sig med hende; og han er også ene om at glemme, at Henrik siger han nok skal være god ved hende, fordi det havde været *hende imod*, fordi hun ikke havde nydt, at hendes jomfrues bror havde ligget hos hende.

At Niels Kaas har kendt C-traditionen er klart. Måske er det, som han *ikke* erindrer af den, ikke kun udtryk for, at han huskede den dårligt. Måske har man lov til at betragte hans version som præget af netop ham; i al fald synes der at være en vis tendens i, hvad han udelukker, men det afhænger helt af hvor meget man vil lægge i udeladelserne.

Eynn Reythers Lidt (DgF 487D) indført af Niels Gyldenstjerne i 1580 i hans ældre søsters visebog. (Langebeks Kvart, Yngre Del, Det kgl. Bibliotek).

DgF 487 Den udkårne ridder

16. årh.: D (Indført 1580 af Niels Gyldenstjerne i Karen Gyldenstjernes hskr.), E (opt. af Vedel selv). – 17. årh.: Ab (Anne Krabbe), F (Kirsten Basse). AaBC (adelsdamer 1590-1625).

„Eynn reyters-lied“ kalder Niels Gyldenstjerne den version, han kendte, og som han indførte i sin ældre søsters visebog (D). Det er den mest interessante af de indbyrdes ikke meget afvigende versioner, man har kendt af denne meget ridderlige riddervise i adelskredse og kun dér; der er således ingen tvivl om, at Vedel selv her optræder som adelsoptegner.

Af D synes det at fremgå, hvordan denne omkvædsløse vise er blevet sunget: hr. Ulf rider ud for at finde en *der dysten tør med hannem ride*, og så møder han *en hövisk ridder*:

- D 2, han hjelm var lott, han brynje var sort
3-4 og hesten gik alle udi springe

Det er optakten, og så kan man forestille sig, at tilhørerne eller én iblandt dem stillede/sang de følgende spørgsmål:

D 3,1. Hvad førte han på siner mile?

Og derpå synger den første sanger resten af strofen, der giver svaret. Og således også i de næste strofer:

D 4,1. Hvad førte han på siner spore?

D 5,1. Hvad førte han på siner bryste?

D 6,1. Hvad førte han på sit hoved?

Så dyster de, mens jomfruerne Mille, Snilde og Adelsråd ser på. Ridderne dræber hinanden.

D 10, nu sidde de jomfruer i højen loft

3-4. den yngst sørger sig til døde

DgF 67 Ridderen i hjorteham

15. årh.: A (*Hskr. i Linköping*). – 16. årh.: Ba (*Margrethe Lange*), F (*Visebog Anno 1584*). – 17. årh.: C (*adelsdame 1590-1625*), Bbc (*samlere 1650-1750*), E (*Syvs udgave*). – 18. årh.: D (*samlere 1650-1750*).

Denne vise er ganske særlig interessant, for så vidt som det er den eneste, der kendes nedskrevet et halvt århundrede før adelen vides at have anlagt håndskrevne samlinger med gamle og nye viser. Vel kender man af denne ældste nedskrift kun syv strofer, men til alt held er det de syv første.⁴¹

I det følgende vil dette senmiddelalderlige fragment (A) blive sammenlignet med de to versioner, man kender fra slutningen af det sekstende århundrede (B og F), og med en version i Anna Urups Hskr. fra o. 1610 (C).

F I winder op segell aff silcke,
y segler icke saa bratt.
Drømmet haffuer suenden om iomfruen
alle nat.

B 1. I wennder op seggell aff sylcke,
wy weell seeggell vnder øø:
drømmett haffuer suendenn alle natt
om saa ween en møø.
Drømmitt haffuer suenden om iomfruen ald
den natt.

C 1. Dett waar her Peder,
hannd bor sig ude wed aa:
hannd will icke andet gjøre,
ennd bode seigle och roe.
Drømmet haffuer suendenn om jomfruwen
allenn natt.

F 1. Thet war herre Pieder,
hannd bour seg ud wedt aa;
hannd will icke anndet gjøre
end bode segell och roff.

C 2. Hannd will indtet andett gjøre,

ennd baade seigle och roo:
hannd locker saa mangenn stolt iomffru,
hannd giffuer hinde løsen thro.

B 2. Herr Lauy hand buor seeg vde wed
aae,
hand kand buoddee seeggell och raa:
hand locker saa mangel stoltte iumfru,
hand gyffuer denom løsse thro.

F 2. Hannd will icke andet gjør

ennd bode segell och rou;
hannd will locke saa ma[n]gen skønne iomfrue,
hannd giffuer hinder løssen thro.

A 1. Drømth haffuer mik om jomfruer i alle
naath.
*Theth wor herræ Peder,
han taler till swene tw:
„Kunde i mik stolz Ose-lille
meth fager talen fa:”*
Drømt haffuer mik om jomfruven alle
nath.

C 3. Ted waar herre Peder,
hannd taller till suenne to:
„I skulle mig staltt Else-lille
med faurenn talle faa.“

B 3. Thett wor herre Lauy,
hand thaaller till suene thuo:
„Y skulle meg iumfrw Elselild
med snylde lemppe faa.“

F 3. Thet war herre Peder,
hannd heder paa suenne tho:
„Y skall meg iomfrue Orsselil
medt fougeren thalle faa.“

A 2. *Borth tha ginge the pansser-swene
alz ther, stolz Ose-lille wor:
„Myn herræ han holler weth
sneke-bordh,
han will alth haffue idhert taal!“
Drømth.*

C 4. Innd daa komtt hans suenne to,
och stedes de for borde:
de waare snilde i tungenn,
de kunde vell foye dierres ordt.

B 4. Ind daa kaam thy tauffuell-suend
och steedis for iumfruens buord:
thi waar snilde y tunge,
dy kunde weell føffue derris ord.

F 4. Bortt tha gick the suenne tho,
allt som thieris her hannd bad;
thi gick thill iomfrue Arsselil
och well thennd samme dag.

C 5. „I staar op, stalttenn Else-lille,
och kleder i ether saa thett:
och gaar i ether thill skibsbord,
soffuer i hoss min her i nat.“

B 5. „I staar op, iunfru Ellselild,
och kledder y eder y skieend:
weell y saa gaa till skibbis-buord
och taalle med herre mynn?“

F 5. Ind tha kom thi suenne tho
och stedtz thi for bordt:
thi war snild y thalle,
thi kunde well føge theris ord.

F 6. „Her seder y, iomfrue Orsselil,
alt offuer ethers brede bord;
ethers siu brøder aff Skanne
och thi haffuer senndt ether ord.

F 7. Och ethers siu brøder aff Skanne
och thi har sennt ether ord:
Y skuld thennem finde y affthen,
for indenn thieris skibs buor.“

A 3. *Swardhe ok stolz Ose-lille,
hwn swardhe ther-till eth ordh:
„Theth ær ængen jomfrw-seth,
ath gange till snecke-bordh etc.*

A 4. *Theth ær ængen jomfrw-seth,
ath gange till snecke-bordh:
henne folgher hiem bode lasth oc skam
swaa manthet hodigos-ord.“*

C 6. „Dett sømmer ingenn staldtt iomffruw,
saa att gange thill skibs-bordt:
forudenn hinder følger baade last och
saa mangtt itt hedings-ordt.“

B 6. „Thett plierr ingenn staltt iumfrw,
att gaa till skibbis-buord:
for-vden hinder følger buode spott och
och der-till haaddings-ord.“

F 8. „Thett pler ingenn skønne iomfrue,
at ganngge thill skibbis bord:
for uden hinder følger boude laster
saa mangt ett hadings ord.“

A 5. *Ather komme the pantzser-swene,
the sagde ther herræ i-fraa:
„Icke kunde wij stoldz Ose-lille
meth fager talen faa.“*

C 7. Hedenn daa ginge de suenne to,
de sagde deres herre saa:
„Icke kunde wii stalttenn Else-lille
med fauffrenn talle faa.“

B 7. Hieem daa kaam dy suene thuo,
dy sagde dieris herre saa:
att thi kundde icke iumfru Elsbe
med fuorre thaalle faa.

F 9. Bourtt tha gick thi suenne tho,
och sagde thieris herre saa:
„Wii kannd icke iomfrue Orsselil
med fageren thalle faa.“

A 6. „Kunde i icke stoldz Ose-lille
meth fager ordhen faa:
tha skal jek fare i myn hiorte-ham,
swaa wel skal jek henne faa.“

C 8. „Kannd ieg icke staltenn Else-lille
med fauffrenn talle faa:
daa skall ieg hinnde suige,
altt om ieg leffue maa.“

B 8. „Kunde y icke iumfru Elsebe
med fuorre thaalle faa:
daa skaall ieg hinder suige,
thett gaar syddenn, huor thett maa.“

F 10. „Kannd y icke iomfrue Orsseli
med fogerenn thale faa:
tha skall ieg hinder suige,
ieg winder hinder, om ieg maa.“

A 7. *Theth een ham wor aff hw[i]dit sølff,
theth annith aff rødhe gwldh:
theth wor herre Peder,
han speller swaa frydhe-fuldh.*

C 9. Hannd førde sig i denn skiordtte,
hunn waar offuertagenn med guld:
teroffuer drog hannd hiorte-hamb,
for hannd vaar suigefuld.

B 9. Thett wor herre Lauy,
hand drager y hiortte-haam:
saa speelliitt hand vd for iumfruens burt,
som hiorten den waar taam.

F11. Thet war here Pieder,
drog y sin hiortt-hame;
och thacker war aff rødhe guld,
for hannd war suigefuld.

I CB og F er omkvædet enslydende *Drømt haver svenden om jomfruen alle nat*. F udvider det med to verslinjer, der indeholder en opfordring, som er almindelig i danseviserne: *I vinder op sejl af silke*, hvorimod B udvider det til en hel strofe, der også indeholder denne opfordring. I B 2 = F 1-2 = C 1-2 uddybes omkvædet: ridderen præsenteres som én, der kun tænker på at forføre kvinder og på at sejle og ro.

A præsenterer blot omkvædet, *Drømt haver mig om jomfruen i alle nat* (jfr. runeverset *Drømte mig en drøm i nat*), og han gør det *før* visen: det er ganske enkelt en markering af, at det er det omkvæd, forsangerne – alt efter lyst og talent – kan improvisere deres præsentationsstrofer over. Således som f.eks. B-, F- og C-sangerne har gjort det.

I AC og F hedder ridderen *hr. Peder*, men i B *hr. Lave*, og det er et navn Margrethe Lange også giver forførere i andre af de viser, hun har i sin samling.

A er alene om at understrege, at ridderens to svende er *pansersvende* (A 2,1), altså dem *hr. Peder* går i krig med, hvorimod B er alene om at fortælle, at det er *tavlesvende* (B 4,1), dem *hr. Lave* spiller tavlebord med.

Variationerne mellem ABC og F skyldes udelukkende, at de er mundtligt overleverede, og at de altså engang i det femtende århundrede har haft et fælles forlæg, som kan have cirkuleret på herregårdene og ved hove i et „adeligt flyveblad“.

Som vidnesbyrd om mundtlig variation kan specielt fremhæves:

A 3,3-4 gentages som A 4,1-2, og som en følge heraf indledes A 3 med en formel (A 3,1-2), hvorefter A 4 er næsten identisk med C 6, B 6 og F 8.

F er alene om at lade *hr. Peders* svende nævne, at jomfruen har *syv brødre i Skåne*, men F vender ikke tilbage til disse påståede brødre, som kan være indkommet i denne version, fordi hele episoden (A 2 = B 4-5 = C 4-5) er usikkert erindret: netop i de to strofer, hvor brødrene nævnes, gentages den tredje og fjerde verslinje som første og anden verslinje i næste strofe (D 6,3-4 = F 7, 1-2).

Det er en adelsvise, der leger med de gamle fortællinger om omskabelser, som de kendes fra eventyr og sagn. At det er en leg – og at visen måske engang er blevet fremført som en danseleg – kan man se deraf, at ridderen i den ældste version siger: *da skal jeg fare i min hjorte-ham* (A 6,3) – *den ene ham var af hvide sølv, den anden af rødhe guld* (A 7,1-2) – og således forklædt hedder det at *han spiller så frydefuld* (A 7,4).

Måske har man lov til at tro, at en af de dansende adelsmænd har klædt sig ud – at han ligefrem har iklædt sig en hjorte-dragt. I al fald fortæller visen ikke om en omskabt ridder, men om en ridder der har forklædt sig.

DgF 39 Nøkkens svig

16. årh.: A (*Margrethe Lange*). – 17. årh.: B (*adelsdame 1590-1625*), Bbc (*samlere 1650-1750*), C (*Syvs udgave*).

Alle tre versioner slutter med, at man langt omkring hører en jomfru skrige, da en nøkke trækker hende ned til sig under vandet, hvor han bor.

I versionerne er der nok en række fællesstrofer, men historien om nøkken og jomfruen fortælles så forskelligt, at der i virkeligheden er tale om tre forskellige viser: A synes at have givet inspiration til B, som har inspireret C, og C, der ken-

des i Syvs udgave fra 1695, har været en af inspirationskilderne for den skillingsviseforfatter, der skrev den vise om havmanden og jomfruen, som man almindeligvis kalder *Agnete og havmanden*, men som egentlig skulle hedde *Agnetes svig* – eller *Jomfruens svig* for nu at lave en parallel til *Nøkkens svig*.

Af den følgende sammenstilling vil det med stor tydelighed fremgå, at variationerne mellem de tre versioner ikke indlysende lader sig forklare som mundtlig tradition. Det er snarere tre viser, der er digtet med pen i hånd, formentlig af tre forsangere til brug for adelens danseaftener i det seksten- og syttende århundrede.

A Margrethe Lange

1. Derre gonger dantz vdi kongens gaard,
– Vnder lidden. –
der dantzer mør med vdslagen haar.
Meg tøgtis, thett er tongtt att riidde.
2. Der dantzer mørr med vdslagenn
haard,
der dantzer rider med dragenn suerd.
3. Der dantzer rider med dragenn suerd,
kongenns datter hun for dem querr.
4. Stalt war denn iumfrw, hun kuai saa:
det hørrede hand nøkenn, vnder isenn
laa.
5. Op stuod nøkenn, och klede hand
siege:
„Monne icke den stalt iumfru wild
haffue meg?“
6. Hand skabber seg kleder buode gulle
och grøne,
hand kalder seg her Allfast,
kongens sønn.
7. Hand skabber sin hest buod suortt och
huid,
i forgyldene saadell saa rider hand did.
8. Der hand kaam till borrig-lied,
enn bedde-dantz den gick der-wed.
9. Hand banttt sinn hest wed kierke-knap,
hand gick y dantz, till wisenn slap.

B Adelsdame 1590-1625

1. Der ganger dandtz paa kirkegaardt,
och Marstigs dater och hun dandtzit
for.
Mig tyckis, det ehr tunct at ride.
2. Hun gick y dandtz med stor hoffmod,
der-offuer kom hinde saa undt it bud.
3. Hun gick y dandtz, och for hun queder,
det hørde hand Øgler, y vandit leger.
4. Hand gick sig thil enn bye,
hand lod sig kleder skiere och syie.
5. Hand lod sig kleder skiere,
och alt y ridder-ligge.

C Syvs udgave

1. „Kier moder, I strax kiender mig raad:
– Mig tykkes, det er tungt –
Hvorledis jeg Marstigs datter kand
faa.“
Mig tykkes, det er tungt at udride.
2. Saa gjorde hun hest af klareste vand,
Og bidsel og sadel af hvideste sand.
3. Saa skabte hun ham til en Ridder saa
favr,
Saa reed hand til Marie kirkegaard.
4. Hand bant sin hest til kirkekam,
saa gik hand tøsser kirken avet om.

<p>10. Thennd iumfrw recker hun haand fraa
seg:
„Well y, her Allfast, dantz huosz
[meg]?“</p> <p>11. „Ieg well icke dantze huosz theg,
for-vdenn du wilt følge meg.</p> <p>12. Hør y, staltt iumfru, well y føllge meg,
enn kron aff guld saa giffuer ieg theg.</p> <p>13. Ieg giffuer eder saa gott ett guld-boen:
der kaam aldrig sligett paa eders land.</p> <p>14. Edders fader er kong offuer alltt thette
land:
hand gaff eder aldrig sliggett
guldboenn.</p> <p>15. Eders fader er kong offuer allt thette
rige:
hand gaff eder aldrig enn guldkronn
slig.“</p> <p>16. „Huor-lunde daa skaall ieg føøllge theg?
ther holde saa sterke wogtter paa meg.</p> <p>17. Meg wogtter fader och moder,
der-till otte rider [guode].“</p> <p>18. „Allt om deg wogtett nu allt din iett,
tha skall y meg følge,
thett haffuer y iett.“</p> | <p>6. Och hand gick sig y kirckenn indt,
och alle de billeder vennde hand
om-kring</p> <p>7. Det melthe den prest, for althered
stod:
„Och huem ehr oss thenne rider
guodt?“</p> <p>8. „Och ieg ehr kommen aff Norge-land,
Norgelandtz konge haffuer mig
udtsendt.</p> <p>9. Och det melthe iumfruenn ved sig
enne:
„Christ giffue, ridderenn, du varst
min!“</p> <p>10. Och før di ordt var vel udt-sagt,
det viste Øgler som hand stodt.</p> <p>11. Øgler fich saa frit it mod,
hand gick thil den iomfru guodt.</p> <p>12. „Min skjøne iumfru, loffuer i mig,
saa gaat it halssbondt saa giffuer ieg
dig.</p> <p>13. „Min fader vor konge offuer thre
konge-rige,
hand gaff mig aldrig guld-bandt slig.</p> <p>14. Huor kommer ieg aff kirckenn med dig?
der ehr saa mange, der vocter paa
mig.</p> <p>15. Och mig vocter fader och moder,
min søster och min øngste broder.</p> <p>16. Mig vocter och min festemand,
min største sorig er for ham.</p> <p>17. „Och det dig vocte al din et,
du skalt mig holle det, du haffuer mig
iett.</p> | <p>5. Den havmand gaar ad kirkedørren ind:
Alle smaa billeder vendtes omkring.</p> <p>6. Det meldte Præsten, for alteret stod:
„Hvad er det for en Ridder god?“</p> <p>7. Marstigs daatter smiler under skind:
„Gud give, den Ridder vare min!“</p> <p>8. Hand traadde over stole en og to:
„O Marstigs daatter, I giver mig tro!“</p> <p>9. Hand traade over stole fire og fem:
„O Marstigs daatter, I følger mig
hiem!“</p> <p>10. Marstigs daatter rekker haanden fra
sig:
„Ieg giver dig tro og følger dig.“</p> <p>11. De ginge af kirken, en brøllups-skare,
Og dandsede gladelig uden ald fare.</p> |
|---|--|--|

24. Met fyrre skuoff och XV søm
den iumfrw sanck neder for striden
strøm.

25. Thett matte mand hørre saa langt aff
lie:

– Vnder lydenn. –
huor den iumfru vnder wandit skrieg.
Meg tœckis, thett er tungt att ridde.

33. Och der di kam der mit paa sundt,
daa ville baadenn sœncke thil grund.

Det motte vel hœris saa langt aff lee,
huor Marstigs datter under vandit
skreg.

Mig tyckis, det er tuncat at ride.

15. Der de komme midt ud paa sund,
Marstigs daatter sank ned til bund.

16. De hørde det saa langt op paa land,
At Marstigs datter skreg i det vand.

17. Ieg raader alle og hver iomfru god:
– [Mig tykkes, det er tungt.] –
Gaar ikke i dands med stort hovmod.
Mig tykkes, det er tungt at udride.

Olrik skriver, at „Visen tænker sig øjensynlig, at der i dansen ligger noget farligt, som man ikke tør give sig i vold“,⁴² og med visen mener han kun visen hos Margrethe Lange, som med rette kan bære titlen *Nøkkens svig*. I denne vise danses der fra først til sidst – bortset fra til allersidst, hvor han rider hende ud i *den striden strøm*.

Det nøkkesagn, Margrethe Lange fortæller „om nøkken der skaber sig i menneskeskikkelse og vinder møen som elsker for at lokke hende i dybet – kalder jeg et poetisk motiv, og ikke noget umiddelbart natursagn“,⁴³ skriver Olrik. Og det er en principielt vigtig iagttagelse: historierne i adelsens egne viser er ofte inspireret af folkelige trosforestillinger, men man bearbejder dem litterært. Og belæst og velorienteret som Margrethe Lange og mange af de andre adelsdamer var, kender de også til andet end lokal dansk folketro. Inspiratio- nen – ideen – til at skrive en danseviser om nøk- ken, der bortfører en jomfru netop under dansen, er således formentlig hentet fra svensk tradition; her kendes mangfoldige „natursagn“, for nu at bruge Olriks udtryk, hvor nøkken sættes i forbin- delse med dans og musik. Lignende sagn kendes ikke i dansk tradition.

I svensk tradition er der noget dæmonisk i nøk- ken, ligesom dansen og musikken opfattes som noget dæmonisk lokkende og forførende. Det er således nøkken, der lærer spillemanden at spille. Den virtuose spillemænd har sluttet en slags for- bund med dette væsen, der i sin allerældste op- rindelse er en djævel.⁴⁴

For forståelsen af viserne B og C's sammen- hæng med den rene danseviser A er det vigtigt at notere, at nøkken bandt sin hest ved kirketårnet (A 9,1). Ved netop at anbringe sin hest ved kri-

stenhedens højborg, der ligger nær ved dansens højborg, kongens gård, deponerer den svigagtige nøkke sit hedenskab: fordi hesten efterlades ved kirken, kan ridderne og jomfruerne se ham kom- me sig i møde som en god, kristen, ung mand.

B-digteren, der kan have kendt Margrethe Langes vise i et „adeligt flyveblad“, bliver så fasci- neret af dette lille træk, at hun – for det er for- mentlig en adelsdame – broderer videre på det: hvad ville der egentlig ske, hvis den omskabte nøkke viste sig i selve kirken? Jo, præsten og kir- kegængerne ville ikke ane uråd, men alle de bibel- ske personer – inklusive Jesus Kristus – vil kunne afsløre hans sande identitet – derfor hedder det i visen – og *alle de billeder vendte han omkring*.

Den eneste, der spørger ham om, hvem han er, er præsten, og det af den simple grund, at den fremmede ikke hørte til i sognet.

Det fremgår af hele B, at denne adelsdame har været ude i et andet ærinde end Margrethe Lan- ge. Hun vil nok lave en ny danseviser, men samti- dig vil hun også moralisere eller i al fald komme med sin private mening om, hvordan det kan gå unge hovmodige og letsindige piger, når de går ud til dans. Bederdansen kunne være løssluppen og forargelig nok, men ligefrem ugadeligt var det, når unge mennesker dansede på kirkegården. Det var blasfemi. Da adelsdamen nu henlægger en stor del af handlingen til selve kirken, åbner hun visen med at fortælle, at jomfruen dagen før – el- ler nogen tid før – havde deltaget i et sådant ar- rangement lige uden for kirken. Dermed er hun stemplet allerede i den første strofe, for sådan gjorde anstændige piger ikke.

Da jomfruen for første gang ser den flotte unge ridder i kirken, siger hun halvhøjt *Krist give, rid-*

deren, du var min. Sådan hverken sagde eller tænkte en ung anstændig pige.

Fra strofe 18 overbroderer adelsdamen historien med en ufordøjet viden om gammel overtro og gamle viser: hun lader nøkken *det i kirken ske / at ingen kunne dennem se*, men dog lader hun nøkken *slå over hende kåben blå / så monne de af kirken gå* – hvis de var usynlige, skulle det jo ikke være nødvendigt; under bortførelsen dukker der *30 ridende hovmænd* op, og kort efter *bleve de trolde så lede*; og ridderen, der forvandles til *den trolde* han er, går minsandten hen og henter en båd, og da båden er midt ude på sundet, synker den, og så hører man jomfruen skringe. Det er en havtagning, der nærmer sig det groteske.

Da det ikke kan påvises, at Syv selv har skrevet nogen af de viser, han udgav, og da man ved, at han kendte til sin samtids adelsdamehåndskrifter, *kan C* også være digtet i en fruerstue.

Tonen i denne vise er elskværdigt skæmtende, let og næsten munter: den dæmoniske nøkke – *havmanden* som hun kalder ham – må have hjælp af sin mor; han går to gange avet om kirken, inden han går ind – det er hvad overtroiske mennesker plejede at gøre, når de gerne ville møde Fanden; præsten vier nøkken og jomfruen uden at vide det, og dansen i visen kommer ind på den måde, at de uofficielt nygifte danser ud af kirken sammen med kirkegængerne, der pludselig er blevet til deres bryllupsskare; denne bryllupsdans ender nede ved stranden, hvor nøkken står hjælpeløs tilbage med pigen: han skal først bygge en båd, men som ved et mirakel vender alle bådene på sundet kursen mod stranden, og så slutter visen, ligesom B, med en drukneulykke.

Sammenfatning og videre perspektiv

Henvisningerne i dette afsnit – tallene i parentes – gælder ikke blot de 40 DgF-viser, der er blevet analyseret i Anden Del, men også de 70 viser der er analyseret i Tillæg til Anden Del; dette tillæg indeholder supplerende dokumentation af de antagelser, der allerede er søgt bekræftet i de 40 større analyser.

To folkelige sangere i det sekstende århundrede træder næsten lyslevende frem: E-sangeren der endte med at løbe sur i visen om Niels Ebbesen (156), og D-sangeren der i visen om Ebbe Skammelsen improviserede sig hen over de steder, han ikke ganske erindrede (354).

Begge sangere blev besøgt af Vedels menigmandsoptegnere, der nedskrev viserne, sådan som de blev sunget for dem.

E-versionen af visen om Niels Ebbesen blev af-dækket som mundtlig tradition ved sammenligninger med to andre menigmandsversioner af samme vise: A og C. Det blev påvist, at forskellene mellem AC og E skyldes, at de er mundtligt overleverede, og at lighederne mellem dem er så store, at de må forudsætte et fælles forlæg. Da ACE blev nedskrevet efter folketraditionen i slutningen af det sekstende århundrede, må dette forlæg have foreligget i et tryk med folkelig udbredelse i begyndelsen af samme århundrede, nemlig et skillingstryk.

Analysen viser også, hvordan man med støtte i menigmandstraditionen kan afdække folketradition nedskrevet af adelsfolk: de få større ændringer, der er mellem BD, som kendes af adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede, og ACE-traditionen, kan påvises at være foretaget med pen i hånd, og altså efter at damerne har hørt sangerne synge versioner af den tradition, som menigmandsoptegnerne nedskrev i det sekstende århundrede.

Som udgangspunkt for analysen af Ebbe-visen blev D valgt, idet man i den kunne vente at finde en sunget version, fordi den er nedskrevet af en menigmandsoptegner. Resultatet af sammenligningerne mellem den og AB, der kendes i samtidige adelshåndskrifter, viser ikke blot så mange vidnesbyrd om D's mundtlighed, at antagelsen må betragtes som bekræftet, men også at AB er litterære bearbejdelser af netop den folkelige tradition som D-sangeren har kendt. Fru Lange (B) og en ung adelsmand (A) har strofer, som de hver for sig er alene om, også set i forhold til den folkelige sanger (D). Derfor antages de at have digtet dem selv.

Adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede kender også en C-version af visen, som er interessant derved, at man møder spor af den i nutidstraditionen. Derfor antages C at have foreligget i et nu tabt skillingstryk, som damerne har kendt og afskrevet. Og under sammenligningerne påvises det, at C kan forklares som en mere vidtløftig version af et ligeledes tabt skillingstryk; den har indeholdt den version, som D og de folkelige versioner, som A og B har bearbejdet, må forudsætte.

E-versionen af Ebbesen-visen blev nedskrevet af menigmandsoptegneren Sv II:1, som har indsamlet i alt 26 viser. Ebbesen-visen finder man i hans tredje indførsel sammen med andre viser, der kan indkredses som skillingsvisetradition:

B-versionen af Christian den Anden i Sverige (172) sammenlignes under analysen med A, som B påvises at være en mundtlig version af. Det vil sige at A, der er nedskrevet af Jens Bille, er en version, der har foreligget i et skillingstryk, og det bekræftes også af, at der er tale om en nyhedsvis fra 1520.

a-versionen af Gjord borggreve (248, se Dronningens Visebog nr. 24), en oprindelig fra tysk

oversat, romanagtig vise, kan sammenlignes med b, der findes i Margrethe Langes Samling. Da de to versioner er næsten ordret ens, og da den ene altså kan påvises at have været kendt i menigmandstraditionen, har deres fælles forlæg givet foreligget i et skillingstryk.

Ba-versionen af Liden Grimmer og Hjelmer Kamp (26, se Tillæg) sammenlignes med Bbc i to adelsdamehåndskrifter, og det påvises, at de må have haft samme forlæg. Da Ba kendes i menigmandstraditionen, har det givet foreligget i et skillingstryk.

I sin første indførsel har Sv II:1 blandt andet nedskrevet ti folkelige skæmteviser, der angiveligt bærer præg af at være overleveret mundtligt i jysk tradition, og som alle er udgivet i Danske Skæmteviser. Det drejer sig f.eks. om viserne om Mads Andersens gæstebud, om præstedejen der rider til kirke, om grisene der åd præstens hvedebrød, om Aders uheldige bagning og om den nærrige bonde Nidding (se Dronningens Visebog nr. 3, 5-8, 10-14).

Endvidere har Sv. II:1 i denne indførsel nedskrevet tre viser, som genfindes i næsten samme form i samtidige adelshåndskrifter og hos Margrethe Lange, og som antages at være oprindelige skillingsviser, netop fordi Sv II:1 har nedskrevet dem efter folketraditionen: Kongens søn af Engeland (157, se Tillæg), Dronning Dagmar i Danmark (133, se Tillæg) og Bueskytte som blodhævner (318, se Tillæg) samt Erik og Adelråd der også kendes af adelen i det sekstende og syttende århundrede (426, se Dronningens Visebog nr. 15) og Daniel Bosøn, der formentlig er en gammel middelalderlig skæmteviser ligesom de ti netop nævnte (421, se Dronningens Visebog nr. 9).

Alene ved at betragte, hvad Sv II:1 har nedskrevet af viser i sin første og tredje indførsel (om den anden, hvor han indfører gammel folkevisetradition, se nedenfor) mærker man sig et billede af en mand med helt klare interesser for sin samtids folkelige visetraditioner. Samme indtryk får man, når man ser på de andre menigmandsoptegnere, der har indsamlet mere end tyve viser hver, f.eks. Valentin Rentzell der nedskrev D-sangerens version af Ebbe-visen, og som satte plads af til at Vedel selv kunne tilføje melodien.

I elleve af de tyve analyser, hvor der indkredses skillingsvisetradition, lægges der afgørende vægt på de versioner, menigmandsoptegnerne har nedskrevet: *kendes en vise kun af menigmandsoptegnere, antages det, at den har været kendt blandt almuen på landet og i byerne, og at den kan være blevet spredt gennem skillingstryk.* For at kunne afgøre om den menige mand har lært sig viserne fra dette trykte medium, foretages der sammenligninger mellem menigmandsversionerne og først og fremmest adelsversionerne, dvs. versioner i adelshåndskrifterne mellem o. 1550 og o. 1650.

Principielt forudsættes det, at menigmandsoptegnerne ikke har bearbejdet de viser, de har hørt, men at adelsfolk kan have gjort det med de viser, de har hørt. Det vil sige, at man må operere med to hovedgrupper af adelsversioner: 1) ubearbejdet skillingsvisetradition og 2) bearbejdet:

1.

a. *Når menigmandsversioner og adelsversioner i alt det væsentlige er så ens, at det er rimeligt at forudsætte, at de har haft samme forlæg, antages dette forlæg at have foreligget i et nu tabt skillingstryk.*

Det påvises i Niels Ebbesen (156) samt i Nidvisen (366), Mø værger æren (189), Greve Genselin (16), Hr. Erlands vold og straf (289), Longobarderne (21), Brudebytte (428), I grevens tjeneste (425) og i Kong Apollon af Tyre (88) hvor man genfinder næsten hele menigmandsversionen strofe for strofe i Margrethe Langes bearbejdelse. – Jfr. endvidere i Tillæg: 7BC, 9, 17, 26, 52, 133, 141, 153, 157, 170, 254, 293, 299, 316, 318, 325, 329, 377, 429, 433, 456, 471, 483, 499.

I de fleste tilfælde er den omstændighed, at menigmandsversioner i alt det væsentlige er ens med adelsversioner, ikke det eneste argument for, at der er tale om skillingsvisetradition. Det bekræftes eller i det mindste støttes ofte af andre iagttagelser, gjort under sammenligninger med andre versioner i de samme eller andre kildegrupper.

Det må tilføjes, at når menigmandsoptegnerne kender versioner, der ligger meget nær dem, der findes i adelshåndskrifterne, er det underforstået, at der ikke er tale om afskriverforhold.

b. *Når adelsversioner indeholder strofer, som ikke kendes i menigmandstraditionen, men i nutidstraditionen, er der tale om en bearbejdelse, fore-*

taget af en skillingsviseforfatter, og dermed om en anden skillingsvisetradition end den Vedels menigmandsoptegnere har kendt.

Det påvises i Ebbe Skammelsøn (354), hvor en række adelsdamer i første halvdel af det syttende århundrede kender en yngre skillingsvisetradition end den, som en menigmandsoptegner nedskrev et halvt århundrede før.

2.

Når en adelsversion indeholder strofer og træk, der ikke kendes i den folketradition, som Vedels menigmandsoptegnere eller andre adelsfolk i det sekstende og syttende århundrede har indsamlet og ej heller i nutidstraditionen, er der tale om en bearbejdelse, der er foretaget af adelsfolk for deres egen fornøjelses skyld.

Det påvises i Mø værger æren (189), Brudebytte (428), Kong Apollon af Tyre (88), Ebbe Skammelsøn (354) og Niels Ebbesen (156).

Denne argumentation har tilsyneladende en svaghed. Da det undertiden kan være vanskeligt stilistisk at afgøre, om det er en adelig poet eller en skillingsviseforfatter, der har bearbejdet en folkelig vise, kan den omstændighed, at de tilføjede strofer og træk ikke kendes i den ældre eller nyere folketradition, skyldes, at den bearbejdede vise har foreligget i skillingstryk, der ikke har sat sig spor i overleveringen, eller at denne skillingsvisetradition ganske enkelt ikke er blevet nedskrevet. Når man analyserer de enkelte viser i deres kilde-mæssige sammenhæng, er det dog som regel muligt at afgøre, om det er mere adelspoetiske strofer og træk, der tilføjes, eller om det snarere er mere trivialpoetiske.

De analyser, der med udgangspunkt i menigmandsversionerne søger at indkredse skillingsvisetradition, har følgende fælles: de går ud fra, at man kan afgøre, hvornår versioner i alt det væsentlige er så ens, at det overhovedet giver nogen mening at forudsætte, at de har haft samme forlæg, og at dette forlæg ikke ligger længere tilbage i tiden end o. 1500, hvor man må begynde at regne med en skillingsviseproduktion i Danmark.

Efter min opfattelse kan det fælles forlæg i det nu tabte skillingstryk meget vel være visens oprindelige form. Olrik ville have sagt, at det jeg finder, kun er grundformen i praksis, nemlig den „ældste form vi ved tilbageslutning kan nå“, og

han kalder det „den fælles stamform for de foreliggende varianter“. Efter sin opfattelse af traditionen går han principielt ud fra, at der bag denne „stamform“ ligger en ældre – en middelalderlig – tradition. Efter min opfattelse går jeg principielt ud fra, at det gør der ikke. Det behøver der i al fald ikke gøre, idet meget taler for at man efter o. 1500 i skillingstryk har lanceret viser i de gamle markedsvisers stil.

Ét er imidlertid Olriks principielle opfattelse af visetraditionen, et andet er, hvad han undertiden når frem til, når han analyserer de enkelte viser i DgF. Af stilistiske grunde mener han således, at Paris og dronning Ellen (467) og Terkel Trundesøn (480), der begge kendes i bevarede skillingstryk fra slutningen af det sekstende århundrede, oprindeligt er digtet o. 1500. For disse visers vedkommende er „stamformen“ altså lig „grundformen“. Det mener jeg også, men jeg mener ikke, at det oprindeligt er adelsviser, der som flyvebladstekster „synker ned til andre Samfundslag“ i slutningen af det sekstende århundrede. Det er to folkebogsviser, der oprindeligt er udsendt i skillingstryk.

De to viser kendes ikke af Vedels menigmandsoptegnere, ja, de findes slet ikke i Vedels Visearkiv. Det samme gælder Folke Lovmandsøn og dronning Ellen (467), som Vedel dog har set et tryk af, Frederik den Anden i Ditmarsken (175), som ikke kan være ældre end 1559, Stolt Ellensborg (218) der tidligst kendes i adelskredse i det sekstende og syttende århundrede, Hr. Tønne af Alsø (34) og Malfred og Magnus (49) der begge tidligst kendes af adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede, samt Agnete og havmanden (38) der tidligst kendes i skillingstryk fra slutningen af det attende århundrede.

Gennem analyserne af disse otte viser påvises det først og fremmest, at der er blevet skrevet skillingsviser i den „gamle stil“ i det syttende og attende århundrede, men også at det er muligt at indkredse skillingsvisetradition i det sekstende, selv om den ikke kendes af Vedels menigmandsoptegnere.

I analysen af Agnete og havmanden (38) påvises det, at de, der har sunget visen i det nittende og tyvende århundrede, har lært den efter de bevarede skillingstryk: jyske og fynske sangere har siden 1845 sunget den som den lyder i et Haderslev-tryk, hvorimod sangere over hele landet allerede siden

1810 har sunget den som den lyder i et Københavnertryk, der er ældre end Haderslev-trykket.

Det principielle i denne analyse er, at *når al nutidstradition kan beskrives og forklares som værende afledt af et skillingstryk, så forudsættes dette tryk at have indeholdt visen i dens oprindelige form.*

Samme argumentation anvendes i tre andre analyser, hvor det dog først bliver påvist, at det overhovedet er rimeligt at forudsætte, at nogle skillingstryk er gået tabt:

Nutidstraditionen i Hr. Tønne i Alsø (34) påvises at være afledt af en nu tabt trykt version, som er en med saks i hånd forkortet version af den lange udgave, der findes i et nu tabt, men af en forsker o. 1800 set skillingstryk, som nogle adelsdamer i første halvdel af det syttende århundrede har afskrevet.

Nutidstraditionen i Frederik den Anden i Ditmarsken (175) påvises at være afledt af en eller flere skillingstrykversioner, hvoraf to antages at være afskrevet i håndskrevne bondevisebøger; og de har været forkortede udgaver af den oprindelige vise, der findes bevaret i et skillingstryk fra 1671.

Malfred og Magnus (49) kendes ikke i nutidstraditionen, men i folketraditionen i det syttende århundrede, og det påvises, at den er afledt af en version i et nu tabt skillingstryk, som adelsdamerne i det samme århundrede har afskrevet.

Når versioner i folketraditionen kan beskrives og forklares som værende afledt af en adelsversion, er adelsversionen en afskrift af en skillingsvise (eller i al fald af en skillingsvisersion). Denne antagelse blev bekræftet allerede i analysen af Christian den Anden i Sverige (172): den unge adelsmand Jens Bille har afskrevet den fulde ordlyd af denne nyhedsvise fra 1520, som Vedel-optegneren Sv II:1 nedskrev efter folketraditionen. Og under analyserne er det flere steder blevet yderligere bekræftet, at man i adelskredse har afskrevet viser i skillingstryk. Man gemte ikke trykkene, formentlig fordi der var mere prestige i at have en helt igennem håndskreven visebog.

Som nævnt kendes Paris og dronning Ellen (467) og Terkel Trundesøn (480) i bevarede skillingstryk i det sekstende århundrede, og det samme gælder Folke Lovmandsøn og dronning Ellen (178). Disse tryk finder man i afskrifter i adelens visehåndskrifter i det sekstende og syttende år-

hundrede, og det påvises, hvordan man i Hjertebogen møder en mundtligt overleveret, folkelig version af den ene af dem (178). Dette i forbindelse med en række andre iagttagelser bekræfter, at de skillingstryk, man kender af dem, indeholder de originale folkebogviser.

Stolt Ellensborg (218) er et illustrerende vidnesbyrd om, hvordan det er muligt – med en række af de anførte argumenter og antagelser *in mente* – at påvise, at der oprindelig er tale om en vise i et nu tabt skillingstryk fra begyndelsen af det sekstende århundrede. Den er overleveret i alle kendte kildegrupper, undtagen i Vedels visearkiv.

Svend Grundtvig skriver om Stolt Ellensborg, at „Sagnformen er i alle Opskrifter væsenlig den samme, og selv Udtrykket er i det hele taget særdeles fast“, og dermed har han karakteriseret, hvad jeg kalder skillingsvisetradition.

Om Elverskud (47) skriver Grundtvig derimod, at „ved Siden af den vidunderlige Enhed og Fasthed i Hovedsagen ... finde vi ... ogsaa en saare livlig Afvexling, snart fremtrædende i en forskellig Begrænsning af Æmnet: den delvise Opgiven af enkelte Led, Underordnelse af nogle, Fremdragning af andre, snart i en mangfoldig Variasjon af enkelte Sagnetræk ...“, og dermed har han karakteriseret, hvad jeg kalder gammel folkevisetradition.

Ligesom de andre viser, jeg indkredser som gammel folkevisetradition, er også Elverskud kendt både i adelskredse og i nutidstraditionen, og nogle af dem er også kendt af menigmandsoptegnerne i Vedels Visearkiv.

Gennem analyserne påvises „en saare livlig Afvexling“ mellem versionerne allerede i det sekstende århundrede; *at versionerne allerede, da de første gang bliver nedskrevet efter den levende folkesang, er så forskellige, at man ikke med rimelig sikkerhed kan fastslå en version, hvoraf de alle er afledt, er et afgørende vidnesbyrd om, at visen er fra før o. 1500, altså fra tiden før man må begynde at regne med en skillingsviseproduktion i Danmark. Det er i al fald blandt disse viser man skal finde middelalderballader.*

Alle analyserne af gammel folkevisetradition bygger på denne antagelse: *man kan i nutidstraditionen møde versioner, der repræsenterer den folketradition, som adelsfolk o. 1550-o. 1650 har indsamlet og som regel også bearbejdet.*

Denne antagelse er ikke ny. Det mente allerede Svend Grundtvig, da han kommenterede f.eks. Varulven (54, se Tillæg), men Hakon Grüner-Nielsen er den første, der har gennemført en større analyse af dette perspektivrige forhold, nemlig i Marsk Stigs døtre (146, se Tillæg).

Det nye er, at denne antagelse kan bekræftes i analysen af Jomfruen og dværgekongen (37), hvor man har mulighed for at inddrage en menigmands-version – altså en ubearbejdet folkelig version i det sekstende århundrede – i sammenligningen mellem adels- og nutidsversionerne.

Det påvises, at der i det sekstende århundrede har været kendt to meget forskellige måder at synge-fortælle denne historie på: Margrethe Lange har kendt og bearbejdet en tradition, som også kendes i nutidstraditionen. Adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede har kendt og bearbejdet en anden, som også kendes i nutidstraditionen – og af en menigmandsoptegner i det sekstende århundrede.

Det vil sige, at man nu med endnu større sikkerhed har lov til at sidestille folketradition indsamlet efter o. 1800 med folketradition indsamlet af adelsfolk før o. 1650.

Det var ikke altid, man i adelskredse bearbejdede den gamle folkevisetradition, man indsamlede. Det påvises i analyserne af Germand smed og præstens datter (368) og i Hjælp i nød (201). Det mest almindelige synes dog at have været, at man har gjort det.

I visse tilfælde kan bearbejdelse være så ubehændige, at man uden mange spekulationer kan afdække den folkelige tradition, som adelen har taget under behandling for at tilpasse den dens nye miljø i fruerstuerne. Det er Margrethe Langes version af Hr. Bøsmer i elverhjem (45) et skoleeksempel på, fordi hendes bearbejdelse ikke blot er stilistisk. Hun har også ændret en havfrue til en ellepige, men hun har ikke evnet at gennemføre de konsekvenser, det må få for hele sceneriet, når et overnaturligt væsen skifter element.

Fremgangsmåden, hvorefter man kan udskille, hvad der er adelige bearbejdelse, er principielt den samme, som blev anvendt i forbindelse med udskillelsen af adelsversioner af skillingsvisetradition: *når en adelsversion indeholder strofer og træk, som ikke kendes i folketraditionen, således som den er nedskrevet siden slutningen af det sekstende århundrede, er der tale om en bearbejdelse*

foretaget af adelsfolk for deres egen fornøjelses skyld.

Det påvises ikke blot i Jomfruen og dværgekongen (37), Jomfruen i bjerget (36), men også i Elverskud (47). – Jfr. endvidere i Tillæg: 55 samt 54 og 146 hvor allerede Svend Grundtvig og Grüner-Nielsen, som nævnt, har påvist det samme.

Det er en forudsætning for sådanne analyser, der altså indebærer påstanden om, at man kan dokumentere en ubrudt folkelig tradition fra det sekstende til det nittende århundrede, at man først har undersøgt om denne tradition er blevet støttet helt eller delvis af skillingsstryk eller anden boglig tradition:

i Elverskud påvises det, hvordan den version, som Syv publicerer i 1695, på et enkelt, men markant sted har påvirket dele af nutidstraditionen: og

i Den genfundne søster (378) at man i nutidstraditionen møder repræsentanter for den folketradition, en skillingsviseforfatter har bearbejdet allerede i det sekstende århundrede i et nu tabt tryk. Og denne skillingsvisetradition kendes ikke blot i adelskredse, men også i nutidstraditionen side om side med den gamle folkevisetradition.

Således kan man ved sammenligninger mellem nutidsversioner og adelsversioner på forskellig måde dels afdække folketradition i det sekstende århundrede og dels påvise at variationen mellem de således afdækkede versioner er så stor, at man ikke med rimelig sikkerhed kan fastslå en version, hvoraf de alle er afledt. Og det er, som nævnt, hovedargumentet for, at der er tale om gammel folkevisetradition.

I Tillægget er der redegjort for, hvordan man i fortsættelse af denne antagelse sikkert også har lov til at karakterisere følgende tre viser som gammel folkevisetradition. De kendes alle af Velds menigmandsoptegnere og to af dem også i mere eller mindre bearbejdede adelsversioner: Kong Didriks togt mod Bertingsland (7 DEFGHI), Angelfyr og Helmer Kamp (19) og Holger Danske og Burmand (30).

Endvidere er der i Tillægget redegjort for tre andre viser, som hver for sig findes i indbyrdes meget forskellige versioner, nedskrevet efter folketraditionen i slutningen af det sekstende århundrede. De kendes altså kun i én, men det til gengæld meget vigtig kildegruppe, når det gælder

indkredsningen af gammel, mundtligt overleveret folkevisetradition:

Sv II:1, der optegnede skillingsvisen om Niels Ebbesen (156E) efter folkemunde, har i sin anden indførsel nedskrevet alle tre viser: Mordet i Finderup lade (145F; G er nedskrevet af Valentin Rentzell, der også optegnede Kong Didriks togt mod Bertingsland, 7E), Marsk Stig dømmes fredløs (145I; H er nedskrevet af Sv II:3) og Grimhilds hævn (5Aa; Ba er optegnet Sv II:5, der også nedskrev Holger Danske og Burmand, 30B).

Havde man talentet, var springet fra at bearbejde folkelig visetradition til at digte nye viser i den gamle stil ikke stort: i første halvdel af det syttende århundrede lavede adelsdamen Kirsten Basse en parafrase over den da gamle skillingsvise Brudebytte (42); en anden adelsdame digtede Torbens datter og hendes faderbane (289) inspireret af en anden gammel skillingsvise, Hr. Erlands vold og straf (288), og i fruerstuerne i det sekstende århundrede digtede man visen om Valdemar og Tove på grundlag af en folkelig vise (121, se Tillæg).

Andre adelsdamer restituerede gammel folkevisetradition, som de havde hørt. Det ser man f.eks. i den 89 strofer lange A-version af den vise, Grundtvig kalder Kong Diderik og hans kæmper (7A, se Tillæg), og i Margrethe Langes 108 strofer lange version af visen om Marsk Stig (145A, se Tillæg).

I analysen af Jomfruen og dværgekongen (37) blev det påvist, at en af Vedels adelsoptegnere (Sv I:8) har en version fælles med adelsdamerne Christence Juul og Anne Krabbe, og at denne version er en bearbejdelse af en gammel folkevisetradition, som er nedskrevet efter mundtlig tradition af folkemindesamlerne i det nittende århundrede og af menigmandsoptegneren Valentin Rentzell i det sekstende. Det er det eneste sted, hvor det er muligt direkte at sammenligne en adelsversion og en menigmandsversion af samme vise i Vedels Visearkiv, og resultatet af sammenligningen er en bekræftelse på den antagelse, at *man kan skelne mellem, hvad adelsoptegnere og menigmandsoptegnere har indsamlet*.

I forbindelse med at antagelsen blev fremsat, blev det nævnt, at en af adelsoptegnerne med sikkerhed vides at have afskrevet viser fra Hjertebo-

gen. Det er Sv I:3, som fra dette håndskrift blandt andet har hentet Germand Gladensvend (33), Sallemand dør af elskov (482) og Ovelil og Tovelil (247). Andetsteds fra har han i samme indførsel blandt andet hentet endnu en version af Sallemand dør af elskov samt Fæstemand og fæstemø i skibbrud (374, se Tillæg) og Bejler i lunden (502, se Tillæg). Og i en anden indførsel Ridder og jomfru dør for hinanden (444).

Bortset fra Bejler i lunden, som Sv I:3 er alene om at kende, er det fælles for de nævnte viser, at de også kendes i andre adelshåndskrifter fra o. 1550 til o. 1650, og at de ikke har kunnet påvises at være oprindelige skillingsviser eller gammel folkevisetradition. Derfor antager jeg, at det er viser, der er digtet i adelskredse.

Det er klart, at man i dag kun kender en del af de adelshåndskrifter, der har eksisteret, blandt andet ved man fra Syvs egne oplysninger, at han har kendt nu tabte håndskrifter. Og det kan Sv I:3 også have gjort, men *man har sikkert lov til at tro, at mange viser har cirkuleret i afskrifter i adelskredse i det, jeg kalder „adelige flyveblade“*. Forudsætter man det, falder flere ellers vanskeligt forklarlige traditionsforhold på plads. Det gælder ikke blot de tilfælde, hvor en adelsoptegner har en version fælles med en adelsversion, men også hvor to eller flere adelsversioner er næsten ens: dér kan der være tale om, at den version, nedskriverne kan afledes af, har foreligget i et sådant „flyveblad“. Dette naturligvis under forudsætning af, at det kan påvises, at der ikke er tale om, at nedskriverne står i et afskriverforhold til hinanden.

Denne argumentation bruges i flere af analyserne, men den får afgørende betydning for karakteristikken af Ridder og jomfru dør for hinanden (444): den kendes kun i to versioner, hvoraf den ene er nedskrevet af Jens Bille og den anden af Sv I:3. Det påvises, at de begge er mundtligt overleverede, og grunden til at jeg antager, at det er en adelsvise, er ikke, at Jens Bille kender den, men at adelsoptegneren Sv I:3 gør det. Og da de to versioner forudsætter et fælles forlæg, antages det at have foreligget i et „adeligt flyveblad“.

I Tillægget kommenteres flere sådanne vidnesbyrd om, at Vedels tre adelsoptegnere har kendt „adelig flyvebladstradition“: Sv I:3 har f.eks. også nedskrevet Hor og mord (348) og Fæstemand og fæstemø i skibbrud (374); Sv I:8, der kender

adelsversionen af den gamle folkevises Jomfruen og dværgekongen, har nedskrevet Ungersvendens klage (53), Nilus Samsings brud (388) og Den listige kæreste (417); og Sv I:10 Jomfruen i fugleham (56), Det tvungne samtykke (75), Utro slegfred (356), Dronning forener de elskende (497) samt Ungersvendens klage, som Sv I:8 også har optegnet.

I tilslutning til en række af de iagttagelser, der gøres under de fjorten større adelsvises analyser, om sang og dans og om adelens forelskede interesse for sagn og overtro, eventyr og sagaer, kommenteres yderligere en række viser i Tillægget: Hævnersværdet (25), Hr. Luno og havfruen (43), Jomfruen i ormeham (59), Jomfruen i Østergård (242), Tovelils giftermål (122), der alle kun kendes

af Margrethe Lange, og hvoraf flere er danseviser; Mettelille og dronning Sofie (130), der kendes af fru Lange og af adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede; og Ormekampen (24), Kong Valdemar og hans søsterdatter (127) og Kongen gør de elskendes bryllup (495), der kun kendes af adelsdamerne, ligesom den udprægede dansevises Stolt Signild og dronning Sofie (129) og lejlighedssangen om Erik Styggesen Rosenkrands (167), der blev sunget ved hans og Kirstin Skrams bryllup o. 1480.

De analyserede viser og de viser, der er kommenteret i Tillæg, bliver sat ind i en større sammenhæng i Tredje Del. Det drejer sig om 110 af de i alt 539 viser i DgF.

Tillæg til Anden Del

Analyse af 70 viser

DgF 5 Grimilds hævn

Gammel folkevisetradition i de to indbyrdes meget forskellige versioner af historien: Aa (Vedels menigmandsopt.) og Ba (Vedels menigmandsopt.). Vedel udgav begge versioner i 1591: nr. 9 (Ab) og nr. 8 (Bb) og laver selv en tredje, nr. 7 (C), der er blevet optrykt af skillingsviseproducenterne og som bl.a. er afskrevet i en bondevisebog fra Als omkring 1709.

Fru Kremold er i den nyere folkeviser om Grev Genselins bryllup (DgF 16) med blandt gæsterne. I DgF 5 optræder greve Genselin under navnet *Kong Kanselin* (A), og han er høvding for Kremolds mænd og forestår mordet på hendes brødre *Helled Hagen* og *Falkvor Spillemand*.

Visen, der er uden omkvæd, er otte-linjet (enkelte strofer er dog seks-linjede) og indeholder på den måde og ved sine mange germanismer minder om en tysk (plattysk) originalversion i Nibelungenstrofen. Jfr. Steenstrup 1891: s. 92-101.

DgF 7A Kong Diderik og hans kæmper

Adelig restitution. – Svend Grundtvig mener, at Aab (adelsdamer 1590-1625) med sine 89 strofer fremtræder „i sin oprindelige Heelhed: som een Vise, der omfatter begge de to, hvori den senere, men dog allerede tidlig har deelt sig: den om *Vidrik Verlandssøns Kamp med Langbeen Risker* ... og den om *Kong Dideriks Tog til Bertingsland*“ (DgF I, side 63.).

Begge viserne (DgF 7BC og 7DEFG) er nedskrevet efter folketraditionen i slutningen af det sekstende århundrede, og jeg mener, at A er en sammenstyknings af disse to visetraditioner, foretaget i adelskredse på samme måde som Margrethe Lange sammenstykkede den folkelige visetradition om kongemordet i Finderup lade til den lan-

ge Marsk Stig-vise (DgF 145A). Ligesom denne må DgF 7Aab regnes for en adelsvise.

DgF 7BC Vidrik Verlandssøns kamp med Langben Risker

Skillingsvisetradition i Ba (Vedels menigmandsopt.), Bc (Visebog Anno 1584) og C (adelsdame 1590-1625). Set i forhold til B kan alle afvigelser i C forklares som traditionel variation. Vedel optrykker visen (Bb).

DgF 7DEFGHI Kong Dideriks tog mod Bertingsland

Gammel folkevisetradition i E (Vedels menigmandsopt.), I (Visebog Anno 1584), FG (adelsdamer 1590-1625) og D (Margrethe Lange). Alle afvigelser mellem DEFI kan i det væsentlige forklares som traditionel variation. G er stærkt påvirket af H, som Vedel udgav.

DgF 9 Kong Diderik og løven

Skillingsvisetradition i BDEa (Vedels menigmandsopt.) og EbF (adelsdame 1590-1625) samt i A (Billes Hskr.) og i C (Margrethe Lange). Svend Grundtvig skriver, at afvigelserne mellem versionerne er „saa ringe at Udgifveren har havt den største Lyst til at reducere nogle af dem til Noterne; men Afvexlinger i Udtryk og Ordform ere paa den anden Side saa hyppige, at dette ikke vilde spare nogen Plads, naar Principet skulde overholdes: at *alle Opskrifter* hele og holdne meddeles“ (DgF I, side 132).

DgF 9 Det var mester konning Diderik

- E 1. han rider under grønne lide
fandt han på løven og den lede lindorm
så ynkelig begyndte en strid
Den lede lindorm han tog en af

Visen er inspireret af den gamle folkevisetradition om kong Diderik og hans kæmper (DgF 7), hvor det blandt andet i en version nedskrevet af en af Vedels menigmandsoptegnere hedder:

DgF 7 Der skinner i den første skjold

E 2. en løve i-så bjert
og kronen af det røde guld
det er kong Dideriks værk

Ideen i visen er, at Diderik ser en lindorm kæmpe med en løve, som i sin nød beder Diderik hjælpe sig:

DgF 9 du fri mig for den forgyldte løve

E 3. som skreven står i din skjold
3-4

og det gør Diderik så, hvorefter:

DgF 9 Han red over de dale

E 22. og over de grønne enge
det da var den løve
han monne så frejlig fremgange.
Den lede lindorm han tog en af

Vedel udgav visen (G), og nogle skillingsvisepro-
ducenter har optrykt Vedels version, som et par
jyske sangere sang efter bladet i slutningen af det
nittende århundrede.

DgF 17 Kong Diderik og Holger Danske

Skillingsvisetradition i Ba (Vedels menigmands-
opt.) og i en lidt forkortet version også i A (Mar-
grethe Lange). De strofer, B og A er fælles om,
har næsten samme ordlyd. Da fru Lange kun sjæl-
dent stryger strofer i sine versioner, kan man sik-
kert gå ud fra, at A er en folkelig sangers version
af B, der således kommer nærmest teksten i det
tabte skillingstryk.

Om Holger Danske siger Diderik:

Ba 4. vi haver hørt meget om Olger Danske sige
3-4 han bor i Danmark

5. Det haver vi hørt af Olger Danske sige
han bor i Nør-Jylland
han lader sig krone af røde guld
han vil aldrig vorde vor mand

Holger Danske er her Dideriks jævnbyrdige, og
han har hos sig en række af de kæmper, der tidli-
gere – ligesom han selv – kæmpede på tysk side,

blandt andet Viderik Verlandssøn, Svend Felding
og Ulv van Jern.

Som nævnt af Svend Grundtvig er der i visen
tale om „en vilkaarlig Benyttelse“ af en gammel
tradition „i patriotisk Øjemed“ (DgF I, side 231).

DgF 19 Angelfyr og Helmer Kamp

Gammel folkevisetradition i B (Vedels menig-
mandsopt.) som er blevet bearbejdet i A (adelsda-
me 1590-1625), der blandt andet synes at have
fået tilsat disse strofer:

A 15. Ove han stander i Oddeskær
og ser han ud så vide:

„Mig vorder så ve til hjerte min
og hvor monne Helmer lide?“

16. Ove han stander i Oddeskær
ser over de brede hede:

„Hvad monne mine sønner skade i dag
hvis monne de være så vrede?“

Disse følsomme strofer er helt ude af denne
skæmtende vises konkrete, næsten grotesk
konkrete måde at fortælle historien på.

Otto Holzapfel, der har valgt A til sin analyse af
visen, skriver herom:

Handlingen er som frosset inde i en kæde af
stereotyp gestik og standardiseret reaktion.
Også den meget talende sceneoptakt i de varie-
rede strofer 15/16 bygger på en episk formel,
der beskriver angstfuld anelse. Til trods for det
meget smukke udtryk „at se over den brede
hede“ (hede = uopdyrkede, fjendtlige omgivel-
ser; man tænker uvilkårligt på den „sorte hede“,
som Hugo Matthiesen har beskrevet den i *Hær-
vejen*, 1930) er det at „se ud så vide“ også blot
en formel, som man kan finde gang på gang i
mange balladeoptegnelser. Det kan da allerede
på dette sted siges, at stereotypiseringen ikke
må forveksles med en æstetisk forringelse
(Holzapfel 1980: s. 33).

En i og for sig interessant kommentar, når det nu
må betænkes, at A er en adelig bearbejdelse af en
gammel folkevisetradition, som ikke kender disse
følsomme strofer.

DgF 24 Ormekampen

Adelsvise. – Visen, der kun kendes i et adelsdaméhåndskrift (1590-1625 samt afskrifter heraf hos samlere 1650-1750), er digtet med et ikke ringe kendskab til gamle nordiske myter og sagn om en grusom lindorm, der kun kan fældes af en tyr. Visen fortælles i jeg-form af en hyrdedreng, der finder en lille orm, som han giver til *hr. Helsing* på *Lundegård* i Salling. Da den bliver stor, prøver *Sigvard Ingvorssøn* at dræbe den for at befri og for at få herregårdsfrøkenen, men forgæves. Han bliver begravet fra *Grimersløv kloster*, der lå i nærheden af Lundegård. Så lader hr. Helsing sende bud til kongens gård for at høre, om der dér er en ridder, som kan fælde hans lindorm. Er der det, skal han få ikke blot hans datter, men også alt hvad han ejer. *Peder Riboldssøn* melder sig. Han klæder sig ud som tyr og dræber lindormen:

18. Der var glæde i Lundegård
stor lyst at høre derpå
hr. Helsing han gav sin datter bort
Peder Riboldssøn hend' tog
19. Nu haver Peder Riboldssøn
forvunden al sin nød
han haver vunden den skønne jomfru
og slaget den orm til død'
Der han bær' prisen for dem

Visen bruger formler som middelalderkulisser: hyrden svøbte den lille orm *udi kåben blå*, Sigvard han *sprang over bredden bord*, jomfruen og hendes veninder de græd *alt under deres skarlagen rød osv.*

DgF 25 Hævnerværdet

Adelsvise. – Visen (38 strofer), der kun kendes af Margrethe Lange, kan være digtet af hende selv ud fra kendskab til vestnordisk sagalitteratur og specielt til færøsk visetradition. Hævnerværdet er det talende sværd, man kender flere steder i den ældste nordiske litteratur. Visen slutter med, at hr. Peder lader sig lænke i jern og springer over den myrdede konges grav, *alle da sprang ham jernen af*. Det er den samme bodsscene, Margrethe Lange bruger i sin bearbejdelse af visen om Ebbe Skammelsøn.

Det er en af de få viser med forkvædet *Så vel hej*, der kan opfattes som en opfordring til dans. Det findes i to andre litterære adelsviser, én der

formentlig også er digtet af Margrethe Lange (DgF 337Aa), og en anden der kan være digtet af en anden adelsdame (DgF 373A):

Så vel hej
Hr. Peder kom til borgeled
det var dannerkongen han stod derved
Velan, vel over at ride DgF 25:1

Så vel hej
Stalt Ellin bor sig ude ved å
og hender rider bejler både til og frå
Så såre da sørger stalt Ellin DgF 337Aa 1

Så vel heje
Stalt Ingerlille havde de sønner fem
hr. Oluf satte hun til skole af dem
Inat da sover jeg ene DgF 373A 1

DgF 26 Liden Grimmer og Hjelmer Kamp

Skillingsvisetradition i Ba (Vedels menigmandsopt.) samt Bbc (adelsdamer 1590-1625), som er bearbejdet i A (Margrethe Lange). Vedel udgiver visen næsten uændret (Bd).

- B 1. Grimmer han går på gulvet
han kan vel lege med sværd
I give os jomfru Ingeborg
alt i Vorherres ære
Nu sejler han Grimmer af landet

Jomfru Ingeborgs far siger, at Grimmer skal slå *kamperen på Biertingsland* til jorden, før han kan få hans datter:

- B 7. Det var jomfru Ingeborg
hun vred sin hvide hånd
Min fader vil eder af dage tage
I kan eder ej forstå
8. Jeg skal give dig det samme sværd
som du skal fuld vel på lide
og jeg skal give dig den samme brynje
som ikke skal sværd på bide

Således udrustet kæmper Grimmer med kamperen på Wimmingshøj, slår ham ihjel og får så jomfru Ingeborg.

I Margrethe Langes bearbejdelse er Grimmer søn af *Erik*, kamperen hedder *Hjelmer Kamp* og han bor *uden for Berner-ø*. Jomfruen har ikke noget navn.

Historien kendes fra et islandsk digt, hvor det fortælles at en svensk kong *Karl* havde datteren *Ingegerd*. Så var der en jarl i hans rige, der hed *Erik* og han havde sønnen *Grimmer*, som på kongens bud skulle fælde *Hjalmar*, *Bjarmelands* hersker, før han kunne få pigen. Så giver hun ham et sværd og en brynje og han dræber *Hjalmar*. Derefter fortsætter de islandske rim med en længere historie, der ender med, at *Grimmer* bliver en mægtig konge i Sverige.

Svend Grundtvig understreger, at det kan „ingenlunde antages, at denne svensk-danske [visen kendes dog ikke i svensk tradition] Folkeviseskulde grunde sig paa de islandske Rim“, der „næppe er af højere Alder end fra det 15de Aarhundrede“. Grundtvig mener, at „Forholdet er uden Tvivl omvendt“.

Da visen imidlertid ikke er middelalderlig, kan man meget vel forestille sig, at en forfatter med venner på Island i det sekstende århundrede har kendt *Rimur af Karl ok Grim*. Han følger historien meget nøje, da han skriver sin vise, men standser dér, hvor *Grimmer* får jomfruen. Det kunne der være en vis ræson i at lancere en vise om i Danmark. Resten vedrører jo Sverige. Fru Lange, der i øvrigt lægger ti strofer til skillingsvisetraditionen, er imidlertid særdeles vel orienteret inden for det vest-nordiske kulturområde, og i forbindelse med sin omarbejdelse kalder hun kampen for *Hjelmer*, altså egentlig *Hjalmar Kamp* og *Grimmer* for *hr. Erikssøn*, hvorved hun bringer visen nærmere til dens islandske forlæg.

DgF 30 Holger Danske og Burmand

Gammel folkevisetradition i BC (Vedels menigmandsopt. hhv. 22 og 18 strofer) som er stærkt bearbejdet i A (Margrethe Lange, 44 str.) og i Da (33 str.) af Vedel. En række skillingsviseproducenter optrykte visen efter Vedels udgave (Db-k), og et par folkelige sangere vides at have sunget den i det nittende århundrede (Dlm).

DgF 43 Hr. Luno og havfruen

Adelsvise. – Visen (20 strofer), der kun kendes af Margrethe Lange, kan være digtet af hende selv ud fra kendskab til norrøn litteratur om troldkvinde, der holder skibe tilbage, og om mænd, der

kan binde dem med runer. Visen er indført, sådan som den skal synges:

1. Hr. Luno og han lader bygge et skib
der kom ret aldrig på landet sligt
De henter det guld på Grønland
2. Bygge et skib
der kom ret aldrig på landet sligt
Det var forgyldene mellem begge stavn
der står skrevet jomfru Mari' hendes navn

DgF 48 Hr. Magnus og bjergtrollden

Skillingsvise fra attende århundrede. – Aay (”Udgivet af C. Catrine Carlsen. Kjøbenhavn, 1804. Trykt hos Mathias Seest”) Aaa (”Faaes hos P.W. Tribler, Holmensgade 114”), Aaß (”Triblers Enke, Holmensgade No. 107”), Aað (”Koster 1 Lybskilling. Trykt i disse Dage”). Ab-ø (optegnelser fra hele landet siden 1815) samt B (Mors 1852) og C (Vendsyssel 1857) er afledt af skillingstryktesten.

DgF 52 Trollden og bondens hustru

Skillingsvisetradition i Ac (Vedels menigmandsopt.) og Aa (Margrethe Lange med afskrift heraf hos samler 1650-1750). I forhold til Aa, der formentlig er en afskrift af et skillingstryk, har Ac flere afvigelser, der tyder på mundtlig overlevering, bl. a. har sangeren tilføjet en strofe, hvor han henvender sig direkte til dem, han foretog visen for. Han synger om troldene:

- Ac14. Somme fløje øster og somme fløje vester
somme fløje nord op-på
somme fløje ned i dyben dal
jeg troer de ere der endnu

B (adelsdamer 1590-1625) er en lettere moderniseret bearbejdelse af A-traditionen, hvorimod Cab (adelsdamer 1590-1625) er en stærkt overbroderet form: visen udvides med ti strofer, og den ender her med, at bondens hustru bliver gift med trollden, der viser sig at være konge af Engeland – i AB foretrækker hun at blive hos sin jævne husbond.

DgF 53 Ungersvendens klage

Adelsvisetradition. – Visen (11/15 strofer) kendes af to af Vedels adelsopt. (Aab) og i et adelsdamehåndskrift (Ac, 1590-1625), som kan have haft samme skriftlige forlæg i form af et „adeligt flyveblad“, og i en lidt kortere version i et andet adelsdamehåndskrift (Ba, 1590-1625). Som Svend Grundtvig skriver, så er visen „vel egentlig ikke noget Sagnkvad, men en slags Allegori“, der „bevæger sig i Sagnets Forestillinger: Stifmoderen, der forsender Ungersvenden til dyben Dal, hvor Elver og Dværge dandse og Lindormen skrider“ (DgF II, side 149). Et par strofer vil kunne angive tonearten i denne i øvrigt meget raffineret ud tænkte allegori:

- A 5. Der stod to roser oprunden
de var med røde guld både
der kom en lindorm skridend'
han skar dem op med rode
6. Der kom en lindorm skridend'
han skar dem op med rode
og hver en strøm der fra dem løb
de var med røden blod
- Der er så mangt udi min hu, der man skulle ej vide.

DgF 54 Varulven

Gammel folkevisetradition. – I nutidstraditionen (D-G, optegnet 1857-1885 i Jylland, 10/20 strofer) møder man versioner af den folkelige visetradition som Margrethe Lange har kendt og bearbejdet i det sekstende århundrede (A, 43 strofer). Den folkelige tradition kendes også i det syttende århundrede i to samlerhåndskrifter: i Barnewitz' Hskr. (B, 20 strofer) og i Grundtvigs Kvart (C, 14 strofer).

B samt EFG tilhører samme traditionsgruppe. Førstelinen lyder (med få variationer) *Hr. Peder og liden Kirstin de sidder over bord*, og de har med få variationer samme mellem- og omkvæd: *Udi rimen*. – *Så råde Gud, når vi findes*.

D er en suverænt synge-fortalt version „tilsagt af Enken Kirstine Torp, 60 Aar gammel i Pandrup, Jetsmark Sogn i Vendsyssel“ i 1857. Den rimmer ikke ganske, men er frodig i flere billeddannende strofer, som ikke kendes fra den øvrige tradition. Hun begynder visen *Liden Kirsten hun ville til julestuen gå*. Mellemkvædet *Linden vokser*

i lunden minder mere om C's *I lunden* end om de andre, hvorimod omkvædet *For elskoven haver hende vunden* snarere leder tanken hen på Margrethe Langes *Den jeg lover tro min*. Langes mellemkvæd lyder: *Der driver dag, falder rim*, jfr. BEFG.

Margrethe Lange har adskillige strofer og træk direkte fælles med specielt den jyske nutidstradition, og dertil en endnu længere række strofer og træk, der bedst lader sig forklare som hendes egne tildigtninger. De kendes ikke i traditionen.

Allerede Grundtvig var klar over at „den gl. danske A aabenbart ikke giver os Grundformen“ (DgF IV, side 890a). Det gør derimod nutidstraditionen, og han fremhæver E (han kendte ikke F og G) og visse svenske versioner.

Det at visen også kendes i svensk nutidstradition, der har adskillige fællestræk med både BC og de jyske versioner, kunne tyde på, at denne formentlig gamle folkevise har foreligget i et dansk skillingstryk, måske i det attende århundrede, måske allerede i det syttende – og det danske tryk er så oversat og bearbejdet af en svensk skilleviseproducent.

Denne tragiske vise udnytter dramatisk den meget udbredte trosforestilling, der kendes fra adskillige sagn: at varulve river fostret ud af gravide kvinder, hvis det er et drengebarn, de bærer. I sagnene ender det imidlertid altid med at varulven i sidste øjeblik før sin grumme handling igen bliver til det menneske, han egentlig er.

- A 39. Hr. Peder sprang til ganger rød
han rendte så fast som fuglen fløj
40. Der han kom i rosenlund
der møder hannem ulven med barnet i mund
41. Han fandt ikke udaf sin væne fru'
uden højre hånd og venstre fod
42. Han fandt ikke udaf sin væne viv
uden silkesærk og blodig huy [hue]
43. Hr. Peder han var den død u-værd
han faldt neder på sin dragen sværd
- C 11. Hr. Peder trinder til ganger rød
han red langt fastere end fuglen fløj
12. Der kom han i rosenlund
der møder hannem ulven med barnet i munde

13. Han kunn' ikke andet i lunden finde
end gulen lok og blegen kind
14. Han satte sit sværd imod den jord
odden rørte hans hjerterod
- D 6. Hr. Peder spænder sin „røde hest“
så red han ligesom en fugl kunne flyve
7. Der han kom i tykken skov
der mødte han gråulven med et barn i sin mund
8. Hr. Peder han red sig lidt videre frem
der fandt han liden Kirsten hendes højre kind
9. Hr. Peder han red sig lidt videre endnu
der fandt han liden Kirsten hendes hjerne og hu [hue]
10. Han satte sit svær så hart imod jord
og så gjorde han sit hjerte sår
11. Han satte odden mod sit bryst
og så gjorde han sit hjerte trøst
- E 12. Og der han kom udi rosenslund
der møder ham gråulven med barnet i mund

- A 4. Min fader rider så vide
så fæste han jomfru blide
5. Så fæste han jomfru blide
hun blev mig stedmoder stride

CD-traditionen begynder visen:

- C 1. Jeg stod i loft og børst' mit hår
min stedmoder hun kom kørend i gård
2. Jeg putted min børst' i barmen min
jeg løft' min stedmoder fra karmen sin
3. Min stedmoder det fortykte
jeg havde så gode lykke
- jfr.
- A 6. De førte min stedmoder i gård
så gik jeg hender ud imod
7. Jeg klapper hender på skarlagenskind
I være velkommen, kær moder min
8. Hun stødte mig fra sig med sin fod
Mon du skull' være min første mod

13. Hr. Peder og han sin sværd uddrog
den lidel gråulv han i stykkere hog
14. Hr. Peder og han satt' sin sværd imod jord
så oddet den rørte hans hjerteblood
15. Hr. Peder og han satte sin sværd imod sten
så oddet den gjorde hans hjerte stor men.

DgF 55 Jomfruen i ulveham

Gammel folkevisetradition. – I nutidstraditionen (BCD, opt. 1874-o. 1884 i Jylland, 16/23 strofer) møder man versioner af den folkelige visetradition, som Margrethe Lange har kendt i det sekstende århundrede (A, 30 strofer). Hun tildigter en ny indledning om faderen, der er enkemand, og som venter otte år med at gifte sig igen, fordi han ikke ville give sin datter en stedmoder, men:

- A 3. De otte år forgangen var
min fader tog til at længes så sære

Derefter fortsætter A med den strofe som B-traditionen begynder visen med:

- B 1. Min fader ud at ride
han fæsted min stedmor så stride
2. Han fæst' min stedmor så stride
til min faders gård den hvide
- D 1. Jeg stod i højenloft og bøstet mit hår
så kom min stedmoder kørend' i gård
2. Jeg putt' bøsten under barmen min
og løftet stedmoder fra karmen sin
3. Men dette fortrød stedmoder min
at jeg skulle have så god en lykke
- jfr.
- B 3. Jeg stod på loftet og børstet mit hår
der så jeg mig stedmor kom kørend' i gård
4. Jeg stak den bøst' udi min barm
jeg løft' hend' af forgylden' karm
5. Min stedmoder hun fortykte
at jeg skull' have så god en lykke

I alle versionerne fortælles det så, at stedmoderen først skabte jomfruen til en saks, derpå til et sværd og endelig til *en ulv så grå* (BCD) – kun Margrethe Lange taler om *en varulv* (A). Stedmoderen siger, at hun kan blive forløst, hvis hun drik-

ker af sin brors hjerteblod. Jomfru-ulven har imidlertid ingen bror, men efter otte år bliver stedmoderen gravid. Da hun *begyndte at tykkes om bryst* hedder det i C og i A:

- C 15. Jeg tog hende i hendes kåbe
og lagde hend' mod sorten jorde
16. Jeg tog hende i hendes side
de tvillinger de sprang vide
17. Så hug jeg ud hans højre øj'
så drak jeg ud hans hjerteblod
18. Nu står jeg en jomfru skær
nu har min stedmoder fået en ufærd

- A 24. Jeg tog hender i sin kåbe blå
jeg rykte hender neder fra ganger grå
25. Jeg tog hender i venstre side
jeg splitte hender alt så vide
26. Jeg tog min broder båd' liden og god
så lod jeg af skoven stå
27. Jeg bed hannem i sin lille tå
før han skull' dåb og kristendom få
28. Der jeg fik af min broders blod
jeg blev til en jomfru på jorden og stod
29. Selver jeg hannem til kristendom bar
så fik jeg hannem til fostermoder hannem
skull'
vogte og var'
30. Siden monne jeg mig i kloster give
at tjene Vor Frue, men jeg må leve

Margrethe Lange er alene om de rørende afslutningsstrofer. Ligesom indledningen om faderens rørende omsorg for datteren, da moderen døde, kan de meget vel være digtet af hende selv. Ellers holder hun sig helt til den formentlig gamle folkevisetradition hun har kendt.

Hendes adelspoetiske mellem- og omkvæd *Lilje og rose* – *Ene da vinder man dyren* står dog underligt blegt over for den gamle vises *Min fuldtro god ven* – *Siden de lagde min moder under mulde*, der er langt mere sigende.

DgF 56 · Jomfruen i fugleham

Adelsvisetradition. – I det sekstende århundrede kendes visen (19/24 strofer) af en af Vedels adels-opt. (C) og af Margrethe Lange (Aa) – i det syttende af Anne Basse (Bd) og i to andre adelsdamehåndskrifter (BaF, 1590-1625) samt i samlerhåndskrifter (AbBbcD, 1650-1750). Både Vedel og Syv har udgivet visen (EBe). Selv om Vedels bearbejdelse har været optrykt som skillingstryk ind i det

attende århundrede, kendes visen ikke i den nyere folketradition.

I en skov med *de fejreste træer, silje og linde, leger de ærlige dyr, hjorte og hinde*, og *der synger så lille en nattergal udi en lind så grøn*. Nilaus Erlandsøn vil fange den, men forgæves. Så vil han fælde lindetræet, men manden, der ejer skoven, forbyder ham det. *På højen tind* viser en skøn jomfru sig og siger, at han kan lokke den til sig, hvis han giver den braden af sit bryst. Han skærer den ud og hænger den på lindetræet:

- C 13. Det da var den lille nattergal
hun fik den blodige brad
så blev hun til skønneste jomfru
der måtte på jorden gå

Hun fortæller, at det var hendes stedmoder, der havde omskabt hende. De forelsker sig i hinanden og:

- C 19, nu sover han så gladelig
3-4. udi den jomfru hendes arm
Så vinder en svend sin jomfru

Visens yndest i det adelige miljø kan aflæses af de mange forskellige versioner, den kendes i. Man har elsket denne vise med dens hjorte, hinde og linde, som snarere beskriver i ord de naturscener, fremmede kunstnere skildrede i riddersalenes vægmalerier og gobeliner, end hvad man så, når man red med sit følge gennem de danske skove. For slet ikke at tale om den omskabte nattergal, som er helt fremmed for den hjemlige folkeovertro. Det er en litterær fugl, som nogle af adelsdamerne blev så begejstret for, at de også lavede en litterær hind: først lader de stedmoderen omskabe jomfruen til en hind og hendes møer til gråulve, der skulle sønderrive hende, men da de var loyale over for hende også i ulve-skikkelse, lader adelsdamerne stedmoderen omskabe hende til en falk, som hun så regnede med at jægerne ville skyde.

Det er en litterær omskabelsesvise *par excellence*; og når der kendes to ret forskellige versioner allerede i det sekstende århundrede, kunne det tyde på, at det er en adelsvise, der er gammel.

A 1. Jeg var mig så lidet et barn
min moder hun faldt mig fra
min fader red sig op ad land
fæst sig en anden jomfru
Måtte jeg end igen med de allervæneste fange

C 1. Jeg ved vel hvor en skov hun stande
hun står for uden under jord
der gror inde de fejreste træer
som nogen mand haver hørt
Så vinder en svend sin jomfru

F 1. Min fader han red sig op ad land
agte sig en rose at bede
og han fandt på så led en viv
dyre nok monne jeg det købe
Måtte end jeg med de væneste fange

DgF 57 Nattergalen

Omkvædsløs skillingsvise fra det attende århundrede. – b („Prentet Aar 1721“), a („Prentet, i Aar“), crs²txy („Trykt i dette Aar“, r dog „Trykt i dett Aar“), d („Trykt hos L.N. Svares Efterleverske i store Kannikestrædet No. 39“), z (tryk uden årstal fra Svares Efterleverske, iflg. notits af

Svend Grundtvig), v („Kjøbenhavn. Tryk hos N.L. [sic] Svares Enke i store Kannikestræde No. 39“). Grüner-Nielsen skriver, at de mange nutidsoptegnelser, e-q, aa-æææ, der kendes over hele landet i det nittende århundrede, „kan utvivlsomt ... alle mere eller mindre føres tilbage til Flyvebladstrykkenes forskellige Textformer“ (DgF X, side 64a).

Steenstrup skriver med rette, at „det forekommer mig let at give Visen dens rette Navn. Det er ingen Folkevise, men en *Gadevise*, oversat fra Tydsk af en Poet paa Holbergs Tid“ (Steenstrup 1891: s. 102-03).

DgF 59 Jomfruen i Ormeham

Adelsvise. – Visen (23 strofer) kendes kun af Margrethe Lange, som meget vel selv kan have digtet den ud fra et vist kendskab til den almindeligt udbredte sagn- og eventyrforestilling, at en orm er en af en ond stedmoder omskabt jomfru, som forløses ved, at en ridder kysser den. Det raffinerede i visen er, at hun, mens hun er orm, viser sig for ridderen i drømme i menneskeskikkelse. Det er et ukendt træk i de folkelige forestillinger.

DgF 75 Det tvungne samtykke

Adelsvisetradition. – Visen (22/41 strofer) synes i det sekstende århundrede at have cirkuleret som „adeligt flyveblad“, for så vidt som den version, en af Vedels adelsopt. kender (Aa), er næsten identisk med dem, en række adelsdamer har i begyndelsen af det syttende århundrede, heriblandt Christence Juul (Ac) og Anne Basse (Ad, som dog kan stå i direkte afskriverforhold til Ac). Anne Basse har også en selvstændig version (D), og det samme gælder Margrethe Lange i det sekstende århundrede (C) og Anne Krabbe i det syttende (B).

Det er visen om en ridder, der giljer så skøn en jomfru, men hun afviser ham, fordi hun har lovet at vie sit liv til Jesus. Han siger, han vil komme sammen med sine syv brødre og hente hende, men hun svarer: *aldrig vil jeg mig klæde så / det jeg vil med dig fare*. Så bruger han runemagi, og det virker straks:

A 9. Så skrev han de ramme runer
alt på hendes skarlagenskind
det blod sprak ud af neglerod
og tår' på hviden kind

A 10. Kommer du her i morgen
med din' brødre syv i skare
alt vil jeg mig klæde så
det jeg vil med dig fare

Hun tager med, men inden *drak hun den edder-
drik / for hendes hjerte skulle briste.*

Da de kommer til ridderens gård, siger hun:

A 18. Nok er her både silke
og guld og megen ære
alt er der bedre i Himmerige
hos jomfru Marie at være

19. Så fulgte de hende i højeloft
slog over hende skarlagen rød
det vil jeg for sandingen sige
hun monne en jomfru dø

Ridderen lod liget føre til et kloster:

22. Det mælte rigen ridder
han stod på grønne grav
Give Gudfader i Himmerig
at jeg i jorden var
Og hendes lige den ved jeg ej

Margrethe Lange indfører scener med pigens mor
(C 5 og 11), hun udvider skildringen af runemagien
(C 7-8), og hun giver en fin skildring af jomfruen,
da hun rider væk med ridderen:

C 16. De løfte op den stalte jomfru
hendes rideklæder de var blå
bidselet var af det røde guld
safir deri lå

DgF 121 Valdemar og Tove

Adelsvisetradition. – Visen (33/48 strofer) kendes i det sekstende og syttende århundrede kun af adelsdamer: Margrethe Lange (B), Christence Juul og Anne Krabbe (Ca og Cb) samt af en anonym adelsdame (A, 1626-1650). Syv udgiver en fjerde version i 1695 (D), som man møder spor af i nutidstraditionen (Db). Derimod er den version, Ane Johanne Jensdatter i Moselund, Bording sogn i Hammerum herred, sang for Evald Tang Kri-

stensen i 1871 (E), „aldeles uafhængig af Syvs Tekst“. Den slutter sig „i Hovedindhold til de gamle jyske adelsopskrifter AB“ (Grüner-Nielsen i DgF X, side 252).

E handler kun om, hvordan dronning Sofie myrder kongens elskerinde Tove i en badstue, og måske finder man i denne version mindelser om en oprindelig skillingsvise, der beretter dette sagn:

1. Der går dans i kong Woldemors gård
der danser hun Tov'lill' med udslaven hår
Imens råd råden og kong Woldemor
de loved dennem båd'

2. Dronning Soffi hun taler til svendene tow
I gør mig min badstu' så hed som en lov'

Efter at dronningen har taget livet af Tovelille, taler hendes og kong Valdemars sønner således til ham:

3. Hør I, kong Woldemor, faver og fin
lokked I ej vor moder den gang hun var mø

4. Jeg lokked jer moder dengang hun var mø
derfor skal hun slide det guld så rød

5. Hvad hjælper hende det guld så rød
nu ligger hun Tov'lille i badstuen død

6. Ligger hun Tov'lille i badstuen død
da drukner vi dronning Soffi på salten sø
Imens råd råden og kong Woldemor
de loved dennem båd'

Inspireret af denne – her fragmentarisk erindrede – vise, som altså også skulle have været kendt i folketraditionen i det sekstende og syttende århundrede, har man så i adelskredse til sin egen fornøjelse digtet en vise om Valdemar og Tove, hvor man bruger visehistorien om badstuemordet. Anne Krabbe indlægger i øvrigt i sin version endnu et Tove-sagn, nemlig Gurre-sagnet (Cb 30-39).

Det perspektivrige ved denne folkeligt inspirerede adelsvise er dens næsten rapsodiske præg: det kunne se ud, som om adelsdamerne indbyrdes har konkurreret om at sammendigte den bedste vise om Danmarkshistoriens nok mest bekendte elskerinde og om den mest onde dronning, måske bortset fra Bengerd. Kongen, Valdemar den Store, er altid skildret som både kvindeglad og veg. Han kan ikke vælge:

D 1. Her gå dans i borgegård
der danser dronning Helvig med udslagen hår
Medens herre konge Valdemar han love dem både

2. Først danser dronningen og siden Tove
og så derefter mange stolt jomfru
Medens herre kong Valdemar han love dem både

Fælles for alle versionerne er, at konfrontationen mellem de to kvinder sker under dansen – og at Tove bliver kvalt i en badstue. En adelsdame slutter sin version med denne barske strofe:

A 40. De hente Tov'ill' af badstuen ud
da var hun som en gås de steger om jul
Med råde – Konge Valdemar han lover dem både

Bortset fra D har alle viserne også det fælles, at de omtaler Tovelille og Valdemars ellers ukendte sønner: i AC hedder de *Christopher* og *Knud*, i B *Bjørn* og *Knud*.

F, der blev sunget i 1872 for Niels Søndergaard fra Give af Ingeborg Fransen, som havde lært den i 1830'erne af Gamle Johann', „der sang den om Vinteraftnerne i Bindestuerne“ på Vejle-egnen, afviger væsentligt fra den øvrige danske tradition, men slutter sig til de svenske versioner. Et karakteristisk træk ved F er det således, at Tovelille, som Gamle Johann' kaldte Drudelille, ikke kvæles i badstuen, men brændes på bålet, og at bålbrændingen skildres med strofer, der genfindes i legen-devisen *Møen på bålet* (DgF 109). Bengt R. Jonsson skriver, at „hela den kända svenska tradition af DgFT 121 har betydande strofgemenskap“ med DgFT 109 (Jonsson 1967: s. 736). Den dansk-svenske version af DgF 121, som man kunne kalde *Tove på bålet*, forklares sikkert bedst ved, at man forudsætter, at der har eksisteret et dansk skillingstryk, som i al fald har været ældre end den ældst kendte svenske version, der er indført i en håndskreven visebog fra midten af det attende århundrede.

DgF 122 Tovelilles giftermål

Adelig dansevis med omkvædet *Så lader I beder-dansen*, der kun kendes af Margrethe Lange (med afskrifter heraf i samlerhåndskrifter o. 1650-o. 1750).

DgF 126 Kong Valdemar og hans søster

DgF 127 Kong Valdemar og hans søsterdatter

Kong Valdemar og hans søster (DgF 126) er en skillingsvis og Kong Valdemar og hans søsterdatter (DgF 127) en adelsvis.

I Margrethe Langes version slutter visen om Valdemar den Stores søster Liden Kirsten og dronning Sofies bror Buris med historien om, hvordan det gik Liden Kirstens datter Lusselille. Datter-historien begynder sådan:

DgF 126

G 52. Det stod så i femten år
og vokste stalt Lusselil, en spejl så klar

53. Kongen og dronning Sofie de sad i svale
der blev de om stalt Lusselil at tale

54. Hør I, danerkongen, hvad jeg siger eder
må stalt Lusselil være hos mig

Mette Skrædder i Sundby på Mors kendte i 1889 en lignende version. Hun begynder historien om datteren, som hun kalder Lidel Kirsten, på denne måde:

DgF 126

K 38. Liden Kirstens datter vokste op og blev stor
dronning Soffi hun skikked da efter hende ord

39. Lidel Kirsten kom ind, hun stedes for bord
Hvad vil du, dronning Sofie, du sender mig ord

40. Og hør du, lidel Kirsten, hvad jeg siger dig
vil du ikke være min møddingepig'

Ingen andre versioner slutter DgF 126 med også at fortælle historien om Liden Kirstens datter.

Blandt adelsdamerne i første halvdel af det syttende århundrede får datterhistorien imidlertid sin egen vise, nemlig DgF 127, og den kendes ikke i nutidstraditionen.

De adelsdamer, der kender DgF 127, kender imidlertid også DgF 126, men det i versioner der afviger fra Margrethe Langes (DgF 126 G) og Mette Skrædders (DgF 126 K) ved *ikke* at indeholde historien om datteren, men kun historien om Liden Kirsten selv og Buris: Anne Krabbe har indført dem hver for sig, men lige efter hinanden

som nr. 5 = DgF 126 AC og som nr. 6 = DgF 127 Ab. Det har Kirsten Basse også gjort: nr. 31 = DgF 126 B og nr. 32 = DgF 127 Ad. Det samme er tilfældet i Ide Gjøs hskr.: nr. 71 = DgF 126 D og nr. 72 = DgF 127 C, og i Syvs udgave fra 1695: nr. 41 = DgF 126 E og nr. 42 = DgF 127 B. Også et par andre håndskrifter i det syttende århundrede kender begge viserne.

Foruden hos de nævnte adelsdamer DgF 126 (uden datter-historien), findes den også i en række anonyme adelsdame- og samlerhåndskrifter samt i nutidstraditionen: H (opt. 1860 i Angel, prosa med én strofe), I (opt. 1862 ved Odense, 24 strofer), L (opt. E.T. Kristensen 1872 i Hammerum herred, 33 strofer) og M (opt. E.T. Kristensen i Sønderjylland, én strofe).

Konklusion. DgF 127 om Liden Kirstens datter (62/86 strofer) er digtet af en adelsdame, der har fået ideen hertil i sit store forbillede Margrethe Langes version af DgF 126, som hos hende afsluttes med en 25 strofer lang skildring af, hvad der skete med datteren. Hun og hendes veninder gjorde imidlertid skildringen endnu længere: den er på 63, 74 og 86 strofer, og de har ændret visen til en dansevis med omkvæd som *Så let da ganges der dansen efter åren (A)*, *Så let da ganger der dansen (BC)*.

DgF 126 om Liden Kirsten og Buris er oprindeligt en skillingstrykvise fra begyndelsen af det sekstende århundrede, digtet over et sagn. Med sin umådelige længde – mellem 143 og 180 strofer i de ældste nedskrifter – og sin omstændeligt, bogligt fortalte handling er det en folkebogsvis, som meget vel kan have foreligget i flere forskellige skillingstryk (jfr. i øvrigt Svend Grundtvig i DgF III, side 88), heriblandt et tryk hvor en skillingvisesforfatter har tildigtet historien om Liden Kirstens datter.

DgF 128 Liden Kirsten og dronning Sofie

Skillingvis. – Visen kendes i det sekstende århundrede i Billes Hskr. (C, 19 strofer):

- C 1. Liden Kirstin hun tjener i kongens gård
– som jeg haver eder sagt –
hun slider rød skarlagen, hun drager mår
Hun er så såre udlagt både fra venner og frænder

Ridder og svende de undte hende vel / og så gjorde dannekonning selv, ja, kongen siger til hende Herre Gud give, at min dronning var død / da skulle I være min fæstemø. Det hører dronningen og hun konfererer med sin rådgiver:

- C 11. Heller ville vi hende i bålet brænde
eller vi ville hende til den hedenske koning sende

Dronningen vælger at landsforvise hende, og hedninge-kongen bliver meget glad for liden Kirsten. Visen slutter:

- C 18. Og før jeg vil den jomfru miste
da vil jeg før lad' mig både døbe og kristne

19. Om onsdagen lod han sig både døbe og kristne
om søndagen gjorde han deres bryllup tilsammen

Adelsdamerne i det syttende århundrede broderer videre på historien: Ab (Christence Juul) og Ac (anonymt adelsdamehskr.) har 40 strofer, der er skrevet ud til sang, og omkvædet lyder *Der al vores sorrig vel fordrives*; Kirsten Basse (E) har 44 strofer med mellem- og omkvæd *Med æren – Nu længes mig efter så væn-en*, ligesom en anonym adelsdame, der har en version på 38 strofer (D).

Syv kender en version, der har samme mellem- og omkvæd som en af de to versioner, der findes i Magdalena Barnewitz-Håndskriftet (Fa): *Kirstinlil af Fyn – Kirstinlil kan dølge for de runer*.

Visen kendes også i nutidstraditionen. Den blev på Færøerne sunget af Poul Jakobsen i Garð skirni på Suðuroy for V.U. Hammershaimb i 1848 (H, 29 strofer), „i en færøiserende Skikkelse; hvad der alene har en færøisk Udtale af Dansken“ (Svend Grundtvig i DgF III, side 164), og den kendes som familietradition i Gellerup sogn, Hammerum herred, nedskrevet af E.T. Kristensen 1870 efter Frands Povlsen (Ib) og hans søsters børn Ane Johanne Jensdatter (Ia) og Ane Jensdatter (Ic).

H er „væsenlig kun en Gjenklang af Syv“, som Svend Grundtvig udtrykker det (DgF III, side 149), samtidig med at han påpeger, at H har fire strofer fælles med F, som Syv ikke har, og det kan nu tilføjes at F 4-6 netop også genfindes i I, som har mellem- og omkvæd fælles med Syv og dermed også med F. I øvrigt skriver Grüner-Nielsen om I, at det er „en fra Syvs Tekst (G) uafhængig Form“ (DgF X, side 272a).

Både Svend Grundtvig og Grüner-Nielsen

fremhæver, at H og I har enkelte fællestræk med visehistorien i svensk og norsk tradition. Grüner-Nielsen konkluderer om DgF 128, at „Visen er vist at betragte slet og ret som en Variant af Tove-visen, vort Nr. 121, sluttende sig især til de svenske Former“. Blandt fællesmotiverne er bl.a. bålbrændingen, og „nyt i nærværende Vise er hele Slutningen om Heltindens Bortsendelse til den „hedenske Konges“ Land og ... hendes Giftermaal“ (DgF X, side 272a).

Konklusion. Det er formentlig en oprindelig skilningsvise (jfr. C-teksten), som adelsdamerne har bearbejdet, så den passede ind i deres øvrige repertoire af viser om den kvindeglade Valdemar den Store, hans elskerinder og hans onde dronning. Den oprindelige vise – der altså må være blevet digtet i begyndelsen af det sekstende århundrede – kommer imidlertid i en ny version engang i det syttende århundrede, og det er en tradition, der mere eller mindre – direkte eller indirekte – er afledt deraf, som man finder i Barnewitz-håndskriftet, på Færøerne, i Hammerum herred, i Sverige og Norge – samt hos Syv.

DgF 129 Stolt Signild og dronning Sofie

Adelig dansevise, der kun kendes af adelsdamerne o. 1590-o. 1625 (ab, med afskrifter heraf i samlerhåndskrifter o. 1650-o. 1750) samt af Syv (f).

1. Det er i nat vågenat
der våger i-hvem som vil
Der våger hun stolten Signelil under så grønne

Med disse verslinjer, som Svend Grundtvig kalder „Omkvædets Stamme“ (DgF III, side 167a), åbner forsangeren denne udprægede dansevise, der begynder:

2. Stolt Signild spurgte sin moder så brat
Må jeg gå at våge i nat
3. Hvad vil du til vågestue gøre
du haver der hverken søstre eller brødre
4. Og hverken brødre eller fæstemænd
ikke skal du til vågestue gange
5. Så længe bad den jomfru fin
det hun fik lov af moder sin

6. Du gak, du gak nu, datter min
til vågestue gik aldrig moder din
7. Der kom kongen og alle hans mænd
lyder du mit råd, da bliver du hjemme
8. Der kommer dronning med sine møer alle
min moder love mig med dennem at tale
9. Du gak, du gak nu, datter min
til våge gik aldrig moder din

Så snart hun har fået lov hedder det:

- a 10. Hun gik sig i bure
så monne hun til vågestue gå
- b 10. Og hun gik til bure
hun klædte sig så prude

Derefter fortsætter visen:

12. Der hun kom over grønne eng
da var dronningen gangen til seng
13. Der hun kom til borgeled
bederdans den gik der ved
14. Der danser alle de kongens mænd
selv tråd kongen dans for dem.

Kongen beder hende danse med i kæden, der kun består af mænd:

19. Hør du stalten Signelille, hvad jeg siger dig
en elskovens vise da kvæder du mig
20. En elskovens vise jeg aldrig nam
jeg kvæder en anden som jeg kan.

Dronningen hører hende synge og undrer sig:

23. Hvilken af mine jomfruer danser så længe
hvi fulgte de mig ikke i senge

Så får hun af en af sine svende at vide, at det er *stalten Signild under ø*. Straks klæder hun sig på og:

27. Der hun kom til borgeled
bederdans så gik der ved
28. Tøsser [to gange] danset de den dans omkring
alt stod dronningen og så på hend'

Trods visens sørgelige udgang – dronningen forgi-ver Signelille – er det dog en munter dansevis, hvor kongen – Valdemar i traditionen pigeglad – må erkende at:

- 36. Ret aldrig så jeg en væner mø
så uskyldig komme til sin død
- 38. Havde hun lyst sin moders råd
– Der våger i-hvem som vil –
da havde hende ikke så ilde gå’et
Der våger hin stalten Signild under så grønne

DgF 130 Mettelille og dronning Sofie

Adelsvis. – Margrethe Lange (A, 55 strofer) er den eneste, der i det sekstende århundrede kender denne vise, som handler om dronning Sofie, der dræber den datter, som kongen har med en af sine elskerinder. Valdemar dræber så dronningen, og hans svigersøn dræber sig selv, hvorpå Valde-mar gifter sig med elskerinden. Mette Gjøe bear-bejder denne version noget og lader den indgå i den samling, hun i 1657 udgav under titlen *Tragica* (Ca, 56 strofer).

Visen kendes også med variationer blandt adelsdamerne. En af dem, Anne Basse (E), har skrevet sin version ud, så den er lige til at synge efter. Det gælder også teksten i *Tragica*.

Visen kendes på Færøerne, hvor den er ned-skrevet 1848 af V.U. Hammershaimb (D). Om denne version skriver Svend Grundtvig, at den „stammer vel afgjort fra *Tragica*“ (DgF III side 169).

- C 1. Fru Margrethe sidder i bure
hur lærte sin datter så prude
hun lærte hende at sømme og sy
Du skal ikke gå for længe i by
så forlader hun sin tvang
- D 1. Dronningen sidder i bude
hun lærer sin datter prude
Så herlig og så vel
- 2. Hun lærer hende at sømme og sy
Du skal ikke rejse for langt af by
- A 1. Fru Malfred hun sidder i bure
hun lærte sin datter så prud
Selv lader hun sig vel

- C 2. At sømme og sy
Du skal ikke gå for længe i by
Du vogte dig vel for mundeglam
for drukken mand som vil gøre dig skam
- A 2. Du vogte dig vel for mundeglam
så gør du også for drukken mand
- D 3. Du vogte dig vel for alle
for drukne svende og karle
- C 3. For mundeglam
for drukken mand som vil gøre dig skam
Du vogte dig vel for hr. Nielus bold
så mange stolt jomfru tager han med vold
- A 3. Du vogte dig for hr. Nielus så bold
så mangel stolt jomfru tager han med bold
- D 4. Du vogte dig vel for karl Niels under ø
han lokker både jomfruer og mø’er

Om D bemærker Grundtvig, at „en slem For-vanskning har Visen undergaaet derved at Mette-lils Moder i Vers 1,7 og 29 kaldes „Dronning“, herpaa grunder sig den Misforstaaelse at Mettelil i Vers 33 siger, at *hendes Moder* forraadte hendes Liv, i steden for at det her burde hedde: Dronnin-gen“. Grundtvig bemærker endvidere, at selv om D stammer fra *Tragica*, så viser den også „Spor til en af *Tragica* uafhængig Tradition: saasom i Om-kvædet, der, ligesom Vers 14 (A 19, C 24), ligger nærmest ved A, i Vers 15-16 og 23-24, samt i Vers 25, hvis Rim er aldeles færøiske“ (DgF III, side 169).

Det kan nævnes, at Ane Marie Rasmusdatter fra Bording sogn i Hammerum herred i 1872 sang de første 13 strofer af visen (Cb), og at hendes version „slutter sig til *Tragica*; kun ringe Nydan-nelse“ (Grüner-Nielsen i DgF X, side 275).

DgF 133 Dronning Dagmar i Danmark

Skillsingsvisetradition i Aa (Vedels menigmands-opt.) og Ab (Visebog Anno 1584). Vedel bearbej-der visen og udgiver den i 1591 (Ba), og herfra har skillsingsviseproducenter optrykt den i det attende århundrede.

1866-68 sang Sidsel Jensdatter i Hammerum herred visen tre gange for blandt andre Evald Tang Kristensen (Bb), men det er „et mærkeligt Sammensurium, i hvert Fald tilsyneladende en in-

dividuel Sammenblanding af“ denne vise med visen om Dronning Dagmar og Junker Strange (DgF 132) ... „Hertil kommer Paavirkning fra Nr. 166 Visen om Kong Hans' Bryllup ... Men mærkelig nok kan Sidsel Jensdatters Viseform ikke helt afledes af Vedels Redaktioner af disse tre nævnte Viser“ (Grüner-Nielsen i DgF X, side 283a). Sidsel Jensdatter er den eneste folkesanger, der har sunget visen om Dronning Dagmar i Danmark for folkevisesamlerne.

Om visen i det sekstende århundrede bemærker Grüner-Nielsen, at „Den bevarede Viseform virker noget uoprindelig ved sin efterklangsagtige Karakter, idet (som paavist i Hans Brix: Vers fra gl. Dage, s. 73) flere af Versene i A har Berøring med vort Nr. 132, 135, 139 og 166 m.m.“ (DgF X, side 284b).

DgF 141 Kong Valdemar fangen

Skillsingsvisetradition i Ca (Vedels menigmandsopt.), Cbc (adelsdamer 1590-1625). Vedel udgav visen (E).

Bortset fra en række bearbejdelser og nogen uenighed om stednavne slutter B (Hjertebogen), A (Margrethe Lange) og D (adelsdame 1590-1625) sig til C.traditionen. Alle versioner har næsten ordret denne typiske indledningsstrofe til en skillsingsvise:

- Ca 1. Jeg vil eder en vise kvæde
alt om I vil hende høre
herre Gud giv', landen måtte stande i fred
og kongen sin vilje at gøre
I rider ej

Og alle versioner slutter næsten enslydende med:

- Ca15. Så glade var alle danske mænd
deres herre løst af møde
som englen var påskemorgen
Vor Herre stod up af døde

Visen handler om Valdemar Sejrs fangenskab hos grev Henrik af Schwerin 1223-25, men Steenstrup skriver: „man har at gøre med en slet Historiker og en tarvelig Rimer fra det 15de Aarhundredes Slutning eller fra det 16de Aarhundredes Begyndelse“ (Steenstrup 1891: s. 260). Han mener, at man måske af visens sidste strofe kan slutte, at forfatteren har været en gejstlig.

DgF 145A Marsk Stig

Adelig restitution. – Det er den længste af de overleverede viser om Marsk Stig. Den er på 108 strofer og kaldes derfor „Den lange Marsk Stigvise“. Den kendes kun i sin helhed af Margrethe Lange (Aa), som meget vel selv kan have sammenstykket – restitueret – den af, hvad hun kendte af visetradition om Marsk Stig i det sekstende århundredes folketradition (Jfr. DgF 145 CDE Marsk Stig og hans hustru, DgF 145 FG Mordet i Finderup lade, DgF 145 HI Marsk Stig dømmes fredløs). Grüner-Nielsen når til det resultat, at det er „et Kunstprodukt fra ubestemt Tid (måske dog samtidig med Niels Ebbesensvisen)“ (DgF X, side 323-24).

DgF 145 CDE Marsk Stig og hans hustru

Skillsingsvisetradition i C (Vedels menigmandsopt.), en 16 strofer lang version der meget vel kan være den oprindelige. E (Billes Hskr.), der kun indeholder visens første del (9 strofer), synes at være en folkelig sangers version af C. Med kursiv er markeret de steder, hvor E præges af at være mundtligt erindret. Det ses særligt i gentagelserne, der er et af kendetegnene for traditionel variation:

C

Vedels menigmandsoptegner

1. Marsti han ud af landet for
og vandt både hæder og ære
hjemme blev kong Erik
han lokker hans hjertenskære
2. Det var hr. Marsti
han kom fra ledingen hjem
ikke da ville hans væne hustru
gange hannem ud igen
3. Længe stod herre Marsti
og tænkte han ved sig:
„Hvi monne ikke min kære hustru
nu stande op imod mig?“
4. „Den tid I af landet for
da var jeg en ridders frue
nu er jeg en dronning udi Danmark
det må jeg fuld lidet love.“
5. Det var herre Marsti
han tog til sin kniv:
„Havde det mig en anden sagt
da skulle det kostet dit liv.“
6. „Jeg skal aldrig søvnen sove
hos eders hvide side
før I fanger vej't konning Erik
som have mig haver gjort den kvide.“

E

Billes håndskrift

1. *Det var herre Marsti* *jfr.C2,1-2 =*
og han skulle i ledinge fare *E2,1-2*
hjemme sidder herre konning Erik
han lokker hans hjertenskære
2. Det var herr Marsti
han kom af ledingen hjem
ikke da vil hans kære hustru
ikke gå ham ud igen
3. *Det var herre Marsti* *jfr.E2,1*
hun ind ad døren tren
og ikke da ville hans kære hustru
ikke stå ham op igen *jfr.E2,3-4*
4. Længe stod herre Marsti
og tænkte han ved sig:
„Hvi monne ikke min kære hustru
stande op imod mig?“
5. *Sidste sinde I af landen for* *jfr.E6,1*
da havde jeg en ridder til mand
nu er jeg dronning i Danmark *jfr.E6,2*
så gæds mig lykken i hand
6. Sidste sinde I af landen for
da var jeg en ridders frue
nu er jeg dronning i Danmark
så liden er min formue.“
7. Det var herre Marsti
og han tog til sin kniv:
„Havde det mig en anden sagt
det skulle gæld't dit liv.“
8. *I skulle aldrig søvnen sove*
på min hvide arm *jfr.E9,1-2*
før I få vej't konning Erik
som mig har gjort den harm *jfr.E9,3-4*
9. I skull' aldrig søvnen sove
hos min hvide side
før I få vej't konning Erik
som mig har gjort den kvide.“

E „fattes Slutning, fordi et Blad er udrevet af Hdskr“, men der kan kun mangle 3 eller 4 strofer (Svend Grundtvig i DgF III, side 380). Visen kendes også i to adelsdamehåndskrifter (Dab), hvor

den er blevet bearbejdet noget. Blandt andet kan man – med støtte i Grundtvigs restitution af teksten – se at Db efter C 3 = E 4 har haft denne strofe:

- Db 6. Fru Ingeborg græd så såre
og sine hænder hun slog
Så ve er mig i hjerte min
at jeg skulle se den dag

DgF 145 FG Mordet i Finderup lade

Gammel folkevisetradition i FG (Vedels menigmandsopt.). De to sangere erindrer begge næsten ordret de fire strofer, som er helt markante for den middelalderlige markedsvise om mordet på Erik Klipping i 1286: F 1-2 = G 1-2, F 9 = G 5,

F 14 = G 11. De øvrige henholdsvis 10 og 7 strofer kan inddeles i to grupper: der er dem, der uden videre lader sig forklare som udtryk for traditionel variation af strofer, der har tilhørt den oprindelige vise (F 10 ~ G 6, F 12-13 ~ G 9-10), og der er dem, som de to sangere hver for sig er alene om (F 3-8 og 11, G 3-4, 7-8):

F

Vedels menigmandsoptegner

1. De ere saa mange i Dannemarck,
vil alle herrer være:
de red dennem til Ribe
oc loed dennem kleder skere.
Nu stander landen i voffue
2. Alle lod de dennem kleder skere
i graa-munckis lige:
det vaar icke giort for ander sag,
end deris rette herre vilde de suige.
3. De vocte hannem tidt, de vocte hannem
offte,
de vocte hannem alle tid:
de vocte hannem ocsaa den liden stund,
hans skuld til Finnerup ride.
4. Marsti ind aff dørren tren
met suerd i høyre hend[e]:
kongen sidder hannem op igien,
saa giørlig han hannem kende.
5. De slucte ud de voxte-liuss,
som for den herre skulde brende:
alt da sad de liden smaa-dreng,
saa saare mone deris øyen rinde.
6. „Hør du, Ranil Ienssøn!
oc vilt du verie mit lif:
ieg giffuer dig min søster
oc halff min rige i min tid.“
7. Det vor Ranil Ienssøn,
han hug i borde oc balck;
det vil ieg for sanden sige:
hand veiet sin herre som en skalck.

G

Vedels menigmandsoptegner

1. Ther er saa mannge y Dannemarck,
som alle wiill herrer werre:
the riide thenum till Ribe
oc lod thenum cleder skierre.
Nu stander landen i wode.
2. Saa lod the thenum cleder skierre,
och alle y muncke-läge:
saa red the thenum op i lanndtt,
theris rettthe herre att suige.
3. The red y thenn bundiis gaardt,
medt skarpe sper i hennde:
alle haffde the graa kold-hether paa,
att ingenn mand thenum kiennde.
4. Saa ginge the thenum i laaden ind,
the stediis the[n]um paa then lou:
vagen tha laa thenn edle herre,
hannd wiille thett icke tro.

8. De stack ham ind at skulder-bende,
oc det stod ud aff halss;
det vil ieg for sandingen sige:
det vaar alt giort met falsk.
9. De stack hannem ind at skulder
oc ud aff venster side:
„Nu haffuer wi giort den gierning i dag,
all Danmarck bær for stor quide.“
10. Det vaar den liden smaa-dreng,
hand loed icke lenger lide:
hand strøg sadel aff ganger graa,
hand lagde den paa ex hin huide.
11. Hand strøg sadelen aff ganger graa,
hand lagde den paa ex hin huide:
end red hand til Skandelborg,
før solen gick til huile.
12. „Her sidder i, min naadige frue,
vel kled i skarlagens-skind!
weien er kong Erich,
i Finnerup ligger hans lig.
13. Vocter i vel ethers rige!
oc vocter i vel eders bo!
vocter i vel eders unge søn,
all Danmarck skal styre oc raade!“
14. „Det da skalt du haffue for tiden,
dog de er icke gode:
øl oc mad oc heste-foder,
men wi leffuer bode.“
[Nu staar landen i voffue.]
5. Thi stack hanum gemmell herde,
stod ud aff venstre siide:
„Nu haffuer wi then gierning giortt,
all Dannemarck beer for quide.“
6. Thett tha saa den liden smaa-dreng,
sin herre han lide den quide:
hand lagde sadell paa ganger sin,
hand lodt icke lenger liide.
7. Drotningen siider i høffue-logtt,
och sier hun ud saa wiide:
„Nu sier ieg then lidell smaa-dreng,
saa hastellig monne handt riide.
8. Hand riider nu min herre hest,
jeg riidiis for soriig och quide:
rad Gud-fader udi Himmerig,
huor min kierre herre monne lide!“
9. Ennd tha kom thenn lidell smaa-dreng,
och sagde hannd hinde ther-fraa:
„Min herre hand er i laaden veyt,
och alt landit stande y vode.
10. Min herre er slagen ihiell,
Gud hans siell vell naade!
for-uarer well hin unge hertug Knudt!
all Dannemarck stannder y wode.“
11. „Thett skall thu haffue for thydingen,
dog thi er icke guode:
klede och føde y koningens gaardtt,
emedan wy leffue baade.“
[Nu stander landet uthi wade.]

DgF 145 HI Marsk Stig dømmes fredløs

Gammel folkevisetradition i HI (Vedels menigmandsopt.). De to sangere er kun helt fælles om indledningsstrofen (H 1 = I 1), som øjensynlig har tilhørt en middelalderlig markedsvise. Seks af de

hhv. 19 og 13 strofer er mundtligt varierede versioner af strofer, som ligeledes må have tilhørt den oprindelige vise (H 4-5 ~ I 2-3, H 9 ~ I 6, H 13-14 ~ I 8-9, H 16-17 ~ I 10-11). Hertil kommer en række strofer, som de to sangere hver for sig er alene om: H 2-3, 6-8, 10-12, 15 og 18 – I 5, 7, 12-13:

H Vedels menigmandsoptegner

1. Marsti hand vogner om midie-nat,
oc taler hand til sin kier[e]:
„Och ieg haffuer nu drømmit saa underlig
en drøm,
Gud rade, huad det monne sede!
Min edelig her, och hin unge Marsti!
2. Oc ieg drømt om min racker smaa,
vaar vorden til vilde suinn:
och de vor udi min urter-gaard
och kaste vor urter omkring.
3. Oc ieg drømt om min store skib,
vor bleffuen til liden smaa bod:
och ankeren vor paa landet skøt,
der vor icke styre-mand paa.
4. Oc ieg drømt om min god hoffmendt,
vaar kled i iern saa graa:
min hest slog mig under sig,
hand løber til vilden skoff.“
5. „I tider quer, her Marsti!
i giffuer det icke i giem!
och det er bønder oc borger,
vill føre eder skatten hiem.“
6. „Det er icke bønder eller borger,
och det du siger saa:
det er den unge konning,
som ligger for Skandelborgh.“
7. Och Marsti lader vebne siu hunder mend,
och alle udi iern saa graa:
och saa rider hand till Skandelborg,
alt som den herre skulle staa.
8. Oc for rider unge her Marsti,
hand vaar udi hoff saa trøst:
och effter rider alle hans gode hoffmend,
och dennem skinner guld saa rød.
9. Oc drottningen stander paa Skandelborg,
och sier hun ud saa vide:
„Hist seer ieg unge her Marsti,
all-fremerst saa monne hand ride.“

I Vedels menigmandsoptegner

1. Marsti hand vogner om midi-nat,
oc taler hand til sin kier[e]:
„Ieg haffuer drømt saa underlig,

Christ raade, huad det monne sede!
Hin edelig herre, hin unge her Marsti.
2. Ieg drømte, der ieg oc min hoffmend
wi red offuer en bro:
min ganger kaste mig under sig
oc løb til vilden stød.“
3. „Ligger i ner, min edelig herre!
i giffuer det inthet i giem!
det volder, bønder oc bomend
de fører eder skatten hiem.“
4. „I morgen skal hoffuen holdis
for sønden ved den aa:
volder det rige Christ i Himmerig,
huern kongens død gielder paa!“
5. Marsti oc hans gode hoffmend
kledde dem i brønne-ringe:
saa red de frem for Rannissborg,
de lod deris ganger spring[e].
6. Dronningen stander i høyelofft,
oc seer hun der-paa:
„Hist kommer riden her Marsti,
oc kongen for sønden aa.“

10. Oc mit opaa den borge-gaard
der axelet de deris skind:
och saa gaar de i hiffue-lofft
for danske drottning ind.
11. Det vaar unge her Marsti,
hand ind att døren tren:
och det vor dantsken drottning,
hun stander hannom op igien.
12. „Oc ver velkommen her, Dus van Huss,
i vere her vellkommen!
men skal ieg drottning i Danmark vere,
dett skall eder lidet fromme.“
13. „Oc icke hede ieg Duss van Huss,
det siste der du mig saa:
da hede ieg unge her Marsti,
der ieg udi din arm loe.“
14. Oc det da suarde den kongens barn,
vor kled i kiortel rød:
„Mig thyckis det att vere fuld ond en
att haffue for faders død!“
buod
15. „Och skam faa alle de stercke hollander,
der mig det sige bad!“
„Oc saa faa och alle din,
der müig nu necter den sag!“
16. Oc det suarde den kongens barn,
och hand tog til sin kniff:
„Och du skalt anten aff landen rømme,
eller det skall kaste dit liff.“
17. „Oc skal ieg aff landen rømme i aar
och ligge i skugge och skiull:
da skall ieg min føde aff Danmark hinte
bode vinter, sommer och iull.
18. Oc skal ieg nu aff landen rømme
och ligge paa vanden hinde kolde:
da skal ieg saa mange til encker gjøre,
och miest iblantt fruer saa bolde.“
19. Oc Marsti lader vircke en huss saa hiff,
den skinner offuer mur och ring:
och der ligger for baade tydsk och
danske,
och ingen kand hannom hussit affuinde.
Min edelig her och hind unnge her Marsti!
7. „Thier i quer, min naadige frue!
i spotter mig icke for herre!
hand heder drost her Offui,
der kongens naftn skulde bære.
8. Hør i det, min naadige frue,
i spotter mig icke for had!
hand heder drost her Offui,
der sist i eders arm lae.“
9. Det suarede kong Christoffer,
hand stod i skarlagen rød:
„Alt er det fuld ond en bud
for min kiere faders død!“
10. Det suaret kong Christopher,
hand melt en ord met ære:
„Marsti, du skalt Danmark rømme,
om ieg skal kronen bær!“
11. „Skal ieg ud aff Danmark rømme,
da vil ieg være saa trøst:
ieg skal min føde aff Danmark hente
baade sommer oc vinter oc høst.“

12. Det gjorde ridder her Marsti,
for kongen hand hannem undsagde:
oc saa da bygte hand Hielm op
i fulde fiortan dage.
13. Bunden gaar at marcken ud,
oc skul hand saa sin korn:
„Hielp nu Gud-fader i Himmerig!
haffuer Hielm nu fanget horn!“
Hin edelig herre, hin unge her Marsti.

DgF 146 Marsk Stigs døtre

Gammel folkevisetradition. – I nutidstraditionen (D-M*, opt. 1844-1902 over hele landet) møder man versioner af den folkelige visetradition, som Margrethe Lange i det sekstende århundrede (A) og en adelsdame (B) i det syttende har kendt og bearbejdet. Grüner-Nielsen har påvist dette: med denne vise „staar vi overfor det Tilfælde næsten fuldstændig at kunne kontrollere to hver for sig særprægede Adelsviserformer A og B ved Hjælp af en usædvanlig fyldig Bondeoverlevering“ (DgF X, side 348); de bevarede former fra det seksten- og syttende århundrede „bærer Præg af litterær Bearbejdelse. Det er derfor et mærkeligt Held at den bag ved liggende ældre Form øjensynlig kan belyses ud fra en overvældende righoldig Nutidsoverlevering“ (DgF X, side 349).

Den gamle folkeviser handler om to kongedøtre, som f.eks. i:

- P 1. Kongens børn af Engeland
– Danmark stander i blomster
og de blev stjålet og ført af land
Fra Engeland ere vi kommen
2. Den ældst' hun tog den yngst' ved hånd
og så lakked' de dem ned ved strand

Margrethe Lange har:

- A 1. Kongen ud af Kollen
op ros' og ædelige blomme
hans døtre bleve både bortstjålen
De tyde vel, hva den de var kommen
2. Den ældste hun tog den yngst ved hand
så ganger de dennem i kong Sigfred hans land

Kun den anonyme adelsdame (Sandbergs Hskr.) lader visen handle om Marsk Stigs døtre:

- B 1. Marsti haver de døtre to
så trange lykke så monne de få
Den ældste søster tog den ungest om hand
Og for de vide om verden
2. Den ældste søster tog den ungest om hand
så ganger de til kong Malfreds land

DgF 153 Erik Menveds bryllup

Skillingsvisetradition i b (Vedels menigmands-opt.), som Vedel udgiver næsten uændret (c), og i a (Margrethe Lange).

Visen „er digterisk set slet og ret en Udløber af“ *Dronning Dagmar i Danmark* (DgF 133) „blot med de Ændringer, at den fangne Bisp Valdemar er blevet afløst af Marsk Stigs Døtre (Datter), og at Dronning Dagmar er blevet afløst af den tidsvarende Dronning Ingeborg“, som Grüner-Nielsen skriver (DgF X, side 371). Af hans analyse fremgår det, at fjorten af visens atten strofer findes i DgF 153, DgF 132 og DgF 166. De resterende strofer finder man i andre viser, bortset fra slutstrofen:

18. Der var glæd' i fruekloster
de nonner de læst' og sjung'
end var der møer i kongens gård
de legte med danske tung'
I byder for dem som kronen skal bære

Mens 18,1-2 dog genfindes i andre viser (DgF 374 *Fæstemand og fæstemø i skibbrud* og DgF 482 *Sallemænd dør af elskov*), findes 18,3-4 kun her. Abrahamson, Nyerup og Rahbek bemærker om hele strofen: „Dette mærkelige Vers siger vel saa meget som: I Nonnernes Glædessange vare *Latin*, og det kunde faa eller ingen tage sig synderlig af;

men ved Hoffet sang man *danske* Viser, som enhver forstod.“ (Udvalgte danske Viser 2. Del (1812): s. 367).

DgF 157 Kongens søn af Engeland

Skillsingsvisetradition i b (Vedels menigmandsopt.) og a (Margrethe Lange). Visen er skrevet over et lokalt sagn, hvorom Vedel i sin kommentar i 1591 (c) skriver, at „dette er endnu vdi Mands minde hoss menige mand, som boer hoss Bouebierg, at der skulde i gammel dage saadan en Førstelig Person aff Engeland lid Skibbrud, Oc til en amindelse prydet Staby Kircke met en forgylt Taffle oc it nyt Tarn etc.“

DgF 167 Erik Styggesen Rosenkrands

Adelig lejlighedssang. – Visen (15/29) har „været meget yndet i Fruerstuerne, eftersom vi finde ikke mindre end syv Opskrifter af den“ (Svend Grundtvig i DgF III, side 635). De er alle fra det syttende århundrede, heriblandt B (Anne Krabbe), E (Kirsten Basse) og CD (adelsdamer 1590-1625).

Alle personer og steder, der omtales i visen, er korrekte. Når det således hedder i den afsluttende formelstrofe:

B 26, nu sover de hver nat så gladelig
3-4. udi hverandres arm

så er det Erik Styggesen – også kaldt Erik Stygge – der sover hos Kirstin Skram på hendes fædre-negård Matstrup, hvor de holdt deres bryllupsnat omkr. år 1480, efter at han ifølge visen havde bortført hende fra Frøsløvgård, hvor hun opholdt sig hos sin mor, fru Else Jensdatter Frost, senere gift Skram

Pigen kaldes *Liden Kirstin* og moderen *Skønne fru Else*, og visen er så fuld af formler, at Recke kalder den „et Arsenal af kjendte Stropher“ (Danske Fornviser IV, 1929, side 375).

Karl-Ivar Hildeman, der har undersøgt visens historiske baggrund nøje, skriver: „Det finns i övrigt ingenting vare sig i urkunderna eller i släktböckerna, som bekräftar att Erik Stygges brudrov någonsin ägt rum“ (DgF X, side 417). Det er næp-

pe heller så mærkeligt, eftersom der rimeligvis er tale om en skæmtende vise skrevet til deres bryllup, altså en lejlighedssang hvor man har pjattet lidt med den pirrende tanke, at brudgommen var så ivrig efter pigen, at han ligefrem har bortført hende:

B 20. De red dennem til Frøsløvgaard
de brød både planker og tinde
de tog ud hin liden Kirstin
det var ikke med hendes minde

Her har latteren runget gennem salen, og alle har sunget med på omkvædet: *Så gladelig rider Erik Stygge imod sin jomfru.*

Senere levede visen videre i adelskredse, men den blev altså først nedskrevet, da de historisk interesserede, visesamlende damer tog affære omkr. år 1600. Selv Syv optrykker en noget forkortet version af den i 1695. Så yndet var den.

DgF 169 Kong Hans i Ditmarsken

Skillsingsvisetradition, kendes kun i Billes Hskr. – Da kong Hans beslutter at drage ud med en hær for at underlægge sig Ditmarsken *til vort land*, dukker *Liden Kirsten i kjortel rød* op og siger, at det vil blive hans død. Han drager alligevel i *Ditmarsken ind, der blegner så mangen rosenkind*. Trods danskernes overlegenhed bliver de slået på flugt, kong Hans bliver dræbt og – som det hedder i omkvædet – *De danske hovmænd deres liv er alt forloret.*

Begivenheden fandt sted i året 1500, men visen må være skrevet efter kong Hans' død i 1513, for enhver i samtiden vidste, at kongen ikke døde i Ditmarsken. Måske er visen fra før reformationen, idet den fortæller, at de førte liget af den afsjælede konge *ind for jomfru Maria bold*, og den slutter med at anråbe hende *Og lovet være jomfru Maria mø, konning Hans haver ikke vort land forødt.*

Visen er sandsynligvis fra første fjerdedel af det sekstende århundrede, og den er kun nedskrevet en eneste gang, nemlig af en ung adelsmand i Billes Visehåndskrift, og han har kun indført denne ene vise. At det har været en vise, han virkelig har sunget, kan man se deraf, at han har skrevet den helt ud til sang med alle gentagelsesstroferne markeret:

1. Konning Hans sidder i sin egen stue,
så ondt et råd jo kommer ham udi hue.
i sin egen stue
så ondt et råd kommer ham udi hue.
De danske hovmænd deres liv er alt forloret.

Den, der skrev visen om *Frederik den Anden i Ditmarsken*, (DgF 175), drejer omkvædet på den gamle skillingsvise til *De ditmarske herrer de have deres liv forloret*.

Den skillingsviseforfatter, der skrev den yngre Ditmarsken-vise, har kendt et gammelt tryk med den ældre Ditmarsken-vise. Det er et kollegialt lån.

En af de unge historisk interesserede adelsmænd i Billernes kreds må have hørt denne folkelige vise om kong Hans, og det må have moret dem at synge og danse til den.

Det er imidlertid ikke så mærkeligt, at visen ikke findes nedskrevet efter menigmandstraditionen senere i århundredet. Viser om danmarkshistoriske nederlag levede almindeligvis ikke så længe i traditionen. Og der var heller ingen skillingsviseproducent, der kunne drømme om at genoptrykke den. Så var det noget andet med visen om den danske sejr 59 år senere.

DgF 170 Nederlaget i Ditmarsken

Skillingsvisetradition i BC (Vedels menigmandsopt.) og A (opt. af Vedel selv). Vedel forsøger „at bringe Orden“ i de tre versioner, „der alle ere meget forvanskede, først i Munden siden med Penne“ (Svend Grundtvig i DgF III, side 651), og han udgiver sin restitution i 1591 (D).

Denne allegoriske vise er skrevet og udsendt i skillingstryk umiddelbart efter danskernes nederlag i Ditmarsken i året 1500:

- A 10. Denne vise hun er ikke lagt om fugle og dyr
den som jeg monne for eder synge
det var den herre kong Hans
han tabte det slag udi Ditmarsken land
Den sorg han fik den forglemmer han aldrig

Hvis Örjan Lindberger har ret i, at „visan i sin ursprungliga form tillkommit i kyrkliga kretsar, som velat utnyttja katastrofen till att stärka kyrkans ställning i opinionen“ (Lindberger 1955: s. 56), er visen et vidnesbyrd om, at kirken har

brugt skillingstrykket som medium til at sprede den blandt menigmand. Og helt i overensstemmelse med den vanlige tradition blandt skillingsviseforfatterne understreger de åbenlyst, at visen er sand, for – som det hedder til allersidst i den ene version:

B 9,5 det siger den svend, som med var i den skare

Men det *kan* jo være sandt, at den er skrevet af en af dem, der var med i slaget. Under alle omstændigheder er det en vise, der er blevet lanceret i skillingstryk.

DgF 232 Mø fra dansen

Det er en gammel, folkelig dansevis (12/13 strofer), som er blevet noget bearbejdet og brugt i adelskredse i det sekstende og syttende århundrede, hvor den kan have cirkuleret i form af et „adeligt flyveblad“ (Aa: en af Vedels adelsopt., Ab: adelsdame 1590-1625). Den har imidlertid også levet videre i folketraditionen, hvor den blev nedskrevet, vistnok på Fyn, omkr. 1800 (B).

- Aa 1. Liden Kirsten spurgte hun henders fader ad
Må jeg gå til vægt i nat –
Jeg siger eder sandt: må jeg gå til dansen

- B 1. Liden Kirsten gik for sin kær moder at stå
O må jeg lidt i borgerstuen gå –
Tro mig på mit ord, du kommer vist ej mø fra dansen

Aa har derefter omklædningsscenen, som indledes med en formelstrofe i en anden rytme:

- Aa 3. Hun gik sig til ørke
hun drog i silkesærke
4. Silkeklæde hun i-drog
og guldbonden kjortel hun over sig slog
5. Hun tog på henders silkeskjorte
silkestykke, henders perlesmykke
For hun ville gå til dansen

Det er kun i A, der er tale om, at man danser *bederdans*.

DgF 238 Terningspillet

Adelig fruerstuevise fra første halvdel af det syttende århundrede udgivet af Syv 1695. – Den samlede tradition er af Erik Dal blevet inddelt i tre hovedgrupper (DgF X, side 573), som nu viser sig hver at kunne afledes af trykt tradition:

Gruppe I (*Hør du, goden ungersvend*): Aa (Syv). Direkte afledt er b (Sydsjælland 1844) og c (Lolland) og udgået fra Syv er CEIK (fra Jylland 1854-1904) og V (Kalundborg-egnen 1937).

Gruppe II (*Og hør du, liden bådsmand*): Bad („Trykt i dette Aar“), c („Kjøbenhavn, trykt hos Morten Halager, boende paa Nørregade i No. 245 [sic!], og findes sammesteds tilkiøbs“), d („Kjøbenhavn. Trykt hos L.N. Svares Efterleverske i store Kannikestrædet No. 39“). En lang række optegnelser fra hele landet i det nittende århundrede (e-m) stammer direkte fra dette flere gange optrykte skillingsvisetryk. DLMNOPQ, der alle er optegnet i Jylland mellem 1857 og 1889, er mundtligt varierede versioner af teksten i skillingsstrykket.

Gruppe III (*Der stander en skøn ridder i kongens gård*): U (formentlig afskrift af skillingstryk i bondevisebog o. 1700). FGH fra Jylland mellem 1874 og 1888 er mundtlige versioner af U.

RST er fragmentariske, men T ses at tilhøre gruppe I. X er derimod en yngre, som Erik Dal udtrykker det, „vulgariseret version“.

DgF 242 Jomfruen af Østergaard

Adelsvise. – Visen (21 strofer) kendes kun af Margrethe Lange (a, med afskrifter heraf (b-g) hos samlere 1650-1750).

Det er en skæmtende dansevise, der er nedskrevet med alle gentagelser skrevet helt ud.

Visen handler om *Lave* og hans liden smådreng, der kaldes *Liden Lave*, som bortfører en jomfru på en herregård med det anonyme navn *Østergård*, efter at Lave har givet hende et sovemiddel:

17. I grønne eng
der bad Lave rede en seng
de havde ikke andet til brudeseng
18. Til brudeseng
end skarlagens rød og løvgrøn eng
Op vågnet den jomfru og op hun så

19. Og op hun så:
Hvem førte mig af min faders gård
– Du, ser ret aldrig din faders land
20. Din faders land
alt førind din søn kan tage årer i hand
Du ser ret aldrig din moders by
21. Din moders by
alt førind din datter kan skære og sy
Og så vel da forganges min angst

DgF 254 Tro som guld

Skillingsvisetradition i Cab (Vedels menigmands-opt.), Ba (Hjertebogen), Bb (Johan Venstermand), Bc (Venstermands Hskr.) og A (adelsdame 1590-1625). D (indført 1579 af Ane Gyldenstjerne i Gyldenstjernes Hskr.) er en bearbejdelse af denne lyriske, omkvædsløse, oprindeligt tyske vise.

E-traditionen, der omfatter optegnelser fra folketraditionen i det nittende århundrede, forudsætter et yngre skillingstryk: „Det er ikke usandsynligt, at den danske Nutids-Tradition kunde grunde sig paa et Flyveblad, skjønt intet saadant kjendes; og det er fremdeles sandsynligt, at et saadant Flyveblad, om det har været til, eller i hvert Fald den nye danske Tradition, ikke er nogen umiddelbar Fortsættelse af den gamle danske, som fremtræder i Opskr. A-D, men at den stammer fra senere Tidens tyske Tradition, maa ske fra et paa Dansk oversat tysk Flyveblad, forskjelligt fra de nu bekjendte. Herfor taler de tyske og den nederlandske Text“, som Svend Grundtvig aftrykker som dokumentation for sin formodning om et tabt skillingstryk (DgF IV, side 565).

DgF 286 Hustru og moders klage

Skillingsvise fra det attende århundrede. – Dab („Trykt i dette Aar“). Først fremhævede Svend Grundtvig med rette at „de traditionelle Nutidsoptegnelser grunde sig alene paa Flyvebladets Text“, men senere har han ifølge Olrik (DgF V, side 1) „betegnet denne Sætning som urigtig“. Nutidstraditionen (A-C, E-R) kendes over hele landet i det nittende århundrede.

DgF 293 Ung Axelvold

Skillingsvisetradition i B (Vedels menigmandsopt.) samt i Aa (Margrethe Lange) og Ab (adelsdame 1590-1625), som kan være afskrifter af det oprindelige skillingstryk. Olrik bemærker om Aa og Ab: „mærkelige ere de fælles Skrivefejl ..., der alt maa have tilhørt deres Forskrift“ (DgF V: 2, side 67a): f.eks. mangler i strofe 6,2 og *spørge efter din ordet moder*, hvad der kan skyldes en trykfejl i deres fælles forlæg: visen i et skillingstryk.

En række småtræk røber, at B er en mundtligt varieret version af A-skillingsvisen. C (Visebog Anno 1584) slutter sig nær til A.

Vedel udgav visen i 1591 (D), og det er denne version, der måske via et tabt skillingstryk har inspireret Evald Tang Kristensens nok mest poetisk begavede sangerske Sidsel Jensdatter i Gellerup sogn, Hammerum herred, til at digte den næsten selvstændige version, hun sang i 1868 (E). Hun er i øvrigt den eneste folkesanger, der har sunget visen for en folkevisesamler.

DgF 298 Svend af Vollersløv

Skillingsvisetradition i F (Vedels menigmandsopt.) samt i C (Vedels menigmandsopt.), der er en folkelig sangers forkortede version, der glemmer en række af F-traditionens detaljer og som dermed får en mere kontant fremadskridende historie ud af det.

Både F og C tilhører den gruppe af versioner, Olrik betegner som „*kortfattet* i Fremstillingen“ (DgF V:2, side 118): AabcD (samlere 1650-1750), Ba (Margrethe Lange med sene afskrifter), EGH (adelsdamer 1590-1625), der alle lader sig forklare som bearbejdelser af F-skillingsvisetraditionen.

Den anden gruppe „er saa *vidtløftig* som ellers sjældnen andre Viser end de færøske, Handlingen føres langsomt frem gennem den størst mulige Række af Samtaler“ (Olrik smst). Det drejer sig om IaKLabcMabOP (adelsdamer 1590-1625, heriblandt Kirsten Basse, Christence Juul), N (Visebog Anno 1584). Også disse lange versioner bygger på skillingsvisetraditionen.

R, der er optegnet 1870 af Evald Tang Kristensen efter Ane Johanne Jensdatter i Bording sogn, Hammerum herred, synes at stamme fra et skillingstryk, der har været en blandingsform af Tragica-teksten (Q) og den gamle F-skillingsvise.

DgF 299 Erland og Mattis

Skillingsvisetradition i Ab (Vedels menigmandsopt.), Aa (Margrethe Lange) og Ac (adelsdame 1590-1625). B (adelsdame 1590-1625) er en meget lidt bearbejdet version af skillingsvisen: hun stryger to strofer (samtales A 43-44) og lægger to nye indledningsstrofer til om hvor *overmådig smuk* den kvindelige hovedperson er.

DgF 316 „Den skånske bjørn“ fældet

Skillingsvisetradition i Aa (Vedels menigmandsopt.) og Ab (adelsdame 1590-1625). Vedel optrykker visen (Ac).

B (Vedels menigmandsopt.) „omfatter i Virkeligheden kun Visens Indledning, dannet om til en Vise af lignende indhold som Palles Drab [DgF 324]“ (Olrik i DgF VI, side 5). Det kan også udtrykkes sådan, at B-sangeren har lavet sin egen af en anden vise inspireret historie ud af optakten til A-skillingsvisen, hvis anden halvdel er så fuld af person- og stednavne i Skåne, at man skal have været lokalkendt for at kunne få glæde af denne sungne sagnhistorie. B-sangeren var altså ikke skåning.

DgF 318 Bueskytte som blodhævner

Skillingsvisetradition i Aac (Vedels menigmandsopt.) og Ab (Visebog Anno 1584), som er optrykt af Vedel (Ad). Ae (adelsdame 1626-1650) „stammer fra Vedel, men har maaske Paavirkning af mundtlig Overlevering“ (Olrik i DgF VI, side 13b).

A-skillingsviseversionen fra før 1570 er senere blevet lettere bearbejdet i B, som måske også er en skillingsviseversion, idet den blandt andet findes i den skillingsvisesamlende Anne Krabbes Håndskrift (Bb).

DgF 325 Nilus og Hillelil

Skillingsvisetradition i Ab (Vedels menigmandsopt.) og Ac-i (adelsdamer 1590-1650, heriblandt Anne Krabbe, Kirsten Basse og Vibeke Bild og en samler 1650-1750). Optrykt i Tragica 1656 (Al) og kendt i bevaret skillingstryk fra 1719 (Ak).

Om Aa (Margrethe Lange) skriver Olrik (DgF VI, side 40a), at „det er en skriftlig Omarbejdelse af den oprindelige A-Tekst. Den gør mange Æn-

dringer og tilføjer“ en række strofer. Olrik mener, at en enkelt af dem stammer „fra egen mundtlig Overlevering“, og henviser til, at strofen genfindes i B (samler 1650-1750), som imidlertid er en sen bearbejdelse, der har kendt Aa. Ca-d er optegnet i 1871-72 af Evald Tang Kristensen i Hamnerum herred. Tilsammen erindrer de fire sange, der alle er i familie med hinanden, kun 14 af A-versionens 31 strofer: nogle erindres næsten ordret, andre i traditionel variation – blandt andet synger de, at Nilus boede på *Herningsholm*, der var den største gård, sangerne kendte: den ligger i deres eget herred. Ingen af A-versionerne er i øvrigt enige om, hvor Nilus boede.

DgF 329 Oluf Strangesøns dystridt

Skillingvisetradition i Ba (Vedels menigmandsopt.) og Bb (adelsdame 1590-1625), som optrykkes af Vedel (Bc), af Syv 1685 (Bf) og i bevarede skillingstryk siden 1699 (Bd) samt i bondevisebog o. 1700 (G).

Eab (adelsdamer 1590-1625) og D (samler 1650-1750) er senere bearbejdelser af B-traditionen. A (Margrethe Lange) tildigter en lang skildring af dystridtet. Olrik betegner skildringen som værende „i ægte Middelalderstil“. Han mener, den kan

Aa Vedels menigmandsoptegner

1. Thett war Nilauss Bagessen,
hand bedir sadil hest:
„Och wy vill ride oss op paa landt
hin brome her Erich atth gieste!“
Thy herrer ligger slaffuin paa wallen
ey-saa sarre
2. Thett war Nielaus Bagesøn,
hand kom ther ridendis y gaar;
och ude stander brome her Erich,
hand war vell suøft y mordt.
3. „Wer welkommen, Nielaus Bagüßøn,
wer welkomen y war gaar!
then brune miødt och then klarre win
skall were for ether uspart.
4. Hør thu, Nilaus Bagisøn,
alt huadt [ieg] siger thig:
thu haffuer en suendt udy thin brødt,
then haffuer tu tachit fraa mig.“

skyldes visens „Omdigtning i Middelalderens Slutning“ (DgF VI, side 56), idet han – i overensstemmelse med sin grundopfattelse af visetraditionen – antager at også denne vise oprindelig er fra den tidlige middelalder (ældst er BDE-traditionen ifølge Olrik).

DgF 331 Brune-Erik og Nilaus Buggesøn

Skillingvisetradition. – Med støtte i oplysninger, han har modtaget fra A. Thiset ved Rigsarkivet, har Olrik – som det synes – overbevisende sandsynliggjort, at den begivenhed, visen handler om, virkelig har fundet sted, nemlig o. 1335. Olrik konkluderer, „at vi ikke blot i al Almindelighed kan tildele Brune Hr. Eriks Vise et historisk Grundlag, men at vi kan nævne bestemt Tid, Personer og Sted: Tiden er den sønderrevne Ufreds- og Selvrædighedstid efter Kristoffer IIs Død og før Valdemars Tronbestigelse. Stedet er ved Lyby Kirke, der oftere var de sallingiske Herremænds Mødested“ (DgF VI, side 67).

Visen kendes kun af to af Vedels menigmandsopt.: Aa som Vedel optrykker (Ab), og Ba som findes i en afskrift hos en samler 1650-1750 (Bb).

Ba Vedels menigmandsoptegner

1. Thet vor Nielaus Bøggensen,
hand beder sadle sin hest:
„Och wi will ride oss op at lannd,
brun her Erick vill wi gieste.“
Di herrer ligger veyen paa volden
oc ey-saa saare.
2. Thet vor Nielaus Bogensen,

5. „Alle the suenne, som [ieg] haffuer,
thenom haffuer ieg fangit met lige;
foruthen tiig, brome her Erich,
ieg wil thig aldrig wiige.“

6. Buort redt Nilaus Bagesønn,
hand hade iche suene uthen V;
epther kom brome her Erich
mett XXX iern-klede hoff-mendt.

7. Thett war Nilaus Bagisøn,
hand sig til-baage saae:
„Och hüssiit komer brome her Erich
mett XXX iern-clede hoffmendt.

8. Holler y her, myn guode hoff-mendt,
y mercker paa myn tale,
men ieg riider til-bage igien:
ieg wil then herre vell suarre.

9. Holler y nu her, myne guode huff-mendt,
som ieg haffuer giffuit brødt,
men ieg rider till-bage igien;
y sier nu paa min dødt.“

10. Samel thaa redt thy herrer II,
thee vilde huer-anden icke wige;
saa sathe the sperit for sadilbuffue,
the stach huer-anden til lige.

11. Nu liger the herrer II,
och blodit rinder thenom til døde;
thieris guode hoff-mendt the loffuer om
landt,
huor the kunde fange thieris føde.
Thi herrer ligir slaffuin paa wallen
i-saa saare.

hand hagde icke suenne uden fem;
oc epther kom brun her Erick
mett XXX iernklæd mend.

3. Thet vor Nielaus Bogensen,
hand sig till-bage saa:
„Hisset kommer brun her Erick
mett huer end mand, hand aa.

4. Holder i her, min gode hoffmend,
som ieg haffuer giffuet brød,
alt men ieg rider till-bage igien;
i sier ey paa min dødt!“

5. Sammen daa red dii herrer tho,
di vilde huer-andre icke wiig;
saa sette di sperid paa saddell-bue,
di stunge huer-andre till lige.

6. Nu ligger bode di herrer tho
oc rinder blod till døde;
thieris gode hoff-mend di løber om lannd,
huor di kunde fange thieris brød.
Di herrer ligger veyit, thieris blod rinder
thennem till døde.

Selv om Ba er en kortere version end Aa, er den dog helstøbt. To steder har den endog bedre formuleringer end Aa: i Ba 3 rimer *så* : *å* – den tilsvarende strofe i Aa rimer ikke, idet Aa 7,4 blot er en gentagelse af Ba 2,4 og Ba 4,4 hvor Nilaus siger til sine hovmænd, at de *ej* skal se på hans død virker mere realistisk end at han skulle sige *I ser nu på min død*. I visen går hele historien jo ud på at skildre, hvordan to prægtige adelsmænd ordner deres mellemværende alene: mand til mand.

Ba er sandsynligvis den oprindelige vise, og den kan meget vel være udsendt i skillingstryk. I al fald kendes visen i folketraditionen, og det bl.a. af en sanger (Aa), som fandt, at mødet mellem de to stridende riddere er skildret alt for enkelt. Fra visetraditionen vidste han, at selv to så hadske modstandere som grev Gert og Niels Ebbesen førte en høvisk samtale inden den jyske ridder

myrdede den tyske greve. Først bruger sangeren to formelstrofer (Aa 2-3), hvorefter han fra Ebbesen-visen henter:

DgF Hør du, hr. Niels Ebbesen

156 alt hvad jeg siger dig

E 9. du haver mange svende udi dit brød
dem haver du fået fra mig

= DgF 331, Aa 4

11,1-2 Alle de svende, der jeg haver
dem haver jeg fanget med ære

= DgF 331 Aa 5,1-2

Det er i øvrigt strofer, der kun findes i denne mundtlige version E af skillingsvisen om Niels Ebbesen.

Aa er et vidnesbyrd om en folkelig sanger i funktion i det sekstende århundrede.

Ba er et vidnesbyrd om, at man i begyndelsen af det samme århundrede har kunnet udsende et skillingstryk med en vise om to riddere, der i det fjortende århundrede nærede et inderligt had til hinanden. Og visens kilde har været en lokal tradition, som digteren har kendt.

DgF 348 Hor og mord

Adelsvisetradition. – I det sekstende århundrede kendes visen (17/30 strofer) af en af Vedels adelsoptegnere (Aa), som formentlig har den fra et „adeligt flyveblad“, der også kendes i det syttende århundrede af Christence Juul (Ab). Den kendes også i en sen version (B, Barnewitz' Hskr.), som gør visen længere ved hjælp af en rigdom af form-ler og småsentimentale træk.

Visen handler om Ove Erlandssøn, der går på jagt at *bede både hjorte og rå*. Han møder hr. Peder, som siger, at mens han jager *da rider jeg til frue Mettelil / der fremmer jeg vilje min*. Så slår Ove hr. Peder ihjel og rider hjem. Da han fortæller Mettelil, hvad han har gjort, slår hun ham ihjel og siger til sine syv små sønner:

A 16, I kalder hannem eders fader være
3-4 som ligger i lunden vej

17. Dertil svarede det mindste barn
var klædt i kjortel rød
Jeg kalder hannem være fader min
som mig giver daglige føde
Hun skiller hannem ved livet, sig selver ved sin ære

Hertil lægger Christence Juul fire strofer, hvor Mettelil dræber sine børn, for derefter at tage ud i lunden og kysse den myrdede hr. Peder:

Ab

21. Længe stod stalten fru Mettelil
og så hun på den i harm
hun stak sig død med sin egen kniv
og lagde sig i hans arm

DgF 356 Utro Slegfred

Visen (13/15 strofer) kendes i det sekstende århundrede af to af Vedels adelsoptegnere (A Ba). Den synes at have cirkuleret i et „adeligt flyveblad“, for så vidt som den ene af adelsoptegnerne (Ba) har en version, der ligger meget nær to ver-

sioner i adelsdamehåndskrifter fra første halvdel af det syttende århundrede (heraf Bc, Vibeke Bild).

Begge versioner indledes med forsangerstrofen:

B 1. Her stander så blidt en sommer til
du rømmer bort, vinter kolde
der springer ud løven på lindevist
skoven og mark gøres bolde
Så kommer den bliden sommer

A 1. Her stunder så blid en sommer til
du røm bort, vinter så kold
der springer ud løv på lindevist
og skoven og marken gøres bold
Så kommer det blide

Og herefter begynder visen:

B 2. Hr. Peder han rider til Ribe
både med pris og ære
hjemm' sidder ridder og svende
de vil trolove hans hjertensker

Visen handler om stalten Blidelil, der har været hr. Peders elskerinde i otte år, og som det niende gifter sig med en ridder, mens hr. Peder er i Ribe. Hun vil ikke mere bære *slegfrednavn*, men:

B 13. Det var herre Peder
tog hender i sin arm
det vidst' ingen i stuen var
før blodet randt af hendes barm
Så kommer der bliden sommer

DgF 374 Fæstemand og fæstemø i skibbrud

Adelsvisetradition. – I det sekstende århundrede kendes visen af en af Vedels adelsoptegnere i en version på 13 strofer (B) og i en overbroderet version på 31 strofer af Margrethe Lange (C). Den kendes også af adelsdamerne i det syttende århundrede (AD, hvoraf Ab af Christence Juul) og i et sent samlerhåndskrift (E). ADE er på en række punkter præget af fru Langes version, dog uden at have dens vidtløftige fylde.

En ridder, hans staldbroder og hans fæstemø kommer i havsnød. Alle bliver reddet. Pigen, der i alle versioner (undtagen i E), er datter af hr. Torben, bliver reddet på denne måde: Ridderen

B 9, han tog sin jomfru på sin bag
3-4 han lagde sig til at svømme

Da de kommer ind til stranden hedder det at:

B 11, hun vred sin silkesærk:
2-4 Herre Gud nåde eder, min ædelige herre
så såre eders arme de værke

Skildringen af pigens redning og af hendes omsorg for fæstemandens ømme arme genfindes næsten ordret i alle versionerne. Om den drivvåde pige siger Margrethe Lange dog, at det ikke var sin særk hun vred, men *sin guldlok*.

Bortset fra B har alle versionerne et omkvæd, hvor det hedder at „end(nu)“ lever der ædle ridere, der kan udføre mandig dåd, sådan som visens ridder gør og i øvrigt også hans staldbroder, der svømmer i land med deres to heste. Olrik mener, at man her har et indicium for, at visedigteren vil prise to bestemte mænd, som han altså fremhæver som „levende i sin Samtid. Visen maa da være digtet som Minde om en virkelig Begivenhed“ (DgF VI, side 363).

Tager man imidlertid udgangspunkt i B's omkvæd, ser sagen anderledes ud:

Og der lever ædelige bøndersønner og gode mænd (efter strofe 1) og *Og der lever ædelig' riddersønner* (efter strofe 6), jfr. *Og der lever ædelige* (efter strofe 7) og *Og der lever* (efter strofe 12).

B bruger altså netop ikke ordet „endnu“, som Olrik lægger så stor vægt på. Alene af den grund bør man nok afholde sig fra yderligere spekulationer over, om visen skulle være inspireret af en virkelig sket begivenhed eller ej.

DgF 377 Danneved og Svend Trøst

Skillingsvisetradition i Bb (Vedels menigmandsopt.), Ba (Margrethe Lange) og Bc (adelsdame 1590-1625). Vedel optrykker visen i 1591 (Be), Syv i 1695 (Bg), og det ældste bevarede skillingstryk er fra 1714 (Bf).

A (Jens Bille) er en kortere, mundtligt overleveret version af B med flere misforståelser. Sangeren synger blandt andet, at de danske hovmænd spotter skåningen Svend Trøst, *for jeg er liden og ung* – B har det korrekte *for jeg kan ikke deres tung'* (jfr. omkvædet). Ca (Visebog Anno 1584) er næsten identisk med B, hvorimod Dab

(adelsdamer 1590-1625) er lettere bearbejdelser, og Dc (Anne Krabbe) er udvidet med 10 strofer, delvis lånt fra Vedels tekst (Be).

DgF 388 Nilus Samsings brud

Adelsvise. – Visen (27 strofer) kendes kun fra det sekstende århundrede. Måske har det cirkuleret i et „adeligt flyveblad“, som en af Vedels adelsopt. så har afskrevet (a), og som en anonym adelsdame også har kendt (b, Munks hskr.).

DgF 417 Den listige kæreste

Adelsvisetradition. – Denne mere lyriske end episke vise (12/15 strofer), der kendes i samme version af en af Vedels adelsoptegnere (Bb), Johan Venstermand (Ba) og i en række adelsdame- og samlerhåndskrifter i det syttende århundrede (Bc-e), foreligger også i en anden version i et enkelt adelsdamehåndskrift (A, Sophia Sandbergs).

DgF 429 Bjørn og den norske kongebroder

Skillingsvisetradition i Aa (Vedels menigmandsopt. Ab-e (adelsdamer 1590-1650; f-l afskrevet af samlere 1650-1750). Margrethe Langes bearbejdelse (B) tager først og fremmest sigte på at ændre skillingsvisens specielle versemål til et mere velkendt:

A 10 Det var unge hr. Børge
han bukker over bord
taledede han til den unge brud
et skæmtens ord

B 10. Det var ungen herre Bjørn
han bukker over bredden bord
taler han til den unge brud
så mange skæmtens ord

DgF 433 Grev Henrik og kongens søster

Skillingsvisetradition i AaBa (Vedels menigmandsopt.), AbBbce (adelsdamer 1590-1625, heraf Be (Kirsten Basse).

C (Margrethe Lange), Db (Kirsten Basse), E

(Anne Krabbe), Fa (Christence Juul), DaFb (adelsdamer 1590-1650) tilhører også AB-skillingsvisetraditionen: „De forskellige Opskrifters Afvigelser er højst ubetydelige“ (Olrik i DgF VII, side 388). Kun blandt adelsdamerne DE og specielt FB møder man mindre tilføjelser.

DgF 456 Hr. Bjørns fæstemø går i kloster

Skillingsvisetradition i Aa (Vedels menigmandsopt.) og Ab (adelsdame 1590-1625). Vedel synes at have rettet den efter mundtlig foredrag nedskrevne optegnelse ind efter et skillingstryk med visen.

BCa (adelsdame 1590-1625) hører også til skillingsvisetraditionen. De få ændringer kan skyldes traditionel variation.

DgF 471 Tristram og jomfru Isoldt

Skillingsvisetradition i Aa (Vedels menigmandsopt.), Ab (Kirsten Basse, der dog kun kender str. 6, 10-16 og 18-21, jfr. dog Eb) og B (Billes Hskr). To anonyme adelsdamer i det syttende århundrede (Cab, 1590-1625, med sene afskrifter heraf i c-g hos samlere 1650-1750) bearbejder visen. Det gør Margrethe Lange (Da) og Kirsten Basse (Eb) også – bl.a. ved at lade visen ende tragisk, således at den – i al fald på dette ene punkt bringes i overensstemmelse med det europæiske middelaldersagn om Tristan og Isolde. Den oprindelige vise har nemlig kun lånt navnene på dette berømte elskerpar, ligesom den fra Nibelungensagnet eller rettere fra den formentlig gamle folkevisetradition *Grimilds hævn* (DgF 5) har lånt navnet fru Gremold til Isoldts onde mor, som i skillingsvisetraditionen er gift med en kejser – dog kalder Aa-sangeren ham også for dannerkongen.

Bortset fra at visen nok er endnu yngre, end Olrik antager, har han ret i sin konklusion: „Selv i sin ældste Form (A) er Visen ret ung, næppe ældre end 15de Aarh. Den har en kendelig Sammenstykning af Motiver, og en Interesse for uvæsenlige Pengesager („7000 Mark at tære“), der er den egentlige Folkevisestil fremmed“ (DgF VIII, side 38).

DgF 473 Hr. Bjørn på Sønderborg

Skillingsvise. – Visen kendes i to skillingstryk: F fra det attende århundrede, som ifølge Olrik „ikke faa Steder røber en tysk Sætter“ (DgF IX, side 55), og som ikke har sat sig spor i nutidstraditionen. Det har derimod Ga-trykket fra det attende århundrede: Gbdeg – og det kendes også i en afskrift i en bondevisebog fra o. 1700.

Bag om disse tryk må have foreligget et ældre tryk fra begyndelsen af det sekstende århundrede, som kendes i en ubearbejdet version nedskrevet efter mundtlig tradition i A (Vedels menigmandsopt.) og i noget bearbejdede versioner i C (Jens Bille) og D (Margrethe Lange) samt i Eab (hhv. Christence Juul og Anne Krabbe, c afskrift hos samler 1650-1750) og Bab (adelsdamer 1626-1650, c afskrift hos samler 1650-1750).

H (opt. 1871 i Hammerum herred) hidrører fra dette nu tabte tryk. En sammenligning med Margrethe Langes version er i den forbindelse interessant: H kender ingen af de strofer som D – set i forhold til den samlede overlevering – er alene om, altså som hun har tildigtet, men derimod en række af dem hun har fælles med f.eks. C i det sekstende århundrede. Det er altså strofer, der har været med i den oprindelige skillingsvise – strofer som A-sangeren har glemt, men som H-sangeren erindrer 300 år senere.

Visen er skrevet over et sagn knyttet til Sønderborg slot, som Albert Crantz (død 1517) i „Svecia“ (1. Bog, kap. 46) omtaler efter at have gengivet Saxos beretning om Hagbard og Signes død. I den oprindelige skillingsvise om hr. Bjørn og den danske konges søster er ligheden med de to berømte elskendes skæbne da også umiskendelig, og den bliver større (og større) i de adelige bearbejdelser og i skillingstrykkene fra det attende århundrede. Og i disse nyere versioner har visen – naturligvis særligt i den sidste halvdel – flere strofer fælles med visen om Hagbard og Signe (se Olriks „Overblikstavle“ i DgF IX, side 78).

DgF 483 Nilus og Mettelille

Skillingsvisetradition i Ba (Vedels menigmandsopt.) og Bbc (adelsdamer 1590-1650). C (Visebog Anno 1584), AabdeD (adelsdamer 1590-1625), hvoraf Ad (Kirsten Basse) hører sammen i gruppe

med B, som de er lettere bearbejdelser af. Fælles for dem er, at de ender tragisk, og, som Axel Olrik udtrykker det: „Visen er ret ung, den svømmer i Sorg og Savn ... Til denne unge Tilblivelse svarer den ringe Forskel imellem Opskrifterne – forsaavidt de følger den tragiske Type“. H (Margrethe Lange), E (adelsdame 1590-1625) og G (Anne Krabbe) vender visen om „fra tragisk til lykkelig. Simplest i vor E ... lidt kunstigere ... i G ... hvis væsentlige Kilde er den nysnævnte E ... Ejendommeligt er ... H; man kunde med en vis Ret betragte den som en egen Vise, „Adelkind af Vinterfeld“. Men de allerfleste af vor Vises Strofer genfindes i den; den er en bred og forlængende Omarbejdelse af den“ (DgF VIII, side 398)

DgF 495 Kongen gør de elskendes bryllup

Adelsvise. – Visen (14/20 strofer) kendes kun i to adelsdamehåndskrifter A (adelsdame 1590-1625) og B (Kirsten Basse). Særligt B bærer præg af at være mundtligt overleveret. Optakten i A afslører hvordan den, der sang for, har brugt denne dansevises omkvæd til to strofer, som har den funktion at slå tonen an, inden selve visen begynder:

- A
1. Her er en jomfru på vor land
hun er så skøn en liljevand
Den skønneste jomfru på landet er,
hr. Lave haver sig lovet
 2. Det er så skøn en liljevand
hun lovet hr. Lave tro med hånd
 3. Der går dans i kongens gård
der danser ridder og skønne jomfruer
 4. Foruden hun liden Lusse-mår
hun fælder så mange modig' tåre
- B
1. Der ganger dans i kongens gård
der danser møer og skønne jomfruer
Den skønneste jomfru på det land hr. Lave
har lovet sig
 2. Der danser jomfruer store og små
foruden liden Lucie-mår
 3. Foruden liden Lucie-mår
hun fælder i-så modig tår'

DgF 497 Dronning forener elskende

Adelsvise. – Visen (13/18 strofer) har muligvis foreligget i et „adeligt flyveblad“ i det sekstende århundrede, som en af Vedels adelsoptegnere har afskrevet (Ab), og som en adelsdame også har kendt i det syttende århundrede (Aa, 1590-1625). Margrethe Lange har en lidt anden version (Ba med senere afskrifter heraf b-f hos samlere 1650-1750), hvorom Axel Olrik med rette skriver, at den „synes næsten at være en skriftlig Omarbejdelse af A“ (DgF IX, side 28). I begge versioner er gentagelsesstroferne skrevet helt ud. Forsanernes indledende strofe, der præsenterer omkvædet, er også medtaget og angiver to forskellige syngemåder:

- A
- Her er en jomfru på vor land
hun gæes mig aldrig udaf hue
1. på vor land
det er så skøn en liljevand
hun er høv'sk og hun er hvid
hun er dannis og dydelig
Her er en jomfru på vor land
hun ganges mig aldrig udaf hue
- B
- Her er en jomfru på vor land
det er så høv'sk en liljevand
Den væneste lilje på dette land
hun gæes mig aldrig af hue
1. på vor land
hun er så høv'sk en liljevand
hun er høv'sk og hun er hvid
og hun er dannis og dydelig
[Den væneste lilje på dette land
hun gæes mig aldrig af hue]

DgF 499 Rige ridder giftes

Skillsingsvisetradition i B (Vedels menigmandsopt.), CD (adelsdamer 1590-1650), som i alt det væsentlige er ens. Aa (Vedels adelsopt.), Ac (Vibeke Bild), Ab (adelsdame 1590-1650) og Ad (samler 1650-1750) slutter sig helt til BCD-traditionen, bortset fra at A-versionen helt markant ikke har disse strofer:

B 10. Hører I, liden Kirstin,
I giver mig eders tro
jeg vil eder elske og ære
de dage jeg leve må = C 10, D 10

11. Det plej'r ingen stalt jomfru
at give bort sin tro så brat
jeg haver syv brødre i kongens gård
I skal først spørge dennem ad = C 10, D 11

12. Jeg skal spørge eders brødre ad
og eder frænder til råde
vil I give mig eders tro
jeg eder herom beder

15,3-4 Han red sig til kongens gård
afspurgte hendes brødres vilje = C 14,3-4 og

D 12,3-4
Jeg vil ride til kongens gård
og tale med de ridder fine

At disse strofer ikke findes i A skyldes, at den
slutter visen således:

A 12. Han gav hende en godt guldespænd'
var sat med ædelig stene
så bød han hende gode nat'er
så red han til sine svende
Der efter og de springer ud så vide

BCD slutter derimod med, at *han red sig til lands-
ting og fæste hender med stor ære* – omkvæd: *Men
urtene springer ud så vide* (som i Abc).

E (Anne Krabbe) er en bearbejdelse af BCD-
traditionen.

DgF 501 Ridder gæster jomfru

Adelsvise. – Visen synes at have cirkuleret i af-
skrifter i det sekstende og syttende århundrede
(abc), og en af dem er blevet indført i Hjertebo-
gen. Da en af Vedels adelsoptegnere gennemgik
dette håndskrift, sprang han den over. Visen er

uden anden handling end denne: ridderen og jom-
fruen sover sammen en lang nat, og da fuglene
begynder at synge, siger hun: *I vågne op allerkæ-
reste min, det er nu tid at ride.* – *Op stod ridderen
og klædte sig på,* og da han skal af sted siger hun:
Når skal jeg eder vente. Han: *Først kommer vinter
og siden kommer vår.* Og han holdt hvad han love-
de. De mødes igen. – *Tak have rigen ridder, så vel
holdt han sin tro.* – Omkvædet lyder: *Og de lever
alt med æren.*

DgF 502 Bejler i lunden

Adelsvise. – Denne lille, lyriske vise, der kun
kendes af en af Vedels adelsoptegnere, er ned-
skrevet som den blev sunget:

1. Ridder tager høj og svenden tager hund
og så rider han i grønne lund.

Og der slog han sine rakker af tov
Og end fanger sagen goden ende

2. Der slog han sine rakker af tov
de løbe så vilde gennem rosens-skov

9. Givet hun var skilt ved dans og leg
der mig gjorde rosens-kinder bleg
Givet den bliver skilt ved alle sin glæde

10. Givet den bliver skilt ved alle sin glæde
der mig skilte ved min hjertenskære
Og ridder tager høj og svende tager hund
Og end fanger sagen en god ende

Olrik bemærker (DgF IX, side 53), at visens før-
ste strofe også findes i DgF 230 *I rosenslund*,
DgF 416 *Ridder fælder jomfruens syv brødre*, DgF
440 *Ørnen sidder på højen hald* og DV 81 *Kæreste-
besøg*, dvs. i viser eller i viseversioner, der var
yndede i det adelige selskab (Bille, adelsdamerne
og Tragica), ligesom *Bejler i lunden* givet har væ-
ret det.

Tredje Del

Folkevisens mange ansigter

I de foregående kapitler er en række nye veje ind i den danske folkevisetradition, som den foreligger udgivet i DgF, blevet afdækket gennem undersøgelser af viserne i deres nærmeste kontekst: de seks kildegrupper der kendes fra det sekstende århundrede til det tyvende.

Den største udfordring har altid været det sekstende og syttende århundredes adelshåndskrifter: hvorfra har disse samlere de viser, de har indført? Det gives der et svar på i denne bog. Med udgangspunkt i adelshåndskrifterne følges traditionen frem til nutiden og tilbage til de middelalderlige århundreder: 16 viser indkredses som gammel folkevisetradition og 55 som skillingsviser eller skillingsvisetradition fra det sekstende til det attende århundrede; og 39 påvises at være digtede af de adelige samlere selv eller i de kredse, de færdedes i.

Disse 110 viser udgør rygraden i Tredje Del, der er en skildring af folkevisens historie i Danmark fra de middelalderlige århundreder og frem til slutningen af det attende.

I det første afsnit, *Markedssang og folkesang før 1500*, kan man naturligvis ikke føle sig på sikker grund, men den er dog ikke så usikker, som man skulle tro. Ud over at der inddrages en række samtidige vidnesbyrd, der taler for at folkevisegenren oprindelig er blevet skabt af skillingsviserforfatternes forgængere, markedssangerne, inddrages der nemlig kun de forholdsvis få viser, der er blevet indkredset som gammel folkevisetradition. Set i forhold til det meste af den hidtidige forskning er det snarere for forsigtigt end for dristigt. Hidtil har man valgt næsten frit mellem de 539 viser i DgF, når man har skrevet om middelalderens poetiske litteratur på folkesproget. Det vil sige, at man som kildemateriale har brugt både

ældre og undertiden også helt nye skillingsviser og viser, som er digtet i det adelige selskab i det sekstende og syttende århundrede.

Med disse synspunkter om folkevise-genrens og flere folkevisers folkelige oprindelse placeres den ældste danske visetradition i en europæisk sammenhæng. Det er synspunkter, der ikke vil undre europæiske viseforskere. Det samme gælder understregningen af skillingstrykkenes rolle for visetraditionen allerede siden begyndelsen af det sekstende århundrede. Med synspunkterne i det andet afsnit, *Skillingsviser i markedsviseens stil*, bliver en væsentlig del af den danske folkevisetradition i virkeligheden blot sidestillet med, hvad der kendes ude omkring i Europa, bl.a. i Tyskland, England og Skotland.

At forskningen både herhjemme og i udlandet længe har betragtet den ældste danske visetradition som noget særligt, skyldes ganske enkelt den rige overlevering i adelshåndskrifterne. Intet andet land kan opvise et så omfattende kildemateriale fra det sekstende og syttende århundrede, og det har også af den grund været fristende at tro, at disse håndskrifter udelukkende indeholdt høje-restandsviser, som senere sank ned til almuen.

I det tredje afsnit, *Adelslyrik og adelsviser*, skildres, hvordan man i adelskredse i renæssancen digtede sig til en „middelalderlitteratur“ på folkesproget, som man brugte til sine nostalgiske sang- og danseaftener på herregårdene og ved hove. Vedel brød sig ikke om alle disse nydigtede viser, men det gjorde adelsdamen Margrethe Lange, og det var nok den væsentligste årsag til, at der aldrig kunne blive tale om et samarbejde mellem de to store samlere i det sekstende århundrede.

I det femtende århundrede kunne man møde vandrende spillemænd, gøglere og markedssangere fra mange lande f.eks. i Braunschweig, i Hamburg og i markedsbyen Nördlingen. Tegnet efter oplysninger fremdraget af Walter Salmen: *Der fahrende Musiker im europäischen Mittelalter* (Kassel 1960), side 145-169 (*Wege und Ziele der Fahrenden*).

Markedssang og markedsviser før 1500¹

Overalt i Europa har man i al fald siden det ellefte århundrede kunnet møde vandrende folk, der levede af at underholde. Det var professionelle *entertainere*, der kunne spille, synge, danse, digte, improvisere, fortælle historier, mime og gøgle. De drog omkring fra sted til sted, slog sig ned nogle dage og drog så videre til det næste sted, hvor der var eller hvor der kunne samles et publikum. Hyppigst møder man disse underholdere på de mangfoldige markeder, men kilderne beretter også, hvordan de mødte op ved offentlige fester og i herberger, om hvordan de blev hyret til private gilder og til selskabelige sammenkomster i laugene, og det hændte at fornemme folk inviterede dem indenfor på deres borge og herregårde.

Deres sociale status kunne være forskellig, men gennemgående var den lav ligesom alle andre vandrende folks. De var en slags sigøjnere. De var kasteløse, men ikke talentløse. Tværtimod. Og de havde mange talenter.

I midten af det ellefte århundrede omtaler den tyske digter Sextus Amarcus en sådan underholder, han selv har mødt. Han kalder ham en *joculator*, hvad der egentlig betyder en, der kan skæmte. Det var en trivelig herre, der var kendt som historiefortæller, og hans repertoire bestod mest af de saftigste skæmtehistorier. Og Amarcus beretter også om, at han har mødt *mimere*, der underholdt de rejsende og pilgrimmene i herbergerne.

Der kendes adskillige omtaler fra de middelalderlige århundreder af vandrende *joculatores* og *mimi* – i tysksprogede kilder omtales de som *Spielleute* eller *Spielmänner* og i fransksprogede som *jongleurs* – det er det samme ord som *joculatores*.

I Norden kaldes de ofte *leikarar* – legere – og i Norge blev de i det fjortende århundrede omtalt som *fanter* – det samme ord man brugte om sigøjnerne.

Det er klart, at disse vandrende underholdere

havde forskellige specialer. Det måtte de have alene af hensyn til konkurrencen mellem dem. Desværre nævner kilderne kun yderst sjældent, hvad de syngende blandt de nordiske og europæiske legere sang. Fra det trettende århundrede kendes imidlertid et digt af den tyske vandrende sanger Marner, og det indeholder en lille katalog over, hvad folk helst ville høre ham synge om:

Om jeg for folket synger mine viser, så vil den første høre om Dietrich af Berns endeligt, den anden om kong Rother, den tredje om russerkrigen, den fjerde om Ekkarts strid, den femte om Kriemhilds hævn, den sjette foretrækker en skildring af Wilzernes undergang, den syvende hører måske hellere om Heimes eller Wittichs kamp, Siegfrieds eller Eckes død, den ottende vil blot lytte til den høviske minnesang, den niende synes at alt sammen er lige kedeligt og den tiende ved overhovedet ikke hvad han vil.²

Marner er et illustrerende vidnesbyrd om, hvor publikumsorienteret og publikumsbevidst en vandrende sanger kunne være i det trettende århundrede. Han havde mange strenge at spille på. Han kunne give folk, hvad de helst ville have – hvad de så end bad ham om.

Det er fremfor alle de vandrende underholdere, der i de middelalderlige århundreder bragte viser og sange, anekdoter og historier rundt i hele Europa. De levede af det.

Fra slutningen af det fjortende århundrede kender man en mand, der levede af at skrive viser, som de vandrende sangere tog på deres repertoire. Det var en spedalsk gråbrødre munk, der havde slået sig ned o. 1374 ved Mainfloden. Han var skyet af alle folk, men han

gjorde de bedste Sange og Viser med Ord og Melodier, at ingen var hans lige langs Rhinen og i disse Lande. Og hvad han sang, det sang alle Folk gerne. Og alle Sangere, Musikanter og andre Spillemand førte det med sig.³

Gråbrødremonken brugte undertiden de samme verssmål som minnesangerne, men tonen i hans viser var en anden. Han digtede viser der – uden raffinerede krumspring – gik lige i folk:

Gud give ham et forbandet Aar
som gjorde mig til Nonne
Og gav mig den sorte Kutte
og den hvide Kjortel derunder
Skal jeg Nonne være
skønt jeg det ikke ville
vil jeg saavist en Ungersvend
hans Nød og Kummer stille⁴

Blandt tidens lærde og i kunstnerkredse – ikke mindst blandt de høviske minnesangere – blev sådanne viser regnet for tarvelige produkter – det var sekundavarer, det var „unkunst“ og ikke ægte minnesang. Det samme sagde man i øvrigt generelt om Marners kamæleonagtige repertoire.

De vandrende sangere brugte en anden teknik end minnesangerne og troubadourerne. De skabte en *markedsstil*.

Grundprincippet i denne stil var, at den var inspireret af den situation, visen skulle lanceres i: på et støjende marked hvor man for at få folk til at lytte måtte bruge enkle virkemidler – hvor man måtte bruge en klar og anskuelig måde at synge-fortælle historierne på – hvor man henvendte sig direkte til sine tilhørere. Og markedssangerne kendte deres publikum og deres behov for at høre historier, der uanset hvilket miljø disse udspandt sig i – indeholdt almenmenneskelige træk, som enhver havde mulighed for helt umiddelbart at kunne forstå på baggrund af sine egne erfaringer og oplevelser.

Og markedssangerens viser var altid „sande“. De skulle altid rumme en eller anden almen sandhed. De skulle i det mindste være troværdige, for markedspublikummet accepterede kun viserne, hvis de kunne bruges til noget i hverdagen. Et sådant publikum lærte sig ikke en vise blot for at nyde dens vellyd og for at høre et eller andet fra „gamle dage“ eller raffinerede historier fra eksklusive miljøer. Markedssangernes publikum var *brugere* af poesi. Troubadourernes og minnesangernes publikum var derimod først og fremmest *nydere* af poesi.

Markedssangestilen blev skabt til mundtlig fremførelse – mundtlig lancering – og dermed også til ikke-skriftlig tilegnelse af publikum.

Markedssangerne har, ligesom den trivelige jocular i det ellefte århundrede, synge-fortalt saftige skæmtehistorier, ligesom de har synge-fortalt røverhistorier af alle arter og fra alle miljøer, fremmede som hjemlige, jævne og velkendte såvel som kongelige og adelige, der var fremmede for de fleste, også for markedssangerne. Men det gjorde ikke historierne ringere. Og de har synge-fortalt om, hvad der hændte rundt omkring, historier og nyheder de havde hørt af deres ligeledes vandrende kolleger. Engang havde en tysk markedssanger digtet en vise om noget, han havde oplevet i Frankrig. Denne vise overtog nogle af hans kolleger, og så sang de:

Der uns diz neuwe liedlein sang
er hats gar wol gesungen
er ist dreimal im frankreich gwest
und allzeit wider kommen⁵

Det vil jeg for sandingen sige forsikrer markedssangerne ofte. Og de mener det. Det er ikke tom snak, for deres viser er altid „sande“: de indeholder i al fald altid almenmenneskelige træk som er sande.

Markedssangerne kunne også spille, mime, danse og gøgle, og når de optrådte flere sammen har deres optræden sikkert formet sig som små shows. Med dette *in mente* kan man bedre forstå det sted i en norsk lov fra o. 1300, hvor det hedder, at folk af stand nok må anskaffe sig kostbare dragter til særligt højtidelige lejligheder som bryllupper, men efter endt brug skal de give dem til legerne, for de bruger dem under deres optræden.⁶ Man kan let forestille sig, at markedssangerne har klædt sig ud og har spillet rollerne i de historier, de har synge-fortalt. Måske har de fordelt rollerne mellem sig, måske har én sunget og de andre i truppen har mimet rollerne.

Markedssangerne udtænkte i al fald deres viser scenisk; scene for scene med regibemærkninger i indskudte strofer, der skildrer scenskift, synge-fortæller de deres historier. Den stærkt visuelle måde at synge-fortælle på kan netop skyldes, at markedssangerne oprindeligt er blevet ageret og mimet.⁷

Tre legere spiller og synger mens to danser. Tegning fra Christoph Weiditz: *Trachtenbuck*, 1539.

Og siden det sekstende århundrede har man også vidnesbyrd om, at markedssangerne har lavet hele små tegneserier på et lærred. De pegede så på de enkelte scener, mens de sang visen.⁸

Markedssangerne, legerne eller hvad de nu blev kaldt, havde nok gennemgående en lav social status, men der var mange nordiske konger, der satte stor pris på dem. Når de virkelig skulle underholdes og more sig, hyrede de netop dem, for de havde begreb om den slags. Og de forstod at aktivisere deres publikum. Fra det ellefte til det fjortende århundrede havde de danske konger fremmede sangere i deres tjeneste. Aldrig danske. Det var derimod norsk-islandske *skjalde* og tyske *minnesangere*, og det var højtagede og yderst selvbevidste mænd, der foragtede de vandrende underholdere. I det tolvte århundrede hånedes skjalden Einar Skulesson ligefrem Svend Grathe med ordene:

...
hellere daners herre
hører på fedler og fløjter
dårligt! ...⁹

Erik Klipping havde i en periode mestersangeren Rumelant hos sig ved sit hof, og da kongen blev myrdet cæcilienatten den 27. november 1286 digtede Rumelant to kunstfærdigt rimede strofer (aabccdeed).¹⁰ Om denne vise – han kalder den selv en „liet“ – er blevet sunget eller foredraget for et bredere publikum, ved man ikke. Det mest sandsynlige er dog nok at den, kunstfærdig som den er, var beregnet til den kongelige familie, til hoffet og til dem, der færdedes dér. Det er dette eksklusive selskab, der har været Rumelants tilhørere.

Anderledes forholdt det sig med en vise, der blev digtet ude i landet af en markedssanger. Beregnet til mundtlig lancering var den let at huske: den var klart opbygget, kontant fortalt og enkel –

stereotyp – i sit sprog og sin stil. Man kender den kun, som den blev erindret af folk 300 år senere, hvor den blev nedskrevet efter den mundtlige tradition. Det drejer sig om visen om kongemordet i Finderup lade (DgF 145 FG).

Historien i denne vise og stilen – måden historien er blevet synge-fortalt på – er fra slutningen af det trettende århundrede. Men de der har sunget visen gennem tiderne, har ikke bevaret visens oprindelige ordlyd – netop fordi det var *historien*, der var værd at erindre, og netop fordi den var synge-fortalt på en måde, man kunne lide, og som man var fortrolig med fra mangfoldige andre af de

De ere så mange i Dannemark
vil alle herrer være
de red dennem til Ribe
og lod dennem klæder skære
Nu stander landen i vove

Alle lod de dennem klæde skære
i gråmunkes lige
det var ikke gjort for andre sag
end deres rette herre ville de svige

De stak hannem ind ad skulder
og stod ud af venstre side:
Nu haver vi gjort den gerning i dag
al Danmark bær for stor kvide

Det da skal du have for tiden
dog de er ikke gode
øl og mad og hestefoder
men vi lever både

Mord var altid godt stof for en markedssanger, og det blev ikke ringere af, at det var en konge, der blev myrdet. De fleste forskere har understreget, at denne vise er kongetro, men det er den kun i den forstand, at den deler det almindelige syn på et mord, som noget grusomt og noget, man nødvendigvis må tage afstand fra. Visen hylder jo heller ikke kongen.

Saxo, der skrev sin Danmarkshistorie omkr. 1200, har kun hånsord tilovers for markedssangerne og legerne. Derimod omtaler han med en vis respekt, hvad han kalder *cantores*, dvs. de sangere – ikke skjaldene og slet ikke legerne – der i kortere eller længere perioder var ansat ved et hof. Han fortæller om to, og de er begge tyskere:

viser, de vandrende sangere havde lanceret på markederne, og som man sang med fynd og klem, når man kom hjem – netop fordi de var lette at huske.

De to folkelige sangere, der i slutningen af det sekstende århundrede hver for sig erindrede visen – eller rettere visehistorien – om kongemordet, er fælles om at erindre fire af de henholdsvis 11 og 14 strofer, som de hver for sig kunne udenad. Disse fire strofer har man lov til at tro har været en del af den vise, en markedssanger har lanceret kort efter mordet. Resten er blevet varieret i den senere mundtlige tradition:

Der er så mange i Dannemark
som alle vil herrer være
de ride dennem til Ribe
og lod dennem klæder skære
Nu stander landen i våde

Så lod de dennem klæder skære
og alle i munke-lige
så red de dennem op i land
deres rette herre at svige

De stak hannem gennem herde
stod ud af venstre side:
Nu haver vi den gerning gjort
al Dannemark bær for kvide

Det skal du have for tidingen
dog de er ikke gode
klæde og føde i konningen gård
imeden vi leve både

Den ene er „cantor Germanicus“, som før slaget på Græthe hede den 23. oktober 1157 red „midt gennem Hæren“ og „kvad en velkendt Vise om Svens lumske Nidingsdaad, hvorved han mandede Valdemars Mænd til Hævn og æggede dem svarligt til Kamp“. ¹¹ Visen kendes ikke i senere tradition, hvad der ikke er så mærkeligt, eftersom det må have været en vise, der i udpræget grad var beregnet til en ganske bestemt situation, hvor den havde en helt klar funktion.

Den anden var en saxisk sanger – „genere Saxonem, arte cantatorem“ – der for hertug Knud – Knud Lavard – kvad „en herlig Vise om Grimhilds velkendte Troløshed mod sine Brødre“ for at advare ham. ¹² Han sang visen i julen 1130 i kongsgården ved Roskilde, få dage før hertugen blev

myrdet i Haraldsted skov af prins Magnus, der var søn af den regerende konge Niels. Og det interessante er, at man i dansk tradition kender en sådan vise. Det gjorde Marner også, og det var tilmed en af dem, folk helst ville høre ham synge, ja historien var kendt i viseform i hele Nordeuropa.

På dansk kendes den i to versioner i folketraditionen i slutningen af det sekstende århundrede (DgF 5 Grimilds hævn), og der er intet der taler imod, at det fælles forlæg har eksisteret før 1500.

Nibelungenlied
B 1562

er sluoc im ab daz houbet

und warf ez an den grunt

Da visehistorien har været et stående nummer på adskillige europæiske markedssangeres repertoire igennem hele middelalderen, er der ingen grund til at tro, at man i de versioner, man herhjemme kender af den, kan finde direkte mindelser om netop den version eller udgave af visen, som den saxiske – eller rettere: den saxisk fødte – sanger sang for Knud Lavard. Det er tværtimod ikke særlig sandsynligt, at den version, der lød i kongsgården i julen 1130, er vandret ud til den brede befolkning. Visen fik formentlig først sin folkelige udbredelse, da en markedssanger – efter at have lært den af en tysk kollega – lancerede den på dansk – delvis i Nibelungen-versemålet og uden omkvæd. Og det kan være sket langt senere end det tolvte århundrede – dog senest i det femtende.

Grimhilds hævn er en vise om kæmper, og man ved – blandt andet altså fra Marner i det trettende århundrede – at sådanne kæmpeviser har været særdeles yndede også før markedssangerne kunne benytte sig af det nye medium, skillingstryk. Mange historier er blevet synge-fortalt om disse drabelige sagn-mennesker. Det gælder visehistorierne om de eventyrlige gerninger, som kong Dideriks kæmper bedrev. Visen om *Kong Dideriks togt mod Bertingsland* (DgF 7E), hvor Si-var Snarensvend er hovedpersonen, har således

Og alt tyder på, at dette forlæg er oversat fra tysk.

Historien i visen er også oplagt tysk, hentet fra Nibelungenlied¹³, og vi står her over for et vidnesbyrd om, at tyske vandrende sangere har lavet en markedsudgave af en enkelt episode i dette store epos, som deres finere kolleger, minnesangerne, foredrog på herregårde og slotte; og netop fordi visen i dansk tradition er så afhængig af sit tyske forlæg, kan man i øvrigt også ganske enkelte steder finde en næsten ordret overensstemmelse mellem:

DgF 5A 17

Så kast' han det blodige hoved
han kast' hende ud i sund
så kast' han kroppen efter
han bad de skulle findes ved grund

givet været sunget i Danmark i de middelalderlige århundreder. Og det gælder også visen om *Holger Danske og Burmand* (DgF 30), der var så kendt i 1480 at en svensk kirkemaler kunne henvise til den i en billedlig fremstilling af så berømte modstandere som David og Goliath.¹⁴

Visen om Holger Danske, der bekæmper trollden Burmand og dermed befrier jomfru Gloriant, minder om eventyr, sagn og myter, hvor helte befrier prinsesser ved at nedlægge drager og lignende grusomme væsener. Og det er netop et karakteristisk træk for de ældste visehistorier, at de kan jævnføres med anden folkedigtning: visen om Alf i Odderskær og hans to sønner, Helmer Kamp og Anglefyr, der frier til den samme pige (DgF 19), er således en synge-fortalt grotesk skæmtehistorie, der var så kendt i de første årtier af det femtende århundrede at en fynbo kunne lave en travesti på dens første strofe.¹⁵ I modsætning til de først nævnte kæmpeviser, der fortæller historier, som var kendt inden for hele det germanske område, er historien i denne vise kun kendt i Norden.

Fælles for de andre folkeviser, der kan indkredses som værende fra de middelalderlige århundreder, er, at det ikke med nogen form for sikkerhed kan siges, hvor deres oprindelige hjemsted har været. Det drejer sig om visen, der fortæller en eventyragtig historie om to bortrøvede prinsesser

Vandrende folk, kvaksalvere, gøglere og spillemænd samt møllere og fiskere, der alle optræder på dette billede, fra slutningen af det femtende århundrede, var månens børn. Den ridende kvinde er gudinden Luna.

Foran bordet ses en kvaksalver, bagved ses en gøglerfamilie, som reklamerer med deres kunster på en billedtavle.

Med denne tegning dokumenteres det, at vandrende entertainere i senmiddelalderen har rejst rundt med sådanne tavler, som de har rullet ud, når de kom til et sted, hvor der var folk at optræde for. Om markedssangerne på den tid også har brugt billedtavler (se side 275) kan ikke dokumenteres, men må anses for sandsynligt.

Tegning fra Hausbuch des Fürsten Waldburg-Wolfegg 1480/90, her gengivet efter Leander Petzoldt: *Die freudlose Muse. Texte, Lieder, Bilder zum historischen Bänkelsang*. Stuttgart 1978.

fra Engeland; takket være deres utrolige talent for at væve ender de med at blive gift med den danske dronnings bror og søn (DgF 146 *Marsk Stigs døtre*). Det drejer sig om et par viser, der fortæller om, hvordan dejlige piger bliver bortført, men derefter befriet af deres brødre (DgF 201 *Hjælp i nød* og DgF 378 *Den genfundne søster*). Det drejer sig dog fremfor alt om viserne om menneskers møde med det overnaturlige: om skipperen der prøver at lokke en bjergtaget pige til sig (DgF 36 *Jomfruen i bjerget*), om den unge mand der dræbes af en ellepige dagen før sit bryllup (DgF 47 *Elverskud*), om ham der bliver lokket ned på havets bund af en erotisk havfrue (DgF 45 *Hr. Bøsmers i elverhjem*) og om en pige der bliver bjergtaget (DgF 37 *Jomfruen og dværgkongen*). Overalt i Europa, hvor sådanne overtroiske forestillinger har eksisteret, kan disse viser være opstået. De to gamle folkeviser, *Varulven* (DgF 54) og *Jomfruen i ulveham* (DgF 55), som begge er inspireret af den folkelige forestilling, at en varulv kun kan løses fra trolddommen, hvis den får lejlighed til at drikke hjerteblodet af et endnu ufødt drengebarn, kan dog kun være opstået i Sydskandinavien. Det er kun dér denne forestilling har været kendt.

Markedssangerne kunne noget, som minnesangerne, skjaldene, Saxo's cantores og troubadourerne ikke kunne. De mestrede, hvad Holzapfel og Strobach kalder den balladeske form – *den balladeske fortælle måde* – Strobach tilføjer, at denne form har *spielmännnerische Züge*.¹⁶ Men de ikke blot mestrede den. De har skabt den.

Lige så lidt som man kan udfinde en gammel folkevises oprindelige form, kan man kategorisk sige, hvem der har skabt den balladeske fortælle teknik. Derimod kan man indkredse „den kulturtilstand“, der har betinget denne fortælle mådes opståen – for at bruge en lettere omskrivning af hvad Axel Olrik så træffende skriver i sine grundsatninger om sagn og visers opståen.

I det foregående er denne „kulturtilstand“ – markedsmiljøerne i de middelalderlige århundreder – søgt indkredset som mulige situationer, der kan have betinget den balladeske fortælle mådes opståen. Det er en fortælle måde, der er velegnet til mundtligt at lancere visehistorier på, og jo lettere publikum kunne tilegne sig viserne, desto

På tysk kaldes en markedssanger for Bänkelsänger, fordi han gerne stod på en lille bænk, mens han pegede på en billedtavle der scene for scene – som i en tegneserie – gengiver historien i den vise han synger og som han sælger. Radering af C. W. E. Dietrich 1740 (Graphische Sammlung der Staatsgalerie Stuttgart). Gengivet efter Leander Petzoldt: *Die freudlose Muse. Texte, Lieder, Bilder zum historischen Bänkelsang*. Stuttgart 1978.

større succes fik markedssangerne, og desto større muligheder havde de for at tjene til livets ophold.

Den balladeske fortællemåde har sine egne regler, ligesom skjaldekunsten og troubadourkunsten har sine. Den kan bedst karakteriseres som en *fortælle teknik*. Holzapfel skriver:

Ved at beskrive kernen i balladens fortællemåde, ved at fremstille den som en gennemskuelig fortælle teknik, prøver jeg at ramme de essentielle træk, som kan danne grundlag for en ny definition af genren og en ny vurdering af dens karakteristika.¹⁷

Folkevisen – balladen – har imidlertid så mange ansigter, at det ikke er muligt og ej heller tjener noget formål at forsøge at beskrive den som én genre. Derimod kan man beskrive fortælle teknikken i de viser, der nu er udskilt som gammel folkevisetradition – for derefter at iagttage hvordan denne teknik anvendes, når viserne ikke mere lanceres mundtligt, men i skillingstryk – for til sidst at iagttage hvordan teknikken bruges i de adelskredse, hvor man blev fascineret af denne jævne fortællemåde: scenerne står enkelt og klart, som var de skåret i træsnit.

Det, at man kun kender de viser, som middelalderens markedssangere har lanceret, sådan som de er blevet erindret af folkelige sangere siden det sekstende århundrede, er – på en måde – en gunstig situation: det vil nemlig sige, at man har mulighed for at beskrive markedssangerkunsten, når den er bedst. Og med bedst menes: når viserne lykkedes – og de må siges at være lykkedes, når de er gået fra mund til mund igennem generationer.

Der gælder kun én grundregel for al markeds-sangerkunst: alt hvad du synge-fortæller, skal du fremstille så enkelt, at enhver kan blive revet med af det, du fortæller. Din visehistorie skal derfor rent umiddelbart kunne forstås, og folk skal uden for stort besvær kunne lære sig visen af dig, når du har sunget den for dem et par gange. Kan du den kunst, er der penge at tjene, for folk giver dig gerne en ekstra skilling, hvis de kan tage din vise med sig hjem i deres hukommelse, så de kan synge den, når de har lyst. Og når du kommer igen, vil de høre, om du har nye visehistorier på dit repertoire – og de vil også bede dig synge de gamle endnu en gang, for genkendelsens glæde er stor.

Holzapfel skriver om den balladeske fortælle teknik:

Det er ikke indholdet (den i en vise fortalte historie), det er heller ikke dens ydre fremførelsesmetode (dans, sang med omkvæd, metriske mønstre), som bestemmer balladen, det er fortælle teknikken med dens episke formler, som er det centrale element. Fortælle teknikken indgår en forbindelse med en meget enkel metrik (elementære strofer, mønstre), med en episk strukturering af indholdet (det som Axel Olrik kaldte for episke love) og med en meget konservativ sprogbrug. Resultatet af denne sammensmeltning er balladen.¹⁸

Man kunne også sige: når denne sammensmelt-
ningsproces lykkes, er det *markedssanger-*
kunst, og den står ikke tilbage for skjaldekunst
eller troubadourkunst. Markedssangerkunsten
var blot for et bredere publikum.

Ville I lytte og høre
jeg vil eder kvæde en vise
alt om ...
...

Med en sådan eller en lignende strofe har danske
vandrende sangere sikkert ofte hidkaldt markeds-
gæsterne. Det ved man, at europæiske markeds-
sangere har gjort, og man ved allerede fra de tid-
ligste af de trykte markeds- og skillingsviser, at
det var en almindelig anvendt reklame-strofe.

Det var naturligvis ikke en strofe, markedsgæ-
sterne lærte sig, for hvad skulle de med den. Det
var kun historien, det drejede sig om. Det var
den, folk ville høre, og som de gav markedssan-
gerne en skilling for at lære sig. *Historierne* blev
syngte-fortalt på to forskellige måder: historierne
om den germanske sagnverdens navnkundige
kæmper og deres bedrifter og om de danmarkshi-
storiske helte og skurke blev syngte-fortalt i fire-
linjede strofer, hvorimod historier om anonyme
menneskers møder med de overnaturlige væsner
og om andre dramatiske tilskikkelser i deres hver-
dag samt skæmtehistorier blev syngte-fortalt i to-
linjede strofer. Dette synes i al fald at have været
hovedreglen i de viser, der nu er blevet udskilt
som gammel folkevisetradition:

De var syv og syvsind'tyve
der de red ud fra hald
og der de kom til Brattingsborg
der slog de silketjald *DgF 7 E 1*

Alf han bor i Odderskjær
er rig og kåd med alle
så raske dem haver han sønner to
de lader dem kæmpe kalde *DgF 19 B 1*

De ere så mange i Danmark
de vil alle herrer være
de red dennem til Ribe
og lod dennem klæder skære *DgF 145 F 1*

Marsti han vågner om midjenat
og taler han til sin kære
Jeg haver drømt så underlig,
Gud råde, hvad det monne sede *DgF 145 I 1*

Burmand holder i felten ud
han lader sin skjold skinne
sender han bud til Ungerlands konning
om han haver datter væn'en *DgF 30 B 1*

Hr. Medelfar red over heden
alt efter sin søster at lede *DgF 378 E 1*

Den skipper sejled i haven' så glad
da hør' han stolten Adelus i bjergen hun kvad.
DgF 36 G 1

Jomfru Hermelin gik for sin fader at stå
O måtte jeg dog ikke til kirke gå
DgF 37 E 1

Der bor en mand her ud' ved æ å
ja døtre har han fire og sønner har han fem
DgF 45 B

Kongen udaf Engeland
der blev ham to børne stjålen fra
DgF 146 S 1

Hr. Peder og liden Kirsten de sad over bord
de snakked så mangel skæmtelig ord
DgF 54 F 1

Hr. Peder han skulle til tinge fare
hans søstre skulle hjemme være
DgF 201 A 1

Jeg stod i loft og børst mit hår
min stifmoder hun kom kørende i gård
DgF 55 C 1

Ridder Ole han red sig i rosenlund
at tæmme sin hest og prøve sin hund
DgF 47 E 1

Forskellen på historierne i de to- og fire-linjede
gamle folkeviser er så markant, at den næppe er
tilfældig. Måske har man lov til at tro, at den fire-
linjede strofe er markedssangernes værk, hvor-
imod de to-linjede er skabt af lokale sangere, af
folkesangerne. Således forstået at det er mar-
kedssangerne, der oprindeligt har inspireret de
lokale folkesangere. At den to-linjede strofe rent
metrisk kan afledes af den fire-linjede er lige så
sandsynligt – eller usandsynligt – som at den fire-
linjede skulle være en udvidelse af den to-linjede.

Marked med gøglernes tribune som midtpunkt. Pieter Brueghel den Yngres maleri Kermesse med teater og procession fra o. 1660. (Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique, Bruxelles).

Begge strofeformer kan i øvrigt meget vel allerede tidligt have eksisteret side om side.

Går man nu ud fra, at den fire-linjede strofe er den foretrukne *markedssangerstrofe*, kunne man kalde den to-linjede for *folkesangerstrofen*.

Den danske markedssangerstrofe er metrisk beslægtet med de fire- og ottelinjede strofer, man møder ude omkring i Europa igennem hele middelalderen blandt de tyske Spielmänner, hvorimod den danske folkesangerstrofe ikke synes at have nogle paralleller blandt disse tyske folkelige underholdere.

Da de visehistorier, der er syngte-fortalt i folkesangerstrofen, i ganske særlig grad er præget af de lokale miljøer, de er blevet sunget i, så kunne det måske være et yderligere indicium for, at denne enklere strofeform har været den, folkesangerne har skabt, eller som de i det mindste har foretrukket: for en begavet sanger var den let at

håndtere. At synge-fortælle i de meget enkle to-linjede strofer var næsten som at fortælle et tegn eller en anekdote. De lokale sangere kunne her rigtigt folde sig ud – folkesangerstrofen indbyder næsten til improvisation.

Det vil med andre ord sige, at viser som *Kong Dideriks togt mod Bertingsland* og *Mordet i Finde-rup lade* oprindeligt er blevet lanceret som markedssanger, hvorimod viser som *Elverskud* og *Den genfundne søster* oprindeligt er digtet og sunget af en poetisk begavet folkesanger blandt markedsgæsterne. Det vil sige, at man skulle kunne skelne mellem oprindelig markedssang og oprindelig folkesang allerede i de middelalderlige århundreder.

Denne skelnen vil blive opretholdt i det følgende. Det vil nemlig vise sig, at den også på enkelte punkter kan åbne for nye veje ind i den gamle folkevisetradition.

En af de mange måder, markedssangerne kunne gøre publikum aktivt interesseret i deres viser på, var at få dem til at synge med på et omkvæd: *Der dunder under raske hovmænd, der de udride* (DgF 7 E), *Og nu driver gron af hviden sand for norden* (DgF 19 B), *Olger Dansk han vandt sejr af Burmand* (DgF 30 C), *Nu stander landen i våde* (DgF 145 G).

Omkvædene i den gamle markedssang opfordrer ikke til dans. De opfordrer heller ikke til, at markedsgæsterne i øvrigt deltager mere aktivt i viserne. Markedsviser er viser, man lytter til, og som man lærer sig.

Anderledes er det med den gamle folkesang. Omkvædene og mellemkvædene indbyder til, at tilhørerne er direkte med, når forsangeren synges fortæller sin historie. Det er ikke *tribune-kunst*, som markedssangen må siges at være, men derimod *folke-kunst*, forstået som visekunst der først folder sig ud, når alle deltager ved at synge med, ikke mindst når man dansede:

Udi dansen er I liden – I lyder intet ord! Den jomfru af bjergen blev dåret (DgF 36 E), fik en forsanger sine tilhørere til at synge mens de dansede til hans vise. En anden forsanger fik dem i den samme vise til at synge: *I danser herlig. – I lyder herpå, hvor vi kunne dansen fremføre* (DgF 36 B), som medsangerne sikkert allerede fra den anden strofe har ændret til: *Vi danser herlig. – Vi lyder herpå* osv.

Flere af omkvædene hentyder til dans – *For dansen går så let udi lunden* (DgF 47 E) – eller til de følelser, som piger og unge mænd udtrykker gennem dansen: glæde, længsel og lidt vemod – og undertiden sættes disse følelser ind i et poetisk regi omkranset af roser og lindetræer.

Mellemkvædene kan lyde: *Roser og ædelig blommer* (DgF 146 S), *De rosere to* (DgF 201 C), *Linden vokser i lunden* (DgF 54 D), *For mig længsel endnu* (DgF 45 B), *Min fuldtro ven* (DgF 55 B), *Thi tiden gøres mig så lang* (DgF 37 B).

Omkvædene uddyber de korte mellemkvæd: *Eja, ej, ej, hvad sorrigen du est tung* (DgF 37 B), *For mig længes udi alle mine dage* (DgF 45 B), *Jeg fryder mig alle de dage jeg hende så* (DgF 201 C), eller de knytter direkte an til selve visehistorien; *Fra Engeland var de kommen* (DgF 146 S), *Og siden de lagde min moder under mulde* (DgF 55 B).

Generelt kan det siges om mellemkvædene og

omkvædene i de gamle folkeviser i folkesangerstrofen, at man herigennem kort, kollektivt får mulighed for at udtrykke sine følelser i noget, der ligner flugt ind i en poetisk verden, fjernt fra roerne, havren og møddingerne. Undertiden sker det kun i mellemkvædet, og undertiden synger man sig allerede i omkvædet igen direkte ind i visehistorien.

Markedssangeren optræder som *iscenesætter* af det lille drama, han ruller op. Han placerer sine personer på scenen og lader dem selv berette:

Om Holger Danske og Burmand hedder det:

Så fægtede de i stunde to
og end på den tredje
så satte de dem på en sten
der ville de sidde at hvile

Det var goden Burmand Kamp
han taled til Udgerd Danske
Vil du tro op-på min Gud
da vil jeg tage dig til fange

Da svared god Holger Dansk
han ypped først den kiv
Først du kommer til helved
sig, Udgerd sendte dig did DgF 30 B 17-19

Folkesangerstrofen kender den samme teknik:

Hr. Peder han sejler udi havet frem
han hørte stalten Adelus udi bjerget sang

Hr. Peder han taler til sine mænd
I skulle hente mig den jomfru hjem

De samlet dennem trehundrede mænd
ville hente hr. Peder den jomfru hjem

Det så mælte den liden smådreng
og jeg vil hente den jomfru alene
DgF 36 B 1-4

Men folkesangerstrofen kan undertiden klare sig med en endnu kortere præsentation af personerne:

Datter og hendes kære moder
de sidder i deres bure

Hør du nu, kære datter min
hvi falmer dit hår, hvi blegner din kind

Hvi falmer din lød, hvi falmer dit hår
ligesom den kvinde med barnet går

Det du'r ikke at dølgje for eder
den vilde dværg-e haver lokket mig

Haver den vilde dværg-e lokket dig
da haver du ikke længer moder i mig

*De mente de var ene to
ude står den dværg-e, lytter på ord*
DgF 37 B 5-10

Det er en del af den balladeske teknik at bruge denne anskuelige *dialogform*, som står og falder med, om man kan finde ud af, hvem der taler med hvem, og her spiller skildringen af scenebilledet en altafgørende rolle. Denne teknik lærte folkesangerne også af de professionelle iscenesættere:

Og det var unger Hummerlummer
han ginge de fruerstuer omkring
og så går han i højen loft
alt så for konning Viderik ind DgF 7 E 15

Midt udi den borgegård'
der aksler de deres skind
og så går de i høj(e) loft
for kongen af Upsal ind DgF 19 B 5

Det var jomfru Gloriant
tager over sig kåben blå
så går hun til fangetårn
som alle fanger lå DgF 30 C 9

Så drog han hende i bjerget ind
hendes børn hende stander op igen
DgF 37 E 20

Og det var ridder Ole, kom ridendes gård
udenfor stod hans moder, var vel svøbt i mår
DgF 47 C

Hr. Peder han driver i marken med sin plov
da hørte han et jammerligt skrig udi skov
DgF 54 D 5

Hr. Peder rider i grønne eng
der møder hannem en liden smådreng
DgF 201 A 5

De gamle folkeviser er spækket med stereotype udtryk – *episke formler* – og dét er et særkende for den balladeske fortælleteknik. I virkeligheden består de gamle folkeviser udelukkende af formler. Holzapfel udtrykker det sådan:

De episke formler er de byggeelementer, der er grundlaget for en ballade ... Det er dem, der udgør hovedredskabet i den balladeske fortællelemåde, og det er dem der er typiske for balladegenren. Det må kunne bruges til en definition: en kort strofisk vise, som præsenterer en handling ved hjælp af episke formler, kaldes en *ballade*.¹⁹

Holzapfel har skildret, hvordan disse „byggeelementer“ bliver brugt i de danske viser. Han har imidlertid også skildret enkelte af elementernes historie og udbredelse, og disse kulturhistoriske udredninger er interessante, også fordi de kan bekræfte, hvad der efter min opfattelse ikke er så mærkeligt: at markedssangerne har stjålet med arme og ben alle steder fra. De har hørt meget, men de har kun brugt det, der virkelig kunne bruges, når de mundtligt lancerede deres visehistorier. Og under en sådan lancering er alle stereotype formuleringer, som jo er let genkendelige for publikum, netop særdeles velegnede. Genkendelsens glæde var stor, og den var med til at skabe den fortrolige medleven, som var alfa og omega for markedssangerens succes hos publikum.

Markedssangerne var i mere end én forstand mobile. Ikke blot vandrede de omkring og mødte mange kolleger med både højere og lavere status end de selv, flere af dem var også intellektuelt mobile: de kunne både læse og skrive. De havde derfor gode muligheder for at kende noget til den poetiske litteratur, der blev digtet af minnesangere og troubadourer og skjalde til brug for den til enhver tid kendte højerestand.

Højerestandskulturen er en *mobil kultur*,²⁰ netop fordi det var inden for højerestanden, der som regel både kunne læse og skrive, man havde råd til og derfor mulighed for at være velorienteret om de litterære strømninger ude omkring i Europa. Det var dér, man modtog impulser udefra – først og fremmest fra lignende højerestandskredse, men også i skiftende perioder fra den menige mands kultur, folkekulturen. Det modeprægede er et særkende for hvad man kunne kalde: *mobilkulturen*.

Folkekulturen kan derimod karakteriseres som en *stabil kultur*. Egnsbunden som landbefolkningen var, blev den også stærkt traditionsbunden, og dermed meget stabil i sin lokale kultur. Det var kun unge mænd, der var udkommanderet til krigstjeneste, eller som havde været så heldige at komme på en latinskole, håndværkssvende på valsen og fiskere og søfolk, der kendte fremmede havnebyer, der kunne vende hjem med nye impulser. Derfor var markedssangerne velkomne gæster.

Disse professionelle sangere var ofte selv opvokset i sådanne traditionsbundne miljøer, men da de begyndte at vandre for at leve af deres talent

for at synge og digte viser, blev de netop i mere end én forstand mobile.

Markedssangerne har derfor spillet en afgørende rolle for visetraditionen i de folkekulturelle miljøer, for så vidt som de havde et vist kendskab til, hvad der rørte sig i mobilkulturen, samtidig med at de kendte til stabilkulturen og dens behov for at høre nyt udefra.

Markedspladserne har igennem de middelalderlige århundreder været en slags kulturcentre. Og senere fik de en hel industri bag sig: bogtrykkere der producerede skillingstryk, og forfattere der skrev viser for dette nye medium bl.a. med henblik på, at de blev sunget og solgt af markedssangerne.

Skillingsviser i markedsvisens stil

Ville I lytte og høre
jeg vil eder kvæde en vise
af konning Christian den højborne fyrste
jeg vil hannem love og prise
Fordi vunde de Sverige med stor ære

DgF 172 A 1

Sådan lyder indledningen til en 30 strofer lang nyhedsvise fra 1520, som Jens Bille indførte godt tredive år senere i sit visehåndskrift. Historisk interesserede, som han og hans venner var, indførte de også en anden gammel skillingsvise. Den handler også om den evige strid med svenskerne, og den er skrevet umiddelbart efter kong Hans's krigstogt 1497, men før Sveriges løsrivelse i året 1500:

Stor lykke er ingen ejendom
hvem det kan ret besinde
så mangen mand da gør hun from
og lader ham stundom vinde
hun er så såre behændelig
på hende tør ingen mand mure
alt som et hjul omvendelig
det ved vel Sten Sture

Denne vise er på 47 strofer. I den næstsidste hedder det:

Tusinde fire hundred år
syv og halvfemtesinds'tyve
efter Guds søn føder var
det vil jeg ikke lyve²¹

Begge viser var yndede blandt borgere og bønder i det sekstende århundrede. Den første – om Christian den Anden – kendes fra folkemunde af en af Vedels indsamlere mellem 1575 og 1590, den anden – om Sten Sture – var så kendt, at den kunne bruges som melodiangivelse på en moraliserende skillingsvise om drukkenskab fra 1577;

melodien blev også anvendt af Hieronymus Iustesen Ranch i en af hans folkelige skolekomedier i 1599.²²

Ingen af de to viser kendes i bevarede skillingstryk, og det gælder de fleste skillingsviser fra det sekstende århundrede: de kendes derimod ofte gennem afskrifter, som i visse tilfælde er så nøje, at de også omfatter ikke blot trykkenes titel, men også deres melodiangivelser. Det er som regel Vedels indsamlere, der er så omhyggelige.

At udsende viser i skillingstryk var allerede kendt omkring 1500, og de, der skrev viserne anvendte flere forskellige, men altid enkle – og dermed sangbare versemål.

Adskillige af disse viser er nok blevet lanceret af syngende markedssangere, men de solgte også viserne: det vil sige, at de viser, folk fik lyst til at lære sig, først og fremmest er blevet tilegnet gennem øjet, gennem læsning. Det er sangbare læseviser, og det indebærer, at viseforfatterne kan fylde viserne med en mangfoldighed af facts, følelser og refleksioner. Det kunne de middelalderlige markedssangere, markedspoeter og folkesangere ikke gøre.

De, der i det sekstende århundrede begyndte at digte viser, som blev udsendt i skillingstryk, skrev bevidst for at nå et bredere publikum. Ellers var der ingen mening i at bruge dette nye medium, som jo netop var velegnet til at komme i omløb blandt folk i langt højere grad end bogen. Selv om man ikke ved noget om priserne på skillingstryk i det sekstende eller syttende århundrede, må man dog – ud fra en rimelighedsbetragtning – gå ud fra, at de i al fald har været billigere end bøger. Det betyder dog ikke at oplagene, hvis størrelse man heller ikke kender noget til, har været særlig store. Måske har der kun været tale om 500 eksemplarer, men det vil også være nok til, at en vise i løbet af 25-30 år har kunnet blive kendt mange steder i landet, dels gennem afskrif-

Bogtrykkeri i det sekstende århundrede. Efter Jost Amman: *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden* (1568).

ter og dels gennem mundtlig tradition. Og det kan også meget vel tænkes, at nogle tryk kun har været kendt i enkelte egne af landet. Der var små lokale bogtrykkere mange steder. Det er først i slutningen af det nittende århundrede, at skillingsviseindustriens centrum bliver København.

Var en vise god – havde den folkelig gennemslagskraft – var den ikke afhængig af nogen særlig udbredt læsekyndighed. Blot 500 mennesker kunne læse og synge den, var dens succes sikret.

Fra omkring 1500 til o. 1800, hvor de gamle folkeviser udgjorde en væsentlig del af de folkelige sangeres samlede repertoire, kunne producenterne sælge viser skrevet i den gamle stil – i den gamle folkevisestil – enten i den fire-linjede markedssangerstrofe eller i den to-linjede folkesangerstrofe.

Omkring 1500 var situationen den, at der var skribenter, der så en økonomisk fordel i at kunne skrive viser, som kunne trykkes og sælges. Disse skrivende småhandlende har næppe kunnet leve

af dette salg. Hvis de ikke blot har hutlet sig gennem tilværelsen – og det kan nogle af dem godt tænkes at have gjort – så har de haft et eller andet hovederhverv. Og her er mulighederne naturligvis mange, men der er særlig grund til at hæfte sig ved de litterære – de skrivende – mennesker blandt præsterne og blandt de undervisere, der skrev de skuespil, der blev opført på latinskolerne til stor fornøjelse for dem selv, for disciplene og for den lokale befolkning. Disse skuespil var en slags syngestykker, og de få bevarede af dem afslører, at deres forfattere har været fortrolige med tidens folkelige traditioner, skikke, overtro, sagn og viser.

Det kan være i sådanne miljøer, man først og fremmest skal finde skillingsvisernes forfattere. Det har været folk, der kendte både til højerestandens mobilkultur gennem læsning og til den lokale stabilkultur gennem deres egen opvækst i landsbyerne. Som poeter var de i samme kulturelle situation som de gamle markedssangere, der i mere end én forstand var mobile, men som dog havde begge ben plantet i en stabil og traditionsbunden folkekultur. Og om én af disse skolekomedieforfattere ved man, at han også var skillingsviseforfatter. Det var Hier. Iustesen Ranch. Han har skrevet en nyhedsvise, der blev solgt af markedssangerne på landet og af visesælgerne på gader og stræder i byerne:

O Kriste kom, gør ende
på denne jammer og nød
der på din nåde at kende
i denne daglige død
thi Josef er i vande
alt i de ungerske lande
det sjunger vi for sande
For Josefs skade²³

Når viseforfatterne digtede om „gamle dage“, brugte de den gamle markedsvise stil, og de brugte ofte markedssangerstrofen. Det gjorde de, når de digtede deres viser over gamle sagntraditioner som de jyske om Ebbe Skammelsøn i Thy, der i rasende jalousi dræbte sin pige og sin bror (DgF 354), om hr. Bjørn og liden Kirstin der sammen måtte gå i døden på Sønderborg slot (DgF 473) – for ikke at tale om det fynske sagn om den unge hofsinde Falkvor, som blev henrettet i Nyborg af den sygeligt skinsyge Valdemar Atterdag: Det var et sagn, der inspirerede en skillingsviseforfatter

til at digte en folkebogsagtig vise, hvor der svælges i henrettelsen. Det hedder blandt andet:

Konningen han lader en lem gøre
med hvasse jernknive at slå
og der måtte Falkvor Lodmandssøn
al levendes igennem gå *DgF 178 C 18*

Barske skildringer er ikke ualmindelige i disse krasse skillingsviser. Da Ebbe Skammelsøn gik amok hedder det:

Det var stor ynke i brudehus
og end halvmere harm
Peder han miste sit unge liv
hans moder sin højre arm
Fordi træder Ebbe Skammelsøn så mange sti vild
DgF 354 D

Det grotesk grusomme er – ligesom dets modsætning: det sentimentalt følsomme – et særkende for flere af de skillingsviser, der skrives i begyndelsen af det sekstende århundrede, hvor motiver som mord, drab, hævn og voldtægt er foretrukne emner:

Så lagde de hannem for norden ved den kirke
og hende for sønden derved
der sprang to roser af begge deres mund
og spændes om den kirkekam
Og i-så vel *DgF 473 A 24*

De gamle folkeviser var altid usentimentale, og drab blev aldrig udpenslet. Drab blev skildret hårdt og kontant, næsten nøgternt, i en formel, et fast billede. Disse formler kendte skillingsviserforfatterne naturligvis også, men nye tider krævede nye og stærkere virkemidler, formentlig fordi konkurrencen om publikum også langsomt blev større og større: desto bedre pirring, desto større salg (jfr. vore dages sensationspresse). Og den netop citerede afslutning på Skammelsøn-visen er en skillingsviserforfatteres svælgen i drabsscenen: *det var stor ynke*, understreges det, og trækkes med moderen, der bliver invalid, tilføjes. Før denne strofe bragte han imidlertid én, der røber, at han også mestrer den gamle nøgterne stil:

Skillingstryksælger. Efter kobberstik fremstillet i Augsburg o. 1630. Gengivet efter F. G. Andersen, O. Holzapfel and T. Pettitt: The Ballad as Narrative (Odense 1982).

Og det var Ebbe Skammelsøn
og han sit sværd uddrog
og det var Peder hans broder
han hannem i stykker hug *DgF 354 D 36*

Viser skrevet af forfattere, der holdt sig tættest til den gamle folkevisestil, blev i al almindelighed erindret længst i folketraditionen. Det gælder viser som den mandige om Torbenssønnerne, der tager hævn over deres søsters bortfører Erland (DgF 289), og den muntre om hittebarnet ung Axelvold, der forener sin far og mor – den danske konge og stolten Ellin (DgF 293):

B

Vedels menigmandsoptegner

25. Det var favert i kongens gård
og glæde at lyde derpå
Axelvold gav sin moder bort
og hans kære fader hende tog
26. Det var ungen Axelvold
slå op med hviden hånd
Igår var jeg en hittebarn
idag er jeg en kongens søn
I loftet der sover stolt en Ellin

E

Optegnet af E. T. Kristensen

22. Der blev glæde i kongens gård
ja glæde og hel stor gammen
stolt Ellins og dankongens hånd
og de blev viet tilsammen
23. Det var ungen Axenvold
han træder i dansen så skøn
Igår var jeg et hittebarn
idag en kongesøn
24. Det var stalten Elline
hun danser med udslagen hår:
Min søn han kaldes den vildeste
ridder
som er udi kongens gård
25. Det var ungen Axenvold
han hvipped op med sin hånd
Igår var jeg et hittebarn
idag ejer halven et land
Udi loftet der sover stalt Ellin

Set fra de folkelige sangeres synspunkt er denne hittebarnsvisen en god vise, hvorimod visen om den perverterede svensker Erland er en dårlig vise (DgF 299). Historien i den er vanvittig: Erland rider til Skåne og bortfører den unge Mattis' højgravide hustru Brynhild:

- A 11. Fru Brynhild gik i sten-stue
hun fødte så høvsk en søn'
hr. Erland ganger til smedje
lader smede en jerne-ten
12. Så tog han det lidele barn
han stikte det på en ten
så sendte han det til Skåne
hin unge hr. Mattis igen

Derefter følger en lang og kompliceret handling:

36. Det var herre Mattis
tog hender ved hviden hånd
så gik de den lange vej
alt ind ad Skåne land
37. Ottende dag derefter
der hun til Skåne kom
fru Brynhild gik i bure
hun fødte så høvsk en søn

38. Fru Brynhild fødte hendes lidele søn
så stor da var hendes men
hr. Mattis gik til smedje
lod smede en jerne-ten
39. Så tog han det lidele barn
han satte det på en ten
så sendte han det til Sverrig
sin kære fader igen
40. Det mælt' herre Erland
der han da barnet så:
Nåde mig Gud Fader i himmerig
at jeg din moder nogen tid så.

Den eneste, der overlever i denne 49 strofer lange vise, er Mattis.

Nærmest kan denne vise sammenlignes med tidens aktuelle viser om sindssyge barnemordere og andre psykopater, der havde øvet grufulde skændselsgerninger. Det er i denne sammenhæng, visen hører hjemme. Og disse viser møder man heller aldrig i den senere folketradition. De er blevet produceret på stribe, siden det seksten- de århundrede. Folk har købt dem, læst dem – og smidt dem væk.

Det er et fællestræk ved de fleste skillingsviser i den gamle stil i det sekstende århundrede, at handlingerne i dem udspilles i *danske og nordiske miljøer* eller i al fald tager udgangspunkt heri. Det hænger givet sammen med to forhold: for det første at de skillingsviseproducerende bogtrykkere ønskede at udsende underholdningslitteratur, som også emnemæssigt kunne tage konkurrencen op med, hvad deres nordtyske kolleger siden o. 1500 oversvømmede det danske marked med; og for det andet at der i slutningen af det femtende århundrede i de intellektuelle kredse, som flere af viseforfatterne og bogtrykkerne kom i og var en del af, var opstået en interesse for den danske fortid, for dansk historie og for „gamle dage“.

Den kommercielle interesse løb sammen med en intellektuel, og det altså netop på et tidspunkt hvor det nye medium ligefrem stod og ventede på at blive brugt. Og aftagerne – køberne – skulle være den menige mand, almuen i byerne og først og fremmest på landet, for dem var der flest af. De stod uden for de kommercielle og intellektuelle kredse. Hvad fik de nu tilbudt af disse viser, og hvad tog de imod – og hvordan tog de imod dem?

Da man i København i 1495 udgav en versificeret krønike, skrevet i 1470'erne af en munk i Sorø kloster, var det netop et udtryk for den tidlige interesse blandt de intellektuelle for Danmarkshistorien. I kølvandet af denne interesse var der en lavlitterær forfatter, der synes at have fået den idé at stykke denne krønike ud i en række viser i den gamle stil. Sådan kan det være gået til. Men kun én af dem er bevaret, nemlig visen om sagnkongen Snede, som i og for sig kun er interessant ved at forfatteren i omkvædet synes at spille på den gamle folkevises om mordet i Finderup lade: *Fordi stander landet i våde*. I visen om Snede hedder det *De må så vel i Danmark*:

1. Der bode en konning i Danmark
konning Snede lader han sig kalde
hunger og nød var i hans land
og stor mistrøst med alle
3. Tredje part af folket i landet var
ville han slå til døde
for han satte ikke sit håb til Gud
at han kunne dem alle føde

DgF 21 Ca

Større udbredelse end denne bogligt inspirerede sagnvise, der vides at have været sunget af folkelige sangere i det sekstende århundrede, fik en række andre viser, som på en enkel måde fortæller *Historier fra Danmarkshistorien for den brede befolkning*:

Det var Bejerlands dronning
hun tager sin datter at lære
I-når du kommer i Danmark ind
dig vides både hæder og ære
De sejl'te af ædeligste Bejerland DgF 133 A 1

Marsti han ud af landet for
og vandt både hæder og ære
hjemme blev kong Erik
han lokket hans hjertenskære
Men fru'en sidder i Sjælland,
så mangt hun sørger
DgF 145 C 1

Det var kong hr. Erik
han red sig under ø
fæste han jomfru Ingeborrig
hun var så væn en mø
I byder for den, som kronen skal bære
DgF 153 b

Mesterværket er her visen om Niels Ebbesen (DgF 156), hvor forfatteren – muligvis Christiern Pedersen – skaber den første, ægte danske eller rettere jyske nationalhelt. Visen kan være blevet skrevet efter 1534, hvor Johan Rantzau – som en anden grev Gert – med 4500 landsknægte og fire rytterregimenter hærgede i Jylland. Skipper Clement gjorde sit for at opildne de jyske bønder mod ham, men det var ikke nok. Man savnede en Niels Ebbesen. Og det gav Christiern Pedersen dem så.

Det kan være i det samme politiske klima, en viseforfatter i en ny vise gjorde Holger Danske til en nørrejysk heltekonge – Skipper Clement var fra Vendsyssel – der havde gjort sig fri af den tysk-germanske sagnhelt Diderik af Bern, hvis følge af dådrige kæmper han ellers længe havde tilhørt (DgF 17).

Fælles for denne vise og Ebbesen-visen er, at de indeholder strofer, der helt stikker af fra den gamle folkevisestil. Det er ypperlige litterære strofer, som markant hører hjemme i de viser, de er digtet til:

Så ganger de frem for bjerget at stå
så mange kæmpe-kroppe
det vil jeg for sandingen sige
de syntes over bøge-toppe

DgF 17 Ba 3

Der er ingen sammen viet
uden munken og hans kappe
hovmand rider og hovmand kommer
hvor han kan tjene til takke DgF 156 A 23

Det boglige præg pibler ud af krogene på flere af
de nyere folkeviser allerede i det sekstende år-
hundrede. En forfatter skrev således en 46 stro-
fer lang vise, inspireret af de gamle folkeviser om
kong Diderik og hans kæmper, og han benytter
lejligheden til at sige gode, samfundsmoraliseren-
de ord til køberne i denne boglige strofe:

Lad den bonde råde for sit bo
den hovmand for sin hest
kongen ud af Dannemark
han råder for borge og fæst' DgF 8a 2

Den europæiske folkebogstradition kom herhjem-
me til at inspirere den begyndende skillingsvisein-
dustri, som tidligt producerede viser med histori-
er, der ikke stod tilbage for de pirrende og
pittoreske prosahistorier, hvis handlinger udspille-
de sig i fremmede og fremmedartede miljøer.

Der er kortere viser som dem om *Kong Apollon
af Tyre* (DgF 88) og om *Tistram og jomfru Isoldt*
(DgF 471), der angivelig har europæiske folkebø-
ger som forbilleder. I begge viser er de oprindeli-
ge historier blevet vendt og drejet og skåret til til
ukendelighed. Tistram-visens forfatter har i vir-
keligheden kun lånt navnene på dette berømte,
ulykkeligt forelskede par, som får hinanden i vi-
sen:

20. Herre Tistram lader bygge så højt et hus
så højt på mur og stene
der synger kallander og natte-gal
jomfru Isolt hun sover derinde

21. Der synger kallander og natte-gal
jomfru Isold sover derinde
kongen han lå der-for i vintre syv
han kunne det aldrig vinde
Det skønneste liv det ganges mig
aldrig ud af hue DgF 471 Aa

Der udsendes en del viser, som i kraft af deres
længde og deres komplicerede handlinger lige-
frem kunne kaldes folkebogsviser: *En lystig og
skøn vise, hvorledes Paris bortførte Helena og hvor-
ledes Trøjeborg blev overvundet* (DgF 467 Ba) er en
74 strofer lang versificeret genfortælling af Troja-
sagnet:

73. Det siger jeg Æder på min sand
de havde ikke vundet,
havde ikke kommet den gamle mand

74. Den gamle mand Gud give ham
både skam og ve
han skilte ad både glæde og fred DgF 467 Ba

Som en reaktion mod al det sydfra kommende dig-
tede en anden forfatter en anden folkebogsvise,
som var meget dansk og nordisk (DgF 480). Det
er en djærv, saftig og umoralsk historie, skildret i
godt 200 strofer, hvor en af dannerkongens sven-
de, Terkel (eller Torkil) Trundesøn, er hovedper-
sonen. Hans pige hedder jomfru Adelus og hendes
morbror bærer det bekendte navn Esbern Snare:

1. Torkil han er den gæveste svend
som sværdet kan vinde ved side
og hver en dag der østen dages
da lyster hannem ud at ride

DgF 480 Ci

Det var en af det sekstende århundredes største
skillingsvisesucceser, og den blev optrykt adskilli-
ge gange i de følgende århundreder. At den virke-
lig er blevet sunget af folk, kan man se deraf, at
den bruges som melodiangivelse på flere andre vi-
ser.

En af de mest farverige folkelige *danseviser* er
skrevet af en skillingsviserforfatter i det sekstende
århundrede (DgF 16). Det vil sige: han digtede
oplægget om Greve Genselins genvordigheder,
der slutter med at han, som på sin moders ind-
stændige opfordring forlod sit barndomshjem for
at prøve sin manddom, får Solenta til ægte: de
inviterer så til et bryllup, der bliver et orgie af
format. Og det er i denne skildring, forsangeren
foldede sig ud, når pigerne og karlene i laderne så
at sige har danset *skrikke-rej*²⁴ sammen med de fra
alle sagnkredse tilrejsende helte og kæmper.

Viseforfattere, der var født og opvokset på landet, har givetvis selv oplevet, når forsangeren *gav en vise for i dansen* som biskop Peder Palladius skriver i 1540'erne.²⁵ De bedste forsangere kunne nogle af de mest populære af de gamle folkeviser, som netop handlede om de gamle kæmper. Derfor var det kun rimeligt at de, der havde talent for at skrive viser, digtede nye historier om dem. Og det helst med indlagte scener som de lokale forsangere kunne brodere videre på.

Flere af de danseviser, der er blevet lanceret i skillingsstryk, er om ikke moraliserende, så dog mere eller mindre muntert advarende: når de unge mænd fra herregårdene mødte op til de årlige landsbyfester og blandede sig med de dansende, skulle pigerne passe på. De fine var på jagt, de nedlagde deres bytte med sleben tale og smukke manerer.

En pige, Elselille, i en af disse danseviser vil imidlertid ikke uden videre nedlægges:

13. Hør I, herre Magnus
I lader bortfare eders gammen
I møder i morgen for kirkedør
og lade os være tilsammen
14. Op stod herre Magnus
han stødte sig på sit sværd
som mænd ved, stolten Elselille,
I ere ikke den højtid værd
15. Så tog han jomfru Elselille
så listelige under skind
så fulgtes de både udi høje loft
der fremmer han vilje sin

DgF 366 Ba

I en anden vise vil en ung herregårdsfyr også i seng med en danseglad pige, men hun dræber ham. Kongen lover hende imidlertid, at hun skal slippe for nogen større straf. Han beundrer hende nemlig (DgF 189).

Man kan ikke udelukke, at der har været skillingsviseforfattere i det sekstende århundrede, der har nedskrevet gamle folkeviser, som de så har bearbejdet med henblik på udgivelse og salg. Muligheden for sådanne *genlanceringer* vil altid foreligge, men kun i et enkelt tilfælde kan det med rimelig sikkerhed påvises, nemlig i visen om en bror, der

genfinder sin bortrøvede søster (DgF 378). Grunden til at det kan ses, er, at bearbejdelsen ikke er ganske vellykket: en skillingsviseforfatter har givet en gammel folkeviser en længere, næsten folkebogsagtig indledning, hvor han tildigter en baggrundshistorie, uden at han får den til at hænge helt sammen med den gamle visehistorie. Tonen i skillingsviseforfatterens egne strofer er også en anden end i de folkelige strofer, han gengiver.

I det sekstende århundrede var der også tale om en anden type genlanceringer ikke blot af gamle folkeviser, men også af ældre skillingsviser som viseproducenterne ikke selv havde bearbejdet. Det havde derimod Anders Sørensen *Vedel*, da han i 1591 udgav et udvalg af de efter mundtlig og skriftlig tradition nedskrevne viser, han havde i sit visearkiv. Det drejede sig om et hundrede gamle og nye viser om „allehaande Merckelige“ begivenheder „som sig her vdi Riget ... begiffuuet hafuer aff arilds tid indtil neruærendis Dag“. Vedel havde tilrettelagt samlingen som en brugsbog:

Er oc nogen paa sin Vandring til Lands eller Vands, oc hannem langledis paa sin Reyse, da kand denne lille Bog være hannem en Veykaartere udi Vognen oc Skibet. Der som hand er til Foeds, haffuer hand her en *Comitem facundum pro vehiculo*, som mand plejer at sige, En samtalende Staldbroder i stæden for en Vogn. Er ocsaa nogen paa sin sotte Seng, eller behafftet vdi Fengsel, eller bested vdi andre sørgelige Vilkaar, da kunde disse lystige oc atskillige Poetiske Dict, formindske hannem sin Omhu oc fordriffue den skadelige Melancholi aff Hoffuedet, som ellers kaldes *Balneum Diaboli*, oc indæder sig vdi Menniskens Hierte oc det fortærer som Rust gjør ved Staal.²⁶

Det var en samling, som også skillingsviseproducenterne var lykkelige for. Herfra kunne de frit hente enkelte viser og sælge dem. På en måde kan man sige, at disse producenter hjalp Vedel i hans bestræbelser for at sprede kendskabet til den danske viseskat.

Når skillingsviseproducenterne i det syttende århundrede eller i slutningen af det sekstende overhovedet bearbejdede deres forgængeres viser, blev de undertiden gjort længere, ofte mere sentimentale – der blev altid lidt mere at svælge i. Da den gamle skillingsviser om Ebbe Skammelsøn

blev bearbejdet af en yngre viseforfatter, undergik den netop denne forvandling. Blandt flere udtværende småtræk er der blevet indlagt en dramatisk set urimelig episode, hvor det fortælles, at Ebbe Skammelsøns mor falder sin søn i ryggen ved at sige til hans pige, at han ikke er til at stole på.

Der er også skillingsviser, der bliver forkortede af senere producenter. Den folkebogsagtige, yderst fantasifulde vise om hr. Tønne fra Als og hans forunderlige eventyr (DgF 34), som antagelig er fra begyndelsen af det syttende århundrede, bliver således forkortet hele to gange.

I det attende århundrede mærkes påvirkningen fra *Syvs udgave* fra 1695 eller rettere: fra de mange *fruerstueviser* han udgiver. Det vrimler her med nye viser „Trykt i dette Aar“, som fortæller om dyrebare sværd, det rødeste guld, skønne ridere og jomfruer og om meget andet forædlet, forgylt og forsvovet. Disse visers scenerier svarer helt til dem, man møder i adelsdamernes parafaser over de gamle viser og i deres nydigtede viser:

Der sad to fruer og virkede guld
– så sørgelig udi mit sind –
og dette var dem så sorrigfuld
Far nu vel i lunde og under grønne skoven

Skillingsvise „Trykt i dette Aar“
DgF 286 Da 1

Og hør, goden ungersvend,
leg tavl'bord med mig
Jeg haver intet røde guld
at sætte op for mig
Forinden den fryd så leve de sammen både

Syvs udgave
DgF 238 Aa 1

Tavlebordsvisen er formentlig også en fruerstuevise, som Syv har set i et adelsdamehåndskrift, og den blev yndet i nutidstraditionen. En skillingsvisesproducent digter den imidlertid om til en sømandsvise, og den blev lige så populær:

Og hør du, liden bådsmænd
hvad jeg vil sige dig
og haver du lyst at spille
guldterning med mig
Kom og spil med mig,
kom og spil med mig guldterning

Skillingsvise „Trykt i dette Aar“
DgF 238 Ba 1

Han udgiver den sammen med *Her i de norske havne* og præsenterer dem som *Tvende splinterne viser*.

Syvs samling af fruerstueviser var en inspirationskilde for skillingsviseforfatterne i det attende århundrede. H.L.S. Winding må have haft den stående på sin bogreol. Han brugte den flere gange, bl.a. da han skrev sin vise om Agnete og havmanden (DgF 38), som på afgørende steder har direkte lån fra den version af den gamle adelige dansevise, Nøkkens Svig (DgF 39), som Syv udgiver.

Windings Agnete-vise indeholder kun ganske få strofer, der overhovedet minder om den gamle folkevisestil. Handlingen er smuk, men han ironiserer over de gamle folketrosforestillinger om havmænd og nøkker, der havtager unge piger.

De fleste folkelige sangere tog visen for, hvad den var, og sang den efter teksten i trykket, men enkelte reagerede dog imod dens afslutning: at havmanden stod grædende tilbage, mens Agnete højlydt ler ad ham. Der måtte være grænser for galskaben: Agnete blev selvfølgelig havtaget – eller hun måtte dø. Og det lod de hende så gøre.

Efter o. 1800 var der ingen skillingsvisesproducent, der mere ville skrive viser i den gamle stil. De andre visegenrer, som de havde lanceret allerede siden det sekstende århundrede, blev nu de eneste, de brugte. Der var ganske enkelt ikke længere penge i at sælge nye viser i den gamle markedsvises- og folkesangerstil. Vel var der stadig mange, der sang de gamle viser, men i løbet af det nittende århundrede var det mest i afsidesliggende egne, man stadig glædede sig over den tradition, som det nu blev folkemindesamlernes sag at nedskrive.

Adelslyrik og adelsviser

De første adelige poesibøger, man kender, er fulde af viser, der blev sunget i adelskredse i det sekstende århundrede. Det var ofte lyriske viser, der som genre var en fortsættelse af den europæisk inspirerede, østnordiske minnesang, der var kendt i disse højerestandsmiljøer i de middelalderlige århundreder.²⁷

I det trettende århundrede:

Jeg ved en frue i verden være
hendes liv da vil jeg ære²⁸

I det fjortende:

Drømte mig en drøm i nat
om silke og ærlig pel²⁹

I det femtende:

Ret elskovens dyd med sang og fryd
den vil jeg love og prise.
Et blomster er til, jeg ej nævne vil,
som æres med denne samme vise
Hun er både faver og dydelig
og vis og klog foruden svig
og tro foruden galde
Som solen for andre små stjerner er
slig er den jomfru både fjern og nær
blandt fruer og jomfruer alle
eja, vil hun mig til sig kalde³⁰

I adelens poesibøger møder man viser som denne:

Sommersens tid jeg prise vil
for lyst og megen glæde
et blomster grønt er meget skønt
derved så lignes mine kære;
hendes bogstav står skrevet i ABC
det monne nu så være
hun er både høvisk og dydelig
hend' følger tugt og ære³¹

I det sekstende århundrede møder man også adelsviser, som bruger de gamle folkevisers versemål, men kun delvis deres stil, og som er mere lyriske end episke i den måde, hvorpå de fremstiller, hvad de har på hjerte:

Jeg fandt for snimen [for nylig]
en liden grøn sti
igennem rosenlund at ride
til hendes bur, min skønne amour
han haver mig sin tro givet
Og de lever alt med æren *DgF 501 Aa 1*

Mange rent episke adelsviser har ofte en lyrisk indledningsstrofe, som præsenterer omkvædet:

1. Herre Gud løse vel vor angst
og sorrigen udaf vor bryst
i-hvem der haver en lønlig sorrig
han gør en svend så tyst
Herre Gud da løse vel vor angst
2. Hr. Peder han giljet stalte Mettelil
etc. *DgF 78 A*
1. Mit hjerte det brænder alt som en lue
og sorrigen bær jeg for skønne jomfruer
Selv tvinget haver hun hannem
2. Alt som en lue'
og sorrigen bær jeg for skønne jomfruer
stalt Mettelil havde brødre tre
for kongens vrede så kommer de *DgF 247 Ba*

I sådanne lyriske strofer boltrede de adelige forsangere sig i de viser, de selv digtede, men de var så yndede i den tidlige adelssang, at forsangerne også brugte dem, når de sang de folkelige viser, de havde hørt på deres hjemegn:

Spillemænd og sangere lærer minnesanger- og troubadourkunsten af den tyske digter og mestersanger Frauenlob (o. 1250-1318). Illustration i Manessische Liederhandschrift fra begyndelsen af det fjortende århundrede (Universitätsbibliothek i Heidelberg).

1. Fugle synger årle
i rosenlund med ære
al den sorrig jeg udi hjertet bær'
den bær' jeg for min kære
End fryder jeg mig daglig

2. Det var herre Magnus
han red sig under ø
fæste han liden Kirstin
hun var så væn-en mø

DgF 428 Aa

Visen om *Ridderen i hjorteham*, der har været sunget i adelskredse allerede i det femtende århundrede, har også en lyrisk indledningsstrofe:

1. I vinder op sejl af silke
vi vil sejle under ø
drømt haver svenden alle nat
om så væn en mø
Drømt haver svenden om jomfruen al den nat

2. Hr. Lave han bor sig nede ved å
etc.

DgF 67 B

Denne vise om hr. Lave er en danseviser, der er blevet leget: en af de unge mænd tog en hjorte-dragt på, og i en kæde har man danset rundt om ham og den pige, han efterstræber – måske en af dem der dansede i kæden. De to inde i kredsen har så ageret for de dansende, der var deres syngende, måske medagerende publikum. Sådan kan visen være blevet danset og leget.

Adelen har elsket sådanne danseviser med indlagte dramatiske optrin. I en række viser er de markeret ved, at forsangeren synger en strofe i en anden rytme end visens – måske siger han den med høj røst:

Tovelil går til skrine
som guld det ligger i line DgF 147 A 14

Og hun gik til bure
hun klædte sig så prude DgF 129 a

Og i et par adelige bearbejdelser af folkelige viser:

Issemår ganger til bure
hun klæder sig så prude DgF 378 C 13

Hun gik sig til ørke
hun drog i silke-særke DgF 232 Aa

Hun ganger sig til kiste
hun klæder sig sølverlige DgF 36 B 9

Strofer som disse kan være signalet til, at nu skal den af de dansende, der er blevet udset til at agere pigen i visen, ind i kredsen og klæde sig prangende på, mens de andre danser rundt om hende. Forsangeren improviserer så en række strofer, der passer til, hvad hun tager på. Måske har forsangeren, der sikkert har optrådt som en slags lege-mester, når adelen holdt danseaftener, sat en dragkiste med tøj i ind på forhånd. Dette dramatiske træk kendes ikke i de gamle folkeviser. Derimod kendes i folketraditionen en sangleg, hvor pigerne i stedet tager mere og mere tøj af, indtil de står splitter nøgne foran de syngende og grinnende karle.³²

Noget så dristigt kunne måske nok tænkes sunget i en riddersal eller fruerstue, men har man kendt sådanne sang- og danselege er de i al fald ikke blevet nedskrevet i de adelige visesamlinger. Den dristigste dans, adelsviserne omtaler, er *bederdansen*, hvor de unge mænd beder ikke blot om ét kys af en enkelt udvalgt pige, men om et kys af dem alle. De *tiggede* kys – *bede* er det samme ord som *betle*. På tysk kendes formentlig en variation af denne folkelige dans under navnet *Bettlertanz*.³³

Der hun kom til borgeled
bederdans så gik derved

Der danser alle de kongens mænd
selv tråd kongen dans for dem

Tøsser danset de den dans omkring
DgF 129a 13, 14 og 28, 1

Jfr. omkvædet
Så lader I bederdansen DgF 122 a

Egentlig ved man ikke noget om, hvordan man dansede i adelskredse fra femtende til syttende århundrede. Man ved kun *at* man dansede, og at der i 1594 blev udgivet et lille skrift, *Alle christelige oc dydelige Jomfruvers Ærekrantz*, hvor pigerne opfordres til at

gøre en kort, ærlig og tugtig dans, udi hvilken de gå sindig frem efter hinanden, uden utilbørlig omsvingen og anden uhøviskhed.³⁴

Og en sådan opfordring til sindighed under dansen var kun nødvendig, fordi man netop ikke dansede tugtigt og sindigt. Vildt er det undertiden gået til: på Koldinghus segnede i 1587 en af dronning Sofi-

På østvæggen i Ørslev kirke ved Skælskør møder man til højre for vinduet den bekendte dansefrise fra midten af det fjortende århundrede. Adelige jomfruer med krone på hovedet danser med forfængeligt klædte unge adelsmænd. De danser kædedans, men hver dansende træder øjensynlig sit eget trin. Der synes at være forvirring i kæden. Det kan skyldes, at haren yderst til højre har forskrækket dem med et ordentligt trut i trompeten. Haren var i folketroen et af de dyr, Fanden kunne omskabe sig til.

Til venstre for vinduet møder man en munk, der er i færd med at tappe øl eller vin i en kande, men også han forskrækkes af Fanden eller rettere: af nogle smådjævlene han har udsendt.

De to scener kan måske opfattes som parallelle i deres budskab. Maleren kunne have villet vise, at når gejstlige drikker og fornemme folk danser, dukker Fanden op og minder dem om, at letsindig dans og umådeholdent drikkeri fører lige lukt i helvede. Og heraf burde menigmand blandt kirkegængerne tage alvorligt ved lære.

I afhandlingen „Dødedansen i Egtved“ (Nationalmuseets Arbejdsmark 1971) ser Gregers M. Lind og Henrik Græbe på dansefrisen i Ørslev i en anden og mere veldokumenteret sammenhæng, nemlig med det såkaldte dødedans-motiv, som man møder i flere kirker, se også illustrationerne på næste side.

I Jungshoved kirke ved Præstø møder man en dansefrise fra o. 1500, der er beslægtet med dødedansen: „I dansen deltager en pige med langt udslået hår, en prinsesse og en farverig og velklædt junker, men også sorte djævlene af samme størrelse som de øvrige, på lange dyrelignende ben, med hale og horn i panden. Her er det således ikke døden, der fører an, men djævlene“ (Lind og Græbe 1971: s. 183-184).

I Nr. Alslev kirke på Falster har Elmelundemesteren i slutningen af det femtende århundrede skildret, hvordan en konge, en biskop, en borger og en bonde „meget håndfast føres med i dansen af døden. ... Dansen ledes af en lille musikanter, længst til venstre, der desværre er halvt ødelagt, muligvis en dødning, men snarere et dyr, der blæser i horn, en slægtning til folketroens mange hemmelighedsfulde dyrevæsener, som lokker menneskene væk med en evigt mystisk, yndefuld musik.“ Denne dansescene „præges af den tids tanker om, hvad der sker, hvis man ikke søger bod før dødens ankomst.“ Ørslev-frisen tilhører derimod „en tid hvor mystikerne talte om den lykkelige død, der skulle forme sig til en evig dans med englene“ (Lind og Græbe 1971: s. 183).

Høvisk dans – (landlig dans nederst.) Kobberstik af Dirk de Bry o. 1600: (Den kgl. Kobberstiksamling, Statens Museum for Kunst).

as jomfruer, Ellen von Mehlen fra Broholm, død om efter dansen, og i 1590 fik jomfru Gertrud Kaas samme skæbne, i øvrigt på samme slot. Og så var der de erotiske udskejelser, som en hvilken som helst form for ikke-sindig dans har kunnet give mulighed for.

Nøgken stod for alt, hvad der var erotisk og dæmonisk i forbindelse med dans og musik. Han var fristeren, som udså sig en dejlig pige blandt de dansende, og han fik hende altid med sig ned i floden, hvor han boede. Pigen vendte aldrig tilbage:

Det måtte man høre så langt af led
hvor den jomfru under vandet skreg

DgF 39 A 35

Sådan lyder slutningen på visehistorien, der begynder med, at pigen deltager i dansen i kongens gård. Nøgken hører hende synge, og i det øjeblik, de går over til *bederdansen*, dukker han op, forklædt, omskabt og fuld af svig.

I *Nøkkens svig* har den adelige poet brugt svenske sagntraditioner om dette overnaturlige væsen. I andre danseviser omarbejder man de gamle folkeviser så meget, at det næsten bliver til nye viser: Visen, som Svend Grundtvig gav titlen *Hr. Bømer i elvehjem* (DgF 45 Aa), er således en adelsvise, der bygger på den gamle folkevise

Bonden og havfruen (DgF 45 B); visen, Grundtvig kalder *Jomfruen i bjerget* (DgF 36) er egentlig to viser: adelsvisen *Ridderen og jomfruen i bjerget* (DgF 36 A) og den gamle folkevise *Skipperen og jomfruen i bjerget* (DgF 36 BE).

I *Hr. Bømer i elvehjem* gøres bondevisens liderlige havfrue til en smuk og forførende ellepige, og i visen *Jomfruen i bjerget* gøres en skipper til en ridder eller rettere til flere: i de fire adelige versioner, man kender, bærer ridderne fire forskellige navne. På herregårdene har man sikkert moret sig med at indsætte navne på unge mænd, som deltog i dansen.

Variationerne af de versioner, man kender af mange af adelens egne viser eller af omdigtede folkelige viser, er naturligvis undertiden vidnesbyrd om, at de har gået i mundtlig tradition i adelskredse. Langt de fleste variationer skyldes imidlertid bevidste bearbejdelser: det er som om man har sat en ære i at møde op til danseaftenerne med sin egen mere eller mindre originale version af en ellers bekendt vise. En vise som *Nøkkens svig*, der kun kendes over et tidsrum på omkring 75 år, foreligger således i tre versioner, der på ingen måde afspejler mundtlig tradition, men som derimod helt klart er tre forskellige viser, hvor de to er bearbejdelser af den ene. Nogle adelsdamer i det syttende århundrede har simpelt hen sat sig hen og har leget med den da gamle adelsvise.

I visen *Sallemand dør af elskov* (DgF 482) har hver version sin afslutning. Vel dør de elskende i dem alle, men måden de gør det på er forskellig. Og efter i nogen tid at have sunget forskellige bearbejdelser af den gamle skillingsviser, der handler om *Torbens datter og hendes faderbane* (DgF 289), møder en adelsdame op med en helt ny vise, der også handler om *Torbens datter og hendes faderbane* (DgF 288). Og den adelsdame må have gjort lykke, der en aften mødte op og sang, at hvis Ebbe Skammelsøns tredje bror ikke var død som barn, så ville han have grebet ind, og det ville da ikke være gået så galt, som det gjorde i den gamle skillingsviser.

En væsentlig del af adelsviserne er blevet til eller nedskrevet efter ældre adelsdamers og adelsmænds erindring siden slutningen af det sekstende århundrede og indtil midten af det syttende. Før den tid synes det i særlig grad at være de unge adelsmænd, der var aktive, også som viseforfattere. Sådan tager det sig ud med den viden, man nu har om adelshåndskrifterne og om adelsoptegnelserne i Vedels visearkiv.

Generelt kan siges om adelsviserne, at de afspejler disse højerestandskredsers næsten umættelige behov for en stadig fornyelse af viser til dans. Man hentede ideer mange steder fra, og her lå inspirationen fra den folkelige bonde- og almuedans lige for: man så den, oplevede den og deltog måske også i den, når karlene og pigerne i landsbyen – tilmed undertiden fra ens egne folkestuer – sang og dansede de gamle viser. Adelen har allerede tidligt været på visit i de folkelige miljøer, og når den trak sig tilbage og var i enrum, skrev den sine egne danseviser. Måske har man lov til at tro, at det var de adelige forsangere, der digtede viserne. I modsætning til de folkelige forsangere var de ikke blot præget af en eller anden lokaltradition, men også af tidens litterære og øvrige intellektuelle og dermed mere eller mindre modeprægede interesser. Allerede siden begyndelsen af det sekstende århundrede var det eneste saliggørende for disse repræsentanter for mobilkulturen interessen for fortiden og for det folkelige. Det var to sider af det samme. For det gamle fandt man netop bevaret af den traditionsbundne, brede befolkning – i stabilkulturen.

I adelskredse får man langsomt øjnene op for denne kulturarv, som man bearbejder og suger næring af. Det kontant episke fortrænger i adels-

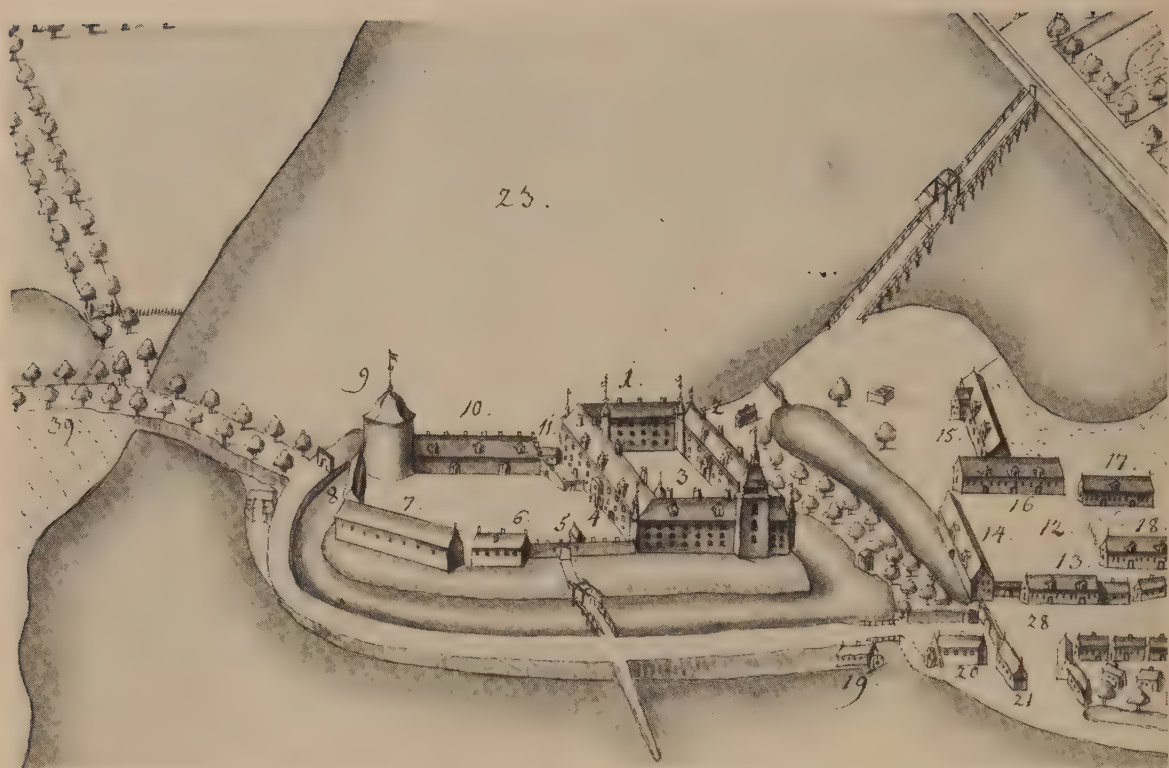
viserne den følsomme, kunstfærdige, minnesangsinspirerede adelslyrik.

De adelige poeter – forsangerne, adelsmændene og adelsdamerne – var og blev dog litterære mennesker. Det præger de fleste adelsviser. Der var store poeter og der var små, men det litterære præg kan ingen af deres egne viser eller deres omdigtede eller bearbejdede viser løbe fra. Den mundtlige tradition, som de gamle folkeviser og skillingsviserne blev præget af, optræder derfor ikke med samme intensitet som blandt de ikke-litterære, de ikke-bogligt skolede folkelige sangere.

Adelsviserne må først og fremmest have cirkuleret i afskrifter som en slags adelige flyveblade. Det litterære præg afspejles også i deres valg af temaer. Adelen tog førerskabet i den genopbygning af nationen, der tog fart, da vi mistede herredømmet i Norden; men man manglede – blandt så meget andet – en poetisk litteratur der kunne forankre den danske kultur længst muligt tilbage i tiden. Noget fandt adelsvisedigterne i de gamle folkeviser, men det var for lidt, og så skabte de selv en litterær tradition, som de kunne bruge. Som de på mange punkter rigtigt kunne *bruge*, når de mødtes og festede og bekræftede hinanden på herregårdene.

Aldrig har byggeriet af disse småborge og storbondegårde blomstret som i det sekstende århundrede, og hver herregård fik sin dansesal. Og hver sal skulle fyldes med liv og med sang og med dans. Man havde også sale, man kaldte riddersale, men riddervæsenet var uddøende, og så digtede man om det gamle ridderliv. I sangen og under dansen oplevede man så det liv, som man forestillede sig det udfoldede sig, dengang der var rigtige riddere til. Man skabte et poetisk-dramatisk billede af ridderlivet i de middelalderlige århundreder. I sine viser skabte adelen myter om middelalderen, om de gode gamle dage hvor de stærke følelser blev levet fuldt ud, og hvor de stolte slægtstraditioner blev respekteret, koste hvad det koste skulle. Dengang mænd var ædle riddere og kvinder var skønne jomfruer eller stolte fruer.

I folkevisetraditionen er det ofte den menige mand, markedssangeren og skillingsviserforfatteren, der kigger indenfor på de fornemmes liv og færden. I adelstraditionen er det en standsbevidst adel, der digter om eget miljø i gamle dage – i et sceneri hvor middelalderen er kulisser. Holdnin-

Nykøbing slot, hvor dronning Sofie, som Vedel tilegnede sin viseudgave i 1591, boede siden hun blev enke i 1588. I de første år hun opholdt sig dér, fik slottet den skikkelse, som kendes fra Resens Atlas. Ved tallet 1 findes dansesalen, ved 4 dronningens egne gemakker og hofdamernes og ved 10 skriverstuen.

gerne i viserne er dog deres egne – de er nutidige – de tilhører det sekstende og syttende århundrede.

Renæssancens adel skabte en poetisk litteratur, der litterær- og kulturhistorisk kan sidestilles med, hvad romantikkens digtere skabte, da vi igen havde brug for at bekræfte os selv som nation efter statsbankerotten i 1813 og efter tabet af Norge i 1814.

Adelsviser i de gamle folkevisers og skillingsvisers versemål og delvis i deres stil var resultatet af en romantisk bevægelse.

Det er en næsten utrolig kreativitet, som adelsmændene og ikke mindst adelsdamerne i det sekstende og syttende århundrede kan udvise. De har ladet sig inspirere af de hjemlige og norrøne sagn, myter, eventyr og viser. De har skabt litterære væsener som den lede gam, omskabte hinde, talende nattergale og en lindorm, der opfører sig poetisk smukt, men som er de folkelige trosfo-

restillinger helt fremmed. De har genopdaget runerne, men de unge mænd bruger dem udelukkende som et redskab til at komme i seng med pigerne.

Og adelen har skabt en lang række litterære billeder, der i glimt skal forestille scener af *high society* livet i de middelalderlige århundreder, men som dog forbliver det de er, nemlig renæssancebilleder:

Ridder tager høg og svenden tager hund
og så rider han i grønne lund
Og end fanger sagen en god ende

DgF 502 1

Ingen dyr haver jeg bedet
enten harer eller rå
jeg haver bedet den tamme hjort
som var vant til min gård
Hun skiller ham ved livet, sig selv ved sin ære
DgF 348 A 1 og 10

APPENDIX A-D

A: Vedels Visearkiv

Appendix A:1

Vedels tolv menigmandsoptegnere

Sv I:1 (atten viser: sytten DgF, en DV)

Svanings Hskr. I, bl. 1r – 30v, hskr. nr. 1-18

DgF 392A Palle Bosøns død, *DgF 40Ba* Harpens kraft, *DgF 331Ba* Brune-Erik og Nilaus Buggesøn o. 1335, *DgF 1Aa* Tord af Havsgård, *DgF 60B* Valravnen, *DV 85A* De to søstre, *DgF 201A* Hjælp i nød, *DgF 250Ac* Esbern og Sidsel, *DgF 391Ba* Tyge Hermandsøn, *DgF 456 Aa* Hr. Bjørns fæstemø går i kloster, *DgF 362 Bb* Den overbærende ægtemand, *DgF 409Ba* Hr. Karl på ligbåre, *DgF 137A* Den danske kongedatter i Sverige 1210, *DgF 182A* Karl Algotsøn 1290, *DgF 254Ca* Tro som guld, *DgF 506B* Den favre liden fugl, *DgF 403* Peder hjemfører sin jomfru, *DgF 429Aa* Bjørn og den norske kongebred.

Sv I:7 (25 viser: 23 DgF, to DV)

Svanings Hskr., I bl. 104v – 147r, hskr. nr. 58-82

DgF 318Aa Bueskytte som blodhævner, *DgF 483Ba* Nilaus og Mettelille, *DgF 11Aa* Orm Ungersvend og Bermer-Rise, *DgF 493A* Ridder og jomfru, *DgF 289A* Hr. Erlands vold og straf, *DgF 111B* Helbredelsen, *DgF 234B* Hr. Palles bryllup, *DV 65c* Vægtervisen I (Den vinters nat gør's kold og lang), *DgF 471 Aa* Tistram og jomfru Isolt, *DgF 298F* Svend af Vollersløv, *DgF 155Aa* Hr. Lavrents og Bengta Sunesdatter, *DgF 499B* Rige ridder gifte, *DgF 425C* I grevens tjeneste, *DgF 86F* Flores og Margrethe, *DgF 205E* Linden på Lindebjerg, *DgF 473A* Hr. Bjørn på Sønderborg, *DgF 396B* Tre søstre gifte, *DgF 267A* Jomfru og stalddreng, *DgF 366Ba* Nidvisen, *DV 180Ca* Den vinter er bort gangen, *DgF 428Ba* Brudebytte, *DgF 221Ba* Hr. Enevolds søster, *DgF 413D* Hr. Vilkor, *DgF 189Ac* Mø værger æren, *DgF 434* Liden Kirstens harm.

Sv II:1 (26 viser: seksten DgF, ti DSk)

Første indførsel

Svanings Hskr. II, bl. 1r – 19v, hskr. nr. 1-15

DgF 318Ac Bueskytte som blodhævner, *DgF 133Aa* Dronning Dagmar i Danmark 1205, *DSk 77* Fordringsfulde gæster, *DgF 157b* Kongens søn af Engeland, *DSk 6* Præstedejen rider til kirke, *DSk 48* Adser vil bage, *DSk 55* Nidding, *DSk 68* Præstens hvedebrød, *DgF 421A* Daniel Bosøn, *DSk 7Aa* Kællingen til skrifte, *DSk 58* Munken i vande, *DSk 51* Husbond får mad, *DSk 72* Kællingen til barsel, *DSk 47A* Den huslige bondemand, *DgF 426B* Erik og Adelråd.

Anden indførsel

Svanings Hskr. II, bl. 21r – 30r, hskr. nr. 17-23

DgF 135A Dronning Dagmars død 1212, *DgF 145F* Marsk Stig 1286 (De ere så mange i Dannemark), *DgF 145K* Marsk Stig 1286 (De vare vel syv og syvsind'tyve), *DgF 145I* Marsk Stig 1286 (Marsti han vågner om midjenat), *DgF 148B* Rane Jonsens giftermål, *DgF 179A* Hr. Mattis og stolt Ingefred o. 1280-90, *DgF 5Aa* Grimilds hævn.

Tredje indførsel

Svanings Hskr. II, bl. 60r – 67r, hskr. nr. 39-42

DgF 172B Christian den Anden i Sverige 1520, *DgF 248g* Gjord Borggreve, *DgF 26Ba* Liden Grimmer og Helmer Kamp, *DgF 156E* Niels Ebbesen 1340.

Sv II:2 (tre viser: tre DgF)

Svanings Hskr. II, bl. 30r – 34v, hskr. nr. 24-26

DgF 285Ab Grevens Datter af Vendel, *DgF 60D* Valravnen, *DgF 17Ba* Kong Diderik og Holger Danske.

Sv II:3 (tolv viser: syv DgF, to DSk, tre DV)

Svanings Hskr. II, bl. 35r – 56r, hskr. nr. 27-38

DgF 9B Kong Diderik og løven, *DgF 152C* Røverne for norden skov, *DgF 50B* Hellig-Olavs væddefart, *DV*

47A Fadermord, *DSk* 69 Nis Bossens fedel, *DgF* 187 Jomfruen af Vestervig, *DgF* 375D Jon Remorsøns død på havet, *DgF* 145H Marsk Stig 1286 (Marsti han vågner om midjenat), *DV* 58 Tyrus og Philomela, *DV* 133a O venner i nød, *DSk* 1 Visesangeren, *DgF* 32Ba Svend Felding og dronning Jutte.

Sv II:5 (tyve viser: nitten *DgF*, en *DSk*)
Svanings Hskr. II, bl. 76r – 129r, *hskr. nr.* 45-64

DgF 10A Ulv van Jern, *DSk* 26A Hvormed vil du føde mig, *DgF* 378Aa, Den genfundne søster, *DgF* 479Aa Knud af Myklegård, *DgF* 170C Nederlaget i Ditmarsken 1500, *DgF* 330a Palle, Bård og Liden, *DgF* 112B Helligbrøden, *DgF* 52Ac Trolde og bondens hustru, *DgF* 16B Greve Genselin, *DgF* 11Ca Orm Ungersvend og Berner-Rise, *DgF* 159B Dronning Margrethe 1389, *DgF* 5Ba Grimilds hævn, *DgF* 136A Kong Sverker den unge 1208, *DgF* 467 Till. a = *DV* 57a Paris og dronning Ellen, *DgF* 30B Holger Danske og Burmand, *DgF* 88B Kong Apollon af Thyre, *DgF* 14Aa Memering, *DgF* 285B Grevens datter af Vendel, *DgF* 293B Ung Axelvold, *DgF* 250Ba Esbern og Sidsel.

Sv II:6 (ti viser: ni *DgF*, en *DV*)
Sv II:6 er muligvis identisk med *Sv* II:3
Svanings Hskr. II, bl. 129-153r, *hskr. nr.* 65-74

DgF 156C Niels Ebbesen 1340, *DgF* 421B Daniel Bøssøn, *DgF* 10C Ulv van Jern, *DgF* 158D Hr. Bugges død 1359, *DgF* 29F Gralver kongesøn, *DgF* 258B Skøn Anna, *DgF* 314B Ebbe Galt, *DgF* 375C Jon Remorsøns død på havet o. 1230, *DgF* 170B Nederlaget i Ditmarsken 1500, *DV* 13 Oprør i Norge.

Valentin Rentzell (27 viser: 21 *DgF*, en *DSk*, fem *DV*)

Rentzells Hskr. bl. 1r – 74r, hskr. nr. 1b – 27
Med en stjerne er markeret, hvor skriveren har sat plads af til, at Vedel senere kunne tilføje melodien, ligesom han har gjort det ved *DgF* 329Ba.

DV 3Aa Christian den Andens onde regimente 1523, **DgF* 166Ab Kong Hans' bryllup 1478, **DgF* 141Ca Kong Valdemar fangen 1225, *DgF* 138Bd Sune Folkesøn ca. 1210, *DgF* 114Ab Henrik af Brunsvig, *DSk* 93b Byvise (travesti på *DgF* 149 Rane Jonsens endeligt), *DgF* 9Ea Kong Diderik og løven, **DgF* 10Ba Ulv van Jern, **DV* 5a Christian den Andens klage (efter 1523), **DgF* 316Aa Den skånske Bjørn fældet, *DgF* 299Ab Erland og Mattis, **DgF* 29Ac Gralver kongesøn, *DgF* 18Ba Svend Vonved, **DgF* 329Ba Oluf Strangesøns dystridt, **DgF* 354D Ebbe Skammelsøn, **DgF* 377Bb Danneved og Svend Trøst, **DgF* 291Cb Ellenssønner-

ne hævne fader, *DgF* 153b Erik Menveds bryllup 1296, *DgF* 156A Niels Ebbesen 1340, **DV* 119A Tro gik til strande, *DV* 20 Kong Erik belejrer Halmstad, *DV* 21 Mageløs' endeligt I, **DgF* 7E Kong Diderik og hans kæmper, **DgF* 298C Svend af Vollersløv, **DgF* 112 Helligbrøden, **DgF* 145G Marsk Stig 1286 (De ere så mange i Dannemark), *DgF* 145C Marsk Stig 1286 (Marsti han ud af landet for).

Rz:2 (elleve viser: elleve *DgF*)
Rentzells Hskr. bl. 77r – 99v, hskr. nr. 29-39

DgF 21Ca Longobarderne, *DgF* 7Ba Kong Diderik og hans kæmper, *DgF* 64A Dalby-Bjørn, *DgF* 142A Kong Hakon Hakonssøns død, *DgF* 9D Kong Diderik og løven, *DgF* 479C Knud af Myklegård, *DgF* 1Ab Tord af Havsgård, *DgF* 149C Ranild Jonsens endeligt, *DgF* 152D Røverne for norden skov, *DgF* 331Aa Brune-Erik og Nilaus Buggesøn, *DgF* 186Ca Skjoldmøen.

Rz:3 (syv viser: syv *DgF*)
Første indførsel
Rentzells Hskr., bl. 99v – 106v, hskr. nr. 40-44

DgF 316B Den skånske Bjørn fældet, *DgF* 30C Holger Danske og Burmand, *DgF* 103A Skt. Jørgen og dragen, *DgF* 21B Longobarderne.

Anden indførsel
Rentzells Hskr., bl. 109r-115r, hskr. nr. 47-49

DgF 479B Knud af Myklegård, *DgF* 113 Sakarias, *DgF* 37B Jomfruen og dværgekongen.

Rz:6 (tre viser: to *DgF*, en *DV*)
Rentzells Hskr., bl. 126v-128r, hskr. nr. 53b-55

DgF 407Ab Adelus tages af kloster, *DV* 42A Erik Menved i Meklenborg, *DgF* 27Ba Rigen Rambolt og Aller hin Stærke

Rz:7 (en vise: en *DgF*)
Rentzells Hskr., bl. 132v-136r, hskr. nr. 57

DgF 8a Kong Diderik i Birtingsland.

Appendix A:2 Vedels tre adelsøptegnere

Sv I:3 (24 viser: 22 *DgF*, to *DV*)
Første indførsel
Svanings Hskr. I, bl. 36r-43r, *hskr. nr. 23-24*

DgF 431E Karl og Rigmor, *DgF* 481Hb Nilus og Adelus.

Anden indførsel

Svanings Hskr. I, bl. 43v-67v, hskr. nr. 25-40

DgF 481Bb Nilus og Adelus, DgF 33Cb Germand Glændsvend, DgF 408Ab Hr. Mortens klosterrov, DgF 414 Ab Medelferd og Ellen, DgF 481Ab Nilus og Adelus, DgF 482Gc Sallemand dør af elskov, DgF 247Ab Ovelil og Tovelil, DV 63Ca Kongedatteren og løven, DgF 482A Sallemand dør af elskov, DgF 502 Bejler i lunden, DgF 86I Flores og Margrethe, DgF 374B Fæstemand og fæstemø i skibbrud, DV 64Ac Jomfruen og dværgen, DgF 12B Rådengård og ørnen, DgF 29Ea Gralver kongesøn, DgF 273B Staldbroders kvide.

Tredje indførsel

Svanings Hskr. I, bl. 68r-78v, hskr. nr. 41-46

DgF 375E Jon Remorsøns død på havet o. 1230, DgF 444B Ridder og jomfru dør for hinanden, DgF 20Ea Hagbard og Signe, DgF 336A Markvor hængt som hestetyv, DgF 36A Jomfruen i bjerget, DgF 348Aa Hor og mord.

Sv 1:8 (24 viser: seksten DgF, otte DV)

Første indførsel

Svanings Hskr. I, bl. 147v-168r, hskr. nr. 83-95

DgF 180E Folke Algotson, DgF 53Ab Ungersvendens klage, DV 64Aa Jomfruen og dværgen, DgF 399 Ridder Stig og skottekongens datter, DgF 388a Nilus Samsings brud, DgF 430B Kong Gørels datter, DgF 303Ca Elsker dræbt af broder, DgF 363B Tyge Hermandsøn hævner spot, DgF 312Ba Gøde og Hillelille, DgF 267Ca Jomfru og stalddreng, DgF 37Aa Jomfruen og dværgekongen, DgF 409Ca Hr. Karl på ligbåre, DgF 389Ea Karl Høvding.

Anden indførsel

Svanings Hskr. I, bl. 170v-179r, hskr. nr. 98-108

DgF 417Bb Den listige kæreste, DgF 413Ca Hr. Vilkor, DgF 324Aa Palle dræbes, DV 72c Mødet, DV 79B Bejleren, DV 231A Det glæder sig altid, DV 162C En ungersvend mig inderlig beder, DgF 356A Utro slegfred, DV 297 Forgangen tid havde jeg al id, DV 275a Den bradelig skilsmis, DV 63B Kongedatteren og løven.

Sv I:10 (21 viser: ti DgF, elleve DV)

Første indførsel

Svanings Hskr. I, bl. 184v-188r, hskr. nr. 113-116

DV 77B Staldbroders klage, DgF 407Aa Adelus tages af kloster, DgF 497Ab Dronning forener de elskende, DgF 53Aa Ungersvendens klage.

Anden indførsel

Svanings Hskr. I, bl. 193v-207v, hskr. nr. 125-213

DgF 499Aa Rige ridder giftes, DgF 291Aa Ellenssønnerne hævne fader, DV 190b Det jeg elendig af hjertet er, DV 226Aa Mig elsker af hjertet, DV 142A En ungersvend var mådelig skøn, DV 84Aa Klafferen II, DgF 56C Jomfruen i fugleham, DV 132Ab Jeg agted at bygge, DV 143Aa Hemmelig længsel gør mig stor nød, DgF 232Aa Mø fra dansen, DV 254B Sommerens tid jeg prise, DgF 75Aa Det tvungne samtykke, DV 72d Mødet, DgF 356Ba Utro slegfred, DV 266b Med svig og megen møde, DV 179a Jeg havde mig agtet elendig at leve, DgF 432Bb Karl af Nørrejylland.

Appendix A:3

Viser der ikke kan karakteriseres ved hjælp af menigmandskriteriet.

a: Elleve skrivere

Ud over de tolv menigmandsoptegnere og de tre adelsoptegnere er der endnu elleve skrivere. De kan ikke karakteriseres ved hjælp af menigmandskriteriet. I fortegnelsen over dem er angivet, om de viser, de indfører, er kendt andetsteds fra af Vedels skrivere blandt adel og/eller menigmand:

Sv I:5 (syv viser: seks DgF, en DV)

Svanings Hskr. I, bl. 80r-97v, hskr. nr. 48-54

DgF 433Ba Grev Henrik og kongens søster, DgF 20D Hagbard og Signe (adel), DV 284a Herre Gud, jeg må det klage, DgF 325Ab Nilus og Hillelil, DgF 250C Esbern og Sidsel (menigmand), DgF 413B Hr. Vilkor (menigmand og adel), DgF 182Fa Karl Algotson (menigmand).

Sv I:6 (tre viser: tre DgF)

Svanings Hskr. I, bl. 98r-104r, hskr. nr. 55-57

DgF 513Ba Nonnens klage, DgF 178Cd Folke Lovmandsøn og dronning Helvig, DgF 332Ga Nilus og Tiemand.

Sv I:9 (to viser: en DgF, en DSk)

Svanings Hskr. I, bl. 181r-183v, hskr. nr. 111-112

DgF 509A Ungersvends drøm, DSk 56A Bondens kone besøger hovmand.

Sv II:4 (to viser: to DgF)
Svanings Hskr. II, bl. 68r-74v, hskr. nr. 43-44

DgF 158B Hr. Bugges død (menigmand), *DgF 20A*
Hagbard og Signe (adel).

Sv II:7 (en vise: en DgF)
Svanings Hskr. II, bl. 153r-154r, hskr. nr. 75

DgF 42A Havfruens spådom

Sv II:8 (en vise: en DgF)
Svanings Hskr. II, bl. 154v-155v, hskr. nr. 76

DgF 161A Erik Puke

Sv II:9 (en vise: en DgF)
Svanings Hskr. II, bl. 156r-159v, hskr. nr. 77

DgF 518 Limgris

Rz:4 (to viser: en DgF, en DV)
Rentzells Hskr., bl. 115v-121r, hskr. nr. 50-51

DgF 173a Christian den Anden og adelen, *DV 22* Mage-
løs's endeligt II 1564.

Rz:5 (en vise: en DgF)
Rentzells Hskr. bl. 121v-123v, hskr. nr. 52

DgF 433Aa Grev Henrik og kongens søster

Rz:11 (en vise: en DgF)
Rentzells Hskr., bl. 143v-147v, hskr. nr. 60

DgF 20Eb Hagbard og Signe (adel).

Rz: 13 (en vise: en DgF)
Rentzells Hskr., bl. 159-161r, hskr. nr. 63

DgF 116a Erik Emuns drab.

b: Tre skrivere

Blandt disse elleve skrivere er der tre, der kan karakteriseres som menigmandsoptegnere, når man kombinerer Vedels oplysninger andre steder fra end i indledningen til Viseudgaven fra 1591 med menigmandskriteriet:

Sv I:5 som indfører *DgF 20D*, der nok kendes af adelsoptegneren *Sv I:3*, men om denne vise skriver Vedel „at den Siunges endnu almindeligen paa

denne dag“. Det tyder på, at den har været almindelig blandt menigmand. Hertil kommer, at *Sv I:5* indfører to viser, som ellers kun kendes af menigmandsoptegnerne, og én som kendes af både en adels- og en menigmandsoptegner.

Sv I:4 som indfører *DgF 158B*, der er kendt af menigmandsoptegneren *Sv II:6*, og *DgF 20A* som på den tid synes at have været almindelig kendt blandt menigmand (se ovenfor).

Rz:13 som indfører *DgF 116a*, hvorom Vedel oplyser, at den „endnu siungis almindeligen vdi Iudland“.

c. Anders Sørensen Vedel

Ud over ti selvstændige viseversioner (otte *DgF* og to *DV* = to *DSk*) har Vedel indført en række, undertiden meget fyldige tilføjelser i marginen til viser andre har hjembragt til hans Visearkiv. Disse tilføjelser registreres ikke i den følgende oversigt, idet det er umuligt med sikkerhed at afgøre, om de hidrører fra Vedels egen indsamlingsvirksomhed, eller om de er hans egne tildigtninger og forbedringer, skrevet i forbindelse med arbejdet med Viseudgaven fra 1591.

Rentzells Hskr.

[På titelbladet, *hskr. nr. 1a:*] *DgF 139A* Dronning Bengerd. [Vedel: „Dette stycke er fundens udi en gamle bog, aff en vise om Berngerd“].

[bl. 74v-76v, *hskr. nr. 28:*] *DgF 161Ba* Erik Puke.

[bl. 107r-109r, *hskr. nr. 45-46:*] *DgF 487E* Den udkårne ridder, *DgF 170A* Nederlaget i Ditmarsken (menigmand).

[bl. 124r-126r, *hskr. nr. 53a:*] *DgF 16Ca* Greve Genselin (menigmand).

[bl. 130v-132r, *hskr. nr. 56:*] *DgF 19B* Angelfyr og Helmer Kamp.

Svanings Hskr. I

[bl. 168-170r, *hskr. nr. 56:*] *DV 157* Jeg ved hvor en frue hun er = *DSk 86* Fruen i Odense.

[bl. 179-180v, *hskr. nr. 109-110:*] *DgF 254Cb* Tro som guld (menigmand), *DV 156* Fruen i Skåne har sendt mig bud = *DSk 34* Store fordringer.

Vedel selv kan ikke karakteriseres som enten menigmands- eller adelsoptegner. To af de viser, han har indført i sit arkiv, er imidlertid omfattet af menigmandskriteriet: DgF 16 og DgF 19 der indgår blandt de viser, han generelt omtaler som værende almindelige blandt menigmand, og DgF 16 kendes tilmed af en skriver, der kan karakteriseres som menigmandsoptegner. Disse to viser vil derfor indgå i fortegnelsen over menigmandstradition i Vedels Visearkiv (se Appendix A:4).

d. Tabte originaloptegnelser

DgF 2, 31 og 115 findes i Vedels Viseudgave fra 1591, men ikke i den bevarede del af Visearkivet. De hører imidlertid også til den gruppe viser, hvorom han generelt siger, at det er menigmandstradition. De vil derfor også blive opført i fortegnelsen i Appendix A:4 med en bemærkning om de specielle kildeforhold.

Endvidere findes der sytten DgF-viser i 1591-udgaven og tretten DgF-viser i Tragica fra 1657, hvortil der givet har foreligget originaloptegnelser i den nu tabte del af Visearkivet. Disse 30 viser vil blive fortegnet sammen med de elleve viser i Visearkivet, som ikke kan karakteriseres efter menigmandskriteriet (se Appendix A:7).

Appendix A:4

Menigmandstradition

Fortegnelse over de 101 DgF-viser, der er kendt fra menigmandstraditionen, nemlig de 97 viser, som Vedels menigmandsoptegnere har indsamlet, samt de fire viser der formentlig også kan karakteriseres som menigmandstradition (se Appendix A:3c). De elleve viser, som menigmands- og adelsoptegnerne er fælles om at have hjembragt, er fortegnet i Appendix A:5.

Med en bolle er angivet de viser, som Vedel har med i sin udgave fra 1591, og med en stjerne de viser som blev udgivet i Tragica 1657.

Kæmpeviser: *1 (*Aa Sv I:1, Ab Rz:2*), *2 (findes ikke bevaret i Vedels Visearkiv), *5 (*Aa Sv II:1, Ba Sv II:5*), *7 (*Ba Rz:2, E Valentin Rentzell*), *8 (*a Rz:7*), *9 (*B Sv*

II:3, D Rz:2, Ea Valentin Rentzell), *10 (*A Sv II:5, Ba Valentin Rentzell, C Sv II:6*), *11 (*Aa Sv I:7, Ca Sv II:5*), *14 (*Aa Sv II:5*), *16 (*B Sv II:5, Ca Rz: A.S. Vedel*), *17 (*Ba Sv II:2*), *18 (*Ba Valentin Rentzell*), *19 (*B Rz: A.S. Vedel*), *21 (*B Rz:3, Ca Rz:2*), *26 (*Ba Sv II:1*), *27 (*Ba Rz:6*), *30 (*B Sv II:5, C Rz:3*), *31 (findes ikke bevaret i Vedels Visearkiv), *32 (*Ba Sv II:3*). – *Trylleviser:* 40 (*Ba Sv I:1*), *50 (*B Sv II:3*), *52 (*Ac Sv II:5*), *60 (*B Sv I:1, D Sv II:2*), *64 (*A Rz:2*), 88 (*B Sv II:5*). – *Legendeviser:* 103 (*A Rz:3*), 111 (*B Sv I:7*), 112 (*A Valentin Rentzell, B Sv II:5*), 113 (*Rz:3*), 114 (*Ab Valentin Rentzell*). – *Historiske viser:* *115 (findes ikke bevaret i Vedels Visearkiv), *116 (*a Rz:13*) *133 (*Aa Sv II:1*), *135 (*A Sv II:1*), *136 (*A Sv I:1*), *137 (*A Sv II:5*), 138 (*Bd Valentin Rentzell*), *141 (*Ca Valentin Rentzell*), *142 (*A Rz:2*), *145 (*C Valentin Rentzell, F Sv II:1, G Valentin Rentzell, H Sv II:3, I Sv II:1, K Sv II:1*), *148 (*B Sv II:1*), *149 (*C Rz:2*), *152 (*C Sv II:3, D Rz:2*), *153 (*b Valentin Rentzell*), 155 (*Aa Sv I:7*), *156 (*A Valentin Rentzell, C Sv II:6, E Sv II:1*), *157 (*a Sv II:1*), *158 (*B Sv II:4, D Sv II:6*), *159 (*B Sv II:5*), *166 (*Ab Valentin Rentzell*), *170 (*A Rz: A.S. Vedel, B Sv II:6, C Sv II:5*), 172 (*B Sv II:1*), 179 (*A Sv II:1*), *182 (*A Sv I:1, Fa Sv I:5*). – *Ridderviser:* *186 (*Ca Rz:2*), 187 (*Sv II:3*), 189 (*Ac Sv I:7*), 201 (*A Sv I:1*), 205 (*E Sv I:7*), 221 (*Ba Sv I:7*), 234 (*B Sv I:7*), 248 (*g Sv II:1*), 250 (*Ac Sv I:1, Ba Sv II:5, C Sv I:5*), 254 (*Ca Sv I:1*), 258 (*B Sv II:6*), *285 (*Ab Sv II:2, B Sv II:5*), 289 (*A Sv I:7*), *293 (*B Sv II:5*), *298 (*C Valentin Rentzell, F Sv I:7*), *299 (*Ab Valentin Rentzell*), *314 (*B Sv II:6*), *316 (*Aa Valentin Rentzell, B Rz:3*), *318 (*Aa Sv I:7, Ac Sv II:1*) *325 (*Ab Sv I:5*), *329 (*Ba Valentin Rentzell*), *330 (*a Sv II:5*), *331 (*Aa Rz:2, Ba Sv I:1*), *354 (*D Valentin Rentzell*), 362 (*Bb Sv I:1*), 366 (*Ba Sv I:7*), *377 (*Bb Valentin Rentzell*), 378 (*Aa Sv II:5*), 391 (*Ba Sv I:1*), 392 (*A Sv I:1*), 396 (*B Sv I:7*), 403 (*Sv I:1*), 421 (*A Sv II:1, B Sv II:6*), 425 (*C Sv I:7*), 426 (*B Sv II:1*), 428 (*Ba Sv I:7*), 429 (*Aa Sv I:1*), 433 (*Aa Rz:5, Ba Sv I:5*), 434 (*Sv I:7*), 456 (*Aa Sv I:1*). – *Romanviser og senere lyriske viser:* 467 (*Till. Aa Sv II:5*), 471 (*Aa Sv I:7*), 473 (*A Sv I:7*), *479 (*Aa Sv II:5, B Rz:3, C Rz:2*), 483 (*Ba Sv I:7*), 493 (*A Sv I:7*), 506 (*B Sv I:1*)

Appendix A:5

Menigmands- og adelstradition

Fortegnelse over de elleve DgF-viser som både menigmands- og adelsoptegnelserne har hjembragt til Vedels Visearkiv:

Med en stjerne er markeret den vise der blev trykt i Tragica 1657, med en bolle den vise som Vedel brugte til sin udgave i 1591.

Kæmpeviser: *20 (A menigmandsopt. Sv II:4, D menigmandsopt. Sv I:5, Ea adelsopt. Sv I:3, Eb adelsopt. Rz:11), 29 (Ac menigmandsopt. Valentin Rentzell, Ea adelsopt. Sv I:3, F menigmandsopt. Sv II:6). – *Trylleviser*: 37 (Aa adelsopt. Sv I:8, B menigmandsopt. Valentin Rentzell), 86 (F menigmandsopt. Sv I:7, I adelsopt. Sv I:3). – *Ridderviser*: 267 (A menigmandsopt. Sv I:7, Ca adelsopt. Sv I:8), 291 (Aa adelsopt. Sv I:10, Cb menigmandsopt. Valentin Rentzell), °375 (C menigmandsopt. Sv II:6, D menigmandsopt. Sv II:3, E adelsopt. Sv I:3), 407 (Aa adelsopt. Sv I:10, Ab menigmandsopt. Rz:6), 409 (Ba menigmandsopt. Sv I:1, Ca adelsopt. Sv I:8), 413 (B menigmandsopt. Sv I:5, Ca adelsopt. Sv I:8, D menigmandsopt. Sv I:7). *Romanviser og senere lyriske viser*: 499 (Aa adelsopt. Sv I:10, B menigmandsopt. Sv I:7).

Appendix A:6 *Adelstradition*

Fortegnelse over de 32 DgF-viser som Vedels adelsoptegnere har indsamlet. De elleve viser, som adels- og menigmandsoptegnerne er fælles om at have hjembragt, er fortegnet i Appendix A:5.

Med en bolle er angivet de to viser som Vedel har med i sin udgave fra 1591, og med en stjerne den vise der blev udgivet i Tragica 1657.

Kæmpeviser: 12 (B Sv I:3). – *Trylleviser*: °33 (Cb Sv I:3), 36 (A Sv I:3), 53 (Aa Sv I:10, Ab Sv I:8), °56 (C Sv I:10), 75 (Aa Sv I:10). – *Historiske viser*: 180 (E Sv I:8). – *Ridderviser*: 232 (Aa Sv I:10), 247 (Ab Sv I:3), 273 (B Sv I:3), 303 (Ca Sv I:8), 312 (Ba Sv I:8), 324 (Aa Sv I:8), 336 (A Sv I:3), 348 (Aa Sv I:3), 356 (A Sv I:8, Ba Sv I:10), 363 (B Sv I:8), 374 (B Sv I:3), 388 (A Sv I:8), 389 (Ea Sv I:8), 399 (Sv I:8), 408 (Ab Sv I:3), 414 (Ab Sv I:3), 417 (Bb Sv I:8), 430 (B Sv I:8), 431 (EF Sv I:3), 432 (Bb Sv I:10), 444 (B Sv I:3). – *Romanviser og senere lyriske viser*: *481 (Ab, Bb, Hb Sv I:3), 482 (A, Gc Sv I:3), 497 (Ab Sv I:10), 502 (A Sv I:3).

Appendix A:7 *Menigmands- og/eller adelstradition*

Fortegnelse over 41 DgF-viser, som ikke kan karakteriseres ved hjælp af menigmandskriteriet, nemlig elleve som findes i Vedels Visearkiv (kildev henvisning er anført), og 30 som han har brugt til sin viseudgave 1591 (sytten viser) og til Tragica 1657 (tretten viser), og som må have foreligget i den nu tabte del af hans visearkiv. Viser brugt af Vedel i 1591-udgaven er markeret med en bolle og i Tragica 1657 med en stjerne.

Kæmpeviser: *3 Sivard og Brynild, *4 Frændehævn. – *Trylleviser*: °41 Rosmer, °42 Havfruens spådom (A Sv II:7), °46 Elverhøj, °51 Hellig-Olav og troldene, *73 Ridderens runeslag, °91 Hedeby's genganger. – *Historiske viser*: *120 Riber-Ulvs endeligt 1157. °132 Dronning Dagmar og junker Strange 1205, °139 Dronning Bengerd (A Rz: A.S. Vedel), °143 Tule Vognsøn og Svend Grå ca. 1275, *144 Hr. Jon og fru Bodil, °146 Marsk Stigs døtre, °147 Indtagelsen af Riberhus, °150 Mindre-Alfs vikingetog 1285, °151 Mindre-Alfs endeligt (A Sv II: A.S. Vedel), °154 Kong Birger og hans brødre 1317-18, *160 Sten Basse og Hans Frost 1433, °161 Erik Puke 1437 (A Sv II:8, Ba Rz: A.S. Vedel), °162 Kong Christoffer og Henrik Tagesøn 1441, °163 Iver Axelsøn Thott 1466-67, °173 Christian den Anden og adelen (Aa Rz:4), *178 Folke Lovmandsøn og dronning Helvig (Cd Sv I:6). – *Ridderviser*: °185 Stolt Signild, °193 Døtre hævner fader, *224 Væddemålet, *230 I Rosenslund, *295 Sorte grev Henriksøn og dronning af Opland, *297 Liden Engel. °317 Bønderne dræber hr. Tidemand, *332 Nilus og Tidemand (Ga, H Sv I:6), *360 Fru Mettelilles utroskab, °383 Verner kommer af fangetårn, *416 Ridder fælder jomfruens syv brødre, *440 Ørnen sidder på højen hald. – *Romanviser og senere lyriske viser*: °472 Orm ungersvends fadermord, 487 Den udkårne ridder (E Rz: A.S. Vedel), 509 Ungersvendens drøm (A Sv I:9), 513 Nonnens klage (Ba Sv I:6), 518 Lingris (Sv II:9).

B: Adelsdamehåndskrifter 1590-1650

Appendix B:1

De seks navngivne håndskrifter

Christence Juuls Hskr. (DgF XII, side 347-51, lb. nr. 24), 56 numre heraf 52 DgF.

Anlagt og bortset fra den første og de to sidste viser skrevet 1614-15 af Christence (Nielsdatter) Juul, da hun var mellem femten og tyve år. Hun boede da hjemme på herregården Kongstedlund i Aalborg amt.

Anne Krabbes Hskr (DgF XII, side 314-16, lb. nr. 7), 88 numre heraf 75 DgF.

Anlagt 1615 og skrevet af Anne Krabbe (1552-1618), da hun siden 1592 havde siddet som enke på herregården Stenalt i Randers amt. – Hskr. kendes kun i en afskrift fra attende århundrede.

Kirsten Basses Hskr (DgF XII, side 336-39, lb. nr. 20, Første del). I hele håndskriftet 175 numre heraf 73 DgF.

Anlagt og skrevet 1635 af Kirsten (Nielsdatter) Basse (f. 1600/1610) eller af en skriver på hendes foranledning, da hun boede på den nu ukendte gård Smidstrup, mens hun stadig var ugift. Hun fortsatte med at samle viser også efter at hun var blevet gift i 1647.

Vibeke Bilds Håndskrifter (DgF XII, side 334-36, lb. nr. 19, *Mindre Folio*, side 351-53, lb. nr. 25, *Kvarthskr.* og side 368-69, lb. nr. 33, *Større Folio*), i alt 295 numre heraf 38 DgF.

De første 60 viser i kvarthåndskriftet er indført af Vibeke Bild (o. 1597?-1650) og nogle kvindelige slægtninge. De resterende viser i dette håndskrift samt alle viserne i de to foliohåndskrifter er indført af en professionel skriver. Det mindre foliohåndskrift er påbegyndt 1630, da hun sad som enke på sin gård Aggersborg i Hjørring amt. Siden 1631 boede hun hos sin moder på Lundgård i Viborg amt eller på Thorupgård i samme amt, som

hun ejede sammen med moderen. Kvarthåndskriftet er påbegyndt 1631, men det større foliohåndskrift først i 1646.

Appendix B:2

De tolv ikke-navngivne håndskrifter a: Adelsdamer 1590-1625

Anna Munks Hskr (DgF XII, side 307-09, lb. nr. 3), 51 numre heraf 48 DgF.

Under en af de første viser står årstallet 1590, og under den sidste vise fortæller en anden skriver, hvem han er og at han nu er færdig med sin del af arbejdet: „Finitum est Septima die Marti Anno 1591 Christenn perssøn“. Efter at Anna (eller Anne) (Povlsdatter) Munk (1580-1641) blev enke i 1610 og sad på herregården Tvis kloster i Ringkøbing amt, fik hun visehåndskriftet: på den første tekstsider præsenterede hun sig nemlig som „F. Ane Munk Salig børge trolis“.

Anna Urups Hskr (DgF XII, side 312-14 lb. nr. 6), 146 numre heraf 73 DgF.

Anna Urup (1595-1654) var født på herregården Vapnö i Halland. Håndskriftet dateres på bindet: 1610. Erik Sønderholm: hun „har været 15 år, da hun fik håndskriftet, men det vides ikke, om hun har fået det ubeskrevet og selv har ladet viserne indskrive, eller om hun har fået håndskriftet foræret udskrevet med viserne og med sit navn trykt på bindet. Molbech hælder til det sidste“.

Sophia Sandbergs Hskr (DgF XII, side 345-47, lb. nr. 23), 125 numre heraf 98 DgF.

Har 1622 tilhørt og er måske også skrevet af *Sophia Sandberg* (1587-1649), da hun efter moderens død 1594 og endnu før hun blev gift i 1623 boede på forskellige herregårde.

Anne Basses Hskr (DgF XII, side 359-61, lb. nr. 30), 124 numre heraf 102 DgF.

Viserne er – med enkelte tilskrivninger af andre – indført af én skriver. Håndskriftet har beroet hos familierne Thott, Brockenhuus og Gyldenstjerne, der har indført deres navne ud for forskellige viser mellem 1616 og 1666. Hskr., der har været brugt som stambog, må således være blevet til før 1616.

Større Stockholmske Hskr (DgF XII, side 390-92, lb. nr. 48), 107 numre heraf 98 DgF.

Håndskriftet, der ikke indeholder nogle navne eller dateringer, er skrevet af flere professionelle skrivere. Hskr. har, som også Grüner-Nielsen har bemærket (DV VI, side 215), et vist slægtskab med Rentzells hskr. Sønderholm antager at hskr. er fra 1620-25.

Langebeks Folio (DgF XII, side 331-33, lb. nr. 18), 105 numre heraf 90 DgF.

Håndskriftet, der er helt anonymt og uden egne dateringer, er skrevet af én skriver. Grüner-Nielsen mener, at det er fra o. 1630 (DV VI, side 210), Sønderholm at det er fra o. 1600-1610. I hele sit anlæg peger håndskriftet både mod f.eks. Visebog Anno 1584 (Dronning Sofias visebog) og mod de adelsdamenhåndskrifter som det er samtidigt med.

b: Adelsdamer 1626-1650

Karen Brahes Kvarthskr (DgF XII, side 384-85, lb. nr. 44), 12 DgF.

Håndskriftet, der er skrevet af forskellige hænder, og som ikke indeholder noget ejernavn, er ifølge Sønderholm „blevet til i 2-3 faser: 1626, 1651 og 1658“. Det indeholder for en stor del viser fra det syttende århundredes skillingsvisetradition og kan således sammenlignes med samlerhåndskrifter som Karen Brahes Brudstykker, Karen Brahes Folio (Yngre del), Kgl. Biblioteks Brudstykker og Universitetsbibliotekets Brudstykker.

Ide Giøes Hskr (DgF XII, side 383, lb. nr. 42), 75 numre heraf 27 DgF.

Har tilhørt og er anlagt – men ikke skrevet – af

Ide Giøe (1606-1654), da hun sad som enke på Lindberggård.

Odense Stiftsbiblioteks Hskr (DgF XII, side 285-86, lb. nr. 45), 62 numre heraf 58 DgF.

Håndskriftet, der er skrevet af én skriver, indeholder ingen navne og dateringer. Grüner-Nielsen mener, at det vistnok er fra „omkring Midten af 17. Aarh.“ (DV VI side 216), Sønderholm at det er fra o. 1630. Visevalget peger mod tidens adelsdamenhåndskrifter.

Anna Juels Hskr (DgF XII, side 319-20 lb. nr. 12), 43 numre heraf 38 DgF.

Anna Juel (1654-1688), der var født på herregården Sønder Vosborg, har ikke selv indført viserne. På titelbladet anfører hun: „Denne wiisebog hør mig till Anna Juell Anno 1670 Skousboe“. Erik Sønderholm mener, at hun har fået det forærende, da hun besøgte herregården Skovsbo i Odense amt. Dér har Lisbeth Podebusk givet sin niece Anna det da godt 30 år gamle visehåndskrift med hjem til Vestjylland, hvor det – ifølge sin sprogform – også stammer fra.

Mindre Stockholmske Hskr (DgF XII, side 389-90, lb. nr. 47), 43 numre heraf 40 DgF.

Håndskriftet, der er skrevet af én hånd, indeholder ingen navne. Det præsenterer sig selv som „Ehnn wiise Bog Attschellig slags Anno 1641 den 22 Martij“. Visevalget peger mod, at det er et adelsdamenhåndskrift.

Karen Christensdatters Hskr (DgF XII, side 329-31, lb. nr. 15), atten numre heraf seksten DgF.

På den sidste side har en senere ejer skrevet „A° 1668 dj 2 Januarij bleff denne bog mig forærit af min gode Wen Karen Christens datter“. Alle viserne er indført af én hånd, men om det er den ubekendte Karen Christensdatter selv eller en anden, der har gjort det, ved man ikke. De af skriveren tilføjede udtalelser om dans og glæde over viserne tyder på, at håndskriftet har tilhørt fruerstuemiljøet. Den ældste tilføjelse daterer sig selv til 1645 og underskrives med et „Dieu nous garde du mal“.

C: Samlerhåndskrifter 1650-1750

Opstillet kronologisk efter oversigten i DgF XII til hvis håndskriftbeskrivelser der henvises med lb. nr.:

Karen Brahes Folio, Yngre del, 1650-75 (lb. nr. 40)

Karen Brahes Brudstykker, 1650-75 (lb. nr. 43)

Grundtvigs Kvart, 1656 (lb. nr. 37)

Grevinde Christianes Håndskrift, 1660 (lb. nr. 26)

Det kgl. Biblioteks Brudstykker, 1660 (lb. nr. 5)

Magdalene Barnewitz' Håndskrift, 1670 (lb. nr. 29)

Dorothea Thotts Folio, 1670-80 (lb. nr. 31)

Grundtvigs Oktav, 1690-1700 (lb. nr. 36)

Tegnér's Håndskrift, 1699 (lb. nr. 38)

Reenberg's Håndskrift, 1700 (lb. nr. 2)

Grev Holsteins Håndskrift I-II, 1725-30 (lb. nr. 9)

Thotts Kvarthåndskrift, 1745-50 (lb. nr. 27)

Thotts Folio, (lb. nr. 32)

Biskoppens Kæmpeviser [afskrift af en indholdsfortegnelse fra o. 1750] (lb.nr. 54)

D: Oversigt over alle viser i de seks kildegrupper

Signaturforklaring

Første kildegruppe

Adelshåndskrifterne i det sekstende århundrede: Hjertebogen, Jens Billes Hskr., Johan Venstermands Hskr., Karen Gyldenstjernes Hskr., Visebog Anno 1584.

Anden kildegruppe

Vedels Visearkiv. *M* = Menigmandsoptegner, *A* = Adelsoptegner; *M/A* = Menigmands- og/eller Adelsoptegner, *MA* = Menigmands- og Adelsoptegner.

Tredje kildegruppe

Margrethe Langes Samling

Fjerde kildegruppe

Adelsdamerne: atten håndskrifter fra o. 1590-o. 1650 (se Appendix B)

Femte kildegruppe

Nutidstraditionen. *Tang Kristensen* = hans egne optegnelser fra 1867-o. 1920, *Andre optegnere* = hvad andre end Tang Kristensen har optegnet fra o. 1800-o. 1950.

Sjette kildegruppe

Boglig tradition. *Trykte visebøger*: *V* = Vedel 1591 ff, *T* = Tragica 1657, *S* = Syv 1695 ff, *VS* = Syv kender også en anden version end Vedels, *TS* = Tragica og Syv kender hver en version af visen. *Skillingstryk*; *Bondevisebøger* som gerne indeholder afskrifter af skillingstryk.

Notetal ved DgF-numre

1. Visen kendes kun i samlerhåndskrift(er) 1650-1750 (se Appendix C), dog kendes DgF 349 også i de fynske præsteindberetninger til Ole Worm i 1623 (se DgF XII: s. 318, hskr. lb. nr. 10).
2. Visen, der er opført under nutidstraditionen, kendes også i samlerhåndskrift(er) 1650-1750 (se Appendix C), dog kendes DgF 335 kun i nutidstraditionen og i Chr. Sørensen Testrups Rinds Herreds Krønike fra 1730'erne (se DgF XII: s. 318-19, hskr. lb. nr. 11).
3. Visen kendes kun i en af de „spredte skrevne kilder“ fra det syttende og attende århundrede (se DgF XII, 11:k Diverse håndskrifter).

	HJERTEBOGEN	JENS BILLE	JOHAN VENSTERMAND	KAREN GYLDENSTJERNE	VESEBOG ANNO 1584	VEDELS VISEARKIV	MARGRETHE LANGE	ADELSDAMERNE	TANG KRISTENSEN	ANDRE OPTEGNERE	TRYKTE VISEBØGER	SKILLINGSTRYK	BONDEVISEBØGER		HJERTEBOGEN	JENS BILLE	JOHAN VENSTERMAND	KAREN GYLDENSTJERNE	VESEBOG ANNO 1584	VEDELS VISEARKIV	MARGRETHE LANGE	ADELSDAMERNE	TANG KRISTENSEN	ANDRE OPTEGNERE	TRYKTE VISEBØGER	SKILLINGSTRYK	BONDEVISEBØGER
181					X		X	X	X	S				226			X		X								
182						M	X	X		T			X	227								X					
183							X		X	X		X	X	228								X					
184					X		X	X	X	S				229								X					
185						M/A				X	V			230					X	M/A		X					
186						M	X		X	X	V			231					X			X					
187						M								232					X	A		X					
188										S				233					X			X					
189						M	X	X	X	X				234					X	M		X					
190							X							235					X			X					
191														236								X					
192								X		X				237							X	X					
193						M/A		X	X	V	X	X	X	238									X				
194							X	X		TS				239							X	X			S	X	X
195								X		S				240							X	X					
196								X						241													
197														242							X						
198							X							243													
199	X						X	X						244							X						
200							X	X						245													
201						M	X		X					246													
202		X							X					247	X						X						
203							X	X		S				248					A		X						
204							X	X						249					M		X						
205			X			M	X	X	X	S	X			250		X			M		X			X			X
206							X							251							X				S		
207							X							252							X				S		
208									X					253							X			S			
209							X		X	T				254	X		X					X					
210								X	X					255					M		X						X
211								X						256													
212							X	X						257							X						
213								X						258		X					X						
214							X		X					259					M		X	X		X	S	X	X
215														260							X						
216														261							X						
217							X							262							X						
218				X	X		X	X	X				X	263							X						
219							X						X	264													
220								X						265							X						
221						M		X		S				266							X			X	S		
222							X							267							X						
223								X						268					MA		X				S	X	X
224				X	M/A		X	X	X	T				269							X						
225	X			X				X	X	S				270													

	HUERTEBOGEN	JENS BILLE	JOHAN VENSTERMAND	KAREN GYLDENSTJERNE	WISEBOG ANNO 1584	VEDELS VISEARKIV	MARGRETHE LANGE	ADELSDAMERNE	TANG KRISTENSEN	ANDRE OPTEGNERE	TRYKTE VISEBØGER	SKILLINGSTRYK	BONDEVISEBØGER		HUERTEBOGEN	JENS BILLE	JOHAN VENSTERMAND	KAREN GYLDENSTJERNE	WISEBOG ANNO 1584	VEDELS VISEARKIV	MARGRETHE LANGE	ADELSDAMERNE	TANG KRISTENSEN	ANDRE OPTEGNERE	TRYKTE VISEBØGER	SKILLINGSTRYK	BONDEVISEBØGER
271									X	X		X		316						M						V	
272								X						317					M/A		X				V		
273					A			X	X	X	S			318					M		X				V		
274								X	X	X				319							X						
275 ¹														320							X						
276							X	X	X					321								X					
277							X	X	X	X				322									X				
278								X	X	X				323									X				
279								X						324													
280							X	X						325					A	X	X	X	X	X	T	X	
281								X						326					M	X		X					
282 ²									X					327							X						
283										X				328													
284								X						329					M	X	X	X		VS	X	X	
285					M	X	X				V			330					M					V			
286								X	X			X		331					M					V			
287											S			332		X		X	M/A	X	X			V			
288								X						333	X	X					X	X		T			
289	X					M		X	X	X				334								X					
290							X	X				X		335 ²									X	X			
291						MA	X	X						336					A								
292							X	X	X					337						X							
293				X		M	X	X	X		V			338									X	X			
294							X	X	X	X	S			339						X							
295						M/A	X				T			340									X	X			
296								X						341									X	X			
297						M/A	X	X	X	X	T	X		342							X	X	X	X	T		
298				X		M	X	X	X		T			343 ¹							X	X	X				
299						M	X	X			T			344							X	X	X	X			
300							X							345							X	X	X				
301									X					346								X					
302							X	X						347 ²										X			
303	X		X			A	X	X			S			348					A		X						
304									X	X	S			349 ¹													
305									X	X				350								X					
306		X						X	X	X				351								X					
307	X			X			X	X						352 ¹													
308									X					353							X	X					
309								X						354		X			M	X	X	X	X	X	T	X	
310							X							355							X	X	X	X			
311							X		X	X	T	X		356					A			X					
312						A	X	X			TS			357									X	X		X	
313							X	X	X		S			358												X	
314						M		X			V			359		X			X								
315											S			360						M/A	X	X	X		T		

	HUERTEBOGEN	JENS BILLE	JOHAN VENSTERMAND	KAREN GYLDENSTJERNE	VESEBOG ANNO 1584	VEDELS VISEARKIV	MARGRETHE LANGE	ADELSDAMERNE	TANG KRISTENSEN	ANDRE OPTEGNERE	TRYKTE VISEBØGER	SKILLINGSTRYK	BONDEVISEBØGER		HUERTEBOGEN	JENS BILLE	JOHAN VENSTERMAND	KAREN GYLDENSTJERNE	VESEBOG ANNO 1584	VEDELS VISEARKIV	MARGRETHE LANGE	ADELSDAMERNE	TANG KRISTENSEN	ANDRE OPTEGNERE	TRYKTE VISEBØGER	SKILLINGSTRYK	BONDEVISEBØGER
361														406					X								
362						M	X	X	X					407						MA	X	X					
363						A	X	X	X			X		408	X					A	X	X	X				
364									X				X	409					X	MA	X	X	X	X			X
365									X	X			X	410													X
366						M	X	X						411 ¹									X				
367 ¹														412								X					
368								X	X	X			X	413						MA	X	X					
369									X	X			X	414	X					A	X	X					
370									X	X				415								X	X	X	S		
371								X						416						M/A	X	X	X	X	T		X
372								X	X					417			X			A	X	X	X				
373								X	X					418							X	X	X				
374						A	X	X						419							X	X	X				
375						MA		X	X		V			420								X					
376								X	X	X			X	421						M			X	X			
377	X			X		M	X	X	X	X	VS	X	X	422								X	X				
378	X					M	X	X	X		S			423									X				
379								X	X	X				424													
380									X	X				425						M		X					
381									X	X	S			426						M	X	X					
382 ²									X	X				427						M							
383						M/A		X			V			428	X					M		X			S		
384									X					429						M	X	X					
385										X				430	X					A	X	X			S		
386									X	X				431			X			A	X	X	X	S			
387								X	X	X	S	X		432		X		X		A	X	X					
388						A		X	X					433				X		M	X	X					
389	X					A	X	X	X	X	S			434						M							
390						A		X	X	X	S	X	X	435													
391						M		X	X		S			436										X			
392						M		X	X					437								X					
393	X			X	X		X	X						438								X		X		X	
394							X	X	X		S			439									X			X	
395							X	X						440		X				M/A							
396						M	X	X						441										X	T		
397							X		X					442								X	X	X			
398							X	X						443								X					
399						A								444		X						X					
400		X					X							445		X				A		X	X	X	T		
401								X						446								X	X	X			X
402						M				X				447									X				
403														448		X											
404														449													
405								X						450													

	HUERTEBOGEN	JENS BILLE	JOHAN VENSTERMAND	KAREN GYLDENSTJERNE	VESEBOG ANNO 1584	VEDELS VISEARKIV	MARGRETHE LANGE	ADELSDAMERNE	TANG KRISTENSEN	ANDRE OPTEGNERE	TRYKTE VISEBØGER	SKILLINGSTRYK	BONDEVISEBØGER		HUERTEBOGEN	JENS BILLE	JOHAN VENSTERMAND	KAREN GYLDENSTJERNE	VESEBOG ANNO 1584	VEDELS VISEARKIV	MARGRETHE LANGE	ADELSDAMERNE	TANG KRISTENSEN	ANDRE OPTEGNERE	TRYKTE VISEBØGER	SKILLINGSTRYK	BONDEVISEBØGER
451								X						496	X						X	X			S	X	
452							X	X						497						A	X	X	X				
453							X	X			T			498							X	X			S		
454								X	X					499					X	MA		X	X				
455							X	X		X				500					X		X	X					
456						M		X	X					501	X						X	X					
457								X						502					A			X					
458				X					X	X		X	X	503								X		X			
459								X						504							X	X	X				X
460								X		X	S			505		X											
461								X						506	X	X											X
462				X				X			S			507	X	X				M							
463 ¹														508								X					
464					X		X	X						509				X	M/A			X					
465								X			S			510				X				X					
466									X	X				511								X	X				
467						M	X	X	X	X		X		512								X					
468								X	X			X		513	X				M/A			X	X	X	X	X	
469										X				514													X
470								X						515									X	X	X	X	
471		X				M	X	X						516									X	X	X	X	
472						M/A	X	X			V			517													
473		X				M	X	X	X	X		X	X	518					M/A								
474								X			S			519							X						
475								X	X	X	V	X		520 ³													
476								X			S			521							X						
477								X	X					522									X				
478								X						523								X	X				
479						M	X	X			V			524								X	X				
480		X			X			X	X		S			525								X	X				
481	X			X		A	X	X	X	X	T		X	526										X			
482	X		X			A	X	X						527								X	X		X	X	
483					X	M	X	X						528								X	X				
484							X	X						529								X	X				
485								X						530								X					
486										X		X		531 ³													
487				X		M/A		X						532										X		X	
488								X						533								X					
489	X	X	X				X	X					X	534									X		X		
490								X	X			X	X	535								X	X			X	
491								X						536									X				
492							X							537								X			X		
493						M		X						538								X				X	
494							X	X						539								X					
495							X	X																			

Noter

De gamle veje – og de nye

Danmarks gamle folkeviser og folkevisebegrebet

1. Plan til en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser (1847). Fotografisk genoptrykt i DgF I: s. 21.
2. Bødker 1965. Heri om visetermernes historie.
3. Dal 1956: s. 18.
4. Jonsson I (1967): s. 1 og s. 3.
5. Bødker 1959: s. 4-10. – Samme 1960: s. 273-282.
6. Piø 1979: s. 321-342.
7. Jfr. DFS, Katalog 2, II = Fortegnelse over visebidrag fra folkemunde (Svend Grundtvig).
8. Piø 1959: s. 10.
9. DgF IV: s. 43.
10. DFS 18-23 (= Flyveblade I-VI).
11. Dal 1956: s. 18-19.
12. Kvideland 1974.
13. Som medlem af planlægnings-komiteen for NIF's endnu ikke udkomne terminologileksikon har jeg foreslået stikordet „Traditional Song“. Diskussion af begrebet findes i Biering 1977: s. 96-106 og Kvideland 1983: s. 189-190.
14. I Første Del og i Appendix D er alle DgF-viser inddraget, men ingen legendeviser (DgF 96-114) er analyseret i Anden Del eller kommenteret i Tillægget til Anden Del. Selv om disse katolske viser vides at have været folkeyndede også efter reformationen 1536, er de kun sjældent blevet nedskrevet i de folkeviseinteresserede kredse i det sekstende og syttende århundrede. Dertil var hadet til alt papistisk endnu for stort.

Svend Grundtvigs veje

15. Piø 1971: s. 91-120. – Samme 1980.
16. DgF I: s. 17-18.
17. DgF IV: s. 580 samt f.eks. Efterskriften til Jyske Folke-minder I (s. 357-379).
18. Grundtvig 1842-1846: s. 318-319. I nyudg. (1942): s. 238.
19. DgF IV: s. 852.
20. DgF I: s. 20.
21. Grundtvig 1881: s. 3.
22. Sammesteds: s. 91 og i DgF IV: s. 873.
23. Steenstrup 1891: s. 1-2.
24. 25, 26. DgF I: s. 25 (Tillæggsbemærkninger).
27. Geijer och Afzelius 1814: s. XXI.
28. DgF I: s. 23

29. Petersen, N.M., 1842: s. 183-184.
30. Sammesteds: s. 177 og s. 213.
31. Samme 1867: s. 124 og s. 128.
32. Dal 1956: s. 329.
33. Se Dals udførlige redegørelse for produktionsteorien, receptionsteorien/-teoriene og begrebet „Gesunkenes Kulturgut“ (Dal 1956: s. 327-344) samt Hultkrantz 1960.
34. Grundtvig 1867: s. IV-V.
35. Dal 1956: s. 341.
36. Bødker 1960: s. 277.
37. 38. Grundtvig 1867: s. V.

Axel Olriks veje

39. Holbek 1982.
40. Olrik 1921: s. 41.
41. Olrik og Falbe Hansen I, 1899: s. 20-21.
42. Sammesteds: s. 89.
43. DgF VI: s. 55.

Hakon Grüner-Nielsens veje

44. Grüner-Nielsen 1925: s. VI-VII.
45. Samme 1931: s. 18. En af bondeviserne kan være DgF 146 Marsk Stigs døtre, som han selv kommenterer i DgF (se Tillæg til Anden Del).
46. DgF XI, Appendix B: s. VI.
47. Olrik 1921: s. 63.
48. DgF I: s. 38.
49. Olrik 1921: s. 107.
50. Sammesteds: s. 106.

De nye veje

51. Molbech 1823: s. 93.
52. Sammesteds: s. 56-57.
53. Heiberg 1831: s. 26.
54. Sammesteds: s. 24.
55. Jfr. Oehlenschläger 1840, s. X-XI: „Men hvo har digtet dem? Det veed man ikke; men af den Aand, der hersker i dem, seer man, at det neppe har været Riddere ... De vare Folkeviser; Folkesangere have skrevet dem. Man seer tydeligt, at Digteren for det meste er en rolig Tilskuer, som seer op til Borgen, hvor han ikke kommer og handler selv. Han er en Fortæller af hvad han har hørt ...

Kiærlighedsviserne have en vis naiv rørende Blødhed, som især vidner om den qvindlige Følelse; og det er høist sandsynligt, at Fruer og Jomfruer ikke blot have afskrevet, men et Par hundrede Aar i Forveien digtet mange af dem selv, i deres eensomme Fruerstuer og Jomfruebure, medens Mændene vare i Krig eller paa Jagt“. – Jfr. også Ek 1924, der mener, at folkevisen i middelalderen „opbyrta av folket i dess helhet, även om överklassen åtminstone till en början varit den kulturellt ledande“, men som understreger, at „Folkvisans myckna tal om riddaren och skön jungfrun för oss ojävaktigt till riddargården, men tydligt är, att denne riddarvisa egentligen uppstått i svenner-lag“ (s. 8-9).

56. Schück [1885]: s. 113. – Jfr. Ker 1897, s. 123: „Ballad, as the term is commonly used, implies a certain degree of simplicity, and an absence of high poetical ambition. Ballads are for the market-place and the „blind crowd“, or for the rustic chorus that sung the ballad burden. The wonderful poetical beauty of some of the popular ballads of Scotland and Denmark, „not to speak of other lands, is a kind of beauty that is never attained by the great poetical artists; an unconscious grace“. I modsætning til balladestilen er „the style of the earlier epics ... ambitious and self-conscious, an aristocratic and accomplished style“.
57. Olrik 1886: s. 83-84.
58. Schück 1891: s. 290.
59. Jfr. Sønnerholm 1978: s. 237: „We must stick to the facts, and they indicate that ballads date from the 16th century“, jfr. samme i DgF XII, 1976, s. 401 og samme 1982, hvor han påviser, at DgF 20 Hagbard og Signe og en række

motivbeslægtede viser kan være digtet i det sekstende århundrede på grundlag af Chr. Pedersens latinske Saxo-udgave fra 1515. – Jfr. også Rubow 1936: 49: „Saa længe vor ældste Folkeviseskrift er fra Anno ca. 1450 [Linköping-hskr., senere dateret til 1500], maa der mere til end blotte filologiske Projektioner, inden man tør møblere de mørke Tidsaldr med hver sin Gruppe af det halve Tusinde danske Folkeviser“; Toldberg 1958: s. 41: „Hvis man samtidig fastholder, at sen tilblivelse ikke forringer en folkevises poetiske værdi, vil man måske gøre både genren og literaturhistorien en tjeneste“; Meisling 1976: „Frem for alt kan jeg forestille mig at der er blevet digtet folkeviser efter middelalderen, jeg kan faktisk ikke forestille mig andet. Det lyder absurd at alle de viser der blev ved med at vrimle frem i det 16., 17., 18. og 19. århundrede skulle være lutter middelalder-relikter“; Holzapfel 1980 s. 12: „Set fra et litterært perspektiv må jeg hævde, at balladen i Danmark tilhører renæssancen, og at den skal ses i sammenhæng med de mangfoldige visegenrer, som den er overleveret sammen med i adelsvisenhåndskrifterne“; Peter Brask 1984: s. 459: „Den middelalder, som anes i nogle af viserne, er sigtet gennem nedskravernes forestillinger og interesser. Og det var brugsinteresser, ikke museumslyster i streng forstand ... Man skrev fermt i gammel stil. Interesserne kan måske bestemmes nærmere ved studier af de enkelte samlinger, – et studium, der knap er begyndt“.

60. Steenstrup 1891: s. 320.
61. Weibull 1932: s. 98.

Første Del: Kilderne

1. Se DgF XII: s. 409-412: Bondevisebøger.

Vedels baggrund

2. Oplysningerne om Vedel og hans samtid er først og fremmest hentet fra Wegener 1846. – Grüner-Nielsen 1943. – Petersen, Carl S., 1929: s. 391-404. – Jørgensen, Ellen, 1931: s. 91-101. – Friis 1937-45: s. 413-426.
3. Wegener 1846: s. 21-22.
4. Sammesteds: s. 50, note 15.
5. Sammesteds: s. 58, note 8.
6. Udgivet og kommenteret af Grüner-Nielsen i DSk nr. LXXXII Gustav Vasa (s. 216 og s. 356).
7. Citeret efter Vedels egen danske oversættelse 1581 („Om den danske Krønike att beskriffue“) af hans på latin udarbejdede redegørelse fra 1578 („Commentarius de scribende historia Danica“), trykt af Albeck 1959: s. 152.
8. Sammesteds: s. 142.
9. Sakses Danesaga I, 1911: s. 15.

Vedels kilder

10. Iflg. Vedels dedikation til dronningen, se Vedel 1926-27: s. 2.
11. Udførligt beskrevet: Henningsen 1959.
12. *Svanings Hskr. I-II*, DgF XII: s. 321-25 (lb. nr. 13), *Rentzells Hskr.*, DgF XII: s. 309-11 (lb. nr. 4) samt *Anders Sørensen Vedels Fjerde Hskr.*, dvs. det tabte hskr., DgF XII: s. 399 (lb. nr. 55). – Jfr. Agerschou 1941-42: spec. s. 255-60, og Grüner-Nielsens håndskriftbeskrivelser i DV VI. – Agerschou er den første, der udskiller skriverhænderne i håndskrifterne. Hertil kan nu føjes den iagttagelse, at Svanings Hskr. I har foreligget i otte læg: A (1r-30v), 30 blade med atten viser indført af Sv I:1, B (31r-35v), fem blade med fire viser indført af Sv I:2, C (36r-78v), 43 blade med 28 viser indført af Sv I:3, D (79r-79v), et blad med en vise indført af Sv I:4, E (80r-97v), atten blade med syv viser indført af Sv I:5, F (98r-180v), 83 blade med 55 viser indført af Sv I:6, Sv I:8 og af Vedel selv, G (181r-183v), tre blade med to viser indført af Sv I:9, H (184v-207v), 24 blade med 29 viser indført af Sv I:10 og af Sv I:11. – Sønnerholm skriver om Svanings Hskr. I-II, at

- „det næppe er sandsynligt, at der er tale om Vedels egne skrivere, thi i så fald må man regne med op mod 30 forskellige skrivere i et tidsrum på maksimalt 15 år“ – almindeligvis dateres håndskrifterne til perioden mellem 1575, da Vedels Saxo-oversættelse udkom, og 1590, året før Vedels viseudgave – „derimod kan det tænkes, at Vedel på sine indsamlingsrejser har medført sine visehåndskrifter og på den måde undervejs har fået visekyndige eller disses sekretærer til at indføre viserne“ (DgF XII: s. 322). – Om Rentzells Hskr. skriver Grüner-Nielsen: „Utvivlsomt er hele Visesamlingen en Materialsamling, anlagt i 1580'erne af Anders Sørensen Vedel, der har ladet Arbejdet udføre af sine Skrivere“ (DV VI: s. 205, jfr. Sønderholm i DgF XII: s. 309-10). – Der er flere bud på, hvad Vedels fjerde Hskr., som han selv henviser til et enkelt sted i Svanings Hskr. I, har indeholdt, jfr. f.eks. Kristensen 1937: spec. s. 175-77 og Agerschou 1941-42: spec. s. 309ff. Efter min opfattelse har hskr. i al fald indeholdt de 30 DgF-viser, som er trykt i Vedels viseudgave 1591 og i *Tragica* 1657, hvortil der ingen originaloptegnelser findes i de bevarede håndskrifter (se Appendix A: 3d).
13. Wegener 1846: s. 180 note 15 skriver: „Iblandt MSS. Vel-ejan. Bibl. Reg. no 826 in Fol. findes et Papir ... indeholdende Notitser, optegnede under en antiquarisk Reise i Nørrejylland. Paa dette Papir har Vedel skrevet følgende Ord: „Den Vise om Henrich Tagesön om det slag ved olborg“, som han kan være blevet opmærksom på under sin afskrivning af Chr. Pedersens Danske Krønike. At Vedel noterer dette „betyder, at han etsteds vilde spørge om denne Vise, eller at han har erfaret, hvor den var at erholde, thi saadanne Antegnelser for at huske sig paa Noget findes meget ofte i Vedels Papirer ... Jeg bemærker dette ogsaa, fordi Wilh. Grimm ... synes mig at staae i den For-mening, at Vedel havde alle sine Viser i skrevne Visebøger“. – Med henvisning hertil skriver Jonsson 1967: s. 65, note 51: „Att Vedel i egentlig mening samlat in visor och inte bara avtryckt handskrivna visböcker syns framgå av C.F. Wegener“, og på s. 66: „Det har nämnts att Vedel i någon utsträckning kanske insamlade visor efter sång“. Jonsson præciserer ikke noget nærmere om Vedels indsamlingsarbejde. Jfr. Dal 1956: s. 353-54: „Det er ... værd at erindre, at indsamlinger blandt almuen vel var noget nyt omkring 1800, men at sådanne dog havde været på tale i renæssancetiden“. Dal henviser her til den brede musikalske og litterære interesse, der i 1640'erne førte Hans Mikkelsen Ravn „ud blandt bønderne for at optegne viser med melodier“.
 14. Svend Grundtvig mener, at „Optegneren af denne Vise-stump ikke har været nogen anden end *Christiern Pedersen*, og at det har været i en af hans Bøger, Vedel har fundet den“ (DgF III: s. 278). Selv om det er blevet draget i tvivl af Grüner-Nielsen (DgF X:1: s. 305b), er det dog en kendsgerning at Chr. Pedersen i sin Danske Krønike som eneste kilde til sin skildring af dronning Bengerd har denne visetradition, og at den version han har kendt i alt det væsentlige ligner den Vedel har fra „en gamle bog“.
 15. Vedel 1926: s. 12.
 16. Sammesteds: s. 101.
 17. Sammesteds: s. 127.
 18. Sammesteds: s. 430.

19. Vedel 1575: s. CXLVI.
20. Sammesteds: s. 303.
21. Vedel 1926: s. 424.
22. Sammesteds: s. 289.
23. Sammesteds: s. 181.
24. Sammesteds: s. 69.

Hvem er den menige mand?

25. Palladius 1925: s. 53.
26. Wegener 1846: s. 146 note 11.

Hjertebogen

27. DgF XII: s. 340-45 (lb. nr. 22).
28. Holzapfel 1980.
29. Hvad Sv I:3 springer over er perspektivrigt, for så vidt som det angiveligt afslører, dels hvilke typer af viser han og Vedel skønnede var uden interesse, og dels hvordan en skriver har haft liggende foran sig nogle af de læg, som andre skrivere allerede havde indført deres viser i. – Alle lyriske viser springer han over: Hb 1-18, 20-24, 27, 29, 31-41, 43-45, 47-48, 50, 52-55, 57, 59, 61-62, 64-65, 67, 70, 72, 74, 76, 78-80, som alle er udgivet i DV, jfr. håndskriftoversigten DV VI: s. 202. – Syv viser i folkevisestil springer han måske over, fordi de allerede fandtes i Vedels Visearkiv om end i andre versioner: Hb 19 = DgF 254Ba Jeg red mig ud en morgenstund (jfr. Sv I:1), Hb 30 = DgF 141B Jeg vil eder en vise kvæde (jfr. Vedel selv), Hb 46 = DgF 178Ba (jfr. Sv I:6), Hb 60 = DgF 428Aa Fugle synger årle (jfr. Sv I:7), Hb 66 = DgF 389Aa Hr. Magnus red sig under ø (jfr. Sv I:8), Hb 69 = DgF 303Cc Jomfru Mettelil stander i højeloft (jfr. Sv I:8), Hb 77 = 430D Hr. Gørel greve har en datter (jfr. Sv I:8). – Seks viser i folkevisestil springer han over med det resultat, at de som visetyper ikke kendes i (den bevarede del af) Vedels Visearkiv: Hb 49 = DgF 501Aa Jeg fandt for snimen en liden grøn sti, Hb 56 = DgF 78A Herre Gud, løse vel vor angst, Hb 58 = DgF 496Aa Det var uden Ellensborg, Hb 63 = DgF 393Aa Det var unge herre Karl, Hb 75 = DgF 489E Hr. Tore går i gården, Hb 81 = DgF 199Aa Det var Ebbe hin unge.

Jens Billes visehåndskrift

30. DgF XII: s. 380-82 (lb. nr. 41).
31. Kroman 1923.
32. Petersen, Carl S., 1929 s. 561.

Johan Venstermands visehåndskrift

33. DgF XII: s. 326-29 (lb. nr. 14, Ældre del).
34. Vormordsen 1528: s. B VIII (indledningen).

Karen Gyldenstjernes visehåndskrift

35. DgF XII: s. 326-29 (lb. nr. 14, Yngre del).
36. KB, Samlinger til den danske adels historie, fasc. 4 (afskrift i Svend Grundtvigs samling, DFS 54 C).

Visebog Anno 1584

37. DgF XII: s. 386-89 (lb. nr. 46).

Margrethe Langes samling af gamle danske viser

38. DgF XII: s. 376-80 (lb. nr. 40, Karen Brahes Folio): Erik Sønnerholm mener, at hskr. „efter alt at dømme har været i Margrethe Langes eje mellem 1583 og 1622, hendes dødsår. Men det er ikke hende, der har skrevet håndskriftet“. Dets „ophavsmand skal snarere søges andetsteds; i den sammenhæng kan man pege på hendes første mand Jens Kaas, som netop færdedes i de viseglade hofkredse hos Christian III i 1550'erne“. Sikker er Sønnerholm dog ikke. I forbindelse med beskrivelsen af Karen Gyldenstjernes Visehskr. skriver han om „Margrethe Lange til Engelsholm, som står bag vort største folkevisehåndskrift, den såkaldte Karen Brahes folio“ (sammesteds s. 328). At det er en kvinde, der står bag KBF, påpeges allerede af Frandsen 1935: s. 21: „særlig mærkbar er den venlige Omsorg for Kvinderne. Grunden hvoraf vi slutter, at Haandskriftet skyldes en Kvinde“.

Adelsdamehåndskrifter 1590-1650

- 39, 40. Karen Christensdatters Hskr.
41, 45. Vibeke Bilds Mindre Folio.
42, 43. Sophia Sandbergs Hskr.
44. Anne Basses Hskr.
46, 47, 54. Kirsten Basses Hskr.
48. Vibeke Bilds Kvarthskr.
51, 52, 56. Karen Brahes Kvarthskr.
49, 53. Christence Juuls Hskr.
50, 55. Anne Krabbes Hskr.

Nutidstraditionen

57. Se DgF XII: s. 240-48, hvor alle Evald Tang Kristensens optegnelser er registreret.
58. Se DgF XII: s. 229-40, 248-57 samt s. 284-86, hvor man finder registreret alt hvad andre folkemindesamlere end Tang Kristensen har optegnet.

Boglig tradition

Vedel, Tragica og Syv

59. Jfr. Henningsen 1959.
60. Vedel 1926-27: s. 22-23. – Jfr. Dal 1956: s. 347, der refererer Larsen 1923: s. 56 f, Grüner-Nielsen 1923: s. 163 og Kristensen 1928: s. 141 og konkluderer: „Det må efter disse afhandlinger regnes for bevist, at KBF, som Vedel ikke udnytter til Hundrevisebogen, har været kilde for Tragica, og, hvad der er mindst ligeså interessant, at den planlagte anden part af Tragica kan anes gennem nogle af de mærker, der findes ved en række viser i KBF; det er usikkert, om det er Vedel, der har planlagt også denne part, men den har formentlig ligefrem været udskrevet som trykmanuskript“.
61. Syv 1695: Fortalen stk. 17. – Syv har f.eks. hentet „nogle Sang-Vers“ fra Anne Munks Hskr. (se DgF III: s. 541 om DgF 156 Niels Ebbesen) og fra Vedels Visearkiv (se DgF V: s. 374 om DgF 285 Grevens datter af Vendel).
62. Syv 1695: Fortalen stk. 18.
63. Horn 1878.
64. Johnsson 1950.

Bevarede skillingstryk

65. Af Udvalgte danske Viser 3. Del (1813): s. 268 fremgår det, at udgiverne i Hielmstiernes Samling på Det kgl. Bibliotek har set et tryk, der indeholdt DgF 467 Paris og dronning Ellen. Det var udsendt af Mads Vingaard i 1572. Da det imidlertid senere er forsvundet, er Mads Vingaard trykket fra 1581 af samme vise, der stadig findes i Universitetsbiblioteket i København, altså det ældste bevarede skillingstryk med en DgF-vise.

Vedel og tidens skillingsviseproduktion

66. Vedel 1926-27: s. 405.
67. Citeret efter DV IV: s. 77.

Adelsdamerne og tidens skillingsviseproduktion

68. Karen Brahes Flyveblade. Fire samlebind med visetryk i Karen Brahes Bibliotek (Landsarkivet i Odense). En affotografering fra 1957-58 findes i Det kgl. Bibliotek (sign. DA 53, -109, 8°).

Skillingsviseproducerende bogtrykkere før 1650

69. DV V: s. 33.

De nordtyske bogtrykkere i sekstende århundrede

70. Afsnittet bygger på Paulli 1936: s. 194-204.

71. Secher I (1887-88): s. 172.

72. Samme II (1889-90): s. 15.

Forfattere af viser udsendt i skillingstryk før 1650

73. DV IV: s. 135.

Skillingsviseproducenter fra tiden o. 1800

74. Petersen 1974.

75. Christensen 1959.

76. Piø 1982.

77. Piø 1969.

Anden Del: Viserne

Christian den Anden i Sverige (DgF 172)

1. Schjørring 1977: s. 126.

Folke Lovmandsøn dronning Helvig (DgF 178)

2. Schück 1891: s. 303 f.

Niels Ebbesen (DgF 156)

3. Larsen 1908: s. 81.

4, 5. Recke II (1928): s. 145.

6. Steenstrup 1891: s. 111 og s. 88.

7. Larsen 1908: s. 81.

8. Recke II (1928): s. 145.

9. Krønikerne citeres efter Svend Grundtvig i DgF III: s. 480 *Jyske krønike* („gheysmerske Fortsættelse af Saxo“) og s. 481 *Sjællandske krønike* (jfr. de nye udgaver i *Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi* I og II ed. M. Cl. Gertz, 1917-22), s. 481 *Lybske krønike*, s. 482 *Holstenske krønike*, s. 483 *Rimkrøniken* (jfr. *Den danske Rimkrønike* I. Udg. af Helge Toldberg 1961), og efter Grüner-Nielsen i DgF X:1: s. 374b *Henrik af Herefords Verdenskrønike*.

10. Brandt 1881: s. 280.

11. Sammesteds: s. 279-80.

12. Sammesteds: s. 265.

13. Christiær Pedersens *Danske Skrifter* V (1856): s. 458-59 (optrykt i DgF III: s. 484).

14. Sammesteds: s. 136.

Ebbe Skammelsøn (DgF 354)

15. Recke II (1928): s. 178.

16. Sammesteds: s. 179.

17. Kroman 1923: s. 174.

18. Jfr. Holzapfel 1980: s. 49-59.

19. Jfr. Holzapfel 1980: s. 36-37: „Når Ebbe Skammelsøn lader sig „jernbeslå både fod og hånd“ eller „lader sig slå i

ringe“ (DgF 354), så er det en kendt middelalderlig bodshandling, som kan forklares ud fra eksisterende forhold. Motivet er overtaget i balladen for at vise, at helten bærer synd. Selv om dette motiv dukker op i flere ballader, er der dog ikke stor tvivl om, at det kan føres tilbage til ét sted, hvor det endda bruges til dateringen af denne viseversion fra „katolsk“ tid.“ Det mener jeg altså ikke.

20. Larsen 1923.

Longobarderne (DgF 21)

21. Storm 1874.

22. Brøndum-Nielsen 1930.

23. Damsgård Olsen 1969.

24. Toldberg 1958: s. 19-20.

Hr. Tønne af Alsø (DgF 34)

25. Udvalgte danske Viser 1. Del (1812): s. 390-91.

Malfred og Magnus (DgF 49)

26. Recke IV (1929): s. 50.

27. DgF II: s. 131a (med trykfejl: Nr. 33 skal være Nr. 34).

Agnete og havmanden (DgF 38)

28. Jfr. Piø 1970.

29. Om havmanden, nøkken og åmanden se Holbek og Piø 1979: s. 49-87 („Havfolk og åfolk“).

30. Jfr. Hustvedt 1916: s. 282.

31. Jfr. Brøndsted 1960.

32. Jfr. Steenstrup 1891: s. 90.

Elverskud (DgF 47)

33. Om ellepiger se Holbek og Piø 1979: s. 94-121 („Bjergfolk og ellefolk“).

Germand Gladensvend (DgF 33)

34. Jfr. Piø 1969.
35. Det fremhæves også i Piø 1969, men kritiseres af Ólason 1982: s. 137-38: „The monster's craving for Germand's blood is the point most heavily stressed by Piø in his argument that it is really a *valravn*, but is undeniably a weak spot in his theory that there is nowhere any indication that the monster is freed from a spell by drinking the heart-blood, and thus the most important characteristic of this creature is missing. The craving for heart-blood which appears in all Danish variants is undoubtedly introduced through influence from ballads about a *valravn*, but here it is used for poetic effect: there is no better way of expressing the cruelty of the monster and its thirst for the victim's life. The reason why the betrothed does not find the bird-monster is that it has returned to its natural habitat in the depths of the sea“.
36. Odstedt 1943: s. 123 f.
37. Recke I (1927): s. 269-70 samt kommentaren s. 375-77.

Hr. Peder og Mettelille (DgF 78)

38. Olrik 1934: s. 193.

Elverhøj (DgF 46)

39. Iagttaget af Henningsen 1959.
40. Steenstrup 1891: s. 57.

Ridderen i Hjorteham (DgF 67)

41. DgF XII: s. 392-95 (lb. nr. 49), jfr. Hjorth 1976.

Nøkkens svig (DgF 39)

42. Olrik 1934: s. 57.
43. Sammesteds 1934: s. 56.
44. Liungman II (1958): s. 58 ff.

Folkevisens mange ansigter

Markedssang og markedsviser før 1500

1. Oplysningerne i dette afsnit er først og fremmest hentet fra Salmen 1960. – Strobach 1981. – Schück [1885]. – Olrik 1886. – Seip 1965.
2. Efter den svenske oversættelse i Schück [1885]: s. 122.
3, 4. Citeret efter Roos 1928-30: s. 21-22.
5. Citeret efter Salmen 1960: s. 177.
6. Seip 1965: sp. 464: kong Haakon Magnussøn forbyder i 1314 „luksus i klededragt. Men riddere og *dugandi menn* kan til særskilt høytider som bryllup skaffe seg kler som de ønsker, men etterpå skal de give klærne til leikarar, som hadde bruk for dem vid sin opptreden“ (Norges gamle Love III (1849): s. 110: „þeir dugandi menn sem brúðlaup sin gera æða riddarar uerða. Late skera þau kleðe sæm þeir gera sið an leikarum a þan hatt sæm huerium likar“).
7. Jfr. Jones 1961: 97 om ballade-genrens „dramatic origin“: „The couplet ballad's preponderant dialogue, incremental repetition and refrain suggest an origin in dramatic improvisation. Gradually, as the ballad detached itself from improvised dramatic performance and the singer ceased to have the aid of actors and chorus, the couplet form developed into a quatrain form characterized by a complex system of commonplaces that became so pervasive that the singer could and did improvise ballads by their aid knowing only a story outline“. – Jones var den første, der overførte Parry og Lords formelteori til ballade-genren. Med hensyn til „dramatic origin“ henviser han til Bertha Philpotts teori om Edda-digtenes opståen. Jfr. i øvrigt Buchholz og

- Piø 1980: s. 13-14. – Jfr. også Ek 1924: s. 10: Folkevisen er „en ren *folkdiktning*, men får sin egendommelighed därigenom att allmänheten själv deltagar i dansen och sången och sålunda bli medspelande i en sorts enkelt dram. Dette *mimiska element* har varit olika starkt i olika visor ...“.
8. Se Petzoldt 1978 og Buchholz og Piø 1980. Begge steder med illustrationer.
9. Knytlinge Saga 1977: s. 141.
10. Se Bumke 1979: s. 614-15.
11. Sakses Danesaga III (1908): s. 255.
12. Sammesteds: s. 129.
13. Steenstrup 1891: s. 95, jfr. Holzapfel 1980: s. 39-40.
14. Se Jonsson I (1967): s. 26: „I Floda kyrka, Oppunda härad, Södermanland, dekorerades valven omkring år 1480 av Albert (Albertus Pictor) eller någon tillhörande hans skola. På dessa valvmålningar avbildas kämpavisfigurerna Holger Dansk och Burman, och där återges omkvädet till balladen om dem (DgFT 30) så som det uppträder också i yngre texter: „Hollager dans han wan siger af Burman“. Förutom Holger Dansk/Burman ser man i samma valv och sammankomponerade med dem tre andra par av antagonister: Vidrik Verlandsson/Didrik av Bern, Sonne Föslink/„Trullat“, David/Goliat. Det är mycket antagligt, att också dessa figurpar, trots frånvåron av viscat i deras fall, får betraktas som balladillustrationer“.
15. Se Grüner-Nielsen i DgF X: s. 15, jfr. Dal 1956: s. 346.
16. Strobach 1981: s. 46-47.
17. Holzapfel 1980: s. 11.

18. Sammesteds: s. 101.
19. Sammesteds: s. 94.
20. Jfr. Svensson 1966: s. 7, der om „den folkliga kulturen“ skriver: „Som folklig uppfattas här den kultur som genom sin traditionsbundenhet och sin grupp- eller lokalprägel skiljer sig från den i hastiga förändringar ständigt stadda internationelle kulturen („högreståndskulturen“, „den mobila kulturen“, „överkulturen“). Karakteristiken är visserligen flytande, men har visat sig praktiskt användbar“.

Skillingsviser i markedsvisens stil

21. DV 1Aa.
22. Efter Grüner-Nielsen i DV IV: s. 10, note 1 og 2.
23. DV 313.
24. Skrikke-rej er en springdans (springe-dans). Rej betyder dans i rad og række, skrikke, betyder skrige, larme og råbe.
25. Palladius 1925: s. 55: „Iaa somme giffue ochsaa tilkiende, at dj erre gladhiertige, och sidde och siunge eller quæde en deylig viise, giffuer en uiise for i dantzen, dricke huer andre til med it erende aff en uiise“ etc.
26. Vedel 1926-27: s. 12-13.

Adelslyrik og adelsviser

27. Jfr. Piø 1979: 329-34 om østnordisk minnesang, hvor der refereres til Frandsen 1929, 1935, 1954, Hildeman 1958, Jonsson 1976 og Ritte 1977 samt til Vinten 1963, der i modsætning til de nævnte forskere ikke tror, at der har „eksisteret en østnordisk minnesang fra omkr. 1300, der har påvirket folkeviserne i lyrisk retning og som på et stadium af denne lyrisering har medført udviklingen af lyriske indledninger“.
28. Kølnerverset, jfr. Dal 1962: nr. 74a.
29. Runeverset, jfr. Dal 1962: nr. 74c.
30. Peder Ræv Lilles kærlighedsviser (DV 290B), også kendt fra Hjertebogen (DV 290A), jfr. Dal 1962: nr. 60.
31. DV 254Aa (Hjertebogen), jfr. B optegnet af en af Vedels adelsoptegnere.
32. Thyregod 1931: s. 33-34.
33. Jfr. Steenstrup 1891: s. 16: dansen „synes at være udført saaledes, at alle Parrene dansede i Rundkreds, mens et enkelt Par i Midten indtog forskellige Stillinger og udførte en Scene, maaske noget som polsk Tiggergang“.
34. Martini 1594. s. 74v.

Litteraturfortegnelse

Dette er ikke en almindelig, selektiv folkevisebibliografi. En sådan lavede jeg i 1977 til brug for det fotografiske genoptryk af Oluf Friis' *Den danske Litteraturs Historie*.

Den udførligste bibliografi findes dog i Jonsson I (1967): s. 868-910, der også omfatter dansk faglitteratur, i Dal 1956 med senere supplementer 1962, 1964 og 1976 samt i DgF X (Tillægsbindet) og DgF XII (Registerbindet).

I fortegnelsen, der er udarbejdet i samarbejde med bibliotekar Else Marie Kofod, Dansk Folke-

minde-samling, er kun opført litteratur, som er direkte anvendt i bogen.

Med hensyn til DgF er fulgt den regel, at der kun henvises til det fotografiske genoptryk. I optrykket, der ellers nøje følger den oprindelige udgave, er nemlig også medtaget 1) Svend Grundtvigs selvstændigt udkomne *Prøver og Planer*, 2) engelske forord samt 3) indholdsfortegnelser til hvert bind og 4) udgavernes kommentarer på omslagene til de hæfter, som flere af bindene udkom i.

Agerschou, Agnes: Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster, saaledes som det fremtræder i Hundredvisebogen. *Acta Philologica Scandinavica* XV (1941-42) 253-325.

Albeck, Gustav: Anders Sørensen Vedel og hans Skrift „Om den danske Krønike at beskrive“. Side 117-152 i *Humanister i Jylland*. Udg. af Humanistisk Samfund ved Aarhus Universitet. København 1959. 355 s.

Biering, Karsten: Traditional song/„Den traditionelle sang“. Unifol. Årsberetning 1976. (Udg. af Institut for Folkemindevidenskab. Kbh. 1977) 96-106.

Brandt, C.J.: Om Lunde-kanniken Christiørn Pedersen og hans skrifter. København 1882. 428 s.

Brask, Peter: Lignelse, epos og vise. S. 439-465 i *Dansk litteraturhistorie* bd. 2. 1480-1620. Lærdom og magi. København 1984. 525 s.

Brøndsted, Mogens: Danske Bellmanudgaver. *Fund og Forskning* VII (1960) 125-137.

Brøndum-Nielsen: Johs.: Om Rimkrønikens Sprogform og Tilblivelse. Festskrift udg. af Kbh.s Universitet i Anl. af Hans Majestæt Kong Christian X's 60 Aars Fødselsdag den 26. Sept. 1930. København 1930. 97 s.

Buchholz, Peter og Iørn Piø: En publikumsorienteret visegenre. Lidt om markeds-, gade- og skillingsvisesang. *Folk og Kultur* 1980 19-30.

Bumke, Joachim: Mäzene im Mittelalter. Die Gönner und Auftraggeber der höfischen Literatur in Deutschland 1150-1300. München 1979. 717 s.

Bødker, Laurits: Folkeviseforskningens problemer. Foredrag i Selskab for Nordisk Filologi 1958. S. 4-10 i Selskabets årsberetning. København 1959. – Genoptrykt s. 23-36 i L. Bødker: Talt og skrevet 1940-1974. Udg. af Institut for Folkemindevidenskab. København 1975. 316 s.

Bødker, Laurits: Folkevise. Et bidrag til terminologiens forbi-string. S. 273-282 i *Folkloristica* = Festskrift til Dag Strömback. Uppsala 1960. 356 s. – Genoptrykt s. 148-157 i L. Bødker: Talt og skrevet 1940-1974. Udg. af Institut for Folkemindevidenskab. København 1975. 316 s.

Bødker, Laurits: Folk Literature. *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore*, 2. Copenhagen 1965. 364 s.

Christensen, Olav: Haderslev bys første bogtrykker Hinrich Luckander 1759-1792. Med en fortegnelse over Luckandertryk. Haderslev 1959. 95 s.

Dal, Erik: En salmebog, en almanak og en folkevise. *Fund og Forskning* I (1954). 40-53.

Dal, Erik: Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Omrids af text- og melodistudiets historie og problemer især i Danmark. København 1956. 448 s. – Ajourført af Erik Dal i *Scandinavica* I (1962) s. 5-16 (= Meddelanden från Svenskt Visarkiv 16), i *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* X (1964) 332-348 og s. 31-42 i hans *Samlet og spredt om folkeviser*. Odense 1976. 57 s.

Dal, Erik: Danske folkeviseillustrationer. *Bogvennen*. Aarborg for bogkunst og boghistorie 1957. 9-41.

Dal, Erik: Skillingsviser. S. 325-329 i *Nordisk Leksikon for B og væsen*, bd. II. København 1962.

Dal, Erik: Danske viser. Gamle folkeviser. Skæmt. Efterklang. København 1962. 303 s.

Damsgaard Olsen, Thorkil: Rimkrønike, Den danske. Sp. 299-303 i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bd. XIV. København 1969.

Danmarks gamle Folkeviser I-XII. København 1853-1976. (Fotografisk genoptryk af I-X ved Erik Dal. København 1966-1967): I-V ved Svend Grundtvig (1853-1890), VI-IX

- (= Danske Ridderviser I-IV) ved Axel Olrik og Hakon Grüner-Nielsen (1895-1923), X (teksttillæg, der også indeholder redegørelser for forskningen og undertiden selvstændige analyser) ved Grüner-Nielsen, Karl-Ivar Hildeman, Erik Dal og Iørn Piø (1933-1965), XI (Melodiudgaven med egne registre) ved Hjalmar Thuren, Erik Abrahamsen, Grüner-Nielsen, Thorkild Knudsen, Svend Nielsen og Nils Schjørring (1935-1976), XII (Registre til tekstudgaven) ved Sven H. Rossel, Rikard Hornby, Erik Sønnerholm, red. af Dal (1976).
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630. Udgivne af H. Grüner-Nielsen. Med ordbog af Marius Kristensen. København 1912-1930. Bd. I-VII. – Fotografisk genoptrykt. København 1979. Bd. I-VII. Med supplement af Iørn Piø og Nils Schjørring i bd. VII.
- Dronningens Visebog. Se Piø, Iørn.
- Ek, Sverker: Den svenska folkvisan. Stockholm 1924. 224 s.
- Frandsen, Ernst: Det 16. Aarhundredes Elskovslyrik. Edda 1929 225-269.
- Frandsen, Ernst: Folkevisen. Studier i Middelalderens poetiske litteratur. København 1935. 178 s.
- Frandsen, Ernst: Middelalderlig lyrik. Danske Studier 1954 75-108.
- Friis, Oluf: Den danske Litteraturs Historie. København 1937-1945. Bd. I. Fotografisk genoptrykt 1975. 598 s. Bibliografisk supplement udarbejdet af Thorkil Damsgaard Olsen, Niels Lund, Iørn Piø, Anne E. Jensen og Kr. Peder Moesgaard. 36 s.
- Gamle Kildevæld. Nogle Billeder af Visasangere og Æventyrfortællere. Samlede af Evald Tang Kristensen. København 1927. 141 s. ill. Ny udgave. Redaktion og kommentarer ved Erik Hørring Pedersen. København 1981. 166 s. ill.
- Geijer, E. Gustav och A. Aug. Afzelius: Svenska Folk-wisor. Stockholm 1814-1816. Bd. 1-3.
- Grundtvig, Svend: Engelske og skotske Folkeviser. København 1842-1846. Ny udg. ved Kai Friis Møller. København 1942. 335 s.
- Grundtvig, Svend: Danske Kæmpeviser og Folkesange fra Middelalderen – fornyede i gammel Stil. Udg. ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. København 1867. 166 s.
- Grundtvig, Svend: Elveskud. I overblik ved Svend Grundtvig. København 1881. 95 s.
- Grüner-Nielsen, Hakon: Om Paalideligheden af Visehaandskriftet „Karen Brahes Folio“. Danske Studier 1923 153-170.
- Grüner-Nielsen, Hakon: Danske Folkeviser fra Riddersal og Borgestue. København 1925. 20+248 s.
- Grüner-Nielsen, Hakon: Danske Skæmteviser. København 1927-28. Bd. I.
- Grüner-Nielsen, Hakon: Skrevne Visebøger og Andre Haandskrifter. S. 201-220 i Danske Viser bd.. VI. København 1930-31. 290 s.
- Grüner-Nielsen, Hakon: Den danske Folkevisen. Nordisk Kultur IX (1931) 14-37.
- Grüner-Nielsen, Hakon: Anders Sørensen Vedel. S. 183-192 i Dansk Biografisk Leksikon bd. XXV. 2. udgave. København 1943. – Artiklen er i 3. udgaven af Dansk Biografisk Leksikon nyskrevet af Harald Ilsøe. S. 318-324 i bd. XV. København 1984.
- Heiberg, Johan Ludvig: Udsigt over den danske skjønnelitteratur. København 1831. 71 s.
- Henningsen, Gustav: Vedel og Syv og bogtrykkerne. En bibliografisk undersøgelse af Hundredvisebogen. Danske Studier 1959 53-84. (= Meddelanden från Svenskt Visarkiv 10).
- Hildeman, Karl-Ivar: Den äldsta svenskspråkiga lyriken och dess ursprung. S. 49-115 i hans: Medeltid på vers. Litteraturhistoriska studier. Stockholm 1958. 259 s. (= Skrifter utg. af Svenskt Visarkiv 1).
- Hjorth, Poul Lindegård: Linköping-håndskriftet og „Ridderen i hjorte-ham“. Danske Studier 1976 5-35.
- Holbek, Bengt og Iørn Piø: Fabeldyr og sagnfolk. 2. udgave. København 1979. 447 s.
- Holbek, Bengt: Axel Olrik. S. 676-78 i Dansk Biografisk Leksikon bd. X 3. udgave. København 1982.
- Holzapfel, Otto: Hjerterbogen – hjerterbøger. Sumlen 1980 47-50. ill.
- Holzapfel, Otto: Det balladeske. Fortælle-måden i den ældre episke folkevisen. Udg. af Laboratorium for Folkesproglig Middelalderlitteratur. Odense 1980. 122 s.
- Horn, Fr. Winkel: Peder Syv. En literærhistorisk Studie. København 1878. 184 s.
- Hultkrantz, Åke: General Ethnological Concepts. International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore vol. I. Copenhagen 1960. 281 s.
- Hustvedt, S.B.: Ballad Criticism in Scandinavia and Great Britain during Eighteenth Century. New York 1916. 335 s.
- Johnsson, Bengt: Om folkevises optegnelse i ældre tider. Dansk Musiktidsskrift XXV (1950) 224-226.
- Jones, James: Commonplace and Memorization in the Oral Tradition of the English and Scottish Popular Ballads. Journal of American Folklore LXXXIV (1961) 97-112.
- Jonsson, Bengt R.: Svensk balladtradition. Stockholm 1967. Bd. I.
- Jonsson, Bengt R.: Några gamla kärleksvisor. Sumlen 1976 20-32.
- Jyske Folkeminder 1 = Jyske Folkeviser og Toner. Samlede af Folkemunde af Evald Tang Kristensen. Med en Efterskrift (s. 357-379) af Svend Grundtvig. København 1871. 386 s.
- Jyske Folkeminder 11 – Gamle Viser i Folkemunde. Samlede af Evald Tang Kristensen. Med en Efterskrift (s. 312-349). København 1891. 416 s. Noder.
- Jørgensen, Ellen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. København 1931. 226 s.
- Ker, W.P.: Epic and Romance. Essays on Medieval Literature. New York 1897. 398 s.
- Knytlinge Saga. Knud den Hellige, deres Mænd, deres Slægt. Oversat af Jens Peter Ægidius med indledning og noter ved Hans Bekker-Nielsen og Ole Widting. København 1977. 205 s.
- Kristensen, Marius: Karen Brahes Folio. Nogle tillægsbemærkninger. Danske Studier 1928 133-44.
- Kristensen, Marius: Marsk Stig Visen. Danske Studier 1937 168-77 = Anm. af Sofus Larsen: Visen om Hr. Marsk Stig og hans Hustru.
- Kroman, Erik: Jens Billes Visebog. Danske Studier 1923 153-79.
- Kvideland, Reimund: Den folkelige sangtradisjons funksjonelle aspekt. S. 137-165 i Visa och Visforskning. Helsingfors 1974. (= Meddelanden från Folkkultursarkivet 3)
- Kvideland, Reimund: Folk Ballad and Folk Song. Studia Fennica 27 (1983) 177-183.

- Larsen, Sofus: Niels Ebbesens Vise med kritisk Kommentar. København 1908. 362 s.
- Larsen, Sofus: Ebbe Skammelsøns Vise. København 1923. 348 s.
- Lind, Gregers M. og Henrik Græbe: Dødedansen i Egtved. Nationalmuseets Arbejdsmark 1971 177-186. ill.
- Lindberger, Örjan: Anteckningar om symbolik och tendens i några historiska visor från 1500-talets början. Danske Studier 1955 41-62.
- Liungman, Waldemar: Sveriges sägner i ord och bild. Utg. och kulturhistoriskt belysta. Stockholm-Djursholm 1957-65. Bd. 1-6.
Bd. 2: Vattenväsen. Skogsväsen. 1958.
- Martini, Lucas: Alle christelige oc dydelige Jomfruers Ærekrantz. Met Jo. Avenarii Fortale. [Oversat ved Laur. Benedict] Kbh. 1594. – Lybeck 1604. – Kbh. 1604. – Sst. 1614. – Sst. 1622. – Sst. (hos Peder Haake) [c. 1650] – Sorø (hos Peder Jensøn) [c. 1660].
- Meisling, Peter: Folkevisernes univers – bemærkninger om og til Jens Anker Jørgensen: „Jorden og Slægten“ (1976). Kritik 43 (1977) 72-97.
- Molbech, Christian: Bemærkninger over vores danske Folkeviser fra Middelalderen. København 1823. 126 s.
- Norges gamle Love indtil 1387. Udg. ved R. Keyser og P.A. Munch. Christiania 1849-95. Bd. 1-4.
Bd. III. 1849.
- Odstedt, Ella: Varulven i svensk folktradition. Uppsala 1943. 243 s.
- Oehlenschläger, Adam: Gamle danske Folkeviser. København 1840. 306 s.
- Ólason, Vésteinn: The Traditional Ballads of Iceland. Historical Studies. Reykjavík 1982. 418 s.
- Olrik, Axel: Middelalderens vandrende spillemænd i Norden og deres visesang. S 74-84 + tillæg s. 265-266 i *Opuscula philologica, philologiske Arbejder* udg. af det philologisk-historiske Samfund. København 1886.
- Olrik, Axel og Ida Falbe-Hansen: Danske Folkeviser i Udvalg. Udgivet for Dansk lærerforeningen. København 1899-1909. Bd. I-II.
- Olrik, Axel: Nogle grundsætninger for sagnforskning. Udgivet efter forfatterens død af Dansk Folkemindesamling ved Hans Ellekilde. København 1921. 199 s. (= Danmarks Folkeminder 23).
- Olrik, Axel: Nordens Trylleviser. Udg. af Anders Bjerrum og Inger M. Boberg. København 1934. 209 s.
- Palladius, Peder: Visitatsbogen [1538-43] Udg. af Lis Jacobsen. København 1925. 239 s. (Udgivet som særudgave af Peder Palladius' Danske Skrifter V for medlemmer af Foreningen Danmarks Folkeminder som Danmarks Folkeminder 30.).
- Paulli, R.: Bidrag til de danske Folkebøgers Historie. S. 194-204 i *Danske Folkebøger* fra 16. og 17. Aarhundrede. Udg. af J.P. Jacobsen, Jørgen Olrik og R. Paulli bd. XIII. København 1936. 374 s.
- Pedersen, Christiern: Danske Skrifter bd. V. Udgivet af C.J. Brandt. København 1856. 544 s.
S. 133-314: Kong Holger Danskes Krønike. Aftrykt efter den første Udgave. Malmø 1534.
S. 317-524: Danske Krøniker.
- Petersen, Carl S.: Den danske Litteratur fra Folkevandringstiden indtil Holberg. København 1929. 194 s. (= Illustreret Dansk Litteraturhistorie bd. I. Ved Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen).
- Petersen, N.M.: Om Behandlingen af Kjæmpeviserne. *Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1842-1843 177-262. Optrykt i *Samlede Afhandlinger* III. 1872. s. 1-90.
- Petersen, Jan Buch: Bogtrykkeriet i Haderslev by 1793-1848. Jens Jensen Seneberg og [hans Søn] Heinrich Seneberg. Hørsholm 1974. [Utrykt Speciale på Danmarks Biblioteksskole]. 39 s. + CLXXXI s.
- Petersen, N.M.: Bidrag til den danske Litterats Historie I. Middelalderen. 2. udg. ved C.E. Secher (revideret af forfatteren). København 1867. 194 s.
- Petzoldt, Leander: Die freudlose Muse. Texte, Lieder, Bilder zum historischen Bänkelsang. Stuttgart 1978. 252 s.
- Piø, Iørn: Skillingsviserne om Christiansborg Slotsbrand 1884. København 1959. 58 s. ill.
- Piø, Iørn: Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821 og samtidens syn på genren. [Magisterafhandling 1960] Udg. af Institut for Folkemindevidenskab. København 1969. 126 s. [stencileret].
- Piø, Iørn: Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition I. DgFT 33 Germand Gladensvend og DgFT 60 Valravnen. Danske Studier 1969 48-71. (= Meddelanden från Svenskt Visarkiv 25).
- Piø, Iørn: Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition II. DgFT 38 Agnete og havmanden. Danske Studier 1970 24-51. (= Meddelanden från Svenskt Visarkiv 27).
- Piø, Iørn: Svend Grundtvig og hans folkløstiske arbejdsmetode. Danske Studier 1971 91-120.
- Piø, Iørn: On reading orally performed ballads: The medieval ballads of Denmark. S. 69-82 i *Oral Tradition – Literary Tradition. Proceedings of the First International Symposium organized by the Centre for the Study of Vernacular Literature in the Middle Ages*. Held at Odense University on 22-23 November, 1976. Ed. by Hans Bekker-Nielsen [et al.] Odense 1977. 121 s. – Udkommet i dansk oversættelse i *Sumlen* 1977 9-19: „Om at læse sungne ballader. De danske middelalderballader“.
- Piø, Iørn: Perspektiver i studiet af Danske viser ... S. 321-342 i *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630* bd. VII. Fotografisk genoptrykt. København 1979. Bd. I-VII. Med supplement af Iørn Piø og Nils Schjørring i bd. VII. (= *Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Præsentationshæfter* 6; = *Meddelanden från Svenskt Visarkiv* 41).
- Piø, Iørn: Svend Grundtvig. S. 329-31 i *Dansk Biografisk Leksikon* bd. V. 3. udgave. København 1980.
- Piø, Iørn: Nyvurdering af den danske middelalderballade. *Humaniora* 4 (1978-80) København 1981 119-123.
- Piø, Iørn: Folkeviseproducenten H.L.S. Winding fra Fyn. S. 362-370 i *Hvad Fatter gjør ... Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal. Herning* 1982. 448 s.
- Piø, Iørn: Kommentar til Reimund Kvibelands indlæg ved den 22. nordiske etnolog- og folkløstiskongres i 1981. *Studia Fennica* 27 (1983) 189-190.
- Piø, Iørn: Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition. *Sumlen* 1983 119-125.
- Piø, Iørn og Rita Pedersen: Dronningens Visebog. Viser indsamlet af en folkemindesamler i sekstende århundrede. Med tilrettelagte og harmoniserede melodier fortrinsvis fra nitende århundredes tradition. København 1984. 87 s., noder.

- Recke, Ernst von der: Danmarks Fornviser. Paa Grundlag af „Danmarks gamle Folkeviser“ udgivne af Svend Grundtvig og Axel Olrik. København 1927-29. Bd. I-IV.
- Ritte, Hans: Der „skandinaviske Minnesang“ – ist seine Herleitung aus dem Quellen heute noch ein Problem der Forschung. *Sumlen* 1977 20-37.
- Roos, Carl: Tysk Poesi gennem Tusinde Aar. København 1928-30. 175 s.
- Rubow, Paul V.: Smaa Kritiske Breve. København 1936. 128 s.
- Saksen Danesaga. Oversat af Jørgen Olrik. København 1908-12. Bd. I-IV.
- Salmen, Walter: Der fahrende Musiker im Europäischen Mittelalter. Kassel 1960. 244 s.
- Saxo: Den Danske Krønike. Oversat af Anders Sørensen Vedel 1575. Udg. i facsimile. Med introduktion af Alan Karker. København 1967. 27+36+579 s.
- Schiørring, Nils: Musikkens historie i Danmark. København 1977. Bd. 1.
- Schück, H.: Svensk literaturhistoria 1. Medeltiden och reformationen. Stockholm [1885-]1890. 648 s.
- Schück, H.: Våra äldsta historiska folkvisor. [Svenskt] Historisk tidsskrift XI (1891) 281-318.
- Secher, V.A.: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660. (Corpus constitutionum Daniæ). Udg. ved V.A. Secher. København 1887-1918. Bd. 1-6.
Bd. I: 1887-88.
Bd. II: 1889-90.
- Seip, Didrik Arup: Leikarar. Sp. 462-464 i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd. X. København 1965.
- Steenstrup, Johannes: Vore Folkeviser fra Middelalderen. Studier over Visens Æsthetik, rette Form og Alder. København 1891. 329 s.
- Storm, Gustav: Sagnkredsene om Karl den Store og Didrik af Bern hos de nordiske Folk. Et Bidrag til Middelalderens litterære Historie. Kristiania 1874. IV + 245 s.
- Strobach, Hermann: Geschichte der deutschen Volksdichtung. Berlin 1981. 263 s.
- Svensson, Sigfrid: Introduktion till Folklivsforskningen. Stockholm 1966. 202 s.
- Syv, Peder: Et Hundrede udvalde Danske Viser. Ved Anders Sørensen Vedel. Forøgede med det andet Hundrede Viser, ved Peder Syv. 3. oplag 1695. Desuden 1739, 1764, 1787.
- Sønderholm, Erik: The Importance of the Oldest Danish Ballad Manuscripts for the Dating of the Ballad Genre. S. 231-237 i *Ballads and Ballad Research* 1977. Ed. by Patricia Conroy. Seattle 1978. 268 s.
- Sønderholm, Erik: Spagfærdige tanker om Hagbard og Signe. S. 421-428 i *Hvad Fatter gjør ... Boghistoriske litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal*. Herning 1982. 448 s.
- Thyregod, S. Tvermose: Danmarks Sanglege. København 1931. 391 s. (= Danmarks Folkeminder 38).
- Toldberg, Helge: Den danske rimkrønike og folkeviserne. *Danske Studier* 1958 5-45. (= Meddelanden från Svenskt Visarkiv 7).
- Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen: efter A.S. Vedel og P. Syvs trykte Udgaver og efter haandskrevne Samlinger udgivne paa ny af Abrahamson, Nyerup og Rahbek. Kjøbenhavn 1812-1814. 1.-5. Del.
1.-2. Del ved Abrahamson, Nyerup og Rahbek
3.-5. Del ved Nyerup og Rahbek.
- Vedel, Anders Sørensen: Folkeviser. Udg. af Paul V. Rubow. København 1926-27. Bd. I-II.
- Vinten, Kaare: Folkevisens lyriske indledninger. *Danske Studier* 1973 20-54. (= Meddelanden från Svenskt Visarkiv 31).
- Wegener, C.F.: Om Anders Sørensen Vedel. Kjøbenhavn 1846. 278 s.
- Weibull, Curt: Folkeviserforskning. *Scandia* 5 (1932) 81-102.
- Vormorsen, Frans: Davids Psaltere paa Danske wdsat aff Franc. Wormordo. Rostock 1528.

English Summary

New Approaches to the Ballad

A study of Denmark's Old Ballads
translated by *Norman Shine*

The Purpose of the Book. It is a common opinion in the field of Danish ballad research and thus also in Danish works on the history of literature that ballads are medieval aristocratic ballads that have ended up as popular ballads in the modern tradition. This opinion is based on a dogma recorded already in the romantic period which has been repeated again and again since then: that the manuscripts of ballads from the 16th and 17th centuries contain only aristocratic ballads or aristocratic ballad tradition and that it is not until the 19th century that the popular tradition may be found in a written form. And there is a second dogma: the romantic belief in the genuineness of the ballads on account of their being oral; the opposite of what is genuine is what is printed, what is found in books, and it is thought that it is the broadsheets that destroy the old popular genuineness. Nothing can be more wrong, however, and if the broadsheet is rejected as a *medium* a false impression is given of the history of the ballad. For if the tradition of singing and narrating stories by way of ballads is intense and strong, the printed tradition cannot eradicate the oral tradition. On the contrary. Since the 16th century it has been a refreshing inspiration for the folk singers.

As only a few ballads in the form of broadsheets have been preserved it must be presumed that thousands of these popular printed ballads have been lost. This in itself is not so strange for they were thrown away after use, that is, when people had learnt the ballads.

The theory about the broadsheets or the theory about the lost broadsheets will, however, prove to be far less speculative than everything that has within the past 150 years been reconstructed concerning the ballads and contemporary portrayals of medieval people in medieval castles with medieval minds in medieval societies. For the only thing that this theory presupposes is that people

have also been able to write about the Middle Ages from the 16th to the 18th century.

The theory is also related to the observation I have made: that it is possible to divide the tradition of the manuscripts of ballads of the 16th and 17th centuries into *popular tradition* and *aristocratic tradition*.

THE OLD APPROACHES – AND THE NEW. The title of the book can also be read as follows: New approaches to the ballads in the museum of the Danish ballad that *Danmarks gamle Folkeviser* (DgF) is claimed by Svend Grundtvig to be. As a matter of principle I have, however, left out the legendary ballads (DgF 96-114) because they were only rarely written down in the strongly anti-Catholic circles interested in the ballad in the 16th and 17th centuries.

DgF and the Concept of Ballads. Svend Grundtvig described the ballads in DgF as *gamle folkeviser* (*old ballads*), later on researchers also leave out the word *gamle* (*old*) and call them *folkeviser* (*ballads*). Bengt R. Jonsson advocates the opinion that they should be called *ballader* (*ballads*): „Ballad means ... the Scandinavian medieval ballad, that is, a song telling a story made up of a limited number of different stanzas and characterized by certain special characteristic features ... I most certainly consider the ballad a *folk song* (*folkeviser*), but I regard it as only *one* of the many categories of folk songs. By *folk song* I mean an anonymous song which lives first and foremost through oral tradition and for which there exists no version authorized by the author, in other words an archetype.“ Jonsson's definition of the ballad does not differ very much from Erik Dal's definition of the *gamle folkeviser* (*old ballad*). Thus the new-folklorist use of the words *folkeviser* and *ballade* is not an expression of a changed basis view of the old and the more recent ballad tradition.

Svend Grundtvig's Approaches. Grundtvig was first and foremost an investigator of tradition, to such an extent that contemporary historians and philologists attached him for it. As regards his opinion about the origin of the ballads, he was strongly influenced by the Swedish poet E.G. Geijer. It has earlier been claimed that initially Grundtvig advocated Herder's opinion: that ballads (*Volkslieder*) are songs that have so to speak sprung up from the soul of the people and that it was not until later that he began regarding the ballads of the popular tradition as *Gesunkenes Kulturgut* (ballads which had come down in the world to a popular level) from aristocratic circles. It can be proved, however, that Grundtvig has never advocated the *production theory*, but that he advocated the *reception theory* all through his life. In his opinion the people took over the aristocratic ballads as soon as they had been composed, i.e. the process of the ballads coming down in the world took place from around 1100 to around 1400. Grundtvig determines the age of the individual groups of ballads according to what they are about: the oldest ones are the heroic ballads with subjects from ancient myths and sagas, more recent ones are the ballads of magic about superstition and strange creatures, and the most recent ones are the ballads of chivalry. The historical ballads are, by and large, contemporary with the events they describe. After 1400 no new ballads were composed in aristocratic circles; during the 15th century the golden age of at least the old ballads was succeeded by a silver age, but both the nobility and the people kept on singing the old, original aristocratic ballads. Around 1600 the nobility itself, according to Grundtvig, wrote down that they could remember of these ballads, whereas the people kept on singing them until the folklorists wrote them down in the 19th century. An exception to this was *Karen Brahes Folio* which is a collection of ballads from the end of the 16th century.

Axel Olrik's Approaches. Olrik, who distinguishes between two levels of folklore, the upper and the lower level, also thought that the ballads were originally aristocratic ballads: „Danish ballads about chivalry must have been produced by poets participating in the life of the medieval nobility, that is, the upper level, and as late as in the 16th century they flourished in aristocratic circles; but

when in the 19th century they are sung by a smallholder's wife on the heath of Jutland to her small children they have passed on to the lower level.“ On the other hand, more often than Grundtvig he points to the versions from the popular tradition since 1800: They are short and popular – the broader versions are non-popular, they are popular versions that have been embroidered on by members of the nobility. Therefore, versions are found now and then in the modern tradition that may be traced behind the aristocratic tradition direct back to the Middle Ages where they were probably produced by the ancestors of the noblemen who wrote them down, and thus they were originally aristocratic ballads; but very early on they were also sung by the lower social classes.

Hakon Grüner-Nielsen's Approaches. Grüner-Nielsen agrees first and foremost with Olrik, but he emphasizes „that one must beware of assuming that any song in the style of a ballad is medieval because it is found in collections of ballads from the 16th and 17th centuries; many so-called ballads in the collections of aristocratic ballads are literary and not much older than the time of recording“ and at the end of the Middle Ages one can talk about „aristocratic ballads“ which did not reach beyond aristocratic circles and about „peasant ballads“ which were not known by the nobility“.

The New Approaches. Chr. Molbech and Johan Ludvig Heiberg imagined another possibility already in the 1820s and 1830s. They do not think the ballads are aristocratic ballads for everything that is told in them about chivalry is „seen from a distance“. Molbech thinks that the ballads have been written by squires and servants, Heiberg thinks they come from the common people. In 1886 Henrik Schück advanced the theory that it was *legerne* (the players) and the German *Spielmänner* who introduced the ballad genre into Scandinavia. In 1891 Johs. Steenstrup writes in the conclusion of his book on the „right form and age“ of the ballads that many ballads in DgF „that disturbed the right view of popular poetry could be removed and referred to their proper place, viz. either learned poetry or, in particular, street ballads from the most recent centuries“.

These theories and Schück's philological basic principle: that in the absence of any special reasons no ballad is older than the oldest preserved manuscript have been the first inspiration to *New*

Approaches to the Ballad. The rest comes from the sources and the ballads themselves.

In my opinion the place of origin of the ballad *genre* is to be found in the medieval market environments. And I will demonstrate:

1) that in every century since the 13th until the end of the 18th ballads have been written in the old, medieval market ballad style, *before 1500* by market singers – the *old ballads* (ballads, medieval ballads) – and *after 1500* by the authors of broadsheets and by literary people who wrote for this new medium – the *more recent ballads*, i.e. *broadsheets in the old market ballad style*;

2) that it is the popular tradition, both the old and the more recent, that has inspired those with musicality, both professionals and amateurs, in the aristocratic environments from the 15th to the 17th century to create an *aristocratic ballad tradition* to be used for their song and dance evenings at the manors and at Court.

PART ONE

Anders Sørensen Vedel (1542-1616) owned three preserved manuscripts of ballads (Svaning's mss. I-II and Rentzell's ms.) which I call collectively *Vedel's Visearkiv* (Vedel's Ballad Archive). It contains 185 of the 539 ballads contained in DgF. Approx. 30 scribes in addition to Vedel himself have recorded the ballads. I entitle them Sv. I:1-11, Sv. II: 1-9 and Rz: 2-13 and Rz: 1 I call Valentin Rentzell. Vedel has himself recorded ballads in Svaning's ms. I and in Rentzell's manuscript and he has inserted more or less copious additions in all three manuscripts. None of the scribes mention the source of their ballads, but Vedel writes about the ballad concerning *Knud af Myklegård* (DgF 479) and the ballads concerning *Marisk Stig* (DgF 145) that they „have always been common“ in Denmark and about the ballads in Part One of his ballad edition from 1591 that these ballads have been common to the „common man“ and the ballad concerning *Kong Didrik og hans kæmper* (DgF 7) is „the oldest heroic ballad which has from time immemorial until now been much used in Denmark“. The ballads characterized in this way are to be found among twelve of Vedel's scribes: Sv II:5 and Valentin Rentzell has each collected six of these ballads, Sv II:1 and Rz:2 each five, whereas Sv

II:3 has collected three, Rz:3 two, while Sv I:1, Sv I:7, Sv II:2, Sv II:6, Rz:6 and Rz:7 has collected only one each, (however, Sv I:7 has collected two versions of the same ballad).

I advance the assumption that these twelve scribes have also collected other ballads that were common to the common man, i.e. peasants and townsmen at the end of the 16th century. I call them the *common man's recorders* („folklore collectors“).

Among Vedel's approx. 30 scribes there are three who have recorded more than twenty ballads each. As they have not collected ballads comprised by the common man criterion I advance in continuation of the first assumption this assumption: these three scribes (Sv I:3, Sv I:8 and Sv I:10) have collected ballad tradition in aristocratic circles. I find support for this assumption in the fact that one of them has copied ballads from the aristocratic manuscript called *Hjertebogen*. I call these three scribes *aristocratic recorders*.

In the preface of the book I point out that it was not until 1980, after I had worked on it for two years, that I discovered that Vedel's own information on what is the *common man's tradition* (popular tradition) in his ballad archive could confirm what I had already discovered through an analysis of a large number of ballads. This means that already in the rest of the chapter on sources I use this important mixture of an observation and an assumption to *open up* new approaches to the ballad.

Vedel's recorders and the aristocratic manuscripts of the time. First the aristocratic manuscripts existing at the time of Vedel's work are described after which these manuscripts, which together contain around 100 ballads, are compared both individually and collectively with the two categories of Vedel's Ballad Archive. The ones in question are *Hjertebogen*, *Jens Billes Visebog*, *Johan Ventermands* and *Karen Gyldenstjernes Visebøger* (for the purposes of the archives collectively called Langebeks Kvart) and *Visebog Anno 1584* (for the purposes of the archives called Dronning Sofias Visebog).

In a special section *Margrethe Langes Samling* (for the purposes of the archives called Karen Brahes Folio) is described and its approx. 200 ballads are compared, also in a survey, with the contents of contemporary aristocratic manuscripts and of Vedel's Ballad Archive.

By thus advancing source for source in the 16th century – by taking one step at a time, stopping and looking back or sideways – an impression is obtained of the sources of the oldest Danish ballad tradition quite different from the one that has so far prevailed.

The noblewomen's manuscripts from around 1590 until around 1650 are described as one source group of a total of around 300 ballads and this group has been compared with the three large source groups of the 16th century. Also in this instance a look is taken back in time.

As the manuscripts of ballads from around 1650 until around 1750 are few and far between and as a rule secondary we then go on to the large source group comprising ballads that are known in the modern tradition (the popular tradition) since around 1800. There are around 235 ballads in this group. These are compared with the older handwritten sources.

Having come this far, I give an account of the printed tradition: first the literary tradition is described (Vedel's edition from 1591 ff, Syv's edition from 1695 ff and preserved broadsheets) that cuts across the handwritten sources and groups of sources from the 16th century until the 18th century; thereafter an account is given of the production of broadsheets as a whole before around 1650 and from the time around 1800.

The comparisons of the contents of the six source groups are summaries of the survey of all the ballads in the Supplement (Appendix D).

Apart from the assumed division into two parts of the contents of Vedel's Ballad Archive, only facts on the six source groups are presented in this first chapter, including what is known about who wrote and produced broadsheet ballads before around 1650 and around 1800.

PART TWO

An attempt will be made to substantiate and document that in the 16th century a distinction can be made between the popular tradition collected by Vedel's common man's recorders and the aristocratic tradition collected by those of his collectors who cannot be characterized as common man's recorders and whom I call aristocratic recorders under eighteen of the analyses of this chapter. In the first instance 40 ballads are involved.

In addition six other assumptions more or less related to the first assumption will be tested:

1.

The tradition collected by Vedel's common man's recorders (the common man's versions) consists – like all of the popular tradition collected later – partly of the broadsheet ballad tradition partly of old ballad tradition:

2.

In the modern tradition, versions may be encountered which represent the common man's tradition (the popular tradition) that were collected and usually elaborated on by members of the nobility in the period from around 1550 until around 1650 and which were also occasionally known by Vedel's aristocratic recorders.

3.

If there is only a slight difference between the versions written down according to the popular tradition – in the 16th century between the common man's versions – the ballads belong to the broadsheet tradition.

4.

If there is a considerable difference between the versions known from the popular tradition of the 16th century – the ballads belong to the old ballad tradition.

5.

Ballads in aristocratic manuscripts from around 1550 to around 1650 that cannot be characterized as broadsheets or old ballads are aristocratic ballads, i.e. ballads written and sung by the nobility.

6.

The reason why aristocratic ballads are found in the later popular tradition (the modern tradition) is that Vedel and Syv have in their editions transmitted the ballad tradition from the nobility to the common people.

In order to be able to verify these assumptions that are based on observations made throughout the DgF material and which become meaningful only when seen in relation to my new basic view of the ballad tradition, I use them everywhere in

the analyses as a kind of principles. I simply assume that they are correct and during the analyses I then consider whether they are reasonable – whether they shed new light on the tradition in a fruitful way – whether they explain matters pertaining to tradition that have earlier been difficult to account for.

*

Isolation of the broadsheet tradition. Common to all the ballads in this section is that their original form can be isolated for the simple reason that it is not older than earliest from around 1500 a time for which it can be documented that broadsheets were produced in Denmark.

The nineteen ballads selected are all known in at least two of the six source groups.

The first ballad that is analysed is the one about *Christian den Anden i Sverige* (DgF 172). It is a news ballad that cannot be older than from 1520 when the military expedition described took place. It is found recorded by the young nobleman Jens Bille who was interested in history and ballads in the manuscripts owned by him. Even though only his handwritten version was known there can – on the basis of our knowledge of ballad production in the 16th century – be no doubt that it is a ballad which was originally presented in a broadsheet and which is thus intended for a broad circle. This is confirmed by the fact that one of Vedel's common man's recorders has written down a shorter version which can be demonstrated to originate from the one known by Jens Bille, and at the same time it can be demonstrated that it is an orally delivered, sung version that the common man's recorder heard.

The next three analyses – *Paris og dronning Ellen* (DgF 467), *Terkel Trundesøn* (DgF 480) and *Folke Lovmandsøn og dronning Ellen* (DgF 178) – are based on ballads which were available in the 16th century in the form of broadsheets that have been preserved, and the interest of the nobility in these ballads from popular books can be demonstrated: Not only the young noblemen and Margrethe Lange, but also noblewomen from the 17th century copied them.

The fourth ballad cannot be older than from 1559. It is *Frederik den Anden i Ditmarsken* (DgF 175) which the noblewoman Anne Krabbe wrote

down from the popular tradition and which has also been sung by folk singers in the 19th and 20th centuries.

In the next eleven analyses the tradition collected by Vedel's common man's recorders plays an important part in the comparisons with the tradition in the other source groups that it is seen in relation to:

In the analysis of *Niels Ebbesen* (DgF 156) it is shown that not only the common man's recorders but also a noblewoman from the 17th century have written down this broadsheet tradition without changing it. The three common man's versions are placed together *in extenso* and compared with the two versions written down by noblewomen. However, a different procedure is used for the analysis of the ballad about *Ebbe Skammelsøn* (DgF 354): a joint version has been made on the basis of a common man's version, two elaborated aristocratic versions from the 16th century and a broadsheet version in the form of a noblewoman's manuscript from the 17th century and comments are given on these versions stanza by stanza seen in relation to the joint version.

The most important reason for analysing the ballad about *Longobarderne* (DgF 21) is that it is possible to show in detail how a composer of a broadsheet has elaborated on a passage from *Den danske Rimkrønike* (the Danish Rhymed Chronicle) from 1495.

In the analysis of *Hr. Erlands vold og straf* (DgF 289) the common man's tradition and the modern tradition are compared with a version found in the manuscript of a noblewoman which is one of the versions made in the lady's bowers. And it is demonstrated that the aristocratic ballad *Torbens datter og hendes faderbane* (DgF 288) is not only inspired by this broadsheet but it also directly presupposes that its listeners know it.

The common man's tradition is compared with aristocratic versions of that tradition: in *Kong Apollon af Tyre* (DgF 88) with Margrethe Lange's version and in *Brudebytte* (DgF 428) with a version made by young noblemen and some made by noblewomen.

The analyses of *I grevens tjeneste* (DgF 425), *Nidvisen* (DgF 366), *Mø værger æren* (DgF 189) and *Greve Genselin* (DgF 16) show that Margrethe Lange and the noblewomen collected ballads that

were from around 1550 to around 1650 old broadsheet tradition.

The last four ballads that are analysed are not known in Vedel's Ballad Archive. *Stolt Ellensborg* (DgF 218) is known in two broadsheet versions prepared by noblemen or women and by Margrethe Lange in the 16th century, by noblewomen in the 17th century, from a collection of peasant ballads from around 1700 and from the modern tradition; the ballad from a popular book *Hr. Tønne af Alsø* (DgF 34) is known in two broadsheet versions prepared by noblewomen in the 17th century and from the modern tradition; the ballad about *Malfred og Magnus* (DgF 49) which „took place in the land of Norway“ is known only by the noblewomen and in the popular tradition of the 17th century.

And *Agnete og havmanden* (DgF 38) is known at the earliest in broadsheets preserved from the end of the 18th century, and it is demonstrated how the folk singers of the modern tradition looked at the almost parodical description of how a merman behaves.

*

Isolation of the old ballad tradition. Common to all the ballads in this section is that their original form cannot be isolated for the simple reason that they were composed before the invention of printing. Thus the ballads can rightly be designated medieval ballads.

The seven ballads selected are known from at least two of the six source groups.

The first ballad is *Jomfruen og dværgekongen* (DgF 37) and it is demonstrated how by means of tradition recorded by one of Vedel's common man's recorders in the 16th century and tradition recorded by the folklorists in the 19th century it is possible to uncover the old ballad tradition which Margrethe Lange and the noblewomen elaborated on for their own pleasure – and also one of Vedel's aristocratic recorders knows one of these verbal lady's bower's embroideries.

The next two ballads are also known by among others Vedel's common man's recorders, Margrethe Lange and from the modern tradition: It is demonstrated in *Den genfundne søster* (DgF 378) how a broadsheet writer before around 1550 em-

ploys the old ballad tradition, and in *Hjælp i nød* (DgF 201) how three ways of singing-narrating the old ballad already in the 16th century can be uncovered.

Then follow three analyses with a double purpose: partly to uncover the popular tradition in the 16th century by means of the modern tradition, partly to show what was the attitude in aristocratic circles to contemporary popular ballads. How was it elaborated on with a view to its new function in the lady's bowers? *Jomfruen i bjereget* (DgF 36), which is also known by one of Vedel's aristocratic recorders, is very concrete evidence of this. And in principle the same problem is encountered in *Hr. Bøsmere i elverhjem* (DgF 45) and in *Elverskud* (DgF 47).

In these ballads it is first and foremost the relationship between Margrethe Lange and the modern tradition that is analysed. In the final analysis of *Germand smed og præstens datter* (DgF 368) attention is drawn to an anonymous noblewoman who collected old ballads in the first half of the 17th century.

*

Isolation of the aristocratic tradition. Common to the ballads that are analysed in this section is that they have been selected from the ballads in the aristocratic manuscripts from around 1550 to around 1650 which cannot be characterized as broadsheets or old ballads and from the ballads known by Vedel's aristocratic recorders.

The first four ballads are known among others by aristocratic recorders and in at least one other source group from the 16th og 17th century:

In *Germand Gladensvend* (DgF 33) it is demonstrated that the ballad in its original version is to be found in *Hjertebogen* which may have circulated in an „aristocratic broadsheet“ and that Margrethe Lange in her version interprets it in her own way. Through the analysis of *Sallemand dør af elskov* (DgF 482) one gets an impression of how in the aristocratic environment the end of a tragic love ballad may be varied. In *Ovelil og Tovelil* (DgF 247) it can be seen how the young noblemen have one attitude towards the female principal character and how the noblewomen have quite a

different attitude. This is evidence of a living song tradition which is influenced by the place where the ballad is sung, whether it is in a baronial hall among men or in the lady's bowers. As illustrating evidence of oral tradition the lyrical ballad *Ridder og jomfru dør for hinanden* (DgF 444) is included. This ballad is known in two versions the joint original of which has probably been an „aristocratic broadsheet“.

The next ten ballads are also known from more than one source group from the 16th and 17th centuries, but not by Vedel's aristocratic recorders:

The first, *Hr. Peder og Mettelille* (DgF 78) is to be found in *Hjertebogen* so Vedel could have had this one, but he did not want it. At any rate it is one of the ballads his aristocratic recorder left out when copying ballads from this manuscript. The ballad is seen in relation to the others in which the young noblemen have played with runes as a magic aphrodisiac (DgF 77 *Venderlands-grevens søn* og DgF 79 *Kongsønnens runer*) and in relation to *Ungersvendens runer* (DgF 80) that could very well have been composed by Jens Bille himself who was interested in runes. In *Elverhøj* (DgF 46) this Jens Bille really gets into his stride as he fills an old, more lyrical aristocratic ballad to the bursting point with legends and superstition. The original ballad has most certainly circulated in an „aristocratic broadsheet“ which Vedel must have known.

Gunderåds bejlen (DgF 333), which is also to be found in Bille's manuscript of ballads, is a truly male ballad which is in the noblewomen's version from the 17th century characterized by quite a different attitude.

Lindens varsel (DgF 443) and *Den voldtagne mø* (DgF 307) are also known by both the young noblemen and by the noblewomen and both ballads have probably circulated on the manors and at Court in „aristocratic broadsheets“ as has the ballad which a nobleman calls „*Eynn reiter-lied*“, viz. *Den udkårne ridder* (DgF 487).

The last two ballads that are analysed in this group are *Ridderen i Hjorteham* (DgF 67) and *Nøkkens svig* (DgF 39). In the first it is demonstrated how it was danced and played and in the second how three aristocratic lead singers have composed their own ballad on the same theme.

In addition comments are provided on 70 ballads from DgF and these also form part of the final section of Part Two where a synopsis is given of the results of the analyses and on how the results were obtained.

PART THREE

THE MANY FACES OF THE BALLAD

In the previous chapters a number of new approaches to the Danish ballad tradition as presented in *Danmarks gamle Folkeviser* have been uncovered through investigations of the ballads in their most immediate context: The six source groups that are known from the 16th century until the 20th century.

The greatest challenge has always been the aristocratic manuscripts from the 16th and 17th centuries: Where did the recorders find the ballads they recorded? An answer to this question is given in this book. On the basis of the aristocratic manuscripts, the tradition is followed up to the present and back to the Middle Ages: 16 ballads are isolated as old ballad tradition and 55 as broadsheets or broadsheet tradition from the 16th to the 18th century; and 39 ballads are demonstrated to have been composed by the aristocratic recorders themselves in the circles they frequented.

These 110 ballads are the backbone of Part Three which is a description of the history of the ballad in Denmark from the Middle Ages until the end of the 18th century.

In the first section, *Market Songs and Ballads before 1500* one cannot, of course, be on solid ground, but the uncertainties are not as great as could be imagined. In addition to the presentation of a number of contemporary pieces of evidence indicating that the ballad genre was originally created by the predecessors of the writers of broadsheets, the market singers, only relatively few ballads that have been isolated as old ballad tradition are included. As compared with most of the research that has taken place until now it is too cautious rather than too bold. Until now virtually random selections have been made from the 539 ballads in DgF when something has been written about the medieval poetic literature in the language of the people. This means that the source ma-

terial used has been both old and occasionally completely new broadsheets and ballads composed in aristocratic circles in the 16th and 17th centuries.

With these viewpoints concerning the ballad genre and the popular origin of several ballads, the oldest Danish ballad tradition is placed in a European context. These viewpoints will not come as a surprise to European ballad researchers. The same is true of the emphasis of the role of the broadsheets for the ballad tradition already since the beginning of the 16th century. The viewpoints in part two, *Broadsheets in the Style of the Market Ballad*, in reality only place a major part of the Danish ballad tradition on a par with what is known throughout Europe.

The reason why researchers both in Denmark and abroad have for so long regarded the oldest Danish ballad tradition as something special is

simply the rich variety of traditions in the aristocratic manuscripts. No other country has so extensive source material from the 16th and the 17th centuries, and also for this reason it has been tempting to believe that these manuscripts contained solely ballads from the upper level of society which later came down in the world to the common man.

The third part, *Aristocratic Lyrical Poetry and Aristocratic Ballads*, describes how „medieval literature“ in the language of the people was composed in aristocratic circles during the Renaissance. This was used for the nostalgic song and dance evenings at the manors and at Court. Vedel did not like all these newly composed ballads, but the noblewoman Margrethe Lange did and that was probably the major reason why there could never be any question of co-operation between the two great collectors of ballads in the 16th century.

Register

Registret indeholder personnavne og emnestikord i eet alfabet.

Om personnavnene: da Svend Grundtvig og Axel Olrik optræder overalt i bogen, er der kun henvist til de steder, hvor de er citeret for et eller andet mere markant. Ved alle andre personer er der henvisninger til alle de steder, hvor de optræder.

Om emnestikordene: de er selektive. Dog er der henvist til alle de steder, hvor en DgF-verse blot er nævnt. Det samme gælder DV- og DSK-viser. Når det gælder henvisninger til håndskrifterne, må Registret bruges sammen med Appendix D, hvor der er redegjort for alle DgF-viser i deres kildemæssige sammenhæng. Samarbejdet mellem Appendix D og Registret foregår f.eks. på denne måde:

Margrethe Lange kender ifølge Appendix D

DgF 153 – af Registret under DgF-nummeret fremgår det, hvor i bogen visen er behandlet;

af Appendix D fremgår det, at en af Vedels menigmandsoptegnere (M under Vedels Visearkiv) kender DgF 172 – og af Registret under DgF-nummeret fremgår det, hvor visen er behandlet.

Da adelsdamer = adelsdamehåndskrifter 1590-1650 i Appendix D er behandlet som een kildegruppe kan man altså ikke gå direkte fra de enkelte adelsdamehåndskrifter til Registret. Derimod kan man i Registret finde direkte henvisninger til, hvor en række af disse håndskrifter er behandlet, nemlig de der er fortegnet i Appendix B:1 : Kirsten Basses, Vibeke Bilds, Christence Juuls og Anne Krabbes. Endvidere er der henvisninger til de adelsdamehåndskrifter i Appendix B:2 og de samlerhåndskrifter i Appendix C, der er specielt nævnt i bogen. I øvrigt er alle håndskrifter opført i Registret, om ikke andet så med en henvisning til Appendix B:2 eller C.

- A
Abrahamson W H F (1744-1812)
134 252
Absalon (o. 1128-1201) 28 31
adel 15-16 33
adelige flyveblade 22 (definition) 38
195 205 209-210 212 216 220 224
231-232 237 240 254 259-60 262
295
adelsdamehåndskrifter (= adelsdamer) 1590-1650
adelsdamer 1590-1650 21 27 43-45
51 111-115 (DgF 289F), 121-123
(DgF 428Bb) 123-125 (DgF
425Ab) 221-224 (DgF 39B) se
Appendix B og Appendix D
(Fjerde kildegruppe)
adelshåndskrifter 1550-1650 14 18
21-22 27 48 59 194
adelshåndskrifter 1550-1584 se Bil-
les hskr, Gyldenstjernes hskr,
Hjertebogen, Langes Samling,
Venstermands hskr og Visebog
Anno 1584
adelshåndskrifter 1590-1650 se
adelsdamehåndskrifter
adelshåndskrifter 1650-1750 se
samlerhåndskrifter
adelslyrik, adelspoesi 19 38 212
289-297
adelsmiljøer 21 30 38-45 116-117
240 288 289-299 306
adelsoptegnere, adelstradition (i
Vedels Visearkiv) 21 22 (defini-
tion) 36-37 59 194 205 (DgF
444B) 231 263 se Appendix A:2,
5-7 og Appendix D (Anden kilde-
gruppe)
adelstradition 11 21 30 59
adelsversioner 227-231
adelsviser, adelsvisetradition 17-18
21 22 (definition) 59 194-225 233
235-237 253 255 259-260 262-
263 289-297
Afzelius Arvid August (1785-1871)
15
Agerschou Agnes (1912-1968) 316-
317 (note 12)
Agnetevisen, Agnete og havman-
den se DgF 38
aktuelle viser se nyhedsviser
Albrecht Lorentz (d. 1603) 52
almue se menigmand
almuetradition se folketradition og
nutidstradition
Amarcius Sextus (-1050-) 269
Andersdatter Ane Johanne (f. o.
1794) 163-166
anekdoter se historier

Andersen Bjørn se Bjørn Andersen
Bjørn
Andresdatter Bodil Marie (-1877-)
193

B

Bänkelsang, Bänkelsänger 271 274-
275 se også markedssangere
Balladepoesi fra Middelalderen se
gamle folkeviser
ballader se folkeviser, folkevisestil
og gamle folkeviser
balladeske – se folkevisestil
Magdalena *Barnewitz*' hskr 237
243-244 259 307
Basse Anne Eriksdatter (o. 1578/
80-1649). Anne Basses hskr 85
206 239 240 245 305-306
Basse Kirsten Nielsdatter (f. 1600/
1610) 43 51 256 305. Kirsten
Basses hskr 45, 64 120, 121-123
(DgF 428Db) 123-125 (DgF
425Bb) 126-127 128 131 134-135
158-159 163 211 216 242 253 260
261-262 305
bearbejdelser 227-228, (foretaget
af en skillingsviseforfatter) 228
(foretaget af adelsfolk)
bederdans 224 242 244 254 291
294
Benedicht Lorentz (d. o. 1604) 50-
53
Berg Claus (1546-1614) 53
Bild Vibeke (o. 1597?-1650) 43
305. Vibeke Bilds håndskrifter
138 211 256 259 262 305
Bille Birgitte (d. 1587) 41
Bille Birgitte (1575-1639) (Jens Bil-
les datter) 41
Bille Ermegaard (1507-1587) 41
Bille Holger (f. 1532) 41
Bille, Jens (1532-1575) 38-40 60-61
208 210-211 281. Jens Billes hskr
38-40 107-109 (DgF 21A) 161-162
(DgF 378C) 205 (DgF 444A)
212-215 (DgF 307C) 247 (DgF
145E) se Appendix D (Første kil-
degruppe)
Bille Steen (1527-1586) 38
Biskoppens Kæmpeviser 307
bjergmand 146-148 150 157
bjergtaget, bjergtagning 134 140
150 154 157 209 274
bjergtrolde 139-140 236

Bjørn Bjørn Andersen (1532-1583)
30
bogførere 53
boglig oprindelse se oprindelig –
boglig stil 22 86 127 285-286 295
boglig tradition 10 14 19 21 27 47-
55 255 se Appendix D (Sjette
kildeggruppe)
bogtrykkere 52-55
bondevisebøger 22 (definition) 27
61 70 129 133 255 se Appendix
D (Sjette kildeggruppe)
bondeviser 18
borgere 33
Karen *Brahes* Brudstykker 306-
307
Karen *Brahes* Folio (Ældre del) se
Margrethe Langes Samling
Karen *Brahes* Folio (Yngre del)
306-307
Karen *Brahes* Kvarthskr 306
Brahe Knud (1555-1615) 42
Brahe Tyge (1546-1601) 29 31
Brandt C J (1817-1889) 90
Brask Peter (f. 1935) 316 (note 59)
Brestrup Johan Christian (1777-
1807) 55
Brinch Peder Mortensen (-1577-)
54
Brix Hans (1870-1961) 246
Brøndum-Nielsen Johs (1881-1977)
106
Braad Jørgen Madsen (-1627-) 54
Bødker Laurits (1915-1982) 13 17
bønder 18 33

C

cantores 272 274
Karen *Christensdatters* hskr 306
Christensen Olav (f. 1910) 54
Christian den Anden (1481-1559) 62
281
Christian den Tredje (1503-1559)
38
Grevinde *Christianes* hskr 307
Crantz Albert (d. 1517) 261

D

Dal Erik (f. 1922) 12-14 16-17 19 50
92 317 (note 13)
Danmarks gamle Folkeviser (=
DgF) 12-19

DgF-nummer

En oversigt over alle DgF-vi-
ser i deres kildemæssige sam-
menhæng findes i Appendix D
1 Tord af Havsgård 34 36
2 Sivard Snarensvend 34
3 Sivard og Brynild 47
4 Fræندهævn 47
5 Grimilds hævn 34 36 231 233
261 273
6 Samson 48 51 54
7 A Kong Diderik og hans kæm-
per 231 233
7 BC Vidrik Verlandssøns kamp
med Langbeen Risker 33-34
36 227 233
7 DEFGHI Kong Dideriks togt
mod Bertingsland 33-34 36
230 231 233 234 273 276 277
278 279
8 Kong Diderik i Bertingsland 34
35 36 286
9 Kong Diderik og løven 34 36
227 233
10 Ulv van Jern 32 34 36
11 Orm Ungersvend og Bermer-
Rise 34 36
14 Memering 34 36
15 Den skallede munk 47 48 51
16 Greve Genselin 34 36 61 127-
128 227 233 286
17 Kong Diderik og Holger Dan-
ske 34 35 36 227 234 286
18 Svend Vonved 32 34
19 Angelfyr og Helmer Kamp 34
230 234 273 276 278 279
20 Hagbard og Signe 33 47 261
21 Longobarderne 34 35 36 60
106-110 227 285
22 Regnfred og Kragelil 48
23 Karl og Kragelil 48
24 Ormekampen 232 235
25 Hævnnersværdet 232 235
26 Liden Grimmer og Hjelmer
Kamp 34 36 48 227 235
27 Rigen Rambolt og Aller hin
stærke 34 35 36
30 Holger Danske og Burmand 34
35 36 55 91 230 231 236 273
276 278-279
31 Svend Felding 34 47
32 Svend Felding og dronning Jut-
te 34 36
33 Germand Gladensvend 12 194-
201 231

- 34 Hr. Tønne af Alsø 34 61 134-138 228 229 288
- 36 Jomfruen i bjerget 149 171-176 230 274 276 278 291 294
- 36 A Ridderen og jomfruen i bjerget 172-173 176 294
- 36 BE Skipperen og jomfruen i bjerget 171-172 176 294
- 37 Jomfruen og dværgekongen 36 147 148 149 -158 230 231 274 276 278-279
- 37 BY Jomfruen og dværgen 150-151 158
- 37 E Jomfruen og bjergmanden 147 150 158
- 37 G Jomfruen og ellekongen 150 152-153
- 38 Agnete og havmanden 12 54 55 61 140-148 149 221 228 288
- 38 T Agnete og bjergmanden 147
- 39 Nøkkens svig 48 144 145 194 221-225 288 294 297
- 40 Harpens kraft 144 145
- 42 Havfruens spådom 231
- 43 Hr. Luno og havfruen 232 236
- 45 Hr. Bøsmere i elverhjem 149 175 176-182 230 274 276 278 294
- 45 B Bonden og havfruen 176-177 294
- 46 Elverhøj 12 147 194 208-211 297
- 47 Elverskud 12 14 48 55 146 149 182-191 229 230 274 276-279
- 48 Hr. Magnus og bjergtrolden 236
- 49 Malfred og Magnus 45 61 138-140 228 229
- 52 Trolden og bondens hustru 227 236
- 53 Ungersvendens klage 232 237
- 54 Varulven 230 237-238 274 276 278 279
- 55 Jomfruen i ulveham 230 238-239 274 276 278
- 56 Jomfruen i fugleham 48 232 239-240 297
- 57 Nattergalen 55 240
- 59 Jomfruen i ormeham 232 240
- 60 Valravnen 48 200 201
- 65 Lindormen 48
- 67 Ridderen i hjorteham 48 194 217-220 291
- 70 Ungen Svejdal 48
- 73 Ridderens runeslag 47
- 75 Det tvungne samtykke 232 240-241 297
- 77 Venderland-Grevens søn 194 206 207
- 78 Hr. Peder og Mettelille 194 206-208 289 317
- 79 Kongesønnens runer 194 206 207-208
- 80 Ungersvends runer 194 206 208
- 82 Ribold og Guldborg 48 51
- 83 Hildebrand og Hilde 48
- 86 Flores og Margrete 48
- 88 Kong Apollon af Tyre 61 118-120 227 228 286
- 89 Moderen under mulde 48
- 96 Jesusbarnet, Stefan og Heodes 55
- 102 Jomfru Thorelille 55
- 105 Den rige mands sjæl 55
- 107 Barnesjælen 55
- 109 Møen på bålet 242
- 115 Danske kongetal (Hertugen han red fra Kolding by) 34
- 116 Sorteplovs drab på Erik Emune 33
- 120 Riber-Ulvs endeligt 47
- 121 Valdemar og Tove 48 231 241-242 244
- 122 Tovelilles giftermål 232 242 291 297
- 126 Kong Valdemar og hans søster 49 242-243
- 127 Kong Valdemar og hans søsterdatter 232 242-243
- 128 Liden Kirstin og dronning Sofie 243-244
- 129 Stolt Signild og dronning Sofie 49 232 244-245 291
- 130 Mettelille og dronning Sofie 47 48 232 245 297
- 132 Dronning Dagmar og junker Strange 246 252
- 133 Dronning Dagmar i Danmark 227 245-246 252 285
- 135 Dronning Dagmars død 246
- 137 Den danske kongedatter i Sverige 48
- 138 Sune Folkesøn 49
- 139 Dronning Bengerd 32 246
- 141 Kong Valdemar fangen 38 227 246 317
- 144 Hr. Jon og fru Bodil 47
- 145 Marsk Stig-viserne 33 36 231 233 246-251
- 145 CDE Marsk Stig og hans hustru 246-247 285
- 145 FG Mordet i Finderup lade 36 231 246 248-249 272 276-278 285
- 145 HI Marsk Stig dømmes fredløs 36 231 246 249-251 276
- 146 Marsk Stigs døtre 230 252 274 276 278
- 147 Indtagelsen af Riberhus 291
- 153 Erik Menveds bryllup 227 252-253 285
- 156 Niels Ebbesen 12 35 60 72-92 226 227 228 231 246 258 285 286 318
- 157 Kongens søn af Engeland 227 253
- 159 Dronning Margrete 55
- 160 Sten Basse og Hans Frost 47
- 166 Kong Hanses bryllup 246 252
- 167 Erik Styggesen Rosenkrands 232 253
- 168 Morten Venstermand 49
- 169 Kong Hans i Ditmarsken 71 253
- 170 Nederlaget i Ditmarsken 227 254
- 171 Tyge Krabbe i Skåne 43
- 172 Christian den Anden i Sverige 60 61-63 226 229 281
- 175 Frederik den Anden i Ditmarsken 49 60 68-71 228 229 254
- 178 Folke Lovmandsøn 47 51 60 65-68 229 282-283 317
- 179 Hr. Mattis og stolt Ingefred 67
- 180 Folke Algotsøn 44 (Selv vinder han jomfruen med stor æren) 49 67
- 181 Magnus Algotsøn 49 67
- 182 Karl Algotsøn 47 67
- 183 Kvindemorderen 54 55
- 184 Den farlige jomfru 49
- 189 Mø værger æren 61 126-127 227 228 287
- 194 Hr. Ebbes døtre 48 49
- 195 Knud af Borg 49
- 199 Den afhugne hånd 317
- 201 Hjælp i nød 34 149 166-171 230 274 276 278 279
- 203 Hr. Stranges død 49
- 205 Linden på Lindebjerg 49 54 55
- 209 Stolt Elins hævn 48
- 210 Hr. Peders slegfred 54

- 218 Stolt Ellinsborg 30 41 61 128-134 228 229
- 224 Væddemålet 47
- 226 Hertug Henrik 41
- 230 I roenslund 47 263
- 232 Mø fra dansen 254 291
- 233 Ellen Ovesdatter 49
- 234 Hr. Palles bryllup 49 51
- 238 Terningspillet 55 255 288 297
- 241 Skipperen og jomfruen 173
- 242 Jomfruen af Østergård 232 255
- 247 Ovelil og Tovelil 36 39 194 204 231 289
- 248 Gjord Borggreve 226
- 250 Esben og Sidsel 44 49 55
- 251 Skønne fru Sølvlerad 49
- 252 Troskabsprøven 49
- 254 Tro som guld 41 227 255 317
- 258 Skøn Anna 35 49 55
- 271 Redselille og Medelvold 55 146
- 274 Brud ikke mø 49
- 285 Grevens datter af Vendel 318
- 286 Hustrus og moders klage 255 288
- 288 Torbens datter og hendes faderbane 12 60 110-111 115-118 231 295
- 289 Hr. Erlands vold og straf 34 60 110-118 227 231 283 295
- 293 Ung Axelvold 227 256 283-284
- 294 Karl Hittebarn 49
- 295 Sorte grev Henrikssøn og dronning af Opland 47
- 297 Liden engel 47
- 298 Svend af Vollerløv 47 256
- 299 Erland og Mattis 47 227 256 284
- 302 Trøjers drab 44
- 303 Elsker dræbt af broder 49 317
- 305 Hertug Frydenborg 55
- 306 Uto ridder 54 55
- 307 Den voldtagne mø 30 41 45 194 212-216
- 311 Adelbrand 48
- 312 Gøde og Hillelille 48 49
- 313 Malfred og Søllemænd 49
- 316 „Den skånske bjørn“ fældet 227 256
- 317 Bønderne dræber hr. Tide-
mand 48
- 318 Bueskytte som blodhævner 227 256
- 324 Palle dræbes 356
- 325 Nilus og Hillelil 47 227 256
- 329 Oluf Strangesøns dystridt 32 49 227 257
- 331 Brune-Erik og Nilaus Bugge-
søn 257-259
- 332 Nilus og Tidemand 47
- 333 Gunderåds bejlen 194 211
- 337 Hr. David og hans stedsønner 235
- 342 Volmers hustru levende begra-
vet 48
- 348 Hor og mord 231 259 296
- 354 Ebbe Skammelsøn 12 35 44 45 47 54 60 92-106 226 228 235 282 283 287-288 295
- 356 Uto slegfred 232 259
- 360 Fru Mettelils utroskab 48
- 366 Nidvisen 61 126 227 287
- 368 Germænd smed og præstens
datter 149 191-193 368
- 373 Ildebrand i brudehuset 235
- 374 Fæstemænd og fæstemø i skib-
brud 231 252 259-260
- 375 Hr. Jon Rimorsøns skriftemål
og endeligt 32
- 376 Hr. Peders sørejse 49 55
- 377 Danneved og Svend Trøst 49 227 260
- 378 Den genfundne søster 35 49 158-166 230 274 276-277 287 291
- 388 Nilus Samsings brud 232 260
- 389 Karl Høvding 49 317
- 390 Lave og Jon 55
- 393 Broderlig troskab 317
- 394 Svend Dyrings bruderov 49
- 415 Hr. Hjælmer 49
- 416 Ridder fælder jomfruens syv
brødre 48 263
- 417 Den listige kæreste 232 260 297
- 421 Daniel Bosøn 227
- 425 I grevens tjeneste 61 123-125 227
- 426 Erik og Adelraad 227
- 428 Brudebytte 61 120-123 227 228 291 317
- 429 Bjørn og den norske konges-
brud 227 260
- 430 Kong Gørels datter 49 317
- 433 Grev Henrik og kongens sø-
ster 227 260-261 282
- 437 Søster beder broder 55
- 438 Broder myrder søster 55
- 440 Ørnen sidder på højen hald 48 263
- 443 Lindens varsel 194 211-212
- 444 Ridder og jomfru dør for hin-
anden 194 204-206 231
- 445 Esben og Malfred 48
- 453 Dronning skiller elskende 48
- 456 Hr. Bjørns fæstemø går i klo-
ster 227 261
- 458 Kærestens død 41 55
- 462 Hr. Peder lærer sin fæstemø
49
- 465 Haagens dans 49
- 467 Paris og dronning Ellen 49 51 60 63-64 228 229 286
- 471 Tistram og jomfru Isolt 227 261 286
- 473 Bjørn på Sønderborg 45 261 282 283
- 475 Aslag Tordsøn og skøn Valborg 44 47 54
- 479 Spanieland og Myklegård 33 36
- 480 Terkel Trundesøn 49 50 51 60 64-65 228 229 286
- 481 Nilus og Adelus 45 48
- 482 Sallemænd dør af elskov 194 201-203 231 252 295
- 483 Nilus og Mettelille 227 261-262
- 485 Erik og Lisbeth 45
- 487 Den udkårne ridder 41 194 216-217
- 488 Jomfruens gæst 44
- 489 Overvunden klosterlyst 317
- 495 Kongen gør de elskendes bryl-
lup 232 262
- 496 Fattig jomfru giftes 49 317
- 497 Dronning forener de elskende 36 232 262
- 499 Rige ridder giftes 227 262-263
- 501 Ridder gæster jomfru 263 289 317
- 502 Bejler i Lunden 231 263 296
- 513 Nonnens klage 55
- dans, sang, leg og musik 21 22 30 44 105-106 126 128 220-221 224-225 232 235 291 292-293 (dansefrisen i Ørslev kirke) 294-296
- danseviser 19 20 22 (definition) 126-127 176 181 223 232 242-243 244 254-255 262 286 287 291 294-295 306
- Danske Skæmteviser (= DSk)

DSk-nummer

- 1 Visesangeren 300
- 6 Præstedejen rider til kirke 299
- 7 Kællingen til skrifte 299
- 26 Hvormed vil du føde mig 300
- 34 Store fordringer 302
- 47 Den huslige bondemand 299
- 48 Adser vil bage 299
- 51 Husbond får mad 299
- 55 Nidding 299
- 56 Bondens kone besøger hovmand 301
- 58 Munken i vande 299
- 68 Præstens hvedebrød 299
- 69 Nis Bossens fedel 300
- 72 Kællingen til barsel 299
- 77 Fordringsfulde gæster 299
- 82 Gustav Vasa 30
- 86 Fruen i Odense 302
- 93 Byvisen (travesti på DgF 149 Rune Jonsens endeligt) 300

Danske Viser (= DV)

DV-nummer

- 1 Kong Hans og Sten Sture 281
- 3 Christian den Andens onde regimente 1523 63 300
- 5 Christian den Andens Klage (efter 1523) 300
- 7 Doktor Stagefyr 52
- 13 Oprør i Norge 300
- 20 Kong Erik belejrer Halmstad 300
- 21 Mageløs' endeligt I 300
- 22 Mageløs' endeligt II 1564 302
- 24 Slaget ved Falkenberg 1565 50
- 26 Frederik den Andens død 53-54
- 28 Frederik den Andens eftermæle 53
- 29 Rosentræet 53
- 34 En bedrøvet vægters morgen-sang 54
- 42 Erik Menved i Meklenborg 300
- 44 Den tyrkiske kejsers indfald i Persien 1594 54
- 47 Fadermord 35 299-300
- 51 Kristus helbreder tvende syge 53
- 57 Paris og dronning Ellen 300
- 58 Tyrus og Philomela 300
- 63 Kongedatteren og løven 301

- 64 Jomfruen og dværgen 301
- 65 Vægtervise I (Den vinters nat gør's kold og lang) 299
- 72 Mødet 301
- 77 Staldbroders klage 301
- 79 Bejleren 301
- 81 Kærestebesøg 263
- 84 Klafferen II 301
- 85 De to søstre 299
- 91 Munkenes falske handel 52
- 93 Underlig fødsel i Skåne 54
- 95 Jærtegn II 54
- 97 Fuglevise 54
- 119 Tro gik til strande 300
- 125 Sålænge haver jeg båret frygt derfor 41
- 132 Jeg agter at bygge 301
- 133 O venner i nød 300
- 142 En ungersvend var mådelig skøn 301
- 143 Hemmelig længsel gør mig stor nød 301
- 156 Fruen i Skåne haver sendt mig bud = DSk 34 Store fordringer
- 157 Jeg ved hvor en frue hun er = DSk 86 Fruen i Odense
- 162 En ungersvend mig inderlig beder 301
- 164 Jeg haver mig udvalgt en frier helt 40
- 179 Jeg havde mig agtet elendig at leve 301
- 180 Den vinter er bort gangen 299
- 187 Hemmelig længsel, hvad du est tung 40
- 190 Det jeg elendig af hjertet 301
- 205 Jeg red mig ud at spadserer en stund 210
- 226 Mig elsker af hjertet 301
- 231 Det glæder mig altid 301
- 238 Ve dig, elendig Klaffer 38
- 254 Sommerens tid vil jeg prise 289 301
- 259 Verdens glæde er svigefuld 38
- 266 Med svig og megen møde 301
- 275 Den bradelig skilmis 301
- 284 Herre Gud, jeg må det klage 301
- 290 Ret elskovens dyd med sang og fryd 38 289
- 297 Forgangen tid havde jeg al id 301
- 313 Tyrkernes skrækelige ugerninger 54 282

- 321 Hvem som lykken vil stande bi 51
- V, side 125 Vise om drukkenskabs ulykkelige følger 53 281

- Den lyse dag forgangen er 123
- dialogform se dramatisering
- digteriske Productionsevne 15
- drager 273
- dramatisering 270 278 279 291
- Dronning Sofias Visebog, se Visebog Anno 1584
- dronning Sophie (1557-1631) 20 31 41 296
- dronning Sofie (o. 1140-1198) (g.m. Valdemar den Store) 242-243 245
- Drømte mig en drøm i nat 220 289
- dværge 134 150 157 237

E

- Ebbesen Niels (d. 1340) 258 285 se DgF 156
- Ebbe-visen, Ebbe Skammelsøn se DgF 354
- Efterklang se Folkevisens Efterklang
- Efterklangperiode 1550-1700 18-19
- Ek Sverker 316 (note 55) 320 (note 7)
- elledans 182
- ellekonge 150 156-157
- ellepige, ellekone, ellekvinde, elver 133 140 179 181-182 190-191 209-211 237 274 294
- Elverhøj-visen se DgF 46
- Elverskud-visen se DgF 47
- entertainere 269 274 se også markedssangere
- Erasmus Lætus (Rasmus Glad) (1526-1582) 67
- Erik Klipping (o. 1249-1286) 248 271
- Ewald Johs (1743-1781) 145
- eventyr 220 232 240 273 296

F

- fire-linjede strofe se markedssangerstrofen
- filologisk regel 21
- flyvebladstryk se skillingstryk
- folkebogsviser 22 (definition) 49 51 60-61 65 90 228 286
- folkebøger 52-53 65 119 286

folkekultur se stabilkultur
 folkekunst 278
 folkeminder (øvre og nedre) 17
 folkemindesamlere 17 21 39 46 288
 se også menigmandsoptegnere
 Folke-Romancer se gamle folkeviser
 folkesang 14-15 19 22
 folkesangerstrofe 23 (definition)
 201 276-277 276-279 281-282
 folketradition 11 21-22 28 30 48 59
 190 229-230
 Folkevisens Efterklang 13
 folkeviser se gamle folkeviser
 folkevisestil 18 21 (gamle markedsvisestil)
 22 (gamle folkevisestil = balladesk fortælle-måde ell. teknik; definition) 173 (mundtlig teknik), 180 270 (markedsstil, markedsvisestil) 274 (balladeske form, balladeske fortælle-måde med spilmännerische Züge) 275 (balladeske fortælle-teknik) 279 282 (gamle folkevisestil, gamle markedsvisestil) 288 (gamle markedsvis- og folkesangerstil)
 forkvæd 235
 formler, formelstrofer 62 85 86 94
 117 127 140 170 193 220 234-235 253 254 275 279 283
 forsanger, forsangerstrofe 22 204
 220-221 244 259 262 286-287
 289-291 295
 Frandsen Ernst (1894-1952) 7 318 (note 38)
 Fransen Ingeborg (1808-1877) 242
 Frederik den Anden (1534-1588) 69 254
 Friis Johan (1494-1570) 29-31 39
 Frost Else Jensdatter (-1471-) 253
 fruerstue, fruerstueviser se adelsmiljø

G

gadesangere 54 se også markedsangere
 gadeviser se skillingsviser
 gamle = middelalderlige se gamle folkeviser
 gamle folkeviser, gammel folkevisetradition 10 (folkeviser = syngte-fortalte historier) 11 (folkevisen oprindelig en markedsgenre) 12-13 (gamle = middelalderlige; folkeviser = ballade; balladen som

en af mange folkeviser-kategorier) 14 (kæmpevisen balladepoesi fra middelalderen) 15 (hele folkets viser) 16 (folkeviser ikke almueviser) 17 (ridderviser oprindelige adelsviser) 20 (de allerældste romancer, folke-romancer) 21 (folkevisegenrens oprindelige hjemsted i de middelalderlige markeds miljøer) 22 59 169-193 200 229-231 233-234 236-239 248-252 254 (gammel folkelig danseviser) 273 (oprindelige hjemsted) 275 (balladen) 282
 gamle markedsvisestil se folkevisestil
 Geijer Erik Gustav (1783-1847) 15-16
 genlanceringer 287
 gentagelsesstrofer 164 181 236 253-255 262
 Germand Gladensvend se DgF 33
 Gesunkenes Kulturgut se receptionsteorien
 Gjøe Anne (Anna) (1609-1681) 47-48
 Gjøe Birgitte (o. 1511-1574) 41
 Gjøe Ide (1606-1654) 47 306. Ide Gjøes hskr 243 306
 Gjøe Mette (1599-1664) 47 102 245
 Gotfred af Ghemen (d. o. 1510) 106
 Gram Hans (1685-1748) 67
 Grev Gert (o. 1293-1340) 258 285 se DgF 156
 Grimm Jacob (1785-1863) 16
 Grimm Wilhelm (1786-1859) 16
 Grundet Jens Pedersen (1510-1565) 28-29
 Grundform 19 64 228
 Grundtext 19
 Grundtvig Svend (1824-1883) 12-12 67 89 91 106 127 129 134-135 137 158 174 181-182 199 209-210 230 233-234 236-237 243 245 255
 Grundtvigs kvart 206 237 307
 Grundtvigs oktav 307
 Grüner-Nielsen Hakon (1881-1951) 12 18-19 52 54 63 86 169-170 230 240-241 244 246 252
 Gud give ham et forbandet år 270
 Gustav Wasa (1523-1560) 30

Gyldenstjerne Ane Knudsdatter 41 255
 Gyldenstjerne Karen (1544-1613) 30 41-42. Karen Gyldenstjernes hskr 30 40 216 se Appendix D (Første kildegruppe)
 Gyldenstjerne Niels (f. 1558) 41 216
 gøglere, gøgle 268-269 274 277

H

Haderslev-tryk 54-55 71 141 146 228
 Hald Kristian (1904-1985) 92
 Hand spotter saa mange erlig mand se DSk 82
 Hantsch Georg (-1627-) 52
 Hasebart Thorben Jacobsen (1593-1636) 54
 havfrue 179 181 274 294
 havmand, havtagning 140-145 146-147 225 288
 Heiberg Johan Ludvig (1791-1860) 20-21
 Herder J G (1744-1803) 16
 Her i de norske havne 288
 Hildeman Karl-Ivar (f. 1919) 19 62-63 67 71 253
 historier, visehistorier 11 30 69 190-191 204 269-270 272-276 285-287
 Historieviser 31
 historiske viser 12 17-18 90
 Hjertebogen 22 36-39 195-199 (DgF 33Ca) 297 se Appendix D (Første kildegruppe)
 Grev Holsteins hskr 307
 Holzapfel Otto (f. 1941) 234 274-275 279 316 (note 59) 319 (note 19)
 human interest 71
 Hundredvisebogen se Vedels Vi-seudgave 1591
 Huæn Peder (-1609/10-) 52

I

indlæringsproces se receptionsteorien
 iscenesætter se dramatisering

J

Jeg ved i verden en frue være 289
 Jeg vil eder en vise kvæde 246 jfr. Ville I lytte og høre

Jensdatter Ane (Lund hede, Gjellerup sogn, Ringkøbing amt) (1830-1897) 137 243

Jensdatter Ane Johanne (Moselund, Engesvang sogn, Viborg sogn amt, tidligere Bording sogn, Ringkøbing amt) 103-105 137 241 243 256

Jensdatter Mette Marie (kaldet Mette Skrædder) (f. 1809) 162-163 242

Jensdatter Sidsel (1793-1871) 245-246 256

Jensen Jens se Jens Jensen Talund (Tallund)

Jespersdatter Ane Kirstine 158

joculator, joculatores 269-270 se også markedssangere

Jones James H 320 (note 7)

jongleurs 269 se også markedssangere

Johansen H (1877-1954) 147

Jonsson Bengt R (f. 1930) 12-14 242 317 (note 13)

Juel Anna (1654-1688) 43 306. Anna Juels hskr 306

Juul Christence Nielsdatter (d. 1659) 43-45 212-215 (DgF 307D) 305. Christence Juuls hskr 44 92 105 134-135 149 157 206 240-241 256 259 261 305

K

Ker W P 316 (note 56)

kildegrupper 307

Knud Lavard (hertug Knud) (o. 1095/1100-1131) 272-273

Koch Andreas (-1630-) 52

Kofod Else Marie (f. 1951) 323

kong Hans (1455-1513) 71 153 281

Det kongelige Biblioteks Brudstykker 306-307

Krabbe Anne (1552-1618) 43 51 305. Anne Krabbes hskr 64-65 68 92 110 134-135 138 149 157 158 216 240-242 253 256 260-261 263

Kristensdatter Ane Marie (Ikast sogn, Ringkøbing amt) (f. o. 1807) 176

Kristensdatter Maren (1793-o. 1871) 166-171

Kristensen Evald Tang (1843-1929) 14 46 111-115 (DgF 289; Ha opt. efter Ane Sofie Lavridsdatter,

ter, Ia opt. efter Maren Johanne Olesdatter) 159-160 (DgF 378H opt. efter Ane Johanne Andersdatter) 166-168 (DgF 201C opt. efter Maren Kristensdatter) 175 176-177 (DgF 45B opt. efter Frands Povlsen) 307 se Appendix D (Femte Kildegruppe)

Kroman Erik (1892-1982) 38 92

Kruse Henrich (-1635-) 52

krøniker 87-91

krønikerim 52 se også Rimkrønike

kædedans 19 292

kæmpeviseparodi 146

kæmpeviser 12 14 16-17 31 33 34 36 91 128 273 se også gamle folkeviser

Kaas Gertrud (d. 1590) 294

Kaas Niels (1535-1594) 30 40-41 128-129 212-216 (DgF 307F)

L

lancering se genlancering og mundtlig lancering

Lange Margrethe Eriksdatter (d. 1622) 42 297. Margrethe Langes Samling 14 17-18 21 27 42 47-48 166-169 (DgF 201B) 195-199 (DgF 33A) 221-224 (DgF39A) se Appendix D (Tredje kildegruppe)

Langebeks Folio 85 206 216

Langebeks Kvart, Yngre del se Karen Gyldenstjernes hskr

Langebeks Kvart, Ældre del se Johan Venstermands hskr

Larsen Sofus (1855-1938) 86-87 92 102

Lavridsdatter Ane Sofie (f. o. 1803) 110-115 (DgF 289Ha)

leg se dans

legendeviser 12 315 (note 14)

legere, leikarar 20-21 269 271-272 se også markedssangere

lejlighedssang 253

levende Organisme 14-15 19

Liden Kirsten (Valdemar den Stores søster) 242-243

Lindberger Örjan 254

lindorm 234-235 237 240 296

Linköping-hskr 217 219

litterærstil se boglig stil

lokalisering af visehistorie 68 105-106 140

Lorelei 176

Luckander Hinrich (1717-1786) 54

lyrisk indledningsstrofe 120-121 289-291 jfr forsanger

lyriske viser og digte 13 41-42 52 123 204 210-211 289

lærd Digting 21

læsekyndighed 282

læseviser 140 281

M

Magnus Ladelås (1240-1290) 67

markeds- og skillingsviseteorien se skillingsviseteorien

markeds miljø, markedsplads 21 274 277 280

markedssang se markedssanger

markedssangere 20-21 23 (definition) 54 268-280 282

markedssangerkunst 276

markedssangerstrofe, markedssviestrofen 22-23 (definition) 61 201 276-279 281-282 – se også Jeg vil eder en vise kvæde og Ville I lytte og høre

markedssanger (i middelalderen) 22 23 (definition) 269-280

markedssangerforfatter (14. årh.) 267-70

markedssangsstil, markedsstil se folkevisestil

Der Marner (d. 1270?) 269-270 273

Marsk Stig (d. 1293) 33 246 249

Martzan Melchior (d. 1654) 52

von Mehlen Ellen (d. 1587) 294

Meisling Peter (f. 1948) 316 (note 59)

mellemkvæd 22 146 181-182 239 278

melodier, melodiangivelser 32 44 48 92 123 269 281 286 300

menigmand, den menige mand 11 23 30 33-34 36 91 227

menigmandsoptegnere, menigmandstradition (i Vedels Visearkiv) 21 23 (definition) 32 34-36 37 59 60 61 72-84 (DgF 156ACE) 107-109 (DgF 21 BCa) 111-115 (DgF 289A) 121-123 (DgF 428 Ba) 123-125 (DgF 425C) 160-161 (DgF 378Aa) 166-168 (DgF 201A) 226-227 228 231 247 (DgF 145C) 248-249 (DgF 145FG) 250-252 (DgF 145HI) 257-258 (DgF 331AaBa)

se Appendix A:1, 3b, 4, 5, 7 og Appendix D (Anden kildegruppe)
 menigmandstradition se menigmandsoptegnere
 menigmandsversioner 59 227 231
 mestersanger 271 290
 Mette Skrædder se Mette Marie Marie Jensdatter
 middelalderballader, middelalderviser se gamle folkeviser
 middelalderlige = gamle se gamle folkeviser
 middelalderpoesi se gamle folkeviser
 mimi 269 se også markedssangere
 Mindre Stockholmske hskr 116 306
 minnesang, minnesangere 269-271 273-274 279 289-290
 Mit Liebe bin ich undfangen hart 42
 mobilkultur 279-280 282 295
 Molbech Christian (1783-1857) 20-21 305
 mundtlig lancering 23 270-271 274 279
 mundtlig tradition, mundtlig overlevering 14 23 295 se også sange-re
 Munk Anna (eller Anne) Povlsdatter (1580-1641) 43 48 85 305.
 Anna Munks hskr 260 305 318 (note 61)
 myter se sagn

N
 nationale Individualitet 15
 nation-building 29 295
 nedsynkningsprocessen se receptionsteorien
 Nibelungenlied, Nibelungenstrofen 233 273
 nidvise 30 126
 Niels Ebbesen-visen se DgF 156
 norrøn litteratur 17 232 235-236
 nutidstradition (almuetradition, folketradition) i det 19. og 20. årh. 12 14 18 21 27 46 59 227-229 230 (nutidsversioner) 236 240 255 se Appendix D (Femte kildegruppe)
 nyere folkeviser 22 (skillingsviser i den gamle markedsvise-stil) 23 (definition)
 nyere folkeviser – se skillingsviser

Nyerup Rasmus (1759-1829) 134 252
 nyhedsviser 23 (definition) 52 60 62 281-282 284
 nøkken 144-145 221 224-225 288 294
 Nøkkens svig se DgF 39

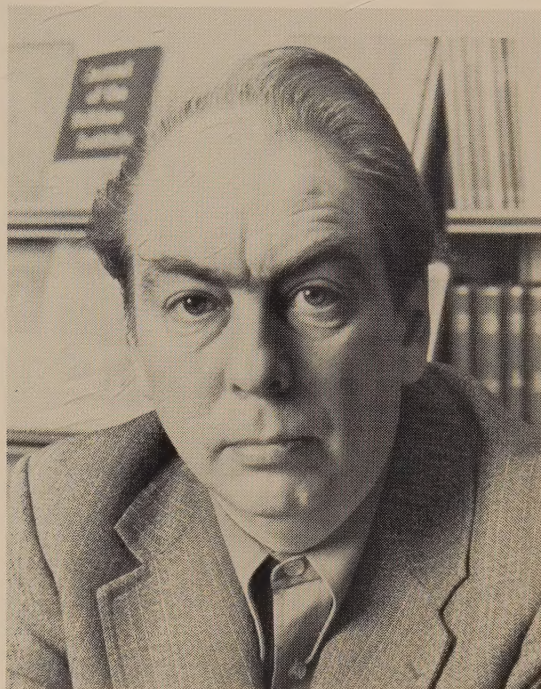
O
 Odense Stiftsbiblioteks hskr 121 (DgF 428Bb) 306
 Odstedt Ella (1892-1967) 199-200
 Oehlschläger Adam (1779-1850) 315-316 (note 55)
 O Gud, hvor såre mig længes 38
 O Kriste kom, gør ende 282
 Ólason Vésteinn (f. 1939) 320 (note 35)
 Olesdatter Maren Johanne 111 (DgF 289Ia)
 Olger dansk han want weyer aff Burmans se DgF 30
 Olrik Axel 12 17-19 20 64 65 92 102 104 106 126 158-159 163-165 224 228 257 259 261-262 274-275
 Olsen Thorkil Damsgaard (f. 1941) 106
 omkvæd 22 32 86-87 127 140 146 181-182 216 220 233 239-240 243-244 254 260 262 278 285 289
 oprindelig – 11 (folkevisen oprindelig en markedsvisegenre) 15 (ægte oprindelig original til en vise, oprindelige omrids af en vise, oprindelige sagnform, ægte ældste form, urform, oprindelig, individuel forfatter) 16 (første ophav) 17-18 (oprindelige adelsviser) 19 (boglig oprindelse) 22-23 (oprindelige form) 60 (oprindelige form, urformen, oprindelig lanceret i skillingstryk) 149 (oprindelige form) 229 (oprindelige form) 273 (oprindelige hjemsted) 274 (oprindelige form) 277 (oprindelig markedssang, oprindelig folkesang)
 optegnere se adelsoptegnere, folkemindesamlere, menigmandsoptegnere
 orm se lindorm
 Oxe Peder (1520-1575) 30

P
 Palladius Peder (1503-1560) 33 287
 Pauli Richard (1890-1975) 52
 Pedersen Christiern (o. 1480-1554) 28 90-91 285 317 (note 14)
 Petersen N M (1791-1862) 16-17
 Pjaltensborgs brand 13
 Podebusk Lisbeth 306
 Povlsdatter Ane (f. o. 1816) 137 182
 Povlsen Frands (1792-1880) 175-177 243

R
 Rahbek K L (1760-1830)
 Ranch Hieronymus Justesen (1539-1607) 54 281-282
 Rantzau Johan (1492-1565) 285
 Rasmusdatter Ane Marie (f. 1811) 137 245
 Ravn Hans Mikkelsen (1610-1663) 48
 receptionsteorien 15-17 18 (nedsynkningsprocessen) 19 (almuen sang adelens viser) 20 (nedsynkningsproces = indlæringsproces) 59 (Vedel og Syv som formidlere af visetradition fra adel til almue) 65 (synker ned til andre samfundslag) 71 (nedsunket vise) 159 (sunken ned til denne egns almue) 181 (sunket ned) 209 (nedhentet af Vedel) 228 (synker ned) 297 (nedhentet til den menige mand)
 von der Recke Adolph (1820-1867) 13
 von der Recke Ernst (1848-1933) 86-87 92 201 253
 Reenbergers hskr 307
 Rentzell Valentin (16. årh.) 31-32 92. Rentzells hskr 31-32 35 306 se også Vedels Visearkiv
 Reravius Rasmus Hansen (d. 1582) 53-54
 restitutioner (adelige) 231 233 246
 Ret elskovs dyd med sang og fryd se DV 290
 ridderviser 12 17 127
 Rimkrønike, Den Danske (1495) 60 106-110 285
 Rimur af Karl ok Grím 236
 Rogers Daniel (o. 1538-1591) 39
 Romancer se gamle folkeviser
 romanviser 12 18 52 65 138 140

- Rosenkrands Erik Styggesen (-1482-) 253
 Rubow Paul V. (1896-1972) 316 (note 59)
 Rumelant (-1275-) 271
 runer 39 134 140 157 208 236 296
 runeverset se Drømte mig en drøm i nat
- S**
 saga se norrøn litteratur og sagn
 sagn og myter 17 20 106 128 190-191 199 220 224 232 235 237 240-241 253 261 273 276 282 285-286 294 296
 sagntræk 15 182 190
 Salmen Walter (f. 1926) 268
 samlerhåndskrifter 1650-1750 27 se Appendix C
 Samson-visen se DgF 6
 Sandberg Sophia (1587-1649) 43 305. Sophia Sandbergs hskr 158 252 260 305
 sandhed (i viserne) 138 140 254 270
 sangere 23 61-62 68-69 84-86 93-102 103-105 115 137-138 146-147 162-166 180 190 201-206 217 220 226-227 228 236 246 248-249 256 257-258 260 276-279 284 288 294
 sang- og danselege se dans
 Saxo (-1202-) 28-31 261 272
 Schjørring Nils (f. 1910) 63
 Schück Henrik (1855-1947) 20-21 67
 Seest Mathias (1760-1812) 55
 Seip Didrik Aarup (1884-1963) 320 (note 6)
 Selv vinder han jomfruen med stor æren se DgF 180
 Seneberg Jens Jensen (o. 1758-1833) 54 146
 Severinsen Mads (d. 1599) 53
 Shine Norman (f. 1932) 327
 Skave Anne (16. årh.) 38
 skillingstryk 10 12-14 19 21-23 45 47 48-55 60 69 141 227 228 229 236 240 255 281 297 se Appendix D (Sjette kildegruppe)
 skillingsviseforfattere 21 23 53-55 228 281-282 287
 skillingsviseproduktion og -distribution 10 27 50-55 228-229 281-282 285-286
 skillingsviseproducenter 10 23 51-55 281 285 287
 skillingsviser, skillingsvisetradition 13 21 22 23 (definition: nyere folkeviser = skillingsviser) 47 59 60-148 164-165 226-229 233-236 240 242-247 252-263 281-288
 skillingsviseteorien 10-11 21
 Skipper Clement (d. 1536) 18 285
 skjalde 271 274 279
 skolekomedier 54 281-282
 Skram Kirstin Nielsdatter (-1482-) 253
 skrikke-rej 286
 Skrædder Mette se Mette Marie Jensdatter
 Skulesøn Einar 271
 skæmtehistorier se historier
 skæmteviser, skæmtende viser 13 38 40 93 191 227 253 255 se også Danske Skæmteviser
 Sommersens tid jeg prise vil se DV 254
 Spielleute 269 se også markedsangere
 Spielmänner 20 269 277 se også markedssangere
 spillemænd 33 144 224 269 274 se også markedssangere
 spotteviser 126
 stabilkultur 279-280 282 295
 stamform 19 158 228
 Steenstrup Johannes (1844-1935) 15 21 86-87 146 210-211 240 246
 Sten Sture den Ældre (o. 1440-1503) 62 281
 Sthen Hans Christian (1544-1610) 123
 Storm Gustav (1845-1903) 106
 Strobach Hermann (f. 1925) 274
 strofeformer se folkesangerstrofe, formler, forsanger, gentagelsesstrofer, Jeg vil eder en vise kvæde, lyrisk indledningsstrofe, markedssangerstrofe, Nibelungenlied, Ville I lytte og høre
 Stygge Erik se Erik Styggesen Rosenkrands
 Større Stockholmske hskr 216 306
 Svaning Hans (1503-1584) 29-31 50
 Svanings hskr I-II 31-32 34-36 se også Vedels Visearkiv
 Svare Lars Nielsen (d. 1777) 55
 Svare Maren (o. 1723-1797) 55 141 145
 Svend Grathe (o. 1125-1157) 271
 Svensson Sigfrid (1901-1984) 321 (note 20)
 syngte-fortælle vise-historier 10 84 157 170-171 190 237 270-271 276-277
 Syv Peder Pedersen (1631-1702) 48 225 297
 Syvs Viseudgave (1695) 14 19 47 48-49 145 221-224 (DgF 39C) 288 se Appendix D (Sjette kildegruppe)
 Sønderholm Erik (f. 1928) 305-306 316 (note 59 og note 12) 318 (note 38)
- T**
 Talund (Tallund) Jens Jensen (1819-1901) 137
 Tavlebords-visen se DgF 238
 Tegnér's hskr 307
 Thomesen Hans (1532-1573) 28
 Thotts Folio 307
 Thott Dorothea (1677-1760) 42
 Dorothea Thotts Folio 42 307
 Thotts kvarthåndskrift 307
 To hundredvisebogen – se Syvs Viseudgave 1695
 Toldberg Helge (1913-1964) 106-107 316 (note 59)
 tolinjede strofe se forsangerstrofen
 Torbens datter og hendes faderbane se DgF 288
 Torp Kirstine 237
 traditionel variation 14-15 19 23 (definition) 61-62 84 118 162 188 191 246 257
 traditionens biologi se levende organismer
 traditionsviser, traditionelle viser 14
 Tragica (1657) 14 19 37 47-48 49 102-105 303 304 se Appendix D (Sjette kildegruppe)
 tribunekunst 277-278
 trivialpoesi se skillingsviser
 troldkvinder 236
 Trolle Børge (d. 1610) 48
 troubadourer 270 274 279 290
 trykt tradition se boglig tradition
 trylleviser 12 17

- U**
 Ulfstand Ida (-1573-) 41
 Ulriksøn Oluf (d. 1560) 52
 Universitetsbibliotekets Brudstykker 306
 urform 15 19 60
 Urup Anna (1595-1654) 43 305.
 Anna Urups hskr 217 305
- V**
 Valdemar den Store (1131-1182) 241-242 244-245
 Valdemar Sejr (1170-1241) 246
 Valdemar Atterdag (o. 1320-1375) 66 282
 Waldkirch Henrik (d. 1629) 52-53
 Walkendorff Christopher (1525-1601) 30
 valrav 200
 vandrende sangere 269 se også
 markedssangere
- varulv 199-200 274
 Vedel Anders Sørensen (1542-1616) 27 28-31 32 34 37-38 42 47-48 50 102 253 287 297 302
 Vedels Fjerde hskr 47 316-317 (note 12)
 Vedels Visearkiv (Svanings hskr I-II og Rentzells hskr) 7 21 22 27 31-37 399-304 318 (note 61) se også Appendix A og Appendix D (Anden kildegruppe)
 Vedels Viseudgave (1591) 14 19 20 31-33 34 37 47 50 52 59 287 303 se også Appendix D (Sjette kildegruppe)
 Ve dig, elendige klaffer se DV 238
 Wegener C F (1802-1893) 317 (note 13)
 Weibull Curt (f. 1886) 21
 Venstermand Johan (f. o. 1535) 30 38 40. Johan Venstermands hskr 30 40-41 se Appendix D (Første kildegruppe)
 Verdens glæde er svigefuld se DV. 1. m. 259
 Ville I lytte og høre 61 276 281 jfr Jeg vil eder en vise kvæde
 Vincentsdatter Kirsten (f. o. 1479) 28
 Winding Hans Laurits Struch (1750-1831) 55 141 146 288
 Vingaard Hans (d. 1559) 52
 Vingaard Mads (d. o. 1600) 49-54
 Visebog Anno 1584 41-42 306 se Appendix D (Første kildegruppe)
 visehistorier se historier og syngesfortælle
 Wormordsen Frands (1491-1551) 40
- Æ**
 ægthed = mundtlighed 10

Lørn Piø, født 1927. Mag. art. 1960 (nordisk folkemindevidenskab ved Københavns universitet). Ansat ved Dansk Folkemindesamling 1955 (fra 1962 som arkivar). Siden 1978 gæsteforsker ved Odense universitets Laboratorium for folkesproglig middelalderlitteratur. Medudgiver af **Danmarks gamle Folkeviser** og medarbejder ved **Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede**. Artikler, afhandlinger og bøger om folkløristiske emner samt programmer i Danmarks Radio.

Gyldendal

Denne bog er et opgør med den 150 år gamle opfattelse: at folkeviserne er oprindelige adelige danseviser, som senere er sunket ned til almuen, hvor folkemindesamlerne nedskrev dem efter folkemunde siden det nittende århundrede.

Det påvises, at folkevise-genren, der karakteriseres som en måde at synge-fortælle historier på, er en markedssanger-kunst, der er opstået i de middelalderlige århundreder. Efter omkring 1500 blev denne kunst overtaget af skillingsviseforfatterne, som brugte den helt op til omkring 1800. Og i det sekstende og syttende århundrede blev adelsfolk så fascineret af den, at de digtede viser i denne gamle stil til deres egen fornøjelse: viserne om Germand Gladensvend, Nøkkens svig og Torbens datter og hendes faderbane er således ikke folkeviser, men rene adelsviser. Viserne om Niels Ebbesen, Ebbe Skammelsøn og Agnete og havmanden var derimod tiltænkt den brede befolkning, idet de oprindelig blev lanceret i skillingstryk. Gamle, dvs. middelalderlige og folkelige, er derimod en række viser om menneskers møde med det overnaturlige: Jomfruen og dværgekongen, Elverskud og Hr. Bøsmer i elverhjem.